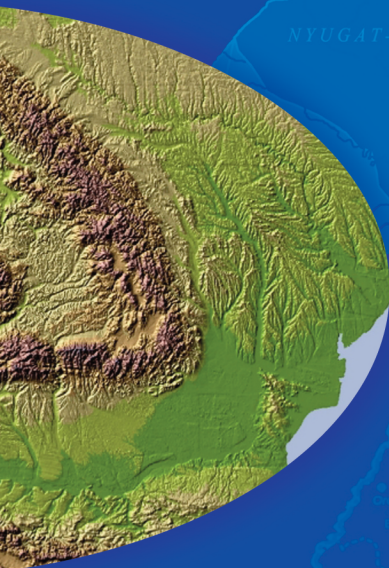

TEREK ÉS TÉR-KÉPZETEK

Szerkesztő: Hardi Tamás

Fórum Kisebbségkutató Intézet,
MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete
Somorja-Győr, 2015

Terek és tér-képzetek

NOSTRA TEMPORA, 23.

Sorozatszerkesztő
Tóth Károly

MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete

TEREK ÉS TÉR-KÉPZETEK

Elképzelt és formalizált terek,
régiók a Kárpát-medencében,
Közép-Európában

SZERKESZTŐ: HARDI TAMÁS

Lektorálta

Dr. hab. Lampl Zsuzsanna, PhD

Dr. hab. Simon Attila, PhD

A kötet megjelenését, valamint az annak alapjául szolgáló kutatást támogatta a „A politikai földrajzi térstruktúrák elemzése a Kárpát-medencében (rendszerátalakítások, együttműködési lehetőségek, abszurdítások a XX–XXI. század fordulóján)” című, OTKA 214 3200 100 témaszámú projekt.
Kutatásvezető: Dr. Hardi Tamás. Azonosító: K 104801

TARTALOM

Bevezető (Hardi Tamás).....	9
-----------------------------	---

I. A Kárpát-medence és más térfogalmak a magyar és a szomszédos országok geográfiájában és földrajzoktatásában 11

1.1. Földrajzi terek, térközösség-vállalások a Kárpát-medencében (Hajdú Zoltán)	13
--	----

Bevezetés	13
Megjegyzések a térség hosszú távú kutatásának időben tagolt összefüggéseiről (Történeti földrajzi és földrajztörténeti bevezető)	17
Világháborús vereség, béke-előkészületek, új országok, új és régi megközelítések, 1918–1944	27
Újragondolások és visszatérések, 1944–1989	39
Minden országban mindenki a maga rendszerváltását éli meg. (Térközösségi szemléletek és térközösség-vállalási kategóriák vitái)	51
Van-e önálló helye a Kárpát-medencének az Európai Unió területfejlesztési politikájában?	59
Összegzés	62

1.2. A szomszédos országok középiskolai földrajzi tankönyveinek „földrajzi helyzetmeghatározásai” és viszonya a Kárpát-medencéhez (Hajdú Zoltán) ...	65
--	----

Bevezetés	65
Szlovákia	66
Ukrajna	71
Románia	73
Szerbia	76
Horvátország	80
Szlovénia	82
Ausztria	84

II. Közép-Európa, Kelet-Európa, Délkelet-Európa és a Balkán – eltérő elképzelések a nagyterekről 87

2.1 Nagyterek, térelképzelések Közép-Európában (Hardi Tamás)	89
--	----

A földrajzi nagyterek fogalma	89
Az európai köztes tér kialakulása	92

Közép-Európa fogalmának és tartalmának átalakulása	97
Törekvések az egységes Közép-Európa megteremtésére	105
Ausztria helye és szerepe Közép-Európában	107
Megjegyzések a Kelet-Európa és a Balkán fogalomhoz	109
2.2. Az államok viszonya a nagyterekhez. A térfogalmak megítélése napjainkban – egy kérdőíves vizsgálat tükrében (Hardi Tamás)	111
Módszertan	112
A saját állam nagytérégi elhelyezkedésének megítélése, térközösség- vállalás más államokkal	113
Etnikai háttérű eltérések a nagytérégi identifikációban	124
Kárpát-medence, Duna-térség, Pannon-medence megítélése	128
A Közép-, Kelet-, Délkelet-Európa, Balkán: hova tartozunk mi, s hova a többiek?	132
A kapcsolatrendszerek földrajzi mintái	137
Tapasztalatok	148
III. A szomszéd államok régiói, elképzelt és formalizált földrajzi terei	153
3.1. Fizikai és mentális határok a társadalmi térben, a mentális térképezés elméleti háttere és gyakorlati kutatásai (Uszakai Andrea)	155
Fizikai és mentális határok az európai térben	155
A mentális határoktól a kognitív és mentális térképekig	159
Mentális térképek Európa országairól	161
3.2. Kis nagy ország: Szlovákia (Hardi Tamás – Mezei István)	165
A szlovák közgondolkodás politikai-földrajzi terei 1918-ig	165
A szlovák közgondolkodás politikai-földrajzi terei 1918 után	185
Mentális terek, régiók Szlovákiában	193
3.3. Ukrajna, a nagy területű, történelmileg tagolt szomszéd (Hardi Tamás – Uszakai Andrea)	209
Az ukrán nemzet és Ukrajna területi kialakulása	209
Ukrajna térszerkezete és régiói	213
Ukrajna térfelosztása a kárpátaljai magyar és ukrán egyetemi hallgatók mentális térképein	222
3.4. Térfelfogások, terek, régiók Romániában (Miklósné Zakar Andrea)	226
A románok Nyugat-orientációja és Közép-Európa fogalma a román diskurzusban	226
Történelmi régiók és mentális terek Romániában	234

Románia közigazgatási struktúrája	245
Regionalizáció Romániában	252
A politikai választási eredmények értékelése	263
Románia régiói a mental map vizsgálat fényében	271
3.5. Az erdélyi autonómia (Miklósné Zakar Andrea – Albert András)	279
Bevezető	279
Az erdélyi románok autonómatörekvéseinek néhány aspektusa	279
Autonómatörekvések a két világháború között	282
Autonómatervek és statútumok a kilencvenes években	291
Autonómia és regionalizáció az ezredforduló után	295
Autonómiamodell-viták egy sajátos interetnikus diskurzusban	298
3.6. Szerbia térszerkezeti felosztása és annak tükröződése az egyetemi hallgatók mentális térképében (Nagy Imre)	303
Bevezető	303
Szerbia jelenlegi területének kialakulása, térszerkezeti változásai napjainkig	304
Szerbia közigazgatási beosztása és annak változása, a Jugoszláv Királyságtól napjainkig	308
Szerbia különböző táj- és térfelosztásai, regionális és fejlettségbeli különbségei	311
Szerbia választási földrajza a 2014-es választásokat követően	316
3.7. Horvátország közigazgatási térfelosztásának történeti átalakulása, napjaink térszemlélete a földrajzoktatásban és annak lenyomatai az egyetemi hallgatók mentális térképein (Bali Lóránt)	321
Horvátország közigazgatási térfelosztásának történeti áttekintése	322
A jelenlegi horvát nagyrégiók társadalmi-gazdasági sajátosságai	327
Horvátország térfelosztása a horvát egyetemi hallgatók mentális térképein	329
3.8. Szlovénia földrajzi terei (Bali Lóránt – Hardi Tamás)	333
Szlovénia közigazgatási térfelosztásának történeti áttekintése	333
Szlovénia térszerkezete, területi fejlettségi különbségek	335
Szlovénia térfelosztása a szlovén egyetemi hallgatók mentális térképein	341
3.9. Ausztria közigazgatási térfelosztásának történeti átalakulása, napjaink térszemlélete a földrajzoktatásban és annak lenyomatai az egyetemi hallgatók mentális térképein (Uszkai Andrea)	343
Ausztria közigazgatási térfelosztásának történeti áttekintése	343

A jelenlegi osztrák tartományok kialakulásának története röviden – területi (közigazgatási) változásaik és társadalmi sajátosságaik	360
Térfelosztás a közoktatásban – a földrajzoktatás térszemlélete Ausztriában	373
Ausztria térfelosztása az osztrák egyetemi hallgatók mentális térképein	383
IV. Irodalom	389

Bevezető

Hol élünk? Hol helyezkedik el hazánk, régióink? Kikkel tartozunk egy földrajzi, politikai közösséghez? Ezekre a kérdésekre szinte naponta adunk választ, még ha ezt észre sem vesszük. Térszemléletünk velünk él, formálódik, sőt külső erők formálják. Nem csupán a földrajzi térben elfoglalt helyünket mutatja meg, sőt, főleg nem azt. Válaszaink azonoságtudatot, kapcsolatrendszert, előítéleteket, kultúrát és még sok mást jelentenek, amelyek értelme igazából akkor bontakozik ki, amikor a térségi identitásunk kérdésessé válik, vagy jövőnk szempontjából tétje lesz. Úgy tűnik, hogy az egyén térszemlélete sok szállal összekapcsolódik a földrajzi hellyel, ahol él, de kimutathatók etnikai, nemzeti, állampolgárság szerinti sajátosságok is.

Térszemléletünket formálja a földrajzi hely, táj, ahol életünk nagy részét töltjük; a tapasztalat, amit napi mozgásunk során szerzünk a világról; az oktatásban kanonizált földrajzi és történelmi ismeretek tára; a média (akár a naponta megnézett időjárás-jelentés); de ugyanígy a politikai vagy egyéb előítéletek, hisztériák is. Egyszerű lenne azt mondani, hogy a térszemléletünk a földrajzoktatás függvénye, hiszen ott kell megtanulnunk, hogy mely ország hova tartozik Európában, mely régiókra osztjuk fel az országunkat stb. Azonban, mikor ezeket a kérdéseket feltesszük valakinek, akkor sokan nem a megszerzett iskolai ismereteik alapján válaszolnak, hanem inkább előítéleteik, tapasztalataik, reflexeik alapján. Ez nyugati, az balkáni, ő „keletről” jött stb. Ítéleteink időben is változnak, egy esemény, egy új ismeretség átalakíthatja őket.

Mindezek ismeretének jelentős szerepe lehet a tudományban, politikában, hiszen ezek a szubjektív terek hatnak választói viselkedésünkre, viszonyunkra más államokhoz. Hol lehet ellenségeskedést szítani, s hol lehet kooperációt kiépíteni az államok és a népek között – ennek hátterét gyakran megmagyarázzák ezek a szemléletbeli kérdések.

Ezért éreztük úgy, hogy szomszédjaink térszemléletének ismerete fontos lehet számunkra. Más nyelv, részben eltérő – részben közös kultúra, rengeteg előítélet fogalmazódik meg a földrajzi térfogalmak használatában. Ebből indult ki kutatásunk, amikor a szomszédos országok és a Kárpát-medence fogalmának viszonyrendszerét kezdtük el vizsgálni. Az országok közötti kapcsolatok, térszemlélet-változások megismerése olyan információkat tartalmaz, amelyek messzire mutatnak napjaink Közép-Európájának geopolitikájában. Az átalakuló nagyterek, vonatkoztatási területek történelmi léptékű változások indikátorai, melyek múltbéli, s még inkább jelenlegi jellemzőit vizsgálni kell.

Másrészt kicsit ismeretlen terület számunkra, hogy szomszédjaink hogyan látják saját államuk területét. Az elmúlt két évtized jelentős államterületi átalakulásokat hozott a szomszédos területeken (gondoljunk csak Jugoszlávia [azon belül Szerbia], a Szovjetunió és Csehszlovákia szétesésére, több ország EU-tagságára. Átalakultak az országok területei, méretüket tekintve stb. Átalakultak a politikai rendszerek, a vezető ideológiák. Mindennek nyilván nyoma van térszemléletünkben, annak változásában is.

Jelen kötet anyagát egy olyan kutatás eredményei adják, amely ezeket a kérdéseket vizsgálta 2013 és 2015 között a Magyarországgal szomszédos országokban. Vizsgáltuk a földrajztankönyveket, a politikusok megnyilatkozásait, a földrajzi és más szakirodalmat, s elvégeztünk egy jelentős kérdőíves kutatást, amelyben osztrák, szlovák, ukrán, román, szerb, horvát, szlovén, magyar, s kisebbségi magyar egyetemi hallgatókat kérdeztünk arról, hogy hogyan látják országuk elhelyezkedését a térségben, kiket tartanak partnerországnak, s hogyan látják országuk belső struktúráját. Mindezek összegzését találjuk meg a kötet fejezeteiben.

Könyvünk így egyszerre szól a Kárpát-medencéről, a fogalom születéséről, fejlődéséről és tagadásáról; Közép-Európáról, annak múltbeli és jelenlegi „megszervezéséről”, a területén kialakuló kisebb, „saját” Közép-Európákról és más nagyterekről; valamint az országok belső, területi felépítéséről és annak jellegzetességeiről.

Köszönetet mondunk az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramnak (OTKA) a kutatás és e kötet finanszírozási háttérének biztosításáért!

Köszönet illeti a Fórum Kisebbségkutató Intézet (Somorja, Szlovákia) munkatársait a kötet kiadói gondozásáért és a megjelenítés biztosításáért.

Köszönet azoknak a kollégáknak, aki hozzásegítettek bennünket ahhoz, hogy kérdőíveinket lekérdezhessük a szomszédos államok egyetemlein, és a hazai intézményekben. Közöttük találunk magyar, román, szlovák, osztrák, szerb, horvát, szlovén, ukrán kollégákat is.

Nem utolsósorban köszönet jár a kutatói-szerzői csapat tagjainak: Albert András, Bali Lóránt, Hajdú Zoltán, Mezei István, Miklósné Zakar Andrea, Nagy Imre, Uszkai Andrea. Ők nem csak szakmai ismereteikkel, hanem román, szerb, horvát, német nyelvtudásukkal, helyismeretükkel járultak hozzá az eredmények megszületéséhez, kiemelve Uszkai Andreát, aki a kutatás adminisztratív, szervezési terheit is magára vállalta tudományos munkája mellett.

Győr, 2015

Hardi Tamás, kutatásvezető

I.

A KÁRPÁT-MEDENCE ÉS MÁS TÉRFOGALMAK
A MAGYAR ÉS A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOK
GEOGRÁFIÁJÁBAN ÉS FÖLDRAJZOKTATÁSÁBAN

1.1. Földrajzi terek, térközösség-vállalások a Kárpát-medencében

HAJDÚ ZOLTÁN

Bevezetés

Mind a szélesebb történeti, politikai, társadalmi, közösségi gondolkodásban, szóhasználatban, a földrajztudomány kategóriáiban, mind pedig az oktatási tananyagokban sajátos szakmai, értelmi, érzelmi, politikai megfontolások kapcsolódhatnak egy-egy területi egységhez. Minden földrajzi nevezéktannak, térbeli kategóriának szükségszerűen vannak történeti, tudománytörténeti és politikai vonatkozásai, más struktúrákban is megjelenő hatásai. Sajátosan jelennek meg a különböző területi kategóriák és földrajzi nevek azokon a területeken, amelyekben az államhatalom többször változott (uralomváltó területek), ahol minden területi változás új térszemléletet és új földrajzi névanyagot is jelentett. Ha szisztematikusan megnézzük Európa politikai térképének hosszú távú történeti átalakulását, akkor láthatjuk, hogy a kontinens felszínének jelentős része az „uralomváltó terület” kategóriájába tartozik.

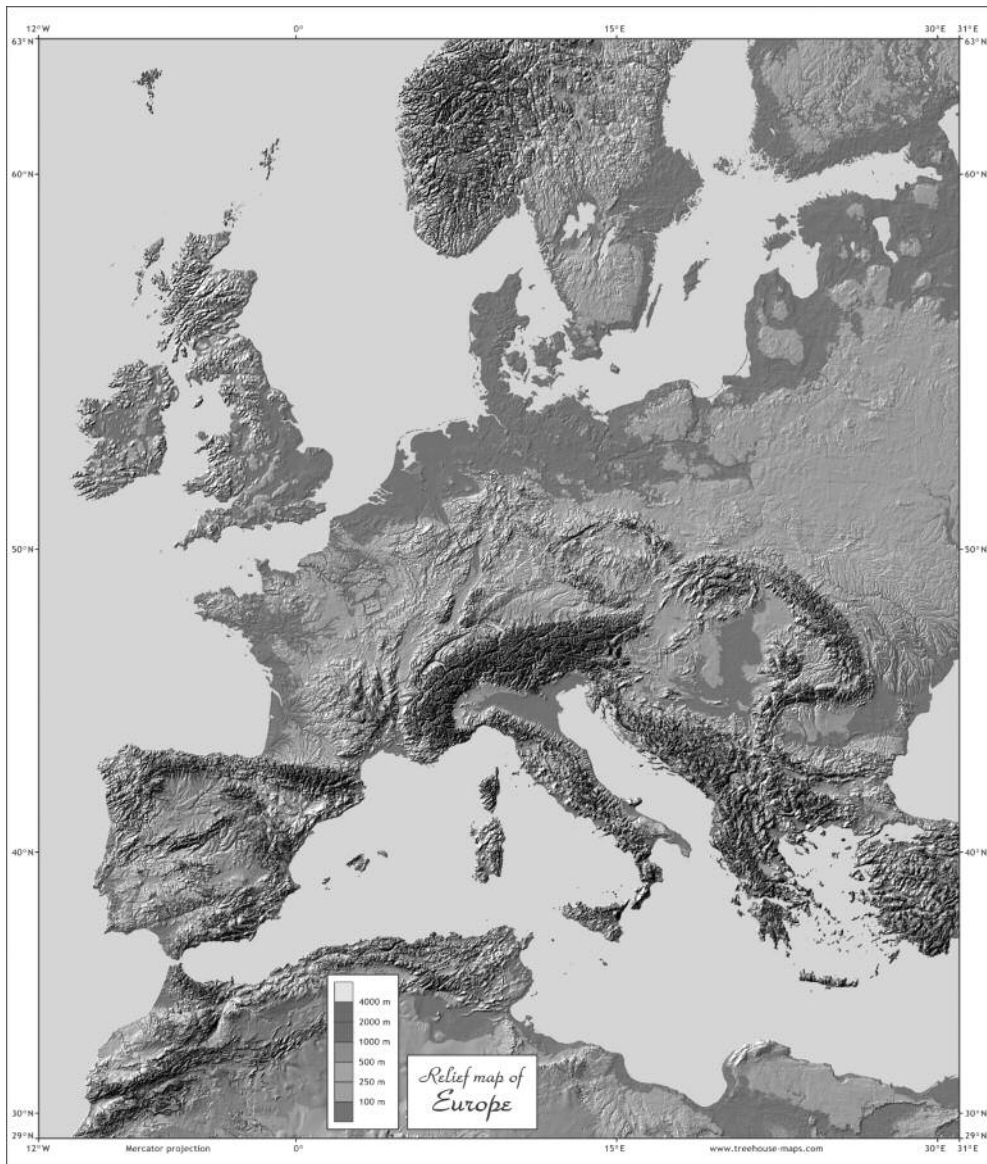
A 19. századtól kezdve az Oroszország és Németország között elterülő térség megnevezéseinek változatai (Közép-Európa, Kelet-Európa, Köztes-Európa, Kelet- és Kelet-Közép-Európa, Közép- és Kelet-Közép-Európa, Közép-Kelet-Európa, Oroszország és Kelet-Európa, Oroszország és Kelet-Közép-Európa stb.) rávilágítanak arra, hogy rendkívül bonyolult kérdésekkel állunk szemben. A térség minden szempontból bonyolult jellege, valamint a térszemléleti, térközösségi, érdekközösségi, értékközösségi problémák miatt a régió megnevezései és lehatárolásai, illetve azok kísérletei meglehetősen eltérőek. A nevezéktani zavar (a lehatárolási zűrzavar) nem egyszerűen térszemléleti problémákat vet fel, hanem egyben jelzi azt is, hogy a tudományos kutatás sem jutott közös álláspontra a bonyolult nagyrégió tekintetében.

Különösen fontos ez a kérdés Európa középső területein (feltételelesen Közép-Európában), ahol több nemzet, sok nemzetiség élt együtt, s ezek eltérő időszakokban élték meg „dicsőségkorszakukat”, s egymást mintegy váltva jutottak hatalmi szerephez az állami-területi folyamatok irányításában. Mindegyik közösség a maga térszemléletét tartja önmagára nézve adekvátnak (s ez rendben is van, ha a vele együtt élők térszemléletét is a magáéval azonos értékűnek fogadja el), s így egyfajta „térszemléleti kavalkád” és nevezéktan jön létre szinte minden kisebb-nagyobb földrajzi egység esetében.

A Kárpátok, az Alpok, a Dinári-hegység (mindegyik teljes körűen elfogadott földrajzi kategória) hegykoszorúja körbezár egy területet (1.1.1 ábra), egy geomorfológiai értelemben vett medencét (melynek léte szintén egyetemlegesen elfogadott), de amelyet a szakirodalomban korszakonként, országonként, tudományterületenként, nyelvenként

stb. eltérően Kárpát-, Pannon-, Magyar-, Közép-Duna-, Kárpáti-medence stb. névvel illetek, illetve ma is megneveznek. Ez a medence egy objektíve létező földrajzi tér, nem csak a geológiai, földrajzi stb. térképeken jelenik meg, hanem az úrfelvételeken is. (Ennek bemutatására hivatott az MTA FKI által kiadott Földrajzi Értesítő címlapja). Az objektíve létező területhez történeti korszakonként eltérő szubjektív, politikai és közösségi viszonyulások jelentek meg, s ma is folyamatosan jelen vannak.

1.1.1 ábra: Európa törzsének domborzata

Az itt élő népek hosszú ideig nem ismerték fel a medencejellegét és a terület egységét, inkább a Duna-völgyének tekintették, semmint medencének. A Duna évszázadokon keresztül nagytérségi tájékozódási, viszonyítási, kapcsolattartási, közlekedési tengely volt. A Duna által összekapcsolt területeket a folyó mentén lakók különböző, „saját” elnevezésekkel illették, így „kerítették mintegy hatalmukba”.

Európa mindenkori földrajzi felfogása (történetileg egyfajta folyamatos kiterjedésről beszélhetünk), területi lehatárolása (leginkább a mindenkori keleti határ volt bizonytalan), ábrázolása és belső területi egységekre történő felosztása természetes módon mindenkor érintette Európa közepének, a Kárpát-medencének, Magyarországnak a hovatartozását is. Szinte egyetlen időszakban sem jött létre egységesen elfogadott európai kánon, legfeljebb domináns felfogásokról beszélhetünk.¹

Magyarország modern földrajzi kutatásában 1918-ig meghatározó szerepet játszottak a magyarok és az osztrákok. A bécsi központi hatalom elsősorban a katonai térképezés (I. és II. katonai felvétel) területén volt meghatározó jelentőségű. A „belső” mellett számos német, francia, sőt angol kutató is megfordult a régióban, s leíró jelleggel foglalkozott a térséggel már viszonylag korán. A magyar földrajztudomány jelentős része hagyományosan „államisme” (államismertető mű) volt történetileg, a 19. század közepétől pedig szinte teljes mértékben „nemzeti tudománnyá”, durvábban fogalmazva államszolgáló tudománnyá vált. A kutatások és publikációk elsődleges tere az ország, illetve a belső politikai felosztás volt. Ez vonatkozott a különböző szintű iskolai oktatásra is. Csak nagyon lassan és ellentmondásokkal formálódott a tájelmélet, illetve a különböző nagyságú tájak hierarchikus rendjére alapozó kutatás. A legtöbb esetben a tájak „államhatáros jelleget kaptak”.

A földrajzi kutatásokban a hosszú távú folyamatosság a meghatározó, generációk léptek egymás nyomdokába, egymás eredményeit hasznosítva tették egyre pontosabbá, komplexebbé a térség ismeretét. A medence területi lehatárolásában a magyar kutatók között is voltak érdemi viták, így teljesen természetes, hogy a „külsők” sok esetben más határokat vontak meg a kutatás során.

Az I., majd a II. világháború után alapvetően megváltozott a Kárpát-medencében (is) érdekelt államok köre. Az Osztrák–Magyar Monarchia (melyet a kortársak előszeretettel neveztek Dunai Monarchiának) helyén létrejövő új államok elsősorban saját területük megismerését támogatták. A földrajztudomány (még a természeti földrajz is) szinte minden országban nemzeti karakterű (egyes esetekben nacionalista, sőt sovíniszta) tudománnyá vált. Egyedül a területeinek mintegy 2/3-ad, a magyarság etnikai állományának 1/3-ad részét elveszítő Magyarország, illetve a magyar földrajztudományban maradt domináns a Kárpát-medence mint egész kutatása. (A magyar társadalom úgy ítélte meg, hogy a területi revízió egyik eleme a történelmi Magyarország földrajzi egysége lehet.)

A Kárpát-medence kategóriája a magyar földrajztudományban természetföldrajzi-morfológiai egységként fogalmazódott meg, majd fokozatosan komplex tartalmú térkategóriává alakult. A közgondolkodásban is viszonylag későn „állandósult”, korábban a Pannon-

1 Az Európára vonatkozó helyes földrajzi felosztás lehetőségeit Probáld Ferenc, a magyar regionális földrajz doyenje egy ábrarozat keretein belül mutatta be. (Európa térfelosztásának jellegzetes típusai ábrarozat. In: Probáld–Szabó 2005.) Hiába „világos” elméletileg és nyelvtanilag minden felosztási lehetőség tartalma, a „szokás nagy úr”.

Magyar-, Kárpáti-medence (stb.) is megjelent az elemzésekben. Valójában csak a két háború között stabilizálódott világos térfogalomként a megnevezés. Akkor sem kizárólagosan, hiszen Jócsik Lajos 1944-ben már (és még) úgy vélte, hogy sokkal korrektebb a „Közép-Dunamedence” megnevezés és annak használata.

A földrajzi táj és az állam területi tagozódása, viszonya a természeti földrajzi környezethez lényegi kérdésként vonul végig a modern magyar földrajztudomány történetén. (Az államtáj, illetve a tájállam kategóriáinak kidolgozásában a magyar földrajz lényeges szerepet játszott.) A magyar földrajztudomány története nagy részében a politikai tér (Magyarország, Magyar Birodalom, a Szent Korona Országai stb.) elemzésének adott elsőbbséget. Csak Trianon után vált lényegessé a Kárpát-medence mint természeti nagytáj földrajzi kutatása. Az orográfiai, vízrajzi kérdések, a természetes politikai határok elmélete Trianon után „egymásba csúszott”.

A „Kárpátmedence” című, gazdaságpolitikai folyóirat (1941–1944 között) meghatározó szerepet játszott abban, hogy a szűkebb értelemben vett geológiai, földrajzi szaktudományon kívül a magyar politikai, gazdasági, kulturális elit lényegesen jobban megismerje a Kárpát-medence történetileg változó problematikáját. A folyóirat nem üzleti, hanem nemzetpolitikai jellegű és jelentőségű vállalkozás volt.²

Az államszocialista időszakban (Ausztriát leszámítva a térség országai megélték ezt a korszakot) az állam minden korábnál erőteljesebben rányomta bélyegét a térszemléletre, a földrajzi kutatásokra is. A korszak elején elsődlegesen az állami keretek váltak a kutatás és az oktatás meghatározó térkategóriájává, egyes, korábban favorizált területi kategóriák (így a Kárpát-medence is) szinte tabuvá váltak. Új területi kategóriaként jelent meg a „béketábor”, a „szocialista tábor”, az európai szocialista országokat összefogó „Kelet-Európa” megnevezés.

Az 1960-as évek végétől meginduló tudományos erjedéssel, majd az 1980-as évek végén megkezdődő „rendszerátalakításokkal” új feltételek alakultak ki társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális, oktatási stb. tekintetben szinte minden érintett országban. Különösen vonatkozik ez a szocialista föderációk (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Szovjetunió) összeomlása utáni új országokra (Szlovákia, Ukrajna, Szerbia, Horvátország, Szlovénia). Új területi identitásokat kerestek, új módon gondolták újra (leggyakrabban az államszocialista korszakot megelőző tudományos bázisokon) térbeli pozícióikat, térközösségi „vállalásaikat”.

A medence új államföldrajzi képe úgy jellemezhető, hogy két ország (Magyarország, Szlovákia) teljes területével, Horvátország és Románia területének jelentős része, Szlovénia és Szerbia területének érdemi része, Ausztriának egy tartománya (Burgenland), Ukrajnának egy megyéje (Kárpátalja/Kárpátokon túl) tartozik a Kárpát-medencéhez. Ha nagyon pontosan követjük az orográfiai határokat, akkor Csehországnak, Lengyelországnak és Bosznia-Hercegovinának is van egy kis területe a medencén belül. Történetileg soha nem volt politikailag ennyire felszabdalt a térség, mint ma. Ezzel együtt mindegyik érintett ország számára politikai tekintetben is fontos a nagytérség, akár azonosul annak elnevezésével, akár nem.

Az Európai Unió az osztrák csatlakozással (1995) „behatolt” a Kárpát-medencébe, majd a 2004. májusi (Magyarország, Szlovákia, Szlovénia) és Románia 2007. évi belépésével a térség domináns, integrációs szervezetévé vált. Az Európai Unió fontos kutatá-

2 A kiadvány alig ismert a magyar tudományban és közgondolkodásban.

sokat is finanszíroz, határon átnyúló és nagytérségi projektjei több tekintetben érintik a Kárpát-medence jelentős részét is. Egyértelműen megfogalmazhatjuk, hogy a Kárpát-medence mint önálló térbeli entitás nem vált az Európai Unió favorizált kutatási, fejlesztési térkategóriájává.

Elemzésünkben elsősorban a rendszerváltások utáni időszakra koncentrálnak, bár meg kell jegyeznünk, hogy mind a tudományban, mind pedig a közösségi gondolkodásban tovább élnek a korábbi korszakok, különösen a 19. század végétől kialakult megközelítések, sztereotípiák elemei. Ma sincs közmegegyezés a legtöbb kérdésben sem az érintett országok között, sem pedig azokon belül, különösen abban nem, hogy ki hova tartozik önként vállaltan, s hova nem. (Nem csak a Balkán fogalma taszít egyeseket, de a Kárpát-medence is elfogadhatatlan egyes közösségek, sőt adott esetben akár Magyarországgal határos ország hivatalban lévő kormányfője számára is.)³

A nagytérségi struktúrák lehatárolását, elnevezését, társadalmi elfogadottságának kialakítását illetően „hagyományos” eszközökkel rendelkezik a tudomány, a különböző szintű iskolai oktatás, a tankönyvek, az atlaszok, a térképek, az újságok, a rádió, a televízió. Az 1990-től fokozatosan tömegesedő használatú internet nem csak a mai felfogások széles körű megismerését teszi lehetővé, de a történeti megközelítések gazdag tárházát is hordozza, amellett pedig az egyéni gondolatok (néha képtelenségek, hamisítások) tömegét is megjeleníti. Ma talán a legnagyobb, s leginkább ellentétes hatásokkal az internet bír, szinte minden, s mindennek az ellenkezője is megtalálható az információs halmazában.

A középiskolai tankönyvek a nagy korszakváltások mintegy lenyomataként az új felfogásokat közvetítették az adott ország esetében, néha megmaradtak a korábbi térszemlélet eredményei is.

A mentális térképek tekintetében meg kell jegyeznünk, hogy ha az objektívnek tartott területi struktúrát, a valóságot tudományos eszközökkel megragadni kívánó földrajztudományban annyira sokféle lehatárolás született a Kárpát-medence tekintetében, akkor az egyetemi hallgatók fejében megfogalmazódó mentális térképeket, fejezzenek ki bármennyire is saját elképzelést, érzületet, ugyanúgy komolyan kell vennünk. Minden embernek, így minden fiatalnak is joga van saját módon értelmezni és megélni környezetét, formálni térbeli identitását, felépíteni és megélni saját „térvilágát”.

Megjegyzések a térség hosszú távú kutatásának időben tagolt összefüggéseiről (Történeti földrajzi és földrajztörténeti bevezető)

Betekintés a régmúltba

A formálódó magyarországi történeti és földrajzi gondolkodás (Anonymus a Gesta utolsó bekezdésében már a vonalas országhatárt írta le), majd a „földrajztudomány” (latin, német, magyar nyelvű) a 16. századtól kezdve elsődlegesen a politikai keretekhez igazodott, s a történelmi ország vált a földrajzi elemzés legfontosabb keretévé. Lázár deák térképével (1528) – minden tájolási és belső távolságtorzítási problémája ellenére – a magyar szellemi és politikai elit egyfajta áttekintéssel bírhatott az egész országról. A föld-

3 A magyar–szlovák „Kárpát-medence” vita kormányközi politikai tartalmat kapott 2010 után.

rajzi névanyag a településekre, folyókra, hegyekre koncentrált, az egybetartozó területek, földrajzi egységek, tájak kijelölésére nem kerülhetett sor.

A belső struktúrákat illetően a közigazgatási egységek szerinti gondolkodás uralkodott, de Oláh Miklós 1536-ban, Brüsszelben írt történeti, földrajzi, nemzetpolitikai, nemzetstratégiai művében (a középkori magyar nagyhatalom 1526-ban tragikus vereséget szenvedett a törököktől Mohácsnál) már tudatosan, a négy nagy folyóhoz (Duna, Tisza, Dráva, Száva) igazodva (bizonyos értelemben természeti határoknak tekintve azokat) tagolta négy részre az ország területét.⁴

Ha megnézzük az egyes magyar nagytájak térfogalmának, megnevezésének a kialakulási folyamatát, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a legtöbb egység megjelölése, tulajdonnévként való írásbeli használata legalább a 16–17. századra megy vissza⁵. A Bél Mátyás (1684–1749) és tanítványa Tomka-Szászky János (1700–1762) által megalapozott, sajátos magyar történeti földrajzi iskola kitüntetett szerepet tulajdonított az államnak, illetve az államterület tértörténeti elemzésének. Szemléletükben a közjogi struktúrák (Magyarország, Magyar Birodalom) jelentek meg irányadóként a területi kérdések kutatása és feldolgozása során.⁶

Az első modern magyar nyelvű földrajzi monográfiában (melyet a szerző németül is megjelentetett) Szaller György lerakta a magyar földrajztudomány későbbi szemléleti alapjainak jelentős részét:⁷

- Magyarország természeti javakban rendkívül gazdag ország,
- Magyarország határai a Kárpátokban természetesen, ezért stabilak,
- a korabeli Magyarországnál történetileg volt egy lényegesen nagyobb Magyarország, (Nagy Magyar Ország), mely a korabelihez képest még szebb és gazdagabb stb. volt,
- Magyarország belső földrajzi elemzésére a természeti struktúrák tekintetében megjelennek a folyóközök mint természetes földrajzi egységek, de az ország egészének feldolgozása alapvetően a közigazgatási egységek keretei között történt.

Fényes Elek – a jogi végzettségű statisztikus és geográfus – 1847-ben megjelent monográfiájában⁸ alapvető problémaként fogalmazta meg, hogy a sajátos magyar történeti-közjogi fejlődés és a Habsburg-házhoz fűződő viszonyok miatt az ország közjogi és területi fogalma is bizonytalan a kor szereplői számára, nincs még egységes országfogalom sem. Az ország fogalmát legalább négyféle:

4 Oláh Miklós 1536-ban írt latin nyelvű munkája kéziratban terjedt feltehetően, mert hatása szélesebb körben kimutatható. A folyók egyértelmű tájékoztatói és felosztási elemként jelentek meg a munkában. Oláh természetes módon „nyugatról” nézte az országot, ennek megfelelően viszonyította a tércategóriák elhelyezkedését.

5 Kiss Lajos földrajzi etimológiai szótára alapján láthatjuk az egyes tércategóriák formálódását. Szinte mindegyik egység elnevezése egy folyamat eredménye. Ugyanez mondható a néprajzi egységekre, tájakra is Kósa Lajos és Filep Antal (1975) összegzése nyomán.

6 A történet, közjogi-területi struktúrák feltárása a magyar törvények alapján viszonylag pontosan megtörtént. A történeti-területi egységek így „legitimált” keretökké váltak a földrajzi feldolgozásokban.

7 Szaller monográfiájának német és magyar kiadásában eltérő a térszemlélet és a nevezéktan is. A német kiadásban a német térszemléletet, a magyarban a magyart érvényesítette. Relatívvá vált így a „mi mihez képest hol van” kérdése. A Lajta „térrendező szerepét illetően” a bécsi térszemlélet és nevezéktan vált elfogadottá.

8 Fényes a maga tevékenysége során folyamatosan törekedett a területi fogalmak pontos meghatározására és használatára. Mind a földrajzi szótára, mind pedig a különböző statisztikai országleírások ezt tanúsítják.

- legszűkebb (az Anyaország),
- szűk (Horvátországgal együtt),
- tágabb (Erdéllyel együtt),
- legtágabb (mindazok a történeti területek, amelyek valaha a Magyar Korona jogara alá tartoztak), értelemben használják, s ezért statisztikailag, politikailag stb. is alapvető gondok vannak így Magyarországra vonatkozóan. Fényesben megfogalmazódott az igény, hogy mindenkor meg kell határozni, hogy milyen értelemben használjuk Magyarország fogalmát, mi annak pontos területi tartalma.

Egészében véve azt mondhatjuk, hogy a magyar földrajztudomány korai fejlődési szakaszában a közjogi államterület volt a meghatározó, a természeti földrajzi környezet, a folyók által határolt nagyterek elemzése ezen belül jelent meg, az országterület földrajzi sajátosságának megragadása másodlagos jelentőségű kérdés volt. A két struktúra közötti kapcsolatok elemzése csak érintőleges volt.

A modern magyar földrajztudomány változó térfelfogásai 1918-ig

A modern magyar földrajztudomány megteremtésének tudatos, az MTA által jóváhagyott intézményesülési folyamatában (a mű megírására az MTA adott megbízást Hunfalvy János – 1820–1888 – részére) a „Magyar Birodalom” természeti, s nem is csak természetföldrajzi viszonyainak leírása⁹ meghatározó kiinduló pontot jelentett. A „Magyar Birodalom” megnevezés egyértelműen osztrákellenességet fejezett ki, nevezetesen, hogy Magyarország nem egyszerűen ország, hanem valójában birodalmi jellegű, így paritásos viszonyban van az „Osztrák Birodalommal”. A kiegyezés nem egy birodalom és egy ország, hanem két birodalom kiegyezése lehet.

Hunfalvy először foglalta össze átfogóan Magyarország földrajzi megismerésének és kutatásának addigi történetét. Tétélesen számba vette, hogy az ország megismerésében a magyarok mellett a németek, az angolok és a franciák is jelentős szerepet játszottak. Fontos szerepet tulajdonított az ország megismerésében a francia Beudant, F. S (1787–1852) tudományos tevékenységének, aki 1818-ban kilenc hónapos tudományos utazást tett Magyarországon, 1822-ben Párizsban megjelent háromkötetes munkájában az elsők között tett kísérletet Magyarország földtani térképének a megalkotására, az ország hegységeinek a csoportosítására.

Hunfalvy több tekintetben új alapokat rakott le:

- Magyarország Európán belüli pozícióját „Délkelet-Európa” megjelöléssel fogalmazta meg. Ebben benne van az is, hogy a német anyanyelvű Hunfalvy elsősorban a német nyelvű szakirodalom alapján dolgozott (a németek Berlinből nézték Európát és Magyarországot), másrészt pedig az akkori ország ténylegesen benyúlt a déleleti félszigetre, a Balkánra.

- Elsősorban az orográfiai viszonyok elemzése révén jutott arra a következtetésre, hogy a Magyar Birodalom általában véve természeti viszonyaiban világosan kifejezett jellemmel bír, földirati egység; határai tehát kevés kivétellel természetesek, hegygerincek és folyók jelölik ki.¹⁰

⁹ Hunfalvy nem csak monográfiákat írt, hanem középiskolai földrajzi tankönyveket is. A tudomány eredményeinek átvitele a középiskolákba számára kiemelt fontossággal bírt.

¹⁰ Hunfalvy megközelítésétől kezdve a déli határok kérdése folyamatosan megjelent mind a történeti, mind pedig a politikai és természeti földrajzi munkákban.

– Megfogalmazta, hogy a Kárpátok egy medencét ölel körbe, mely két részből – „nyugati magyar medence” és „erdélyi medence” – áll.

– Már észrevette és megfogalmazta, hogy a Magyar Birodalom déli határai természeti tekintetben a legproblematisabbak, mivel dél felé sem Horvátország, sem a Dalmátországok határai nem természetesek.

– A tájelmélet nem jelent meg direkt módon Hunfalvy munkájában, de a természeti viszonyoknak jelentős szerepet tulajdonított a Magyar Birodalom létrejöttében és fennállásában. Az általa gyakran használt „földrajzi egység” fogalom lényegében a táji egység fogalmi körét jelentette. A politikai tér belső természeti viszonyainak a kutatását elsősorban a természeti-topográfiai egységek keretében oldotta meg, de ezek az egységek nem jelentek meg szerves táji entitásként. Életműve későbbi szakaszában sem vált Hunfalvy a tájelmélet és tájföldrajz képviselőjévé, holott minden tekintetben közvetlenül ismerte a nemzetközi földrajztudományban kibontakozó tendenciákat.

A formálódó modern magyar földrajztudomány egyszerre illeszkedett a nemzetközi és a Monarchián belüli folyamatokba. Az 1850-es évektől kezdve végbement a térségben a földrajztudomány intézményesülése, egyetemi tanszékek létrejötte Bécsben, Grazban, Budapesten, Kolozsváron, Zágrábban, és társadalmiasodása (földrajzi társaságok életre hívása) jelentősen hozzájárult az egész nagytérség megismerésének elmélyüléséhez. Az osztrák kutatásokban az Alpok, a magyarokéban a Kárpátok, délszlávokéban a Dinári-hegység lényegesen nagyobb hangsúlyt kapott természetesen, mint a többi terület. A medence egészére kiterjedő kutatások szervezeti és anyagi okokból is csak nagyon lassan formálódtak.

Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben¹¹ nagyívű sorozat (németül és magyar fordításban is) nem elsődlegesen földrajzi mű, a Monarchiát részben történeti, részben pedig közigazgatási egységeként mutatta be, átfogva a legszélesebb értelemben vett Kárpát-medence egészét. A hatalmas könyvsorozatban egyszerre jelent meg a Monarchia egészének egyfajta térszemlélete, valamint a részek, főként helyi szerzők által írt regionális szemlélete. Elsődleges cél a Monarchia egységtudatának az erősítése volt, nem a földrajzi struktúrák részletesebb elemzése.

Sajátos társadalmiasodási kérdéseket vetnek fel a „Matica” mozgalmak és szerveződések (szlovák, horvát, illetve az osztrák területeken a szlovén) a Monarchiában, illetve azon kívül a szerb.¹² Ezek a mozgalmak nem elsősorban az államra koncentráltak, hanem az adott közösség szállásterületére. Nem a földrajzi irányultságuk volt a legerősebb, hanem a történeti, nyelvi, néprajzi, kulturális, de mégis jelentős hatást gyakoroltak a szállásterületek földrajzi megismerésére is.

Inkább a korábbi földrajztudományi felfogáshoz, az államismerettnel kapcsolható Ballagi Károly és Király Pál monográfiája, melyben a Magyar Birodalom földrajzi leírása a

11 A sorozat 21 kötete 1885–1902 között jelent meg, kultúrtörténeti jelentőségű összefoglalása a térség bonyolult viszonyainak.

12 A Matica mozgalmak a 19. század második felében jelentős szerepet játszottak a szlovák, a szerb, a horvát, a szlovén népesség történeti, társadalmi, kulturális, részben gazdasági és földrajzi viszonyainak a megfogalmazásában. Különösen fontos szerepük volt a szállásterületek lehatárolásában. A szlovén szervezet 1848-ban publikálta az első szlovének lakta szállásterület térképét. A Matica Hrvatska 1894-ben jelentette meg Zágrábban a Zemljopis Hrvatske országmonográfiát, melyben Horvátország sajátosságait fogalmazták meg. A szlovák mozgalommal nem csak tudományos, hanem politikai konfliktusa is volt a magyar kormánynak. A Matica mozgalmak népszerűsítő kiadványai az adott közösség alsóbb társadalmi csoportjaihoz is eljutottak. Mindegyik nemzetiség esetében az egyházi oktatásban meghatározó szerepet játszottak.

tradicionális államismereti művekhez közelállóan, az újonnan megreformált megyei közgazgatás keretei közé került.¹³

Ezt a megközelítést vitte tovább a Magyarország megyéi és városai könyvsorozat,¹⁴ csak sokkal részletesebben feldolgozva az egyes megyéket, valamint a törvényhatósági jogú városokat. A sorozat sok szegmensben kitért az ország egészének bemutatására, de elsődleges célja alapvetően az egyes megyék elemzése, a megyei identitások erősítése volt. A gazdag képanyag lehetővé tette az egyes megyék értékeinek a bemutatását.

A magyar állam és tájszemlélet közötti kapcsolatok szempontjából ez az időszak azért fontos, mert először a megállapítások, majd az evidenciák szintjén jelenik meg az, hogy Magyarország határai természetes határok, sőt azokat a természet jelölte ki lényegében. Magyarország határainak nagy része a történeti fejlődés során alig változott, ennek oka a Kárpátok. Magyarország minden tekintetben természeti-természetes földrajzi egység, individuum, egységes természeti nagytáj. Ez a megállapítás kezdetben csak a földrajztudományon belül érvényesült, majd az oktatáson keresztül fokozatosan nemzeti konszenzussá vált.

A 19–20. század fordulójának sajátos hangulata (a boldog békeidők, az aranykor) és folyamatai a magyar földrajztudományt is mintegy számadásra és újragondolásra készítette. Czirbusz Géza (1853–1920) azzal a szándékkal jelentette meg Magyarország földrajzát,¹⁵ hogy az meghaladja Hunfalvy már teljesen elavultnak tekintett összegzését.

Czirbusz a monográfiát két (természeti, társadalom-földrajzi) alapvető gondolati egységre tagolta. A belső területi struktúrákat a természetföldrajzi nagytájak szerint elemezte. A feldolgozás során világosan meghatározta a tájak hierarchikus viszonyát is: a Kisalföld nagytájat hat kistájra, méghozzá elsősorban vízfolyásokkal tagolt és határolt kistájakra osztotta. A kistájak földrajzi sajátosságainak a megragadásakor első helyen a nagytájhoz való viszonyuk, topográfiai fekvésük jelent meg. Második elemzési szempontot a kistáj felszínének a felépítése adta. A kistáj jellegének megragadásakor megjelent a „tájképi tekintet”. A kistájak egyfajta fejlődési pályáját is megrajzolta, sőt kitért az emberi beavatkozás elemzésére (folyószabályozás), valamint a gazdasági használhatóság (búzatermelés, legeltetés) minősítésére is. A jellemzés utolsó elemét a településhálózat rövid bemutatása jelentette. Czirbusz többféle összefüggésben használta a „táj” (Európa nagy tájai, Duna melléki buckás táj, kurtafüvű táj stb.) kategóriáját. A táj – belső tartalmában – nyitott kategória maradt Czirbusz számára is.

Czirbusz a Nagy-Alföldet részben Reclus „Nouvelle géographie de l’Europe centrale” műve alapján mutatta be és elemezte. A Nagy-Alföld belső tájszerkezetének elemzésekor Czirbusz megfogalmazta, hogy a talaj földrajzi eloszlása „bizonyos jellegességet ad az Alföld különböző tájainak...”, s az Alföldön belül „főtájokról” (Czirbusz 1912, 7) beszélt. Önmaga jelentőségének tudatos felismerését és megfogalmazását jelentette az, hogy az Alföld hét főtájra való felosztását, mely „teljesen új geográfiánkban”, saját magának tulajdonította. (A „főtáj” így az Alföld mint természeti földrajzi nagytájon belüli középtájként jelent meg funkcionálisan.)

13 Ballagi Károly és Király Pál műve (1878) abból indult ki, hogy a politikai felosztás, a közigazgatási tagozódás lényegében meghatározza a társadalompolitikai, közösségi kapcsolatrendszerének lényegi elemeit, így ezeket az egységeket kell a földrajzi feldolgozás kereteivé tenni, nem pedig a valamilyen más módon és céllal lehatárolt egységeket.

14 A sorozat számára az Osztrák–Magyar Monarchiát bemutató vállalkozás volt a példa. A szűkebb anyagi feltételek miatt a megjelent kötetek nem fedték le teljesen a történelmi Magyarország teljes területét, nem készült el minden megye monográfiája.

15 Czirbusz középiskolai tanárként, a piarista rend minden iskolájában tanítva, nagyon mélyen megismerte Magyarország területi viszonyait. Tanári működésének valamennyi színhelyén folytatott földrajzi kutatásokat.

Míg a természeti földrajzi elemzésben több-kevesebb rendezettséggel a tájak rendszerében gondolkodott és elemzett Czirbusz, addig a társadalom-földrajzi részben a chorografia keretétől sajátos megoldást (részben természeti földrajzi, részben pedig közigazgatási) választott: az országot két makro részre (a Kárpátok gyűrűje – Felvidék, Erdély, Délmagyarország; Központi Magyarország – Dunai dombos vidék, Kis-Alföld, Nagy-Alföld, Horvátország) tagolta. Ezekben belül kizárólagosan a közigazgatási felosztás (megyék, városok) szolgált az elemzés keretétül.

Az 1900-as évek elejétől kezdve – Ratzel hatása mellett – egyre erőteljesebben jelent meg a magyar földrajztudományban a francia és az angol tájföldrajz hatása. Reclus, Brunhes, Vidal de la Blache a magyar földrajzi viták közvetett szereplőivé váltak. Reclus nagy műve (A Föld) megjelent magyarul is. Brunhes elsősorban az emberföldrajz területén hatott, s hozzá köthetjük a magyar földrajzban a táj fogalmának társadalmi jellegűvé (is) válási folyamatának a kezdetét. (Elkészült Brunhes „La Géographie humaine” c. művének a magyar fordítása, de pénzhiány miatt nem jelent meg).

A Központi Statisztikai Hivatal a népszámlálási eredmények térképi feldolgozásával és azok publikálásával minden érdeklődő számára bemutatta az ország valós, sokszínű strukturáit. Kiemelkedő jelentőséget kapott a nyelvi, nemzetiségi tagozódás ábrázolása. A KSH térképésze Hatsek Ignác az országban élő nemzetiségek területi eloszlását (1.1.2 ábra) részletesen ábrázolta.

1.1.2 ábra: A történelmi Magyarország etnikai képe, 1880

Forrás: KSH Népszámlálási térkép, Gotha, 1885.

A soknemzetiségű Magyarország demográfiai, etnikai, nemzetiségi, nyelvi, vallási sokszínűségének helyzetéről, állapotáról az 1900-as évek elején – az 1880-as népszámlálás bázisán – átfogó képet adott egy statisztikus-geográfus.¹⁶ Az óriási munka és térképkötet-melléklete alig váltott ki visszhangot a magyar földrajztudományban, pedig azokat az alapkérdéseket dolgozta fel, melyekhez viszonyulni kellett volna az új körülmények és kihívások között. Balogh többféle értelemben és területi kiterjedésben használta a „népességi táj” fogalmát. A legtágabb körben az országot mindössze két etnikai tájra osztotta, illetve az egyes nemzetiségek szállásterületével azonosította az etnikai tájak problematikáját.

Cholnoky Jenő (1870–1950) első elméleti jellegű politikai földrajzi elemzésében¹⁷ a tartós államalakulások problematikáját vizsgálta. Úgy ítélte meg, hogy az államalakulások is kénytelenek engedelmessé válnak a természet kényszerének. Elutasította a „történelmi materializmus” vádját, de földrajzi determinisztikus felfogását egyértelműen megfogalmazta: a tartós államalakulat legfontosabb feltételének a jó, természeti határokat tartotta. Európa két, legerősebben határolt államának Nagy-Britanniát és Magyarországot tekintette.

Magyarország déli természetes határait vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a folyók nem jó természetes határok, úgy vélte, hogy a hegység az igazi jó politikai határ. Ebből a felfogásból kiindulva úgy ítélte meg, hogy a déli részen is hegységi természetes határra kell szert tennie az országnak, tehát Magyarországnak terjeszkednie kell dél felé, el kell érnie a természetes határokat, melyeket vonalszerűen „ki is jelölt”.¹⁸

Prinz Gyula (1882–1973) 1914-ben megjelent Magyarország földrajza monográfiája¹⁹ abból a szempontból érdekel bennünket, hogy még az I. világháború előtt készült, szerzője alapvetően geológiai megközelítésben tárgyalta a területi kérdéseket. Prinz a természetföldrajzi elemzésekben tiszta természetföldrajzi, hierarchikus tájselemléteket érvényesített, olyanmódon, hogy a „Délvidéki szigethegységek és a Száva medence” nagytáji egységében tárgyalta a Mecseket, a „Frusskagóra”-t és a Pozsegai-hegycsoportot, tehát a történelmi Magyarországon belül figyelmen kívül hagyta a magyar–horvát közjogi jellegű közigazgatási határt.

Az ország politikai földrajzát tárgyaló fejezetben Prinz kiinduló pontja az, hogy a hegyszerkezet „a Duna kettős medencéjét teszi az állam törzsévé”. Ettől az időszaktól kezdve az „állami magterület”, az „állami törzsterület” táji tartalma Prinznél folyamatosan jelen van.

Prinz elméleti tekintetben továbblépett akkor, amikor „az Alföld elméleti államának határai”-t határozta meg. A magyar természetes határok elmélete szempontjából fontos lépés annak megfogalmazása, hogy az Alföldön keletkező állam természetes határai nem lehetnek folyóhatárok, sőt azokat a medenceállam szempontjából természetellenesnek kell tekinteni, csak a hegységperemen alakulhat ki a medenceállam természetes határa.

Prinz szerint a magyar állam csak az Adria irányában terjeszkedett hosszabb időn túl a „természetes”, a „természetföldrajzi optimum” keretein. Ez a túlterjeszkedés azáltal

16 Balogh Pál népességstatisztikai műve, annak térképi elemzései települési és járási szintig lemenően foglalták meg a magyarság és a nemzetiségek szállásterületi viszonyait. Kiemelt szempont volt a nyelvhatárok kutatása.

17 Cholnoky a földrajzi determinizmus bázisán szemlélte a politikai térszerveződéseket, államokat.

18 Cholnoky déli természetes határmegvonása a későbbiekben több munkában is megjelent. Cholnoky szerint az ország természetes déli határának lényegében a déli vízválasztót kell tekinteni.

19 Prinz geológiai megközelítése alapján Magyarországot elsősorban dél-európai országgként határozta meg, feldolgozásakor elsősorban a „Duna-medence” kategóriát használta. E tekintetben inkább a német tájselemléteket követte.

válik magyarázhatóvá, hogy a tenger lett a magyar állam függetlenségének a bázisa. E tekintetben Prinz a történeti-reálpolitika alapjaira helyezkedett.

Prinz korai államföldrajzi munkásságában már megjelenik az a gondolat, hogy a „táj államot szül”, s ennek keretében elméletileg elsősorban a „medenceállam”, vagy „Alföld-állam”, az „Alföldi tájállam” kategóriájával illetve. Összességében úgy vélte, hogy története során „...a magyar állam belenőtt a természetes geográfiai régióba”.

A belső politikai tér tagolódása szempontjából érdekes következtetésre jutott: a természetes államegység nem vezet természetes nagyrégiókhoz az ország területén belül, sőt: „A Duna-medencék természetes politikai egysége azonban lehetetlenné teszi a természettől előírt vidékek kialakulását”, ezért a belső politikai, közigazgatási felosztás nem támaszkodhat ugyanazon természeti és természetes tényezőkre, mint az állam határai. Prinz szerint az állam természetes módon két nagy egységre, az Alföldre mint magterületre és a peremvidékekre osztható. A magyar állam természetes vidékekre való felosztása megítélése szerint mindig egyenlőtlen marad, mert az Alföld egységét természetellenes lenne megbontani.

A magyar tájelmélet kialakulása és fejlődése szempontjából egészében véve meghatározó Teleki Pál (1879–1941) életműve. Teleki tájfelfogása többosztatúan alakult az életművön belül. Kezdetben (1917) teljesen azonosult a német földrajz tájfelfogásával:

– „Táj alatt értem azt, amit a német a »Landschaft« szóval jelöl. Nem gyűjtőfogalom, hanem organikus, egy magasabb rendű életegység fogalma. Ez az életegység a földfelszín egy-egy része, az ember környezete”²⁰ – majd később sokoldalúbbá válik elméleti megközelítése.

– Teleki felfogásában ekkor a földrajztudomány már „syntetikus tudomány”, s úgy vélte: „Ennek a tudománynak a tájban, mint organikus életegységben, a földfelszín helyi, vagy egész életközösségében sajátos, ismeretelméletileg önálló tárgya van.”

A Kárpát-medence és Magyarország hosszú távú államosodási folyamatai rendkívül bonyolult képet mutatnak. Ha a 950–1914 közötti időszakra nézve végignézzük Magyarországot szomszédsági környezetének változásait, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a szomszédsági környezetünk többször és alapvetően átalakult (1. táblázat). A másik sajátossága a szomszédsági környezetünk változásainak, hogy szinte mindenkor volt nagyhatalmi szomszédunk, néha több is egyszerre.

Az I. világháború rendkívül jelentős hatást gyakorolt a földrajztudományra és a politikai földrajzi gondolkodás fejlődésére. Szinte minden jelentős geográfus eljutott a világháború katonai, politikai jelentőségének elemzéséhez. Fodor Ferenc úgy ítélte meg, hogy a világháború „...politikai egységeknek földrajzi egységekre való kiegészítésért folyik” (s így végeredményben földrajzi tényezők mozgatták az élethalálharcot).²¹

Lóczi Lóczy Lajos 1913-ban kapta feladatul a Magyar Szent Korona Országainak sokoldalú feldolgozását, s a külfölddel történő megismertetését. A mű nemcsak földrajzi, hanem teljes képet (földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési, közgazdasági) kívánt adni a Magyar Szent Korona Országairól. Mivel közjogi egységet dolgozott fel,

20 Teleki kezdetben a német földrajz irányában tájékozódott, később a francia és az angol földrajzi elemélet gyakorolt rá nagyobb hatást.

21 Fodor alapvetően földrajzi okokkal magyarázta az I. világháború kirobbanását. Nem egyszerűen a területek újrafelosztásáról szólt a háború, hanem a földrajzi erőforrások birtoklásáért.

szemlélete elsősorban történeti, a belső struktúrák feltárásakor és leírásakor pedig történeti és természetföldrajzi területi egységekben egyaránt mozgott.²² A mű hangneme rendkívül korrekt, ugyanakkor a történeti-közjogi területi felfogás elfogadásával rossz időben reprezentálta, hogy mit ért a magyar politikai és geográfiai elit 1918-ben a Magyar Szent Korona Országai térfogalmán, s ezt a külső tényezők egyértelműen imperialisztikus megnyilvánulásként kezelték.

A magyar földrajztudomány, s azon belül a politikai földrajz a háború előtt, s különösen a háború alatt, rosszul mérte fel, s rosszul fogalmazta meg az ország esélyeit a háború kimenetelét illetően. A magyar földrajztudomány a háború alatt „győzelemre készült”, bár a középiskolai diákok részére készített Zsebatlasz már felvetette a vereség gondolatát, sőt megjelentették az ország várható új területi struktúráját (1.1.3, 1.1.4 ábra) az antant győzelme esetén), s a vereség pillanatában alig volt válasza az új helyzetre.

1.1.3 ábra: Európa területi felosztása az antant győzelme esetén

Forrás: Bátky (szerk.) Zsebatlasz 1916, 163–167.

²² A lóczy Lóczy Lajos által szerkesztett áttekintő mű elsődleges célja a külföldi hatalmak és szakkörök felvilágosítása lett volna magyar ügyekben. Több nyelven kívánták megjelentetni, de pénzihiány miatt elmaradt.

1.1.4 ábra: Európa területi felosztása a központi hatalmak győzelme esetén.

Forrás: Bátky (szerk.) Zsebatlasz 1916, 163–167.

A magyar földrajztudományak 1918 előtt csak áttételes hatásai voltak a politikára. (A magyar földrajztudomány a kutatásokat Magyarországra fókuszálta, alig foglalkozott a Monarchiával mint egészszel. Bizonyos értelemben Monarchia-ellenes volt.) Ezek a hatások elsősorban a középiskolai földrajzoktatáson keresztül érvényesültek. A dualizmus kori középiskolai oktatás alapvetően az országra, nem pedig a Monarchiára, s nem is a természeti egységekre koncentrált.²³ (Az ország relatív önállóságának hangsúlyozása a Monarchián belül tudatos volt.) A magyar földrajzoktatásban az Osztrák–Magyar Monarchia részeként élő Magyar Királyság természeti erőforrásokban gazdag, gazdasági teljesítőképessége alapján emelkedő, önálló hatalmi politikai tényezőként jelent meg.

²³ Hajdú Zoltán a korszak tankönyveinek politikai földrajzi elemeit áttekintve bemutatta, hogy az ország földrajzi helyzetének meghatározása nem volt teljesen egységes a különböző tankönyvekben.

Világháborús vereség, béke-előkészületek, új országok, új és régi megközelítések, 1918–1944

A világháborús vereség árnyékában – a magyar földrajztudomány meghatározó egyéniségei – a Magyar Földrajzi Társaság nevében – egy kiáltvánnyal fordultak a Világ földrajzi társaságaihoz „a középső Duna medencéje egységes államának, Magyarországnak az ügyében”, történelmi Magyarország területi épsége védelmében²⁴. A kiáltványban Magyarország egyszerre Közép-Európa része, a Közép-Duna-medence vagy a Magyar-medence országa.

A kiáltvány a magyar földrajztudományban rendkívül fontos szerepet játszott több okból:

- A magyar földrajztudomány egésze állást foglalt a mellett, hogy az új, modern földrajztudomány nem más, mint „az egységes szerves földfelszín élettudománya”,

- A földrajztudomány nem csak szintetikus élettudomány, hanem a földi terek szintézistudománya is, így eredményeit és véleményét figyelembe kell venni a békeszerződések előkészítésekor, s különösen az államhatárok megvonásakor,

- A magyar földrajztudomány megemlítette a német földrajztudomány eredményeit is, de részletekbe menően a „győztesek földrajztudományi képviselőitől vett idézetekkel” érvelt az ország egysége fenntartása mellett,

- Reclus- és Brigham-idézetekkel bizonyították, hogy a háború előtt a francia és angol-szász földrajztudomány jeles képviselői is Magyarország csodálatos természetföldrajzi egységét emelték ki elemzéseikben, Magyarországot valós morfológiai, geológiai, tektonikai, orográfiai és tökéletes táji egységként határozták meg.

- Az Alpok, a Kárpátok, a Dinaridák hegygyűrűje mintegy 300000 km² nagyságú, harmadkori medencét zár körül. A hegykoszorú „...minden természeti tulajdonságában Magyarországot Közép-Európához csatolja”.

- Vidal de la Blache-idézetekkel érveltek amellett, hogy egy geográfiai egyéniség nemcsak a geológiai és klímarégiók eredményeként jön létre, hanem abban jelentős szerepet játszik az ember, a társadalom. Az ember az, aki az évszázadok során kitermeli, megteremti a táj individualizmusát. A Közép-Duna medence (melyet a kiáltvány elsődlegesen használ Magyarországot földrajzi helyzetének a megjelölésére, bár megjelenik a Magyar-medence is ugyanabban az értelemben) individualitását a magyarság ezeréves tevékenysége jelentős részben meghatározta, sajátos magyar tájjá alakította. (Az elemzésben megjelenik Közép-Európa is, de az a Közép-Duna-medencétől északnyugatra esik, tehát német terület.)

- A Magyar Földrajzi Társaság kiáltványa a francia földrajz szemlélete alapján fogalmazza meg és elemzi Magyarország természeti tájait, s a természeti egységre épülő egységes nagy gazdasági régiót. A kiáltványban szinonimaként használják a magyar földrajzban korábban meghonosodott „természeti táj” és a most megjelenő „természeti régió” megnevezéseket. (Ettől az időponttól mindmáig a táj és a régió vitában ez a kérdéskör állandóan előjön). A történelmi Magyarországot 10 természeti régióra osztva mutatták be. A természeti régiók jellemzésekor a természetföldrajzi struktúrákon túl megjelentek gazdasági, társadalom-földrajzi elemek is.

²⁴ A kiáltvány a magyar földrajzosok kollektív műve, a korszak minden alkotó geográfusa hozzájárult valamilyen mértékben az elkészültéhez.

– „Az egységes gazdasági régió” több állam közötti szétdarabolása minden terület számára veszteséget jelentene, különösen a központi területek számára.

A kiáltvány szerzői a természeti régiók lehatárolásán túl is mentek akkor, amikor kimondták: „A Magyarországot alkotó természeti régiók ma egy közös magasabb rendű gazdasági életet élnek...” A természetes és gazdasági életegység széttörése minden területre nézve hátrányokkal járhat, fogalmazták tovább az érvelést.

Az „egyes tiszta földrajzi tájak népessége nemzetiségileg homogénebb”, a vásáröv egyben a legvegyesebb etnikai összetételű területet is jelenti. A nemzetiségi területi követelések a vásárövig terjednek. A nemzetiségi követelések alapján való országfelosztás mindenkire káros gazdaságilag, különösen a magyarságra. A kiáltvány szerzői következetesen végigvitték a nemzetiségi elv területi-közigazgatási alkalmazásának a politikai következményeit: arra a következtetésre jutottak, hogy a történelmi Magyarország a nemzetiségi elv következetes alkalmazása esetén 34 részre lenne tagolható.

A magyar geográfia eme tájelméleti és térszervezési fordulatában szerepet játszott a nemzetközi földrajzi felfogásokhoz való alkalmazkodás, másrészt csak ezzel a felfogással tudta a „győztesek” földrajztudományban elfogadott (ezt szemléltette az idézetek nagy része) gondolatmenetének megfelelően elérni politikai célját, nevezetesen a Közép-Dunamedence természeti, gazdasági, történelmi és politikai egysége szükségességének igazolását. A kiáltvány elméletileg a történelmi Magyarország természeti, társadalmi és politikai földrajzi szintézisét is adta egyben, méghozzá úgy, hogy a terminológia tekintetében keveredett a hagyományos magyar megfogalmazások rendje (természeti táj, gazdasági táj, politikai táj) és a francia régió elmélet nagyon sok fogalmi és terminológiai eleme.

Általános megközelítésben a korszak abból a szempontból meghatározó jelentőségű, hogy megszűnt az Osztrák–Magyar Monarchia, valamint a történelmi Magyarország is. A „vesztesek” és a „nyertesek” földrajza teljesen eltérő helyzetbe került:

- az osztrák földrajz nehezen dolgozta fel természetesen a Monarchia elvesztését, „alig maradt kutatható hazai föld”, az Alpok kutatása óhatatlanul előtérbe került. Az iskolai tankönyvek lecserélésekor nagyrészt már szembenéztek az új helyzettel, de a birodalmi nosztalgia megmaradt,

- a magyar földrajz nem tudta, de nem is akarta feldolgozni a fájdalmas országvesztést, a korszak egészében a történelmi Magyarország maradt az áttekintő munkák kerete, a tankönyvekben a kiinduló alap a történelmi Magyarország, csak rövid kitekintés van az új országterületre,²⁵

- az utódállamokban új „országalapvetéseket dolgoztak ki a földrajzosok”, megmagyarázták, hogy miért jó az új államterület, s esetleg még milyen részeket kellett volna oda-csatolni,

- a győztesek és a vesztesek földrajza egymás között „vitakozó földrajz lett”, (ennek elemeit végig követhetjük a Földrajzi Közlemények 1919–1944 közötti évfolyamaiban). A trianoni béketárgyalásokra készült földrajzi jellegű elemzések, illetve a béketárgyalások alatt született memorandumok²⁶ kivétel nélkül az ország integritásának szükségességét igazolták, s a történelmi Magyarországot egy természeti-természetes, történelmi és gazdasági államegységként mutatták be.

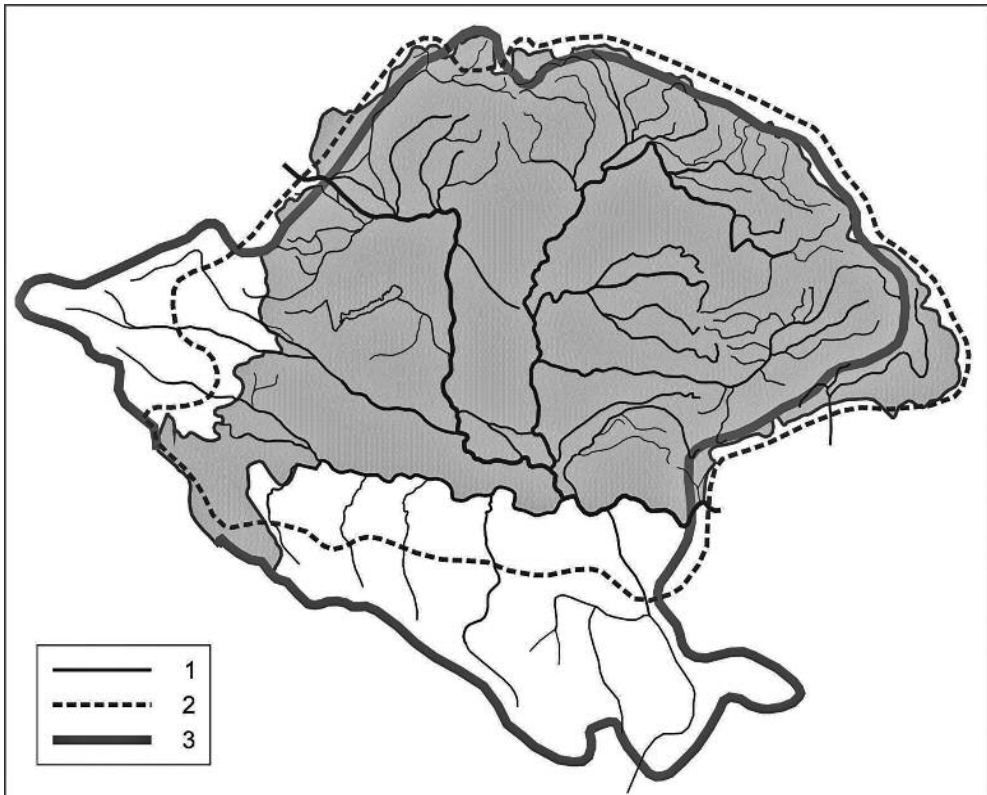
25 Erre a legjobb példa Fodor Ferenc Magyarország gazdasági földrajza című monográfiája 1924-ből.

26 Cholnoky J. (szerk.) 1920 hatalmas szöveges, táblázatos, kartografikus összefoglaló a béketárgyalásokra készült anyagok legnagyobb nyilvános gyűjteménye.

A béketárgyalásokra való készülődés során megszületett a modern magyar földrajz-tudomány, azon belül a társadalom- és gazdasági földrajz, valamint a gazdasági és politikai kartográfiai is más minőségi szintre emelkedett.²⁷

Az atlaszok elsődleges feladata a régi és az új államterület összehasonlítása volt, kiemelve a történelmi államterület természeti egységét, természeti erőforrás-gazdagságát, s ahhoz képest az új államterület kicsiségét, szegénységét, természeti-táji lehetetlenségeit. Kogutowicz Károly külön térképet szentelt az ország természetes és politikai határainak ütköztetésének (1.1.5 ábra), s véleménye az volt, hogy Magyarországot nem megcsonkítani, hanem természetes határáig terjedően kiegészíteni kellett volna. (E nélkül az ábra nélkül nem igazán értjük meg a szomszédos országok korábbi és mai tudományos és politikai fenntartásait a Kárpát-medencével szemben.) Az iskolai oktatásban a Kárpát-medence és Magyarország domborzati térképe ugyanazon tartalommal jelent meg (1.1.6 ábra).

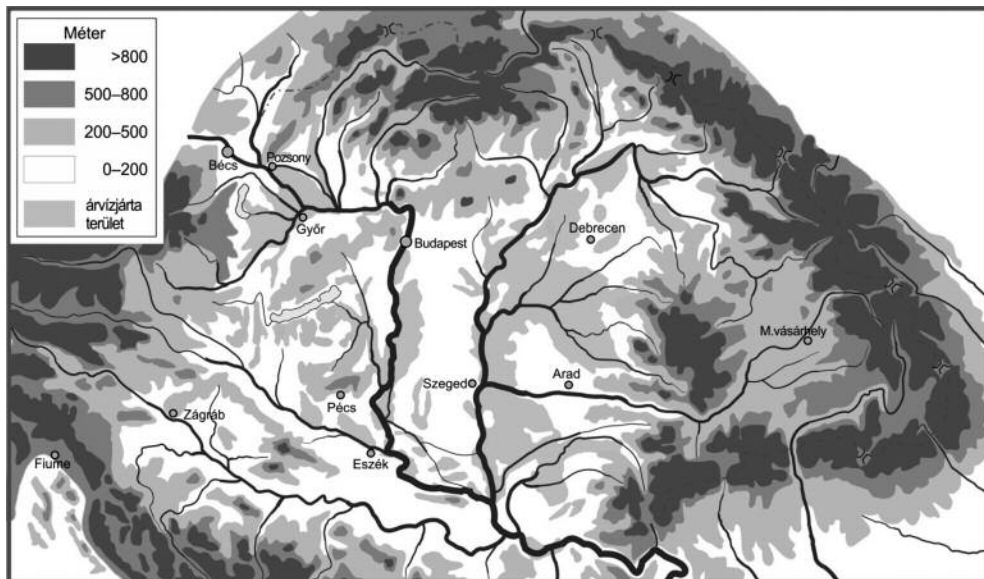
1.1.5 ábra: Magyarország természetes határai

Jelmagyarázat: 1. Magyarország politikai határai 1914-ben, 2. Magyarország tudományos alapú, potenciális természetes határa, 3. a Duna vízgyűjtő területe
Forrás: Bátky-Kogutowicz (szerk.) Zsebatlasz, 1924, 22.

27 A két atlasz: Bátky-Kogutowicz (szerk.) (1921), valamint Edvi Illés-Halász (szerk.) (1921) a modern magyar ország- és térszemlélet alapjait teremtette meg, alapvetően a történelmi Magyarországra koncentrálna, de benne a trianoni Magyarország alapvető struktúráit is megfogalmazva.

1.1.6 ábra: Magyarország, illetve a Kárpát-medence domborzati képe az iskolai atlaszokban, 1918 előtt

Forrás: Báltky–Kogutowicz (szerk.) 1924.

A magyar földrajztudomány az összeomlás után összegezte a történelmi Magyarország területén közhasználatban lévő vidékneveket (1.1.7 ábra). Az ábra és a magyarság területi elterjedésének egybevetése világosan mutatja, hogy a szállásterület (1.1.8 ábra) és a névanyag átfedi egymást, már 1918 előtt is az ország periferiáin a nemzetiségek térszemlélete és névanyaga volt az uralkodó.

Trianon alapvetően újrendezte az ország területét, népességszámát, s Európán belül elfoglalt pozícióját is (1.1.9 ábra). Egy ekkora jellegű, igazságtalannak érzett átrendezést egyetlen nemzet sem fogadott volna el egykönnyen.

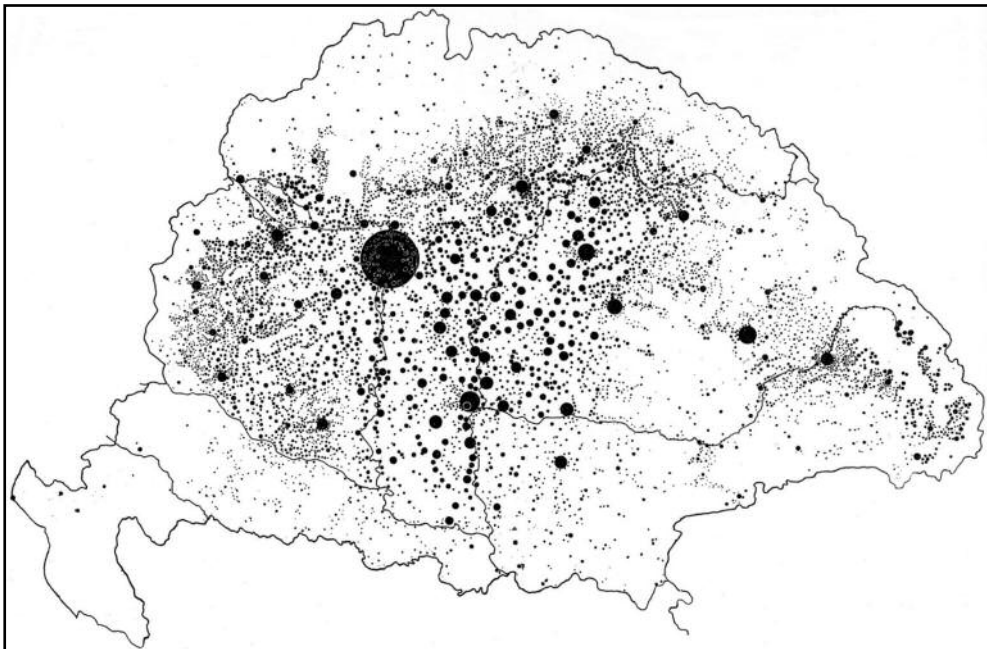
Ezzel együtt a magyar iskolai oktatás szembenézett a területi változásokkal. A Kogutowicz Zsebtalasa az elsők között mutatta be az utódállamok új területi struktúráját, illetve soknemzetiségű jellegüket (1.1.10–1.1.13 ábra)

1.1.7 ábra: A „vidékek nevei” a történelmi Magyarországon a felbomlás előtt

Forrás: Bátky-Kogutowicz (szerk.) 1924, 24.

1.1.8 ábra: A magyarság területi elosztása az országon belül, 1910

Forrás: Rónai 1942, Hazánk, Melléklet.

1.1.9 ábra: A történelmi Magyarország és az új Magyarország Európában

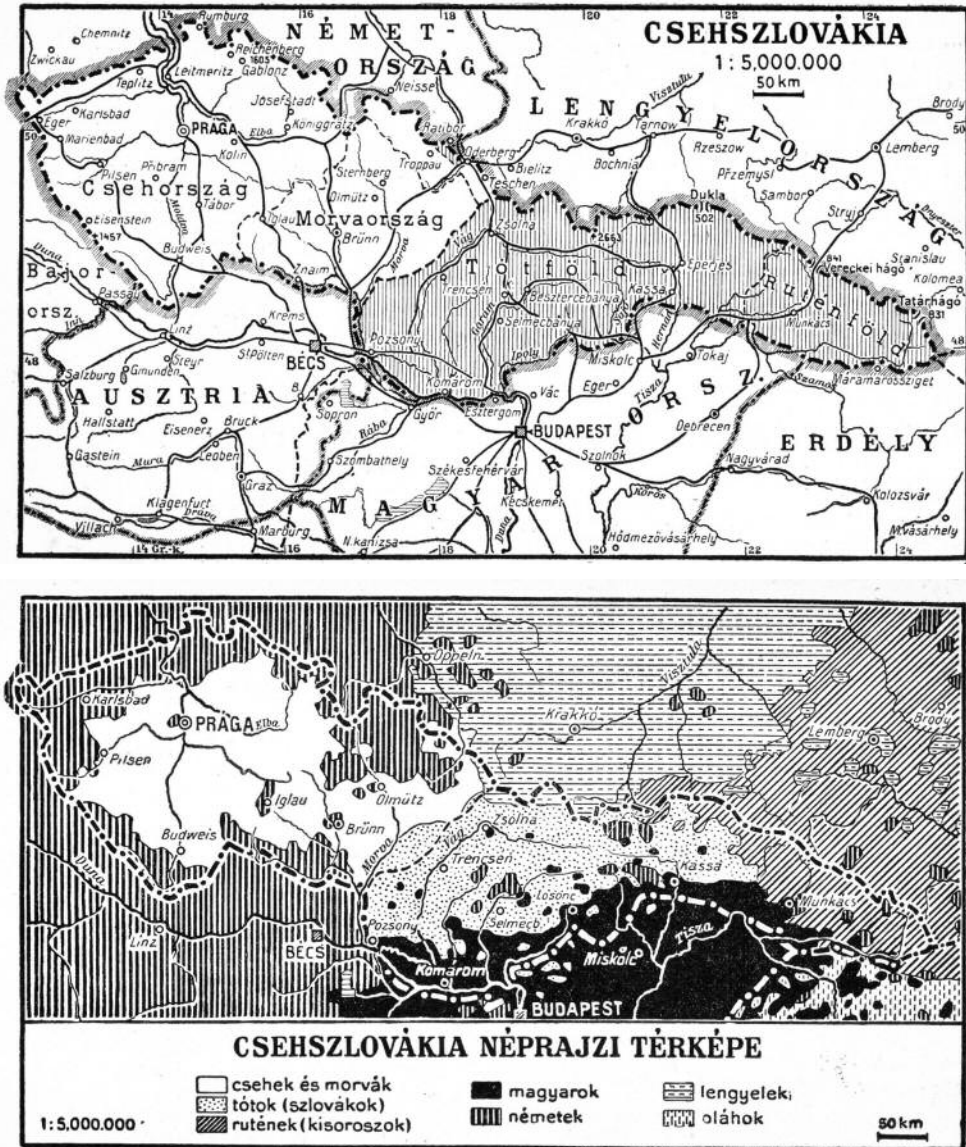
Forrás: Magyar Statisztikai Szemle állandó hátlapja.

1.1.10 ábra: Az új Ausztria

Forrás: Bátky-Kogutowicz (szerk.) Zsebatlasz 1923, 56.

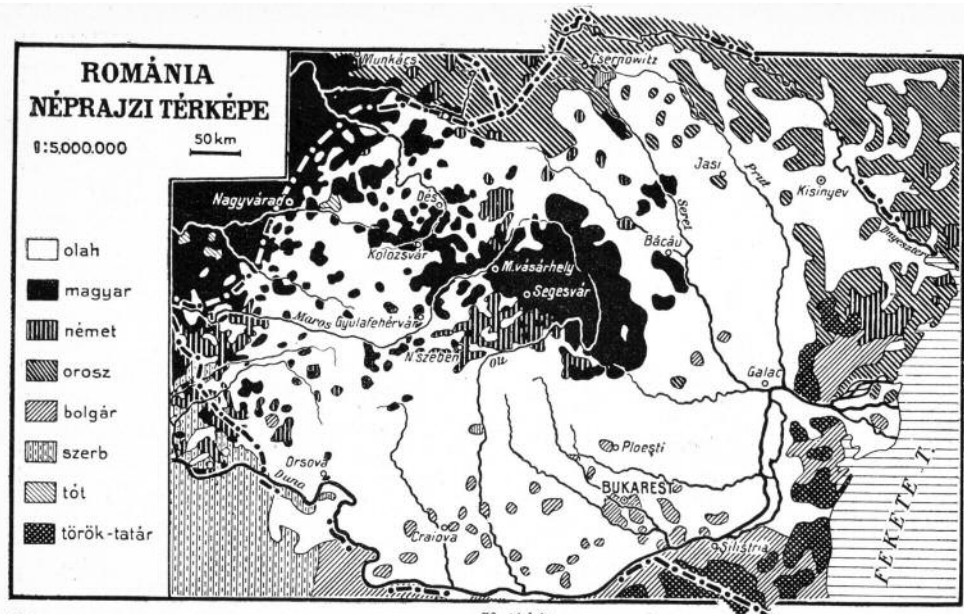
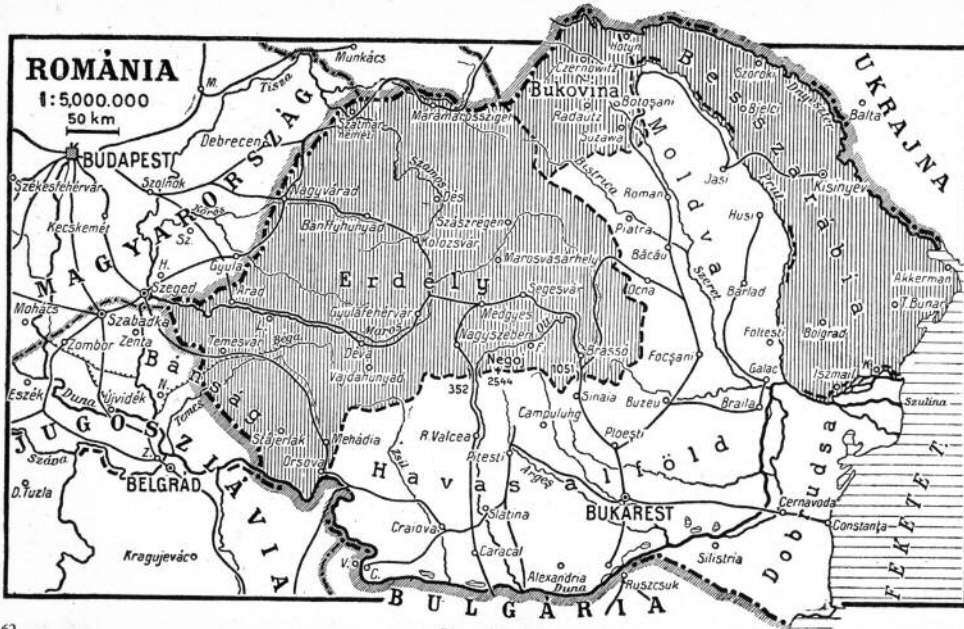
1.1.11 ábra: Az új Csehszlovákia és néprajzi struktúrája

72. térkép

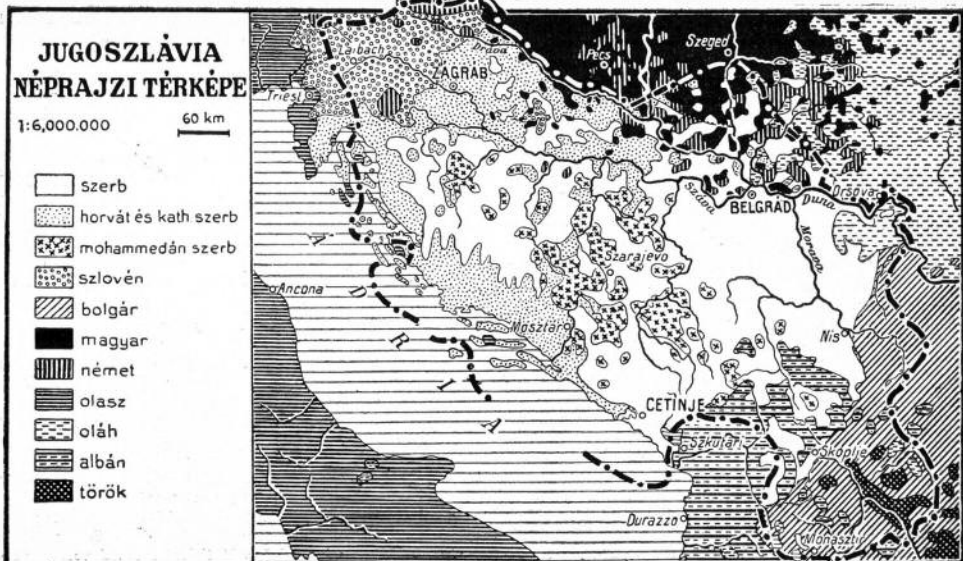
Forrás: Bátky-Kogutowicz (szerk.) Zsebatlasz 1923, 58, 65.

1.1.12 ábra: Az új Románia és nemzetiségei

Forrás: Bány-Kogutowicz (szerk.) Zsebatlasz 1923, 62, 66.

1.1.13 ábra: Az új délszláv állam és nemzetiségei

Forrás: Bátky-Kogutowicz (szerk.) Zsebatlasz 1923, 64, 67.

A két világháború közötti időszak magyar földrajztudományát alapvetően a Trianonhoz való viszony, a békeszerződés területi döntéseinek elutasítása, a területi revízió tudományos alapjainak kidolgozása határozta meg. Sem szakmailag, sem pedig érzelmileg a magyar földrajztudomány nagy része nem tudta, s nem is akarta elfogadni az új országkereteket. Az egész két világháború közötti magyar földrajztudomány arra az álláspontra helyezkedett, hogy a trianoni békeszerződés által megvont határok ellenkeznek a természetföldrajzi tényezők által követelt természetes állapotokkal, ezért ezek a határok csak ideiglenesek lehetnek, ezért Magyarország alatt mindenkor a történeti Magyarország földrajzát írták meg.

Teleki Pál személyén keresztül a két világháború közötti időszakban a magyar földrajztudomány szemlélete minden korábbinál erőteljesebb hatást gyakorolt a társadalom egészére, s Teleki 1941-ben bekövetkezett haláláig a politikai elite is.

A német földrajztudomány mellett Teleki folyamatosan nyomon követte az angolszász természeti regionalizációs kísérleteket is. Nagyra értékelte Herbertson, Dyer, Taylor, Unstead kísérleteit a világ természeti régióinak meghatározását illetően, valamint a természeti régiók tipizálási törekvéseit is. Teleki harmadik orientációs tudományos bázisát Vidal de la Blache munkássága képezte. Mindenkor kritikus figyelemmel követte, hogy Magyarország hogyan jelent meg a különböző globális regionalizálási kísérletekben.

Teleki tájelméleti munkássága az 1930-as évekre minden tekintetben kikristályosodott és bonyolultságában is letisztult. Témánk szempontjából a politikai földrajz meghatározása kapcsán direkt módon kifejtette álláspontját:

– A földfelszín a legnagyobb táj. Ezt a teret a domborzat és a tengerek kamrákra osztják, amely nagykamrák sem a tradicionálisan felfogott kontinenseknek, sem a világtörténelem eddigi államainak nem felelnek meg, még nagyságkategóriáinak sem. A nagykamrákat széles, lakatlan átmeneti zónák választják el egymástól. A nagykamrák jellegét a klíma adja meg, az egyes nagykamrák befelé önálló, saját fejlődéssel rendelkeznek. Minden nagykamrában egy életegység fejlődik ki, s a nagykamrák államai kénytelenek együtt élni és fejlődni.

– A kamrákban megfigyelhető az államok között az egyensúlyra való törekvés: „Domborzatilag adott nagytájak szabták meg az európai nagyhatalmak méretarányát: a Brit-szigetek, az Ibériai- és Appennini-félsziget, a Párizsi-medence a periférikusan hozzásimuló tájakkal és a Középduna magyar medencéje.”²⁸

– A 19–20. század technikai fejlődése jelentős változásokat hozott a földrajzi tér szempontjából, a globalizáció felerősödését: „...az egész földfelszín, mint legnagyobb táj életegysége mindinkább előtérbe lép a regionális tájegységekkel, országtájakkal és szubkontinentális nagytájakkal, nagykamrákkal szemben”.

– Telekinél az „imperialismus” is sajátos földrajzi, sőt táji tartalmat kap: „A geográfus szemében az imperialismus dominantiára való törekvés az ember részéről. Dominantia a táj felett s magában a tájban az imperialismusnak egy neme a többi földrajzi faktorokkal szemben. Az, amit a politikában imperialismusnak nevezünk s amit a geográfus szemében emberközi, vagy államközi imperialismusnak neveznénk, az egy népnek és a tájnak, amelyben az emberi faktor már magasabb dominantiára jutott, tehát egy művelt nem-

²⁸ Teleki egyértelműen látta, hogy a Kárpát-medence megjelölés sem a szomszédsági környezetben, sem pedig a szélesebb európai politikai és szakmai közvéleményben nem került elfogadásra. Így szükségszerűen a „Duna-medence” lett a nemzetközi publikációiban a meghatározó térkategória.

zetnek és egy magasabb berendezkedésű tájnak, államnak dominantiára való törekvése más tájak, azok természeti kincsei és azok népei felett”.

– Teleki a természeti táj és az állam közötti kapcsolatokat a magyar földrajztudományban meghonosodott leegyszerűsítő felfogásokhoz képest árnyaltabban fogalmazta meg: „A táj, mint termelő egység, az államnak, mint nagyobb termelőegységnek fontos része. Az egyik azonban a természeti adottságok alapján kialakuló életegység és kategória, a másik emberi, és pedig politikai akarat alapján kialakuló”. Ugyanakkor összességében arra a következtetésre jut Teleki, hogy: „A táj és így a politikai táj, az állam is, mint életegység a földfelszíni élet összességének faktora”. Teleki életművében az itt is megfogalmazott „politikai táj” problematikája jelentős helyet foglal el.

– A táj és az állam fogalmi kölcsönhatása sokszor rendkívül összetetten jelent meg Telekinél: „Magyarország ...Európának egyik államalkotó nagy tája. Nagyhatalmi táj, – bár hátránya a többiekkel szemben, hogy a tengertől el van zárva és kissé keletre fekszik már.” Az I. világháborúig „...a középső és legnagyobb Dunamedence természetes élette-re és a magyar nemzet államának élette-re összeesett”. Azt is megfogalmazta Teleki, hogy a világháborús összeomlás után rendkívül problematikus lett a természeti nagytér és a politikai térszervezés viszonya: „A Dunamedence egysége amilyen felkiáltójel természetileg oly kérdőjel politikailag”, de nem változik meg azon meggyőződése, hogy: „A mi Dunamedencénk is Európa nagy államalkotó tájai közé tartozik”.

Cholnoky Jenő egész két világháború közötti politikai földrajzi szemléletét meghatározta az alapállása, mely szerint „...a földrajz és történelem, különösen a földrajz könyörtelen igazságai abszurdnak minősítik a párisi határozatot”, szerinte a történeti Magyarország „zárt geográfiai egység”-ként jelent meg mindig a nemzetközi földrajztudományban. Új elem Cholnoky szemléletében: „Nem a közös nyelv, nem a közös vallás, nem a közös faj teszi a medence lakosságának összetartozandóságát, hanem csakis a gazdasági egymásra-utaltság. S ez olyan törvény, amely ellen nincs apelláta.”²⁹

Teleki tanítványai és munkatársai a táji problematika sok vonatkozását vizsgálták a két világháború között. Rónai András elsősorban az államhatárok és a táj kérdéskörét, Kádár László a népi tájszemléletet, valamint a „magyar ember” és „magyar táj” kölcsönhatását.

A két világháború között Prinz Gyula több tekintetben és területen saját álláspontot képviselt. Prinz kiinduló pontja 1926-ban megjelent Magyarország földrajza monográfiájában az, hogy a Magyarország fogalom, „...nem politikai területet, hanem földrajzi területet jelent”, mely minden politikai határváltozástól függetlenül „élő területegység”, s „Magyarország a természettől predestinált államföldrajzi terület egység iskolai példája”. „Magyarország, mint tájfogalom tehát nem olyan erőszakolt üvegházi termés, mint a még nemrég annyit hangoztatott Középeurópa...” (A német anyanyelvű Prinz nem tudott megbarátkozni a későbbiekben sem a német felfogású Közép-Európa kategóriájával). Prinz felfogásában tehát 1926-ban az ország, mint térkategória jelent meg „tájegység”-ként, melynek alapja az itt megfogalmazott „Tisia” koncepció. A „Magyarország tájrendszertani (alaktani) térképvázlatán” egy sajátos „Magyarország” jelenik meg, amely nem azonos sem az „Anyországgal”, sem pedig a történeti Magyarországgal, hanem a kettő

29 Cholnoky a gazdasági egymásrautaltság alatt egyrészt munkamegosztási kapcsolatokat, másrészt autarchiára való képességet értett.

között van: a Pannonföldhöz sorolta Prinz a Zágrábi-, a Zagorjei-medencét, a Száva-síkságot, a Pozsegai-hegységsoportot, az Almus-hegységet, de a Stirii-dombságot is.

Az 1930-as évek második felében elkészült Magyar Földrajz I–III. szervesen illeszkedett a korszak nagy szellemtörténeti összefoglalásainak a sorába. A három kötet egy-egy rövid fejezetet leszámítva Prinz munkája. Prinz a korábbi felfogását összegezte:

– „...hideg tárgyilagossággal csak egy földrajzi országot...” tekintette kutatási területének, nem a történeti, politikai teret, hanem egy „...természeti tájegység határvonalait...” kereste, s abban azt, hogy „...meddig ér benne a magyarság, meddig töltötte ki és meddig alakította ki magyar földdét”.

– A történetiség sajátos módon befolyásolta Prinz szerint a tér tudat alakulását: „Mióta Attila ebben a medencében megalapította az első, történetileg szerepet játszó nagyállamot, azóta bizonyosan él Európa népeiben az ország tájrajzi egységének képzelete. A Hungária név sohasem politikai területet jelentett, hanem annak a földrajzi terület egységnek fogalomjele volt, mely Reclus, Ratzel és Kjellén szerint a legindividuuálisabb államföldrajzi terület egységek egyike.”

– „Magyarország tizenöt tája” c. ábráján Prinz a történeti Magyarországot tagolta sajátos nagyságú, alakú és elnevezésű tájakra. Ezeket az egységeket a tudományos földrajz produktumainak tekintette, s úgy ítélte meg, hogy a „népi tájszemlélet” nem állja ki a tudományos kritika próbáját.

– A „Magyar Földrajz” III. kötete mindmáig a legterjedelmesebb „államföldrajzunk”. Az „államföldrajzi kép” megrajzolásakor Prinz mindvégig érvényesítette a tájelméleti és táj földrajzi megközelítést, akár a „nagyváros a tájban”, akár „a térszín államalakulásra gyakorolt hatása”-t vizsgálta. Mindvégig a történeti Magyarország a feldolgozás kerete, a természeti és az államtér harmonikus egységének a bizonyítása.

– Prinz erősen determinisztikus szemlélete bontakozik ki a következő megállapításából: „Kétségtelen tény, hogy az állam térbeli alakját a földfelszín maga írta elő, mert a magyar állam csakis az országhoz, mint egységes élettartományhoz és annak természetes határaihoz alkalmazkodott kiterjedésében.”

Az 1942-es Magyarország földrajzában minden korábbinál egyértelműbben fogalmazott Prinz: „Az ország természetes terület egységet, az államterület ellenben adott időpontban való uralmi terület egységet jelent.” „...A magyar országhatár, a természetes magyarországi terület egység határa, köröskörül és mindvégig természetes határ is...”

Prinz úgy ítélte meg, hogy „ az ország területén a Föld egyik legállandóbb és részben legmozdulatlanabb határú ezeréves állama él..., az ország az egyetemes műveltség szemében minden politikai sorsfordulatban megmaradt tájrajzi-politikai kettős országfogalomnak, Hungáriának.”

A két világháború között Halász Albert képviselte a legátfogóbban Közép-Európa egységének a kérdését. Atlasz sorozatában³⁰ 1928-tól kezdve az „Új Közép-Európa” számára elsősorban a megszünt Osztrák–Magyar Monarchia utódállamait (Ausztria, Csehszlo-

³⁰ Halász Albert tudományos tevékenysége és térképészeti munkássága sajnálatos módon nem vált elismertté az idők során. Ebben szerepet játszott származásán túl az is, hogy a magyar földrajz nagy része nem volt érdekelt a Közép-Európa-kutatásban. Magyarország (a történelmi Magyarország) kutatása élvezett abszolút elsőbbséget.

vákia, Jugoszlávia, Magyarország, Románia) jelentette. Úgy ítélte meg, hogy Németország nem lehet része Közép-Európának, mert önálló egység és hatalmi tényező. Atlaszaiban a térség korábban nem látott mélységű elemzését végezte el, s úgy vélte, ennek a régiónak a saját útját kell járnia.

A két világháború időszakában a magyar földrajztudomány – elsősorban Teleki személyén és politikai munkásságán keresztül – jelentős hatást gyakorolt a politikára és a közgondolkodásra. Mind a háború előtt, mind pedig a háború alatt a területi revízió határozta meg a magyar földrajztudomány törekvéseit. Az ország és a földrajztudomány tragédiája is, hogy ismét rosszul mérték fel a nemzetközi folyamatokat és erőviszonyokat, s Magyarországot ismét a vesztesek között találta magát.

A magyar földrajztudomány jelentős mértékben hatott a történeti gondolkodásra. Baráth Tibor alapvetően tájféldrajzi alapokból kiindulva fogalmazta meg a Kárpát-medencei magyar országépítés filozófiáját.³¹ Úgy vélte, hogy a földrajzi tér határozta meg jelentős részben az államfejlődési folyamatokat. Azok hosszú távú befolyásolása, alakítása tudatos volt.

A győztes utódállamokban mind a tudományos földrajzi kutatásban, mind pedig a középiskolai oktatásban az új állam területi ideájának, egységének a megalapozása került előtérbe, illetve vált szinte kizárólagossá. Sem Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia politikai elitjei, sem pedig tudományos képviselői semmilyen tekintetben nem vállaltak térközösséget a területi revíziót hangoztató magyar földrajzzal és a magyarországi oktatásban megfogalmazott történelmi Magyarország (Kárpát-medence) képpel.

Újragondolások és visszatérések, 1944–1989

1944 végén már minden, reálisan gondolkodó magyar politikus és értelmiségi tisztában lehetett az újabb háborús vereséggel, s a kiutat az együttműködés, s nem a konfliktusgenerálás irányában kezdte el keresni. Többféle területi kategória (Közép-Duna-medence, Kárpát-medence, Dunatáj, Balkán, Belső-Európa, Kelet-Közép-Európa, Kelet-Európa) jelent meg az együttélés új lehetőségeinek mérlegelésekor. Mindegyik kategóriának – ha különböző tartalmakkal is – kivétel nélkül voltak tudományos, részben politikai előzményei Magyarországon is.

A háború után a térség egésze szovjet katonai megszállás alá került. A kialakuló, majd külső és belső viszonyrendszerében formálódó „szocialista táboron belüli határok” funkciói is nagy átalakulásokon mentek át. A legalapvetőbb fordulatot Jugoszlávia 1948 nyarán történt kiközösítése jelentette. A II. világháború utáni fejlődés ismét új, korábban nem ismert funkcióval ruházta fel a magyar-osztrák államhatárt, mely fokozatosan „világrendszer-elválasztó” jelentőséget kapott, annak időszakonként változó, de alapvetően negatívnak tekinthető következményeivel együtt.

A magyar társadalom, a magyar tudományos és politikai élet egyaránt kereste a háború utolsó szakaszától (Németország és szövetségesei biztos vereségének a tudatában) és közvetlenül a háború után (amikor még nem vált egyértelművé a szovjet megszállási zóna

31 A földrajztudomány felfogása jelentős hatást gyakorolt a történettudományra. Baráth Tibor 1943-ban az egész magyar államfejlődés és országépítés történetét a Kárpát-medence keretei között gondolta végig.

beintegrálódása a szovjet hatalmi térbe) az új, kisállami térszomszéd(ek) megteremtésének a lehetőségeit. A folyamatban a történelmi elemek domináltak, fontos, de alapvetően másodlagos szerepet kaptak a földrajzi tényezők, s harmadlagosnak tekinthetjük az éppen aktuálisan kialakult „egymás mellett, illetve együtt élő népek” akaratanak befolyásoló hatását. A történészek, földrajzok, közgazdászok stb. nem fejlesztési stratégiákban, koncepciókban, programokban stb. gondolkodtak elsősorban (bár a közlekedési hálózatok és feltételek javítása érdekében az is megjelent), hanem a „közös boldogulás” lehetőségeinek a feltárásában.

A múlt annyiban határozta meg a különböző képzettségű és pozíciójú magyar szerzők törekvéseit, hogy a térszomszédi keretek tervezett formálásában kiemelt szerepet tulajdonítottak a centrális elhelyezkedésű Magyarországnak. Az alapkérdés lényegében úgy jelent meg számukra, hogy az újabb háborús vereség után milyen módon lehet Magyarország pozícióját a különböző térszomszédiak bázisán kialakított együttműködések segítségével stabilizálni.

Közép-Duna-medence

A Duna azért vált egyfajta potenciális „integratív” földrajzi faktorrá, mert szinte az egyetlen földrajzi elem volt, amely minden érintett közösség nyelvén azonos elnevezéssel jelent meg. A Dunának nem voltak „elkülönítő” földrajzi, nyelvi és emocionális tartalmi. (A Tisza, „a legmagyarabb folyó”, az adott politikai ellentétek között nem válhatott még részleges integráló faktorrá sem.) A Duna, illetve a Dunához való viszony ténylegesen és tudatosan megjelent a különböző koncepciókban, hiszen a leginkább nemzetközi, s egyben mindenkit érintő, s minden nép körében megbecsült folyóról volt szó. Ugyanakkor mindenki tisztában volt azzal is, hogy a Duna egyszerre a térség térszerkezeti jellemzője, a tömeges, nagytérségi áruszállítás hordozója, s egyben érdekek közvetítője is.

A Duna három nagy szakaszra, illetve medencerendszerre (Felső-, Közép-, Alsó-) való felosztása a hidrológiában és a morfológiában egyaránt régen meghonosodott, s a vízgyűjtők lehatárolása egyfajta objektív, „természettudományi megalapozást jelentett”. A 817 ezer km² területű dunai vízgyűjtőből a Közép-Duna-medence mintegy 445 ezer km² nagyságú volt a hidrológiai szakirodalomban. (Még e tekintetben is voltak különbségek. Általában a Bécsi-medence „hovatarozása” jelentette a legnagyobb különbséget.)

Jócsik Lajos (1910–1980) a II. világháború utolsó szakaszában monografikus jelleggel dolgozta fel a Közép-Duna-medence történetileg változó közgazdasági kérdéseit.³² Jócsik Lajos alapvégzettségét tekintve jogász, szakmai tevékenységének meghatározó tartalma bázisán inkább közgazdász, a gyakorlati életben baloldali politikus volt, s a németek és szövetségeseik (így Magyarországé is) háborús vereségének már szinte biztos tudatában kezdte meg újragondolni Magyarország helyzetét, szomszedsági viszonyait, térszomszédi lehetőségeit (Jócsik 1944).

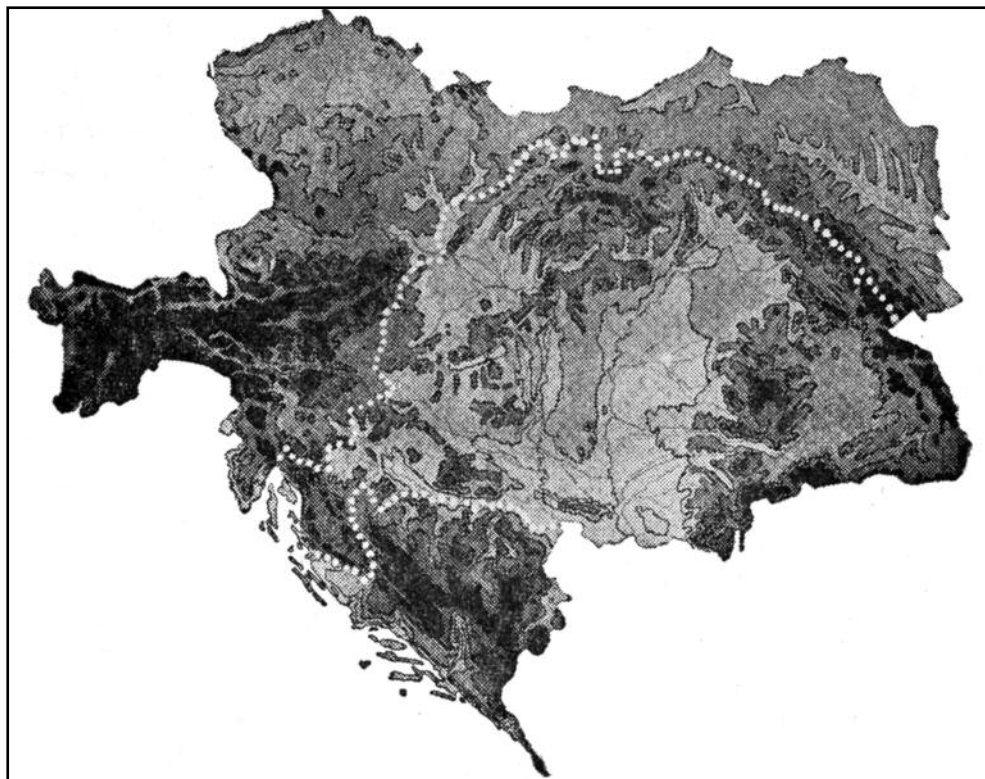
Jócsik úgy fogalmazott, hogy: „Ma az eső utáni gomba módján születnek a tervek, amelyek éppen vidékünket, a Közép-Duna medencéjének a sorsát készülnek újra elrendezni.” (Jócsik 1944, 6.). A magyarságnak részt kell vállalnia a Közép-Duna-medence

32 Jócsik több tekintetben szélesebb megközelítéseket alkalmazott, mint a korabeli magyar földrajz.

ügyeinek, fejlesztési lehetőségeinek a felmérésében, mégpedig saját érdekei, illetve az együttműködés lehetőségeinek az alakítása miatt.

A Jócsik által lehatárolt Közép-Duna medence (1.1.14 ábra) nem esett egybe teljesen sem az Osztrák–Magyar Monarchiával (alapvetően azt foglalta magában), sem pedig a Közép-Duna medencei részvízgyűjtővel, de az elemzés során a legtöbb tekintetben a történelmi Magyarországra asszociált, illetve azt tekintette valamilyen módon együttélési, sőt fejlesztési keretnek.

1.1.14 ábra: A Közép-Duna medence Jócsik Lajos szerint, 1944

Forrás: Jócsik 1944.

A Közép-Duna-medence meghatározó történelmi sajátossága, hogy szinte egész történelmi fejlődése során strukturális ütközőterület volt a „keleti és a nyugati imperializmusok között”. A nagyhatalmi szereplők változtak, de a Közép-Duna-medence nem tudta megerősíteni közöttük hatalmi pozícióját. A történelmi folyamatok eredményeként: „Ennek a vidéknek a sorsa a labda sorsa lett, amelyet rajta kívül álló erők adnak kézről-kézre.” (Jócsik 1944, 415.)

1933-tól a Közép-Duna-medence, majd fokozatosan az egész Duna-völgy német befolyás alá került. Az egész régió „Németország növekvő hatása” alá rendelődött. A nyugati kapcsolatok teljesen megszűntek, a „nyugati imperializmusok kiszorultak a térségből”. Magyarország és a régió egésze felfűződött a német hatalmi, katonai és fogyasztási igé-

nyeknek megfelelően Németországra. A háború végén Németország már katonai jelenléttel, sőt direkt megszállással kívánta és tudta csak biztosítani térségi pozícióit. A térség gazdasági kiélésében jelentős szerepet játszott a dunai kapcsolattartás, illetve hajózás.

A világháború alatt, s utolsó szakaszában érzékenyen figyelte a Közép-Duna-medence és Németország kapcsolatainak az alakulását. A külkereskedelmi kapcsolatok elemzése révén Jócsik arra a következtetésre jutott, hogy „az egész Közép-Európa és vele együtt a medence is Németország feltétlen hatalma alatt áll. Ezt a helyzetet közgazdasági tekintetben az jellemzi, hogy az egyes országok közgazdaságukat a német közgazdaság szolgálatába állították”. (Jócsik 1944, 409.). Magyarországnál Szlovákia sokkal erősebben, Románia pedig minden szempontból a legszorosabban illeszkedett be a német közgazdaság rendszerébe.

A szerző úgy látta, hogy a Közép-Duna-medence életében két erő dolgozik – a) politikai térfelosztás szempontjából a medence atomizálódott; b) a politikai atomizálódás gazdasági tekintetben is atomizálta a medence területét – egymás ellen. A politikai atomizálódást szinte szükségszerűségként fogadta el (mind a nagy, mind pedig a kis népeknek joguk van az önálló nemzeti életre), ugyanakkor úgy látta, hogy a gazdasági atomizálódás nem volt szükségszerű, hanem együttműködéssel fenn lehetett volna tartani a medence egységét.

Ha nem is lehet a kis népek konföderációját szükségszerűnek tekinteni, de a föderalizálódás lehetőségeit nyitva kell hagyni. Az együtt élő népek közös akaratából „...létrejöhetne a Duna-völgyében egy olyan egység, amely a nagyhatalmi blokkokat mindig ellen-súlyozhatná”. (Jócsik 1944, 415.) A szerző nagyon optimista akkor, amikor a németek veresége előestéjén úgy látja, „...hogya a dunai népek akarnák, megoldhatnák a legnagyobbat: megtisztítását a külső nagyhatalmi ellentétéktől, hogy öncélúan és szabadon fejlődhessenek”. (Jócsik 1944, 416.)

A Közép-Duna-medence a későbbiekben elsősorban a hidrológia és a hidrogeográfia szűkebb értelemben vett területére szorult vissza. A Bős–Nagymaros-vita kezdetekor született újjá szélesebb, részben már politikailag manipulált egységként. Az EU Duna Stratégiája potenciális lehetőségeket teremt a kategória szélesebb körű „felélesztésére”.

Közép-Európa

Közép-Európa kérdésköre többször és eltérő tartalommal jelent meg a magyar tudomány vitakérdéseként. Az első nagy vitahullám 1916-tól folyt Friedrich Naumann monográfiájának megjelenése után. Közép-Európa problémája történeti, földrajzi, politikai, gazdasági, szociológiai tekintetben elemzés alá került. Sem a liberálisok, sem pedig a konzervatívok nem jutottak közös nevezőre egymás között sem. Közép-Európa problematikája „pártbontó” kérdéskörként került folyamatosan elemzésre.

1934–1939 között „Apollo” címmel közép-európai humanista folyóirat jelent meg Budapesten, mely a közép-európai gondolatot a folyamatosan változó politikai feltételek között is éltetni kívánta.

Közép-Európa fogalma nem vált általánosan elismertté sem a magyar földrajztudományban, sem pedig a magyar társadalomban a két világháború között. A német anyanyelvű és jelentős részben német tudományos képzésben részesült Prinz Gyula a német tudomány „üvegházi termése”-ként kezelte az új fogalmat, s nem tartotta szerencsésnek a magyarországi használatát, s különösen nem a Magyarországra való alkalmazását.

Mások, így az erdélyi (Nagyszeben) születésű Rónai András (1906–1991) – aki Teleki Pál tanítványa, munkatársa, követője, s 1941 után emlékének hiteles őrzője, munkásságának jelentős részben folytatója volt – úgy vélte, hogy a Közép-Európa fogalom alkalmas a valódi földrajzi sajátosságok megragadására, s benne Magyarország helyzetének és környezetének elemzésére.

Rónai kutatóként és egyetemi tanárként a világháború alatt nem vált a háborús propaganda résztvevőjévé. A háborús évek alatt elkészült munkái nem egyszerűen a „pillanatnak szóltak”, hanem hosszabb távon gondolkodott. Erdély helyzetét úgy tudta elemezni, hogy tovább tekintett az 1940-ben Magyarországhoz visszatért Észak-Erdélyen, de nem vált semmilyen politikai uszítás eszközévé. A nemzeti célok szolgálata mellett fontos volt számára saját személyiségének, autonómiájának a megőrzése.

Az általa irányított Államtudományi Intézet két évtizedes tudományos munkájának eredményei testesültek meg a Közép-Európa atlaszban (Rónai [szerk.] 1945a). Nem véletlen, hogy Rónai a háborús viszonyok között is elengedhetetlen szükségét érezte a munka befejezésének és az atlasz elkészítésének. (A bekerített Budapestről Balatonfüredre menekülve is folytatták az atlasz szerkesztésének munkálatait.) Valójában már a háború utáni béketárgyalásokra készült a nagy jelentőségű munka. Az atlasz Közép-Európa térképe (1.1.15 ábra) kiinduló pont lehetett volna egy újfajta együttműködéshez.

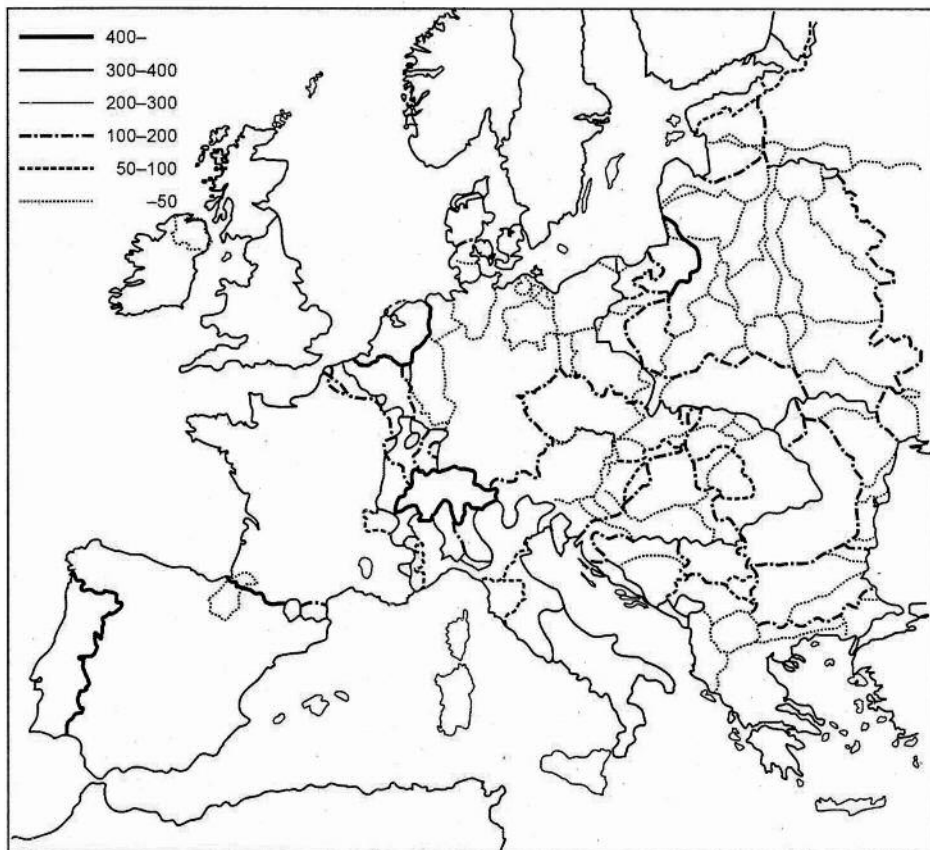
1.1.15 ábra: Közép-Európa (és a Dunatáj) domborzati térképe madártávlatból

Forrás: Rónai A. (szerk) Közép-Európa atlasza 1945, Melléklet; Radicsics E. szerk. 1946 I. Melléklet. Ugyanaz az ábra a két téregység szemléltetésére.

A Közép-Európa atlasz a maga korrekt adatfeldolgozásaival és politikai földrajzi lapjaival (külön kiemelni a több változatban is elkészült közép-európai határállandósági térképet) Rónai szakmai teljesítményének és politikai tisztességének emlékműve (1.1.16 ábra).

1.1.16 ábra: Európa határstabilitási térképe, 1648-tól

Forrás: Horváth-Hajdú (szerk.) 2010, 46.

Az atlasz tragikus történelmi viszonyok között készült, de a szerzők nem voltak hajlandók a napi politikai kérdéseket publicisztikai jelleggel tárgyalni. Olyan korrekt adatbázist megjelentető munkát kívántak végezni, amelyet az együtt élő népek mindegyike eredményesen tud használni.

Rónai a háború utáni „listázások” során igaztalan vádak érték, holott 1941 tavaszától egyértelmű volt a fenntartása a hitleri Németországgal, s különösen annak ideológiájával szemben. Nem vált politikai ellenállóvá, de kifejezésre juttatta tudományos munkáiban, hogy más véleményen van a legfontosabb kérdésekben. Politikai felfogása „nemzeti konzervatív”-ként fogalmazható meg a legátfogóbban. A történelmi folyamatosságban való gondolkodás fontosabb volt számára, mint az új eszmékhez való igazodás. 1948-ig megtarthatta egyetemi tanári és tanszékvezetői pozícióját, de az új hatalom nem szimpatizált vele.

A világháború végnapjaiban, de már szinte az új béketárgyalásokra készült el az Államtudományi Intézet Közép-Európa atlasza.³³ Rónai úgy látta, hogy az újabb háborús vereség új helyzetet teremtett a magyar földrajztudomány számára is. Az atlasz a legteljesebb áttekintést adja a térségről, s hangneme a korábbiaktól erőteljesen különbözik, kifejezetten óvakodott a durva, szélsőséges minősítésektől. Az atlasz politikai földrajzi ábrái tényszerűek és korrektek. A térség két világháború közötti problémáinak megértéséhez ma is nélkülözhetetlen az atlasz eredményeinek a figyelembe vétele.³⁴

A világháború utáni időszakban részt vett a béketárgyalások előkészítésében, de nem vált ezeknek a munkáknak meghatározó személyiségévé. Rónai bekapcsolódott a „Dunatáj Munkaközösség” tevékenységébe. A „Dunatáj” kötetek szerkesztőjeként Radisics Elemér az előszóban azt emelte ki, hogy „Rónai András földrajz-politikai tanulmányaival és adataival járult hozzá anyagunk kiegészítéséhez...” (Radisics [szerk.] 1946, I. kötet, IV.), de ha részleteiben megvizsgáljuk a három kötetet, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy tartalmilag rendkívül jelentős Rónai szerepe a munkában, a térképek jelentős része a Közép-Európa atlaszból származik, s több új, a térséget bemutató térképnek ő a szerkesztője. A világháború után „kényessé váltak” a korábbi térkategóriák, s ezt mint politikai földrajzos, Rónai is érzékelte. Világosan látta, hogy az adott viszonyok között Közép-Európa Magyarország tekintetében nem jelenhet meg „hivatalosan”. A „Dunatáj” fogalma, térbeli tartalma részben új módon vetődött fel Rónai számára.

A Dunatáj Munkaközösségben való részvétele azért jelentős, mert egyértelműen bizonyította, hogy Rónai az új feltételek között is képes a korrekt tudományos elemzésre, másrészt együtt tud működni különböző politikai meggyőződésű emberekkel.

1947 elején Rónai Párizsban tartózkodott, de nem válhatott már a magyar béke delegáció igazi szakértőjévé, mert időközben a békeszerződés kérdései eldőltek. Rónai lehetőséget és biztatást kapott arra, hogy maradjon ott, de sem képes, sem pedig hajlandó nem volt elhagyni Magyarországot. Saját életútjával példát mutatott a várható nehézségek vállalásában.

1947-ben még összefoglalta a változó és átalakuló Közép-Európa politikai földrajzi és területi problematikáját (Rónai 1947). Ennek a rövid tanulmánynak az a jelentősége, hogy kiélezett politikai viszonyok között ismét meg tudta őrizni korrektségre törekvő, elemző alapállását.

Világosan megfogalmazza a „Kelet” és a „Nyugat” közötti politikai térfejlődési különbségeket. Nyugaton is gyakori volt történetileg a „határharc”, de a keleti területeken ez még inkább alapvetőnek tekinthető.

A történeti területi változásokat bemutató elemzése és térképe („A német, az orosz és az oszmán birodalmak legmesszibb kiterjedése Közép-Európa területén, a 20. század elejéig”) jelezte, hogy a térség kisebb lélekszámú népeinek sok szempontból azonos kihívásokkal kellett folyamatosan szembenéznük.

Történeti és politikai földrajzi alapkérdésként fogalmazta meg, hogy „a természetes táji keretek és az etnikai viszonyok diszharmóniájából fakad a cseh–német probléma, a magyar–szlovák, és a magyar–román probléma”. (Rónai 1947, 69.) Rónai 1947-ben a politikai földrajzi összegzésében foglalt állást a térség megbékélését illetően (Rónai é.n., 1948.).

33 Az atlasz nem a német, hanem a magyar felfogású Közép-Európát dolgozta fel.

34 Rónai jelentős részben „kilépett” a korábbi magyar felfogásokból. A magyar fejlődést nem a Kárpát-medence, hanem Közép-Európa keretei között és kontextusában elemezte. Közép-Európa ebben a felfogásban „magyar szemléletű”, valójában „Kis-Közép-Európa”.

Az egyes országok, etnikumok szintjén megjelenő elemzései adatszerűsége törekvők, a tanulmányban nincs egyetlen sértőnek tekinthető megjegyzés sem. A térség közös problémáit bemutató térképei (például a kisállamok fővárosainak periférikus helyzetét szemléltető térképe) azt jelzik, hogy egyetlen közösség, állam sem tudja ön maga problémáit megoldani a többiekkel való együttműködés nélkül.

Dunatáj

A háborús vereség után újabb felkészülés kezdődött a béketárgyalásokra. A magyar földrajz gondolkodói 1945 után is úgy látták, hogy a természetföldrajzi-táji alapok erőteljesen befolyásolják a politikai folyamatokat, így megkonstruálták a „Dunatáj” térkategóriát³⁵ mint a népek baráti együttműködésének táji keretét. (Rónai „Dunatáj” és „Közép-Európa” ábrája pontosan ugyanazt a teret fedte le.)

A „Dunatáj Munkaközösség” közvetlenül a világháború után alakult, célja az volt, hogy hozzájáruljon a világháború alatt és után kialakult tragédiák feloldásához, s bekapcsolódjon a készülő békeszerződés magyar álláspontjának a kialakításába. A munkaközösség mozgatója Radisics Elemér (1884–1973) jogász, politikai gondolkodó, újságíró, lapkiadó- és szerkesztő, külpolitikai elemző volt. 1931–1940 között a Népszövetség genfi főtítkárságán a tájékoztatási osztály tagja volt, lényegében összekötő szerepet játszott a Népszövetség és a magyar kormány között. 1943-tól a Külügyminisztérium alkalmazottja volt. 1945–1947 között megtarthatta az állását a külügyminisztériumban, a levéltári és tudományos osztály munkatársaként tevékenykedett.

A Dunatáj címen megjelentetett, általa szerkesztett hatalmas, háromkötetes munka (Radisics [szerk.] 1946, I–III.) a külügyminisztériumi tevékenysége alatt született meg, de a Külügyminisztérium direkt nem jelent meg a kötetben. (A Külügyminisztérium néhány aktív, de főként inaktív alkalmazottja megemlítésre kerül az előszóban, s feltételezhető, hogy a kötetek készítésekor egyes területeken a szerzők jelentős mértékben támaszkodhattak a Külügyminisztérium adataira, hiszen folyt a béketárgyalásokra való felkészülés.)

A kötetek szerzői között a kor kiemelkedő magyar történészeit, geográfusait, közgazdászait, szociológusait, statisztikusait stb. találjuk. Az egyes anyagok szerzőit nem tűntették fel pontosan, mert a kötet nem egyéni véleményeket, hanem a „Dunatáj Munkaközösség” közös álláspontját fejezi ki.

A szerzők nem hagynak kétséget a kutatási terület lehatárolását illetően. „Az európai szárazföld közepe a Dunatáj, azaz a Kárpátmedence és annak környéke” (Radisics [szerk.] 1946, I. 1.). A Kárpát-medence nem elszigetelten jelenik meg, hanem „Belső-Európa” része, mely a történelmi fejlődésében, művelődésében, gazdálkodásában és társadalmi szerkezetében számos közös vonást tartalmaz. A Kárpát-medence és környéke csaknem mértani közepe Belső-Európának.

Belső-Európa szinte minden tekintetben (népsűrűség, települési rend és hálózat, nyelvek, nemzetiségek, vallások, műveltségi szint, a mezőgazdaság színvonala, az iparosodás foka stb.) átmenetet, keveredést, egymásra hatást mutat a nyugat-európai és kelet-európai részek között, valamint Észak-Európa és Dél-Európa között. A szerzők igazi gondja az, hogy

35 Radisics Elemér nemzetközi jogásként szervezte 1946-ban a munkát. Főleg a külügyminisztériumtól kapott a csoport anyagi támogatást.

„az újabb földrajzi és politikai irodalom mégsem használja erre a területre a Közép-Európa elnevezést, hanem Kelet-Közép-Európa, Délkelet-Európa, és egyéb neveket használ”. (Ebben az új felfogásban a Közép-Európa tércategória csak a német nyelvterületet fedi le.)

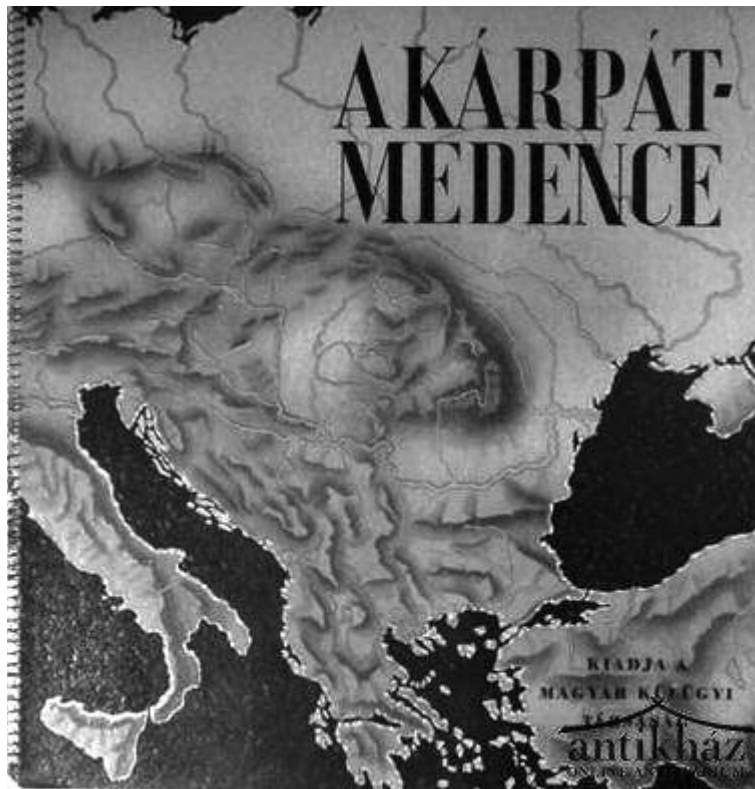
A Dunatáj országai (Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország, Románia) között is számottevő történeti, földrajzi, társadalmi, gazdasági, politikai különbségek vannak, de mégis együttesként, sőt területi együttesként lehet felfogni őket.

A Dunatáj objektívnek tekintett alapja elsősorban földrajzi jellegű (Rónai András Közép-Európa atlasza jelenik meg elsősorban mögöttes tudományos háttérként, de a kötet szerzői maguk is készítettek eredeti térképeket). A Dunatáj földrajzi sajátosságai között lényegében Európa egészének szinte minden eleme megjelenik részben, de sajátosan ötvöződik.

A Kárpát-medence

A Magyar Külügyi Társaság által elkészített és kiadott Kárpát-medence atlasz (1.1.17 ábra) munkálataiban a magyar földrajzosok részt vettek. Az atlasz dilemmája valójában az volt, hogy a történelmi, a „magnagyobbodott Magyarország” és a Kárpát-medence viszonya hogyan fogalmazható újra.

1.1.17 ábra: A Magyar Külügyi Társaság Kárpát-medence atlasza, é.n. (1942)

Forrás: Kárpát-medence atlasza é.n./1942, Címlap.

A korszak – témánk szempontjából – legfontosabb monográfiája Bulla Béla és Mendöl Tibor Kárpát-medence földrajza (Bulla–Mendöl 1947). A mű megírása már 1945 előtt megkezdődött, s befejezése és megjelentetése a háború utáni időszakra esett.

– A szerzők szükségét érezték – részben a megváltozott történelmi helyzet miatt –, hogy az előszóban részletesen megmagyarázzák a területválasztás indítékait. A legfontosabb szempontjuk az volt, hogy: „államterületünk többféle természetes tájból részesedik, határai nem egész tájakat, hanem ilyen tájaknak darabjait fogják össze politikai egységgé... A Kárpát-medence az a legkisebb természetes egység, amelynek tág keretein belül a magyar állam területe, egyéb államokkal osztozkodva, mindenestől elfér.” (Bulla–Mendöl 1947, VI.)

– A szerzők állást foglaltak a történeti-területi fejlődés folyamatossága és megszakíttottsága tekintetében is, nevezetesen, hogy az akkori állam- és területi struktúrákat csak történeti változásaikkal együtt lehet megérteni. Ez vonatkozik a magyarság tájalakító és tájformáló szerepének térségi meghatározottságára is.

– A szerzők szinte mindenre – a politikai-állami területi struktúrát leszámítva – kiterjedően a korábbi hagyományoknak és a tényeknek megfelelően bizonyították a Kárpát-medence egységét. Ez az egységtudat kiterjedt mind a természeti-, természetes-, mind pedig a „műtájra” is. Mendöl Tibor fogalmazta meg a mű igazi alapcélját és egyben alapértékét: a „magyar táj” elemzésének feladatát. S e megközelítésben a „magyar táj” egybeesik a történeti Magyarország területével (Bulla–Mendöl 1947, 73.).

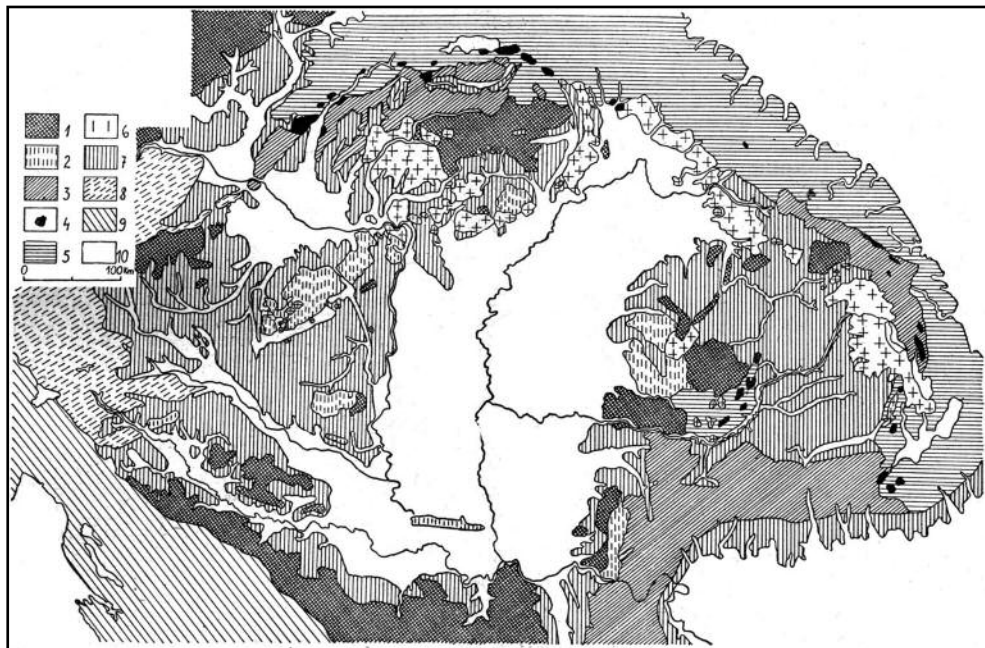
– A szerzők óvakodtak attól, hogy a Kárpát-medence és a magyar államterület egybeesését szorgalmazzák, de a monográfia néhány megfogalmazásából kiérezhető ennek „reménylése” a jövőre nézve.

– Bulla Béla (1906–1962) és Mendöl Tibor (1905–1966) a későbbi trianoni Magyarországon születtek, így nem volt „közvetlen hazavesztési élményük”, csak a magyar társadalom többségéhez hasonlóan éltek meg a történelmi országterület nagyobb részének elvesztését. 1940-ben lettek egyetemi tanárok, amikor a korábbi egyetlen tanszéket kettéosztották a budapesti tudományegyetemen, Bulla a természeti, míg Mendöl a társadalom földrajzi tanszéket kapta. „A Kárpát-medence földrajza” jelentős részben már elkészült a világháború befejezése előtt, hiszen már 1944-ben hirdették várható megjelenését. Ehhez képest a monográfia csak 1947-ben jelent meg, s ekkor a szerzők már magyarázkodásra kényszerültek, hogy miért nem Magyarország, avagy Közép-Európa földrajzát írják meg, hanem a Kárpát-medencéét. Úgy vélik, hogy a Kárpát-medence az a legkisebb földrajzi egység, melynek keretei között elemezni lehet a magyarság és a vele együtt élő, valamint szomszédos népek földrajzi problematikáját. (Részben a korábbi kutatások eredményeinek, részben pedig a bizonytalanságoknak tudható be, hogy a kötet térképei eltérő területű Kárpát-medencét jelenítenek meg. A legnagyobb területet a szerkezeti térkép fedte le (1.1.18 ábra).

– Mind Bulla Béla, a természeti földrajzi részek szerzője, mind pedig Mendöl Tibor, a társadalom- és gazdaságföldrajzi részek elemzője úgy látta és úgy mutatta be, hogy a medencén belül – a magyarság történelmi szerepe miatt – a magyarság hivatott a leginkább az együttélés békés rendjének a szervezésére is.

– A kötet szerzői a regionális elemzések során számoltak a megváltozott feltételekkel: „Az Északkeleti-Felvidék rendeltetése évszázadokon keresztül nem annyira az volt, hogy összekössön, hanem inkább, hogy elválasszon. (...) E tájnak a Szovjetunió birtokába való jutása nyilván teljesen megváltoztatja eddigi elválasztó szerepét, s a Szovjetunióval való szorosabb kapcsolatainknak egyik jelentős alátámasztója lehet az a kölcsönös érdek, amely ezen a területen gazdaságilag megnyilvánul.” (Bulla–Mendöl 1947, 452.)

1.1.18 ábra: A Kárpát-medence Bulla Béla és Mendöl Tibor szerint, 1947

Forrás: Bulla–Mendöl 1947, Melléklet.

A két geográfus egyetemi tanár megközelítése természetesen alapvetően és lényegileg földrajzi jellegű volt, de egyértelművé tették, hogy a térség folyamatait a jövőben nem csak, sőt talán nem is elsősorban a földrajzi tényezők fogják befolyásolni. Ezzel együtt a kötet végső értékelése bizakodó: „Ahhoz, hogy a lehetőségekből még több váljék valóra, az itt lakó népek békés munkájára van szükség. A Kárpát-medence népeinek belátásától függ, hogy számíthatunk-e a békés alkotó munka tartós korszakára. Remélnünk kell, hogy a jövő a kölcsönös megértés útját egyengeti.” (Bulla–Mendöl 1947, 588.)

A II. világháború utolsó időszakában, s közvetlenül utána az államok, illetve a diplomaták alapvetően az új területi szerkezet (Európa két rendszerre való megosztása) kialakításával voltak elfoglalva. A béketárgyalásokra nagy mennyiségű „hivatalos” elemzés készült, köztük területi kérdéseket is érintve.

A magyar tudomány (földrajz, történelem, közgazdaságtan, szociológia, jog stb.) részben önállóan, részben kapcsolódva a magyar béke-előkészítés munkálataihoz, csak a tudomány eszközeit használva tekinthette át a Közép-Duna-medence, a Kárpát-medence, Közép-Európa és a Dunatáj térségének és államainak helyzetét, történeti folyamatait, a két világháború közötti gazdasági folyamatait, s a háború után közvetlenül kialakult alapvető jellemzőit. Nem nagy fejlesztéspolitikai stratégiák, koncepciók stb. születtek, hanem egymás kölcsönös megismerését lehetővé tevő elemzések.

A tudomány képviselői nem számoltak azzal, hogy a korabeli Magyarország a vesztesek oldalán állt a háború befejezésekor, s azzal sem, hogy Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia már jelentős részben a „szocializmus útjára léptek” a kötet megjelenésekor, s Magyarország a többiekhez képest a Szovjetunió korabeli ítélete szerint „megkésve” haladt.

Ha a korszak meghatározó folyamatainak tartalmát vizsgáljuk, akkor a magyar tudomány képviselői által megfogalmazott együttélési, érték- és érdekközösségi keretek egyike sem volt „időszerűnek tekinthető”. Ennek ellenére az elvégzett munka nem volt sem felesleges, sem pedig érdektelen. A későbbiek során – időben differenciáltan – mindegyik területi formáció kérdésköre ismét felvetődött, s nem csak Magyarországon belül.

1948 után a reálfolyamatok alapvetően nem a Dunatáj önállóságáról, belső megszervezésének lehetőségeiről, hanem a szovjet hatalmi térbe való beillesztéséről szóltak. Jugoszlávia 1948 nyarán történt kiközösítése a „szocialista táborból”, majd a KGST 1949. évi megalakulása új pályára terelte az egész térséget.

A Kárpát-medence földrajzi kutatásának problematikája szempontjából fontos változást jelentett, hogy a medencefenéki új Magyarország kisebb területtel rendelkezett a Kárpát-medencében, mint az I. világháború utáni határváltozásokkal Románia. Ezzel együtt a román földrajz nem fordult teljes mellszélességgel a Kárpát-medence kutatása felé. (Az erdélyi magyar földrajz a két világháború között elsősorban Erdélyre összpontosított, csak kis mértékben Romániára, Magyarországra vagy a Kárpát-medence egészére.)

Magyarországot leszámítva, ahol megmaradt a Kárpát-medence, sőt a történelmi Magyarország kutatásának dominanciája (sok tekintetben kizárólagossága), így részben az egész magyar földrajz „történelmi földrajzzá vált”, az utódállamokban saját országuk új területének a kizárólagos kutatása került előtérbe. Nem vettek szinte tudomást a Kárpát-medencéről, így adva volt a magyar és a szomszédos országok földrajzi kutatásainak az ütközése. (A magyar földrajz a két világháború közötti időszakban azért is maradt meg a Kárpát-medence kutatásánál, mert úgy vélte, hogy a földrajzi determinizmus egyfajta szemlélete alapján a Kárpát-medence egysége tudományos igazolást adhat a történelmi Magyarország visszaállítására is.)

A szomszédos országok földrajzi kutatásait úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a saját országuk területét kutatva a részben a Kárpát-medencében is kutattak, de a részek nem kapcsolódtak össze. Az Államtudományi Intézet kutatásait és kartográfiai feldolgozásaitól eltekintve a magyar földrajztudomány sem tett lényegi lépéseket a szomszédos országok kutatási eredményeinek nagytérségi integrálására, a Kárpát-medencei szintézis elkészítésére. A magyar földrajztudomány folyamatosan nyomon követte a szomszédos országokban folyó kutatásokat, ismerte azok legfontosabb eredményeit. (Elég végignéznünk a Földrajzi Közlemények két világháború közötti évfolyamainak könyvismertetéseit.)

A Szovjetunió a Kárpátalja (számukra Kárpátokon túli terület) megszerzésével nem csak hatalmi, politikai, katonai, de államterületi jelleggel is a földrajzi értelemben vett Kárpát-medence részévé vált. Kárpátalja stratégiai szempontból fontos volt számára, de az államterület egésze szempontjából egy kis periferikus területként kezelték.

1947-ben még megjelenhetett Bulla Béla és Mendöl Tibor nagy összefoglaló műve a Kárpát-medencéről, de utána a magyar kutatások is elsődlegesen a trianoni országhatárok keretei közé szorultak. (Ez megmutatkozott a természeti földrajzban is, a társadalmi-gazdasági földrajzban még élesebb volt ez a hatás.)

A II. világháború után a „Köztes Európa” nagytérségi besorolása ideológiai tartalmat kapott. A „Kelet-Európa”, majd a „Kelet-Közép-Európa”, a „Közép-Kelet-Európa” elnevezések, és változó területi lehatárolásuk (keleten és nyugaton egyaránt) azt jelentette, hogy a földrajztudomány nem tud elszakadni az új hatalmi realitásoktól.

Az I. világháború után megkezdődött földrajzi „névcserék” (magyar elnevezésről az utódállami nevezéktanra való teljes áttérés) ebben az időszakban ment végbe. Minden országban a központi (fővárosi térszemlélet vált uralkodóvá a névadás során.)

A földrajzi szemlélet alapja a korszak döntő részében az állam, illetve az államterület. A korabeli éles ideológiai viták (tájvita, rayonvita) arra vezette a kutatást, hogy a legkényelmesebb az állammal foglalkozni, hiszen annak ismert határai vannak, így „objektív” kiinduló pontokat nyújt.

Volt együttműködés a különböző szocialista országok akadémiai földrajzi intézetei, egyetemi tanszékei között, de a közös kutatásoknak nem vált célterületévé érdemben a Kárpát-medence, mint egész. (A természeti földrajz, a környezetvédelem, a hidrogeográfia területén az együttműködésekben van jele a közös szemléletnek.)

1968-ban Európa földrajzának a publikálása (Marosi–Sárfalvi 1968) tette lehetővé természetföldrajzi tekintetben a Kárpátok és a Kárpát-medence, társadalom-földrajzi területen Közép-Európa kutatásának részbeni „rehabilitációját”.

A korszakban részlegesen elindult ugyan a természeti földrajzi területen az államháttárhoz elszakadó szemlélet fejlődése (hidrogeográfia, biogeográfia, talajföldrajz, szerkezettan stb.), de a tájak lehatárolása államhatárhöz kötött maradt.

A nyugati kutatók szemléletét természeti földrajzi tekintetben a nagyobb nyitottság, társadalom- és politikai földrajzi szempontból alapvetően a „vasfüggöny egységesítő jellege” határozta meg sokáig a térség egészét illetően. G. W. Hoffman alapvető, amerikai szemléletet formáló, Európa általános és regionális struktúráit feldolgozó monográfiája 1953-tól 1983-ig öt kiadást ért meg. „Kelet-Európa” a szocialista kis országokat foglalta elemzési egységbe, a Szovjetunió önálló kategóriát képezett. Számára a „Pannonian Basin” a természeti tájstruktúra egyik mezoszintjeként fogalmazódott meg.

Minden országban mindenki a maga rendszerváltását éli meg. (Téreközösségi szemléletek és térközösség-vállalási kategóriák vitái)

A rendszerváltások után nem csak új államok alakultak, hanem természetes módon sok tekintetben újrendeződött az új államok térszemlélete, sőt földrajzi névanyaga is. Az ENSZ Földrajzi Nevek Szakértői Bizottsága Kelet-Közép- és Délkelet-európai Szekciója (UNGEGN ECSEED) 2011 februárjában Zágrábban tartotta 20. ülését, s azon még mindig lényegi téma volt a térség, a települések földrajzi neveinek egységes használata, illetve értelmezése. A többes nevezéktan és többes térszemlélet valójában történelmi öröksége a szélesebb értelemben vett térségnek, de szinte minden állam igyekszik az államnyelv kizárólagosságát biztosítani a földrajzi nevek tekintetében.

A nemzetközi szintéren a földrajzi oktatás, s a tananyagok összehangolásának kérdésköre folyamatosan jelen van, a 2011-től megjelenő „Review of International Geographical Education Online-Rigeo”³⁶ az egyik jelentős képviselője és szereplője a folyamatnak. Nem csak Közép-Európában vagy a Kárpát-medencében jelentkeznek problémák e tekintetben, hanem nagyon széles körben.

A társadalmi, gazdasági, politikai folyamatokban egyszerre jelent meg 2004-től az európai uniós téridea és területfejlesztési-programozási térszemlélet, a Kárpát-medence területéből részesülő államok közötti két- és sokoldalú viszony, a határokon átnyúló kapcsolatok erősítésének kérdésköre, s ezek mellett, de korántsem csak ezek alatt a magyar–magyar kapcsolatok alrendszere is.

Magyarország

Magyarország esetében az államterület és államhatár nem változott meg a rendszerváltáskor, de a rendszerváltás folyamatában, majd később az átalakulási időszakban szinte folyamatosan változott az ország szomszédsági környezete, a szomszédos országokhoz való viszonya. Az alapvető változás abban fogalmazható meg, hogy a magyar társadalom felszabadult a trianoni hallgatás kényszere alól, s nagyon sok irányban fogalmazódtak meg Trianon kezelésének lehetséges útjai.

A tudományos rendszerváltás kezdetei az 1980-as évekre nyúlnak vissza Magyarországon. A Szegeden megjelenő Tiszatáj és a Baján kiadott Dunatáj (1980–1995) tudományos és művészeti folyóiratok „táji szemléletben foglalkoztak fontos kérdésekkel”. Különösen a Tiszatáj vált országos jelentőségű kiadvánnyá.

Magyarország esetében a rendszerváltás meghozta a földrajzi kutatás szabadságát is, s ez sok tekintetben magával hozta a Kárpát-medence kutatásának újjászületését, majd nagymértékű kibővülését. Egyszerre jelent meg a természeti, a történeti, a társadalmi, az etnikai és a politikai földrajzi kutatások új vonulata. Különösen a magyar etnikumra és a magyar kisebbségekre vonatkozó kutatások jelentettek újdonságot (Kocsis–Kocsiné Hódosi 1988). A történeti földrajzi kutatások új „nyitányát” Frisnyák S. 1990-ben megjelent Magyarország történeti földrajza jelentette, melynek a címlapján először jelent meg ismét a két világháború közötti időszak „mindennapi ábrája”, a történelmi Magyarország kontúrja, s benne a trianoni ország területe.³⁷

Az 1989–1990 évi rendszerváltás közben és után több érdemi lehetőség állt a magyar földrajztudomány és szélesebb értelemben a magyar társadalom előtt szűkebb térszemlélete újraformálásakor:

- visszatér a két világháború közötti időszakhoz, amikor Magyarország (területi) fogalmán elsődlegesen a történelmi Magyarországot értették (erre volt példa Frisnyák Sándor történeti földrajzi munkája);
- avagy szintén visszatér, de Bulla Béla és Mendöl Tibor 1947-es koncepciójához, s azt mondja, hogy a Kárpát-medence a magyarság szűkebb értelemben vett földrajzi környezete, s azt kimondatlanul azonosítja a történeti Magyarországgal;
- a Közép-Duna-medence válik a magyar térszemlélet meghatározó kategóriájává;
- Közép-Európa válik a magyarság legszűkebb szomszédsági környezetét megjelenítő térkategóriává.

A magyar földrajztudomány és a magyar társadalom mindegyik irányba elindult, mindmáig vannak példák minden megközelítésre (sőt a direkt módon vállalt „Nagymagyar-

37 A kötet címlapja a két világháború közötti időszak megoldásaira emlékeztet.

ország"-ra is, s nem csak internetes anyagokban, hanem az e címen publikált folyóiratban is.

A politikai térszemlélet, a „téreközösség-vállalási” folyamatok változásainak sajátosságai a rendszerváltás után a tekintetben bonyolódottak, hogy a szabadság (sőt a szabadoság) szinte minden területen és minden, egymással versengő politikai pártban (csoportban) megjelent. Általában a konzervatív (nacionalista) erők tértek vissza leginkább a „hagyományokhoz”, a korábbi nagyjárműi múlthoz, de a közelmúlt szocialista föderációi a baloldaliak számára kínáltak nosztalgias élményeket.

Az 1988-tól megjelenő új politikai szerveződések új módon fogalmazták meg szomszédsági szemléletüket, illetve tettek kísérleteket a politikai térközösség megfogalmazására. A felerősödő politikai folyamatokban elsősorban Közép-Európa, Közép-Kelet-Európa, Kelet-Közép-Európa, euro-atlanti térség stb. jelent meg valamiféle viszonyító tércategóriaként, nem pedig a Kárpát-medence.

A rendszerváltáskor demokratikusan megválasztott Antall József kormányfő és kormánya a nagy nyilvánosság előtt a „Közép-Európa a térközösségünk alapkerete” jegyében és szellemében jelent meg. Elhangzott ugyan a „lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke” megfogalmazás, de ha az Antall József Baráti Társaság adatbázisa alapján teljes körűen áttekintjük Antall József politikai munkásságát, parlamenti beszédeit, felszólalásait,³⁸ akkor egyértelműen megállapíthatjuk, hogy nem igazán favorizálta a Kárpát-medence fogalom használatát.

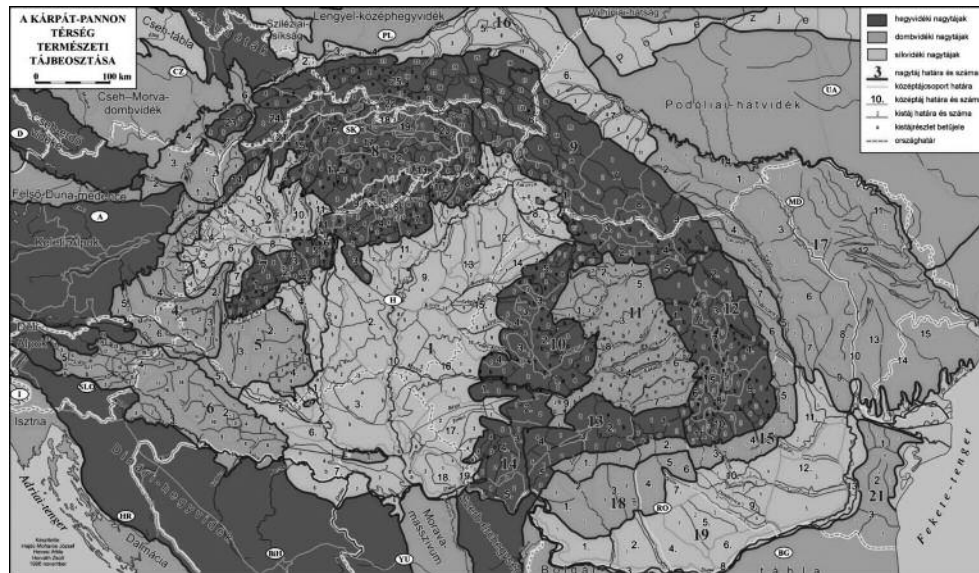
A kérdéskör összetettségére talán a leginkább szemléletes példa a Nahimi Péter főszerkesztésében megjelent kötet (Nahimi [főszerk.] 1992). A kötet címében vállaltan a Kárpát-medence esélyeiről és reményeiről szól, címlapján a Kárpát-medence „csonka térképe” szerepel, az összegyűjtött előadások, tanulmányok, nyilatkozatok, elemzések szövegéből pedig „csak” a Kárpát-medence hiányzik érdemben. Mind a kormányzat képviselői, mind a határon túli magyar személyiségek feltehetően tudatosan kerültek a tércategória megnevezését, bár Szócs Géza és Duray Miklós megjelenítette azt. A „szomszédos országok” kifejezés gyakran előfordul, s ennek tükrében érthető, hogy elsősorban „Közép-Európa” jelent meg a legkisebb szomszédsági térként.

Az 1996-ban elfogadott LIII. törvény „A természet védelméről” mintegy „beemelte” ismét a magyar törvénykezésbe a Kárpát-medence fogalmát, majd a 2000. évi I. törvény az államalapításról és a Szent Koronáról tovább mélyítette a fogalomhasználatot. (Ez azt is jelenti, hogy mind a baloldali, mind pedig a jobboldalinak mondott kormányok számára elfogadható volt a Kárpát-medence fogalma, illetve törvényben való megjelenítése.)

Hajdú-Moharos József és Hevesi Attila 1997-ben a Kárpát-pannon térség tájtagolásának átfogó áttekintésére tettek kísérletet, s szerkesztették meg a tájak rendszerét bemutató térképüket (1.1.19 ábra). Hevesi Attila a földrajztudomány részéről 2001-ben tekintette át a térfogalom történetileg változó problematikáját, s összegezte átfogó módon a Kárpát-medence új koncepcióját, s dolgozta ki a tájak új tagolását, nagyrészt magyar nyelvi megközelítésben, de több esetben az érintett szomszédos államok nevezetánál párhuzamosítva (Hevesi 2001).

38 <http://www.antalljosef.hu>

1.1.19 ábra: A Kárpát-pannon térség táji tagolása

Forrás: Karácsony (szerk.) 2010, Melléklet.

Ismét megjelent az a morfológiai vita, hogy a medencefenék és a hegységperem együtt jelenti, képezi-e a medencét, avagy két külön nagytájról van szó. A magunk részéről – nem a szerzők által többször említett tudatlanságból – elméleti és gyakorlati megfontolásokból a medencefenék és a hegységperem egysége mellett foglaltunk és foglalunk állást. (Minden fogalmilag és ténylegesen medencének nevezett – úszó, keresztelő stb. – képződménynek van feneké, oldala, pereme, s attól medence.)

Az elmúlt több mint két évtizedben lényegében fokozatosan meghatározó tendenciává a Kárpát-medence felvállalása vált mind a földrajztudományban, mind pedig a szélesebb értelemben vett társadalmi közegben. A földrajztudomány vállalását leginkább a Dövényi Zoltán által szerkesztett, 2012-ben megjelent Kárpát-medence földrajza összegzi.³⁹

A térkategória nem csak a földrajztudományban, hanem a politikai közbeszédben is növekvő szerepet kapott, majd bizonyos értelemben megindult szervezeti integráló térkategóriaként való hasznosítása is. Nem véletlen, hogy Magyarország európai uniós csatlakozása után jött létre 2004. szeptember 10-én a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma (KMKF). A KMKF elsődleges célja és feladata az volt, hogy folyamatosan át gondolja az új helyzet adta lehetőségeket. (Kívülről azért támadták a szerveződést, mert Kárpát-medencei Magyar Parlamentnek tekintették.)

A szomszédos államokban gyanakvást keltett a térfogalom ismételt magyarországi előtérbe kerülése. Lényegében egyetlen szomszédos ország tudományos szemléletében sem azonosultak a térkategóriával. A politikai szereplők különösen Szlovákiában adtak hangot a térkategória elutasításának.

39 A kötet alapvetően földrajzi jellegű maradt, direkt politikai vonatkozások nem jelentek meg benne.

A szépirodalmi és tudományos kutatások szintjén „Európa”⁴⁰ és „Közép-Európa”⁴¹ is erőteljesen jelen volt

A 2011. április 18-án elfogadott új magyar alaptörvény a Nemzeti Hitvallásban megfogalmazta: „...a Kárpát-medence természet adta és ember által alkotta értékeit megővük és ápoljuk.” Az alaptörvény e tekintetben nem a mai Magyarországra, nem is a történetire, hanem a természeti nagytájra utal. (Hogy az országhatárokon kívül ki milyen asszociációkat érez e kitételrel szemben, az izgalmas kérdés.)

Ha áttekintjük a 2015-ben hatályos magyar jogszabályokban előforduló ország-, valamint területi megnevezéseket, illetve földrajzi kategóriákat, akkor sajátos dolgok derülnek ki:

- Teljesen természetesnek kell vennünk, hogy Magyarországot leszámítva az Európai Unió jelenik meg a legtöbbször (1345) a Hatályos Jogszabályok Gyűjteményében.⁴²

- Az érintett kategóriák közül: Közép-Európa 30, Kelet-Európa 22, Kelet-Közép-Európa 16 alkalommal kerül említésre anélkül, hogy pontosan lehatárolnák a kategóriák területét.

- A Kárpát-medence 30, Pannónia 29, a Duna-medence 9, a Közép-Duna-medence 1, a Pannon-medence 2 alkalommal jelenik meg.

- A Kárpát-medence nagyszerkezeti lehatárolása szempontjából meghatározó három hegységrendszer közül a Kárpátok 13, az Alpok 7, a Dinári-hegység 3 alkalommal van jelen a hatályos magyar joganyagban.

- A medence-központi és történelmi magyar térszemlélet és nevezéktan legfontosabb egységei közül a Felvidék 9, Erdély 7, a Délvidék 3 alkalommal tűnik fel.

- Az ország nagy folyói közül a Duna (391), a Tisza (190), a Dráva (98) megjelenéssel emelkedik ki, míg a Balaton 239 említéssel szintén jelen van a joganyagban.

A Magyarország és szomszédjai egy részének uniós csatlakozásakor a Kárpát-medence területe az egyik államterületileg leginkább felszabdalt egységnek volt tekinthető Európában (1.1.20 ábra). A medencében területileg jelen lévő, érdekelt államok eltérő módon voltak jelen, de mindegyik fővárosból sajátosan tekintettek az alvízi Magyarországgal közös határaikra.

Szlovákia

A Cseh és Szlovák Köztársaság föderatív rendszerében a belső (cseh, szlovák) területi kérdések 1968 után kaptak nagyobb jelentőséget. A „bársonyos forradalom” megdőntötte a korábbi, sok tekintetben ortodox kommunista rendszert.

A rendszerváltások után kialakult a három visegrádi ország (Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország) államközi együttműködése, de ez az együttműködés nem vált strukturális jelentőségűvé. (Ezt már Csehszlovákia szétválása is mutatja, hogy részben csak elfedte a valós problémákat.)

40 Az Európai Utas című folyóirat az európaiság és az európai gondolat letéteményese kívánt lenni.

41 A Gulyás László vezetésével Szegeden létrejött Közép-Európa műhely konferencia és kiadványsorozat alapvetően a volt Osztrák–Magyar Monarchiát tekinti a földrajzi térség meghatározó magjának.

42 A gyűjtemény által nyújtott keresési lehetőséget kihasználva minden kategóriára egységesen 2015. május 7-én végeztük a kutatást, illetve a letöltést.

1.1.20 ábra: Magyarország szomszédsági környezete, 2005

Hajdú (szerk.) 2005.

Csehszlovákiában a tagköztársaságok közti viták kiéleződtek, ezek fejleményeként Szlovákia 1993. január 1-jén, békés úton vált ismét önálló állammá. Hiába fekszik Szlovákia teljes területével a Kárpát-medencén belül, ez nem írta felül a politikai megfontolásokat, a térkategória visszautasítását illetően. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy Szlovákia a „szuverenitás-tudat” csorbulása nélkül, önmagára nézve nem igazán fogadhatja el azt a magyar, Kárpát-medence központi, budapesti stb. térszemléletet, hogy „Felvidék” lenne. Ha másként akarunk fogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy: visegrádi térközösség – igen Magyarországgal, Kárpát-medencei térközösség vállalásról pedig szó sem lehet.

Szlovákiában a szlovák és a magyar közösségek belső térszemlélete eltér egymástól. Ezek a térszemléleti eltérések alapvetően kulturális és nemzeti jellegűek. A szlovákiai magyarság budapesti központtal néz az országra. A szlovákiai politikai elitben a magyar anyanyelvű politikusok a magyar térszemléletnek megfelelően folyamatosan használták és használják a Kárpát-medence térkategóriát, sőt a Felvidék kategóriát is.

Egyetlen más ország vonatkozásában sem vált olyan élessé a térkategória-vita, mint Szlovákiával. Rober Fico hivatalban lévő miniszterelnökként fejtette ki, mintegy irányítva minden szlovák számára, hogy Szlovákia nem része a Kárpát-medencének, s ilyen térkategória csak a magyar területi revizionizmust szolgálhatja.⁴³

43 <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/162028-exvelvyslanec-markus-dialog-orban-s-ficom-nepredstavitelne/>

Ukrajna

Ukrajna a Szovjetunió összeomlásakor vált függetlenné (1991. december), s függetlenné válásától kezdve jelentős külső és belső térpolitikai kérdésekkel küzd. Az ország keleti területein egy tömbben élő, az ország más vidékein számottevő tényezőként jelen lévő orosz ajkú lakosság természetesen megőrizte orosz kultúráját, nyelvét és Moszkva-központú térszemléletét.

A történetileg kialakult struktúrák következtében Ukrajna nagytérségi ütközőzónává vált a Nyugat és Oroszország között. A változó eredményű „sakkjátszmában” az ország elkötelezettségei csak időszakosnak bizonyultak mindkét irányban.

A 2014–2015 közötti időszak az ország területi egységének, avagy megosztásának, megcsonkításának kérdéskörét is felvetette. Alapvetően orosz–ukrán ellentétéről van szó, de a magyar–ukrán államközi viszony is ellentmondásosan alakult. A Kárpátalján nem alakult ki jelentős elszakadási mozgalom, de magyar közszerplők nyilatkozatai sajátos kérdéseket vetettek fel 2014-ben és 2015-ben is.

Románia

Romániában véres belső forradalom vetett véget a kommunista rendszernek 1989 karácsonyán. A belső rendszerváltás folyamata elhúzódott, a magyar kisebbség problémái szélsőséges keretek között jelentek meg a bonyolult folyamatban (Marosvásárhely, 1990 tavasza). A román többség és a magyar kisebbség viszonya alapvetően nem a területi kérdések miatt éleződött ki, Erdélyben sem alakult ki szeparatista politikai mozgalom.

A belső egyéni szabadságjogok biztosítása, a kollektív jogok és a területi autonómia elutasítása együttesen jelent meg a romániai magyarság számára. Az RMDSZ kormányzati, avagy ellenzéki pozíciója a belső helyzet mellett az államközi kapcsolatokban is megjelent.

A Kárpát-medence kérdése nem vált direkt államközi viták részévé, hiszen Románia irányában főleg nem a Kárpát-medence jelent bonyolult kérdéskört, hanem Erdély, s ennek a nagyrégióknak a magyar és román földrajzi értelmezése ugyanaz.

Szerbia

Jugoszlávia 1980 utáni válsága, majd az 1991-ben megindult véres szétesése a volt tag-államokban eltérő jellegű és tartalmú rendszerváltásokat eredményezett. A leginkább elhúzódó rendszerváltás Szerbiában figyelhető meg, hiszen lényegében 2000-ig poszt-kommunista struktúrával jellemezhetjük a viszonyokat.

A szerb területi gondolkodásban a „volt Jugoszlávia” dominanciája jelenik meg, kevésbé érdekelte őket a Kárpát-medence kérdésköre. A magyar–szerb viszony Szerbia uniós csatlakozási törekvéseivel párhuzamosan történeti léptékkal javult. Olyan történelmi görcsök feloldása kezdődött meg, mint az 1941–1946 közötti események.

A szerbiai magyarság helyzete a Vajdaság területi autonómiáján belül rendezettnek tekinthető, eljutott a kulturális autonómia viszonylag széles lehetőségéig.

Horvátország

Horvátország véres polgárháborúban és elhúzódó területi bizonytalanságokkal vált ki Jugoszláviából. Ebben a kiválási folyamatban 1991-ben Magyarország fegyverekkel is támogatta a horvátokat.

1991 után a horvát területi szemléletet és politikát két elem határozta meg:

- a tudatos, részben 19. századi jellegű nemzetállam-építés, annak minden egyoldalúságával;
- a korábbi tagköztársaság területi egységének a helyreállítása, ami végül csak 1998-ban sikerült.

Horvátországnak nem csak Szerbiával, de Szlovéniával kapcsolatban is voltak területi vitái. Magyarország irányába ilyen törekvések nem jelentek meg, a Kárpát-medence magyar hangsúlyozása nem érte el a horvát politikai elit területi ingerküszöbét. A kérdéskör megmaradt a tudomány berkein belül.

Szlovénia

Szlovénia egy rövid (tíznapos) háborúban szakadt el Jugoszláviától. A korábban legfejlettebb, leginkább nyugatias délszláv terület sajátos megoldásokat alkalmazott a rendszerváltás folyamataiban. Több korábbi elemet megőrzött, az új piacgazdasági folyamatokat szakaszosan szélesítette.

Szlovéniának Horvátországgal tengeri területi vitája, Olaszországgal kapcsolatban jóvátételi vitája volt. Magyarország irányába semmilyen területi vita nem alakult ki. A kis lélekszámú magyar kisebbség helyzete rendezett az országban. Inkább tényleges összekötő kapcsot jelentenek, semmint viták forrását. A két ország közötti kapcsolatok rendezettek voltak az elmúlt negyedszázadban.

A Kárpát-medence fogalma érdemben nem jelent meg a két ország és a két politikai elit között vitakérdésként.

Ausztria

Ausztria sok tekintetben „előkelő idegenként” követte a szomszédságában végbemenő változásokat. Igaz, hogy a szlovéniai háború rövid időszakában veszélyeztetve érezte magát, de ez csak rövid ideig tartott.

A magyar–osztrák viszony lényegében az 1970-es évektől kezdve rendezett volt, a vasfüggöny lebontása politikai tekintetben jelentős támogatásban részesült az osztrákok részéről, tömeges következményeivel (óriási magyar bevásárlóturizmus, ingázás stb.) már nem mindenki volt elégedett. A Kárpát-medence kérdésköre nem érintette meg az osztrák politikai életet.

Egészében véve a Kárpát-medence nem vált az együtt élő népek közös tértudatának a hordozójává, a Kárpátok tekintetében elindult ez a folyamat. 2003. május 22-én Kijevben keretegyezményt írtak alá (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Ukrajna) a „Kárpátok védelméről és a fenntartható fejlesztéséről”. A „Kárpátok Egyezmény” bázisán, részben az Európai Unió finanszírozásában jelentős kutatások kezdődtek a térség egészének egységes metodika alapján való feltárása érdekében. A kuta-

tás, a környezetvédelem, a gazdaságfejlesztés, a lakosság települési környezetének átfogó javítása egyaránt szerepet kap a Kárpátok-projekt végrehajtása során.

A kettős térszemlélet és nevezéktan miatt fontos a nemzeti-nemzetiségi arányok számbavétele:

- A 2011. évi népszámlálásokkor mintegy 25,7 millió ember élt a szűkebb értelemben vett Kárpát-medencében, s mintegy 10,4 millióan (40,5%) vallották magukat magyarnak.

- Magyarországon az összlakosság (9,937 millió fő) 83,7%-a (8,314 millió fő) vallotta magát magyarnak.

- Erdély lakosság száma a román népszámlálás szerint 6,5 millió fő volt, s ennek 18,9%-a (1,225 millió fő) vallotta magát magyarnak.

- Szlovákia lakosság száma 5,397 millió fő volt, s ennek 8,5%-a (459 ezer fő) volt magyar.

- A szerbiai Vajdaság lélekszáma a 2 millió fős határ alá csökkent, s ezek közül 251 ezer (13%) ember vallotta magát magyarnak,

- Az Ukrajnához tartozó Kárpátalja 1,255 millió lakossal rendelkezett, ebből mintegy 152 ezer mondta magát magyarnak,

- Horvátország magyar nemzetiségű lakossága gyorsan csökken, 2011-ben már csak 14 ezren vallották magukat magyarnak, 2001-ben még csaknem 17 ezren.

- Szlovénia és Ausztria őshonos magyarsága jelképes nagyságrendűvé vált. Ausztria rendszerváltás utáni „új magyarsága” jelentős lélekszámú, de más elbírálás alá esik.

Van-e önálló helye a Kárpát-medencének az Európai Unió területfejlesztési politikájában?

1995-től kezdve, Ausztria belépésével, megkezdődött a földrajzi értelemben vett Kárpát-medence különböző területeinek csatlakozása, beilleszkedése az Európai Unió keretei közé. Ez a folyamat 2004-ben erőteljesen kibővült. Magyarország, Szlovákia, Szlovénia csatlakozásával, majd 2007-ben Románia belépésével a medence területének döntő része az EU keretei közé került. Horvátország 2013-as teljes jogú csatlakozásával már csak a szerbiai és az ukrajnai Kárpát-medencéhez tartozó részek maradtak „kivülállóak”.

A regionális politika szükségszerűen jelent meg az EU közösségi politikái között, s mindenkor egybekapcsolódott a tagállami kör és területi bővítéssel. A különböző programozási időszakokban az EU némileg eltérő fejlesztési politikát és gyakorlatot folytatott (European Commission: History of the Community Regional Policy).

1975-ben életre hívták az Európai Regionális Fejlesztési Alapot, mely meghatározó szerepet kapott a területi folyamatok kezelésében. Az EU 1992-től elmélyítette a regionális politikát, létrejöttek a strukturális alapok, a kohéziós alap, s megalakult a Régiók Bizottsága. A két alap 1993–1999 között jelentős pénzügyi támogatásban részesült. A kiemelt célok között jelentős szerepet kapott a közlekedési infrastruktúra fejlesztése, a környezetvédelemmel kapcsolatos projektek finanszírozása.

Nem az EU keretei között, de annak részvételével és támogatásával jött létre 1991-ben az „Alpok Konvenció”. A hegység területén nyolc állam osztozik, s közvetlenül mintegy 14–15 millió ember él a hegyvidéki területeken. A projekt alapvetően környezetvédelmi indíttatású volt, de fokozatosan szélesebb kérdésekre is kiterjedt az együttműködés.

1989-ben elindult az INTERREG kezdeményezés. Az EU különböző területi szinteken, illetve területközi kapcsolatrendszerekben kívánta elősegíteni a területi fejlődést és kohéziót. A regionális politikában így jelentős szerepet kaptak az államhatárokon átnyúló (CBC) programok, az államokat strukturálisan átlépők (transznacionális programok), valamint a szűkebb értelemben vett interregionális, a régiók közötti kapcsolatok tudatos építése.

Az EU 1995-ben – Ausztria csatlakozásával – „lépett be” a Kárpát-medencébe. Ausztria csatlakozására egy programozási időszak közben került sor, így a már kialakult célok, pénzügyi struktúrák keretébe illeszkedtek be az országot érintő fejlesztések. Burgenland kiemelt pénzügyi támogatásban részesült 1994–1999 között. Az EU Nyugat-Magyarország és Nyugat-Szlovákia irányába fejtett ki gazdasági és intézményes hatásokat, fogalmazott meg és támogatott fejlesztési célokat. Az együttműködés elsődlegesen államhatárokon átnyúló kapcsolatok és struktúrák fejlesztésére irányult.

Lényegében az „Alpok Konvenció” példáján 2003 májusában, hét érintett ország részvételével jött létre a „Kárpátok Konvenció” (Egyezmény a Kárpátok védelméről és fenntartható fejlődéséről). Az egyezmény elsősorban a hegyvidéket öleli fel, nem terjed ki teljesen a medencére, azt nem is nevesíti.

2004 májusától Magyarország, Szlovákia és Szlovénia, majd Románia 2007. évi csatlakozásával a Kárpát-medence nagyobb része az EU területének részévé vált. Ettől az időponttól kezdve az új tagállamok maguk is formálóivá és megvalósítóivá váltak a regionális politikának. 2000–2006 között, (különösen 2004 után) Magyarország, Szlovákia és Szlovénia jelentős támogatásokban részesült a strukturális alapokból.

A Kárpát-medence, illetve az új tagok szempontjából a 2000–2006 közötti időszak egyik leglényegesebb területpolitikai folyamata az INTERREG III B (CADSES) volt. A CADSES 18 ország, illetve egyes országokból csak régiók transznacionális együttműködése volt. A Kárpát-medence bekapcsolódott területei beintegrálódtak egy hatalmas térbe, azon belül nem képeztek semmilyen tekintetben önálló részintegrációt.

A szomszédsági és a határokon átnyúló területi politikai folyamatok szempontjából meghatározó jelentőségű kérdés, hogy Magyarország sok tekintetben „államhatárokra vetett ország”. Az ország és a szomszédság egy részének EU csatlakozásakor az ország határai körül eltérő „EU státuszú” területek éltek. Magyarország számára az államhatárokon átnyúló kapcsolatok kiemelt fejlesztése elemi célként jelent meg.

A 2007–2013 közötti programozási időszak egészére vonatkozóan már egységes szemléletben jelenítette meg fejlesztési politikáját.

Az EU területi szemléletében és kohéziós politikájában egyszerre jelent meg a 2007–2013 közötti programozási időszakban:

- a nemzeti szintű területi fejlesztések támogatása, az egyes országokon belüli saját adottságokkal rendelkező területek felzárkóztatásának támogatása;
- az államhatárokon átnyúló kapcsolatok fejlesztésének programja, melynek keretei között 2007–2013 között a magyar határtérségek kivétel nélkül bekapcsolódhattak valamilyen módon és mértékben a pályázati és fejlesztési folyamatokba,
- a transznacionális programok, melynek során a korábbi hatalmas CADSES térséget kettéosztották, s ennek következményeként és eredményeként Magyarország egyszerre vált részévé a „Közép-Európa” és a „Délkelet-Európa” programozási és projektternek.

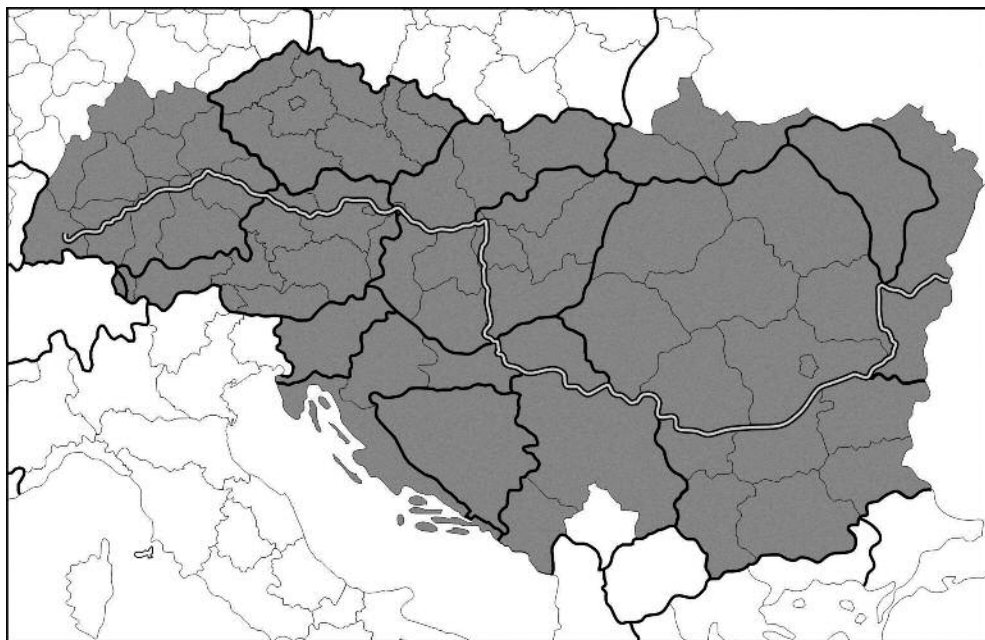
„Brüsszelből nézvést” a Kárpát-medence területe potenciálisan a Délkelet-Európa nagyter keretei között jelenhet meg egészként. (Különösen fontos a továbbiakra nézve Horvátország EU-csatlakozásának megtörténte, Szerbia tagjelölti státuszának megszerzése.)

A Kárpát-medence és a nagytáji együttműködés számára alapvető feladatokat, s egyben lehetőségeket jelent az EU Víz Keretirányelv (2000/60/EK), mely 2000 decemberében lépett hatályba. Az EU VKI legfontosabb célja, hogy 2015-re „jó állapotba” kerüljenek mind a felszíni, mind pedig a felszín alatti vizek. (A mellékelt térképen a Kárpát-medence területe nem jelent meg egységes vízgyűjtőként).

Bár az EU VKI még Magyarország csatlakozása előtt került elfogadásra, mindenben megfelel az ország legátfogóbb érdekeinek, hiszen a Duna teljes vízgyűjtőjének „rendbe hozása” éppen úgy érinti, mint a Közép-Duna-medence vizeinek átfogó javítása (www.vizeink.hu).

Magyarország – érdekeit felismerve – jelentős szerepet játszott az EUDRS előkészítésében és a féléves EU-elnökség időszakában az elfogadtatásában. A Duna-térség lehet a Kárpát-medence (Közép-Duna-medence) európai integrálásának egyik lényegi eleme, különösen, ha hosszú távon fennmarad a kiemelt jellege.⁴⁴ Az EUDRS nem a folyóról, hanem a folyó által összekapcsolt területekről szól (1.1.21 ábra).

1.1.21 ábra: Az Európai Unió Duna stratégia projektterülete

Forrás: EUDRS, 2011.

44 Hardi Tamás (2012) áttekintésében szinte mindenre kiterjedően érintette a Duna történetileg változó szerepét, a DRS stratégia területi fejlődést befolyásoló potenciális lehetőségeit.

Összegzés

A földrajztudomány történetileg változó felfogása, koncepcióinak átrendeződése kivétel nélkül megjelenik a Kárpát-medence összefüggésében is. A korszakonként változó megismerési folyamathoz mindenkor érdekek és értékek kapcsolódtak. A legfontosabb hatással az állam bírt, nem csak a kutatások támogatása révén, hanem oktatási elvárásaival is.

A különböző népek földrajzi tudása, a kollektíven és egyénileg megélt földrajzi tér abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy milyen közösségi legitimációja alakul ki egy-egy tércategóriának, meghatározott térfogalomnak. Valójában a földrajzi terek jelentős részben tércözösség-vállalási problémát hordoztak és hordoznak ma is. Mely nép, nemzet kivel vállal tércözösséget, s kivel nem szeretne más domináns térfelfogása „alatt”, az általa meghatározott keretek között élni, szerepelni. Ez vonatkozhat a földrajzi kutatásra, oktatásra, propagandára, közbeszédre stb.

A magyar tájföldrajz és a politikai tér közötti kapcsolatok alakulásának és fejlődésének szakaszait áttekintve azt állapíthatjuk meg, hogy a földrajztudomány részben a közgondolkodás és a köznyelv differenciálatlan „táj” fogalmát használta kezdetben, majd a nemzetközi földrajztudományban végbement fejlődés eredményeként a táj fokozatosan földrajztudományi tartalommal töltődött meg. Kezdetben elsősorban természeti földrajzi kategóriaként szerepelt, majd pedig – részben a francia emberföldrajz hatására, részben pedig az I. világháborús veszteségek következtében – politikai, közigazgatási tartalommal töltődött meg.

A táj-állam, az állam-táj kölcsönviszonyának és kölcsönhatásának megragadása és elemzése részben elméleti problematikaként, elsősorban azonban a magyar állam és a Kárpát-medence egymáshoz való kapcsolódásának problematikájaként jelent meg a magyar földrajztudományban. Az I. világháború után a magyar földrajztudományban erősödött az a felfogás, hogy nem a földrajztudománynak kell igazodnia a politikai, közigazgatási beosztáshoz, hanem a közigazgatási beosztást kell a földrajztudomány objektív tércategóriájára, a természetes életegységeire, a tájra, illetve a tájak hierarchiájára alapozni.

Az 1918-as világháborús vereség után a magyar tájföldrajz szembetalálta magát több alapkérdéssel: ha megszűnt a Kárpát-medence és a történelmi magyar állam területi egysége és egybeesése, akkor az új államhatárok között hogyan lehet lehatárolni a természeti nagytájakat, közép- és kistájakat, ha az ország (az új államterület) nem természeti földrajzi egység többé. Az új állam határain belüli területeket lehet-e természeti földrajzi táji mivoltukban megragadni, illetve szemlélni. Milyen formában létezhetnek egy mesterséges politikai alkotásban természeti földrajzi tájak, kell-e és lehet-e az új államhatárokhoz igazodva természeti földrajzi tájbeosztást készíteni, avagy – mint ahogyan a legtöbben állást foglaltak – a történelmi Magyarországot kell kutatni, feldolgozni, elemezni, nem a trianoni államot.

A Monarchia és a történelmi Magyarország számára más politikai és tudományos kérdések vetődtek fel. Az új államokban meg kellett fogalmazni az új állam földrajzi helyzetének legalapvetőbb kérdéseit, be kellett illeszkedni Európába, a politikailag legitimált tudományos közmegegyezést „át kellett vinni a tankönyvekbe”. Minden utódállamban – ahogy Magyarországon belül is – a földrajztudomány szinte teljesen államszolgáló jelleget öltött. (Sajátos állapotként fogalmazható meg, hogy mind a

magyar, mind pedig az utódállamokban élő tudósok – jórészt nemzeti elkötelezettségük bázisán – önként vállalták ezt a szolgálatot.)

A két világháború között kiépült az a korábban is létező megközelítés, hogy az ország természeti – természetes egység, az állam pedig a mindenkori nemzetközi hatalmi erőviszonyok alapján alakuló terület, így a földrajztudomány feladata elsősorban a természeti – természetes terület kutatása. A táj és a politikai tér kölcsönviszonyát a korszak magyar geográfusainak többsége elméletileg a földrajzi determinizmus álláspontjáról ítélte meg, többségükben a mechanikus természetföldrajzi meghatározottság álláspontjára helyezkedtek. Teleki Pál volt az, aki a táj-állam, természetföldrajzi környezet – társadalmi térszervezés kölcsönhatását dialektikusan ítélte meg elméletileg. (Magyarország és a Kárpát-medence kölcsönhatása elemzésekor már többször hajlamos volt a determinisztikus megközelítésre.) A magyar geográfia legjelentősebb személyiségei egy alapkérdést szinte kivétel nélkül azonos alapállással válaszoltak meg, nevezetesen, hogy a Kárpát-medence természetes egységébe beleértett magyar állam ezeréves történetének és egységének legszilárdabb bázisa maga a természeti tér volt.

A II. világháború után – Ausztriát leszámítva – mindegyik érintett ország az állam-szocialista berendezkedés bázisán alakította a tudományos kutatások és a különböző szintű oktatás tartalmi elemeit. Ez még Jugoszláviára is igaz, mely a leginkább kikerült 1948 után a közvetlen szovjet hatások alól. Az egyes államok, illetve a „béketábor” vált a kutatások legfőbb keretévé, a Kárpát-medence hosszabb időre eltűnt a magyar földrajzi publikációkból. (A geológiában részben megmaradhatott.)

A tudományos kutatásban a területi szemlélet hordozott egyfajta politikai meghatározottságot, elvárást, de az 1960-as évektől kezdve ez némileg oldódott, megszűntek az egyértelmű területi tabukategóriák. Ha nem is a tankönyvekben, de fokozatosan visszatérési folyamat kezdődött.

A Kárpát-medence és államai új lehetőségekkel és kihívásokkal kerültek szembe az európai uniós csatlakozás után. Az alapkérdéssé az vált, hogy milyen módon és mértékben fogja meghatározni a magterület a belső, egymás közötti kapcsolataik és területi folyamataik jellegét, minőségét, intenzitását, illetve hogy maguk miként fordulnak a magterület, illetve egymás felé.

Úgy tűnik, hogy a makrostruktúrák kezelésében hosszabb távon inkább a magterület lesz a domináns, ugyanakkor a Kárpát-medence EU-szinten legfeljebb mint „mezo-régió” kínál lehetőségeket az együttműködés számára. A medencei együttműködés egyik meghatározó mozgatója a medencefenéki, így e mozgató a medencében jelen lévő országgal szomszédos Magyarország lehet.

Magyarország számára további lehetőséget kínál és egyben felelősséget is jelent, hogy számbeli csökkenése ellenére, még mindig a magyarság szállásterülete a leginkább centrális a medencében, s a medence minden közösségével tömegesen él együtt. Ez egyszerre jelenti azt, hogy a magyarság a legszélesebb nyelvi kapcsolatok birtokosa, s egyben a gazdaság hálózatos működtetésének egyik potenciális hordozója is.

A Kárpát-medence az Európai Unión belül egységként csak az érintett államok „közös legitimációja” alapján fejlődhet szervesen. Meg lehet ugyan fogalmazni hangzatosan, hogy a „Kárpát-medence magyar belgazdasági tér”, de ennek a gyakorlatban történő, egyoldalú érvényesítésére sem a magyarság egészének, sem a mindenkori

magyar kormányoknak nincs lehetősége. Ugyanakkor az EU, a Duna stratégia, a szomszédsági kapcsolatok, a határokon átnyúló alrendszerek, a magyar szállásterületek együttműködése valóban kínál egy valós lehetőséget a jövőben.

1.2. A szomszédos országok középiskolai földrajzi tankönyveinek „földrajzi helyzetmeghatározásai” és viszonya a Kárpát-medencéhez

HAJDÚ ZOLTÁN

Bevezetés

A földrajztudomány a térségben történetileg sok tekintetben „államszolgáló”, egyes esetekben „államkiszolgáló” tudományként szerepelt. A földrajz tantárgy az ún. „nemzeti tudományok” közé tartozott, vagyis az adott nemzeti közösségek önképének szerves formálója volt. Az államok, a mindenkori kormányzatok saját törekvéseik mintegy hivatalos iskolai közvetítőjének tekintették. A tantervek, tantervi utasítások, illetve a tankönyvek bevezetésének engedélyezése révén a mindenkori oktatáspolitikai jelentős szerepet játszott a tantárgy tartalmi formálásában.

A tankönyvek tartalmi kutatása, az „önképek”, a „szomszédsági képek”, a „térközösség-vállalások” megismerése, összehasonlítása a történeti tankönyvek esetében nagyon hosszú múltra tekint vissza (Dárdai 2002), de a magyar földrajztudományban is megjelent a 19. század végétől. Az I. világháború előtt, illetve a két világháború között Magyarországon áttekinthető jellegű kutatások folytak a szomszédos államok tankönyveit illetően. Olay Ferenc nevéhez köthető a Magyarországgal kapcsolatos oktatási anyagok kutatásának nagyarányú kiterjesztése, különösen az úgynevezett „ország-gyarapító” térképek, tankönyvi minősítő elemzések feltárása.¹

A rendszerváltások után a földrajz oktatása is módosult a legtöbb szomszédos országban, de a kiemelt szerepét részben megőrizte. A tankönyvek több országban egyre inkább elszakadtak a direkt politikai megrendelések teljesítésétől, a legtöbb országban ugyanazon osztályok számára több tankönyv is készült.

¹ Olay F. az I. világháború előtti tankönyvek és a nemzetiségi törekvések térképi anyagának kutatására helyezte a fő hangsúlyt. „Térképek a nemzetiségi terjeszkedés szolgálatában” (Budapest, 1935) című munkájában 35 térképen mutatta be a nemzetiségi politikusok, papok, történészek, geográfusok, tanárok országteremtési-bővítési elképzeléseit.

A tankönyvkutatás, az elemi és középiskolai oktatási rendszer, a földrajz oktatásának összehasonlító elemzése a rendszerváltás időszakában kiszélesedett az egész régióban. Közös nemzetközi együttműködésben, összehasonlító elemzések egész sora született.²

Elemzésünkben a szomszédos országokra vonatkozóan a földrajzi helyzet, a térközösség (hovatartozás) vállalása és a szomszédság megítélésére helyezük a hangsúlyt, nem adunk teljes áttekintést a tankönyvekről.

Szlovákia

Szlovákia 1993. január 1-jén, békés úton, a Cseh és Szlovák Köztársaság föderációjának megszűnésével vált ismét önálló állammá. Az új Szlovákia többnemzetiségű állam maradt, a legnagyobb lélekszámú kisebbséget a magyarság képezi. A kisebbségi nyelvek használatának általános szabályozása, az a körül folyó viták természetes módon kihatnak az oktatás folyamatára is. Szlovákia az államnyelv kötelező használata mellett úgy szabályozta a településeken belüli hivatali érintkezés szabályait, hogy mindazon településeken, amelyekben egy kisebbség részaránya eléri a 20%-ot, ott az adott kisebbség nyelvét használni lehet.

Dél-Szlovákiában – nem csak a Kárpát-medence tekintetében – egyfajta nyelvi küzdelem folyik. A magyar kisebbség jogot formál térszemlélete és földrajzi névanyaga használatára, s úgy véljük, hogy e tekintetben teljesen igaza van.³

A csehszlovák múlt tagadása nem vált elsőrendű szemponttá, de a szlovák földrajz döntő többsége abból indult ki, hogy az önálló Szlovákia területét kell alapul venni minden elemzés során, így a történeti, földtörténeti és a természetföldrajzi feldolgozások esetében is. A nemzetállam építésének lázában a szlovák kutatások a mai Szlovákia területére vonatkoznak minden történelmi időszakra vonatkozóan.

A szlovákiai földrajzi intézményrendszer (akadémiai, egyetemi, főiskolai) túlélte a rendszerváltást, sőt az új helyzetben új lehetőségekhez is jutott. Pozsony vált a földrajzi kutatások meghatározó központjává, de Nyitra, Kassa, Besztercebánya, Eperjes is kutatási központnak tekinthető. A Comenius Egyetem „Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny” tanszékének 40. évfordulójára elkészült földrajztörténeti és a recens állapotokat bemutató helyzetelemzés szinte mindenre kiterjedően értékelte a szlovák földrajz rendszerváltás és államalakulás előtti és utáni helyzetét.⁴

Mind a tudományos kutatásokban, mind pedig a középiskolai oktatásban az alapvető kiinduló pont az volt, hogy meghatározzák Szlovákia Európán belüli helyzetét. Szlovákia szinte kizárólagosan „Közép-Európa része” lett, a Kárpátok (az Északnyugati-Kárpátok) állama. A Duna még jelentős szerepet kap az ország helyzetének meghatározásában, de a Kárpát-medence lényegében az önállóság megteremtésétől kezdve hiányzik a szlovák

2 Curic, Z. et al. 2007 összehasonlító jelleggel foglalta össze a hidegháború utáni földrajz oktatás nemzetközi változási tendenciáit, s elemezte 11 ország földrajzi oktatását. A vizsgált térségünkben a nemzeti tanulmányok alapján elemezte Ausztria, Magyarország, Szlovénia tantárgyi oktatási dokumentumait, földrajzi tananyagait. Minden országban megjelenik az oktatási irányítás világos célkitűzése a tantárgy funkcióit illetően.

3 Győry A. 2010: Az államnyelv és a kisebbségi nyelv harca a magyar tanítási nyelvű iskoláknak szánt tankönyvekben. Fórum Társadalomtudományi Szemle, XII/1. 85–93.

4 <http://www.regionálnageografia.sk/index>

térszemléletből és tér tudatból. A Comenius Egyetem regionális földrajzi tanszéke vezetőjének (Viliam Lauko professzor) és munkatársainak a publikációs jegyzéke szerint 1982–2013 között nincs olyan publikációja, melynek a címében szerepelne a Kárpát-medence.⁵

Ha megnézünk a Michaeli, E. által írt, s 1999-ben kiadott regionális földrajzi monográfiát, akkor feltűnik, hogy a térképek között nincs egyetlenegy sem, mely valamilyen módon a Kárpát-medencére vonatkozna. (A másik jellemzője a felfogásnak, hogy a 129 tételből álló bibliográfiában nem találunk olyan művet, mely a Kárpát-medencén belül vizsgálná Szlovákia földrajzi problematikáját.)

A Szlovák Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete folyóiratának (Geografický časopis, Geographia Slovaca) a rendszerváltás időszakában megjelent számait áttekintve megállapíthatjuk, hogy a „Kárpát-medence” fogalma nem vált sem használttá, sem pedig „népszerűvé”. Sem a szlovák, sem pedig a Szlovákiával kapcsolatos angol nyelvű publikációkban nem használják a megnevezést. A szlovák szerzők angol nyelvű publikációiban egyre gyakrabban megjelenik térbeli keretként „northern part of the Danube Basin, Slovakia”.

A szlovák geológiai publikációkban megjelenik a Panónska panva, a Panónska nížina térkategória, mint az alpi–himalájai hegységrendszer egyik részeleme, melyet az Alpok, a Kárpátok és a Dinári-hegység határol. A szlovák tudomány és geológia természetesen ismeri a „Karpatská kotlina” fogalmat, de szinte csak véletlenszerűen használja.

Hiába fekszik Szlovákia teljes területével a Kárpát-medencén belül, ez nem írta felül a politikai megfontolásokat, a térkategória visszautasítását illetően. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy Szlovákia a „szuverenitás-tudat” csorbulása nélkül, önmagára nézve nem igazán fogadhatja el azt a magyar, Kárpát-medence központi, budapesti stb. térszemléletet, hogy valójában nem is létezik, csak a „Felvidék” lenne.

A 2008 és 2009-ben folytatott oktatási és tankönyvvitában a szlovák elit egy része úgy fogalmazott, hogy a Kárpát-medence fogalom a hitleri életér-elmélet eredménye, s nincs helye a demokratikus Szlovákiában.

A szlovákiai politikai elitben a magyar anyanyelvű politikusok a magyar térszemléletnek megfelelően folyamatosan használták és használják a Kárpát-medence térkategóriát, sőt a „Felvidék”⁶ kategóriát is, ami egyes szlovák anyanyelvű politikusok esetében rendkívül negatív visszhangot vált ki.

Rober Fico hivatalban lévő miniszterelnökként, Jan Slota vezető pártpolitikusként fejtegette ki mintegy irányt mutatva minden szlovák számára, hogy Szlovákia nem része a Kárpát-medencének, s ilyen térkategória csak a magyar területi revizionizmust szolgálhatja. Ilyen térkategória valójában nincs is.⁷ A szlovák politikai elit nagy része nem fogadja el a „Dél-Szlovákia régió” kategóriát sem, a magyar kisebbség saját szállásterületét pedig ezzel a kategóriával írja le. (Az MTA RKK keretei között megszületett „Kárpát-

5 <http://www.regionálnageografia.sk/index>

6 A „Felvidék” honlap: <http://felvidek.lap.hu/>

7 A vitának így nagypolitikai meghatározottságai vannak, különösen szlovák oldalról. Ugyanakkor a magyar nemzetépítés folyamatában a magyar politikai elit különösebb vita nélkül kezeli a Kárpát-medence fogalmát.

medence régiói” sorozat „Dél-Szlovákia kötete”⁸ ezért nem nyerte el a szlovákok nagy részének a tetszését.)

A Szlovákiában kiadott történelmi és földrajzi középiskolai tankönyvek (s azok magyar fordításai) természetes módon visszatükrözik a szlovák többség sajátos megközelítéseit.⁹ Természetes módon különbségek jelennek meg a szlovák anyanyelvűek számára, illetve a magyarok részére készült földrajzi tankönyvek között. Mivel a névanyag tekintetében a szlovák nyelv került favorizálásra, a magyarok számára szinte természetellenes megfogalmazások jelennek meg, melyeket a különböző internetes oldalakon ki is figuráznak. A kisebbségi nyelvek számára készült tankönyvekben lehetővé tették a közismert földrajzi nevek anyanyelvi használatát.

Szlovákiában 2015-ben létezik egy „Dunatáj” magyar nyelvű online heti folyóirat,¹⁰ mely elsődlegesen a Duna menti területek kérdéseivel foglalkozik. A folyóirat nem a teljes Duna-régió vizsgálatát tűzi ki célul, hanem mezo- és mikroszintű elemzéseket ad.

2008-ban a szlovák parlament nemzetpolitikai jelentőségűnek tekintett döntést hozott, kimondva, hogy Szlovákiában a térképeken és kartográfiai kiadványokban csak szlovák helység- és területi nevek jelenhetnek meg. A kisebbségek nyelvén megjelent tankönyvekben lehet használni az adott kisebbség (elsősorban a magyarokról volt szó) nyelvén meghonosodott elnevezéseket.

A magyar szülők és pedagógusok szövetsége úgy döntött, hogy a magyar iskolák az összes olyan tankönyvet visszaküldik az oktatási minisztériumnak, amelyekben csak szlovákul szerepelnek a földrajzi nevek. A „hibrid” tankönyvek ügye 2009-ben országos politikai üggyé dagadt.¹¹

2013-ban az Állami Pedagógiai Intézet mellett működő Földrajzi Szakbizottság megkezdte első lépésben az alapiskolai földrajzi oktatás reformjának előkészítését. A viták mind oktatáspolitikai, tartalmi és módszertani tekintetben egyaránt széles körben mozogtak. Az oktatási és nevelési célok meghatározása, az anyag tagolása, az óraszám, a földrajzi névhasználat, egyszóval a tantárgy minden alapvető vonatkozása természetes módon került a felszínre.¹²

A Szlovákiában szlovákul és magyarul egyaránt kiadott tankönyvek közül egyet, a 2013-ban kiadott magyar változatot elemezzük részletesebben.¹³ A 68 oldalas, ábrákkal gazdagon illusztrált tankönyv szerkezetileg négy nagy átfogó fejezetre (Szlovákia fekvése; Szlovákia természete; Történelem, népesség, lakóhely, gazdaság; Szlovákia régiói és fejlődésük lehetőségei) tagolódik.

8 A Kárpát-medence régiói sorozatban a Dél-Szlovákia kötet lényegében Szlovákia magyarok lakta déli területi sávját dolgozta fel, szemben a többi kötet NUTS 2-es egységeire alapozott szemléletével.

9 A közép-európai, benne a szlovákiai tankönyvek (főként a történelmi és a földrajzi) részletes vizsgálata követhető a Hornyák-Vitári által szerkesztett nagy tankönyvelemzési összefoglalóban. Mindegyik szomszédos országban problémás a magyarságkép, a közös történelmi-területi múlt, valamint a rendszerváltások utáni „új kép”, amely régi elemeket is hordoz.

10 <http://www.dunataj.sk>

11 <http://www.bumm.sk> 2009. február

12 <http://katedra.sk.2015/07/17bagita-Judit-kihivasok-es-lehetosegek-tervezett-valtozasok-a-foldrajz-alapiskolai-oktatásban>

13 Földrajz 9 az alapiskolák 9. és a nyolcosztályos gimnáziumok 4. osztálya részére. Bratislava, 2013, Orbis Pictus Istropolitana.

A tankönyv térszemlélete egyértelműen Pozsony- (Bratislava) központú, nevezéktana szlovák, semmilyen érdemi magyar térszemléleti elem nem jelenik meg benne. A tankönyv térképanyaga rendkívül gazdag, szinte iskolai atlasz is egyben.

A „Szlovákia fekvése” című első fejezetben a tankönyv a nemzetközileg elfogadott metodikának megfelelően az ország földgömbi helyzetének meghatározásával indul, a világtérképen, majd Európában helyezi el az országot. Szlovákia 2004-től az Európai Unió tagja, s „hazánk Európa közepén, a kontinens szívében fekszik” fogalmazza meg a diákok számára a legfontosabb európai relációt.

A szűkebb értelemben vett földrajzi tér megfogalmazása tanulságos: „Szlovákia minden természeti egysége a Pannon-medence és a Kárpátok (Karpáty) hegyvonulatához tartozik” (Földrajz 9, 5). A Pannon-medence különböző összefüggésekben többször megjelenik a tankönyvben, a Kárpát-medence nem. (Nem egyszerűen nevezéktani vitáról van szó, hanem a Kárpát-medence kategória használatának tudatos negligálásról.)

Tanulságos a tankönyv áttekintő ábrája (1.2.1 ábra) mert a jelenlegi Európán belüli földrajzi helyzet, a földrajzi sajátosságok szemléltető térképei, valamint az 1939. évi és a jelenlegi Szlovákia határai egyaránt megjelennek egy oldalon.

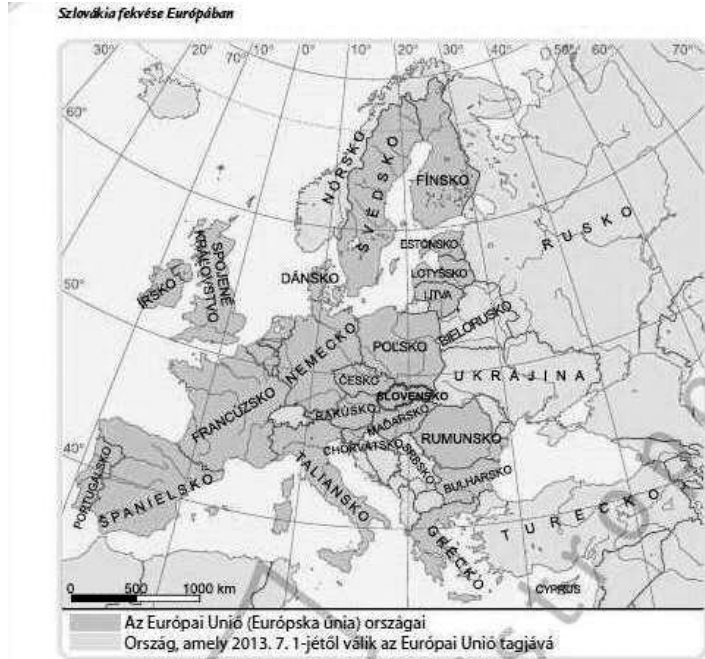
A „Szlovákia és tájai projekt” alfejezet a magyar nyelvű földrajzi szakirodalomban nehézkes megfogalmazásaival együtt is érdekes. A tájak szemléletében földrajzi, történeti, néprajzi stb. elemek egyaránt megjelennek.

A második, átfogó fejezet Szlovákia természeti viszonyait mutatja be részletesen. A domborzat, az éghajlat, a vízrajz, a növény- és állatvilág, a talajok szakszerű áttekintést adnak az országról. A természet védelme, természeti csapások, veszélyek bemutatása középiskolások részére fontos.

A harmadik fejezet az ország történeti alakulását, a népességszám és összetétele változásait, a lakóhelyeket (településeket), valamint a gazdaság ágazati sajátosságait nagyon gazdagon elemzi. A szövegekben nem érhető tetten a nacionalizmus, de egyfajta büszke szlovák elfogultság igen.

A regionális egységek tárgyalásakor a közigazgatási beosztás, valamint a NUTS 2 régiók jelentik a meghatározó kiinduló pontot. A nyolc statisztikai régiót azonos szempontok alapján mutatja be a tankönyv, s összehasonlító jelleggel kitér a régiók közötti lényeges különbségek bemutatására is.

1.2.1 ábra: Szlovákia fekvése Európában

Határátelők hely Ausztriába, a szomszédos EU-tagállamba. Az EU-n belül biztosított a személyek szabad mozgása a határokon keresztül.

FELADATOK

1. Hasonlítsátok össze Szlovákia területét a Föld szárazföldjével, Európa területével, a szomszéd államokéval és néhány kiválasztott országgal (Oroszország /Rusko, Németország/ Nemecko, Kína/ Čína, Cseh Köztársaság/ Česká republika).

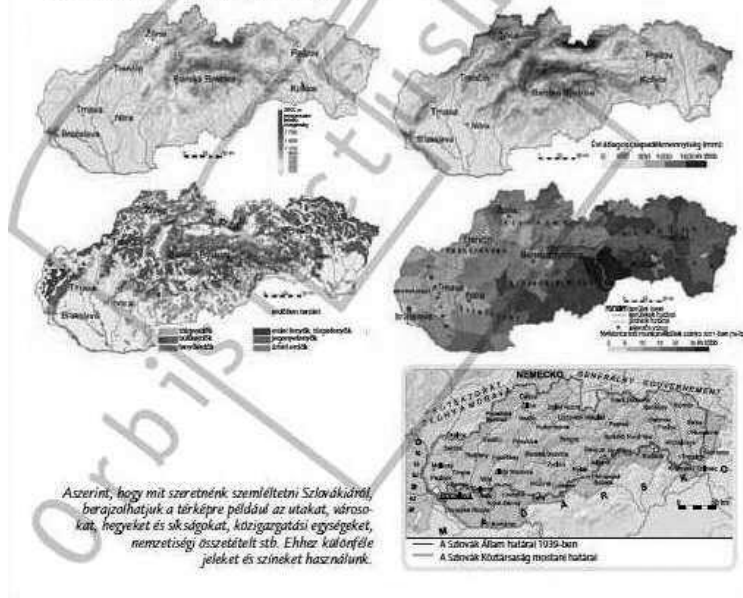
2. Állapítsátok meg, hány európai országnak kisebb a területe, mint Szlovákiának! Mely európai országoknak van Szlovákiához hasonló nagyságú területek?

3. Mely európai országok tartoznak más (közép-európai) időzónába, mint Szlovákia?

4. A térkép alapján mutassátok meg a Szlovákián áthaladó szélességi és hosszúsági köröket! Állapítsátok meg, a Föld mely régióin haladnak keresztül. Mutassátok meg a térképen azokat az országokat, amelyek Szlovákiával azonos földrajzi szélességi körön találhatók.

5. Mutassátok meg a térképen, merre vezetnek Szlovákia határai (hegyek, folyók). Mely jelentős közlekedési útvonalak metszik őket?

Szlovákia ábrázolása különféle típusú térképeken

Ukrajna

Ukrajna a függetlenné váláskor (1991. december) erős kutatási és egyetemi intézményrendszert örökölt a szovjet korszakból. Kijev volt a tudományos kutatás és egyetemi oktatás legfontosabb központja, de a Szovjetunió és Ukrajna nyugati területei kérdéseinek kutatásában szerepet kapott Lvov/Lviv/Lemberg, illetve kisebb mértékben Ungvár/Uzsgorod is.

A független Ukrajna egyik alapvető kérdésévé a szovjet múlthoz való viszony vált. A belső konfliktusok folyamában a szovjet múlttal való szakítás egyre tudatosabbá vált. Ennek a kérdésnek az állam önképe újrafogalmazása szempontjából nagy a jelentősége. A rendszerváltás időszakában az ukrán földrajz is az ország problematikájára koncentrált a leginkább.

A másik alapvető kérdés az ország politikai és földrajzi helyzetének megítélésekor az Oroszországhoz, illetve az Európai Unióhoz fűződő, változó viszony volt. A függetlenség időszakában többszöri hangsúlyváltásra került sor e tekintetben, a 2004. évi „Narancsos Forradalom”, illetve a 2014–2015-ben kibontakozó, sok tekintetben tragikus változások is éreztették a tankönyvekre gyakorolt hatásukat. A Krím elcsatolása, a keleti területeken folyó polgárháború azt mutatja, hogy az Európai Unióval aláírt társulási szerződés ellenére az Oroszországhoz való viszony „vérezen komoly maradt”.¹⁴

Ukrajna tekintetében a magyar földrajztudomány önálló kutatásokat is végzett a rendszerváltás időszakában. Ezek a kutatások jelentősen hozzájárultak a „legnagyobb és legnépesebb szomszédunk” megismeréséhez.¹⁵

Ukrajna függetlenségének megteremtésétől kezdve az ukrán tudományosság és középiskolai oktatás képviselői egyértelműen realizálták, hogy Magyarország szomszédná vált, méghozzá sok szempontból fontos szomszédná. A magyarság történeti és földrajzi problematikájának megértésére való törekvés 1991–2011 között folyamatosan jelen volt (Bocskor 2012). Történeti-szemléleti eltérések csak Kárpátalja helyzetének megítélésében jelentkeztek.

A Kárpát-medence kérdésköre az ukrán térszemléletben megjelenik ugyan az Ungvári Állami Egyetem Földrajzi Intézetében, de nem mondhatjuk, hogy minden tekintetben elfogadó jellegűen. A beregszászi II. Rákóczi Ferenc Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszékén (magyar térszemléletben) jelenik meg folyamatosan a régió kérdésköre.¹⁶ A Kárpát-medence egészére vonatkozóan csak áttekintő geológiai jellegű elemzések jelentek meg Ukrajnában.

Az ukrainai tankönyvek legfontosabb alapkérdése az ország hősi múltjának megkonstruálása, a magyarsághoz és a Kárpát-medencéhez való viszony országos szinten

14 Az Ukrajna – Európai Unió – Egyesült Államok – Oroszország viszonyrendszer globális jelentőségű kérdése vált a különböző szankciók és ellenszankciók révén.

15 Ukrajna vidékföldrajzának magyarországi összegzése (Karácsonyi 2010) alapvető fontosságú volt, hiszen a szomszédságunk legnagyobb területű és népességű államáról van szó. Kevés ország esetében mutathatóak ki olyan jelentős különbségek a városok és a vidék között, mint Ukrajnában. A két akadémiai földrajzi kutatóintézet együttműködésével (Kocsis–Rudenko–Schweitzer szerk.) készült el Ukrajna angol nyelvű atlasza 2008-ban. A tudományos együttműködés mindkét fél szempontjából rendkívül hasznos volt.

16 Elsősorban a magyar és magyar nyelvű publikációkban. Ukrajnában nem képezi a szlovákiaihoz hasonlóan politikai vita tárgyát a kategória.

periférikus.¹⁷ Témánk szempontjából fontos, hogy a középiskolák 10. osztálya számára készült földrajztankönyv szerint Európa három nagy egységre (Nyugat, Közép, Kelet) tagolódik, s Ukrajna Belorussziával és a Baltikummal együtt Közép-Európa része. A földrajzi iskolai oktatásban így Ukrajna „leválik” Kelet-Európáról, melyhez Oroszországot sorolják.

Kárpátalja tekintetében az ukrán nemzetállam idealizálása történik meg. A földrajzi térszemlélet és névanyag teljesen ukrán, nem igazán van tekintettel más földrajzi szemléletekre. A Kárpát-medence nem képezi önálló elemzés tárgyát.

Ukrajnában a nyelvtörvény a többi szomszédos államhoz hasonlóan az ukránosítás egyik legfontosabb eszköze. Alapvetően nem a magyarok, hanem a legnagyobb lélekszámú kisebbség, az oroszok ellen irányul az ukránosítási törekvés. Ennek a keleti területeken feszültségkeltő hatásai voltak és vannak.

A magyarországi földrajz érdemi szerepet játszik Ukrajna vidékföldrajzi kutatásában, valamint az ország modern tematikájú atlaszának elkészítésében. Kárpátalja tekintetében megjelenik a kettős térszemlélet.

A középiskolai oktatásban a 8. osztályban tanítják Ukrajna természeti földrajzát,¹⁸ mely minden tekintetben korszerű szemléletet, komplexitásra való törekvést tükröz. A tankönyv 240 oldal terjedelmű, már-már meghaladja a középiskolai tananyag szintjét, ennek ellenére az ország nagysága, sokszínű geológiai felépítése és tagolt természeti földrajzi részstruktúrái miatt csak nagyon általános és rövid részek utalnak a Kárpátokra, illetve a Kárpátokon túli területekre.

Az ország társadalmi, gazdasági, politikai földrajzát a 9. osztályban tanulják a diákok. A tankönyv egyik szerzője ugyanaz, mint a természeti földrajzié. Ha részleteiben megnézzük a legszélesebb körben használt, 2014-ben már sokadik kiadásban megjelentetett 288 oldalas középiskolai tankönyvet,¹⁹ akkor azt állapíthatjuk meg, hogy még egyaránt vannak hagyományosnak tekinthető „szovjet” elemei, illetve a megújulás irányába történő elmozdulások.

Az Ukrajna gazdasági és társadalmi földrajza tantárgy három nagy szerkezeti egységben (gazdasági földrajz, társadalomföldrajz, népesség) elemzi az ország struktúráit. Mindegyik tekintetben az ország teljes folyamatainak a bemutatása szerepel, így részletezésre igazán nem marad lehetőség.

Az ország földgömbi, Európán belüli helyzetét a tankönyv térképileg teljesen korrekt módon határozza meg, ez teljesen természetesnek tekinthető. Az ország közigazgatási beosztásának részletes közlése, az adminisztratív struktúrák kiemelése a független ország megismerése szempontjából fontos a diákok számára.

Az ország földrajzi meghatározása tekintetében az alapkérdés az, hogy Ukrajna Kelet-Európa avagy Közép-Európa része. (A tankönyvek egy része Kelet-, másik része Közép-Európába helyezi az országot.) E kérdéskör az „Ukrajna geopolitikai helyzete” elemzések (Pestushenko–Uvarova 2009, 11–13) éleződik ki. A tankönyv inkább Közép-Európa, az Európai Unió, semmint Oroszország, a Független Államok Közössége irányába „mozdítja el az országot”.

Magyarország az ország egyik szomszédjaként kerül inkább csak említésre, semmint elemzésre.

17 Fedinec Csilla földrajzi tankönyvelemzése az 1990-es és 2000-es évek végének teljes földrajzi tankönyvtárlományára kiterjedt. Kárpátalján és a magyar iskolákban viszont kényes kérdés a Kárpát-medence ismeretése.

18 <http://gbooks.inua/pidruchniki-dlya-klassu/fizichna-geografiya-ukrajini-8-klas-shish>

19 <http://gbooks.inua/pidruchniki-dlya-klassu/geografiya-9-klas-pestushenko.html>

Igazán kényes kérdés az ország történelmi-területi formálódásának a bemutatása (1.2.2 ábra). Az ábra alapján a diákok fő vonalaiban el tudnak igazodni az ország területi rendjének formálódása kérdéseiben, de teljes körű részletezésre nem kerül sor. Az ukrán történelmi-földrajzi szemlélet így több specifikus elemet hordoz. A Kárpátokon túli területek megjelennek ugyan a térképen, de ennek a részletesebb bemutatására sem kerül sor.

1.2.2 ábra: Ukrajna történelmi-területi régiói

Forrás: Pestushenko–Uvarova 2009, 18.

Érdekes megoldása a tankönyvnek, hogy csak az ország legfontosabb oblasztjait elemzi, a „saját oblaszt” bemutatásához, elemzéséhez csak a fő tematikai egységeket adja meg. A saját régió elemzését elősegíti a közigazgatási egységek legfontosabb adatait bemutató táblázatos melléklet.

Románia

A 19. század második felétől kezdve a román földrajz²⁰ és a középiskolai román földrajzi tankönyvek jelentős szerepet játszottak a nemzeti egység és az államegység megkonstruálásában (Egresi 2012). A román oktatási hagyományban ez a folyamat nem szakadt meg lényegében, a földrajzoktatás nemzeti karaktere kiemelkedő maradt folyamatosan.

A román rendszerváltásban az egész romániai (román, magyar, német) földrajztudomány részt vett, s a tudomány maga is rendszerváltásra kényszerült. Az alapvető intéz-

20 A román földrajzoktatás térszemléletéről további elemzések olvashatók kötetünk III. fejezetében, a Románia belső tagolódásáról szóló alfejezetben.

mények (Román Tudományos Akadémiai Földrajzi Intézete, egyetemi földrajzi intézetek és tanszékek) adva voltak. Erdélyt és a Kárpát-medencét illetően a romániai magyar földrajzi kutatások váltak egyértelművé (vállalva a Kárpát-medence egységét), míg a román kutatásokban inkább az államegység bizonyítása maradt meghatározó.

Ugyanakkor a román tudományos és politikai elit körében egyre inkább polgárjogot nyert a Kárpát-medence mint egész (Stefan 2009). Az egyetemi kutatások (különösen Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Arad) jelentős mértékben érintik Erdély, és az Alföld földrajzi problematikáját, valamint a határokon átnyúló kapcsolatokat. Az egyetemi oktatás azért lényeges kérdés, mert a földrajzi képzésben részesülő egyetemi hallgatók száma az 1990. évi 400 főről 2010-re 20 ezer főre nőtt (lanos, I. szerint).

A romániai földrajzi kutatásnak és oktatásnak egyre erősebb lábakon álló része a magyar nyelvű földrajzi tevékenység. A romániai magyar kutatások és publikációk egyrészt a magyar térszemléletet viszik tovább, másrészt, különösen az alkalmazott és fejlesztési kutatások során a román szemlélet keretei között is dolgoznak.

Ha a témánk szempontjából tekintünk át két, ma is a 8. osztályban használt, Románia földrajzát elemző tankönyvet (Mandrut 2008, Negut et al. 2014) akkor azt állapíthatjuk meg, hogy mindkettő megfelel technikai tekintetben a legszigorúbb európai elvárásoknak is.

A „carpato-danubiano-pontic” meghatározással az ország földrajzi helyzetét „nevesítik” Európán belül. A Nyugatromán-alföld bemutatásakor az egyik tankönyvben (Mandrut 2008) megjelenik a „Campia Panonica (sau Campia Ungara) (Mandrut 2008, 26) kategória.

Mandrut az I. fejezetben Románia földrajzi helyzetét először a világ térképén mutatja be áttekintő jelleggel topográfiailag, majd lényegesen nagyobb részletzettséggel Európán belüli pozícióit szemlélteti (1.2.3 ábra).

A Negut és szerzőtársai által írt tankönyv nagyon részletes természeti földrajzi ismereteket ad. Természeti földrajzi tekintetben (II. fejezet) Románia meghatározó földrajzi tengelye a Kárpátok, s e mellett a Duna és a Fekete-tenger játszik kiemelkedő szerepet az ország elhatárolásában (1.2.4 ábra). A természeti földrajzi sajátosságokon kívül Romániát történelmi szálak fűzik a Balkán-félszigethez.

A klíma elemzése során bemutatják, hogy Románia klímáját minden európai (északi, nyugati, déli, keleti) klímahatás érinti. A klíma bemutatása során jelenik meg a legtöbb európai nagyrégió említése.

A vízrajzi viszonyok elemzésekor megjelenik a Duna-medence egésze, s az, hogy az ország a Fekete-tenger vízgyűjtőjébe tartozik.

A növény- és állatvilág, valamint a talajok bemutatásakor érzékeltetik azt, hogy minden európai hatás megjelenik hosszabb távon Romániában.

A tankönyv III. nagy részét az ember- és gazdasági földrajz képezi. A dákoromán folytonosság megközelítése alapján mutatják be a népesség történeti alakulását, a demográfiai folyamatokat a mai országterületre átszámítva kezelik.

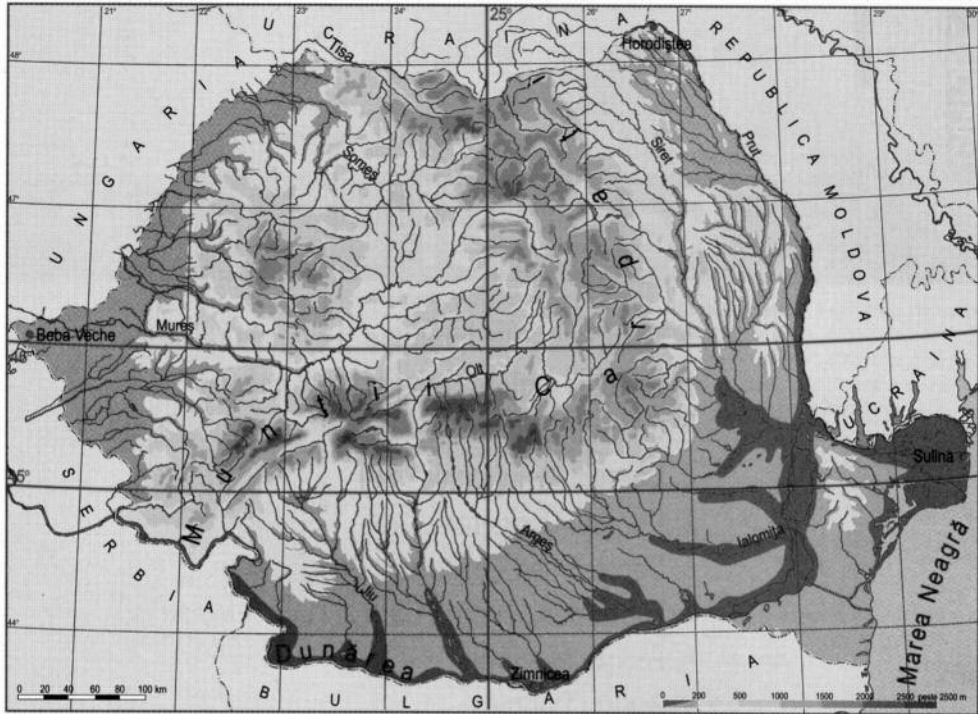
A IV. fejezet összegzi Románia helyzetét Európában és a világban. Európán belül három geoökonómiai tengelyt határoz meg (kelet-nyugat tengely, tengeri tengely, belső folyóvízi tengely) s megállapítja, hogy mindhárom érinti Romániát.

Az V. fejezet a belső regionális sajátosságokat szintetizálja.

A tankönyvek térszemlélete kikényszerítetten román, a földrajzi nevezéktan is román. A 2015. évi érettségi vizsgák földrajzi anyagát összefoglaló kötet is teljes egészében

„román szemléleti alapokon áll”. A kezdő ábrája a tekintetben érdekes, hogy Románia Közép-Európa része (1.2.5 ábra).

1.2.3 ábra: Románia domborzata, földrajzi koordinátái, határai, pozíciója a világon és Európában

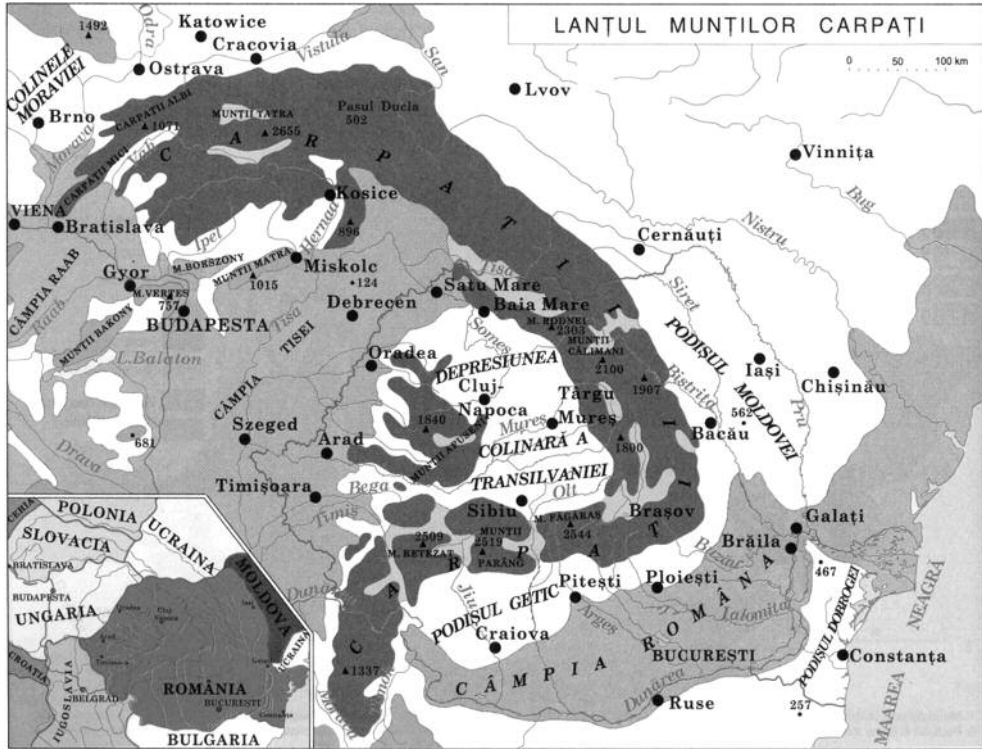

Forrás: Mandrut 2008, 5.

A romániai oktatás és a magyar–román oktatási kapcsolatok szempontjából nagyon fontos kezdeményezésnek kell minősítenünk a kétnyelvű iskolai atlasz megjelentetését (Cartographia, Cluj-Napoca 2014). Az atlasz a romániai iskolák számára készült, így érthető, hogy román, illetve Románia-centrikus. Az „Európa domborzata és bányászata” térképlapon (pp. 14–15) nem jelenik meg a Kárpát-medence felírás, csak az Alföld. A „Földtani szerkezet” melléktérképen (p. 14) az Alpok–Kárpátok–Dinaridák ölelésében a „Pannóniai-medence helyezkedik el.

Magyarország és Románia teljes területükkel a „Közép-Európa és a szomszédos területek” (pp. 24–25) szerepel. Az „Appennini- és Balkán-félsziget” lapon (pp. 26–27) nem szerepel sem Magyarország, sem pedig Románia teljes területével.

1.2.4 ábra: Románia meghatározó tengelye a Kárpátok

Forrás: Negut et al. 2014, 8.

Szerbia

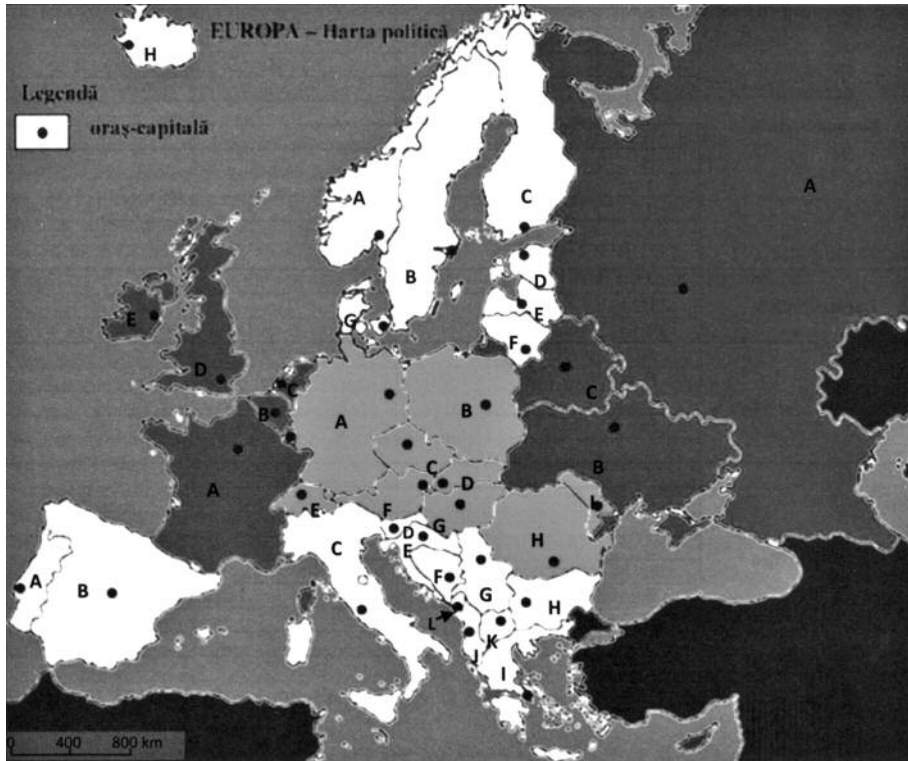
A jugoszláv és a szerb földrajzban többféle tendencia bontakozott ki az 1980-as évektől kezdve. Egyrészt erős maradt a Jugoszláviára mint közös délszláv államra való koncentráció, de Jovan Cvijić Balkán kötetének ismételt kiadásai a balkániság vállalását is jelezték. (A vajdasági magyar fiatal regionalisták is szükségét érezték annak, hogy magyar fordításban is megjelentessék a teljes kötetet [Cvijić 2009].)

Jugoszlávia szétesése eltérő folyamatokat váltott ki a korábbi tagállamokban. Szerbiát leszámítva minden korábbi tagállam sikerként élte és éli meg az önállóvá válást. A szerb társadalom egésze nem dolgozta fel még a szétesés traumáját, illetve nagyon eltérő narratívák vannak a folyamat lényegét, összetevőit illetően. A szerb tudományos és oktatási elitnek nincs igazi sikerélménye az önálló Szerbia megteremtése okán.

Jugoszlávia szétesése után a szerb földrajzban vált a leginkább a „volt Jugoszlávia” az egyik domináns kutatási területté. Részben a tényleges szomszédság kutatását jelenti, részben pedig a szerbek szállásterületi elemzésének is az egyik kerete.

Hatalmas lépésnek tekinthető, hogy 2002-ben a Száva mentén érdekelt négy jugoszláv utódállam (Szlovénia, Horvátország, Bosznia és Hercegovina, Szerbia) megkötötte a „Száva-medence” egyezményt, melyben közös szemlélet alapján megfogalmazták, hogy a Száva-medence a Duna-medence része, s ezen a bázison rendezik az együttműködésüket a továbbiakban. (Hogy ne legyen vita, hogy milyen délszláv nyelven mi mit jelent, angolul fogadták el a jegyzőkönyvet.)

1.2.5 ábra: Románia elhelyezése Európában a 2015-ben érettségizők számára

Forrás: Abrudan–Bulgarean 2014, 11.

A szerb földrajz történetileg ismerte, a rendszerváltás után is „kezelte” mind a szerb, mind pedig az angol nyelvű publikációkban a „Pannonian Basin” és a „Pannonian Plain” kategóriákat. A pontos lehatárolás szerint a „Panonska nizina” az ország területéből 24 450 km² részt foglal el (27,6%-át fedi le), így a térfogalmat szinte természetes módon alkalmazták az ország fizikai földrajzi jellemzőinek leírásakor. A térfogalom elsődlegesen a Vajdaság elemzésekor jelent meg állandó jelleggel.

A szerb térszemléletben nem fogadták és nem fogadják el a „Délvidék” megnevezést, csak a magyarok és a magyar politikai elit használja a kategóriát. Legalább kétféle térszemlélet él így egymás mellett az országban, különösen a Vajdaságban. A dominánsnak a szerb térszemlélet tekinthető.

A szerbiai földrajzi publikációk között a Kárpát-medence tekintetében az egyik leginkább figyelemre méltó kiadvány az Újvidéki Egyetem Földrajzi Intézete által kiadott „Geographica Pannonica”, mely magát nemzetközi tudományos folyóiratként fogalmazza meg, s e belső célkitűzésnek meg is felel. Ebben a felfogásban az egész Alföld Pannónia része.

A fogalmak korszakkötött alakulásához jó példa a Zomborban működő „Dunatáj Egyesület”. A Dunatáj civil szervezet a Nyugat-Bácska régiót tekinti működési terepének (ez számkukra a Dunatáj). A szervezet jelen van a nemzetközi és magyar kommunikációs térben.²¹

²¹ <http://dunataj.eu/main/index.php>

A gimnáziumok 3. osztálya számára kiadott tankönyv I. egysége (Bevezetés) a Balkán-félszigetet bemutató úrfelvétellel indul. A diákok számára megfogalmazza a tankönyv, hogy a térségben a „balkanizáció” és az „europaizáció” együttes folyamatai érvényesültek a közelmúltban. A Balkán-félsziget északi határa nagyjából a Trieszt–Ogyessza 1300 km hosszú vonal. Szerbia helyzeténél fogva a Nyugat-Balkán egyik kulcskérdését képezi. A „Balkán” kifejezés nem jelentett pozitív tartalmat. A Balkán-félsziget mintegy 505 ezer km² területén mintegy 45 millió ember él ma (p. 5).

A tankönyv szerb értelmezésben röviden összefoglalja a volt Jugoszlávia létrejöttének, fennállásának és szétesésének történetét. (Önálló ábrán szemlélteti a szétvált részeket.) A tankönyv a volt Jugoszlávia tagköztársaságait, valamint Albániát, Bulgáriát, Görögországot, Romániát és Törökország európai részét sorolja a Balkánhoz, illetve a Balkán-félszigethez vagy Délkelet-Európához. Koszovót Szerbia részeként kezeli minden tekintetben.

A II. nagy szerkezeti egység az ország földrajzi helyzetét elemzi, abszolút (földgömbi meghatározottság) és relatív helyzet tekintetében. Olyan táblázat jelenik meg a könyvben (p. 12), amely a kétféle helyzet szinte minden lehetséges elemét megjeleníti.

Természetföldrajzi szempontból az ország területének 75,6%-át a Balkán-félszigethez, 24,4%-át pedig a Pannon-medencéhez sorolja (p. 12). A relatív földrajzi helyzetet a maga sokszínűségében mutatja be a tankönyv, kiemelve a kedvező és a kevésbé kedvező elemeket. Belgrád, az ország fővárosa, a Balkán kapujaként fogalmazódik meg (1.2.6 ábra). Végül az európai közlekedési korridorok rendszerében szemlélteti az ország pozícióját.

A tankönyv az ország államhatárait és szomszédsági környezetében elfoglalt nagyságpozícióját adatokkal mutatja be. A relatíve kis területű országnak 8 szomszédja van, az államhatárok hossza 2358,3 km. Koszovó e tekintetben is Szerbia részeként jelenik meg.

Az „ágazati részek” (IV–V.) gazdagon illusztrált módon elemzik az ország különböző részstruktúráit. A valós, a társadalmat izgató problémák (pl. a népességszám csökkenése, a népesség előregedése stb.) megjelennek a tankönyvben. A középiskolás diákok a legtöbb tekintetben (különösen ha a mellékelt térképeket, ábrákat és a táblázatokat önállóan is tanulmányozzák) megismerkedhetnek az ország helyzetével.

A VI. nagy szerkezeti egység az ország 7 földrajzi, történeti régióját (jellemzi, nagyjából azonos szerkezetet követve, a sajátosságokat kiemelve. Ezek a régiók nem esnek egybe sem a közigazgatási, sem pedig a NUTS-rendszer statisztikai tagolásával. A regionális jellemzésben önálló egységként jelenik meg Koszovó, természetesen szerb szempontból értékelve a tartomány történeti folyamatait, belső sajátosságait.

Az általános iskolák számára kiadott tankönyvben az ország tájainak lehatárolása némileg eltér a gimnáziumi tankönyvétől (1.2.7 ábra). Ezzel együtt a tájak megismerési lehetősége adott a diákok számára.

A tankönyv utolsó egysége a szerbek és a volt Jugoszlávia utódállamainak és a szerb diaszpórának a kérdéskörét elemzi. Különösen a horvát–szerb kérdés tárgyalása kap teret, s az, hogy a szerbek száma és aránya 1971-től (akkor 626 985 szerb élt ott, arányuk 15% volt) fokozatosan csökkent Horvátországban. Az 1991. évi konfliktus kezdetekor még 580 ezer, majd 2002-ben már csak 199 ezer szerb élt az új országban.

Minden más utódállamban, ha nem is ilyen mértékben, de 1991 után csökkent a szerbek száma és aránya. Nem jelenik meg a tankönyvben direkt módon, hogy üldözték volna a szerbeket, de a diákok könnyen levonhatják ezt a következtetést.

A diaszpóra jelentőségét azzal fogalmazza meg a tankönyv, hogy 2000 után mintegy 1,5 millió szerb él a nyugati világban (Nyugat-Európa, USA, Kanada, Ausztrália), s kb. 2 millió Jugoszlávia utódállamaiban. A diaszpóra a mai szerb társadalom számára feladatokat jelent, hogyan tudják segíteni az identitás megőrzését.

1.2.6 ábra: Szerbia földrajzi helyzetének alapstruktúrája

Forrás: Gricic et al. 2011, 11.

1.2.7 ábra: Szerbia természeti tájai

Forrás: Stamenkovic-Gataric 2013, 14.

Horvátország

Horvátország Jugoszlávia tagköztársaságaként önálló felsőoktatási és kutatási intézményhálózattal rendelkezett. A függetlenné váláskor megerősödött minden „nemzeti tudomány”, így a földrajz pozíciója is. A Horvát Földrajzi Társaság és a Zágrábi Egyetem Földrajzi Intézete képezi a nemzeti szintű földrajzi intézményrendszert, illetve földrajzi kutatóbázist. A zágrábi mellett a többi egyetem földrajzi intézete inkább regionális jellegű kutatásokra szakosodott.

A függetlenség elnyerésének körülményei szinte determinálták azt, hogy a horvát földrajzon belül a politikai földrajz, a geopolitika és a katonai földrajz lényegesen erősebb vonásokkal és tartalommal jelent meg, mint a többi államban.

A horvát földrajzban, országszemléletben, statisztikai területformálásban stb. megjelenik a „Pannon-medence” (Panonska nizina), a Pannon régió (Panonska regija), illetve az ország egy részének (Panonska Hrvatska) a medence területéhez való tartozása. (A horvát földrajz nem használja semmilyen formában a Kárpát-medence fogalmát.)

A Horvát Földrajzi Társaság évente kétszer megjelenő folyóirata (Hrvatski Geografski Glasnik) tekinthető az ország vezető szakmai folyóiratának. A földrajztudomány minden részterületéről jelennek meg elemzések a folyóiratban.

A középiskolai földrajzi tankönyvek egyik szükségszerű és alapvető feladata az ország térszerkezeti elhelyezése Európán belül. Az 1991 után megjelent horvát földrajzi tankönyvek (elemi és középiskolaiak egyaránt) általában Közép-Európa és Dél-Európa közötti oszottságot emelik ki, de egyértelműen visszautasítják, hogy az ország a Balkánhoz tartozna.²²

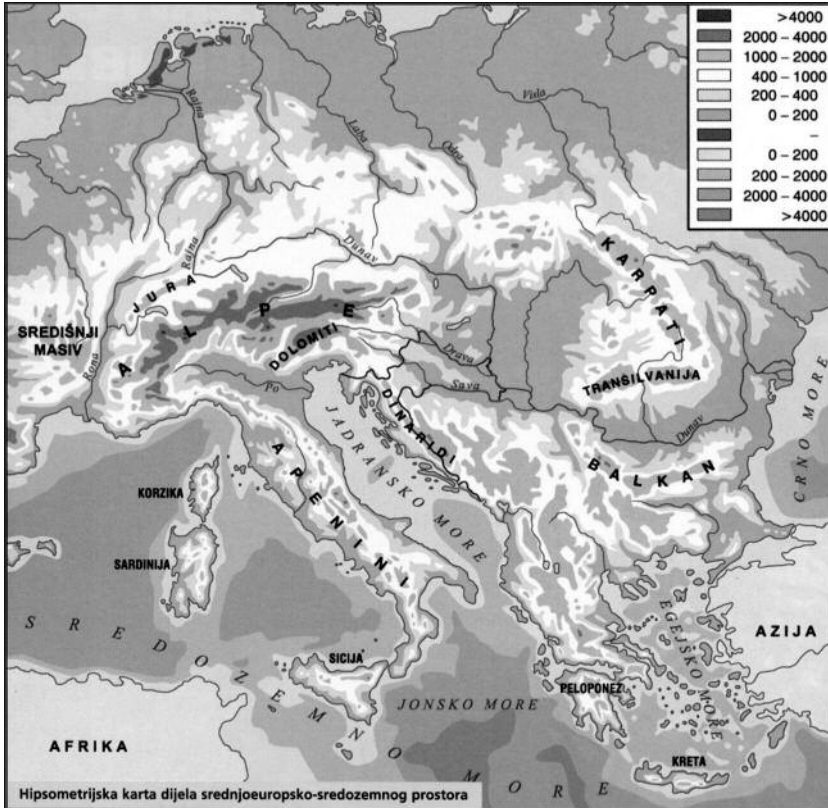
Horvátország esetében a Horvát Nemzeti Oktatási Standard (HNOS) lényegében a poroszos, jugoszláv utat követte a rendszerváltás és a függetlenség teljes elérése után. Csak korlátozott lehetőségeket adott az iskoláknak, a tanároknak és a gyerekeknek is a tankönyvek tekintetében.

A gimnáziumok 4. osztálya számára kiadott földrajzi tankönyv (Jukopila et al. 2009) az ország természeti földrajzi fekvését európai kontextusban mutatja be (1.2.8 ábra). Az ország nagytérségi fekvése sok tekintetben érezteti hatását az ország geopolitikai helyzetének a meghatározására is (1.2.9 ábra).

A földrajzi oktatás fontos szerepet kapott a nemzetállam építésében, a horvát területek részletes megismerésében.

22 A horvát történeti és földrajzi tankönyveket (17 különböző évben, különböző szerzők által írt tankönyvet) elemezve Koren, S, arra a következtetésre jutott, hogy Horvátország egyre világosabban nyugati meghatározottságot ölt a gyerekek számára. Ebben az uniós csatlakozás csak további megerősítést hozott.

1.2.8 ábra: Horvátország földrajzi fekvése

Forrás: Jukopila et al. 2009, 10.

1.2.9 ábra: Horvátország geopolitikai fekvése

Forrás: Jukopila et al. 2009, 16.

Szlovénia

Szlovénia földrajzi kutatásában kiemelkedő szerepe van a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia Anton Melnyik Földrajzi Intézetének, valamint az egyetemek, különösen a Ljubljana-i Egyetem földrajzi tanszékeinek. Az *Acta Geographica Slovenica*, valamint a „Geografski Vestnik” és a „DELA” képviseli a legmagasabb szinten a szlovén földrajzot.

Szlovénia állami hovatartozása a 20. században többször és alapvetően módosult. A tartomány 1918 előtt Ausztria gyengén fejlett határterülete, majd a két világháború között Jugoszlávia fejlett nyugati határterülete volt. Jugoszlávia szétesése után 1941–1945 között „eltűnt”, Németország, Olaszország és Magyarország felosztotta történeti alapon a szlovén szállásterületet. 1945-ben az új, föderatív Jugoszlávia legfejlettebb nyugati tagköztársasága volt. Az 1991-ben függetlenné vált Szlovénia alapvetően új geopolitikai helyzetbe került. Lényegében a függetlenné válástól kezdve tudományos és társadalmi vita folyt az ország geopolitikai helyzetének új meghatározásáról.²³

Az országot a Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU) 30. kongresszusán 2004-ben bemutató összeállítás²⁴ felvázolta a szlovén földrajz fejlődését a kezdetektől, kiemelve a Slovenska Matica szerepét a földrajzi ismeretek terjesztésében, a szlovén szállásterületek térképezésében és megismertetésében.

A középiskolai földrajzi oktatás Európa-szemlélete szerint (Senegacnik et al. 2012) Szlovénia még Közép-Európa része, de Horvátország és a többi jugoszláv utódállam Romániával együtt Délkelet-Európához tartozik. Ukrajna földrajzi helye Kelet-Európában van.

Szlovénia földrajzi felfogása a horváthoz áll közel. A szlovén földrajz alkalmazza a „Panonska Slovenija”, a „Panonska nižina” térkategóriát, de nem vesz tudomást a „Kárpát-medencé”-ről. A középiskolai atlaszok és földrajzi tankönyvek elsősorban az ország sokszínűségét, több nagy európai régiót érintő, illetve összekapcsoló szerepét emelik ki.

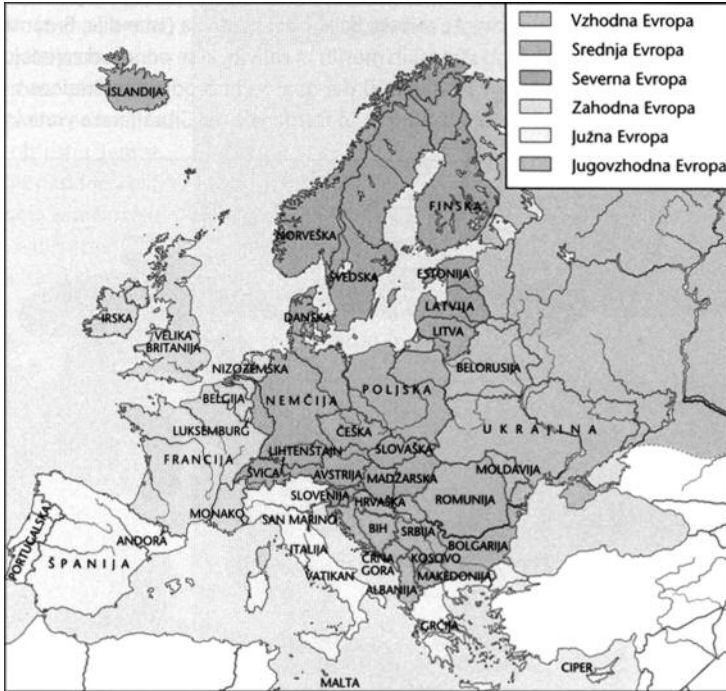
Szlovéniában a függetlenné válás után nem rögtön következtek be alapvető változások, hiszen a volt Jugoszláviában az oktatás jelentős részben tagállami hatáskör volt. A szlovén földrajz elsősorban a tagállamra koncentrált.

A földrajz a 2000-es években önálló tantárgy maradt a reformok után is. A kilencéves kötelező képzésben a földrajzot elsősorban a 6. és a 9. osztályokban tanítják. A szlovén földrajzi oktatásban is az általánostól a specifikus felé való haladás a meghatározó, de az ország sajátosságainak megjelenítése minden vonatkozásban fontos. A példák között mindig megjelenik Szlovénia esete, földrajzi objektuma stb.

23 Bufon, M. úgy fogalmaz 2003-ban, hogy 1991-ben Szlovénia a balkáni orientációból (sohasem tartották a szlovének magukat balkáni országnak) elindult Közép- és Nyugat-Európa felé. Az EU tagság (2004) új lehetőségeket hordoz az ország számára. Több megközelítés szerint Szlovénia nem bírja a versenyt az európai magterületekkel, így kapcsolatrendszerében „mintegy visszafordul Balkán felé”.

24 Adamič, M. O. 2004: Slovenia: a geographical overview.

1.2.10 ábra: Szlovénia helyzete a mai és a korábbi megosztott Európában

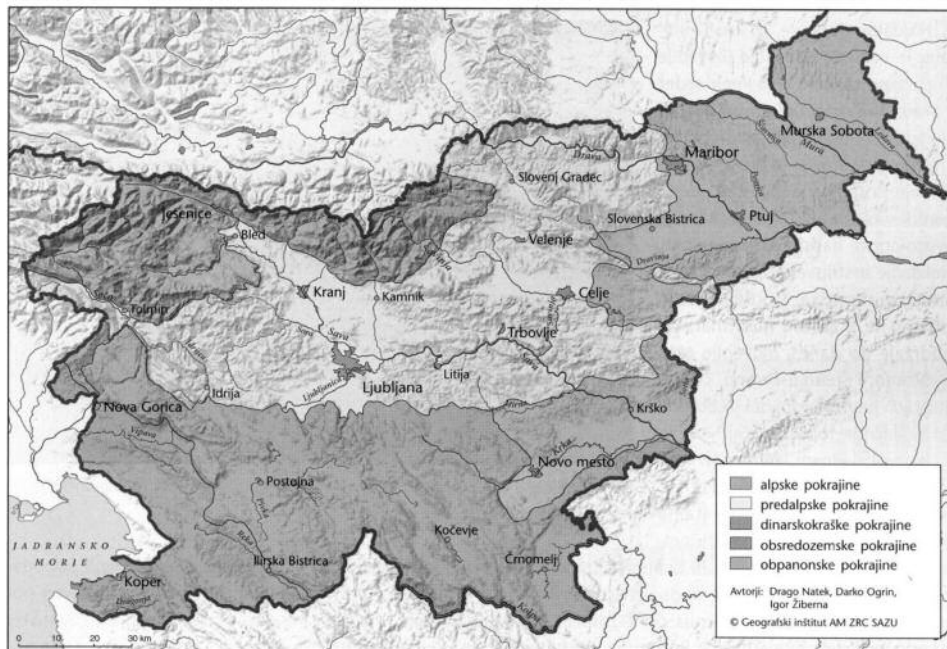

Forrás: Senegacnik et al. 2012, 9.

Forrás: Senegacnik 2013, 9.

1.2.11 ábra: Szlovénia belső földrajzi tagozódása

Naravna členitev slovenskega ozemlja na pet makroregij: Alpske, Predalpske, Dinarskokraške, Obsrezozemске in Obpanonske pokrajine

Forrás: Senegacnik 2013, 9.

Ausztria

Ausztria²⁵ részben kívülállóként, részben pedig „előkelő idegenként” tekintett a kis szomszédos országok számára oly fontos térszemléleti, térközösség-vállalási vitákra. Ausztria önmagát leginkább közép-európai (néha délközép-európai), valamint alpesi országgként határozza meg, lényegében folyamatosan. A Duna-medence még hangsúlyosan jelent meg az ország hovatartozásának részletesebb elemzésekor, már csak a zenei párhuzamok miatt is. Kiegészítő, periférikus jelleggel foglalkoznak a Bécsi-medence és a szomszédos területek elhatárolásával. Dunai szemléletben a Közép-Duna-medence Hainburgtól keletre kezdődik. Erdemben csak a magyarok német nyelvű publikációiban jelenik meg a Kárpát-medence az osztrákok számára.

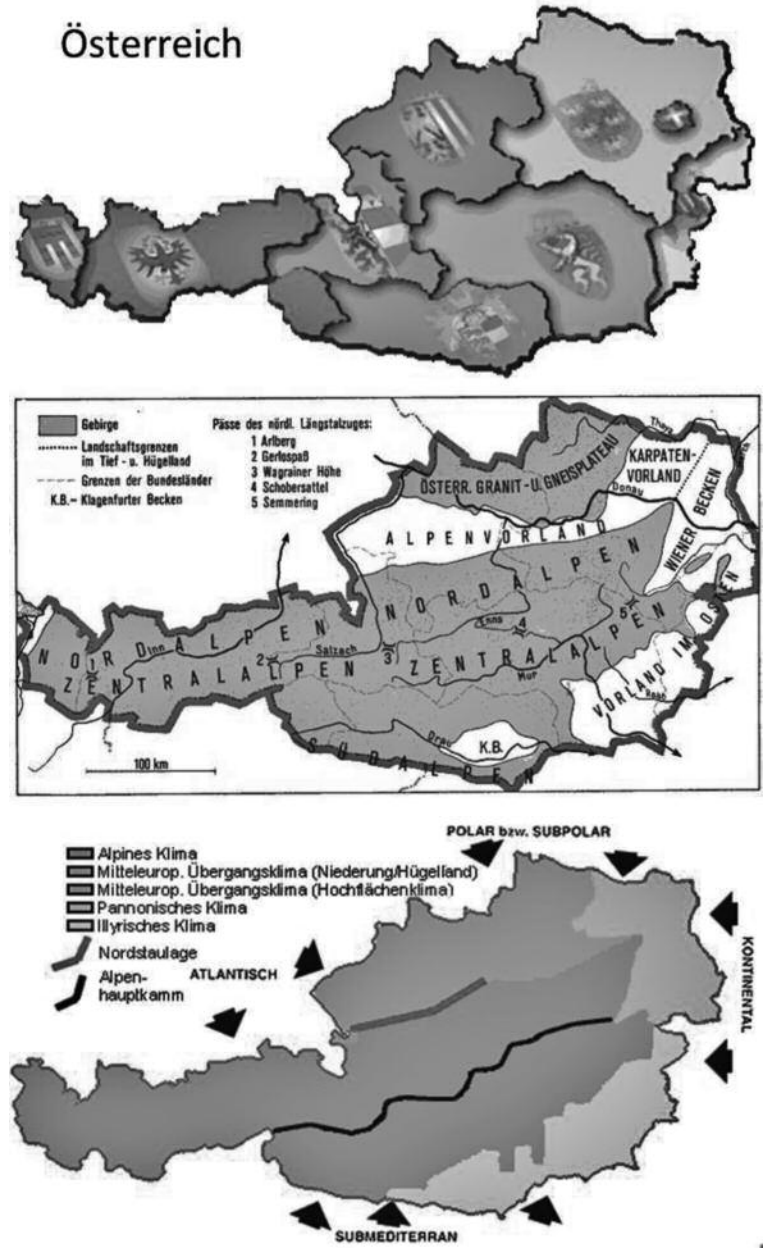
A rendszerváltások időszakában Ausztria politikai földrajzi környezete, illetve szomszédsága jelentősen megváltozott, az európai uniós csatlakozással (1995) az ország saját pozícióját is alapvetően újrendezte.

Bár a 2008-ban kezdődött gazdasági válság elhúzódása miatt felszámolták az 1957-ben (lényegesen nehezebb gazdasági helyzetben) létrehozott Délkelet-Európa Intézetet, a nagy térség, s benne a Kárpát-medence országai, fontos kutatási területként megmaradtak.

²⁵ Az osztrák földrajzoktatás térszemléletéről további elemzések olvashatók kötetünk III. fejezetében, az Ausztria belső tagolódásáról szóló alfejezetben.

Az osztrákok az Alpok kutatásában kiemelkedő szerepet játszanak. Nem csak a kutatásokban, hanem az alpesi együttműködésben, az Alpok környezeti állapotának védelmében is. Számukra a turizmus miatt ez alapvető gazdasági érdek is, nem csak tudományos feladatvállalás.

1.2.12 ábra: Aaptérképek az osztrák földrajzi érettségéhez

Forrás: www.schule.at.

Ausztriában a középiskolai földrajzi oktatás hagyományosan erős volt, s ezt a karakterét a kétpólusú világ összeomlása után is megőrizte. Az elemi oktatás négy éve után (Volksschule) a diákok alapvetően két típusú középiskolában (Hauptschule, Gymnasium) folytatták tanulmányaikat, öt éven keresztül (Steiner 2011). Ausztriában a középiskolákban a „Földrajz és gazdaság” keretében tanítják a földrajzot, de természettudományi diszciplínának számít.

Az oktatás az általános kérdések, struktúrák, terek felől halad a speciális felé. illetve az oktatás egyik végcélja Ausztria szinte minden vonatkozásra való tekintettel történő megismertetése. A gimnáziumok 3. osztályában a fő téma Ausztria.

A központi célkitűzések, illetve elvárások sok tekintetben meghatározzák a földrajzi oktatás célrendszerét. Az oktatásnak fontos célkitűzése, hogy a diákok magabiztosan használják a földrajzi térképeket, el tudjanak igazodni a földrajzi térben és az országon belül. A sokszínűség megértése, a toleranciára való oktatás kiemelt szerepet kap.

A középiskolák 3. osztályában az általános földrajzi ismeretek (természeti, társadalmi) mellett részletekbe menően kitérnek a tananyagok Ausztria geológiai felépítésére, a nagy geológiai szerkezetek, elsősorban az Alpok megismertetésére, Ausztria tájai megjelennek az oktatási anyagokban, a természeti struktúrák teljes „ágazati” elemzésével összekapcsolva.

II.

KÖZÉP-EURÓPA, KELET-EURÓPA, DÉLKELET-EURÓPA ÉS A BALKÁN – ELTÉRŐ ELKÉPZELÉSEK A NAGYTEREKRŐL

2.1 Nagyterek, térelképzések Közép-Európában

HARDI TAMÁS

A földrajzi nagyterek fogalma

A régiók fogalmának vizsgálatakor az alapvető problémát az adja, hogy rengeteg definíciót találhatunk rá. Különböző (rész)diszciplínák, s a nem tudományos közbeszéd is eltérően definiálható területi egységekre alkalmazza a régió fogalmát.

A földrajz egyik alaproblémája a komplex régiók meghatározása, a Föld régióinak szisztematikus körülírására. Az első modern kori kísérletet ennek a rendszernek a kidolgozására Humboldt és Ritter tette meg a 19. század első felében. Azóta sincs igazán egy általános megegyezés a „természetes régió” fogalmáról, egyáltalán arról, hogy a társadalomföldrajzban beszélhetünk-e „természetes” régiókról. Roxby (1926) javaslata, miszerint a természetes régió is szintetikus jelenség, s egyik oldalról a fizikai és biológiai jellemzők határozhatják meg, míg másik oldalról az emberi reakciók ezekre az alapokra. Mindenesetre ez a felfogás találkozik a német *Naturgebiet* és *Naturraum* fogalmával.

A kulturális régió fogalma ugyanakkor teljes egészében az emberi tevékenység alapján határozza le a régiókat. Persze felmerül a kérdés, hogy ebben az esetben mit értünk a „kultúra” fogalma alatt. Olyan tanult képességeket, viselkedésbeli sajátosságokat, emberi kapcsolatrendszereket, amelyek az emberek egy csoportjára jellemzőek. Ennek a térbeli vetülete is kimutatható. A kulturális régió pedig az a térség, amelyben valamely közös kulturális elem mindenhol megtalálható. Ezt a régiófelfogást alkalmazhatjuk a vizsgált térségeinkre, Közép- és Kelet-Európára, valamint a Balkánra. Itt beszélhetünk arról, hogy ezek a térségek olyan birodalmak részei voltak, melyek karakterisztikusan meghatározták az ott élők társadalmi viselkedését, hatalomhoz való viszonyát.

A nemzetközi kapcsolatokban használatos régiófogalmakat Volgy et al. (2012) tekinti át, s öt csoportba sorolja. Ezek szerint számos definíció széles földrajzi klasztereket tekint régióknak, mint pl. Ázsia, Európa [sőt, Eurázsia együtt], Latin-Amerika. Ezeket „meta-régiók”-nak is tekinthetjük, tekintettel arra, hogy számos régiót foglalnak magukba (Putnam 1967; Lagos 2003; Karawan 2005). Mások a földrajzilag összekapcsolódó, államok közötti, intézményesített együttműködések tereit tekintik régióknak (Goertz–Powers 2009), avagy földrajzilag összefüggő biztonsági közösségeket (Buzan–Waever 2003), illetve olyan geopolitikai térségeket, amelyek felett egy regionális vagy globális hatalom

gyakorolja az ellenőrzést (Lemke 2002), vagy azokat a geopolitikai tereket, melyeket a közös identitás, kultúra és történelem kapcsol össze (Katzenstein 2005). Ezeket a kategóriákat úgy is tekinthetjük, mint a nagy, nemzetközi régiók létezésének különböző alapjait, létezésük értelmét, „raison d'être”-ét.

A felsorolt öt típusban találunk olyanokat, amelyek funkcionális megközelítésűek, s olyanokat, amelyek strukturális jellemzőkkel bírnak. Mindenesetre egy-egy állam hovatartozása változhat, tehát az egyes régiók területe kibővíülhet vagy összehúzódhat, esetleg új régiók tűnhetnek fel vagy létező régiók tűnhetnek el a rendszerben. Ha pedig a továbbiakban az általunk vizsgált tereket kívánjuk ezeknek a kategóriáknak megfeleltetni, akkor megállapítható, hogy ugyanaz a földrajzi térség esetleg több kategória jellemzőivel is leírható, s fő jellemzője a történelemben is változhat.

Így saját koncepciónkat ebben a kérdésben úgy fogalmazhatjuk meg, hogy léteznek olyan földrajzi nagyterek, amelyekben belül a nemzetközi kapcsolatok intenzívebbek. Létezik valamely olyan jellemzőjük, amely az odatartozó területekben közös, s amely elválasztja más nagyterektől, s ezek a térségek a geopolitikában is egységként kezelhetők. Ezek a komplex módon összetartozó térségek történelmi léptékben léteznek, s a Volgy et al. (2012) által felsorolt öt „raison d'être” valamelyike vagy közülük több is érvényes rájuk, s a régiók azok földrajzi keretétől szolgálnak.

A földrajzi nagyterek fogalmán jelen munkában tehát olyan nagy régiókat érthetünk, amelyek több állam területét egészben vagy részben magukba foglalják, s a fenti kritériumoknak eleget tesznek. A szakirodalom ezeket a tereket gyakran szubkontinentális régióknak nevezi (Dingsdale 1999), mivel méretük alapján egy kontinens jelentős hányadára terjednek ki, s elnevezésük is gyakran a földrészen belül elfoglalt helyükre utal (égtáj, közép-köztes, hátsó stb.), de utalhat valamely természeti földrajzi jelenségre is, félszigetre, hegységre, hegységrendszerre, tengerre.

A nagyterek kialakulása természetesen nem automatikus. Attól, hogy az amerikai kontinensnek van keleti fele, nem beszélünk Kelet-Amerikáról (Lendvay 1997), a nagyterek lehatárolásához a földrajz csak a természeti alapot adja (ha adja), de a tartalom mindig társadalmi képződmény, amely a természetföldrajzi tájbeosztással csak bizonyos esetekben esik egybe, inkább kivételként, mint törvényszerűen.

Ezen nagyterek civilizációs, kulturális, történelmi, geopolitikai képződmények, amelyek ilyenformán nem igazodnak természetföldrajzi tájakhoz, de a politikai határokhöz való viszonyuk sem egyértelmű. Ha Európa e nagytereit vizsgáljuk, úm. Nyugat-, Dél-, Észak-, Közép-, Kelet-, Délkelet-, avagy Ibériai, Balkán, Skandinávia, Alpesi, Kárpát-, Dunai-, Rajnai- stb., akkor óhatatlanul államokra gondolunk, s úgy véljük, automatikusan be tudjuk őket sorolni ezekbe a kategóriákba. Ha különböző forrásokat vizsgálunk (pl. földrajzi tankönyveket, tudományos értekezéseket, országokat besoroló weboldalakat, térképlapokat, akkor világossá válik, hogy ezeknek a nagytereknek a lehatárolása egyáltalán nem konzekvens, nincs rá mindig, mindenhol alkalmazható szabály, hanem egyes régiók esetében vannak olyan országok, amelyeket feltétel nélkül oda sorolhatunk, s vannak olyanok, amelyeket csak bizonyos források tartanak pl. közép-európainak vagy balkáninak stb.

Ennek a bizonytalanságnak több okát láthatjuk:

– A nagyterek kulturális jellegzetességei mögött olyan, a történelemben hosszú ideig létező politika-földrajzi formációk (birodalmak, vallási, etnikai csoportok területei), húzód-

nak meg, amelyek mára eltűntek, határaik így nem láthatók a politikai térképeken, de hosszan tartó civilizációs befolyást gyakoroltak saját területükre, amelyek máig kimutathatók a társadalmi-gazdasági jellemzőkben, identitásban, értékekben stb. A modern határok ezekkel a „kripto-határokkal” nem esnek egybe, így számos olyan országot találhatunk, amelyek egyes részei más-más nagytérhez sorolhatók, vagy akár az egész ország hovatarozása is több irányú lehet. Az elsőre jó példa Románia, ahol Erdélyt egyértelműen Közép-Európához, Moldvát Kelet-Európához vagy Délkelet-Európához, míg a Havasalföldet Délkelet-Európához sorolhatjuk. A második esetre Horvátország lehet a példa, melyet mint egykori jugoszláv tagköztársaságot, valamint délszláv etnikai többsége miatt Délkelet-Európához soroljuk, de katolikus vallása, Magyarországhoz fűződő történelmi viszonya, s újabban EU-tagsága miatt egyre inkább közép-európai országnak számít. Kelet-, Közép- és Délkelet-Európa elhatárolásának bizonytalanságait elsősorban Lengyelország és Magyarország történelmi határai „továbbélésének” tekinthetjük, amelyek a mai államokon belül fontos, rejtve létező szerkezeti határokat jelentenek (Surazska, 1995).

– Mint Horvátország példáján láthattuk, egy állam, illetve terület hovatarozásának megítélése időben is változhat. Nyilván, egyes térfogalmakra ez kevésbé igaz, hiszen pl. természeti földrajzi alapjuk miatt ez nem lehetséges (pl. Balkán), míg mások kifejezetten „mozgékonyak”, sőt időlegesen vagy végleg akár el is tűnhetnek a térképről. Ilyen „mozgékony” térkategória Kelet-Európa, s időlegesen eltűnőnek nevezhetjük Közép-Európát, a Baltikumot. Különösen igaz lehet ez a megállapítás azokra a térfogalmakra, amelyek kialakításában nagy szerepe van a geopolitikai, történelmi jellemzőknek, s így a geopolitikai viszonyok változása miatt más-más történelmi periódusban az államok, területek eltérő körét sorolhatjuk az adott fogalomba.

– A nagyterek lehatárolásában meghatározó a mentális elem. Térszemléletünket befolyásolja földrajzi helyzetünk, így az égtáj szerinti besorolás tükrözheti ezt a jelenséget. Így pl. Németországban vagy Ausztriában gyakran fordul elő, hogy „Délkelet-Európa” fogalmába beleértik Magyarországot is, elvégre tőlük nagyjából ebben az irányban helyezkedünk el, s Délkelet-Európa Magyarországon keresztül érhető el a számukra. Mentális térképünket befolyásolja az is, hogy a nagyterek mint társadalmi képződmények értékteralommal, s identifikációs erővel is bírnak. Tehát valamely nagytérhez való tartozás pozitív vagy negatív értékítéletet és identitást/elhatárolódást hordozhat. Így a Közép-Európa fogalommal gyakran találkozunk mint pozitív értékkel. Érdekes jelenség, hogy Európa „közepét” több országban is megtaláljuk, turisztikai jelentőséggel bíró emlékhelyet állítottak ennek jelölésére Ukrajnában, Romániában, Szlovákiában, Magyarországon, de megjelenik Milánó marketinganyagaiban is. Nyilván a „közép” egyúttal az utak találkozását, csomópontját is jelenti, s mint ilyen, pozitív tartalommal bír önmagában is. Ehhez hozzáadódik, különösen a szegényebb országokban, hogy a Közép-Európa fogalomhoz szorosan kötődik a dunai Habsburg Birodalom, Ausztria képe, amely ma a gazdasági fejlettség okán vonzó tényező lehet.

– Az identifikáció szerepe így erős. Az, hogy egy állam, terület lakói hova sorolják magukat, s hogy hova sorolják őket mások, szomszédjaik, eldöntheti egy terület hovatarozását. Érdekes például, hogy a román közbeszédben, politikai beszédekben, tankönyvekben egyre gyakrabban tűnik fel Románia mint közép-európai ország, bár eddig deklaráltan inkább Délkelet-Európához sorolták magukat. Ez

nyilván kihatással van az ország kapcsolatrendszerének alakítására, de bizonyos belső kérdésekre is, mint pl. a városfejlesztés prioritásai, amelyek szorosabban kötik a román a társadalmat a közép-európai értékekhez.

Mindezek alapján látható, hogy az általunk vizsgált nagyterek jelentős részére inkább az igaz, hogy határai nem élesek, de követhetők, s azokat inkább valamiféle „közbeszéd”, „közvélekedés” alakítja ki, s kevésbé valamely kodifikált rend. Mindemellett természetesen a földrajzi enciklopédiák, regionális földrajzi publikációk időnként országhatárok szerint „rendet tesznek” ebben a kérdésben, elsősorban a számon kérhető tananyagok kialakítása érdekében, s lehatárolják az egyes nagytérségeket. Teljesen közös nevezőre ezek a munkák sem jutottak, országonként, szerzőnként, korszakonként eltérhet a nagytérségek területi lehatárolása, elnevezése, rendje.

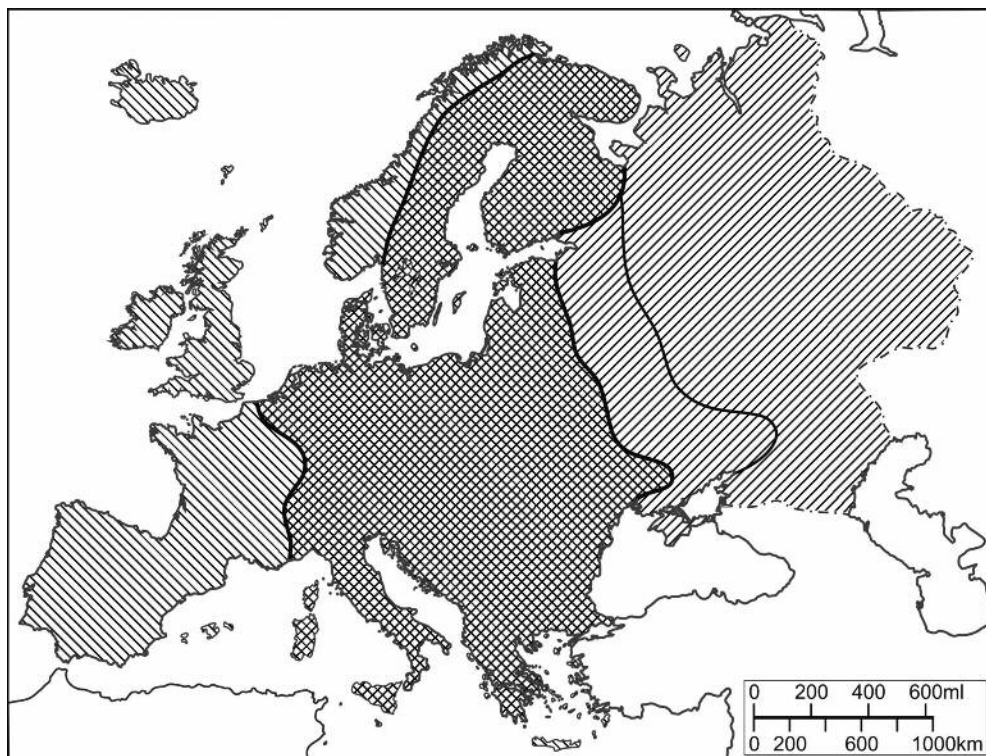
Az európai köztes tér kialakulása

Jelen kutatásban négy olyan nagytér fogalmi vizsgálatát végeztük el kérdőíves módszerrel, amelyek egymást átfedik, s különböző korszakokban e fogalmak akár egymás alternatívái is lehetnek, de átfedéseket mindegyik fogalom között találunk. Ezek: Közép-Európa, Kelet-Európa, Délkelet-Európa és a Balkán. Közhelynek tűnik, hogy ezek a térfogalmak nehezen megfoghatók, eltérő nagyságú terekre értelmezhetők, s vonatkozási területük időben is változó. Ez mindenképpen azt a közös jellemzőt hozza magával, hogy ezek a fogalmak egy *köztes teret* írnak le, egy olyan széles európai területsávot, mely nagyhatalmak érdekszférái, nagy civilizációs központok hatásterületeinek találkozási övezetében helyezkedik el a Baltikumtól Görögországig. Így ez a zóna önmagában sem egységes tér, ami közös ebben a négy térfogalomban, az a „köztesesség” jelensége, amire a különböző térkonceptiók alkotói megpróbálták válaszokat keresni. Violet Rey, a társadalomföldrajz professzora Franciaországban a Balkán definiálása kapcsán így fogalmazta meg a földrajzi köztesesség politikai földrajzi okait és következményeit: „Olyan tér, ahol a fejlődést kívülről jövő beavatkozások és hatások folyamatai irányítják, amelyek erősebbek, mint a belső erők. Történelme ismétlődő csapásokból áll, miközben a tartósság hiánya megakadályozza az akkumulációt, integrációt és okozza a visszatérést a megelőző állami formációkhoz, hozzájárulva az időérzet ciklikusságához és diszkontinuitásához, amely nem kedvez annak az integrációnak, amit már korábban megszerzett” (Rey–Groza 2009, 265). Hasonló megállapításra jutott Bibó István is, aki híres esszéjében, a „Kelet-európai kisállamok nyomorúsága” c. írásában a térség alapvető problémáját a történelmi fejlődésben kereste. A különböző nemzetek a történelem eltérő időszakaiban már rendelkeztek államisággal, különböző kiterjedésű államokkal, amelyek fejlődése jellemzően külső erők hatására megszakadt. A modern korban ezek a nemzetek visszatekintve a középkori előzményeikre olyan területek birtoklására törekednek, amelyek nem egyeznek meg mai államterületükkel (sőt gyakran etnikai szállásterületükkel sem), sőt, a különböző „Nagy” ideológiák olyan területeket is sajátjuknak tudnak, amelyek csak a történelem egy bizonyos pillanatában tartozott az adott nemzet uralma alá Nagy-Lengyelországtól Nagy-Bulgáriáig, sőt Nagy-Macedóniáig szinte minden nemzetenél megtaláljuk ezeket a térképzeteket. Ezek a törekvések átfedik egymást, néhol akár többszörösen is (lásd Macedónia esetét, ahol valamennyi szomszéd, görög, albán, bolgár, szerb sajátjának érez kisebb-nagyobb, egymást is átfedő részt az országból, miközben Nagy-Macedónia ideo-

lógiaja a szomszédos országokba hasít bele, s mindezt még megfejelelik az etnikai viszonyok is). Ezek az ellentétek megakadályozták azt, hogy ez a térség belső integratív folyamatok tárgya legyen, miközben a köztességből adódó geopolitikai szerepe egyfajta gátszerep lenne, amit ilyen formán önerőből nem tudott betölteni, s ma sem tud betölteni.

Bár megközelítésünk szerint a térséggel mint társadalmi-politikai térrel foglalkozunk, meg kell azért jegyeznünk, hogy a történészek mellett geográfusok is foglalkoztak ennek a köztes térnek a fizikai jellemzők szerinti lehatárolásával. Penck (1915) Európát a tengerhez való közelség és a lakosok „maritim-jellege” szerint osztotta fel három részre: Vordereuropa, Zwischeneuropa és Hintereuropa (Elő-, Köztes- és Hátsó-Európa) (2.1.1 ábra).

2.1.1 ábra: Penck háromosztatú Európája

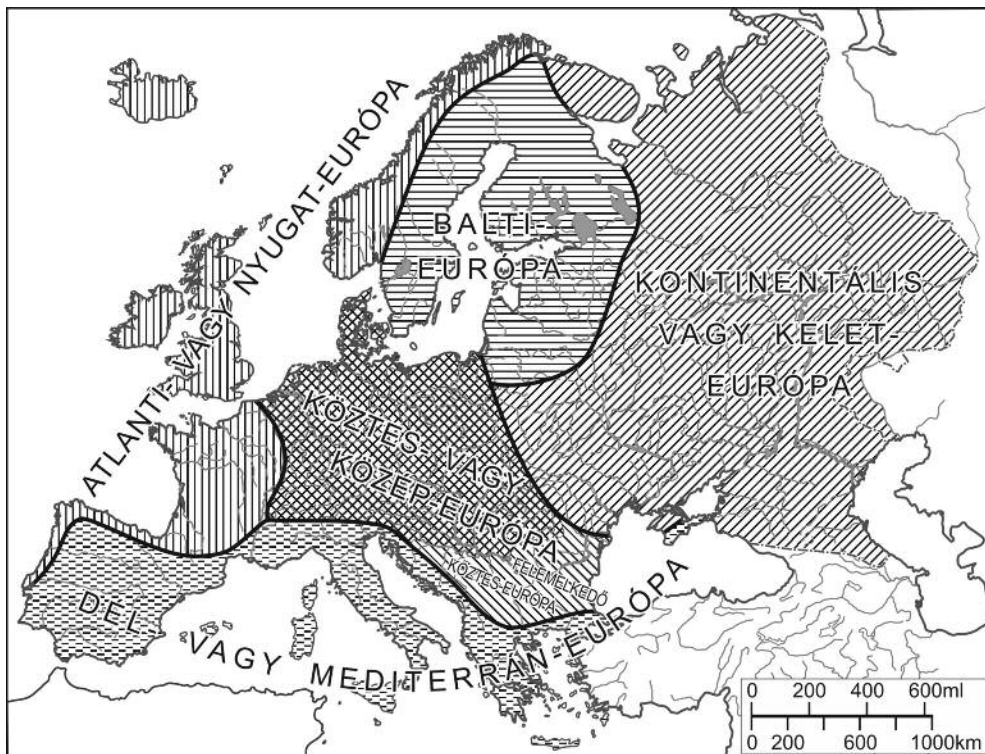
Forrás: Sinnhuber 1954, 29 alapján szerk.: Fonyódi V.

Hugo Hassinger német geográfus a földrajzi táj jellege alapján határozta le Európa nagy régióit, s az ő térképén is külön térségként találjuk meg vizsgált területünket (2.1.2 ábra).

Számos történész visszavezeti ennek a köztes zónának a kialakulását a történelem előtti, illetve az antik időkig. Oskar Kossmann *Warum ist Europa so?* című könyvében (Kossmann 1950, idézi: Sinnhuber 1954), amelyben Európa történetének idő- és térbeli változásait elemzi, az alábbi következtetésre jutott: a történelem előtti időkben, mikor a civilizáció a Közel-Kelet felől szétterjedt Európában Görögországon és Rómán keresztül,

s elérte a kontinens északabbi területeit is, egyetlen olyan térség volt, amely alkalmas volt arra, hogy egy önálló, a mediterráneumtól független fejlődési góccá váljon. Ez volt a Jylland-félsziget, s ez lett a germán népek bölcsője, s velük együtt Közép-Európa bölcsője. Messze levált a mediterrán világról, mely először hatolt be a kontinensre a Ligur-kapun keresztül, s védve volt a kelet felől támadó népektől is. Így ebből a védett, de önálló földrajzi pozícióból kezdtek meg a szétterjedést, amelynek egyetlen lehetséges iránya a déli irány volt. Így beékelődve létrejött egy különálló közép-európai világ kelet és nyugat között, s létrejött a kontinens nagy északi sávjának hármas tagolódása: a kelet-római, a teuton-germán és a szláv övezet. A középső övezet nyugati határát a Caesar által kijelölt birodalmi védelmi vonal határozta meg, amely gátat szabott a teuton törzsek terjedésének, s arra készítette őket, hogy kitöltsék a Rajnától keletre, az északi tengerektől az Alpokig nyúló területet. A térség keleti határa, mely fennmaradt a korai középkor során, az Elba torkolatától a Cseh-erdőig terjedő védelmi vonal volt, amely megvédte a teuton törzseket a keleti támadások ellen.

2.1.2 ábra: Hassinger táj-karakter alapú nagytérségi lehatárolása (1917)

Forrás: Sinnhuber 1954, 30; Hassinger 1943, 25 alapján szerk.: Fonyódi V.

Lhéritier francia történész „Région historiques” című művében (1928) más választ ad erre a kérdésre. Véleménye szerint a középkorban nem létezett Közép-Európa. Ez a térség tulajdonképpen a kontinens keleti határvidéke volt, amelyet az Austria-Österreich név fejez ki. Ez a 16. századtól tűnt fel a történelemben, Ausztria megerősödése és a német

civilizáció behatolásának eredményként. A 18. század vége felé II. József császár tett egy kísérletet arra, hogy ezt a térséget politikailag megszervezze, de a Közép-Európa név ekkor sem volt használatban. A politikai Közép-Európa koncepció akkor merült fel igazán, amikor a 19. század közepén az osztrák–porosz szembenállás visszaszorította a Habsburg hatalmat, s az a kérdés is felmerült, hogy a heterogén osztrák császárság képes-e tovább létezni.

Sok esetben találkozhatunk azzal a véleménnyel, hogy Európát alapvetően két nagy kulturális körre oszthatjuk fel: egy nyugati és egy keleti területre. Erre az alapvető kulturális tagolódásra utal Oswald Spengler is, mikor az általa „fausti” kultúrának nevezett európai, avagy nyugati civilizáció egyik pseudomorfózis által létrejött követőjeként határozta meg a kelet-európai kultúrát (Spengler 1994). Demográfiai megközelítésben osztotta fel Európát Hajnal János, aki egy világos észak–déli választóvonalat mutatott ki a házassági szokások vizsgálata során, mivel nyugaton idősebb, míg keleten fiatalabb a házasságkötések átlagos kora nők esetében. Ez a különbség visszavezethető a kulturális különbségekre, s hatása sem csupán demográfiai (Hajnal 1965). Ennek a határnak a meghúzása, Kelet-Európa meghatározása az egyik fő témája Oscar Halecki lengyel történész munkájának is. Halecki – aki már a 20. század húszas éveiben térségünk sajátosságait kutatta – úgy véli, hogy le kell választani Európa fogalmáról Oroszországot, mint egy sajátos, eurázsiai kultúrát, amelynek fejlődésére Ázsia legalább akkora hatást gyakorolt, mint a Nyugat (ezzel az orosz gondolkodók egy jelentős csoportja is egyetért [Danyiljevskij 2004]). Németország és a történelmi orosz területek nyugati határa közötti területet írhatjuk le úgy, mint Kelet-Európát. E térség sajátosságára utal egyik fő művének címe is: „A nyugati civilizáció peremén”. Tehát térségünket a Nyugat részének tartja, bár attól eltérő történelmi fejlődésű, sajátos európai régióknak. Ennek a peremhelyzetnek egy gazdaságföldrajzi igazolását adja Teleki Pál. Térségünket Európán belül egy thüneni¹ rendszer szerint kialakult piaci ellátó térség peremének fogja fel, ahol Anglia és a nyugati partvidék a központ, s térségünk a külső peremzóna, az ennek megfelelő termékekkel (Teleki 1936, 360).

Halecki kortársa, Jaroslav Bidlo a bizánci ortodox és a nyugati keresztény egyház befolyási területe találkozásánál húzta meg az Európát két részre választó vonalat. Ennek jelentősége az, hogy a cseh történész így a szlávtságot két részre osztotta. Vele szemben a szlavofil gondolkodásmód Európát a germán–latin és szláv–görög kultúra két övezetire osztja (Danyiljevskij 2004).

Szűcs Jenő történész (Szűcs 1983) Európa nagy léptékű felosztásánál a hármas tagoltság mellett érvel. Bár Közép- vagy Kelet-Európa eredete tekintetében azt a nyugati 10–11. századi expanziójának tartja, de a fő struktúrákat a két nagy egyház hatóköre jelölte ki, amelyek között egy „átmeneti” zóna jött létre, amely magán viseli a két kulturális övezet hatásait. Így Európa három nagy történelmi régióra osztható fel.

1 Von Thünen német közgazdász a 18. század végén alkotta meg területhasználati modelljét, amelyben egy elméleti, elszigetelt államban vizsgálta a mezőgazdasági területhasználat térbeli elrendeződését. Egy piac-központ körül az elérhető haszon, földjáraadék, szállítási igény alapján különbözően használt mezőgazdasági területek alakulnak ki a modellje szerint, koncentrikus körökben elrendeződve: belül intenzív vagy jelentős szállítási igényű kultúrák, míg kifelé haladva egyre extenzívebb termelési módokat találunk (Lengyel–Rechnitzer 2004). Teleki szerint Európában a nyugati piacok körül is így alakult ki az egyes övezetek, s így térségünk az extenzív gabonatermelő övezetben helyezkedik el.

Európa területének történelmi léptékű felosztása visszavezethető a Római Birodalom kettészakadására, s a Keletrómai Birodalom, valamint a Nyugatrómai Császárság eltérő birodalmi és társadalmi struktúráira. Az egységes birodalmat először Diocletianus osztotta fel négy részre (tetrarchatus) a könnyebb irányíthatóság érdekében, a 3. század végén, majd egy polgárháborút követően, 324-ben (Nagy) Constantinus jutott hatalomra, aki a görög Büzantionba (Bizánc, később Constantinopolis, Konstantinápoly, majd Isztambul) helyezte át birodalom székhelyét, s nevezte el a várost Új Rómának. Tehát megalakult az európai területi fejlődés második gyűjtőpontja. Róma és Új Róma kettősége mentén a birodalom 395-ben kettévált, kialakult a két új politikai egység, de a két egység belső jellemzői, eltérései már korábban is fennálltak. Az egységes birodalom kettészakadása – területi értelemben – a Balkán nyugati peremén ment végbe, amely ekkor a birodalom amolyan „belső perifériája” volt, a két pólus között elhelyezkedő, kevésbé fejlett és lakott terület, a választóvonal a Száva menti Sirmium (ma Szávaszentdemeter) városától húzódott délre, az afrikai partokig. A Nyugatrómai Császárság 476-ban elbukott, s helyében különböző királyságok, politikai struktúrák jöttek létre. Az erősebb, gazdagabb, s erősen központosított keleti rész területi változásokkal ugyan, de 1453-ig, az oszmán hódításig fennmaradt. Míg nyugaton az egyházi és a világi hatalom egymással párhuzamosan épült ki, keleten a központosított birodalmi irányítás és az ortodox egyház hierarchiája szervesen összefonódott, s ott kialakította a jellegzetes „bizáncias” hatalmi struktúrát. Számos történész munkájából ismerhetjük a nyugati fejlődés modelljét, ahol a keresztény egyház egy egész Nyugat-Európára kiterjedő hierarchiát teremtett meg, államok feletti, univerzális egyházzá lényegült, míg a társadalmi kapcsolatokat a feudális viszonyok alakították, amelyek mai, jellemzően negatív megítélésünkkel ellentétben egyfajta „szerződéses” rendszerként is felfoghatók, ahol mindegyik hierarchiaszintnek megvoltak a maga kötelességei a többivel szemben: jobbágyi, alattvalói szolgáltatással szemben védelem és életlehetőség (föld, vagyon) járt, s ezeknek a mértékét korán meghatározták. A tiszta feudalizmus rendszere ily módon hozzájárult a „szabadság kis köreinek” (Bibó kifejezésével) létrejöttéhez, így a későbbi polgárosodáshoz is. Az ortodox világ ezzel szemben sokkal inkább a teljes alávetettségről szólt, a teljesen kiszolgáltatott és röghöz kötött parasztról, aki nem érdekelt a termelésben, fejlesztésben, ellentétben nyugati társával, aki már a 14. században megszabadult a jobbágyi kötöttségeitől, míg ez Oroszországban csak 19. század végén valósulhatott meg. Az oszmán hódítás után az ortodoxia központja áthelyeződött Bizáncból Moszkvába (Harmadik Róma), ezzel is az orosz küldetésudatot erősítve, s az állam és az egyház szerves összefonódását megvalósítva. Ezek a tényezők eltérő kulturális fejlődést indukáltak Kelet- és Nyugat-Európában, ami nem csak az hatalomgyakorlás jellemzőiben és a vallásban nyilvánultak meg, hanem átszöttek az egész társadalmat, s hatással voltak a gazdaság fejlődésére is. A területet délkeletről egy harmadik civilizációs hatás is érte, az Oszmán Birodalom megjelenése a 14. században. Ekkor és a következő bő száz évben elfoglalták a Balkán-félszigetet, sőt a Kárpát-medence jelentős részét, de hosszabb ideig csak a Szávától és a Dunától délre, magán a félszigeten tudtak berendezkedni, több száz éves uralmukkal alakítva az ottani társadalmat és gazdaságot. A muzulmán birodalom nem egyszerűen egy új vallás megjelenését hozta magával Európa ezen terében, hanem mélyreható társadalmi-gazdasági fejlődési jellegzetességeket okozott az érintett területeken. A bizánci hagyományokat is magába olvasztó birodalom leginkább az ázsiai típusú, elsősorban a területi bővülésre, zsákmányszerzésre alapozott gazdasági szemléletével, a kereskedelmi és ipari fejlődés

elvetésével fékezte le az elfoglalt térség fejlődését. A társadalom szerkezetére gyakorolt hatása is sajátos: a muzulmán vallás elsősége alapvető volt a birodalomban, de ez nem jelentette azt, hogy az elfoglalt területek alattvalóit feltétlenül meg akarta volna téríteni, sőt a keresztények másodrendű állampolgárokként és fő adófizetőkként jelentős állami bevételi forrást jelentettek, amire szükség volt a folyamatos háborúskodásokhoz, így a birodalom európai része megmaradt többségében ortodox vallásában. A vallási identitással szemben az etnikai hovatartozás másodlagos volt. A Balkánon így egy sajátos társadalmi szerkezet alakult ki, amely az ortodox világhoz tartozott ugyan, de számos, a török világból származó hagyományt követett csekély városodottságával, iparosodottságával, szabadmenetelű parasztjaival, akik társadalmában a nagycsalád maradt az alapvető egység, s a mindennapi életet közvetlenül is irányító vallási közösségekkel (millett rendszer). Így tehát kialakult Európa sajátos kettős kulturális arculata: a Nyugat és a Kelet. Ebben a kétpólusú rendszerben a két befolyási övezet határán elhelyezkedő térséget, melyet nevezhetünk Közép- vagy Köztes-Európának is, különböző történések eltérően láttatják.

Közép-Európa fogalmának és tartalmának átalakulása

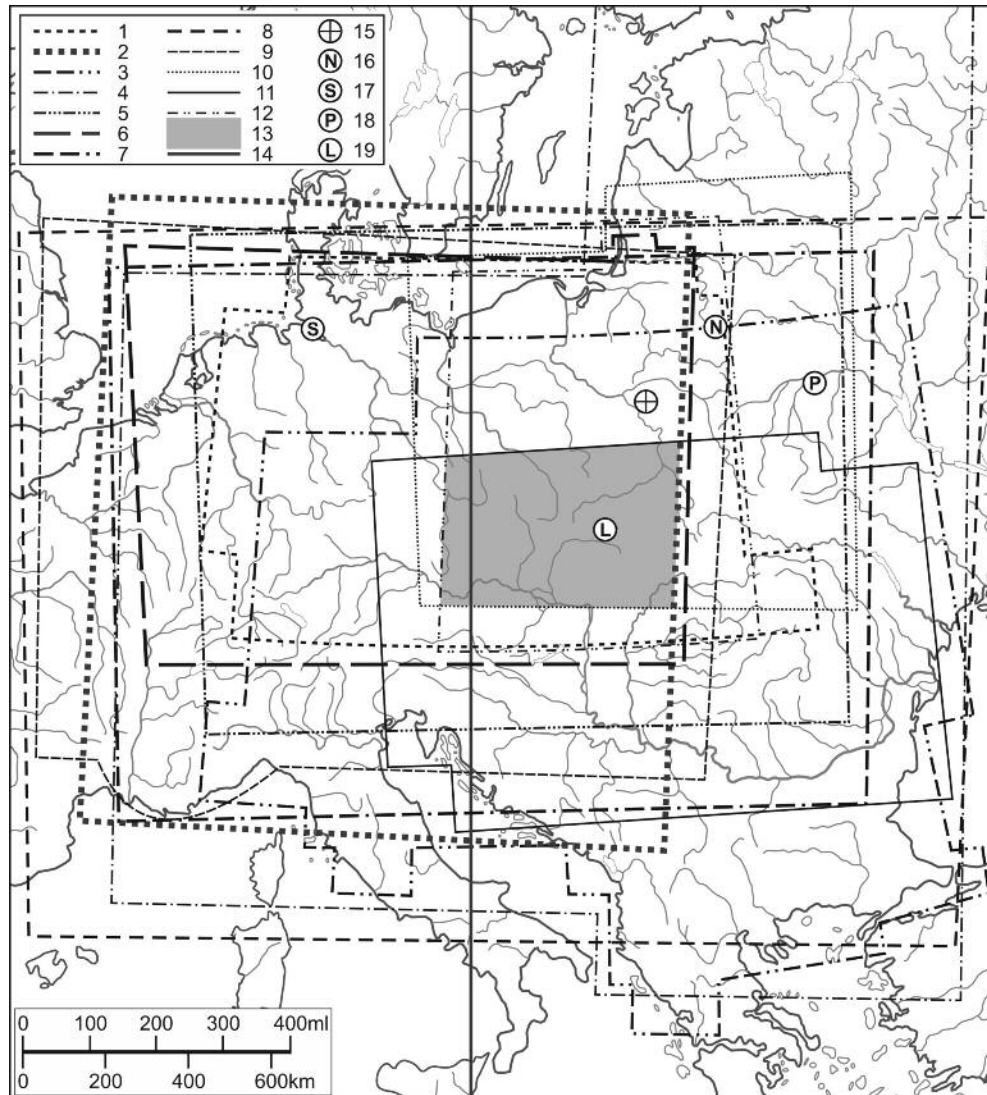
A széles „köztes” övezeten belül kialakult a vázolt négy térkonceptió, amelyek számos variációban léteznek. Ezeket kíséreljük most meg bemutatni.

Mind a négy térfogalom viszonylag újnak nevezhető történelmi léptékben, hiszen a térségünket magukba foglaló nagy birodalmak gyengülésével, felbomlásával keletkeztek, illetve terjedtek el, így valójában a 19. század második felétől beszélhetünk róluk.

A vizsgált térfogalmak közül talán Közép-Európa az, ami a legnagyobb szakmai érdeklődést és vitát kiváltotta, s máig a legszélesebb körben került tárgyalásra. Önmagában a fogalom használatának intenzitása is változott az időben, az elmúlt száz évben több olyan periódust találunk, amikor a tudományos és a közbeszéd tárgyává vált, s olyan korszakokat is, amelyekben gyakorlatilag eltűnt. Maga a fogalom rendkívül népszerű, s eltérő kiadványokban eltérő területeket fed le. Sinnhuber (1954) összevetette a különböző Közép-Európát bemutató koncepciók vonatkoztatási területeit, s különböző atlaszok „Közép-Európa” elnevezésű térképlapjait, és arra a következtetésre jutott, hogy gyakorlatilag a Pireneusi-félsziget kivételével már Európa törzsének szinte minden területe bekeült valamely koncepcióba (2.1.3 ábra).

A kérdést megközelíthetjük geopolitikai és kulturális-identitási oldalról is. Bevezetésként összefoglalva a térség geopolitikai jelentőségét úgy fogalmazhatjuk meg Közép-Európa lényegét, hogy az végeredményben egy olyan övezet Európán belül, amely elválasztja egymástól a német és az orosz hatalmat (Krejčí 2005; Šabič–Drulak 2012), így e két hatalom területi törekvéseinek intenzív időszakában a térség a geopolitikai érdeklődés középpontjába kerül. Ha megvizsgáljuk a *Foreign Affairs Magazine* archívumát, ahol a 20. század elejéig visszamenőleg találjuk meg az adott kor aktuális geopolitikai kérdéseivel foglalkozó írásokat, akkor világosan kimutathatók azok az időszakok, amikor Közép-Európa tárgyként jelenik meg az írásokban. Ez az első világháború időszaka, majd hosszú szünet után a hidegháború vége, s végül a 2010-es évtized közepe. Tehát napjaink felélenkült érdeklődése a térség iránt elsősorban geopolitikai háttérű, a hatalmi vetélkedésre, befolyási övezetek kiterjesztésére vezethető vissza.

2.1.3 ábra: Közép-Európa kiterjedése a térképeken

Jelmagyarázat: 1–12: Tizenkét angol, francia és német atlasz „Közép-Európa” térképlapjának kiterjedése; 13: Valamennyi térképlap közös területe; 14: A közép-európai időzóna alap délköre; 15: Európa geometriai középpontja; 16–19: Európa középpontja különböző szerzők szerint: Naumann, Schjerning, Penck, Lautensach, Lyde.

Forrás: Sinnhuber 1954, 18 alapján szerk.: Fonyódi V.

A Közép-Európa-kérdés felélénkülésének másik hajtóereje az identitás és kulturális hovatartozás keresése. A Közép-Európát kulturális-civilizációs értelemben meghatározó szerzők jellemzően kulturálisan a nyugat részeként definiálják térségünket, amelyre időről időre a keleti hatalmi centrum befolyása is hatással van (Bibó 1986a–c; Szűcs 1983; Halecki 1995). A közép-európaiság hangsúlyozása elsősorban a keleti befolyással szem-

beni ellenállás elemeként fogható fel. Így a második világháború alatti és azt követő időszakban, amikor az összeomlás kapcsán, a teret nyerő Szovjetunióval szemben több szerző és politikus is a közép-európai összefogás megerősítését hangsúlyozta, pártállástól függetlenül. A hidegháború idején mondhatni eltűnt a közép-európai identitás, térségünk a Kelet és Nyugat között oszlott meg. A Közép-Európa-tudat újraéledését a 20. század nyolcvanas éveiben figyelhetjük meg, elsősorban ellenzéki körökben. A térkonceptió ismételt feltűnése a térség népeit segítette hozzá mintegy eszközként ahhoz, hogy önmagukat Kelet-Európából Nyugat-Európába „helyezzék át” tudati értelemben, hangsúlyozva kötődésüket a nyugati kultúrához (Hagen 2003). Persze külső nézőpontból ez az identitáskeresés kevésbé emelkedettnek is tűnhet. Érdekes R. Wagner szemlélete, aki 2003-ban egy elég lekezelő hangú, de lényeglátó publicisztikát írt a *Neue Zürcher Zeitung* hasábjain „*Der Traum der Ränder. Mitteleuropa – eine Vision erfüllt sich und lebt als Utopie weiter*”² címmel a közép-európai identitás újraéledéséről, melynek fő célja a Nyugathoz való kötődés hangsúlyozása. A Közép-Európa fogalmát úgy határozza meg, hogy „Közép-Európa ott van, ahol Európa nincs”. Azt érti ez alatt, hogy az uniós csatlakozás vágya, a nyugati típusú társadalom és gazdaság hiánya, de kiépítésének szándéka motiválja a nagytér választást. Megállapítja azt az ellentmondást, hogy miközben a nagytérségi identitásról beszélünk, az érintett országok, nemzetek erősödő nacionalizmussal fordulnak egymás felé, s a kisebb regionális identitások, sovinizmusok veszélyeztetik a térség egyensúlyát (Wagner 2003). Tehát a térség etnikai, vallási sokszínűsége, melyet sok gondolkodó (pl. Kundera, Konrád) a térség értékes jellemzőjeként írt le, ismét az egységesüléssel ellentétes folyamatot látszik generálni.

Érdemes tehát a fogalom megszületését és történetét áttekintenünk.

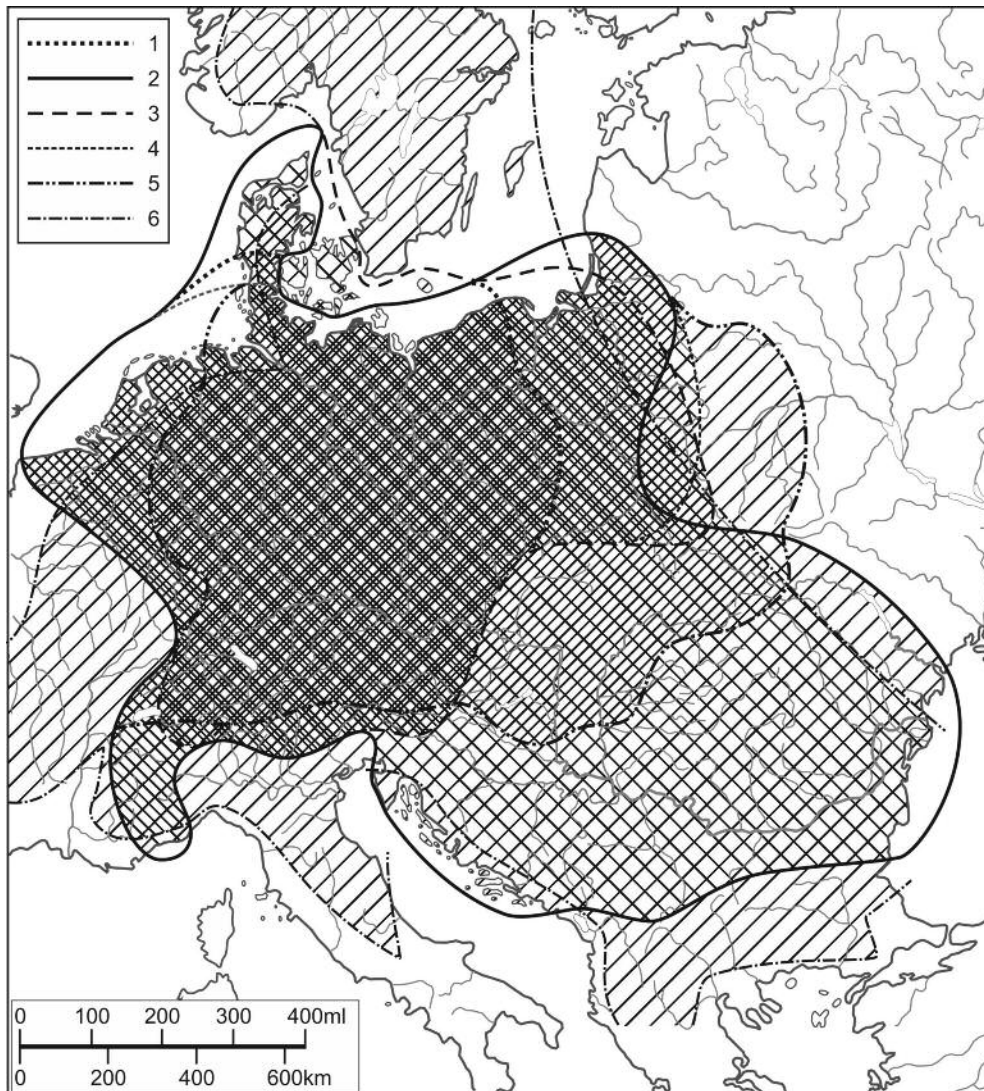
Lendvai L. Ferenc (1997) alapos összefoglalásában bemutatta a német geográfia azon törekvését, hogy Közép-Európát mint egy egzakt tudományos jelenséget mutassa be. A 19. században Karl Ritter térségünk lényegét a tengerektől való távolságában fogalmazta meg, s azzal a Germán–szarmata–oroszlás sávságot azonosította a Rajnától a Volgáig. Őt követve Albrecht Penck, Alfred Hettner, von Seydlitz már német dominanciájú térségként határozták meg Közép-Európát.

A német és brit természeti földrajzi lehatároláskísérleteket – legalábbis közülük hatot – Sinnhuber foglalta össze egy térképre, amelyből kitűnik a fizikai meghatározások németközpontúsága (2.1.4 ábra).

A természeti földrajzi alapú lehatárolások mellett a térséget kulturális térként lehatároló gondolkodó elképzeléseiből is egy német dominanciájú tér rajzolódik ki. Ha a különböző, kulturális, történelmi, politikai indíttatású lehatárolási kísérleteket egymásra vetítjük, akkor érdekességként elmondhatjuk, hogy ebben az esetben a leginkább „közép-európai”-nak mondható, minden koncepcióban jelen levő térség Ausztria és Csehország területe. Ezt nevezhetjük magterületnek (2.1.5 ábra). A következő fejezetben bemutatandó empirikus kutatásunk eredményei is azt mutatják, hogy a vizsgált egyetemi hallgatók elképzeléseiben is ez a Közép-Európa-kép él.

2 Magyarul: A szélek [a szélen lakók] álma. Mitteleuropa – egy vízió, mely beteljesül, s utópiaként tovább él.

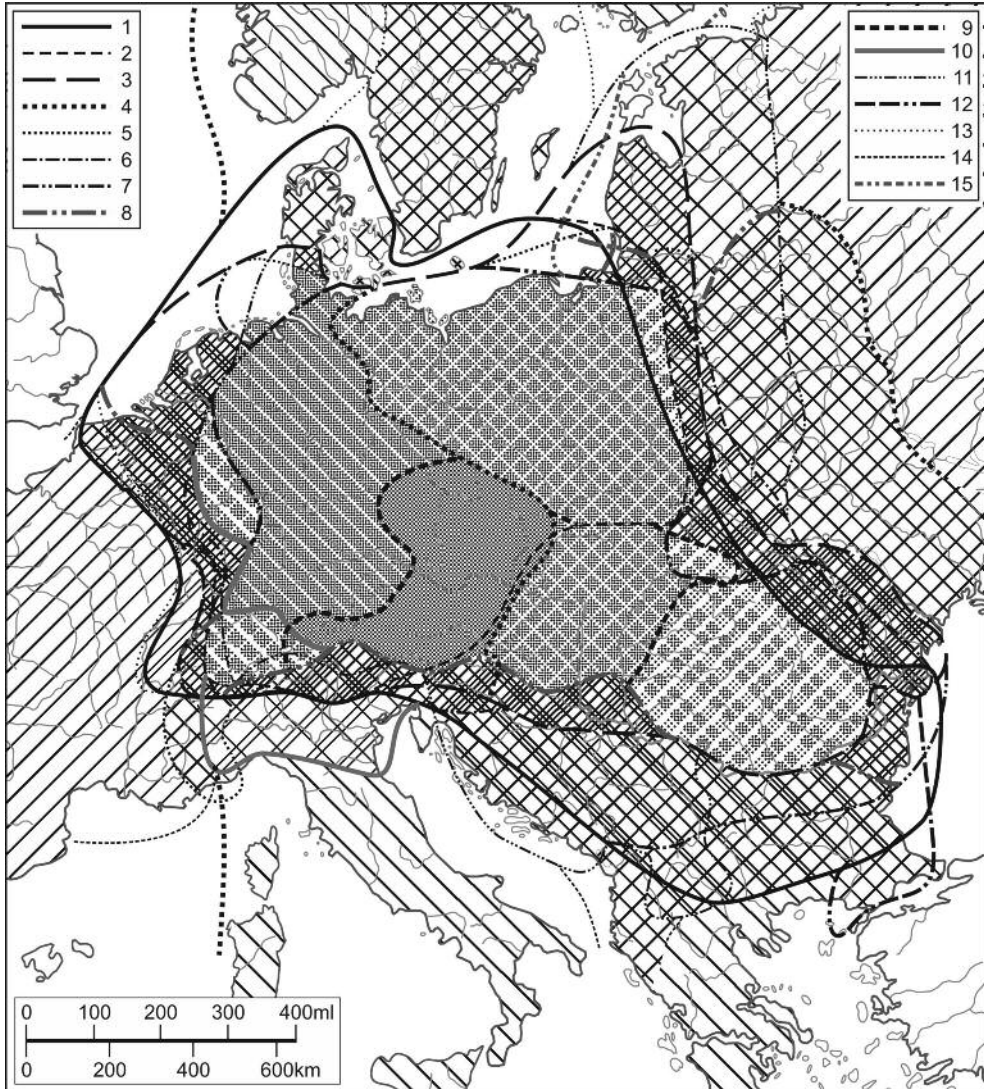
2.1.4 ábra: Közép-Európa természeti földrajzi alapú lehatárolásainak összegzése

Jelmagyarázat: 1: Penck 1887; 2: Partsch 1903; 3: Hettner 1923; 4: Moull 1933; 5: Hubbard 1937; 6: Kendrew 1937.

Forrás: Sinnhuber 1954, 24 alapján szerk.: Fonyódi V.

2.1.5 ábra: A Közép-Európát helyzeti, történelmi, kulturális, politikai fogalomként leíró definíciók vonatkoztatási területeinek összegzése

Jelmagyarázat: 1: Hassinger 1917/23; 2: Schjerning 1914; 3: Sievers 1916; 4: Arldt 1917; 5: Lautensach 1926; 6: Machatschek 1925/31; 7: Heiderich 1926; 8: Unstead 1927; 9: Lhéritier 1928; 10: De Marton 1930; 11: Schüssler 1939; 12: Shackleton 1950; 13: Siegfried 1950; 14: Chambers's Encyclopedia 1950; 15: Gottmann 1951.

Forrás: Sinnhuber 1954, 19 alapján szerk.: Fonyódi V.

Ezt a szemléletet a francia földrajz is átvette. Napjaink francia szerzői, pl. Jacques Le Rider (2008) egyértelműen a német kulturális befolyás tereként azonosítja Közép-Európát, s ennek leghatározottabb kifejezése a „Mitteleuropa” fogalom. A kulturális kérdéseken túl a 19. század közepétől Németország gazdasági háttérének biztosítására jött létre a Mitteleuropa fogalom már az 1830-as évektől politikusok, gondolkodók (pl. Friedrich List) műveiben (Lendvai 1997). Alapvető jelentőségű volt a Wiener Zeitung egy 1849. évi cikke, amely előrevetített egy gazdasági-politikai uniót, melynek gravitációs középpontja kétségtelenül Ausztria kell hogy legyen a központi elhelyezkedésénél fogva. Ennek az ötletnek a továbbfejlesztését végezte el List német közgazdász, Bruck osztrák kereskedelmi miniszter és Paul de Lagarde német író (Sinnhuber 1954). Le Rider szerint a térség kialakulása visszanyúlik a középkorba, mikor a német telepések a Német-római Birodalom határaitól keletre is kiáramlottak, egészen Oroszország nyugati határáig, s így a fogalom áttételesen a pángermanizmus egyik területi vetületét is alkotja. Görlich utal arra, hogy a német-osztrák délkeleti expanzió háttérében az 1830-as évek közepére kialakuló, a Német Szövetség északi és nyugati területeit magába foglaló vámunió (Zollverein), illetve az általa okozott gazdasági helyzet állt. Ausztriának nem sikerült a porosz vezetésű gazdasági térhez csatlakoznia, s az abszolutista kormányzat és a nagypolgárság az osztrák ipar terjeszkedési lehetőségeit délkeleti irányba szabták meg, a Duna-térség és a Balkán felé. „Ez a vidék Ausztria számára azt a szerepet tudta betölteni, mint India a brit korona számára” (Görlich 1969, 14). Ennek a gazdasági célú expanzióknak a legismertebb teoretikusa, Friedrich List az Észak-német Szövetség, a német gazdasági tér megalakulása kapcsán fogalmazta meg, hogy a németeknek nem Amerikába kellene kivándorolniuk, hanem induljanak délkeleti irányba, az Adria, a Duna torkolatvidéke felé, s lényegében ezzel az iránnyal a német gazdaság számára megnyitják az utat a Közel-Kelet, Egyiptom sőt India felé (Le Rider 2008). Rajta kívül még több osztrák gondolkodó is egy államszövetség képét vizionálta a térségbe (pl. Le Monier), feltételezve, hogy a térség népei a német gazdasági és politikai terjeszkedést üdvözölni fogják. A fogalom háborús célként megfogalmazott geopolitikai értelmének kialakulása 1871 utánra tehető, amikor a Német-római Birodalom, illetve annak utódaként a német szövetségek után két központosított birodalom, a Habsburg és a Német Birodalom uralta a területet. Az első világháborúig a kérdés elméleti maradt, míg a háború közelítette a központi hatalmakat gazdaságilag is, s láthatóvá vált, hogy hogyan működhetne egy ilyen egység a békeidőben is, ezért újra feléledt Közép-Európa politikai-gazdasági egységének gondolata. A témában megjelenő sok írás közül kétségtelenül a legfontosabb Friedrich Naumann „Mitteleuropa” c. könyve (1915). Ez a könyv az első világháború német hadicéljait is befolyásolta. Rövid időn belül lefordították angolra és franciára, s meglehetősen közzismertté vált mindenhol, bár úgy tűnt, sokan nem tanulmányozták elég mélyenszántóan. Bár Naumann csak a saját magánvéleményét fejtette ki a könyvben, amely Németországban és Ausztria-Magyarországon egyaránt sok kritikát kapott, mégis Németországon kívül gyakran a hivatalos német politikaként fogadták el. Ennek következtében úgy interpretálták, mint a német dominancia megszerzésére irányuló törekvést a kontinens középső részén, így a német Mitteleuropa szó fordítás nélküli, eredeti használata más nyelvekben ezt a tartalmat fejezi ki. Ez az értelmezés nagy ellenállást váltott ki a magyar közéletben (Lengyel 1916), de ugyanígy a térség többi államában is. Naumann Mitteleuropa fogalma egy Németország-központú és Németország által dominált gazdasági nagytérre vonatkozik, amely délkeleti irányban terjeszkedik, Naumann kifejezésével a „liberális imperializ-

mus” által jön létre, s átlépi a pángermanizmus által kijelölhető tér határait is. Egy olyan Közép-Európát képzelt el, amelynek központi „core” területének Németországnak, s közös nyelvének, lingua francájának a német nyelvnek kell lenni. De – véleménye szerint – ez csak természetes úton mehet végbe, s keserűen említette a németesítés és az antiszemitizmus jelenségének előretörését. A politikai forma, amit a háborús tapasztalatok alapján kívánatosnak tartott, nem egy németek által szervezett közös állam, nem is egy föderáció, hanem szuverén államok szövetsége, ahova az országok önkéntesen és egyenlő partnerként csatlakoznak, kölcsönös megállapodások és a közös érdekek alapján. Csak két közös ügyet vázolt fel, amely közös igazgatást igényelne: a gazdasági tervezést és a védelmi ügyeket. Mindezek a termelés növekvő mennyiségét és csökkenő költségét idéznék elő, a tömegek életminősége javulhatna, s a közös védelmi határ és védelmi erők kialakításával a következő háború is megakadályozható lenne (Sinnhuber 1954). A francia történész, Catherine Horel is úgy véli, hogy Naumann nem volt az az agresszív pángermán, amivé különösen a francia értelmiségi körök tenni szeretnék volna. A Mitteleuropa fogalom pángermán értelmezése inkább a két háború közötti német szerzők Naumann-interpretációin alapul, akik egy imperialista diskurzus tárgyává tették azt (Horel 2009).

Zoran Konstantinović (1994) a délszláv népek szerepét és helyzetét vizsgálva Naumann könyvében túl további négy Mitteleuropa-konceptiót tekint át, s úgy véli, hogy azok feltétlenül érintik a délszláv népeket, elsősorban a szlovéneket, de a katolikus horvátokat, sőt, a szerbeket is. Tehát ezek a koncepciók kiterjednek a német etnikai csoportok által nem lakott területekre is. A közép-európai nemzetek számára így a „Mitteleuropa” fogalom a német imperializmus szinonimájává vált (Šabič–Drulak 2012).

A „Mitteleuropa” fogalom jelentési árnyalatai miatt jelent meg a német történészek körében a „Zentraleuropa” és „Mittelosteuropa” fogalom is. Ezzel összefüggésben született meg a „Zwischeneuropa” vagy „Zwischenstaaten” fogalom, amely arra a területsávra, államokra vonatkozik, amelyek délkeleti irányban húzódva nagyhatalmi aspirációknak elsősorban ki voltak téve.

A térség politikai jelentősége az I. világháború után növekedett meg, mivel Oroszország forradalmi átalakulásával Franciaország számára elveszett az a keleti szövetséges, amely ellensúlyt képezhetett Németországgal szemben, annak keleti oldalán. Ormos Mária szerint (Ormos 2007) a Közép-Európa fogalomnak az idők során két alapértelme alakult ki: a nagyhatalmi dominancia, s az ún. önvédelmi Közép-Európa. Ez utóbbi a térség kisállami szereplőire utal, amelyek egymást gyanakvással figyelik, együttműködésük akkor került előtérbe, mikor a térség nagy kihívások elé került. Számos együttműködési terv született, de mindegyik elbukott.

Az első világháborút követően a térség legfőbb jellemzőjévé annak széttagoltsága vált. Szétesésének oka etnikai-területi viszonyaiban, a nemzetfejlődés területi kérdéseinek megoldatlanságában kereshető. A térségünket a 19. században lefedő nagyhatalmak közül a térség délkeleti részét uraló Oszmán Birodalom elsősorban vallási alapon különböztette meg az alattvalóit, s nem tudott olyan modern, identifikációs bázist adni, amellyel a nem török népek azonosulni tudtak volna. A Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségei számára nem volt alternatíva a birodalmi „osztrák” identitás, pláne a magyar államisághoz kötődő „hungarus” tudat, amelyek ezeknek az állami struktúráknak adhatták volna a belső identifikációs alapot. Ezek a gondolatok már egy olyan korban születtek meg, amikor a nyugati típusú nemzettudat és a közép-európai nyelvi nacionalizmus összekapcsolódva etnikai-nyelvi alapon kívánta a birodal-

makat felbontani. A szétesés másik fontos oka ugyanakkor a geopolitikai helyzet, amely szerint a külső nagyhatalmak ezt a belső tagoltságot felhasználhatták saját geopolitikai érdekeik érvényesítésére. Így Oroszország a balkáni helyzet kihasználásával gyengíthette a 19. században vetélytársát, az Oszmán Birodalmat, míg Közép-Európa az I. világháború után francia, brit és olasz érdekek eredőjeként került felosztásra, s jelölték ki az új államterületeket (Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Jugoszlávia).

A sok kis államból álló övezetről a már idézett francia történész, Lheritier 1928-ban kijelentette: „Le Mitteleuropa est mort, mais l'Europe centrale n'en existe pas moins...” (1928, 47). Lheritier „l'Europe Centrale” régiója alapvetően Ausztria–Magyarország utódállamaiból állt: Ausztriából, Csehszlovákiából és Magyarországból. Bár koncepciója politikai volt, de jól körvonalazott földrajzi jelleggel bírt. Állítása szerint l'Europe Centrale egy olyan övezetnek a kontinentális (landlocked) része, amely a North Cape-től Kireneikáig³ és Egyiptomig terjed s rendkívüli diverzitást mutat etnikai, nyelvi, vallási szempontból. Ezen az övezeten belül l'Europe Central „raison d'être”-e a fordítókorong, a csomópont szerepe. Europe Centrale Európa szintéziseként is értelmezhető, s mindegyik ottani állam a szintézis szintézise. Tulajdonképpen egész Európát találjuk itt miniatürizálva. Úgy gondolta, ez a térség kicsi, de fokozatosan terjeszkedik, s a környező nagyobb egységekbe is behatol. (Ezt a jóslatát napjainkban követhetjük nyomon, ahogyan a később bemutatandó empirikus eredményeink igazolják.) Definíciója, vagy annak módosított változata széles körű elfogadásra lelt a győztes oldalon álló dunai államban, valamint Franciaországban és Angliában, ahol a Közép-Európa fogalom alatt mind a mai napig ez a térség értendő. Németországban ezt a jelentést soha nem fogadták el. Német részről a Finnországtól Görögorszáig terjedő övezet, melynek kontinentális (landlocked) része alkotja Lheritier l'Europe Centrale fogalmát, Zwischeneuropaként fogalmazódott meg. A már idézett Penck elképzelése szerint a közös térben kialakított kapcsolatok az emberek közötti közösséghez vezetnek, s a szorosan egyesült Zwischeneuropa egy erős gerincet adhat Európa számára. Szerinte „Ha egyszer létrejön egy erős Zwischeneuropa, akkor nem lesz utópia egy Európai Egyesült Államok sem” (1915, 40).

Ebben az alkufolyamatban, amely az első világháborút lezáró béketárgyalásokon zajlott, sok olyan döntés született, amely nem csak a legyőzött, hanem a győztesek közé tartozó államok igényeit sem elégítette ki, s ezek kiegyensúlyozatlan közép-európai rendet eredményeztek. Az így létrejött határok nem találkoztak azokkal a középkori előképekkel, amelyeket az egyes nemzetek sajátjuknak éreztek (ez természetesen nem is lehetett volna megvalósítható), s így a kölcsönös sérelmek, frusztrációk megmaradtak (Bibó 1986a–c), de ugyanakkor hibásan és következtelenül képviselték az etnikai elvet, amely pedig alapvető kiindulási alapul szolgált a tárgyalásoknál (Romsics 2007). A politikai igények előtérbe helyezésével meghúzott határok a térség olyan jellegű széttagoltságát okozták, amely lehetetlenné tette a későbbi széles körű együttműködést (Macartney 1942), a békerendszer következményeként létrejött új államok (Csehszlovákia és Jugoszlávia) már felbomlottak s a térség további darabolódása azóta is tart, különösen, ha a széles értelemben vett területre gondolunk. Így Koszovó kiválása Szerbiából, a kelet-ukrajnai területek leválása, a regionális identitástudatok erősödése (Szilézia, Székelyföld stb.) jelzik, hogy az első világháborút követően létrejött területi rend sok eleme bizonytalan.

3 Ma Líbia keleti tartománya.

Törekvések az egységes Közép-Európa megteremtésére

A térség összefogására több törekvést is ismerhetünk. Ezek egy része még a szétesést megelőzően született, a korábbi birodalmi területi struktúrák védelmében, míg mások a már széttöredezett kisállami térség összefogását irányozták elő különböző célokkal és területi keretek között. A Habsburg és a Török Birodalom berendezkedésének problémáit látva több elképzelés is született, amely a tárgyalt térséget egységes keretbe foglalta volna, azzal a szándékkal, hogy az előre látható nagy szétesést megakadályozza. Az első világháborút megelőzően a brit, francia és orosz politikusok is a Monarchiában vagy annak valamely utódában látták az európai erőegyensúly zálogát, így Közép-Európa rendezését nagyállami keretek között képelték el. Még olyanok is osztották ezt a véleményt, akik később, a békerendezések során a kisállami felosztás elfogult híveivé váltak, mint pl. R.W. Seton-Watson (Kosáry 2001).

A térségen belülről számos terv született a Monarchia megmentésére. Nem csak osztrákok vagy magyar, hanem cseh, román és más nemzetiségű politikusok, gondolkodók tollából is születtek ilyen tervek. Hajdú (2002) és Ormos (2007) ezeket a terveket mint „önvédelmi Közép-Európa”-terveket határozza meg, amelyek válságok idején erősödtek meg. Ilyen, a térségen belüli integrációs törekvések jelentek meg a 19. század elején a német gazdasági expanzióval (Zollverein) szemben, később az első világháborút, majd a második világháborút követő káosszal szemben, de hasonló megerősödést tapasztalhatunk a rendszerváltás időszakában is. A térség nemzeti belső integrációs (föderációs, konföderációs) elképzelései egyik vagy másik nagyhatalommal szemben alakultak ki, azonban valamennyi elképzelés esetében kijelölték valamely nemzet dominanciáját, amely így többek számára elfogadhatatlanná tette a terveket. A föderációs és konföderációs tervek így a nemzeti elittek számára „túl sok”-nak bizonyultak, míg a még ki nem alakult vagy kisebbségi helyzetben lévő nemzetek számára „túl kevés” önállóságot nyújtottak.

Külön fogalomként kell emlegetnünk a Duna-konföderációs tervet, amely először az 1830-as években merült fel. Célja, hogy alternatívát kínáljon a Habsburg és Török Birodalom felbomlásával szemben, illetve arra az esetre, ha ez a felbomlás bekövetkezne. Elsősorban Kossuth és Jászi nevéhez kötjük ezt a tervet, de előttük elsőként a lengyel emigráció vezetője, Czartoryski herceg vázolta azt fel azért, hogy Lengyelország függetlenségét helyreállítsa. Kossuth írta le a legkidolgozottabb tervet a konföderációra, 1851-ben Törökországban, majd 1862-ben Dunai Szövetség néven került terve a nyilvánosság elé (Britannica Hungarica 5.). Kossuth elképzelései szerint független államokból álló szövetség jött volna létre, amely közös pénzüggel, hadüggyel és külüggyel, valamint kereskedelemmel és közlekedésfejlesztéssel rendelkezett volna. A birodalom felbomlása után Jászi Oszkár fejlesztette tovább ezt a tervet. Az általa javasolt Dunai Egyesült Államok a vesztes első világháború rendezési javaslatainak alternatívájaként merült fel, amely a kossuthi eszméken alapulva, de a monarchia továbbélését jelentette volna egy olyan formában, amely a győztesek számára is elfogadható alternatívát kínált. Számos olyan eleme volt azonban, amely nemcsak mai szemmel, de saját korában is utópisztikusnak számított, pl. Szerbia betagozása a horvát vezetésű Illíriába (Hanák 1985).

Az első világháborút lezáró béketárgyalásokon ezt az irányt (a monarchia federalizálását, a terület egységének megtartásával) csak Wilson képviselte, sikertelenül (Ádám 1987). Így a béketárgyalások eredményeként a Duna-térség középső és felső szakaszán is jellemzővé vált a kis nemzetállamok mozaikja.

A két világháború között külső szereplőként Franciaország érdeke lett elsősorban egy közép-európai szövetség létrehozása (természetesen elsősorban a kisantant államaira vonatkozóan), amely a meggyengült Oroszország helyett Németországgal szemben ellensúlyt képezhetett volna. Több terv is született a gazdasági-politikai integrációra (Tardieu, Briand).

A magyar politikai elit is számolt egy közép- és délkelet-európai föderációs tervvel. Kállay Miklós (Magyarország miniszterelnöke 1942–1944) emlékirataiban utal arra, hogy szomszédsági kapcsolataiban távlatilag egy ilyen együttműködést irányozott elő (Kállay 1991).

Persze ezeket a törekvéseket hamar felülírta Hitler terjeszkedése. Közép-Európa politikai fogalmát már nem Naumann értelmében használták, hanem egy németek uralta politikai egységként, melynek propagálásához hozzájárultak a geopolitikai gondolkodók is (Haushofer 1937, Basch 1944). Az Anschluss, Csehország és Morvaország annexiója, és a dunai államok feletti politikai kontroll megszerzésének kísérlete hozzájárultak a második világháború kirobbanásához.

A második világháború után is születtek vámuniós, konföderációs tervek a térségen belül az új (kommunista) kormányzatok részéről. Az újonnan alakult román, magyar, jugoszláv, bolgár, sőt albán vezetés fontos külpolitikai célként határozta meg az együttműködést, amely a görög polgárháború hatására katonai-politikai együttműködés színezetét is öltötte. Ebben benne volt Tito célja is, hogy Moszkvával párhuzamosan egy Belgrád központú balkáni kommunista blokkot építsen ki. Ezek a tervek 1948 végére elhaltak, a szovjet vezetés nem tűrt meg egy ilyen típusú integrációt nyugati határai mentén. Dimitrov 1949-ben Bulgáriában még egyszer felmelegítette az ötletet, Görögország bevonásával, de utána végleg lekerült a napirendről (Gyarmati 1987). A „Duna-völgyi” együttműködés tehát belső kezdeményezésre nem valósulhatott meg.

Az érintett államok jelentős része szovjet megszállás alá került, így nem regenerálódott egyik korábbi Közép-Európa-koncepció sem. Finnország és Jugoszlávia között egyedül Ausztria maradt abban a semleges geopolitikai szerepben, amelyet a korábbi koncepciók az egész térség számára kijelöltek, tehát a nyugat és kelet közötti semleges tér szerepében.

Hajdú (2002) megállapítja, hogy a Duna-térségben az önkéntes, belső integrációnak nem volt működőképes változata, s egy ilyen belső integráció napjainkban a térséget a periférián tartaná. Ezért is van nagy jelentősége annak, hogy az új együttműködés az EU keretei között valósul(hat) meg.

A hidegháború idején felosztott Európában Közép-Európa fogalma értelmetlenné vált, hiszen a vasfüggöny lényegében térségünk középvonalában húzódott végig, így térségünk a Kelet-Európa fogalomba sorolódott át. A nyolcvanas évektől jelentkezett újra a közgondolkodásban ez a térfogalom, elsősorban a kelettől való tudati távolodás eredményeként. A közép-európaiság, mint nehezen meghatározható szellemi, kulturális közösség vállalása elsősorban a Nyugat-Európa-hoz való történelmi tartozás érzését erősítette, térségi sajátosságaink hangsúlyozásával. A rendszerváltás után ez a közösség politikai együttműködésekben is megnyilvánult, erre mutatott példát a Közép-európai Kezdeményezés (KEK), a szabadkereskedelmi társulás (CEFTA), a Visegrádi Csoport megalakulása.

Napjainkban ez a közösség megbomlani látszik, s egy szűkebb, de egyértelműen közép-európai együttműködés (slavkovi egyezmény) látszik kibontakozni, melyben Csehország, Szlovákia és Ausztria kötnek szorosabb együttműködést, míg Lengyelország elsősorban Németországgal és Franciaországgal kíván szorosabb geopolitikai egységet alkotni. Mindez térségünk egy újabb, belső átalakulását jelzi.

Ausztria helye és szerepe Közép-Európában

Látszólag egyértelmű, ha Ausztriát mint Közép-Európa vezető államát ismerjük el. Mint a fentebb bemutatott Közép-Európa-koncepciók mutatják, elméletben is többféle olyan lehatárolással találkozunk, amely német vezetésű, avagy éppen német és osztrák szerepvállalás nélküli Közép-Európáról beszél. A köztudat azonban, ahogyan ezt később bemutatandó vizsgálataink is tükrözik, ezt a térfogalmat erősen ausztriai centrummal képzelik el. A térség jelene és jövője szempontjából tehát alapvető a kérdés, hogy hogyan jelenik meg ez a vezető szerep a valóságban, lehet-e Ausztriától független Közép-Európa?

Kétségtelen, hogy Németországot nem számítva a térség legfejlettebb, s nemzetközi téren legbefolyásosabb állama Ausztria. Ugyanakkor, ha az osztrák kapcsolatokat vizsgáljuk a mindennapokban, nem tapasztalunk bennük különösebb regionális prioritást. Láthatjuk ezt pl. az osztrák egyetemek nemzetközi kapcsolatainak alakítása során is. Úgy tűnik, a korábbi birodalmi központ ma már nem regionális szinten definiálja magát, s ebben kétségtelenül jelentős szerepet játszik az a tény, hogy mai kiemelkedő jólétét, gazdasági prosperitását nagymértékben köszönheti földrajzi és geopolitikai adottságainak, ami alapján ki tudta alakítani azt a nemzetközi szerepkört, amely nem egy régió vezető hatalmaként, hanem egy bipoláris világ „híd”-államaként jellemezte Ausztriát.

Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésével Ausztria megszűnt egy birodalom vezető hatalma lenni. Ez a birodalom a megszűnése előtt 676,6 ezer négyzetkilométernyi területével, Oroszországot nem számítva Európa legnagyobb államalakulata volt, míg 51,3 millió lakosával Oroszországot szintén nem számítva Németország után a második helyet foglalta el a kontinensen (Romsics 2007). Mindebből a békekötések után egy hatmilliós kisállam maradt vissza, mely nem rendelkezett igazán osztrák identitástudattal, s gazdaságilag, s politikailag is gyenge maradt. Ne feledjük el, hogy vesztes államként került ki a háborúból, akárcsak Magyarország. Gazdaságára nézve fontos szempont, hogy a monarchia iparának döntő hányada Csehországban maradt, amire alapozva Csehszlovákia jelentős gazdasági fejlődésen ment át a két világháború között, míg az agrárkapacitások és termőterületek jelentős része Magyarország területén volt. Luif (2012) szavaival élve Ausztria egy „nyomorék” gazdaságot örökölt, amelyben egy 50 milliós birodalomra méretezett bürokrácia volt jelen, s ahol a lakosság harmada a fővárosban tömörült. Mindezek után nem véletlen, hogy 1922-ben és 1932-ben Ausztriát népszövetségi kölcsönrel kellett az államcsődtől megmenteni, s ebben a kölcsönügyletben Csehszlovákia jelentős segítségére volt az osztrák államnak (Luif 2012). Néhány év kivételével az 1920-as években az egy főre jutó GDP soha nem emelkedett az 1914-es szint fölé a két háború közötti időszakban (Butschek 2011, 207). Ellentétben a két világháború közötti Magyarországgal, Ausztria élénk gazdasági kapcsolatokat ápolt az utódállamokkal, különösen az azokból származó importja volt kiemelkedő (Luif 2012). Csehszlovákia éppoly fontos külkereskedelmi partner volt, mint Németország. Bécs, a főváros mindezalatt sokat veszített jelentőségéből. A birodalmi főváros lakosság száma 1846-ban 520.000 fő volt, ami 1914-re 2,2 millióra növekedett. Bécs funkcionális vonzáskörzetének nagy részét is elvesztette, hiszen hinterlandja kiterjedt Nyugat-Magyarországra, Pozsony környékére, Dél-Csehországra is. Ráadásul birodalmi státuszából következően lakosainak nagy része a birodalom vala-

mely nemzetéhez tartozott, így a feldarabolódás után a saját nemzetállamába költözött el a hatalmát veszített központból. A gazdasági nehézségek, a munkanélküliség is elvándorlásra készítettek a lakosságot, s a természetes szaporodás mértéke is lezuhant. Mindezek együtt az osztrák főváros jelentős népességszám-csökkenéséhez vezettek, 1930-ban már csak 1,7 millió lakos élt Bécsben (Hatz 2008).

Ausztria számára a második világháború után jött el a fejlődés lehetősége. Az ország ugyan négyhatalmi megszállás és felosztás alá került, de 1955-ben a megszállás megszűnt, a hatalmak és Ausztria megkötötte az államszerződést (Österreichischer Staatsvertrag). Ki kell hangsúlyozni, hogy nemzetközi jogi értelemben ez nem békeszerződés volt (ellentétben pl. a 1947-es Párizsi békeszerződéssel, mely Magyarország helyzetét rendezte), hiszen az Anschluss miatt Ausztria 1938 és 1945 között a náci Németország része volt, jogilag nem létezett. Már 1945 novemberében szabad és demokratikus választásokat tartottak, s a létrejövő nagykoalíció (Österreichische Volkspartei – ÖVP és Sozialistische Partei Österreichs⁴ – SPÖ) 1966-ig vezette az országot. A Staatsvertrag lehetőséget teremtett arra, hogy – ellentétben a többi közép-európai állammal – kivonják az ország keleti részét megszállva tartó szovjet csapatokat. Ennek fejében viszont Ausztria vállalta, hogy külpolitikáját a semlegesség elvét szem előtt tartva alakítja folyamatosan. Ezzel a Szovjetunió bebiztosította, hogy az érdekszférája ezen határszakaszán ne érintkezzen közvetlenül a NATO-val, tehát Ausztria atlanti katonai szövetségi tagságát tiltotta meg. A katonailag semleges ország ugyanakkor gazdasági értelemben számíthatott a nyugati segítségre. Részesedett a Marshall-tervből, melyet a többi közép-európai ország nem vehetett igénybe, s kiépített egy fejlett piacgazdaságot, amelynek iparában ugyanakkor nagy szerep jutott az állami tulajdonnak. Így nem véletlen, hogy míg az osztrák gazdaság az egy főre jutó GDP tekintetében 1950-ben azonos színvonalon állt Csehszlovákiával, addig negyven évvel később már kétszeresen felülmúlta azt (Luif 2012).

Ausztria kiemelt helyre került a világpolitikában is. Már az 1950-es évek elejétől fontosá vált számára a „híd”-szerep, aktív szomszédsági politikát épített ki a szocialista országok irányába (Nachbarschaftspolitik, Austrian Ostpolitik), s kézzelfogható szerepre törekedett a kelet–nyugati kapcsolatokban. Ennek a doktrínának két fontos alakítója volt Julius Raab (ÖVP, kancellár 1953–61 között), valamint Bruno Kreisky (SPÖ, Külügyminiszter 1959–66, kancellár 1970–83 között), akik világosan látták, hogy a két blokk közötti kapcsolatokban jelentős javulás nem lehetséges (Luif 2012). Ez a szerep tehát a két nagy, világméretű blokk közötti közvetítő szerepre utalt, nem pedig regionális szintű külpolitikára. A vasfüggöny létrejötte Bécs számára ismét a nyugati világ perifériájára szorulást hozta. Határváros lett, nagyrészt körbevéve egy világméretű ideológiai–katonai barikáddal. Annak ellenére, hogy az 1970-es évektől megindult a vendégmunkások beköltözése, Bécs 1951 és 1981 között további 100 ezer lakost veszített el (1981-ben lakosainak száma 1,53 millió volt), igaz, ennek egy része a meginduló szuburbanizáció számlájára írható, de a nagyvárosi térségében 1971-hez képest 1981-ben (az oda irányuló szuburbán kiköltözés ellenére is) 65 ezer lakossal élt kevesebb (Hardi–Hajdú–Mezei 2009). Ugyanakkor geopolitikai értelemben felértékelődött az osztrák főváros, számos nemzetközi tárgyalást, csúcstalálkozókat tartottak itt, számos egyezmény fűződik a város nevéhez.

4 1991-től Sozialdemokratische Partei Österreichs

Megjegyzések a Kelet-Európa és a Balkán fogalomhoz

Kelet-Európa fogalma még több kérdést vet fel, mint az előbbi térfogalom. A tárgyalt történelmi korszaktól, a kontextustól függően egészen eltérő országcsoport lehet a térfogalom tartalma. A hidegháború idején Kelet-Európa alatt a volt szocialista országokat értették a Szovjetunió nélkül, míg napjainkban a leggyakoribb értelmezés az egykori szovjet tagköztársaságok köre Oroszország nélkül. A Kelet-Európa fogalom fontos kérdése, hogy Oroszországot beleérti-e a térségbe, avagy azt nem tekinti általában Európa részének. Ennek oka, hogy az orosz fejlődés nem európai mintákat követ, hanem európai és ázsiaiakat vegyesen, köszönhetően a hosszú mongol uralom hatásának, s a bizánci hagyományoknak. Éppen ezért Oscar Halecki lengyel történész két háború között született elméletében Kelet-Európát az Oroszországon kívüli szláv népek által lakott területben határozza meg, amelyet könyvének címében is a „Nyugat peremének” nevez. Kortársa, a cseh Bidlo viszont a két nagy keresztény vallás befolyási területének találkozásánál húzza meg a határt, Kelet-Európaként definiálva az ortodox államokat (Romsics 2007).

A Kelet-Európa fogalom tartalma a rendszerváltás után jelentősen megváltozott. A Szovjetunió felbomlásával az egykori tagköztársaságok vették át a „Kelet-Európa” jelzőt, kivéve a Baltikumot, mely inkább Közép-Európa és Észak-Európa irányába gravitált, ezzel is kifejezve az orosz–szláv világtól való különállóságát.

Dingsdale (1999) szerint a hidegháború során Kelet-Európaként értelmezett térség négy nagytérségre osztdott fel: Közép-Európa (Central Europe), Balti-Európa (Baltic Europe), Balkán-Európa (Balkan Europe) és Keleti Határvidék (Eastern Borderlands) szerepel.

Neve alapján természetföldrajzi elnevezésnek tűnik a „Balkán” kifejezés, hiszen alapvetően a Balkán-félszigetet értjük alatta. A félsziget elnevezése Zeune német geográfustól származik 1808-ból (Hajdú 2010), s természeti földrajzi értelemben három oldalról tengerek, míg északról a Duna és a Száva folyók határolják. Társadalmi-politikai értelemben a határa már bizonytalanabb. A 19. században a Balkán-hegységen való átkelés kapcsán terjedt el a nyugati földrajzi irodalomban, de a térséget ekkor mint „európai Törökországot” emlegették, hiszen a terület egésze az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartozott, s valójában annak összeomlása, a „keleti-kérdés” válságában kezdtek el széles körben használni ezt a földrajzi kifejezést a térségre (Mazower 2004). Így a kifejezés egy olyan térséghez kötődött, mely etnikailag rendkívül kevert, s a nagyhatalmak vetélkedésének színtere. Ezért nagyhatalmi konfliktusok tűzfészke, míg időről időre hatalmi vákuum alakul ki, mely során a térség belső etnikumai között törnek ki konfliktusok. Mindezek miatt a „Balkán” vagy „balkáni” ma már olyan jelző, amelyet a Földön máshol elhelyezkedő, hasonló adottságú térségekkel kapcsolatban is használnak (Brzezinsky 1999). A geopolitikai konfliktusok térfogalom kialakító szerepére jó példa, hogy ma már „Nyugat-Balkán”-ról is beszélünk (Kobolka–Pap [szerk.] 2008; Horváth–Hajdú 2010). Ennek a fogalomnak a születése a jugoszláv válságokhoz és európai integrációhoz is kapcsolódik a kilencvenes évek vége óta, s azokat az államokat értjük alatta, melyek az egykori Jugoszláviából váltak ki, kiegészítve Albániával. Külön csoportként, térkategóriaként való kezelésük azért volt indokolt, mert a többi balkáni állammal szemben az uniós tagság meglehetősen távoli jövőben volt csak elképzelhető ezen országok számára, s a kibővült EU mint enklávét veszi körbe ezt a térséget (Hajdú 2010).

A Délkelet-Európa kifejezés is megtalálható már 19 század eleji térképeken, de tartalommal a 20. században töltődött fel. Politikailag, értéktartalmát tekintve semlegesebb, mint a Balkán kifejezés, s annál szélesebb térséget is takar. A 20. század első felében elsősorban a szélesebb értelemben vett német geopolitikai törekvések meghatározására szolgált, míg mára jelentősége abban áll, hogy a szorosan vett Balkán államai mellett ide lehatárolhatjuk azokat az államokat, amelyek kulturálisan összetartoznak, de nem sorolhatók be az előbbi fogalomba. Így pl. Románia, amely vallása miatt, avagy Szlovénia és Horvátország, amely etnikai-nyelvi és történelmi okokból kapcsolódik a balkáni államokhoz, de legalább ilyen erős kapcsolata van Közép-Európához is.

2.2 Az államok viszonya a nagyterekhez

A térfogalmak megítélése napjainkban –
egy kérdőíves vizsgálat tükrében

HARDI TAMÁS

Ha saját államunkat kell elhelyezni egy földrajzi térben, amelyben más államok, népek is jelen vannak, akkor ezzel az „elhelyezéssel” nem csak saját országunk földrajzi helyzetéről formálunk véleményt, hanem egy bizonyos térközösséget is felvállalunk más államokkal, népekkel. Az előző fejezetekben láthattuk, hogy az általunk vizsgált térfogalmak közül több nem azonosítható be pontosan lehatárolható földrajzi területekkel, hanem sok esetben inkább mentális térként jeleníthető meg, amely nézőpontunktól, világlátásunktól, történelmi korunktól függően szűkül, bővül vagy tűnik el a térképről.

Kutatásunkban nyolc ország felsőoktatási hallgatóit kértük meg, hogy mutassák meg, hol, mely nagytérben található a saját országuk. Ehhez öt olyan térfogalmat adtunk meg számukra, amelyek többé-kevésbé lehatárolhatók természeti földrajzi jegyek alapján: ezek az Alpok országai, a Kárpáti országok, a Kárpát-medence, a Pannon-medence, a Duna-térség. Mint láthattuk, e területi egységek esetében is az adott földrajzi elem (hegység, folyó) inkább szimbolikus erővel bír, mint valódi tér lehatároló jelentőséggel. Megmondhatjuk viszonylag pontosan, hogy meddig terjednek a felszínen az Alpokhoz tartozó kőzetek, illetve azt is, hogy meddig terjed a Duna vízgyűjtő területe, de a térfogalom ezektől a konkrét fizikai helyektől már elszakadt, a szimbolikus összetevők ereje növekedett, s az adott földrajzi jelenséghez tartozó országokkal való közösségvállalás fejeződik ki benne. Megadtunk három, politikai- történelmi-kulturális nagytérrel is (Közép-Európa, Kelet-Európa, Délkelet-Európa), melyek, mint láttuk, végképp csak a tudatunkban alakultak ki, nagyon sokféle változatban, valós természeti földrajzi keretek nélkül. Ezekon kívül még a Balkán fogalmára kérdeztünk rá, amely mindkét kategóriába beletartozhat, hiszen alapja természeti földrajzi (egy félsziget), de ugyanakkor mint geopolitikai-történelmi kulturális régió is nagy, sőt kategóriaalkotó¹ jelentőségre tett szert, s a vele járó konnotáció nem mindig pozitív, sőt inkább pejoratív jellemzőkre utal. Így elemzéseinkben a Balkánt kevésbé természeti földrajzi értelemben, hanem a három politikai-kulturális nagytér negyedik társaként értelmezzük azzal a kikötéssel, hogy területi értelemben sok hasonlóságot mutat a Délkelet-Európa fogalommal (természetesen nem azonos vele), de erős különbségek mutatkoznak a jelentéstartalmat illetően.

1 Lásd a Balkán, balkáni szó általános jelentését a politikai földrajzban, mikor egy térséget hatalmi vákuum sújt, s az állami keretek bizonytalanok, egymást átfedő területi aspirációk léteznek, etnikai, vallási sokszínűséggel jellemezhető területen. Az ehhez az állapothoz vezető folyamatot nevezzük balkanizálódásnak.

Módszertan

Napjaink térfelfogásának vizsgálatára egy kérdőíves kutatást végeztünk 2013–2014-ben, mely a térfelfogás elemzésére irányult. Nyolc országban mintegy 1294 felsőoktatási hallgatót kérdeztünk meg arról, hogy a négy nagy politikai-földrajzi térfogalom közül melyekbe tartozónak vélik saját államukat, valamint szomszédjaikat, s azok szomszédjait. Az egyes államokhoz több nagyteret is hozzárendelhetek, tekintettel arra, hogy ezek a térfogalmak nem kis részben átfedik egymást, s határaik semmiképpen sem húzhatók meg az államhatárok mentén. A 2.2.1 ábra mutatja a lekérdezés országait, helyszíneit, s azokat az országokat, amelyekre vonatkoztak a kérdéseink. Az egyes államok nagytér-ségi hovatartozása mellett vizsgáltuk az országok közötti kapcsolatrendszereket, az egyes államok belső felosztását. Jelen fejezetben a nagytérsegekre és kapcsolatrendszerre vonatkozó válaszokat elemezzük, míg az országok belső felosztására vonatkozó információkat könyvünk harmadik fejezete tartalmazza.

2.2.1 ábra: A vizsgálati térség

Jelmagyarázat: A lekérdezés országai – ahol a kérdőíves felvételezést folytattuk (a térképen jelölt városokban); Szomszédok: azok a további országok, amelyekre vonatkoztatva a kérdőívben kérdéseket tettünk fel (a lekérdezett országok térségbeli szomszédjai).

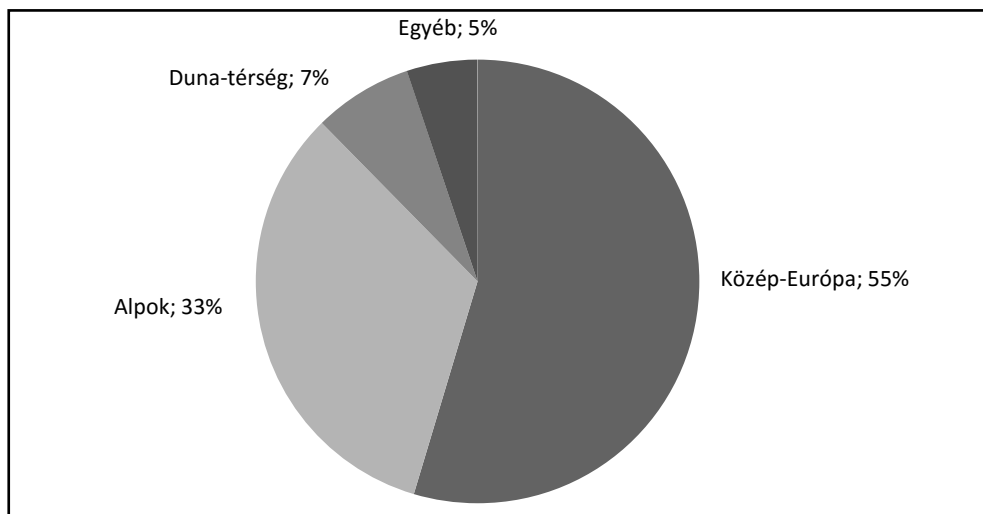
Forrás: Saját szerkesztés.

A saját állam nagytérségi elhelyezkedésének megítélése, térség-vállalás más államokkal

Munkánk elején szabadon (nyitott kérdésben) megkérdeztük a válaszadókat, nevezzék meg, hogy saját államuk mely nagy, több államra is kiterjedő térségbe tartozik, s mely országokra terjed még ki ez a tér. Ezzel meglátjuk azokat a tereket, amelyekben a válaszadók gondolkodnak (befolyásolás nélkül), s látjuk azt is, hogy mely államokkal vállalnak térségvállalást, melyekkel tartják hasonlóknak saját országukat.

Ausztria esetében legerősebben a Közép-Európa-kategória jelent meg, majd valamivel kisebb mértékben az Alpok mint térség. A Duna-térség említése egészen kis arányban részesült a válaszok közül (2.2.2 ábra).

2.2.2 ábra: A „Mely nagyrégió része Ausztria?” kérdésre adott válaszok összegzése

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján saját számítások és szerkesztés.

A válaszadók megnevezték azokat az országokat is, amelyek azonos nagytérbe tartoznak Ausztriával. Több országot is beírhattak, így volt, aki tíz olyan államot is megemlített, amely szerinte azonos nagytérbe tartozik Ausztriával (ezeket társországoknak nevezzük a továbbiakban). Az alábbi táblázatban különböztük azokat az országokat, amelyeket első helyen említettek a válaszadók (feltételezve, hogy ezeket tartják leginkább a saját országukhoz kapcsolódónak), illetve összegezzük azokat az országokat, amelyeket még további társországgként jelöltek meg.

2.2.1 táblázat: Az Ausztriával azonos nagytértségbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

Elsődleges említés (N=84)		További említések összesen (N=267)			
Ország	%	Ország	%	Ország	%
Németország	54,8	Svájc	18,0	Németország	6,8
Svájc	22,6	Csehország	11,7	Lengyelország	3,8
Franciaország	6,0	Olaszország	10,2	Belgium	2,3
Magyarország	6,0	Liechtenstein	8,6	Luxemburg	2,3
Olaszország	6,0	Magyarország	8,6	Hollandia	1,5
Csehország	2,4	Szlovákia	8,6	Románia	0,8
Szlovákia	1,2	Szlovénia	8,3	Horvátország	0,4
		Franciaország	7,9	Ukrajna	0,4

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

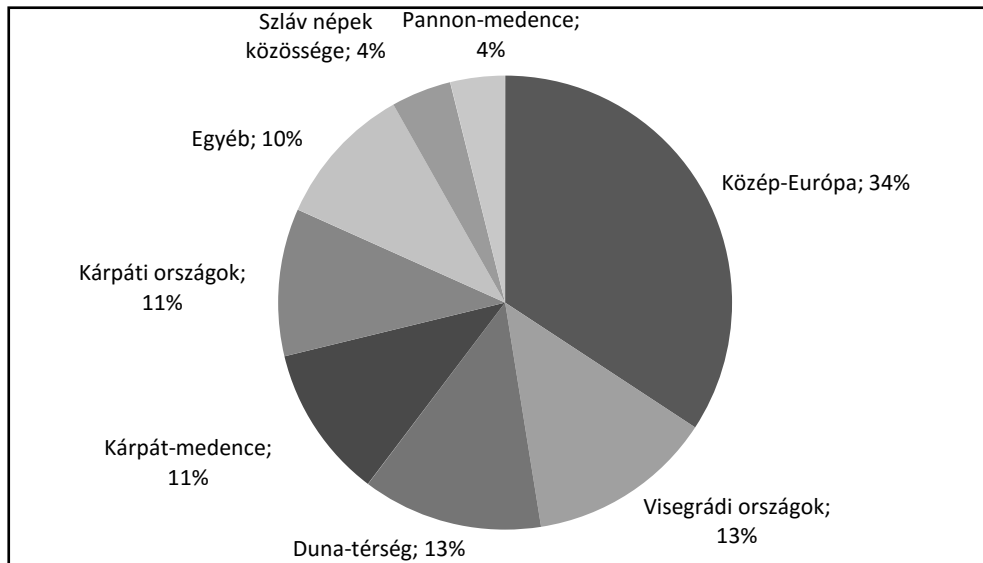
Ausztria esetében jól látható, hogy az első említések esetében Németország szerepelt a válaszok több mint felében, s az első válaszok ötöde Svájc említése volt. Látható, hogy e két ország áll legközelebb nyugati szomszédunk egyetemistái szerint a saját országukhoz. Ha a további társországokat vizsgáljuk, a nyugati orientáltság mellett a szűk Közép-Európa országainak említése tűnik ki (Csehország, Szlovákia, Magyarország), ha az elsőként említett országokat nézzük, azt is mondhatnánk, hogy a nyugati államok mellett az egykori Monarchia területe rajzolódik ki. A további említések is csak mérsékelten bővítették a térközösséget keleti irányba Lengyelország bevonásával, több államot inkább nyugatról említettek a válaszadók. Románia, Horvátország és Ukrajna csak minimális mértékben került megemlítésre mint Ausztriával közös nagytérteret alkotó állam.

Szlovákia nagytérügyi elhelyezkedését már több dimenzióban határozták meg a válaszadók. A legerősebb itt is a Közép-Európa nagytértség volt, amit követ a Visegrádi Négyek megnevezése.

Meglepő ez a válasz, mert itt egy nemzetközi kooperációs egyezményt jelölnek meg a válaszadók, ami utal az együttműködési készségre, valamint arra, hogy a válaszadó egy Ausztria nélküli Közép-Európára gondol. Hasonló meglepetést tartogatott, hogy bár több szláv etnikumhoz tartozó országban folytattuk a vizsgálatainkat, de csak a szlovák diákok körében merült fel a szláv népek közösségéhez való tartozás mint térbeli gondolat. Elképzelhető, hogy ez az egykori pánszláv eszmék újbóli térhódítására utal? Erős még az identitás a Duna-térséghez, a Kárpátokhoz, a Pannon-medencéhez és a Kárpát-medencéhez. Ezek szerepét és jelentőségét a későbbiekben bővebben is kielemezzük majd, itt most annyit jegyeznénk meg, hogy a Pannon-medence és a Kárpát-medence megítélése erősen etnikai színezetet mutat. Szlovákiában jelentős számú kérdőívet vettünk fel kontrollként magyar nemzeti kisebbséghez tartozó hallgatók körében, s a Kárpát-medence felülreprezentáltsága ennek következménye.

A nagyrégiós társországok megnevezésénél látható a sajátos Közép-Európa-felfogás. A szlovák és a szlovákiai magyar megítélés között alapvető különbség nincs, ugyanazok az országok szerepelnek az első említések között, csak a sorrend és a hangsúly tér el. Az elképzelt közös nagytér mindegyik etnikumnál a Visegrádi Négyek területére helyezkedik, csak kisebb részben bevonva Ausztriát. A magyarok határozottan Magyarországot említették első helyen mint társországot, míg a szlovákok Csehországot. A további említéseknél a tér kiegészül a szomszédos Ukrajnával és néhány további nyugati és több délkeleti országgal.

2.2.3 ábra: A „Mely nagyrégió része Szlovákia?” kérdésre adott válaszok összegzése (N=257)

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

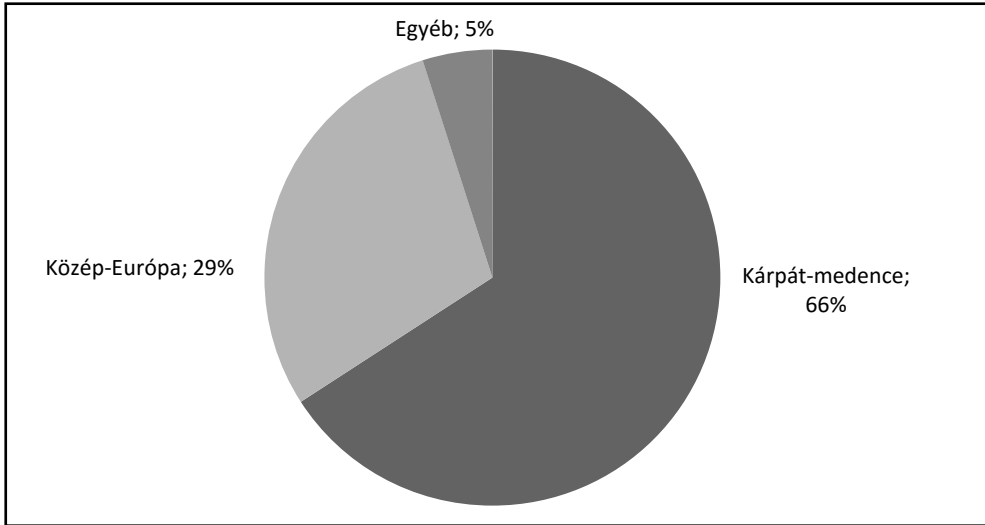
2.2.2 táblázat: A Szlovákiával azonos nagytérbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

Elsődleges említés				További említések összesen (N=491)			
Szlovák válaszadók (N=155)		Magyar kisebbségi válaszadók (N=60)		Ország	%	Ország	%
Ország	%	Ország	%				
Csehország	38,7	Magyarország	73,3	Lengyelország	22,1	Svájc	1,4
Magyarország	23,2	Csehország	15,0	Magyarország	20,7	Szerbia	0,8
Lengyelország	18,7	Ausztria	3,3	Csehország	16,8	Bulgária	0,4
Ausztria	11,0	Lengyelország	3,3	Ausztria	16,4	Liechtenstein	0,4
Óroszország	1,9	Románia	3,3	Ukrajna	7,9	Olaszország	0,2
Ukrajna	1,9	Németország	1,7	Románia	6,1		
Németország	1,3			Németország	3,4		
Bulgária	0,6			Szlovénia	1,8		
Románia	0,6			Horvátország	1,4		

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Magyarországot már sokkal szegényesebb számú dimenzióban helyezték el a magyar hallgatók. Elsőprő többséget alkotott a Kárpát-medence, ami kiegészült Közép-Európával, míg az egyéb kategória a Délkelet-Európa, Duna-térség, Európa sporadikus megjelenését takarja.

2.2.4 ábra: A „Mely nagyrégió(k) része Magyarország?” kérdésre adott válaszok összegzése N=243

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

A társországok megválasztásánál a válaszadók következetesen tartották magukat a Kárpát-medence fogalomhoz, ugyanis a szomszédos, a medencébe tartozó országokat nevezik meg a legtöbben mint közös nagytérbe tartozó társországot. A kapcsolat teljesen világos, sőt kiegészíthető azzal, hogy több válaszadó nem egyszerűen a szomszéd országot nevezte meg, hanem annak a medence területébe eső részét (pl. Romániából Erdély, Szerbiából Vajdaság stb.). Az Ausztriával vállalt térközösség már gyengébb. A vélhetően etnikai alapot hangsúlyozó választás mellett a Közép-Európa-hoz tartozás mint markáns, de kisebb arányú vélemény tükröződik a távolabbi társországok bevonásában (pl. Csehország), de Németország szinte marginálissá válik, már nem tartozik velünk közös nagytérbe. Hasonlóan gyengén, de megjelenik a délkeleti irány is, a Balkán.

Érdekes összehasonlításra ad alkalmat a három vizsgált, volt jugoszláv tagállamból származó válaszok elemzése: Szlovénia, Horvátország és Szerbia.

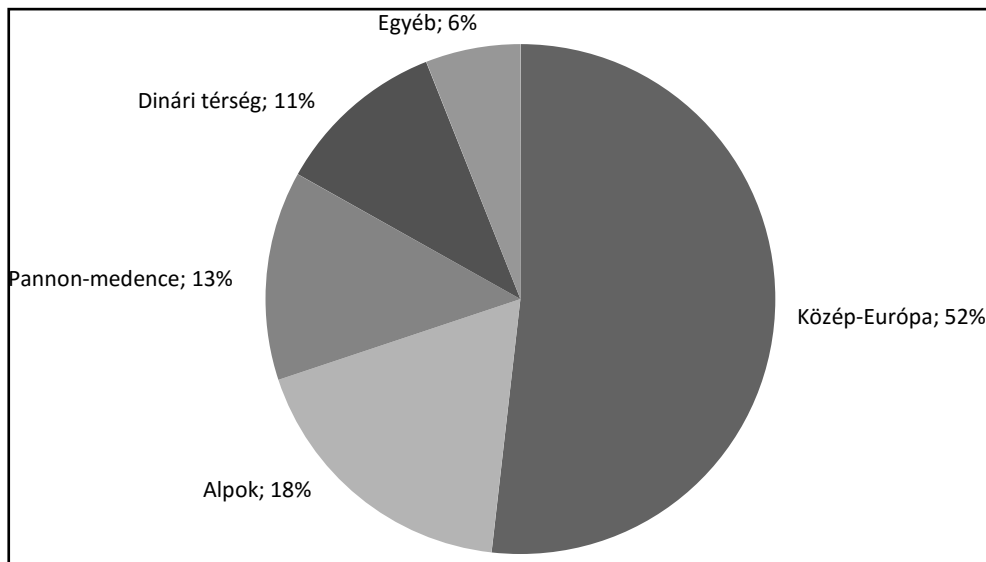
A Szlovéniában kapott válaszokból egyértelműen kitűnik, hogy a kutatásban részt vett hallgatók az országot Közép-Európa részének tekintik, azonkívül erős a kötődésük elsősorban az Alpesi országok térségéhez, a Magyarországgal és Ausztriával közös Pannon-medencéhez, valamint a Dinári-hegység térségéhez.

2.2.3 táblázat: A Magyarországgal azonos nagytérségbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

Elsődleges említés (N=229)		További említések összesen (N=593)			
Ország	%	Ország	%	Ország	%
Szlovákia	45,9	Szlovákia	14,8	Montenegró	0,8
Románia	27,5	Románia	14,7	Németország	0,8
Ausztria	11,8	Szerbia	13,3	Bulgária	0,7
Csehország	3,9	Szlovénia	11,8	Macedónia	0,5
Szerbia	3,5	Horvátország	11,3	Albánia	0,3
Horvátország	2,6	Ukrajna	9,9	Koszovó	0,3
Ukrajna	2,2	Ausztria	9,8	Moldova	0,3
Lengyelország	1,3	Csehország	6,1	Hollandia	0,2
Németország	0,4	Lengyelország	3,0	Olaszország	0,2
		Bosznia-Herceg.	1,0		

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

2.2.5 ábra: A „Mely nagyrégió(k) része Szlovénia?” kérdésre adott válaszok összegzése N=83

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

A szlovén hallgatók által megnevezett társországok sorából egyértelműen egy olyan nagytérségi kép rajzolódik ki, ami leginkább az osztrák válaszokra hasonlít. A szlovén diákok közös tere nyugat felé nyit, a másodlagos említésekben is inkább nyugati országok szerepelnek. A volt jugoszláv társállamok csak sporadikusan jelennek meg, tehát a válaszadók nem vállalnak igazi térközösséget azokkal az államokkal, amelyekkel egykor országuk egy politikai alakulatot formált.

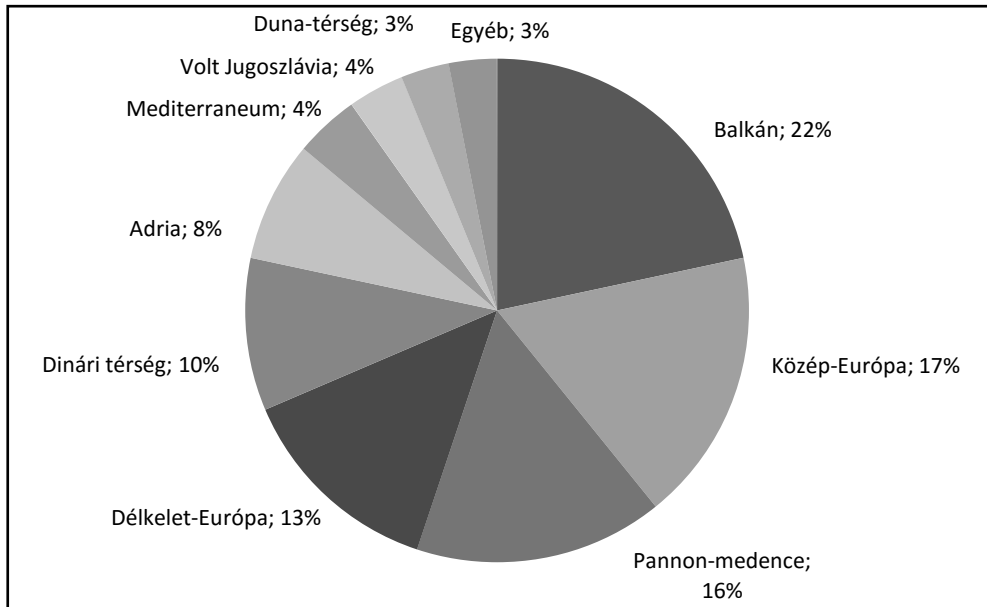
2.2.4 táblázat: A Szlovéniával azonos nagytérsgébe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

Elsődleges említés (N=60)		További említések összesen (N=243)			
Ország	%	Ország	%	Ország	%
Ausztria	40,0	Csehország	13,6	Luxemburg	2,1
Magyarország	16,7	Svájc	13,2	Albánia	1,2
Németország	16,7	Ausztria	11,9	Belgium	1,2
Olaszország	13,3	Szlovákia	10,3	Macedónia	1,2
Horvátország	6,7	Magyarország	9,9	Szerbia	1,2
Csehország	3,3	Németország	8,6	Bosznia-Herc.	0,8
Benelux államok	1,7	Lengyelország	8,2	Crna Gora	0,8
Szlovákia	1,7	Horvátország	4,9	Hollandia	0,8
		Liechtenstein	3,3	Bulgária	0,4
		Franciaország	2,9	Moldávia	0,4
		Olaszország	2,5	Oroszország	0,4

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Horvátország bonyolult nagytérsgéi helyzetét világosan visszaadták válaszadóink. Az országuk hovatarozását firtató kérdésre 194 válasz érkezett, s ezeket az egyéb kategórián kívül kilenc kategóriába tudtuk összevonni. További összevonások nem voltak lehetségesek, mert mindegyik megnevezés világos és logikus, egymástól jól elkülöníthető volt.

2.2.6 ábra: A „Mely nagyrégió(k) része Horvátország?” kérdésre adott válaszok összegzése N=194

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Jól látható, hogy az országot Délkelet-Európa/Balkán és Közép-Európa közé helyezik el, egy olyan régióba, amely afféle fordítókorongot jelent a két említett térség, s a tenger révén a mediterráneum felé. Ezek a hatások tükröződnek a horvát válaszokban, amelyek még kiegészülnek a dunaisággal, s a pannon térségre való utalással is.

Előzetes várakozásainkat megcáfolta az eredmény, miszerint a válaszadó horvát egyetemi hallgatók messzemenően vállalták a térközösséget a volt jugoszláv tagállamokkal és Magyarországgal, az általuk kialakított közös nagytérrel dominánsan ezek az államok alkotják, kiegészítve a hagyományos hatalmak közül Olaszországgal, Ausztriával és Németországgal, valamint néhány további közép-európai és balkáni állammal. Érdekes megfigyelni, hogy mennyire aszimmetrikus a horvát–szlovén viszony. Míg a horvát elsődleges válaszok között a legmagasabb arányt Szlovénia éri el, addig a szlovén válaszok között Horvátország meglehetősen hátra sorolódott.

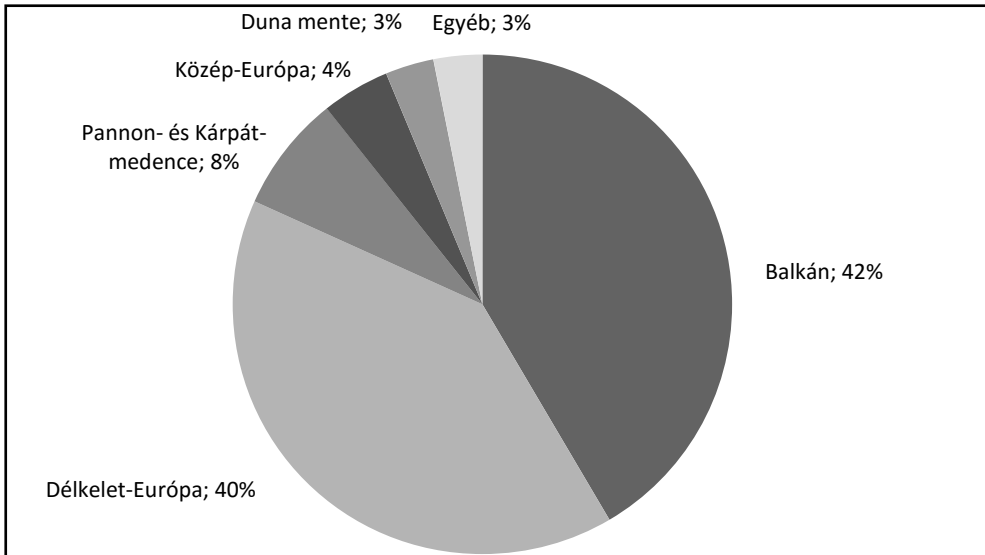
Szerbia elhelyezésében már elsöprő többséget alkot a Balkán és Délkelet-Európa térsége. Válaszadó hallgatóink a többi országhoz képest nagyon alacsony mértékben helyezték országukat Közép-Európába. Ez még akkor is a legalacsonyabb értéket mutatná, ha összevonnánk a „Duna mente” és a „Pannon-”, valamint „Kárpát-medence” válaszokkal.

2.2.5 táblázat: A Horvátországgal azonos nagytérségbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

Elsődleges említés (N=134)		További említések összesen (N=431)			
Ország	%	Ország	%	Ország	%
Szlovénia	29,9	Bosznia-Herceg.	12,1	Görögország	4,2
Bosznia-Hercegovina	23,9	Crna Gora	11,4	Románia	4,2
Magyarország	15,7	Szerbia	10,9	Csehország	3,0
Szerbia	14,9	Magyarország	10,7	Bulgária	2,8
Crna Gora	6,0	Macedónia	8,8	Szlovákia	2,8
Olaszország	5,2	Szlovénia	7,2	Lengyelország	1,6
Németország	3,0	Albánia	6,3	Németország	1,4
Csehország	1,5	Ausztria	6,3	Olaszország	0,9
		Koszovó	5,3	Svájc	0,2

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

2.2.7 ábra: A „Mely nagyrégió(k) része Szerbia?” kérdésre adott válaszok összegzése N=159

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Mindebből látható, hogy a szerbiai diákok egyértelműen már a Balkán részének tartják országukat. Kiemelendő, hogy Szerbiában magyar nemzetiségű kontrollcsoportunk is volt. Ha csak a szerb nemzetiségű diákok véleményét külön vizsgáljuk, akkor még inkább erősödik a Balkán elfogadottsága.

Ha azt vizsgáljuk meg, hogy mely országokkal vállalnak térközösséget a válaszadók, akkor jelentős különbséget nem fedezhetünk fel a szerb, illetve a magyar kisebbségi válaszok között. Mindegyik fő iránya a Balkán és Magyarország. A magyar válaszadók esetében a Magyarországgal és Horvátországgal való közösség erősebb, hangsúlyosabb.

A szerb–horvát viszonyban is megfigyelhetjük azt az aszimmetriát, amit már a horvát–szlovénnaál megtettünk. A szerbiai válaszok esetében Horvátország első helyen áll az első említések között, míg a horvát válaszok esetében Szerbia messze hátrébb sorolódik.

Románia nagytérségek közötti „köztes” helyzete ugyanúgy nyilvánvalóan megmutatkozik a hallgatók válasza alapján, mint a horvát esetben. A 256 válasz hét különböző térfogalomba volt besorolható, valamint az „egyéb” kategóriába. Az „egyéb”-be sorolt válaszok között több olyan volt, amely Romániát mint Európa közepét írta le.² Érdekes módon az „egyéb” kategóriába kellett tenni azt az egyetlen választ, amely az országot a Fekete-tenger térségéhez sorolta. Főleg a horvát „adriai” identitás után meglepő, hogy a tenger ennyire kis szerepet játszott válaszadóink térbeli identitásában. A tenger gyenge reprezentativitásának az lehetett az oka, hogy kérdőíveink nagy részét Erdélyben és Temesváron kérdeztük le, tehát válaszadóink lakhelye messze esett a tengertől. De valószínűleg egyébként sem lehet erős a román gondolkodásban a maritim hatás, hiszen akkor a médián, oktatáson stb. keresztül az ország belső területein élőknél is megjelenne ennél nagyobb mértékben.

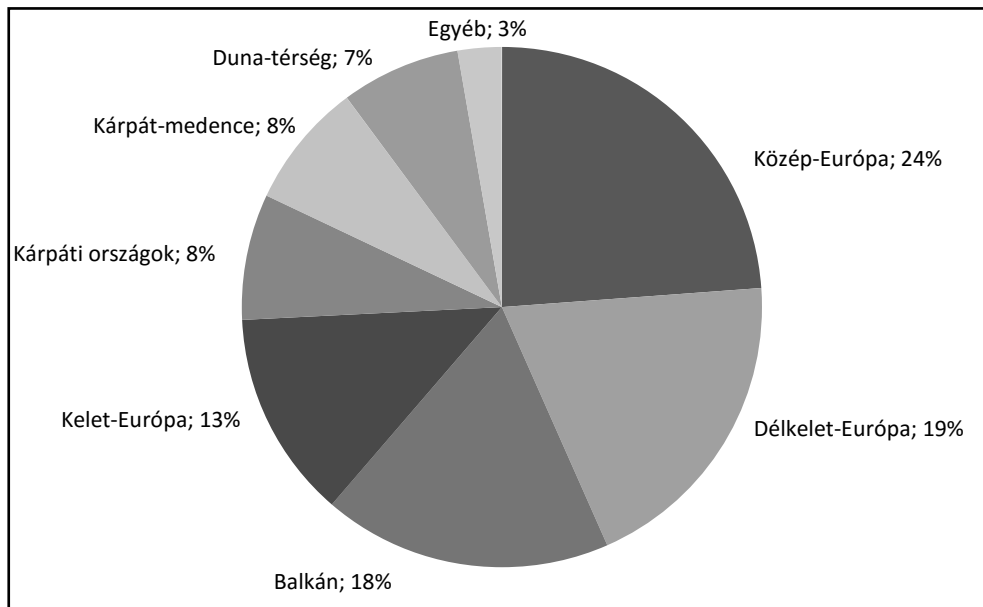
2 Több romániai tankönyv is hangsúlyozza, hogy Románia Európa földrajzi közepén található, s ez valószínűleg egyike a nemzeti mítoszoknak.

2.2.6 táblázat: A Szerbiával azonos nagytérségbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

Elsődleges említés				További említések összesen (N=221)			
Szerb válaszadók (N=103)		Magyar kisebbségi válaszadók (N=27)		Ország	%	Ország	%
Ország	%	Ország	%				
Horvátország	23,3	Horvátország	29,6	Macedónia	14,4	Szlovákia	1,2
Bosznia-Herc.	18,4	Magyarország	29,6	Montenegró	13,2	Ausztria	1,0
Montenegró	12,6	Montenegró	11,1	Bosznia-Herceg.	12,4	Moldávia	0,8
Macedónia	11,7	Bosznia-Hercegov.	7,4	Albánia	12,0	Ukrajna	0,6
Bulgária	10,7	Macedónia	7,4	Bulgária	9,6	Csehország	0,4
Magyarország	5,8	Albánia	3,7	Horvátország	9,1	Koszovó	0,4
Görögország	4,9	Bulgária	3,7	Románia	8,3	Olaszország	0,4
Románia	4,9	Görögország	3,7	Görögország	6,7	Svájc	0,4
Németország	1,9	Románia	3,7	Szlovénia	4,5	Lengyelország	0,2
Szlovénia	1,9			Magyarország	2,2	Liechtenstein	0,2
Ukrajna	1,9			Törökország	1,6	Németország	0,2
Albánia	1,0						
Koszovó	1,0						

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

2.2.8 ábra: A „Mely nagyrégió(k) része Románia?” kérdésre adott válaszok összegzése N=256

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Ugyanakkor a válaszokból lekövethető, hogy az ország területe valóban megoszlik Közép-, Délkelet- és Kelet-Európa között, s néha még a Balkán fogalmába is belevonják. Mindemellett csak marginálisan jelenik meg a korábban annyit hangoztatott kárpáti térséghez tartozó állam képe. Erős ugyanakkor ma már a Közép-Európához tartozás érzése. Romániában is volt magyar kisebbségi kontrollcsoportunk, ezért erős a Kárpát-medencéhez tartozás vállalása.

A társországok megnevezése is tükrözi azt, hogy az ország több nagytérséghez is tartozik. Talán a legdiverzebb, legtöbb égtájat magába foglaló válaszok születtek Románia esetében. A román és a magyar válaszadók véleménye között legszembetűnőbb különbség, hogy etnikai alapon a magyarok Magyarországot teszik az első helyre, mellyel azonos térben képzelik el Romániát (de a románok körében is a második helyen van hazánk), míg a román nemzetiségű válaszadóknál jelentős Moldávia szerepe (szintén az etnikai hasonlóság miatt).

2.2.7 táblázat: A Romániával azonos nagytérségbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

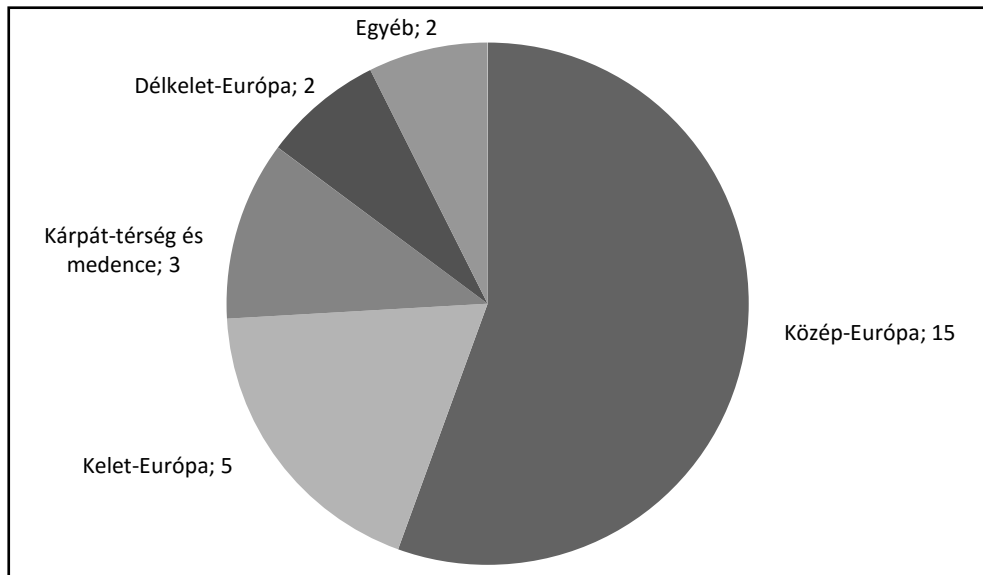
Elsődleges említés				További említések összesen (N=525)			
Román válaszadók (N=146)		Magyar kisebbségi válaszadók (N=78)		Ország	%	Ország	%
Ország	%	Ország	%				
Bulgária	32,9	Magyarország	46,2	Bulgária	15,3	Szlovénia	2,3
Magyarország	28,1	Bulgária	24,4	Szerbia	13,4	Lengyelország	2,1
Moldávia	15,8	Szerbia	7,7	Ukrajna	12,2	Csehország	1,7
Ukrajna	13,0	Moldávia	5,1	Magyarország	9,5	Fehéroroszország	1,1
Szerbia	4,1	Ukrajna	3,8	Szlovákia	8,0	Németország	1,1
Görögország	1,4	Macedónia	2,6	Moldávia	7,6	Oroszország	1,1
Horvátország	1,4	Szlovákia	2,6	Ausztria	3,4	Koszovó	0,8
Lengyelország	1,4	Ausztria	1,3	Horvátország	3,4	Svájc	0,8
Németország	1,4	Belgium	1,3	Montenegró	3,4	Törökország	0,8
Ausztria	0,7	Görögország	1,3	Albánia	3,1	Ciprus	0,4
		Lengyelország	1,3	Görögország	3,1	Franciaország	0,2
		Németország	1,3	Bosznia-Herc.	2,5	Liechtenstein	0,2
		Törökország	1,3	Macedónia	2,3	Olaszország	0,2

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Ukrajna esetében a válaszok száma oly csekély, hogy messzemenő következtetéseket még annyira sem vonhatunk le belőlük, mint az előző országokban. Ezért nem is százalékokat, hanem a válaszok számát közöljük a diagramon. Mindenesetre elmondhatjuk, hogy válaszadóink az ország közép-európaiságát preferálják inkább, de Kelet-Európa részének is tartják Ukrajnát.

A társországok megnevezésénél az első említés elsősorban a nagyobb szomszédokat hozza elő, s a további említésekénél is fontosak a szomszédok, de előre sorolódnak a közép-európai államok. Magyarország vezető szerepe annak is tulajdonítható, hogy lekérdezésünk Kárpátalján zajlott, s több magyar nemzetiségű diák is bekerült a mintába. Ugyanakkor Kelet-Európa is fontos a térközösség szempontjából, hiszen Fehéroroszország és Oroszország is bekerült a legfontosabb társországok közé.

2.2.9 ábra: A „Mely nagyrégió(k) része Ukrajna?” kérdésre adott válaszok száma N=27

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

2.2.8 táblázat: A Horvátországgal azonos nagytérségbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok száma (db)

Elsődleges említés (N=23)		További említések összesen (N=60)			
Ország	db	Ország	db	Ország	db
Magyarország	9	Lengyelország	8	Oroszország	3
Románia	5	Szlovákia	8	Ausztria	2
Fehéroroszország	3	Csehország	7	Németország	2
Lengyelország	3	Románia	7	Bosznia-Herceg.	1
Oroszország	3	Fehéroroszország	6	Bulgária	1
		Moldávia	5	Macedónia	1
		Magyarország	4	Szerbia	1
		Szlovénia	4		

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

A számszerűsíthetőség kedvéért egy zárt kérdésben is visszatértünk az általunk felvázolt régiófogalmakra. A 2.2.9 táblázatban láthatjuk, hogy válaszadóink a kilenc (tizenkét) térfogalom közül melyek részeként határozták meg saját országukat. Minden válaszadó több nagyteret is bejelölhetett, így a válaszok száma lényegesen magasabb, mint a válaszadó száma (1294 fő). Így az egyes országokat el tudjuk helyezni a térfogalmak rendszerében. Táblázatunkban az adott térfogalmat bejelölő válaszadók aránya látható.

2.2.9 táblázat: A saját ország hovatartozásának megítélése (a zárt kérdés alapján) a válaszadók arányában (%)

Ország	Közép-	Kelet-	Délkelet-	Balkán	Duna- társág	Ezen belül			Pannon- medence	Kárpát- medence	Kárpáti országok	Alpok országai		
						Fel- ső-	Kö- zép-	Alsó-						
	Európa						Duna							
%														
Ausztria	72,3	38,4	26,8	11,6	58,9	25,0	45,5	4,5	39,3	16,1	21,4	92,0		
Horvátország	65,8	3,4	67,1	57,5	21,2	0,7	64,4	6,8	71,9	0,0	0,7	3,4		
Magyarország	92,2	36,9	3,7	3,3	44,3	4,5	82,0	4,5	55,3	98,0	41,8	10,2		
Románia	53,3	50,4	42,3	45,5	65,4	5,7	9,8	63,0	20,7	74,0	63,8	1,2		
Szerbia	33,1	3,3	58,9	96,0	60,3	2,6	56,3	27,8	76,2	44,4	7,9	0,0		
Szlovákia	96,6	8,4	0,8	0,4	47,5	12,9	58,2	5,3	29,7	42,6	41,4	1,1		
Szlovénia	97,0	1,5	30,3	50,0	7,6	7,6	10,6	0,0	81,8	0,0	0,0	95,5		
Ukrajna	60,7	58,9	26,8	5,4	21,4	12,5	14,3	33,9	10,7	64,3	66,1	3,6		

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Első pillantásra látszik, hogy minden ország esetében van egy vagy több kiugró identifikációt mutató térfogalom. Van, ahol ez csak egy-két fogalomra korlátozódik (mint pl. Szlovákia), s van, ahol jellemzőbb a heterogenitás, s több térfogalom is megjelenik a diagramban (Románia, Ukrajna).

Nagyon magas (90% feletti) identifikációs szintet öt államban négy területi fogalom esetében találtunk. A legerősebb kötődés Közép-Európához kapcsolódik. A szlovén válaszadók 97, a szlovákok 96,6, a magyarok 92,2%-a tartotta országát a régió részének. Az osztrák és a szlovén válaszadók kötődése az Alpok országaihoz szintén magas (92, ill. 95,5%). Mindkét ország valóban a hegységrendszer területén található, de érdekes megemlíteni, hogy lényegesen erősebb a kötődés az Alpok országainak csoportjához, mint a Kárpátok országaihoz. (Románia, Szlovákia, Ukrajna esetében csak 63,8 és 41,4, valamint 66,1% vélte országát ebbe a körbe tartozónak.)

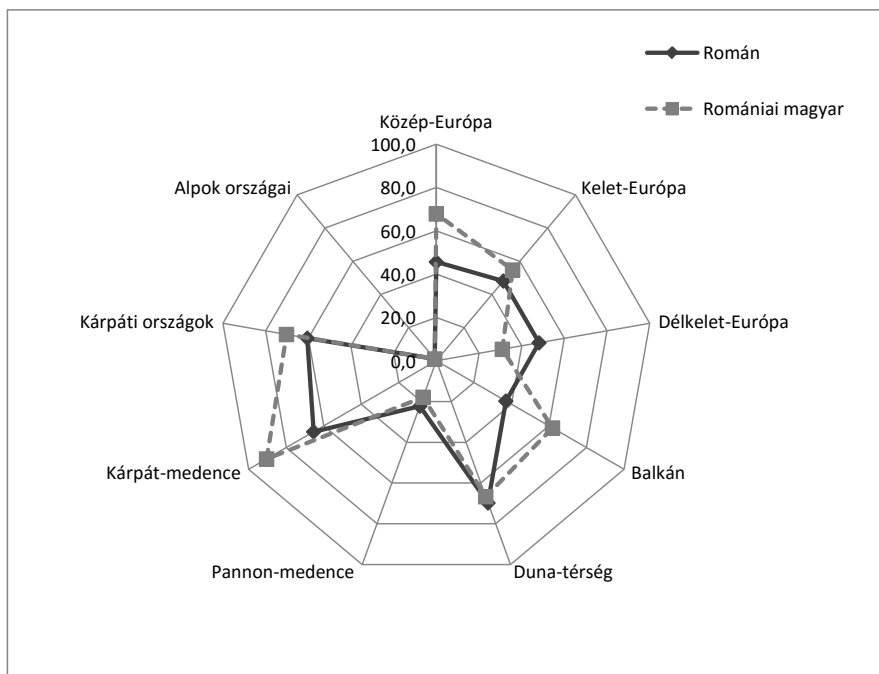
Etnikai háttérű eltérések a nagytárségi identifikációban

A Kárpát-medence értelmezése kapcsán már említettük, hogy a kutatás során Romániában, Szlovákiában, Szerbiában és Ukrajnában vettünk fel kérdőíveket magyar nemzetiségű hallgatók körében is. Mivel eredeti célunk mindegyik országban a többségi nemzet térfelfogásának vizsgálata volt, ezért a szomszédos országokban felvett, magyar nyelvű kérdőívek száma összesen 205 db volt (Románia: 84; Szlovákia: 69; Szerbia: 41; Ukrajna: 11). Ezek természetesen kis elemszámok, így a belőlük nyert információk nem nevezhetők reprezentatívnak, de szerepük is valójában csak a kontroll volt, s jól rámutatnak arra, hogy vannak a térszemléletben etnikai eredetű különbségek is. Hozzá kell tennünk, hogy a magyar válaszadók döntő többségében ugyanazt a földrajzi tananyagot tanulják, mint a többségi nemzet diákjai, még ha magyar nyelvű iskolába jártak is. A különbség a többségi nemzet és a kisebbség térszemlélete között így nagymértékben

etnikai, nyelvi, azonosságtudati háttérükre vezethető vissza. A kisebbségi magyarság számára a nagyterségi térközösség-vállalás az anyaországon keresztül is megvalósul, így felfedezhető az állampolgárságuk szerinti országuk földrajzi elhelyezkedése és földrajzi tananyaga által gyakorolt hatás, de ugyanígy a magyar szemlélet is, ami a családból, az általuk követett (gyakran kizárólagosan) magyar nyelvű média térszemléletéből következik. A négy esetből háromban (Romániában, Szerbiában és Ukrajnában) a Kárpát-medence mellett a közép-európai azonosságtudat erősebb a magyar válaszadóknál. Nyilván ez kifejezi azt a törekvést is, hogy lakóhelyüket közelebb érezzék az anyaországhoz, s kifejezzék térközösségüket azzal.

Romániában, mint már láttuk, a Kárpát-medence-tudat erősebb a magyar nemzetiségűeknél, de a románok is bejelölték a fogalmat. Ezt azzal a megköttéssel kell értelmeznünk, hogy a román válaszadók nagyrészt mást értettek a Kárpát-medence fogalma alatt, mint amire kérdőívünk összeállításakor gondoltunk. Ezt fentebb már részletesen bemutattuk. A másik lényegi eltérés a Közép-Európa fogalom használata. Míg a románok 46%-a jelölte be, hogy Románia közép-európai ország, addig a magyarok 68%-a. Érdekes, ha megnézzük a román válaszok területi eltérését. Az erdélyi román válaszok között csak 42% kapcsolódott Közép-Európához, míg Bukarestben 89,5%. Erdélyben inkább a Duna-térséggel azonosították magukat a románok, míg a magyaroknál mindkét fogalom megjelent. Érdekes, bár nem jelentős eltérés, hogy míg a románok inkább Délkelet-Európába helyezik országukat, addig a magyarok elsősorban a Balkán részének tartják azt.

2.2.10 ábra: Románia nagyterségi hovatartozásának megítélése a román és a romániai magyar válaszadók véleménye szerint

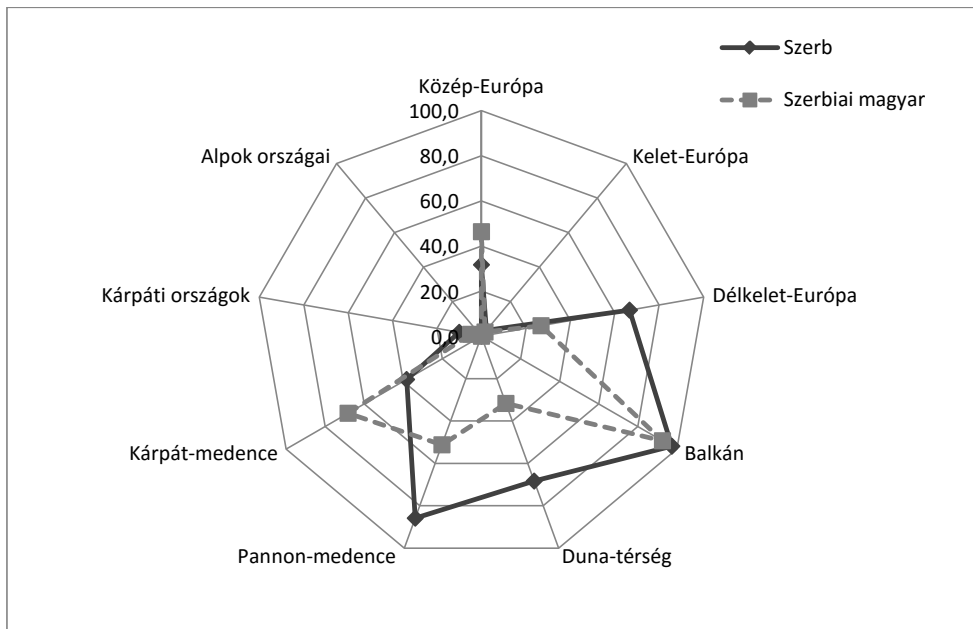

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

A magyarok „balkáni” véleménye mögött egy pejoratív megnyilvánulás is tapasztalható. Hangsúlyozni akarták elégedetlenségüket az állam vezetésével kapcsolatban. Ehhez hozzá kell tenni, hogy kérdőívünket 2014 tavaszán vettük fel, de a viszonylag kevés magyar kontrolleredmény miatt 2015 tavaszán megismételtük a magyar nyelvű kérdőív felvételét. Érdekes volt látni, hogy az utóbbi esetben lényegesen többen jelölték Romániát balkáni országnak, míg 2014-ben a magyarok is inkább délkelet-európainak jelölték azt. Mivel ez már a felvétel során feltűnt, utána is kérdeztünk a lehetséges okoknak. Ebben az időszakban a román ügyészség kifejezetten intenzív korrupcióellenes harcot indított, s a média tele volt a még akár hatalmon is lévő politikusok leleplezett, nyilvánosságra hozott korrupciós ügyeivel. A hétköznapi ember, a politika iránt kevésbé érdeklődő egyetemi hallgató számára is világossá vált a korrupció mértéke, „balkánisága”. Így végső soron a korrupcióellenes harc okozta, hogy a magyar hallgatók Románia-kepe a pejoratív balkáni fogalom irányába mozdult.

Szerbiában alig tapasztalhatók eltérések a Vajdaságban és a fővárosban felvett szerb válaszok között, míg a magyar és a szerb esetek között annál inkább. Itt is jellemző, hogy a magyar válaszadók Közép-Európa- és Kárpát-medence-identitása erősebb, míg a szerb válaszadók a Balkán, a Pannon-medence és a Duna-térség részének tartják Szerbiát. A legmagasabb szintű identifikáció mindkét etnikai csoportnál a Balkánhoz köti az országot. Hasonlóan a román esethez, itt is a magyarok tartják az országot kevésbé a semlegesebb csengésű Délkelet-Európa részének, mint a szerbek.

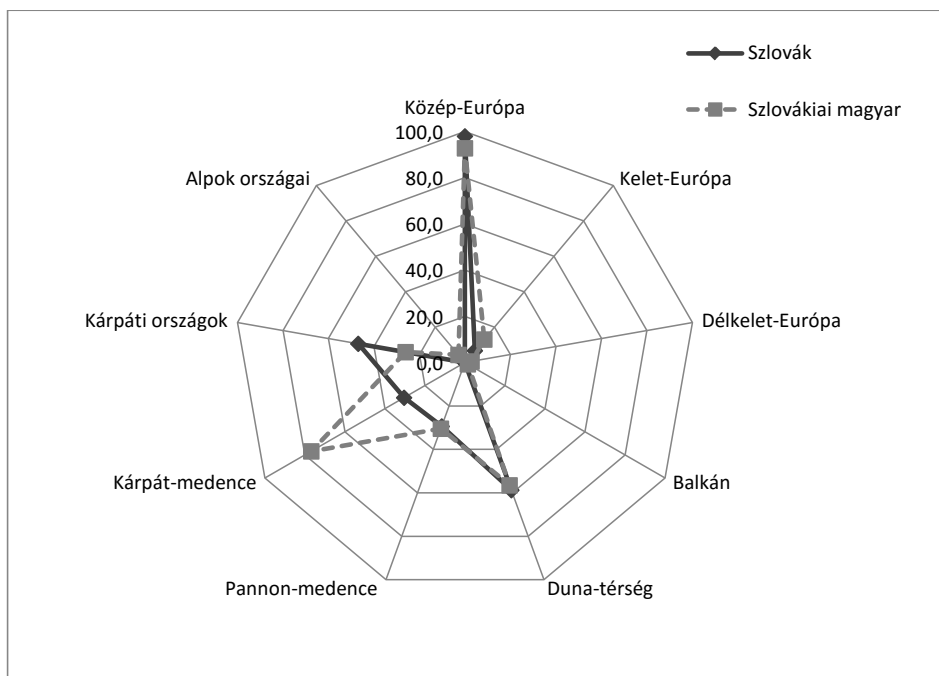
2.2.11 ábra: Szerbia nagytérségi hovatartozásának megítélése a szerb és a vajdasági magyar válaszadók véleménye szerint

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Szlovákia esetében ez a különbség csak a Kárpát-medence fogalomnál jelenik meg, a Közép-Európa fogalom azonos szinten jelenik meg mindkét nemzetiség esetében, hiszen Szlovákia vitathatatlanul annak részét képezi. A magyarok Szlovákiát inkább a Kárpát-medencébe helyezik, míg a szlovákok a „kárpáti országok” részének tartják. Itt a magyarok inkább a medencét hangsúlyozzák, amely anyaországi térszemléletüket mutatja. Iskolai tananyaguk hasonló a szlovákokéhoz, de ők a magyar médiát követik, amelyben naponta találkozhatnak a Kárpát-medence kifejezéssel, térképekkel (pl. időjárás-jelentés). Fontos az az etnikai földrajzi tény is, hogy a szlovákiai magyarság szállásterülete az ország déli, medencefenéki területén található. A szlovákok inkább a „kárpáti” országokhoz sorolják államukat, ami táplálkozik egyrészt a magyar térszemlélet hivatalos tagadásából, de még inkább abból, hogy nemcsak az oktatásból, de az ő általuk követett médiából is hiányzik a Kárpát-medence térfogalom (illetve ha megjelenik, az mint a magyar veszély, a magyar imperializmus térbeli eszköze jelenik meg, de csak a médiát intenzívebben használó, műveltebb rétegnél). A magyarság etnikai földrajzi komplementerként a szlovák szállásterület hagyományosan a hegyvidéki területeken található, így szemléletük hagyományosan is medenceperemi, hegyvidéki.

2.2.12 ábra: Szlovákia nagytársági hovatartozásának megítélése a szlovák és a szlovákiai magyar válaszadók véleménye szerint

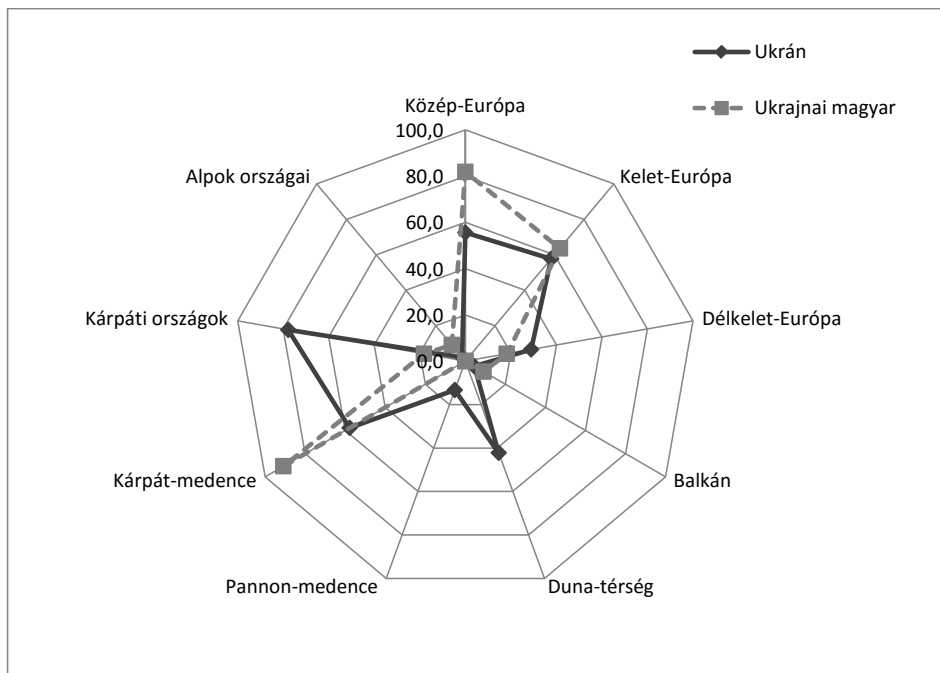

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Hasonló a helyzet az ukrán, s a kárpátaljai magyar vélemények különbségénél. Érezhető a magyarok gravitálása a közép-európai, Kárpát-medencei irányba, míg a dunaiság a magyaroknál nem jelent meg, csak az ukrán válaszadóknál. Nyilván az anyaországhoz kapcsolódó, mentális kötődés mellett itt szerepet játszott az a tényező is, hogy kérdőívünk

lekérdezésére egy olyan történelmi pillanatban került sor, amikor az orosz fenyegetés és a kelet-ukrajnai szeparatista konfliktus miatt Ukrajna egy részében még hangsúlyosabbá vált a nyugati orientáltság, ami a kérdőívünkben a közép-európaiság érzésében csapódott le. Az ukrán lakosság hagyományos kelet–nyugati (oroszbarát vs. nyugatos) megosztottságára ez még ráerősített, így vélelmezhető, hogy békeidőben még nagyobb lett volna a különbség a magyarok és az ukránok véleménye között a Közép-Európához tartozás kérdésében. A Kárpát-medencéhez és kárpáti országokhoz tartozás különbsége itt is megfigyelhető. Az okok hasonlóak, mint Szlovákiában: az oktatási tananyag és a médiában elhangzottakon túl itt is fennáll az a térszerkezeti tény, hogy a magyarság lakhelye az Alföld határon átnyúló része, illetve a Kárpátok előterét alkotó dombosági térszín, míg az Ukránok jellemzően a hegységkeret.

2.2.13 ábra: Ukrajna nagytérségi hovatartozásának megítélése az ukrán és a kárpátaljai magyar válaszadók véleménye szerint

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Kárpát-medence, Duna-térség, Pannon-medence megítélése

Magas identifikációs szintet mutat a Kárpát-medencéhez való tartozás a magyar válaszadók körében (98%). Ha a teljes kutatást nézzük, ez a legmagasabb identifikációs szint. A Kárpát-medence természetföldrajzi fogalomként is felfogható, de nagyobb a politikai-történelmi jelentősége a magyarok számára. Ez abból is látható, hogy Magyarországon kívül a fogalom ott jelenik még hangsúlyosan meg, ahol magas a magyar kisebbség aránya: elsősorban a romániai válaszok között (74%), illetve Ukrajnában (64,3%), Szlovákiában (42,6%), és Szerbiában (46%). A kiugróan magas romániai érték magyará-

zataként azt is el kell mondanunk, hogy a magyar kisebbség mellett fontos a román földrajzoktatás névhasználata is. Romániában, Szerbiában, Ukrajnában és Szlovákiában a magyar nyelvű kontroll kérdőívek eredményei némiképp különböznek a többségi nemzet körében felvett kérdésektől. Mint fentebb említettük, ez a különbség elsősorban a Kárpát-medence kérdését érinti. A magyar nemzetiségű válaszadók lényegesen nagyobb arányban jelölték, hogy az adott ország a Kárpát-medence része, mint a többségi nemzethez tartozók.

2.2.10 táblázat: A többségi nemzethez tartozó és a magyar nemzetiségű válaszadók közül azok aránya, akik országukat a Kárpát-medence részének tekintették (%)

	Románia	Szlovákia	Szerbia	Ukrajna
Többségi nemzet	65,4	30,4	38,3	57,8
Magyar válaszadó	90,5	76,8	68,3	90,9

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

A táblázat értékeit látva szembetűnő a válaszok etnikai alapú eltérése. Ebből látszik, hogy a Kárpát-medence magyar koncepció, erősebb a jelenléte a magyar nemzetiségű válaszadók térképzei között. Szlovák válaszadóink jelölték legkisebb arányban, hogy Szlovákia a medence része lenne. Ez annál is inkább érdekes, mert Magyarországon kívül Szlovákia még az az ország, amely teljes területével a földrajzi alapon meghatározható medence része, igaz annak peremzónáján. Ebből is látszik, hogy a két ország között zajló nevezéktani vita egyik lényeges pontja ez a kérdés, mivel szlovák oldalról a teljes tagadás álláspontjára helyezkednek a tankönyvek, hivatalos megszólalások, mivel a Kárpát-medencét politikai jellegű téregységnek látják, amely Nagy-Magyarországgal azonosítható.

Magas a medencéhez tartozás érzése a romániai és ukrainai magyar válaszadók körében, ahol meghaladja a 90%-ot. Magas a román válaszadók körében is. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a román földrajzban gyakran használják a „Kárpáti-medencék” fogalmát, ami nem a magyar értelemben vett nagy medencére utal, hanem az Erdélyi-medencére, illetve a kisebb, a Kárpátok vonulatai között található medencékre. Ukrajnában a magas arány mögött az az összefüggés áll, hogy kérdőívünket Kárpátalján kérdeztük le, s itt az ukrán válaszadók mindennel azonosultak, ami a Kárpátokkal összefügg. Szerbia esetében ismét nevezéktani problémát találhatunk. Míg a magyar válaszadók magas arányban jelölték be a medencét, addig a szerbek inkább a Pannon-medence fogalmát használták. A délszláv földrajztanításban ez a fogalom bukkan fel azokkal az alföldi, dombosági területekkel kapcsolatban, amelyek Szerbia, Horvátország és Szlovénia északi peremén az Alföldhöz, valamint a dél-dunántúli területekhez kapcsolódnak. Így ők természetföldrajzi alapon tudnak ezzel a fogalommal azonosulni.

Fontos rávilágítani ugyanakkor arra, hogy a Kárpát-medence fogalom korántsem pontosan körvonalazott a válaszadók mentális térképén. Nem ismerik annak kiterjedését, határait sem a magyarok, sem a többségi nemzethez tartozók. Ennek tesztelésére megkértük a válaszadókat, hogy egy domborzati-vízrajzi térképen jelöljék be a medence határait. Kevés helyes vagy megközelítőleg helyes válasz született. Több bizonytalanság is látható:

- A szomszédos nemzetek körében felvett kérdőívekből látható, hogy a válaszadók nem hallották még a fogalmat, vagy ha igen (lásd a román „Kárpáti-medencék”

fogalmát), akkor nem a magyar földrajz szerinti területegységre vonatkoztatva. Sok válaszadó, nyilván kreatív megoldásként, a térképen az Erdős- illetve a Keleti-Kárpátok által körbezárt területet, nagyrészt Románia területét jelölte be mint medencét, középpontban az Erdélyi-medencével. Több változatban, de szinte valamennyi országban felbukkant ez a verzió. Gyanítható, hogy valós, iskolai ismeretek híján a térképre pillantva ez rajzolódott ki a válaszadók előtt.³ Másik, hasonló válasz a Kárpátok vonulatának körbekerítése volt egy vonallal, valójában a hegyvidéki területek bejelölésével. Ettől eltérő, markáns vélemény nem fogalmazódott meg.

– A szomszédos országok magyar nemzetiségű válaszadói sem tudtak jobb rajzos válaszokat adni a medence elhelyezkedésére. Néhány esetben a történelmi Magyarország határait rajzolták be (erdélyi válaszadóink közül ketten rendkívül pontosan), de Horvátországgal, sőt Fiumével együtt, ami nyilván nem fér bele a Kárpát-medence fogalomba. Látható, hogy a többi kérdésnél a magyar nemzetiségűek magasabb arányban azonosulnak a Kárpát-medence fogalommal, s valószínűleg érzik annak közelségét az anyaország fogalmához, tehát a térség politikai jelentőségéről van elképzelésük, de kiterjedésében nem tudják azonosítani, nincs elképzelésük a medencéről mint természeti tájról.

– A magyarországi magyar válaszadók többé-kevésbé helyesen rajzolták be a medence területét. Az ő esetükben szigorúbbak lehetünk, amikor a rajz pontosságát kérjük számon, hiszen egyrészt a hazai tananyagban, térképeken, médiában, közbeszédben rendszeresen használt térfogalom, másrészt válaszadóink nagy része földrajz szakos hallgató volt. A jelölések pontosságát tekintve nem volt szignifikáns különbség a földrajzos és nem földrajzos hallgatók között. Néhány esetben itt is előfordult a Nagy-Magyarország határának berajzolása, míg három esetben a mai országhatárokat jelölték be. A legtöbb esetben ugyanakkor egy elnagyolt, a Kárpátokat és a Dinári hegységet követő ívet rajzoltak a hallgatók. Ebből arra következtethetünk, hogy a medencével mint természetföldrajzi fogalom hatáiraival nincsenek tisztában, azt csak mint térképlapot ismerik, s tisztában vannak politikai jelentőségével.

Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Kárpát-medence magyar használatú földrajzi fogalom. A szomszédos országok oktatása, közbeszéde stb. nem használja, sőt tagadja a létét. A fiatalok körében a tagadás már nem jellemző, hiszen vélhetően sem negatív, sem pozitív információjuk nincs róla. Ugyanakkor, ha saját logikája szerint próbál következtetni a fogalom tartalmára az elé tett térkép használatával, akkor a magyar verziótól eltérő természeti objektumot határol le.

A magyarországi és a más országokban élő kisebbségi magyar válaszadók Magyarországhoz kötik a Kárpát-medence fogalmát, politikai értelemben használják. A térképen viszont mint természeti tájat kellett jelölniük. A rajzokból látható, hogy a

3 A román földrajz képviselői ismerik a magyar Kárpát-medence fogalmat. Deica (1999) külön tanulmányban fejtegette ki véleményét a Kárpát-medence elgondolásról (Le sens géopolitique du „Bassin Carpatique” – A „Kárpát-medence” geopolitikai értelme). Véleménye szerint ez egy 1920 után keletkezett magyar revizionista térfogalom, ami azt a földrajzi tévedést is hordozza, hogy az Erdélyi-középhegység egy külön medencét zár körbe (Erdélyi-medence), így nem is érthető, hogy a magyarok mért tartják a nagy medence részének.

magyarországi válaszadók nagyjából bejelölték a medence területét, de bizonytalanok annak határait, míg a külhoniak teljesen eltérő területet jelöltek be, hasonlóan a más nemzetiségűekhez.

Érdeemes megvizsgálni a Duna-medencéhez való kötődés kérdését is. A kérdőívben a Duna-térség egészére, valamint azon belül a folyóvíz három nagy szakaszára: a Felső-Duna, Közép-Duna-medence és Alsó-Duna fogalmára is rákérdeztünk (melyikbe tartozik bele a válaszadó országa?). Úgy gondoljuk, hogy ezek a térfogalmak eltérő kötődéseket fejeznek ki. A Duna-térség mint egész elsősorban szimbolikus jelentőséggel bír, s az osztrák központú közép-európaiság szinonimája is lehet (Ormos 2007). A három szakasz viszont egy-egy önálló térség, míg a Felső-Dunát a német és osztrák szakasszal azonosíthatjuk, addig a Közép-Duna-medence⁴ alatt a szlovák, magyar, szerb/horvát szakasz érthető, az Alsó-Duna pedig Délkelet-Európa, a Balkán és Kelet-Európa találkozási pontja, Bulgária, Románia, Moldávia és Ukrajna határtérsége. Megfigyelhetjük, hogy a válaszadók bizonyos esetekben saját országukat a Duna-térség részének, más esetekben valamely szakaszhoz tartozónak vélik inkább. Itt érdekes területi különbségeket találunk a válaszok között. A román, a szlovák és a szerb kérdőívek esetében tudunk különbséget tenni országrészek között. Romániában a bukaresti válaszadók közel 90%-ban az Alsó-Dunához tartozónak vélték Romániát, míg a Duna-térséget alig említették. Ezzel szemben az erdélyi és a temesvári válaszadók inkább a Duna-térséget preferálták, tehát ezzel is közép-európai közösségüket fejezték ki. Szerbiában hasonló (magas, mintegy kétharmados) súllyal jelent meg a Duna-térség és a Közép-Duna-medence egyaránt, de ha területi bontásban nézzük, akkor Belgrádban erősebb volt a Közép-Duna-medence pozíciója (73%), míg Vajdaságban a Duna-térségé (68%). Szlovákia esetében a területi különbség a dunaiság kérdésben jelenik meg elsősorban. Míg Pozsonyban a válaszadók 83%-a vélte úgy, hogy Szlovákia a Közép-Duna-medence része, s csak 53% szerint a Duna-térségé, addig Közép- és Kelet-Szlovákiában mindkét térség megjelent, de lényegesen gyengébb formában.

Ahogy a Kárpát-medence esetében tettük, a Közép-Duna-medence és a Pannon-medence esetében is megkértük a válaszadókat, hogy rajzolják be térképre ezen egységek határait. Bár e két fogalommal találkozott a hallgatók a tanulmányaik során, lehatárolásuk mégis hasonlóképpen bizonytalan volt, mint a Kárpát-medencéé. Míg a Kárpát-medence, mint láttuk, a szomszédaink fejében eltolódott a Keleti-Kárpátok térségébe, a magyarországi válaszadóknál pedig bizonytalanul ugyan, de egy Magyarország-központú nagyteret rajzolt ki, addig ez utóbbi két fogalom hasonló kiterjedésű osztrák, szlovák, magyar, szerb területre értelmeződött. A fő hasonlóság mindegyik esetben a bizonytalanság volt, tehát konkrét határok ez utóbbi két fogalomhoz sem kötődtek.

4 Itt egy kicsit pontatlanul, a közbeszédhez alkalmazkodva osztottuk fel a Duna térségét. A folyóvíz három szakasza a hivatalos felosztás szerint (Hardi 2012): a Felső-Duna a Morva folyó torkolatáig, a Közép-Duna Turnu Severinig (941 folyamkilométer) terjed, majd innen beszélünk az Alsó-Dunáról. A Közép-Dunát is három szakaszra osztjuk: Felső- (Dévény–Gönyű), Középső- (Gönyű–Báziás) és Al-Dunára (Báziás–Vaskapu). Jelen esetben viszont inkább a térség szemponjtából releváns Közép-Duna-medencét említjük, amelybe beletartozik a Bécsi-medence is. Teleki „Közép-Dunamedence” kifejezése a Bécsi-medencét és a Kárpát-medencét foglalja magába, de ugyanakkor utalt a „Felső-Dunamedencékre”, amelyek kisebb kiterjedésűek, valamint az „Alsó-Dunamedencére” is. Tehát egy logikus geomorfológiai, hidrológiai rendszert vázolt fel, de ebből a köztudatban csak a középső él mint egység.

Mindez azt mutatja, hogy miközben a magyarság identifikációs szintje magas a Kárpát-medence fogalommal kapcsolatban, sőt, mint láthattuk, a legmagasabb nagytér-ségi identitásszintet mutatja a kutatásunkban, nincsen tisztázva annak földrajzi kerete. A többi nemzetnél is megjelenik ez a természeti tér, de más elnevezéssel, nyilván más ideológiai tartalommal, de hasonló földrajzi pontatlansággal, meghatározatlansággal. Úgy véljük, a magyar földrajz adós maradt egy modern Kárpát-medence vagy Közép-Duna-medence koncepciójának megalkotásával. Mint Hajdú Zoltán munkáiból láthattuk, a Kárpát-medence földrajzi bemutatása gyakorlatilag a korábbi államismereti földrajz folytatásaként működött, s a medence fogalom használata korábbi államterület használatát helyettesítette, majd ennek kibővítésével Teleki Pál eljutott a Közép-Duna-medencéig, amelyet már egy szűk Közép-Európa fogalomként kezelte. Ugyanakkor nem határolta le világosan mint természeti földrajzi egységet, természeti régiót, nincsenek erről világos térképek, munkák.

Másrészt hiányzik a Kárpát-medence és a Közép-Duna-medence modern politikai koncepciója, amely megfogalmazná azt, hogy a medencetérség területének összefogása milyen társadalmi-gazdasági előnyökkel járna, s ami leválthatná a két világháború közötti politikai tartalmat, vagyis a status quo ante alapján álló revizionista megközelítést. Voltak ugyan erre nézve kísérletek, mint pl. az MTA Regionális Kutatások Intézete által publikált „Kárpát-medence régiói” c. monográfia-sorozat (Horváth [főszerk.] különböző évek), valamint az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének „Kárpát-medence földrajza” c. monográfiája (Dövényi [főszerk.] 2012),⁵ de a magyar tudományosságban és értelmiségi diskurzusban legalább részlegesen elfogadást nyerő modern Kárpát-medence-koncepció mindmáig nem született. (Tegyük hozzá, olyan sem született, ami nem nyert elfogadást – vagyis semmilyen sem.) Erre különösen akkor lett volna módja Magyarországnak, amikor a rendszerváltás utáni időszakban a térség „éltanulójának” számított, s az uniós csatlakozás előtt az összefogás szükségességét a térség többi országa is felismerte. Erre utalt a V4 együttműködés kialakítása. A Kárpát-medence-koncepció ezt kiegészíthette volna mint szomszédos térség. Az ilyen típusú együttműködések szükségességére utal napjainkban pl. a slavkovi egyezmény létrejötte, mely Ausztria, Csehország és Szlovákia között jött létre 2014-ben, egyes vélemények szerint a nagyobb kiterjedésű Visegrádi Egyezmény alternatívájaként.

A Közép-, Kelet-, Délkelet-Európa, Balkán: hova tartozunk mi, s hova a többiek?

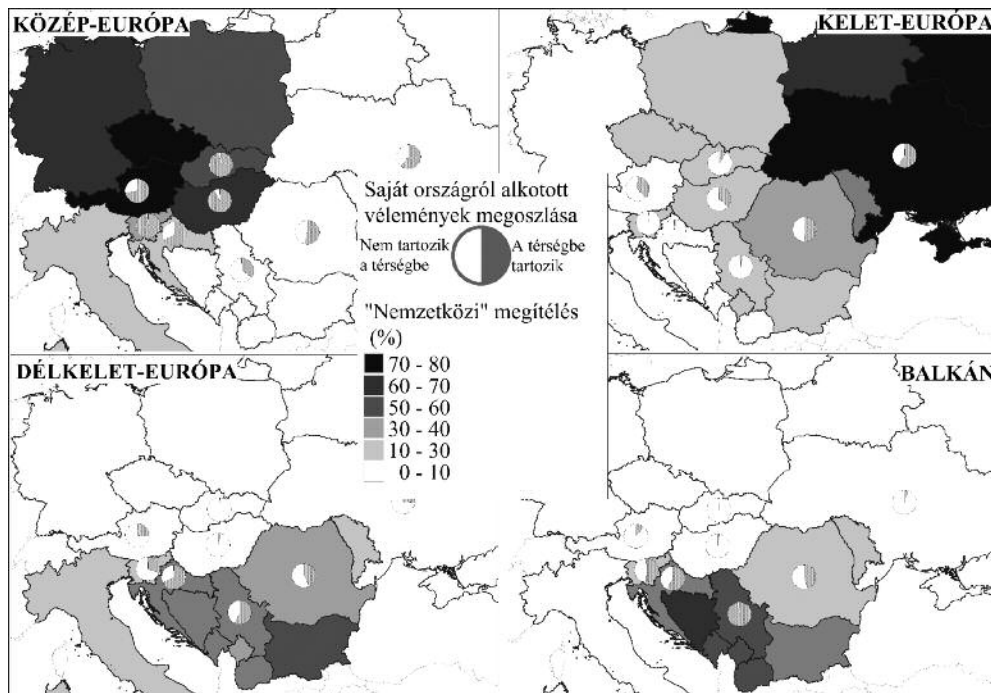
Most olyan szempontból vizsgáljuk meg a válaszokat, hogy a felsorolt négy fogalomba mely államok tartoznak a válaszadók információi alapján. Tehát mely államokat tekinthetünk általában Közép-, Kelet-, Délkelet-Európa, valamint a Balkán részének. A saját országon kívül minden egyes vizsgált és szomszédos országról megkérdeztük, hogy mely fogalmakba sorolná be őket a válaszadó, így minden ország „szavazatokat” kapott arra nézve, hogy közép-, kelet-európai vagy más térségbe tartozó-e. Ezeket a „szavazatokat” összegeztük.

5 Az MTA KRTK RKI/RKK könyvsorozata a magyarországi NUTS 2 szintű régiókat, s a szomszédos országok magyarul régiót mutatja be, elsősorban társadalomtudományi megközelítésben. Az MTA FKI monográfiája klasszikus földrajzi megközelítésben tárgyalja a Kárpát-medence teljes területét.

A válaszadók szavazatai alapján világosan kirajzolódnak az egyes téregységek. A 2.2.14 ábra összefoglalja a válaszokból kikövetkeztethető eredményeket. Az ábra azt mutatja meg, hogy az egyes országokat a válaszadók mekkora aránya „szavazta be” az egyes térkategóriákba. Külön bontottuk a válaszadók saját és a többi országról alkotott véleményét. Így külön beszélhetünk a) a nemzetközi megítélésről (tehát hogy egy országot a többi országban élő válaszadók hány százaléka ítéli egy adott térséghez, pl. Közép-Európához tartozónak), valamint b) a válaszadók nagytérségi identifikációjáról (tehát a saját országot a válaszadók hány százaléka tartja az adott térséghez tartozónak). Ez a két vizsgálati irány együtt alakítja ki azokat a mentális nagytereket, amelyek modelljét az elemzés végén megalkotjuk, s amelyek segítségével láthatjuk a válaszokból kikövetkeztethető változásokat. A nemzetközi megítélés elemzésénél csak azokat az országokat színeztük be az egyes térkategóriák térképén, amelyekre a válaszadók több mint tíz százaléka voksolt. Azt, hogy a válaszadók mekkora aránya tartja a saját országát az adott térséghez tartozónak, kördiagramok mutatják az egyes országoknál.

Válaszadóink mentális térképén a négy térfogalom részben átfedi egymást. Közép-Európa keleti, egykori államszocialista országai (Lengyelországtól Bulgáriáig) halványan ugyan, de a Kelet-Európa fogalmkörébe is beletartoznak. Ugyanakkor Délkelet-Európa és a Balkán fogalma egy állam (Olaszország) kivételével földrajzilag azonos teret fednek le, csak a hangsúlyok mások.

2.2.14 ábra: A négy nagytérség kiterjedésének megítélése

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Kevés olyan ország van, amely csak egy vagy legfeljebb kettő térfogalomba sorolódik be. Határozottan helyezhető el Ausztria és Németország, amelyek csak Közép-Európánál jelennek meg. Kelet-Európa magterületének tekinthetők a válaszadók szerint Oroszország, Ukrajna és Belorusszia, amelyek csak ennél a térfogalomnál kerültek fel a térképre. A Délkelet-Európa/Balkán térségben az alábbi államok tekinthetők olyannak, amelyek nem jelennek meg más térfogalomnál: Macedónia, Montenegró és Bosznia-Hercegovina nevezhető egyértelműen délkelet-európai/balkáni országnak, bár két térfogalomnál jelennek meg, de ezek, mint említettük, földrajzi értelemben azonos térre vonatkoznak.

Mind a négy kategóriába bekerült viszont Szlovénia, bár relatíve magas arányban Közép-Európa részének tartják a válaszadók, de viszonylag magas a három másik fogalom részesedése is.

Mivel nyolc országban végeztük a vizsgálatainkat, ezért ezek esetében tudunk beszélni a nagytérségi identifikációról. A válaszadók besorolták saját országukat is. Arra kértük őket, hogy jelöljék be, mely nagytérség vagy nagytérségek részét képezi saját államuk: tehát több irányba is besorolhatták országukat. Az ábrán kördiagramok mutatják, hogy az adott ország válaszadóinak mekkora aránya sorolta be saját országát az adott térfogalomba.

Itt kétféle diszkrepancia vizsgálható: amikor egy országot a nemzetközi közvélekedés kevésbé tart egy régió részének, míg a saját lakói odasorolják, s ennek az ellenkezője, amikor egy ország bekerül egy térfogalomba, miközben az állampolgárok nem érzik oda tartozónak.

Az első eset szignifikánsan a Közép-Európa fogalomnál lép fel. Látható, hogy a magterület országaiból háromban vizsgáldtunk (Ausztria, Szlovákia és Magyarország), s mindhárom esetben a nemzetközi megítélés határozottan ide sorolta őket, miközben saját lakosságuk magas arányban ide tartozónak tekinti az országot. Ugyanakkor több olyan állam is van, amit a nemzetközi megítélés nem vagy csak alacsony arányban sorol ide, de saját lakossága erős közép-európai identitással rendelkezik. Így térképünkéből látható, hogy Ukrajna és Románia esetében a más országbeli válaszadók kevesebb mint 10%-a tartotta ezeket az országokat közép-európainak, míg az ukrán és román válaszadók 61, illetve 53%-a sorolta országát ide. (Ukrajnában a felvételezés, mint említettük, 2014 tavaszán készült, így az akkor kirobbant konfliktus is hozzájárult ahhoz, hogy az orosz orientáció nagyarányú elutasítást nyert.) Hasonló a helyzet Horvátországban és Szerbiában is, ahol a válaszadók bő kétharmada, illetve harmada jelölte Közép-Európát mint saját régiót, miközben a többi ország válaszadóitól csak 16, illetve 9%-ot kaptak. Szlovénia közép-európaisága nem lehet kérdés: bár a nemzetközi vélekedés csak közel 40%-ban sorolta ide az országot, de a saját lakosság 97%-a, ami a legmagasabb arány a vizsgálat során. Így elmondhatjuk, hogy a térség lakóinak közép-európai identitása erős. A szomszédság által alkotott Közép-Európa-kép is határozott, körvonalazható. Ugyanakkor igaz lehet több szerző véleménye, miszerint a hidegháború idején szunnyadó Közép-Európa-tudat újraéledését a 20. század nyolcvanas éveiben figyelhetjük meg, első sorban ellenzéki körökben. A térkonceptió ismételt feltűnése a térség népeit segítette hozzá mintegy eszközként ahhoz, hogy önmagukat Kelet-Európából Nyugat-Európába „helyezzék át” tudati értelemben, hangsúlyozva kötődésüket a nyugati kultúrához (Hagen 2003). (Persze külső nézőpontból ez az identitáskeresés kevésbé emelkedettnek is tűnhet, lásd Wagner 2003 idézetét az előző fejezetben). A magas szintű közép-európai iden-

titás több esetben a Kelet-Európától való elfordulást, míg Szlovénia esetében a Balkáni kötődések háttérbe szorítását jelenti.

A második lehetőség, amikor egy országot a közvélemény valamely régió résznek tart, míg lakói ezt a véleményt kevésbé osztják. Erre tipikus eset a Kelet-Európa fogalom. Közép- és Délkelet-Európa számos állama bekerült a Kelet-Európa lehatárolásba is: Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Szerbia, Koszovó, Bulgária és Románia egyaránt része a válaszadók által alkotott Kelet-Európa fogalomnak. Ebből Szlovákia, Szlovénia, Szerbia és Ukrajna esetében a közvélekedés belesorolta az adott országot ebbe a térfogalomba, míg saját lakói ennél kisebb, Ukrajna kivételével egészen csekély mértékben érezték magukat kelethez tartozónak.

Közép-Európa esetében egy országnál fordult elő, hogy a lakói kevésbé érezték magukat közép-európainak, mint amennyire a többiek tartották őket annak, s ez Ausztria, mely ennek a régióknak egyik központi, jellegadó állama. Az osztrák válaszadók 72,3%-a áll szemben a többiek megítélése szerinti 78,2%-kal. Mindkettő magas arány, így egyértelmű Ausztria besorolása, de összevetve a többi ország Közép-Európa-identifikációjával, ebben a helyzetben eltérő tendenciát jelez. Paul Luif (2012) véleménye, hogy Ausztria már nem egyértelműen Közép-Európa része, különösen a saját lakói megítélése szerint. A hidegháború kettéosztottsága, miközben a Közép-Európaiság eltűnni látszott, eleve a Nyugathoz sorolta az országot, majd az uniós belépés, a gazdasági különbségek leválasztották egykori területi háttéréről. Osztrák válaszadóink véleményéből egy Németország–Ausztria tartalmú Közép-Európa kép bontakozik ki egyébként is. Szomszédaikról alkotott képük inkább „kelet-európai”. Csehország, Szlovákia és Magyarország bekerülése a Kelet-Európa fogalomba elsősorban az osztrák válaszadók véleménye alapján következett be. Csehország Kelet-Európához tartozását átlagosan a válaszadók 11,4%-a gondolta, míg az osztrákok körében ez az arány 51%-volt. Szlovákia esetében 14,8, illetve 54,5%. Magyarországnál 11,5 és 51,8% lett az eredmény. Tehát a hidegháborús „Ostblock” kép tovább él válaszadóinknál.

Románia és a románok véleménye nem kevésbé érdekes. Míg a többi országban élő válaszadó véleménye alapján Kelet-Európához (35%) és Délkelet-Európához (36,8%) egyaránt tartozik az ország, kisebb részben került említésre a Balkán (18,6%), s elvétve Közép-Európa (7,5%), addig a román válaszadók körében a négy fogalom megítélésében csak kis különbségek adódtak, nem mozdultak el a vélemények egy jellegzetes irányba. A legmagasabb részesedést Közép-Európa érte el (53,3%), de nem sokkal maradt el a többi sem (Kelet-Európa 50,4; Délkelet-Európa 42,3; Balkán 45,5). Az ország valóban a három régió határán helyezkedik el, s egyes területei mutatnak hasonlóságot az említett régiókkal. Érződik az a román állami törekvés, hogy az országot Közép-Európa részévé tegyék. Ez meglátszik a politikusi megnyilatkozásokban, a tankönyvek, térképek használatában. A korábbi délkeletiséget ezekben egyre inkább felváltja a közép-európaiság.

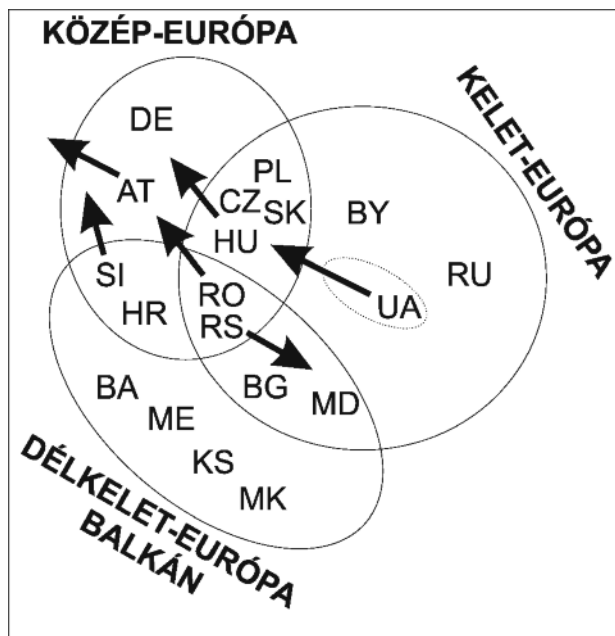
Mint már fentebb említettük, a Délkelet-Európa és Balkán fogalma térben fedi egymást. Az általános szóhasználatban Délkelet-Európa valamivel szélesebb területet lefedő fogalom, mint a Balkán, de ez utóbbi inkább rendelkezik érzelmi, értéktartalommal. Mindezeket eredményeink is tükrözik. Válaszadóink ebben az esetben bizonytalanabban alkottak véleményt, mint Közép- és Kelet-Európa esetében. Nem találunk olyan magas értékeket a véleményeknél, mint az előző két régió esetében. Az ide tartozó országoknál a két fogalom eltérő tartalmát inkább csak a belső arányok különbségei jelzik. Délkelet-Európa megítélése kiegyenlítettebb, míg a Balkáné koncentráltabb. Az előbbi esetében

csak Bulgária ugrik ki valamelyest (50,6%), míg a többi ország egyenletesen 39–50% között mozog. Ez megfelel a fogalom politikai-kulturális tartalmának, ami semlegesebb, mint a Balkán fogalma. A Balkán ennél markánsabb, s koncentráltabb: központi eleme Bosznia-Hercegovina, amely a megkérdezettek 63,4%-a szerint tartozik ide, s ez kiegészül Szerbiával, Montenegróval, Macedóniával és Koszovóval. Látható, hogy ma a „balkániság” ezzel a maggal azonosul, s látható, hogy ezek az országok azok, amelyek nem nyertek még felvételt az Európai Unióba. Az uniós tag Bulgária kevésbé számít válaszadóinknál „balkáninak” mint inkább délkelet-európainak, s hasonló a helyzet Románia esetében. Romániánál ezt a földrajzi tények is igazolják, hiszen a Balkán földrajzi határa a Duna folyó, tehát Románia nem tartozik bele.

Általában a „balkáni” jelzöt pejoratívnak érezzük, de az identifikációs eredményeknél ez megdőlni látszik. Szerbia esetében a szerb válaszadók 96,3%-a tartotta országát balkáni országnak, míg csupán 56,5%-a délkelet-európainak. A szlovén közép-európaiság és a magyar Kárpát-medenceiség mellett ez a legmagasabb identifikációs arány az eredmények között.

A megismert eredmények alapján az alábbi modellben foglalhatjuk össze a válaszadók mentális térképén kirajzolódó nagytérsegi mintázatot.

2.2.15 ábra: A vizsgált nagyterek szerkezeti modellje, s nagytérváltási folyamatai

Forrás: Kérdőívek 2014 eredményei alapján, saját szerkesztés.

Ábránkon látható, hogy a térség mozgásban van. A térségváltó országok nyugati irányba törekednek, így Közép-Európa s vele Kelet-Európa térfogalma is keletebbre tolódik. A nagyterek átfedő részein kialakult egy „Köztes-Európa”, melyet német meghatározásával „Zwischeneuropá”-nak is nevezhetünk. Ahogyan mindegyik térfogalom átalakul, úgy ez a fogalom sem a 20. század eleji értelmében használható, hanem egy olyan értelemben,

ami azokat az országokat takarja, amelyek hovatartozása átalakulóban van, elsősorban a nyugati és a keleti orientáció között. A köztesség leginkább Románia és Szerbia esetében érződik, itt Szerbia esetében valószínűsíthető a nagytérváltás, átkerülve a kelet és délkelet metszetébe, ahol évtizedeken keresztül Bulgária helyezkedett el, s amelyet kényszerűen ma is elfoglal. Erre kérdőívünk más részén találunk bizonyítékot, amelyet tanulmányunk más részeiben mutatunk be. A kapcsolatrendszerek és preferenciák elemzésénél a szerb (s még a szlovák) válaszadók tűntek ki erős orosz szimpátiával.

A vizsgált négy nagytérség intenzíven él tehát a mai gondolkodásunkban is. A Kelet-Európa-koncepciók közül voltaképpen egyik korábbi sem érvényes igazán, hanem egy új, Oroszország központú posztszovjet teret értünk alatta elsősorban, másodsorban pedig a volt szocialista országokat különbözteti meg ez a jelző, elsősorban az unió korábbi tagjaitól való elhatárolódást jelezve.

A Közép-Európa-elképzelések jól tükrözik a fogalom történelmi terét: a német-osztrák vezetésű, kulturális, geopolitikai teret, jellemző, hogy minél közelebb van egy állam a térség fejlett központjához, annál szűkebben értelmezi a térséget, míg a horvát, szerb, román válaszok elnagyoltabb, szélesebb Közép-Európát mutatnak. Ebből is látszik, hogy a közép-európaiság valahol érték is, s egyfajta elköteleződést is jelenthet.

A Balkán fogalma a félsziget valós, földrajzi kiterjedésnél kisebb területre koncentrálódik. Ennek oka lehet, hogy a Balkán, balkániság, a korábban bemutatottak értelmében nem pozitív kicsengésű jelző, s a geopolitikai válságtérséggel azonosul. Ezért mára a jelentés szűkebb értelemben a Nyugat-Balkánra koncentrál, míg a Délkelet-Európa fogalom semleges kifejezéssé vált, s elvesztette a német geopolitikai jelentőségét.

Mint látjuk, térfogalmaink jelenleg is átalakulóban vannak. A fogalomhasználat mikéntjének jelentősége általában válságos időszakokban erősödik fel. A rendszerváltás kori átalakulást jelenleg a kelet-európai események írják felül, illetve erősítik meg.

A kapcsolatrendszerek földrajzi mintái

A térség államai között élénk lakossági kapcsolatok tapasztalhatók, különösen a rendszerváltás óta. Válaszadóink körében a többi országhoz fűződő viszonyukat három dimenzióban vizsgáltuk: egyrészt felmértük a valós tapasztalataikat azzal, hogy rákérdeztünk a vizsgált országok közül azoknak a nevére, amelyeket felkerestek az elmúlt öt évben, így a reális mozgáspályákat sikerült felrajzolnunk. Másfelől a preferenciákat és diszpreferenciákat vizsgáltuk, s harmadrészt értékeltettük a gazdasági kooperáció jelentőségét minden ország esetében.

A válaszadók elmúlt öt évben tett utazásai alapján a térségben egy elég aszimmetrikus kapcsolati háló rajzolódott ki. Az utazások számát nem kérdeztük, csak azt a tényt rögzítettük, hogy járt a válaszadó a megnevezett országban. Eredményeink kidolgozásánál a romániai, szlovákiai, ukrainai és szerbiai válaszok esetében külön vettük a kisebbségi magyarok által kontrollcsoportként kitöltött kérdőíveket, tekintettel arra, hogy az ő kapcsolatrendszerük erősen Magyarország-centrikus, s azokat külön elemeztük, így a válaszok között csak az adott ország nyelvén, a többségi nemzet körében lekérdezettek információi szerepelnek.

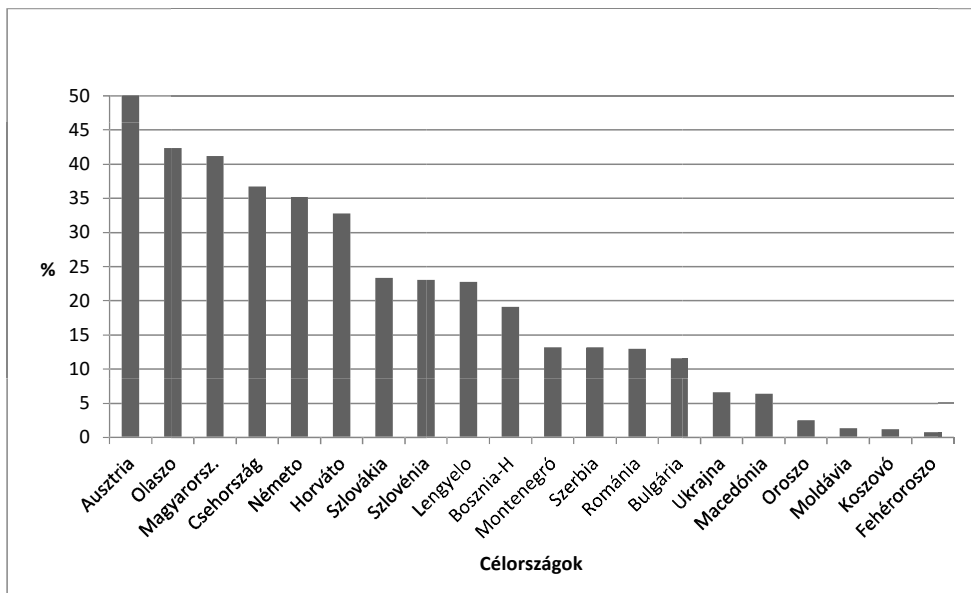
A válaszadók közül átlagosan 9,3% nem utazott egyik országba sem az elmúlt öt évben. Ez az átlag nagy különbségeket takar. Az ukrán válaszadók több mint fele, a románok közül több mint 30% nem nevezett meg országot, amit felkeresett volna. A magyar

diákok közel 7%-a válaszolt így, míg a többi országban 0 (Szlovénia) és 3,4% (Horvátország) között mozgott ez az érték. Válaszadóink átlagosan 4,4 országot neveztek meg, ahol az elmúlt öt évben jártak. Az átlagot a szlovén válaszadók haladták meg jelentősen 5,5 ország említésével válaszadónként, de átlag felett volt az érték Horvátországban (5,1) és Szlovákiában (4,9), átlagos Ausztriában (4,4). A legkevesebb országot a román válaszadók említették (3,4). Hasonlóan alacsony volt a magyar válaszok átlaga (3,7) és valamivel magasabb az ukránoké (4,2) és a szerbeké (4,3).

Az utazási aktivitás különbségeit sok tényezővel lehet magyarázni. Nyilván összefügg az anyagi lehetőségekkel is, hiszen a gazdagabb országokban magasabb volt az utazók aránya, de itt figyelembe kell venni a motivációt is, ezt viszont nem vizsgáltuk. Az biztos, hogy szegényebb országokban a motivációs skála szűkül, hasonlóan az anyagi lehetőségekhez. Itt meg kell ismét említeni, hogy ezekben az értékekben nincsenek benne a magyar kisebbségi kontrollcsoportok válaszai. Az ő esetükben alapvetően eltérnek a kimutatható eredmények. A szerbiai és szlovákiai magyarok jóval kevesebb országot kerestek fel, mint a szerb és szlovák válaszadók, ami a többségi nemzet tagjainak nagyobb utazási intenzitásával magyarázható. Másrészt viszont Szerbiában és Szlovákiában nem akadt olyan magyar válaszadó, aki ne járt volna külföldön (ez elsősorban Magyarországot jelenti) az elmúlt öt évben, míg Romániában és Ukrajnában a magyar kontrollcsoportból csak egy-egy fő jelezte, hogy nem utazott, s ez különösen a román és ukrán válaszadók fent említett magas immobil arányával összevetve feltűnő.

Igazi „HUB” országnak Ausztria számít, ahol a nem osztrák válaszadók fele megfordult az elmúlt öt évben, majd Olaszország és Magyarország követi a sorban, szintén magas aránnyal (2.2.16 ábra).

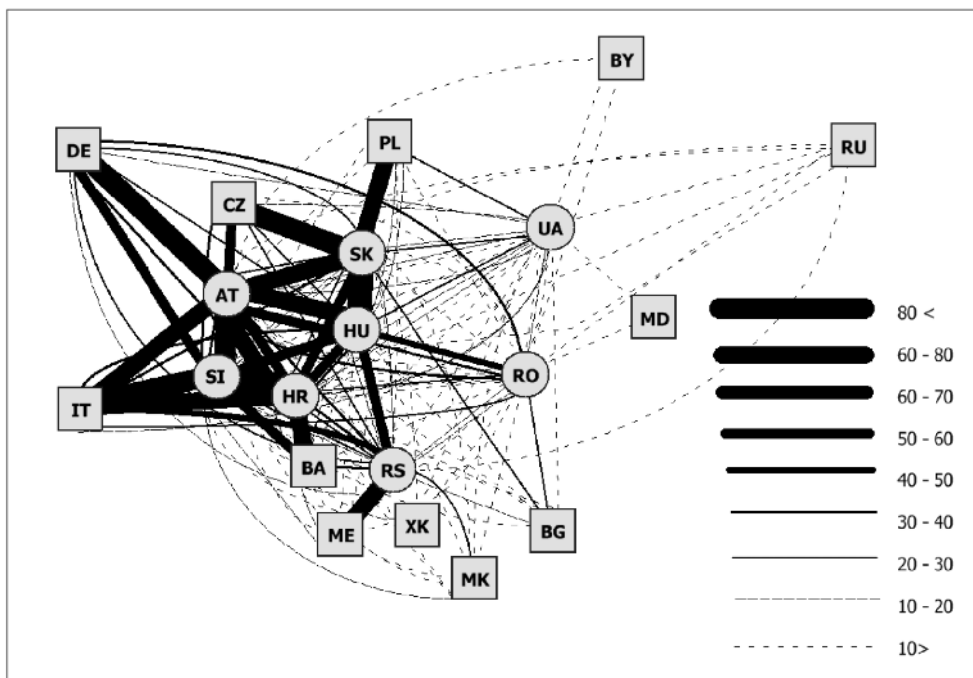
2.2.16 ábra: Azon válaszadók aránya, akik az adott országot felkeresték az elmúlt öt évben (%)

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Ha az említett utazások adataiból egy kapcsolati ábrát készítünk (2.2.17 ábra), akkor első pillantásra nyilvánvalóvá válnak az aszimmetrikus kapcsolatok. A pontos értelmében segít a 2.2.11 táblázat is. A válaszok alapján feltűnő a vizsgált térség nyugati oldalának intenzitása, míg keleten lényegesen gyébrebbek a kapcsolatok. Kétségtelen, hogy a legintenzívebb kapcsolatokat a szlovén válaszadók mutatják, akik valamennyien jártak Horvátországban, s kilencven százaléknál magasabb arányban Ausztriában és Olaszországban. Mellettük a másik erős kapcsolat az osztrák diákokat fűzi Németországhoz, mivel közel 84%-uk járt ott, valamint a szlovákokat Csehországhoz (80,9%). Látható, hogy a valaha egy államhoz tartozó, azonos vagy szoros rokonságban álló nyelvet beszélő területek között a legintenzívebb a kapcsolat. Ezt igazolják a magyar kontrollcsoportok is, akiket az általános elemzésből kiemeltünk. A szerbiai és szlovákiai magyarok közül mindenki, míg a romániai és ukrainai magyarok elsöprő többsége (98,8, ill. 90,9%) járt Magyarországon az elmúlt öt évben.

2.2.17 ábra: Kapcsolatok a vizsgált országok között a válaszadók előző öt évi utazási céljai alapján

Körrel jelzett országok: a lekérdezés országai; négyzettel jelzett országok: szomszédok.
 Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

A bemutatott, kiugróan erős kapcsolatok mellett még számos más, erős kapcsolatot is találunk a térség nyugati részében, így pl. a szlovákok lengyelországi és magyarországi, valamint Ausztria kapcsolata valamennyi vele szomszédos országgal. A térség keleti-déli részében csak Szerbia és Montenegró között találunk olyan erős kapcsolatot, ami

környezetéből kiemelkedik (64,2%).⁶ A volt jugoszláv tagköztársaságok között erős kapcsolatot látunk Horvátország, Szlovénia és Bosznia-Hercegovina között is, de Szerbia látványosan elszigeteltebb helyzetben van. Áruklodóak az alacsony intenzitású kapcsolatok is, hiszen Szerbia egykori társországaival gyenge összeköttetéseket láthatunk.

A másik érdekes tapasztalat az aszimmetrikus kelet–nyugati kapcsolatok rendszere (2.2.11 táblázat). Ez azt jelenti, hogy a keletebbre fekvő országokból magas arányban keresnek fel nyugatabbi országokat, míg az ellentétes irány lényegesen rosszabb értéket mutat. A különbség természetesen változó. (Ezt a kölcsönösséget nyilván csak annak a nyolc országnak a viszonylatában vizsgálhatjuk, ahol kérdőívünket lekérdeztük.) Extrém példa, hogy a szlovén diákok 92,2%-a járt Ausztriában, míg az osztrákoknak csak harmada Szlovéniában. Távolsági példa a román–osztrák viszony: 37,7 vs. 5,4%-os értékekkel. Mindez mutatja, hogy a hálózat a fent említett erős kapcsolatrendszerek mellett centralizált nyugati, elsősorban osztrák irányban. A sorból kicsit kilóg Horvátország és Szlovénia kapcsolata, mert míg valamennyi szlovén diák járt Horvátországban, addig a horvátoknak csak 71,2%-a mozgott az ellenkező irányba. Érdekes Ausztria és Magyarország helyzete, ami kiemeli „HUB” szerepüket (nyilván Ausztriában erősebb a célország, míg Magyarországon a tranzitország jelleg). Mindkét esetben magas látogatottság mellett jellemző, hogy a bilaterális viszonyokat megvizsgálva lényegesen magasabb az Ausztriában és Magyarországon jártak aránya, mint az ellenkező irányba mozgóké. Tehát a magyar válaszadók általában kisebb arányban keresték fel a szomszédos országokat, mint az ott élő diákok Magyarországot. Ez alól csak a magyar–ukrán viszony a kivétel, ahol a magyarok látogattak nagyobb arányban Ukrajnába, mint fordítva. Ez annál is inkább érdekes, mert jellemző a nagyszámú magyar turista Erdélyben és a Felvidéken, de mégis, a román és szlovák nemzetiségűek közül is magasabb arányban látogattak Magyarországra, mint a magyarok Romániába vagy Szlovákiába.

2.2.11 táblázat: Azon válaszadók aránya, akik a kérdezést megelőző öt évben felkeresték az adott célországot (%)

		Célországok (A vizsgálatba bevont országok)							
		Ausztria	Horvát- o.	Magyar- orsz.	Romá- nia	Szerbia	Szlová- kia	Szlové- nia	Ukrajna
Válaszadók országa	Ausztria		52,7	58,0	5,4	7,1	26,8	33,9	2,7
	Horvát- ország	63,0		56,2	2,1	26,7	26,0	71,2	2,7
	Magyar- ország	63,9	30,7		38,5	17,2	55,7	15,2	10,7
	Románia	37,7	7,4	48,1		16,0	6,8	7,4	4,3
	Szerbia	34,2	32,5	51,7	13,3		17,5	27,5	0,8
	Szlovákia	66,5	51,5	61,3	8,2	6,7		12,9	16,0
	Szlovénia	92,4	100,0	50,0	1,5	18,2	12,1		0,0
	Ukrajna	11,1	13,3	20,0	11,1	6,7	22,2	4,4	

6 Sajnos Szerbia sajátosságai miatt az ott lekérdezett kérdőívekből ki kellett hagynunk Koszovót mint önálló államot. Így erről a kapcsolatról nincs információnk.

	Célországok (További, kérdezett országok)					
	Bosznia-H.	Bulgária	Csehország	Fehéroroszo.	Koszovó	Lengyelo.
Ausztria	8,9	5,4	50,9	1,8	0,9	8,9
Horvátország	62,3	4,1	49,3	0,0	0,0	12,3
Magyarország	4,5	4,1	20,1	0,8	0,8	16,8
Románia	0,6	25,9	6,8	1,2	1,2	3,7
Szerbia	39,2	12,5	22,5	0,8	0,0	5,0
Szlovákia	6,2	21,1	80,9	0,0	2,6	79,4
Szlovénia	53,0	3,0	30,3	0,0	3,0	6,1
Ukrajna	2,2	8,9	15,6	2,2	2,2	20,0
	Célországok (További, kérdezett országok)					
	Macedónia	Moldávia	Montenegró	Németo.	Olaszo.	Oroszo.
Ausztria	2,7	0,0	5,4	83,9	68,8	8,0
Horvátország	4,8	0,0	10,3	30,1	66,4	2,7
Magyarország	3,7	0,8	5,3	27,9	30,3	0,0
Románia	1,9	5,6	2,5	35,2	21,0	1,2
Szerbia	27,5	0,8	64,2	19,2	43,3	2,5
Szlovákia	3,1	0,0	7,2	27,3	30,4	1,5
Szlovénia	10,6	0,0	16,7	54,5	92,4	3,0
Ukrajna	2,2	4,4	6,7	17,8	15,6	8,9

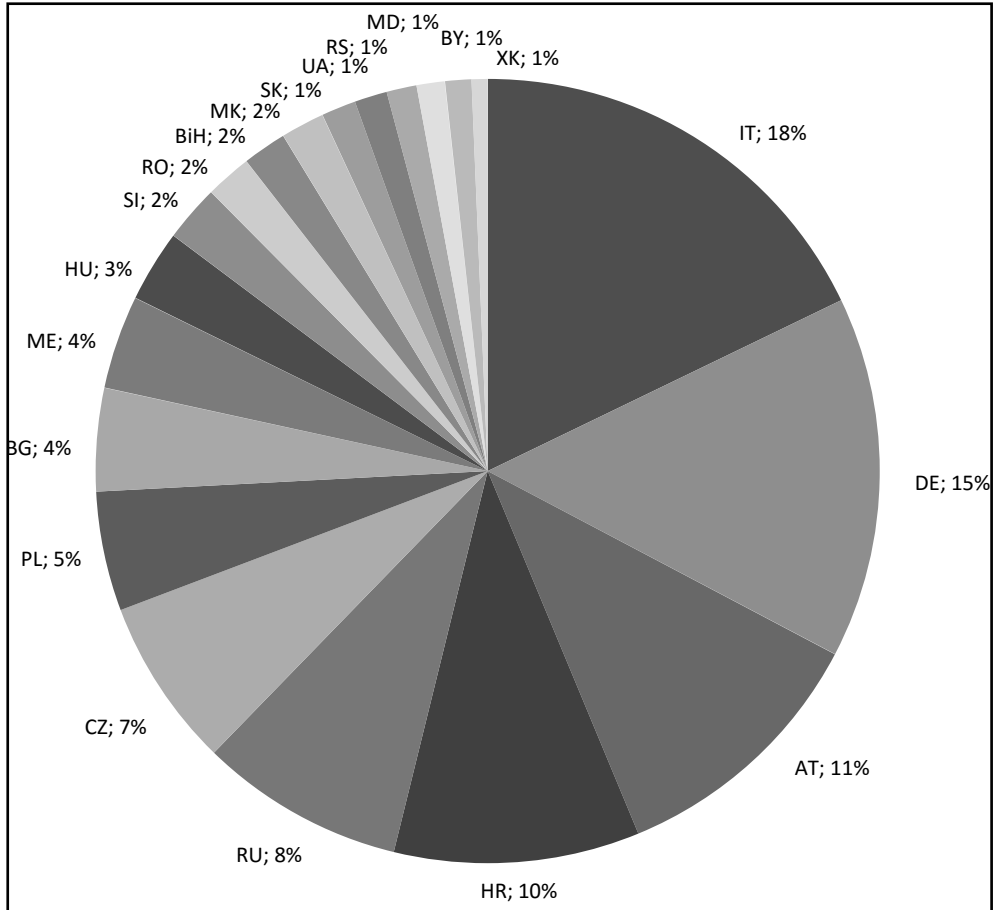
Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Megvizsgáltuk a hallgatók preferenciáit és diszpreferenciáit is. Megkértük őket, hogy válaszszák ki, s állítsák sorrendbe a vizsgált országokból azt az ötöt, ahova leginkább, s azt az ötöt, ahova legkevésbé szeretnének elutazni. A kiválasztás és a sorrend alapján az országok pontokat kaptak, s ezeket a pontszámokat értékeltük. Mindezzel az érzelmi kapcsolatokat vizsgáltuk, azt, hogy a hallgatók „szívük szerint” mely országokat, irányokat preferálják.

A preferencia alapján kialakított sorrendet (a kapott pontok megoszlását az országok között a 2.2.18 ábra mutatja be.

Látható, hogy a preferált országok elsősorban a térség nyugati felén elhelyezkedő, gazdagabb országok, amelyek elsősorban a keleti oldalhoz képesti életszínvonalukkal váltak vonzóvá a válaszadók számára, de Olaszország és Horvátország esetében nem elhanyagolandó szempont az sem, hogy fontos nyári üdülési célterületek is. Meglepő, hogy a preferencia nem változik lényegesen a válaszadó országa szerint. Gondolhatnánk, hogy a gazdagabb országok válaszadói elsősorban az üdülési cél szerint választanak célországot, míg a szegényebb országokban elsősorban az életszínvonal motivál. De ha megnézzük a leginkább vágyott országokat, akkor nem találunk jelentős különbséget. A 2.2.12 táblázat mutatja az célországok preferencia-sorrendjét a válaszadók országa szerint. Táblázatunkat kiegészítettük a kisebbségi magyar kontrollcsoportok véleményével, de jelentős eltérést ott sem találunk. Mindegyik lekérdezett országban az első öt hely lényegében ugyanazon hat célország között oszlik meg: Olaszország, Németország, Ausztria, Horvátország és Oroszország. Ezt a rendet csak az osztrák válaszadók törlik meg, ahol ötödikként Magyarország neve következik, s a kisebbségi magyar kontrollcsoportok preferencia-sorrendje tér el, mivel a szerbiai és az ukrainai magyaroknál az anyaország szerepel az ötödik helyen, s ők hozták még be az első öt közé Lengyelországot, illetve a szlovákiai magyarok Bulgáriát és Montenegrót.

2.2.18 ábra: A válaszadók preferenciája alapján adott pontszámok megoszlása az országok között

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Az elutasítás vizsgálatánál is hasonlóan jártunk el. Itt a legmagasabb pontszámot az az ország kapta, amelyet a válaszadók leginkább elutasítottak. Ha a teljes sorrendet nézzük, akkor látható, hogy az elutasítás mértéke keleti és délkeleti irányban növekszik, a válságokkal küzdő, szegényebb országok azok, ahova a válaszadók semmiképpen sem szeretnének utazni (2.2.19 ábra).

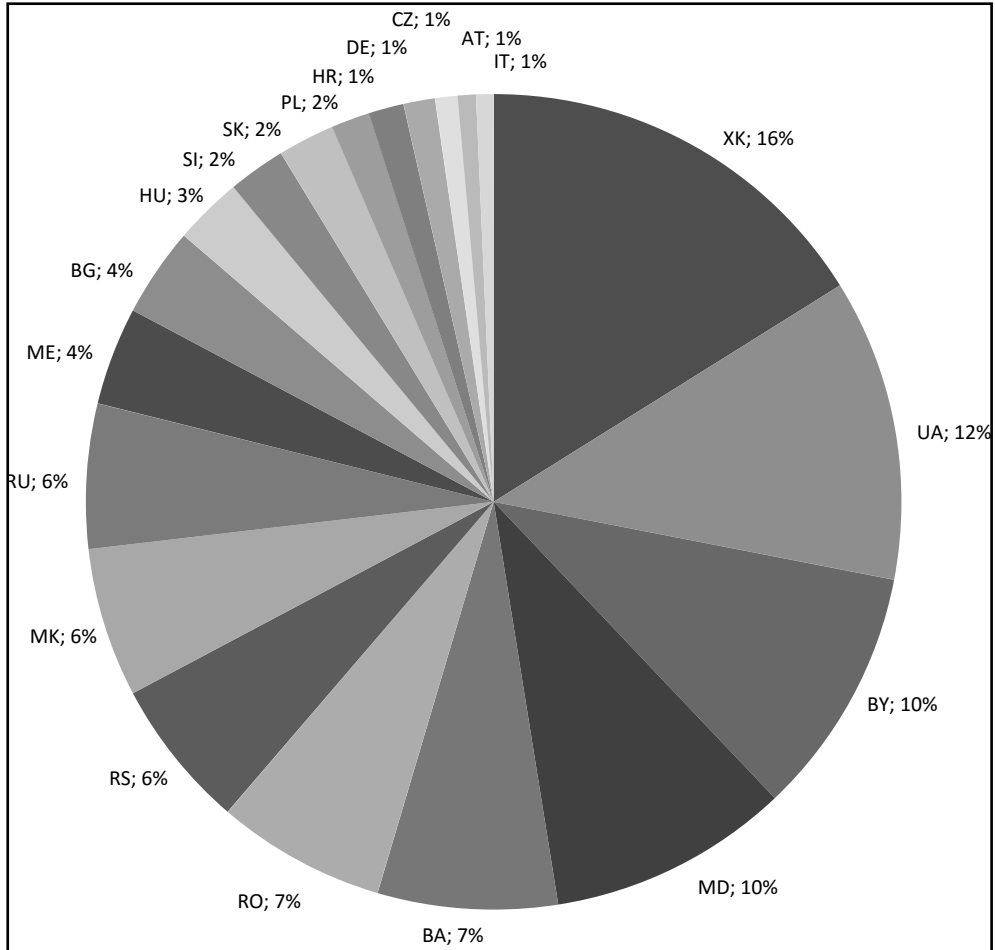
Az elutasításban a két válságtérség, Koszovó és Ukrajna vezet, nem sokkal marad le tőlük Fehéroroszország és Moldávia. Ezek az országok gazdaságilag is a leggyengébbek a vizsgált térségben. Az elutasítás másik motivációja a nemzeti etnikai ellentétekben fogalmazódik meg, s emiatt az országonkénti elemzésnél már színesebb képet találunk, mint a preferenciák esetében (2.2.13 táblázat).

2.2.12 táblázat: „A hova utazna a legszívesebben?” kérdésből kialakított ország preferencia-sorrend nemzetiségenként (rangszámok)

Ország	Összes átlaga	A válaszadó nemzetisége								Kisebbségi magyar kontrollcsoportok			
		Oszták	Horvát	Magyar	Román	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán	Romániai	Szerbiai	Szlovákiai	Ukrajnai
		Olaszország	1	1	3	1	3	1	1	5	1	1	1
Németország	2	3	1	2	2	3	3	1	2	2	2	5	3
Ausztria	3		4	4	1	2	5	4	3	4	3	8	7
Horvátország	4	2		3	4	6	2	13	5	3	4	2	2
Oroszország	5	4	2	7	5	4	4	2	16	6	12	7	15
Csehország	6	6	5	5	10	5	8	3	4	5	11	6	10
Lengyelország	7	8	6	6	7	7	10	7	6	8	8	9	4
Bulgária	8	9	16	8	9	15	6	14	7	11	7	3	6
Montenegró	9	10	8	10	8	18	7	6	8	7	10	4	8
Magyarország	10	5	10		6	9	18	17	10	9	5	10	5
Szlovénia	11	7	15	11	12	8	9		19	12	9	13	12
Románia	12	11	13	9		14	12	15	17		6	11	11
Bosznia	13	17	12	15	18	12	11	9	11	10	13	12	13
Macedónia	14	15	7	12	19	13	13	11	12	16	17	14	9
Szlovákia	15	14	14	14	16	10		12	9	13	14		19
Ukrajna	16	12	9	19	15	17	16	8		15	15	18	
Szerbia	17	18	11	17	11		14	10	18	18		19	18
Moldávia	18	13	17	18	13	11	19	16	13	17	18	16	17
Belo-russzia	19	16	18	13	17	16	15	18	15	14	16	15	16
Koszovó	20	19	19	16	14		17	19	14	19		17	14

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

2.2.19 ábra: A válaszadók diszpreferenciája alapján adott pontszámok megoszlása az országok között

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Az összes válasz alapján kialakított sorrend öt állama közül legalább három mindegyik válaszadói csoportnál az élre kerül, de melléjük bejönnek más országok is, általában olyanok, amelyekkel történelmi, geopolitikai, etnikai ellentétek alakultak ki. Minden csoport Koszovót utasítja el elsősorban, kivéve az ukránok, akiknél Oroszország áll az első helyen.⁷ Az egyes válaszadói csoportoknál az alábbi sajátosságok merültek még fel: a horvát válaszadóknál a leginkább elutasítottak közé került Szerbia, s viszonyossági alapon a szerbeknél Horvátország.⁸ A magyar válaszadóknál Oroszország került be az öt, leginkább elutasított

7 Hangsúlyozzuk, hogy a kérdőívek felvételére 2014 tavaszán, a kelet-ukrajnai válság kitörésekor került sor, s ez nagymértékben motiválta az ukrán fiatalok oroszellenességét.

8 A Szerbiában felvett kérdőívekből (a magyar és szerb nyelvűekből egyaránt) ki kellett hagynunk Koszovót mint államot, így arra nézve nem is érkeztek válaszok.

ország sorába, míg a románoknál Magyarország. Az ukrán válaszadóknál bekerült a sorba Szerbia is, talán mint az egyik legismertebben oroszbarát állam. Az osztrák válaszadóknál Románia és Szerbia, míg a szlovéneknekél Románia került be a legelutasítottabb országok közé, de ennek háttérben valószínűleg ezen országok gazdasági hátránya állhat.

2.2.13 táblázat: „A hova utazna a legkevésbé szívesen?” kérdésből kialakított ország diszpreferencia-sorrend nemzetiségenként (rangszámok)

Ország	Összes átlaga	A válaszadó nemzetisége								Kisebbségi magyar kontrollcsoportok			
		Osztrák	Horvát	Magyar	Román	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán	Romániai	Szerbiai	Szlovákiai	Ukrajnai
Kosзовó	1	1	1	1	1		1	1	4	1		1	1
Ukrajna	2	2	4	2	6	2	2	5		3	1	2	
Belo-russzia	3	3	3	3	3	1	8	2	2	4	2	3	6
Moldávia	4	7	2	5	4	3	4	4	3	2	6	4	5
Bosznia-H.	5	6	9	7	2	7	5	11	8	5	4	8	4
Románia	6	5	6	6		5	3	3	7		8	6	3
Szerbia	7	4	5	8	10		7	10	5	7		5	7
Macedónia	8	8	11	9	7	9	6	7	6	8	3	9	10
Oroszország	9	10	14	4	8	12	11	9	1	6	5	7	2
Montenegró	10	9	7	11	11	6	10	13	14	12	11	11	12
Bulgária	11	11	8	12	9	8	13	6	17	9	7	12	9
Magyarország	12	15	12		5	11	9	8	9	16	16	17	17
Szlovénia	13	16	10	13	14	14	12		11	10	12	10	13
Szlovákia	14	18	13	10	13	10		14	15	11	13		8
Lengyelország	15	12	19	17	16	13	14	15	10	17	10	14	15
Horvátország	16	17		18	17	4	17	17	13	18	18	18	16
Csehország	17	14	17	16	12	15	18	19	18	13	9	16	11
Németország	18	19	16	14	19	17	16	18	12	14	14	13	18
Ausztria	19		18	15	18	16	15	16	16	15	15	15	14
Olaszország	20	13	15	19	15	18	19	12	19	19	19	19	19

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Az utazási gyakorlat (tehát a személyes tapasztalat), az érzelmek (tehát a preferencia és az elutasítás) után a gazdasági szükségszerűségekről alkotott véleményeket is megvizsgáltuk.⁹ Itt az egyes országokat kellett értékelni egy 1–10-ig terjedő skálán aszerint, hogy a vele való gazdasági, fejlesztési együttműködés nem fontos a válaszadó országa számára (1), illetve alapvető fontosságú (10). Végző esetben a pontozást a válaszadó el is hagyhatta, ha az adott ország irreleváns a saját országa gazdasága szempontjából, ebben az esetben az ország 0 pontértéket kapott. A válaszok összegzésénél egyszerűen átlagot számoltunk.

Mindezek alapján nem meglepő, hogy válaszadóink véleménye alapján a legfontosabb gazdasági együttműködési partner Németország, amely lényegesen kiugrik a többi országra adott értékelések közül, s egy ponttal lemaradva követi Ausztria (2.2.14 táblázat), de még itt, az élbolyban találjuk Magyarországot, Oroszországot és Olaszországot is. Megnéztük az adott értékek szórását is, hogy kimutassuk, mekkora az egyetértés az adott osztályzatot illetően. A legmagasabb szórásértéket az Oroszországra adott osztályzatok mutatják. Tehát ebben az esetben a leginkább eltérőek a vélemények. Sokan vannak, akik magasan értékeli ezt az országot, kívánatos gazdasági partnerként, s szintén sokan vannak, akik nagyon alacsony pontot adtak rá. Legalacsonyabb szórást ugyanakkor a legkívánatosabb Németország, s a legelutasítottabb Koszovó mutatja. Úgy tűnik, ezek esetében nagyobb az egyetértés a válaszadók között.

Országokként vizsgálva az átlagokat és a szórásértékeket kiemelendő, hogy két kiugróan magas szórásértéket találhatunk. Oroszország kapcsán Romániában, ahol 3,0 fölé emelkedik ez az érték, illetve nem meglepő módon az ukrainai válaszadóknál, ahol eléri a 3,56-ot. Hasonlóan országon belüli orientációs vitákat tükrözhet a román válaszadók Moldávia-képe (szórás=3,24). Itt is nyilván sokan vannak, akik szorosabb együttműködést képzelnek el a keleti szomszédal, tekintettel az etnikai és történelmi közösségre, s bizonyára sokan elutasítják ezt.

A térbeli irányultságok világosabbá tétele végett egy kapcsolati ábrát készítettünk azokból a relációkból, ahol a válaszadók értékítéletének átlaga 6 fölé emelkedett. Úgy gondoljuk, ezek azok az irányok, amiket a válaszadók preferálnak, s az országuk számára valóban hasznosnak ítélnék (2.2.20 ábra; 2.2.15 táblázat).

Válaszóink véleményéből egy hárompólusú hálózat rajzolódik ki a térségre: a legerősebb központ Németország, amelyet Szerbia kivételével valamennyi országban a legmagasabbra értékelték, s minden más ország lemaradt mögötte. Szerbia esete kirí a többi ország sorából. Itt Oroszország mintegy 0,6 ponttal meghaladja a német orientációt, de még a magyar kapcsolatokat is valamivel magasabbra értékelték a szerb diákok, mint a németet (nem beszélve a szerbiai magyarokról, akiknél több mint 8 ponttal az anyaország az első számú és legfontosabb partnerország – hasonlóan kárpátaljai társaikhoz).

Ausztria és Magyarország is vonzó partner a térségben, hiszen valamennyi vizsgált országban magas értékeket kaptak. Olaszország pozitív megítélése az osztrák, a horvát, a szlovén és román diákok körében volt jellemző. Pólusként jelenik meg meg Oroszország

9 A kérdés: „Kérem, értékelje az 1–10 skálán, hogy az Ön országa [itt a válaszadó országának neve szerepelt] számára mennyire fontos a nagyregionális léptékű gazdasági, társadalmi, fejlesztési együttműködés az alábbi országokkal:”

is, amit kisebb értékekkel ugyan, mint Németországot, de Ukrajna kivételével mindenhol fontosnak neveztek. Kiemelkedik ebből a sorból Szerbia, ahol megelőzi Németországot, s Szlovákia, ahol azonos szinten áll vele.

2.2.14 táblázat: Az egyes országokkal való gazdasági együttműködés lehetőségére adott 0–10 pontos értékelés átlagértékei és szórása valamennyi válaszadó véleményének összesítése alapján

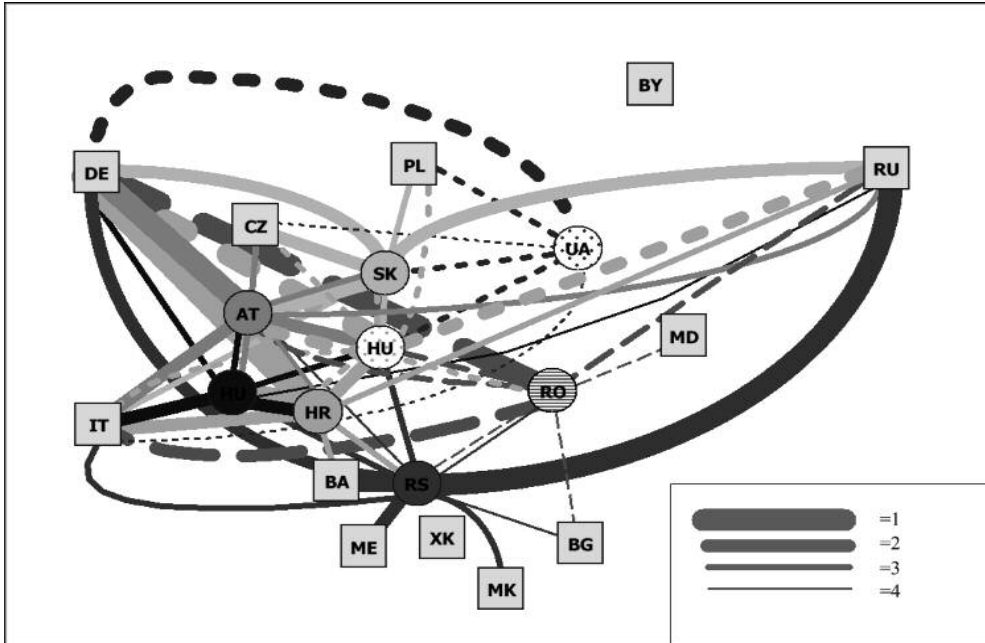
Ország	Értékelés átlaga	Az adott értékelések szórása	Ország	Értékelés átlaga	Az adott értékelések szórása
Németország	8,4	2,31	Ukrajna	5,3	2,72
Ausztria	7,4	2,58	Szerbia	5,1	2,71
Magyarország	7,3	2,57	Románia	5,0	2,59
Oroszország	7,3	2,84	Bulgária	4,5	2,46
Olaszország	7,2	2,60	Bosznia-Herceg.	4,5	2,73
Lengyelország	6,1	2,65	Montenegró	4,4	2,70
Csehország	6,1	2,64	Macedónia	4,0	2,44
Horvátország	5,8	2,64	Fehéroroszország	3,9	2,30
Szlovákia	5,7	2,50	Moldávia	3,8	2,71
Szlovénia	5,6	2,70	Koszovó	3,1	2,19

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Az egykori föderációkban együtt élő, etnikailag is rokon népek felé is megfigyelhető a gazdasági együttműködés igénye. Szlovákiában kiemelkedik Csehország preferálása, míg a horvát–szlovén viszonyban láthatunk kölcsönösen magas értékeket, valamint a szerb diákok értékelték magasra a bosnyák, a montenegrói és macedón kapcsolatot. (Ugyanakkor az előbbiekhöz képest a szerb–horvát reláció hűvös maradt ebben a vetületben is.)

A keleti és délkeleti országok viszont meglehetősen rossz értékelést kaptak. Fehéroroszország, Koszovó és Ukrajna egy válaszadói csoportban sem érte el a 6 pontos átlagot, míg a nemzeti szimpátia alapján Moldáviával a románok, Montenegróval a szerbek mutattak erősebb együttműködési hajlandóságot. Bosznia és Bulgária sem örvendhet túlzott népszerűségnek válaszadóink között, s érdekes módon Lengyelországot és Csehországot is a vártnál gyengébben kötik a térséghez a válaszadók.

2.2.20 ábra: A legfontosabb gazdasági és fejlesztési kapcsolatok a válaszadók szerint*

* A vonalak vastagsága jelzi a kapcsolat fontosságát. A válaszadók 0 és 10 között értékelték a többi országgal fenntartandó gazdasági és fejlesztési kapcsolat fontosságát, ahol a 0 nem releváns; 1= nem fontos; 10= alapvető fontosságú értékek között jelölhetők. Az ábrán a 6 pontos átlagot és annál magasabb értékű relációkat jelöltük. Jelmagyarázat: 1= az adott osztályzatok átlaga 9 felett; 2= 8 és 9 között; 3= 7 és 8 között; 4= 6 és 7 között. A vonalak színe és mintája nem értékmérő, csak az egyes államok megkülönböztetését szolgálja.

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján saját számítások és szerkesztés.

Tapasztalatok

Úgy tűnik, Európa ezen széles övezete nem szűnt meg mozgásban lenni, nem szűnt meg létezni napjainkban sem, sőt egy átalakuló nagytérségnek vagyunk ismét tanúi. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszik az uniós csatlakozás, a geopolitikai körülmények megváltozása, a rendszerváltás utáni időszak tapasztalata csakúgy, mint a hagyományos történelmi orientáció és problémahalmaz, s az objektív földrajzi elhelyezkedés egyaránt. Fiatalokat, zömmel húszas éveik elején járó egyetemi hallgatókat kérdeztünk meg arról, hogy hova, mely nagytérségbe sorolják saját országukat s a szomszédokat, de válaszaikban nem csak a jelenlegi helyzet, hanem a múlt, a hagyományok, a beidegzett kapcsolatok is megjelentek. Nem véletlen: véleményüket, tudásukat a régióról az iskolai tananyag, a média, a politika által közvetített adatok, sztereotípiák befolyásolják, illetve nyilván az, amit a családban, ismeretségi körben hallanak a témáról.

Ezek a térképzetek fontosak, hiszen az egyes államok külpolitikájának „belpolitikai vetületét” adhatják, könnyen ki- és felhasználhatók akár ellenség gyártásra, akár a kooperációs lehetőségek kihasználására. Tehát ezeket a viszonyulásokat elsősorban maga a társadalom alakítja, s kevésbé a földrajzi elhelyezkedés.

2.2.15 táblázat: A nagyregionális gazdasági-fejlesztési kapcsolatok megítélése válaszadói csoportok szerint: az adott pontok (0–10) átlaga

Ország	Összes átlaga	A válaszadó nemzetisége								Kisebbségi magyar kontrollcsoportok			
		Oszták	Horvát	Magyar	Román	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán	Romániai	Szerbiai	Szlovákiai	Ukrajnai
		Ausztria	7,4		8,0	8,3	7,5	6,3	7,8	7,4	5,4	6,7	5,7
Bosznia	4,5	4,2	7,3	3,6	4,1	7,8	2,6	5,7	3,3	3,3	5,2	3,3	3,2
Bulgária	4,5	4,4	3,9	3,9	6,0	6,2	3,6	3,1	4,8	5,7	4,7	4,2	4,4
Csehország	6,1	6,9	5,2	6,0	5,2	4,9	8,3	4,0	6,4	5,1	4,7	8,1	6,8
Belo-russzia	3,9	4,4	3,0	3,8	4,0	4,2	3,4	2,9	5,4	3,7	4,6	4,4	5,4
Horvátország	5,8	6,4		6,4	5,1	5,8	5,0	8,5	4,5	4,7	6,8	4,8	6,1
Koszovó	3,1	3,5	3,9	2,9	3,3		2,2	4,0	3,2	2,8	0,0	2,8	1,8
Lengyelország	6,1	5,8	5,3	7,0	6,0	4,7	7,3	4,2	7,4	5,1	5,1	6,4	7,5
Macedónia	4,0	4,0	5,2	3,2	4,1	6,8	2,7	4,5	3,5	3,4	5,8	3,1	3,6
Magyarország	7,3	7,5	7,7		6,8	7,4	6,6	6,6	7,5	8,2	8,1	7,8	8,5
Moldávia	3,8	3,9	2,7	2,9	6,2	4,0	2,4	2,4	5,9	6,4	4,3	3,2	5,6
Montenegró	4,4	4,0	5,8	3,5	4,5	7,9	2,9	4,7	4,1	4,0	6,6	3,5	3,6
Németország	8,4	9,1	8,6	8,7	8,9	7,6	8,3	7,3	8,0	8,2	7,4	8,3	8,3
Olaszország	7,2	8,1	8,2	6,6	8,0	7,0	6,7	7,5	6,4	7,3	5,2	6,3	5,7
Oroszország	7,3	7,3	7,0	7,6	7,3	8,6	7,6	6,4	4,1	6,7	6,7	7,6	6,1
Románia	5,0	4,8	4,2	6,2		6,3	3,4	3,7	5,9		5,8	4,9	5,5
Szerbia	5,1	4,5	6,7	5,4	6,1		3,0	6,0	4,2	5,7		4,4	4,2
Szlovákia	5,7	6,7	4,8	6,2	5,2	5,5		4,6	7,2	5,4	5,7		6,6
Szlovénia	5,6	6,9	7,9	6,0	5,0	6,7	3,7		4,7	4,8	5,6	4,7	4,8
Ukrajna	5,3	4,9	4,6	5,5	5,8	5,0	5,8	3,8		5,6	4,7	5,8	

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Ha össze akarjuk foglalni a tapasztalatokat, amelyeket a kérdőívben található információk elemzése során nyertünk, akkor legfőképpen azt mondhatjuk, hogy a térségi identitást, térségi közösség-vállalást és kapcsolatrendszert két fontos tényező befolyásolta a válaszadó fiatalok tudatában: a jobb, magasabb anyagi színvonalú élet reménye, s az etni-

kai-történelmi viszonyok. A jobb élet reménye azt mutatja, hogy a nagytérségi hovatarthatás hangsúlyozása olyan eszközként jelenik meg, amely segít abban, hogy magunkat olyan térség részének érezzük, láttassuk, amely kívánatos számunkra, s elhatároljon bennünket olyan területi közösségektől, amelyeket nem kívánunk vállalni még akkor sem, ha földrajzilag vagy történelmileg a közösségnek lenne alapja. Ez elsősorban a térség nyugat felé való igazodásában látszik meg. Míg a keletebbi (szegényebb) ország válaszdadói magas arányban vállalták a térségi közösséget a nyugati szomszédokkal, addig viszonyossági alapon ez nem volt érvényes. Ez a jelenség a nyolcvanas évektől hagyományosnak mondható, mikor a Közép-Európa fogalom újra felfedezése és értelmezése szinte valamennyi országban a közép-európai identitás újraerősödését idézte elő. Ezt a jelenséget több országban is regisztrálhatjuk, a kérdezettek között leggazdagabbnak számító Ausztriában csakúgy, mint Ukrajnában. Nagyon erősen megmutatkozik a szlovén válaszdadóknál, valamint a románoknál és a horvátoknál is.

Ezt a nyolcvanas évek óta jellemző viszonyulást megtörik új, más jelenségek is. Hogy ezek mennyire újak, nem tudjuk, hiszen hasonló kutatás korábban nem zajlott, de úgy véljük, hogy erősségük, jelentősége az utóbbi évtized eredménye. Ide sorolhatjuk azt, hogy erősen megjelenik az etnikai-történelmi alapú terek erősödése, újraéledése. Ez erősen meglátszott a szlovák, a magyar, a szerb és a horvát válaszdadóink körében, de az osztrák diákok rendkívül erős német kötődését is ide sorolhatjuk. Ez a kapcsolati háló néha gazdasági alapú megerősítést is kap, néha azonban akár szembe is megy azzal, s mindenképpen a térség egyfajta újra/visszarendeződését mutatja, másokat, mint amelyeket a kilencvenes években a térség lakói, politikusai elképzelték. Ez nem csak a volt szocialista országok erősödő nacionalizmusának számlájára írható, hanem fontosnak ítéljük Ausztria szerepvállalásának jellemzőit is. Míg a korábbi Közép-Európa-képek jellemzően osztrák és német irányultságot fejeztek ki, mára a szlovák, a magyar, a horvát válaszdadók információiból egy szűkebb, politikailag „magára hagyott” Közép-Európa bontakozik ki. Ausztria nem folytatott aktív nagyregionális politikát, nem kívánt a térség vezetőjévé visszaalakulni, saját Közép-Európa-képéből kizárta az általa „Kelet-Európá”-nak mondott posztszocialista térséget. Ugyanakkor a többi államban (a teljesen osztrák orientáltságú szlovén, és a viszonylag jelentős magyar szimpátia kivételével) sem került be Ausztria a szűkebb térségi közösségekbe. A szlovák, a magyar, a horvát, a román, az ukrán válaszdadókból külön-külön terjedelmű, kisebb, szűkebb Közép-Európák rajzolódnak ki, amelyek egy részében erős szerepet kapnak az etnikai kapcsolatok. A szlovák válaszdadóknál elsődleges a cseh kapcsolat, kiegészítve a lengyellel, s a nem túl szimpatikus magyarral. Magyarországi válaszdadóink alapvetően térnek el a többiektől, mivel a válaszdadókból kirajzolódó elsődleges térképzet és identitás a Kárpát-medencéhez kötődik, s a társországok megválasztása is elsősorban eszerint zajlik le. Bár sok helyütt láthatjuk a szomszédos viszonyokból eredő racionalitást (pl. a románok, szlovákok, szerbek, horvátok térségi közösség-vállalása Magyarországgal), de a magyar válaszdadók egy jelentős részéből kiderült, hogy nem a szomszédos állam, hanem annak magyarlakta részeivel vállalnak térségi közösséget a válaszdadók. Emellett csak kisebb intenzitással jelent meg Közép-Európa mint közös nagyrégió. Sajátos a volt jugoszláv tagállamok helyzete. A szlovén válaszdadók a teljes tagadást tükrözik, a „kivonulást” a Balkánról. A horvátok esetében a közép-európai kapcsolat mellett erősen megjelenik a balkáni térségi közösség vállalása, de vélhetően ez nem a volt jugoszláv államalakulathoz való visszanyúlást, hanem egy földrajzi-etnikai szükségességként jelent, hiszen mind Bosznia-Hercegovina, mind Szerbia feltűnik a

lehetséges kapcsolatok között, de a szlovén–magyar–olasz kapcsolatok dominálnak. Szerbia ezzel szemben erősen kilóg a térközösségből. A válaszadók véleményét erősen befolyásolták a balkáni irányok, mindenekelőtt az etnikai közelség szerint (Bosznia, Montenegró, Macedónia, s ez az uniós bővítésből eddig kimaradtakat is jelenti egyúttal), s a többi államhoz viszonyítottan erős orosz irányultság.

Érdekes Oroszország megítélése. Míg a különböző államokban élő válaszadók döntő többsége elutasítja a kelet-európaiságot, s láthatóan inkább szabadulni akar attól, az Oroszországhoz fűződő kapcsolatokat csak Ukrajnában zárták ki a válaszadók. Szlovákiában még a szláv közösség is megjelent mint tércapcsolat, Szerbiában pedig minden vizsgálatnál előbukkant Oroszország mint fontos térközösség.

Összefoglalva tehát látható, hogy a térségben a válaszadók véleménye alapján egy átalakulási folyamat megy végbe. Közép-Európa ma már nem az, mint amire a kilencvenes évek elején gondoltunk ennek a kifejezésnek a hallatán. Új kapcsolatok, irányultságok alakulnak ki, s néhány erős kötődésen túl a térség belső kohéziója nem erősödött az elmúlt évtizedekben, hanem több példa is mutatja, hogy inkább gyengülni látszik, sőt Szerbia esetében más, kifelé mutató irány is erősnek tűnik.

III.

A SZOMSZÉD ÁLLAMOK RÉGIÓI, ELKÉPZELT ÉS FORMALIZÁLT FÖLDRAJZI TEREI

3.1. Fizikai és mentális határok a társadalmi térben, a mentális térképezés elméleti háttere és gyakorlati kutatásai

USZKAI ANDREA

A társadalomtudományok átalakulása, valamint a gazdaság fejlődése együttesen befolyásolta, hogy a tér mint sajátos értelmezési és elemzési tényező megjelenjen a társadalomtudományi vizsgálatokban. A térrel foglalkozó társadalomtudósok elemzéseinek tárgya főként az, hogy az emberek milyen módon alakítják a teret, illetve a tér, annak különféle megjelenési formái (hely, település, régió, ország, országcsoportok) miként hatnak az emberi tevékenységekre (Lengyel–Rechnitzer 2004). A térrel kapcsolatos fogalmak tisztázására ennél már jóval kevesebben (többek között Nemes-Nagy 1998, 2009; Faragó 2012; Dusek 2005; Erdősi 2014) vállalkoztak.

Az 1960-as években elsőként az Amerikai Egyesült Államokban megjelenő iskola képviselői a hagyományos térfelfogással szemben a társadalom által érzékelt térre fókuszáltak. A vizsgálatok alapjául szolgáló módszert, a mentális térképezést számos szakterület, így a geográfia, a szociológia, a kulturális antropológia is beemelte eszköztárába, sőt a városrendezés egyes területein is alkalmazzák (Garda 2009).

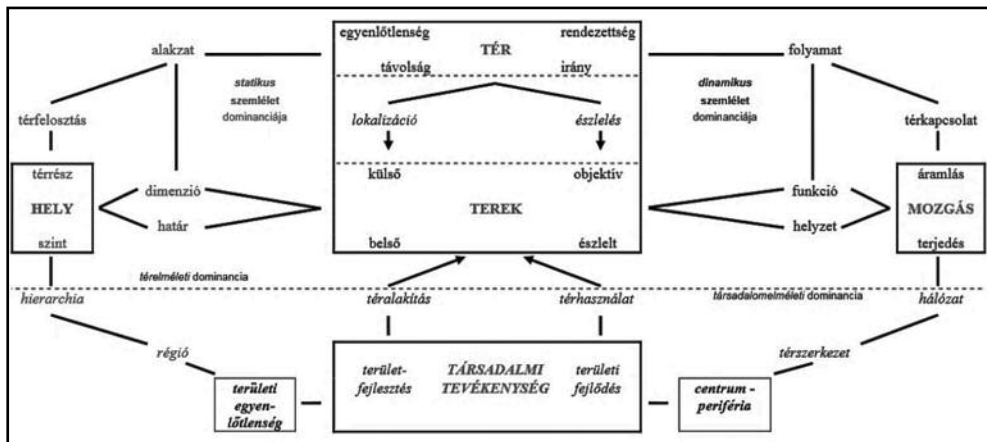
Jelen fejezet a teret szintén a társadalom oldaláról közelíti. E tekintetben Dusek (2005) értelmezését vesszük alapul, amely szerint „a társadalmi tér alatt az emberi tevékenységeknek területi koordinátákkal beazonosítható, a földrajzi fókuszálattal is meghatározható külső terét értem, az emberek és az emberek közösségeinek térbeli jellemzőivel és a hozzájuk kapcsolódó anyagi és szellemi ismertetőjegyekkel együtt.” (Dusek 2005, 2) A társadalmi térbeliséget Nemes-Nagy (1998) regionális tudományi szemlélettel is vizsgálta (3.1.1. ábra). Az egyes összetevők aszerint különülnek el, hogy a teret statikus vagy dinamikus szemléletben közelítjük. Ennek összefüggésrendszerét a következő ábra foglalja össze.

Fizikai és mentális határok az európai térben

Az európai határok vizsgálatakor figyelembe kell venni, hogy azok egy jelentős része *természetellenes, politika által meghatározott „képződmény”*, a huszadik századi két világháború alakította ki őket (Yndigegn 2011). *Többdimenziósak* (Risse 2004), egyrészt fizikai entitások, másrészt az emberek gondolkodását is befolyásolják. Tulajdonképpen az *erőviszonyok térbeli leképeződéseinek* tekinthetők (Anderson–O’Dowd 1999; Delanty

2006). Amellett, hogy fizikai entitások, a határok társadalmi képződmények is. Elválasztják az embereket „ismert és ismeretlen”, „hazai és külföldi”, „mi és ők” alapon, továbbá a létezésükön kívül *jelentéssel és jelentőséggel is bírnak*, és meghatározzák a szereplők, szervezetek közötti kapcsolatokat a határtérségben (Yndigezn 2011). Paasi (1998) rámutatott arra, hogy a határoknak „*identitásképző funkcióik*” is vannak. Ehhez kapcsolódóan érdemes felidézni Newman és Paasi (1998, 194) szavait, akik azt mondták: „*az identitás és a határok ugyanakkor az éremnek a különböző oldalai*”. A térhez kapcsolódó identitás a határtérségekben különösen fontos vizsgálati kérdés, ugyanis a politikai határok nem feltétlenül esnek egybe a kulturális, társadalmi és gazdasági határokkal. Ezekben a térségekben a népeességnek speciális identitása alakulhat ki, két vagy több, egymást átfedő identitás is jellemezheti, valamint a történelem és a kulturális emlékezet is jelentős identitásképző tényező lehet (Heller 2011). Több tudományágban (szociológia, pszichológia, politika) az emlékezést az identitás kialakulásának folyamatában alapvető fontosságúnak tekintik (Zimmermann–Steinhart 2005).

3.1.1 ábra: A társadalmi térbeliség regionális tudományi szemléletének összetevői

Forrás: Nemes-Nagy, 1998

A határok többféle módon tipizálhatók. A szaporodó határkutatásokat van Houtum (1998, 1999) három típusba sorolja. Ezek:

- áramlás, vagyis a hagyományos gravitációs modell alapú földrajzi és közgazdasági megközelítés, mely szerint a határok és a távolság akadályozzák a piac egyébként súrlódásmentes működését;
- a határon átnyúló kooperáció, ami a térségek, régiók közötti kapcsolódásokat, zárványokat és az ezeket létrehozó, fenntartó folyamatokat (bizalom, hálózat, beágyazottság stb.) foglalja magában;
- a határ társadalompszichológiája, amely megközelítés a kognitív (amit tudunk „rölk”) és az affektív (amit érzünk „felölük”) távolságon alapul, azon, ahogy ezekre alapozva az egyén, a csoport a határt mentálisan miképpen konstruálja meg.

Megkülönböztetett szerepe van ebben az ajtóhoz kapcsolódó másik metaforának, a küszöbnek, amely az idegen világot elválasztja az otthonitól, s amely a határ átlépését

szimbolikusan nehezítő intézményként fogható fel (Jeggle 1994). Ugyanez van Houtum (1998, 1999) elemzéseiben mint a határhoz közel lévő szereplőkre ható centripetális erő szerepel, amely a túloldal vonzásával szemben a saját terület központjának vonzó hatását erősíti (Sik 2015).

3.1.1 táblázat: A határkutatások három típusának legfontosabb jellemzői

	Áramlás	Határon átnyúló kapcsolatok	A határ társadalomszociológiája
A fő kérdés	Az áramlás folytonosságának hiánya: mi okozza a határhatást?	A határ okozta akadályok elhárításának megoldásai: mit lehet tenni ennek érdekében?	A terület sajátos identitása: hogyan jön létre a tér mentális konstrukciója?
Elméleti alap	Központi hely elmélete, gravitációs modell, központ-periféria	Tranzakciós költség, hálózatelmélet	Szociálpszichológiai elméletek
Az elmélet főszereplője	Homo economicus	Homo cont(r)actus	Homo socialis
A tér	Folytonos	Térbeli hálózatok	Kognitívan és érzelmileg tagolt
Alapfogalmak	Fizikai távolság, folytonossághiány, szállítási költség, gazdasági potenciál, elérhetőség	Hatékonyág, szakpolitikák, nyitottság, szinergia, kooperáció, kapcsolat	Percepció, kognitív kép, térbeli identitás

Forrás: Houtum (1999, 6) alapján szerkesztette: Sik 2015, 18.

Hardi (2001) alapján fizikai és mentális (a határ mentén élők tudatában létező) határokról beszélhetünk. Mindkét típus befolyásolhatja a területi interakciók létrejöttét vagy éppen azok elmaradását. Hardi (2009) a fizikai és a mentális határ fogalmát az alábbiak szerint különíti el:

3.1.2 táblázat: A térbeli határok rendszere

Fizikai határ		Mentális határ
Frontier (határzóna)	Boundary (politikai határvonal)	
Politikai Népesedési Vallási, kulturális	Szárazföldi vagy tengeri Természetes vagy mesterséges	Területi identitás: „mi” és „ők” határa Mental map: a különböző szinten ismert területek határa

Forrás: Hardi 2009, 14.

A fizikai határok tényleges elválasztó vonalnak, vagy határzónának tekinthetők, míg a mentális határok egyfajta „szellemi korlátként” léteznek a különböző államok lakóinak gondolatvilágában, és ezáltal jelentősen befolyásolják az emberek térfelfogását, közösségi tudatukat és a határon túl élőkről alkotott képet, előítéletet (Kovács 2010). A határon átnyúló kommunikáció mértékét meghatározza, hogy a politikai határ egybeesik-e az etnikai és kulturális határokkal, valamint a mentális határral (Hardi 2001). A továbbiakban a mentális határok kerülnek a tanulmány fókuszába.

„A mentális határ fogalma alatt azt a képzeletbeli vonalat értjük, mely az egyes ember területi identitásának végső földrajzi pontjait köti össze, s amelyen belül élőket még a »mi« csoportjába, s a rajta kívül élőket az »ők« csoportjába sorolja, tehát egy pszichikai távolság térbeli leképezése. Ezek a mentális határok tehát különböző földrajzi területi kategóriákhoz kötődhetnek, mint ahogy az emberi identitás is lehet lokális, regionális, nemzeti/állami stb.” (Hardi 2001, 3).

A jelenség tehát nem más, mint az emberek tudatában leképeződő „határkép”, azaz a határ másik oldalának megélése. A másik oldalról kialakult kép lehet egy idegen világ, de a saját világ folytatása is (Hardi 2004).

Paasi (1996) egy magyarázó mátrixot készített arra vonatkozóan, hogy saját magunk és a határon túl élők megítélése az „itt”, ott”, a „mi”, és az „ők” fogalmainak használatával milyen dimenziókban jelenhet meg, tehát hogyan értelmezhető a társadalmi-területi integráció és a megkülönböztetés a határ menti térségekben (3. táblázat).

3.1.3 táblázat: Társadalmi-területi integráció és megkülönböztetés

	Itt	Ott
Mi	Integráció egy területen belül	Integráció a határokon túl
Ők	Megkülönböztetés egy területen belül	Különbség köztünk és a határon túl lévők között

Forrás: Paasi 1996 alapján, saját fordítás.

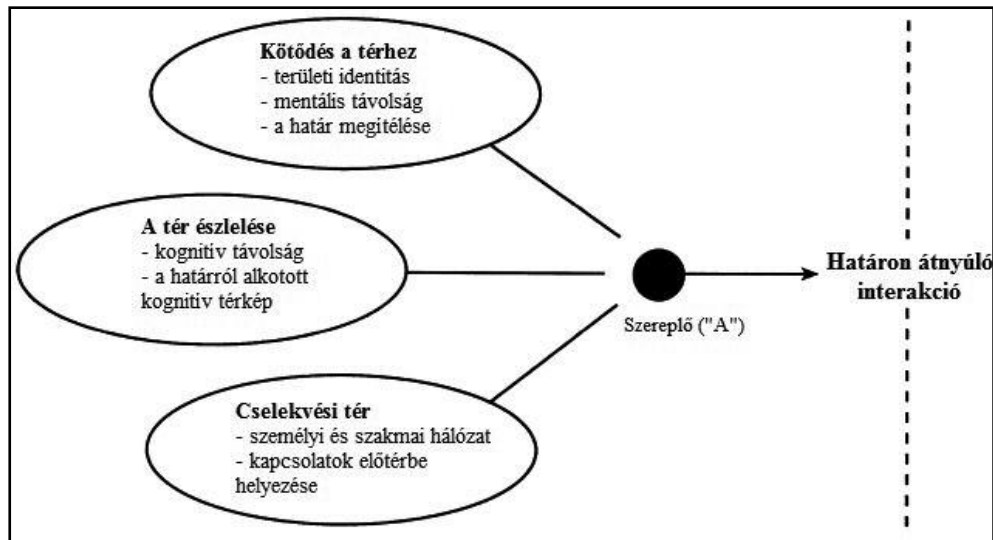
Ahogy a fenti táblázat mutatja, az integráció a „mi-itt”, illetve a „mi-ott”, a megkülönböztetés az „ők-itt”, illetve az „ők-ott” relációban használatos.

Elmondható, hogy a fizikai határokkal kapcsolatos elméleti modellek (Martinez 1994; Tóth 1996, 2004; Houtum 2000; Böröcz 2002) köre jóval bővebb, mint a mentális határokról és azok területi interakciókban betöltött szerepéről rendelkezésünkre álló ismeretek. A továbbiakban egy olyan modellt mutatunk be, amely a társadalmi-pszichológiai tényezőket figyelembe vette, sőt középpontba helyezte a határon átnyúló interakciók magyarázatához. Ez a modell szintén Houtum (1999) nevéhez fűződik, aki a vállalkozások határon átnyúló interakcióit a mögöttük lévő személyek (üzletemberek) térhez, illetve határhoz való viszonyuk alapján három tényezőcsoport (kötődés a térhez, a tér észlelése, cselekvési tér) alapján vizsgálta (2. ábra).

Ahogy a fenti ábra szemlélteti, Houtum a szereplők pszichológiai személyiségének három komponensét különböztette meg, amelyek befolyásolhatják a határon átnyúló interakciókat. Az egyik ilyen elem a szereplő térhez való kötődése, amely alatt a területi identitást, a mentális távolságot és a határ megítélését értette. Ezen komponens mögött tehát egy olyan tér áll, amelyhez a szereplő érzelmileg kötődik. A másik tényezőcsoportot a tér észlelése jelenti, azaz a kognitív távolság és a határról alkotott kognitív térkép. E mögött a szereplőnek a másik területi egységről alkotott szubjektív képe húzódik meg, amely a személyes tapasztalatok, illetve a tanulmányok során gyűjtött információk alapján alakult ki. A harmadik tértípus a modellben a cselekvési tere, vagyis az a tér, amelyben a szereplő a mindennapi döntéseit hozza, továbbá amelyben a személyes és szakmai kapcsolatai kiépültek és

működnek (Houtum 1999). Ez tehát az a három különféle térrel kapcsolatos tényezőcsoport, amellyel a szerző a határon átnyúló interakciókat magyarázza.

3.1.2 ábra: A személyiség területi hármasa

Forrás: Houtum 1999 alapján, saját fordítás.

A mentális határoktól a kognitív és mentális térképekig

A mentális és a kognitív térképek több tudományág eszköztárában megtalálhatók, így fogalmi értelmezésük és gyakorlati alkalmazásuk is meglehetősen sokféle. A továbbiakban rávilágítunk ezekre az eltérő tartalmakra, kiemelt figyelmet fordítva a geográfiai szempontú megközelítésekre. A „kognitív” és a „mentális” térkép kifejezések a szakirodalomban gyakran egymás szinonimájaként is megjelennek, jelen esetben azonban különbséget teszünk a két fogalom között. A módszer alkalmas a vizsgálati alanyok fejében leképeződő szubjektív terek vizsgálatára, különböző térrel kapcsolatos attitűdök kimutatására, eltérő térérzékelések összevetésére, valamint a földrajzi-tájékozódási ismeretek mélységének megismerésére. A térről szerzett tapasztalatok ugyanis eltérőek, szubjektív szűrőn mennek keresztül az agyunkban, amely nemcsak megszüri, hanem át is alakítja a téri információkat (Makádi 2012).

A tudományos érdeklődés az emberek térről alkotott képéről azonban nem új keletű. Noha a legszélesebb körben Lynch (1960) munkáját tekintik a mentális térképezés első alapművének, aki a hagyományos térfelfogással szemben a társadalom által érzékelt térre fókuszált, valójában azonban már a 20. század első éveiben Gulliver (1908), és Trowbridge (1913) is tanulmányozták az emberek tágabb környezetéről alkotott képét, Tolman (1948) pedig már használta a kognitív térkép fogalmát (Alba 2011). A módszert számos szakterület, így a geográfia, a szociológia, a kulturális antropológia is beemelte eszköztárába (Garda 2009), sőt a városrendezés és tervezés területén (Fenster 2009), valamint a külpolitikai döntéshozatalban (Da Vinha 2011) is alkalmazható. Lynch (1960)

és Milgram (1972) a kognitív térképeket olyan belső képekként írják le, amelyeket az egyén alakít ki egy helyről. Downs és Stea (1977) szerint a kognitív térképezés nem más, mint egy olyan absztrakció, amely magába foglalja azokat a kognitív, illetve mentális képességeket, amelyek segítségével összegyűjtjük, rendezzük, tároljuk, felidézzük, valamint manipuláljuk a körülöttünk lévő térre vonatkozó információt. Ezek a képességek a kor (vagy a fejlődés) és a használat (vagy a tanulás) függvényében változnak. Rácz (2012) úgy összegzi a kognitív térképezés fogalmát, mint egy olyan folyamatot, melynek során a személyekben lejátszódik egy pszichológiai folyamat, aminek eredményeképpen kialakul egy sajátos kép, a kognitív térkép, melyek, „térképi elemekből, illetve a hozzájuk kapcsolódó szubjektív képzetekből álló tudati képződmények”, a mentális térképezés lényege pedig éppen ezeknek, az egyéneknél rejlő kognitív térképeknek feltárása, különböző módszerekkel. Kiss (2005) szerint így a mentális térkép csupán az egyén kognitív térképének adott eszközökkel megjelenített része. A kognitív térkép tehát nem mentális térkép még, hanem mentális kép, amely különböző módszerekkel megjeleníthető, és ennek a megjelenítésnek eredménye a mentális térkép (Rácz 2012). A tér belsővé válásának folyamatát a téri rekonstrukciós elmélet írja le. Ennek során újratertemtjük agyunkban a világot, így fokozatosan felépül tudatunkban a térbeli valóság, a gondolati leképeződés során nem megfogható *gondolati (kognitív) térképek* születnek. Amikor ezeket a tudati tartalmakat térképen ábrázoljuk, akkor egy *mentális térkép* születik (Makádi 2012).

Egy – a fentiekől némileg eltérő – megközelítés szerint a mentális térképek megjelenési formái négy kategóriába sorolhatók: *kognitív térkép* (cognitive map), *vázlatos térkép* (sketch map), *magyarázó térkép* (interpretative map) és a klasszikus *mentális térkép* (mental map) (Didelon et al. 2011). A kognitív térkép ez esetben az egyén szubjektív terét jelenti (Kuipers, 1978). Az ilyen térképek a térelemek szelekciójából jönnek létre, amelyeket az egyének érzelmei, értékítélete és egyéb individuális jellemzői formálnak. Ennek eredménye tulajdonképpen a tér újraértelmezése (Didelon et al. 2011). A mentális térkép megjelenési formáját tekintve lehet egy vázlatos térkép is. Ilyen térképeket jellemzően egy kérdőív keretein belül készítenek, amelynek során arra kéri a résztvevőket, hogy rajzoljanak egy specifikus teret egy üres papírra. A fő cél ez esetben a megkérdezettek útvonalainak vizsgálata, valamint annak feltárása, hogyan pozicionálják magukat a térben. Az elemzés során gyakran alkalmaznak statisztikai magyarázó modelleket, például gravitációs modellt (Pinhiero 1998). A harmadik kategóriába sorolhatók a magyarázó térképek. Ez esetben az egyénnek a térrel kapcsolatos preferenciáját kell meghatározni, vagy körülhatárolnia egy fogalmat az alaptérképen. Az elemzés egyszerűbben végrehajtható, mint az előző esetben, mivel a kutató gyorsan és könnyen össze tudja hasonlítani a valós és az interpretált tereket. A negyedik csoportba tartozhat a klasszikus mentális térképezés, amely olyan kérdőíveken alapszik, amelyekben az egyén térrel kapcsolatos tudását mérik fel, vagy véleményét kérdezik (Didelon et al. 2011).

Az egyes tudományágak (pl. szociológia, geográfia) képviselői tehát különböző szempontok szerint határozzák meg a kognitív és mentális térképek fogalmát. Az eltérő nézőpontokat és az azokból fakadó esetleges félreértési lehetőségeket Kitchin (1994) foglalta össze.

A fogalomhasználaton túlmenően a mentális térképezésen alapuló kutatások *léptéke* is meglehetősen eltérő (Gold 2009). Kiterjedhetnek településekre (pl. Lynch 1960), országokra (pl. Kiss–Bajmóczy 1996; Bláha et al. 2011) kontinensekre (pl. Makádi 2012), vagy akár az egész világra (Saarinen 1988; Lowes 2008) is. A térrel kapcsolatos

tudás szintje összefügghet a vizsgálat léptékével. Minél kisebb területet reprezentál a kognitív térkép, annál közvetlenebb az alapjául szolgáló tapasztalat. Ahogyan nő a reprezentált terület, úgy nő meg a másodlagos információk és a közvetett tanulás szerepe. Személyes tapasztalat szerzésére nyilván kevés lehetőség nyílik például a kognitív világtérképek esetén, amelyek így főleg a kartográfiai információkból építkeznek (Csépe et al. 2011).

Mentális térképek Európa országairól

A mentális térképek egyik fontos kategóriája az országeképek vizsgálata. Az egyes országokról és azok lakosságáról alkotott tudati képünk nem csak a határ menti együttműködések sikereiben vagy kudarcaiban érhető tetten, hanem befolyásolhatják turisztikai, munkavállalási vagy lakóhely-választási döntéseinket is. A kutatások ezen belül három csoportra oszthatók: a) egy kontinens pozitív és negatív területeinek vizsgálata; b) szomszédos országok vizsgálata; c) egy adott országról kialakult kép elemzése (Garda 2009). A továbbiakban a tanulmány néhány hazai és nemzetközi kutatási példát mutat be mindhárom kategóriára.

Egy kontinens pozitív és negatív területeinek vizsgálata

A Bajmóczy–Csíkos szerzőpáros 1995–1996-ban végzett felmérésének célja (melynek eredményeit 1997-ben közzölték) az egyetemi hallgatók véleményének megismerése volt 28 európai országra vonatkozóan. A kutatás arra a kérdésre fókuszált, mennyire népszerűek körükben az egyes európai országok. Hasonló jellegű volt 1992–93-ban Csapó Benő és Czachesz Erzsébet általános és középiskolás fiatalok körében végzett vizsgálata. Ezen kutatások eredményeinek részletes ismertetésére a dolgozat nem vállalkozik, de a két felmérés alapján összességében azt mondhatjuk, hogy az egyetemisták véleménye nem sokban különbözött a gimnazistákétól, ami arra utal, hogy az alap- és középfokú oktatásban eltöltött évek meghatározzák az európai országokkal szembeni attitűdöket (Bajmóczy–Csíkos 1997).

Makádi (2012) szintén pedagógiai szempontból vizsgálta a 6–10. osztályosok tanulók Európa-képét. Kutatásának egyik fő következtetése, hogy az országokhoz kapcsolt tartalmi képzetek alapján nagy hiányosságai vannak a földrajztanításnak. A felsorolt jellemzők nagyon kevés földrajzi tartalommal bírnak, sokkal inkább a sztereotípiákat és a média hatását tükrözik, mint a tananyagot. A tanulók fejében tulajdonképpen nincsenek országeképek, sem maradandó földrajzi képzetek, vagyis az Európa-képzet és országeképzet meglehetősen silány. A kutatásban kimutatott problémák a társadalmi folyamatok és az oktatás problémáinak leképeződései, amelyek kis lépésekben változtathatók az iskolarendszerben. A szerző viszont javaslatokat tesz arra, hogyan lehetne a térrel kapcsolatos tudást, valamint a hozzá kapcsolódó kompetenciákat fejleszteni (Makádi 2012).

Sudas és Gokten (2012) célja török geográfus egyetemi hallgatók alapvető földrajzi ismereteinek és perspektíváinak feltárása volt, Európára vonatkozóan. A 72 hallgató bevonásával végzett felmérés eredményei alátámasztják, hogy a földrajzoktatásban jelentős hiányosságok tapasztalhatók Törökországban is. Ezt többek között az a tény is igazolja, hogy a hallgatók térképein Csehszlovákia és Jugoszlávia még mindig létező országokként jelennek meg (Sudas–Gokten 2012).

Szomszédos országok vizsgálata

Hazánk Európai Unióhoz való csatlakozása felvetette azt a kérdést, vajon milyen kognitív képpel rendelkeznek a 14–16 éves magyarországi tanulók szomszédos országainkról? Milyen információforrások fedezhetők fel országgépeiken? – ezekre a kérdésekre tárta fel a választ a hazai tizenévesek körében végzett kutatás (Lakotár 2004). A 109 tanuló részvételével végzett felmérés során a tanulók kaptak egy papírt, amelynek közepén Magyarország kontúrtérképe állt. Feladatuk az volt, hogy rajzolják be hazánk szomszédait és nevezzék is meg azokat. Minden országhoz írják be azt az országhoz kapcsolódó öt szót, ami legelőször eszükbe jut. A vizsgálat alapján bebizonyosodott, hogy a kognitív térképeket számos olyan elem építi fel, amely az egyén személyes tapasztalatából származik. Jelentős a szerepe a környezetből (szülőktől, ismerősöktől) szerzett információknak, valamint a médiának (Lakotár 2004).

A fenti felmérést a szerző fordított irányban is elvégezte. Ez utóbbi esetben arra kereste a választ, milyen Magyarország-kép él a határainkon túli magyar tanulóknál? A felmérés (Lakotár 2012) helyszínei Érsekújvár, Marosvásárhely, Zenta, Lendva és Csáktornya voltak. A résztvevők ugyanazt a kérdőívet kapták, mint korábban a hazai tanulók. Eltérés csupán a rajzos feladatnál volt, amelynél Magyarország kontúrtérképét és a közös határszakaszt kellett megrajzolniuk. A kutatás eredményei összességében azt mutatják, hogy a tanulók változatos tartalmú kognitív képeket hordoznak tudatukban. Ez utóbbi kutatás esetében is megfigyelhető volt a médiák hatása, az aktualitások, pl. politikai pártok, politikusok nevei, de előfordultak iskolai ismeretek is, pl. Pannon-síkság. Az egyes országokban gyűjtött adatok alapján megrajzolt mentális Magyarország-térképek különböző alakzatúak. Szlovákiai tanulók esetében jobban hasonlítanak a valóságos képhez, míg például Horvátország esetében erőteljesebben eltérnek attól. Ezt természetesen befolyásolja az is, mennyi objektív ismerettel rendelkeznek a tanulók (Lakotár 2012).

Egy másik példa a szomszédos országok vizsgálatára a Budapesti Corvinus Egyetem, a Somorjai Régiófejlesztési Ügynökség és az InterRegio Fórum Egyesület 2014 decemberében indított kutatása, melynek címe: a „Mentális térképezési algoritmusok fejlesztése” (röviden eMMAP) projekt, a Magyarország–Szlovákia Határ menti Együttműködési Program keretében. A projekt célja kifejleszteni egy olyan mérőrendszert, amivel pontosabban mérhető a határ menti régiókban a határon átnyúló integrációs hatás. A mérési módszertan központi eleme a mentális térképezés, tehát a környezetünkben lévő tér szubjektív leképezéseinek vizsgálata az alábbi tényezők figyelembe vételével:

- Mentális térképezés – hogyan látják a határ mentén élők a határ túloldalát, az ottani településeket, szolgáltatásokat és (gazdasági) lehetőségeket;
- Nyelvi készségek mérése – milyen mértékben beszélnek a határ mentén élők a szomszédos ország nyelvét, mennyire funkcionálisak a nyelvi készségeik;
- Pozíciógenerátor – milyen mértékben terjednek ki a társadalmi kapcsolathálók a határ túloldalára.

Az eMMAP – online mentális térképező eszköz első kiadása azonnal éles használatba került, a vállalkozások mentális térképeinek felmérése már online lekérdezéssel történt.

A kutatás első fázisában a kérdezőbiztosok nyomtatott kérdőívvel keresték meg a megkérdezetteket Esztergomban, Mosonmagyaróváron, Párkányban és Somorján. Az így

megkérdezett reprezentatív minta nagysága 500 fő volt. A kutatás második szakasza a határ menti régiókban működő vállalkozásokra fókuszál, és azt vizsgálja, hogy ők hogyan látják a határ túloldalát és az ott kínáló üzleti lehetőségeket. A cégek megkeresése már az időközben elkészült online kérdőívvel történt.

Az összegyűjtött adatok elemzése azt mutatja, erősebb azoknak a határ menti térségeknek az integrációja, ahol több együttműködési projekt zajlott le: jobban ismerik a határ menti térséget, a nyelvi készségek magasabb szintűek és intenzívebb a határ túlsó oldalával való kapcsolat. Erre példa, hogy míg az esztergomiak és a párkányiak szomszédos országbeli látogatásai összpontosulnak a határ közvetlen túloldalára, a mosonmagyaróváriak és a somorjaiak nem egymást látogatják, hanem a könnyebben megközelíthető Pozsonyt, illetve Győrt vagy más, távolabbi városokat. Ezt az eredményt támasztják alá a nyelvi készségek és a társadalmi kapcsolatháló kiterjedtsége is (civilhetes.net 2015).

Egy adott országról kialakult kép elemzése

Kiss és Bajmóczy (1996) a szegedi József Attila Tudományegyetem első és másodéves hallgatói mentális térképeit vizsgálták Magyarországról. Összesen 208 szegedi egyetemista töltötte ki a kérdőívet, közülük 109 földrajz szakos és 99 nem földrajz szakos hallgató, a természettudományi, a bölcsészettudományi és a jogi karról. A kiadott feladat lényege az volt, hogy a válaszadó jelöljön be és nevezzen meg a térképvázlaton 10 perc alatt annyi földrajzi helyet, amennyit csak tud egy Magyarország határait ábrázoló papírlapon. Összességében elmondható, hogy az egyetemisták Magyarország-képe egyértelműen differenciált, tudatukban határozottan létezik egy kelet–nyugati lejtő: a viszonylag dinamikus Északnyugat-Magyarország mellett egy széles, átmeneti „átlagos” zónát, és egy leszakadó Északkelet-Magyarországot érzékelnek (Kiss–Bajmóczy 1996).

Michalkó (1998) a turizmus kutatásában alkalmazta a mentális térképeket, amelyeket érettségi előtt álló diákokkal készíttetett el. Szerinte az adott helyen rövid ideig tartózkodó turisták mentális térképéhez jobban tapadnak a szubjektív értékítéletek, mint egy helyi lakoséhoz, emellett a látogatók térképeit elemezve képet kaphatunk a turisták útvonalairól, könnyebbé válik a helyi turizmustervezés (Michalkó 1998).

Lannert Judit, Örkény Antal és Szabó Ildikó (1999) a magyar középiskolások európai orientációit vizsgálta, melynek alapját egy 1996. évi, 2600 fős mintán végzett kérdőíves felmérés adta. A vizsgálatban egyebek között két kérdéssor szerepelt. Az egyik a diákok társadalmi és politikai értékorientációit kutatta, a másik kérdéssorozat célja pedig annak feltárása volt, hogy a diákok szerint Magyarország Európa melyik régiójához tartozik politikai szempontból, az emberek gondolkozásmódja szempontjából, valamint kulturális szempontból: inkább Nyugat-, inkább Kelet- vagy inkább Közép-Európához. Eredményeik szerint a magyar középiskolások értékorientációit és Magyarország Európában elfoglalt helyének percepcióját alapvetően az határozza meg, hogy milyen iskolatípusban tanulnak. Annak ellenére így van ez, hogy olyan kérdéseket tettek fel nekik, amelyekkel – legalábbis közvetlen formában – nem találkozhattak iskolai tanulmányaik folyamán. Elsősorban a gimnazisták gondolják Magyarországot Közép-Európa részének, a szakmunkástanulók hajlamosabban inkább Nyugat-Európához sorolni (Lannert–Örkény–Szabó, 1999).

A korábbiakban már láthattuk (Makádi, 2012), hogy a mentális térképezés eszköze a földrajzoktatás fejlesztésére is alkalmazható. 2011-ben a regionális földrajzoktatásba

bevezetendő új tananyagok kidolgozása céljából a prágai Károly Egyetemen is végeztek egy mentális térképezést alkalmazó kutatást (Bláha-Hátle et al. 2011), amelybe 80 általános iskolás és 79 középiskolás diákot vontak be. Ezúttal tehát nem a teljes Európára (mint ahogyan Makádi 2012 esetében), csupán Csehországra terjedt ki a vizsgálat. Az eredmények részletes ismertetésétől jelen tanulmány eltekint, az azonban tanulságos, hogy a földrajzoktatás fejlesztése vélhetően akkor lehet sikeres, ha előtte valós képet kapunk a diákok, egyetemi hallgatók földrajzi ismereteiről és az abban rejlő hiányosságokról. Ehhez a mentális térképezés módszere kiváló lehetőséget nyújt.

3.2 Kis nagy ország: Szlovákia

HARDI TAMÁS – MEZEI ISTVÁN

A szlovák közgondolkodás politikai-földrajzi terei 1918-ig

Kelet-Közép-Európa soknemzetiségű földrajzi terein a népek életének változatosságához igazodva igen változatos az államhatárok élete is. Az egyes népek (szlávok, germánok, magyarok, románok stb.) által lakott földrajzi helyeknek van az időben egy állandósága, amelyet a történelem viharai jelentősen módosíthattak is. Hosszú időszakokat tekintve sokszor ettől függetlenül változtak vagy maradtak mozdulatlanok az államhatárok. Európa népeire, így a kelet-közép-európai népekre is jellemző, hogy a nagy népmozgások idején ők is megindultak, aminek következtében ezek a népek szinte az egész Földön megtalálhatók.

Ez a képlékeny változatosság jellemzi a szlovák nép által lakott földrajzi tereket is.

1993 óta a szlovák nemzetnek független állama van, Szlovákia, de szlovákok szerte Európában és a tengerentúl is szép számmal élnek.

A szlovák nép keletkezésének, kialakulásának földrajzi tere sosem volt vitatott. Minden történelmi kor szlovákokkal foglalkozó írója, gondolkodója egyetértett abban, hogy ez a földrajzi hely a Kárpátok északi karéja és a hozzá kapcsolódó folyók völgyei voltak. Bizonytalanság és vita két irányban van. Egyrészt vita van arról, hogy a történelmi időben mikortól jelenthetjük ki biztonsággal, hogy az illető népcsoport szlovák. A másik vitapont pedig arra irányul, hogy mekkora földrajzi teret laktak be a szlovákok a történelmi időben.

Ez a két gondolatkör a mai szlovákiai közgondolkodást is foglalkoztatja, sőt máig meghatározza a szlovákok politikai földrajzi térelképzeléseit.

A szlovák nép magterülete

A szlávok változó létszámú jelenléte a Kárpát-medence történetében kb. a 6. századtól kezdve nem vitatott tény. Különbő krónikák (köztük a magyaroké is), valamint oklevelek, évkönyvek adják hírül jelenlétüket. A Kárpát-medencei szláv népek közül a horvátok tudtak tartósan fennmaradó államot létrehozni. Kálmán király 1102-ben meghódította Horvátországot, és ettől kezdve Horvátország a magyar korona társországa, kapcsolt része volt.

A szláv népek közül a szlovákokat az a különleges helyzet jellemzi, hogy mint önálló nép, mint saját nyelvvel bíró nép a magyar királyságon belül jöttek létre az évszázadok folyamán. Különlegességük abban is jelentkezik, hogy nem rendelkeztek önálló állam-

mal, és nem rendelkeztek olyan privilégiumokkal sem, ami nemzeti létüket, különállásukat biztosította volna. Az észak-magyarországi szláv nyelvi emlékeken keresztül bizonyítható a szlovák nyelv és vele az önálló szlovák nép fokozatos kialakulása. Ezt a jelenséget úgy kezeli a történettudomány, hogy ezt az észak-magyarországi sűrűsödésű szláv népcsoportot szloviennek nevezi. Ezzel fejezi ki azt a tiszteletre méltó küzdelmet, amit ez a nép vívott önmaga megteremtéséért. Megnevezésükre a szláv szó túlságosan általános lenne, a szlovák megnevezés pedig történelmietlen. A polgári nemzetté válás idején, a 19. század elején hosszú viták során alakult ki a szlovák értelmiségiek körében a meg egyezés a szlovák nyelvről. Ez a szlovák nemzetté válás korszaka. Ennek a gyötrelmes, ám eredményét tekintve sikeres folyamatnak a lépcsőfokain bontakozott ki a szlovákok politikai földrajzi térszemlélete.

A szlovák nyelvű írásbeli források hiánya miatt az első történelmileg biztos állításokat őseik jelenlétéről a középkori latin nyelvű iratokban találjuk meg (Bartl et al. 2003). Ezek az iratok a városok életéhez kötődnek, amely iratokban előjogokat kap az illető város a többi településhez képest. Az első privilégiumot IV. Béla adta 1238-ban Nagyszombat város minden (*sclavi, cives et hospites nostri*) lakosának. A felsorolásban szerepel a *sclavi* szó is, ami a szláv lakosokat jelenti. 140 évvel később, 1378-ban készült el a zsolnai városi könyv első része. Ebben szerepel egy olyan kitétel, hogy a németül nem tudó egyének (szlávok) anyanyelvükön is vallomást tehetnek a bíróság előtt. A szlávok nagy létszámára és társadalmi erejére utal, hogy három évvel később, 1381-ben Nagy Lajos király előírta, hogy a zsolnai városi tanácsban azonos számú helye legyen a németeknek és a szlávoknak, sőt, a város bíróját felváltva kell a két nép közül választani.

A fentiekhez hasonló, tehát a szláv nyelvű lakosok jelenlétét bizonyító iratok száma sokasodik az időben. Például, amikor 1446-ban az országgyűlésen a magyar rendek kormányzóvá választották Hunyadi Jánost, az iratokban megemlítik, hogy a pozsonyi követek nem értették a magyarul folyó tárgyalásokat.

Megjelennek és idővel sokasodnak azok a bizonyítékok is Észak-Magyarországon, hogy a szlávoknak nevezettek egy rájuk jellemző, formálódó saját nyelven, a szlovákon beszélnek. A többféle szláv nyelvű népcsoport nyelvéből kialakuló nyelv, a szlovák elkülönülésére utal az a cseh nyelvű, 1422-ben kelt adólevél, amely szlovakizmusokat tartalmazott. 1451-ből származik az a feljegyzés a zsolnai városi könyvben, amely szlovakizált cseh nyelven íródott.¹ Nem sokkal később, 1473-ban ugyancsak Zsolnán jegyezték le a magdeburgi városi jog ugyancsak szlovakizált cseh nyelvű fordítását, ami alapján igazgatták a várost. 1476-ban az újonnan elkezdett trencsényi városi könyvben a kezdő latin beírás előtt feljegyezték a városi tanács tagjai által elmondott esküszöveg szlovakizált cseh nyelvű változatát. Mindezek nem pusztán a szlovák/szlovakizált cseh nyelv meglétét, hanem hivatalos nyelvként való használatát is bizonyítják (Bartl et al. 2003).

Az egyházi iskolákban tanító cseh származású papok, a huszita betörések, a cseh testvérek mozgalma, a Bécszet kikerülő, Morvaországon keresztül haladó kereskedelmi-katonai-politikai kapcsolatok stb. mind a cseh nyelv hatását erősítették, elsősorban a

1 A *szlovák történelem lexikona* című kiadvány kronológiát tartalmazó fejezetében Július Bartl az 1451-es dátumnál „legrégibb szlovák nyelvű feljegyzést” említi (p. 59), a fogalomtárban lévő *zsolnai városi könyv* szócikk szerzője, Vladimír Segeš viszont szlovakizált cseh nyelvet (p. 404).

Csehország és Morvaország határához közeli megyékben. Ezért állítják a nyelvészek, hogy már ebben az időben, a 15. században kimutatható a három nagy szlovák nyelvjárás: az erős cseh hatásokat mutató nyugati, a lengyel–ukrán–oros–magyar hatásokat mutató keleti és a déli szláv nyelvek hatását mutató középső nyelvjárás.

Számunkra a fenti felsorolásból a földrajzi helyekre vonatkozó utalások a fontosak, amelyekből kibontakozik a formálódó szlovák nyelvű nép, a szlovákok magterülete. Ez azért fontos, mert a későbbi századok közéleti vitái elsősorban innen indulnak, ezeket a helyeket kötik a maguk elgondolásaiba, gondolatban innen terjeszkednek nagyobb politikai földrajzi terek felé.

A következő lépcsőfokot a szlovák nép létrejöttében a vallási viták, a reformáció megjelenése hozta.

A nyugat- és közép-európai országokhoz hasonlóan a Magyar Királyságban is megtörtént a 16. században az egyházszakadás. A katolikus egyházból kiváltak a protestáns, református irányvonalak. Felső-Magyarország területén a sokféle tanításból Luther Márton nézetei terjedtek el, az augsburgi hitvallások formájában Melancthon Fülöp által kodifikálva. A reformáció terjesztői legfőképpen német egyetemeken tanuló diákok voltak (Halle, Wittenberg, Lipcse, Heidelberg). A protestánsokhoz sok város, de számos nemesi család is csatlakozott. A szervezetenként egységes lutheri evangélikus egyházat 1610-ben a zsolnai színódus alkalmával alapították. A megválasztott püspökök (szuperintendensek) többnyire szlovák származásúak voltak. Az evangélikus hitvallású német és magyar lakosok számára két német és egy magyar felügyelőt választottak. A három püspökség: a biccei (Liptó, Trencsén, Árva megyék), a breznóbányai (Turóc, Nógrád, Zólyom és Hont megyék), a bajmóci (Bars, Nyitra, Pozsony megyék). 1614-ben szervezték meg a szepesvárosi püspökséget és az öt szabad királyi város (Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kiszseben) püspökségét. A vezetők rendre: Eliáš Lani (Lányi Illés), Samuel Melik, Izák Abrahamides (Abrahamides Izsák), Štefan Xylander, Peter Zabler (Bartl et al. 2003). Ez a szervezeti felállás tükrözi azt a korabeli állapotot, amely a vallásnak nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint a beszélt nyelvnek, hiszen számukra a legfontosabb a katolikusoktól való elkülönülés volt.

A reformáció az egyházi énekek anyanyelven történő virágzását idézte elő, de jelentősen hozzájárult az iskolaügy fejlődéséhez is. Hatására elfogadottá vált az anyanyelvű istentiszteletek tartása. Egyre több anyanyelvű énekeskönyv, imádságoskönyv jelent meg nyomtatásban. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Felvidéken az evangélikus szláv írásbeliség cseh nyelven történt. A cseh nyelvet tekintették a vallásos gondolatok méltó kifejezőjének.² Megjelentek azonban olyan világi művek, szótárak is, amelyek a szlovák nyelv önállósága mellett érveltek.³

A soknyelvűség tudományos megfogalmazását és államkeretbe foglalását Bél Mátyásnak köszönhetjük: a „mi népünknek”, a magyaroknak „több anyanyelve van”.

2 1581-ben jelent meg Bártfán Gutgesell Dávid nyomdájában Luther katekizmusa bibliai cseh nyelven, Severín Škultéty fordításában.

3 Daniel Sinapius-Horčíčka evangélikus igehirdető és író 1678-ban Neoforum Latino-Slavonicum cím alatt latin–szlovák közmondások és szólások gyűjteményét adta ki, melyben elsőként kelt a szlovák nyelv védelmére.

A barokk kor politikai-földrajzi terei

Az építészeti teljesítményéről elhíresült barokk kor kiteljesedését nagyban elősegítette, hogy a 18. század folyamán nem dúlták harcok az ország területét. A török hódítók kiűzése után a békés építőmunka százada köszöntött be. Így lett ez az időszak az építészeten túl a tudományok fölvirágzásának kora is. A barokk tudományosság a hagyományos témák, így a történelem kutatásában is új eredményeket hozott, de új tudományágak, pl. a földrajz, térképészet kifejlesztésével is hozzájárult a magyar tudományossághoz. A történettudomány előretörésének hozadéka a források fontosságának felismerése, de divatba jött a népek eredetének kutatása is. Ezért mondhatjuk, hogy a tárgyyszerű számbavétel, ismertetés, elemzés mellett jelen vannak a „barokkos túlzásoktól” sem mentes népismereti észrevételek, megjegyzések, elemzések.

A kor újszerűségét, összetettségét Bél Mátyás munkásságával lehet a legjobban érzékelteni.

Bél Mátyás (neve szlovákosan: Matej Bel, latinosan: Matthias Belius, 1684–1749) élete és munkássága a másfél évszázados török uralom utáni időszekekre esik. A hatalmas anyagi és még inkább a borzalmas méretű emberi veszteségek után az ország újjáépítése volt a fő cél. Az építkezésben részt vevő kortársak jelszava a következő volt: „Provehimur non praemio, sed patriae amore” – „Nem a jutalom reménye, hanem a hazaszeretetet hajt bennünket”.⁴ Az országhoz fűződő erős érzelem a kor sajátja volt. Munkatársa, Mikovinyi Sámuel, a magyarországi térképészet megalapozója így ír: „Nagyon megörültem hazánknak díszére és javára váló sürgető kérésednek, hogy készülő nagy művedhez földrajzi térképeket készítek. Tudtad, kedves Bél, hogy mindig mennyire igyekeztem kéréseidnek eleget tenni, hogy általa gyarló erőm szerint Neked is kedvedben járjak, hazámnak is javára legyek...” (Deák 1984, 23). Ez a haza iránti mély érzelem, vonzódás tükröződik abban is, hogy Bél Mátyás a magyar történelemről írt munkájában a saját koráról szóló fejezetet Új Magyarország címmel fogalmazta meg.

A korabeli *vallási viták* befolyásolták legerősebben az egyes emberek életútját, életpályáját. Az evangélikus egyházon belül komoly harc folyt a végül győzelemre jutó ortodoxok és a pietisták között. Halléban végzett felsőbb tanulmányai során a pietista irány híve lett. A pietisták a hitélet gyakorlására helyezték a hangsúlyt, míg a konzervatívok a szent iratok betű szerinti tanait hirdették (Haan 1879, 20).

Sokoldalú munkásságának jellemzője volt a nyelvhasználat. A tudományos dolgozatait a kor szokásának megfelelően latinul írta és adta ki, de magyarul adott ki vallástani könyvet, németül imákat és egy magyar–német nyelvkönyvet, szlovákul (korabeli szóhasználat: tótul) egy kereszténységről szóló könyvet és a Bibliát. Ez utóbbit cseh–morva nyelven.

4 A mondás Kassai József (1767–1842) katolikus plébános, a magyar Tudományos Akadémia levelező tagja 1832-es kéziratban maradt munkájához kapcsolódik, amelyet pályázatként adott be a tudós társaságnak. Ennek volt az idézett mondat a jeligeje 1833-ban. Horányi Elek 1775–1777 között Bécsben kiadott háromkötetes latin nyelvű írói lexikona, a Memoria Hungarorum címlap is tartalmazza a mondást. A képen viharos tengeren, dagadó vitorlakkal hajózó háromárbcos látható. Jobbról a felszakadó esőfelhők közül előtörő napfény, szalagon latin felirat: „Provehimur non praemio, sed patriae amore”. In.: Szörényi 1996. Idézi: Orlovsky Géza, BUKSZ, 1998. február. A szólást Deák András idézi Bél Mátyásról szóló életrajzában: Deák1984, 5.

A nyelvtanok, különösen a német nyelvtan közreadása alkalmával fogalmazta meg legpontosabban a nyelvekről kialakult véleményét, amivel az illető nyelvet beszélő népről is véleményt mondott. „A magyar nyelv dicsőségéhez tartozik, hogy több nyelvet szokott anyanyelvként használni. A magyaron és latinon kívül ugyanis (...) a szlovák és a német már az ősi időkben polgárjogot nyert.” (Haan 1879, 69). Ebben az összefüggésben tér ki a szlovák nép hazai elterjedtségére: „...a szlapon idióma használata szerte Magyarországon szélesen elterjedt. Legalábbis azon az egész vidéken, amely nyugat és észak felé nyúlik, és Morvaországgal, Sziléziával és Lengyelországgal határos, s így majdnem tizenhárom vármegyében, mégpedig Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó, Turóc, Bars, Zólyom, a két Hont, Nógrád, Gömör és Sáros megyében használják (hogy ne beszéljek most a csaknem az egész Magyarországon elszórtan található településekről)” (Haan 1879, 72). A későbbiekben úgy módosítja ezt a megállapítását, hogy a városokban a német nyelv uralkodik, de mellette más nyelvek is divatoznak. „Nevezetesen Pozsonyban, Kassán, Eperjesen, Rozsnyón a német mellett a magyar és szlovák, Sopronban, Kőszegen, Óváron, Győrött, Komáromban, Esztergomban, Vácon, Budán, Pesten a német és a magyar, Lőcsén, Késmárkon, Körmöcbányán, Selmecebányán, Besztercebányán, Nagyszombatban, Bazinban, Szentgyörgyön a német és a szlovák van állandó használatban. A műveltebbeknél ezekhez a latin járul...” (Haan 1879, 80).

Írásaiban a „mi hazánkról”, a „közös hazáról” beszél, és hogy a „mi népünknek”, a magyaroknak „több anyanyelve van” (Haan 1879, 69). Véleményében azt tiszteljük, hogy a történelmi Magyarország népei közötti nyelvi egyenjogúság hirdetője volt, néprajzinak minősülő leírásaiból pedig kiderül, hogy az egyes nyelveket beszélő különböző népeket is egyformán nagyra becsülte.

Ebben a sok újdonságot felmutató életműben találunk arra is elemzést, hogyan minősítette saját magát Bél Mátyás: „lingua Slavus, natione Hungarus, eruditione Germanus” (Krejčí 2005, 279), azaz tót (szlovák) anyanyelvű, magyar nemzethez tartozó és német műveltségű, német tudományokkal bíró embernek. Ez a többes kötődés a hungarus tudat⁵ jellemzője volt, és hosszú időn keresztül jellemezte a szlovák anyanyelvű, majd szlovák nemzetiségű magyarországi lakosokat. Szinte Bél Mátyás szavait ismétli Juraj Papánek katolikus pap is: „Nem tagadom, hogy születésemre nézve szláv vagyok, de tudd meg, hogy neveltetésemre nézve német, nemességemre pedig magyar, jelenlegi lelkipásztori munkámra nézve illír” (Arató 1975, 107).

A hungarus-tudat elfogadásának, vállalásának egyenjogúságot vagy legalábbis a rendi-nemesi jogból való részesedést igénylő mögöttes tartalma volt. Ugyanis a szlovákok Magyarországon nem rendelkeztek külön privilégiumokkal, rendi-nemesi előjoggal, mint a magyarok a honfoglalás okán, de véleményük szerint mint hungarusokat, jogok illetik meg őket. A hungarus-tudat és a szláv nemzetiséghez tartozás együttes emlegetése így a szlovákok számára jogkiterjesztés iránti tartalmat kapott. Az egység kinyilvánítása a hungarusok közé való tartozást igazolta.

Bél Mátyás eddigi nézeteit összefoglalhatjuk államismereti jelentőségű mondatával: *Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita* (Magyarországon kívül nincs élet, és ha van, nem olyan). Hitelességét az adja, hogy ő gondolta ki és valósította meg nagy mun-

5 Ezt a hungarus-tudatot nevezte „területelvű hazafiságnak” Bíró Ferenc. – In.: Nyelv, „tudományok”, nemzet. Vázlat a felvilágosodás egy sajátosságáról. Holmi, 2005/5.

káját, egész Hungária történeti-földrajzi leírását. Bél Mátyás ezzel a művével a jelenkor írás alapjait fektette le.

Ennek a kornak a tudósai között mások is voltak, akik felismerték a szlovákok egyediségét a szláv népek között.

Révai Péter (meghalt 1622-ben) magyar történetírót, turóci nemes család tagját, aki a legjelentősebb művében (*De monarchia et sacra corona centuriae septem*, 1659) úgy foglalkozott a történelmi Magyarország (Uhorsko) történetével, hogy hangsúlyozta annak többnemzetiségű jellegét. Az első olyan magyar történetíró volt, aki fejtegette a szlovák régi voltát. Nézetei későbbi nemzetébresztő koncepciók részeként is érvényesültek (Hamberger 2008).

Jakub Jakobaeus eperjesi prédikátor írása (1642, Lőcse) az első szlovák történeti munka. Cseh nyelven íródott, de csak rövid ismertetése maradt fenn. A szláv/szlovák nemzet kialakulásával és a szláv nyelv szépségével foglalkozik (Tibenský 1972).

Szőllősi Benedek a *Cantus catholici* (1655) bevezetőjében Svätopluk király tisztelőjeként szól, mert azt a „pannonok és szlovákok” királyának tekinti és egyben Cirill és Metód művét dicséri. A nagymorva és a Cirill-Metód tradíció így vált fokozatosan a szlovák nemzetiség ideológiájának fontos részévé (Tibenský 1972). Földrajzi értelemben így két nagy teret kapcsolnak össze innentől kezdve a szláv/szlovák elemzők. Egyrészt a morva birodalom (változó elhelyezkedésű) tereit, másrészt a görögkeleti kultúra tereit. Ebbe kezdetben a Konstantinápoly vonzáskörzetébe tartozó keleti-balkáni országokat értették, majd a keleti, orosz kötődést hangsúlyozták.

Amikor a 17. és 18. század értelmisége a szláv nemzet és nyelv régi jellegéről, kiterjedéséről, eredetéről stb. beszélt, természetesen ezeket a tulajdonságokat többé-kevésbé automatikusan a szlovákokra is átruházta. A Pannónia, ill. Magyarország területén élő szlovákok autochton és régi jellemének hangsúlyozását a szlovák értelmiség fokozatosan nemcsak az ún. *Restgermanen Theorie*-vel szemben, hanem csakhamar a magyar történészek a „hazának hármasságáról” (hunok, avarok, magyarok) szóló nézeteivel szemben is hangoztatta. A „*Restgermanen Theorie*” az Észak-Magyarországon élő németek (germánok) ősiségét volt hivatva igazolni, mikor azt állították, hogy ők a gótok leszármazottai. Ide kapcsolódik a vita, hogy a szlovákok északról, a Kárpátokon túlról, vagy délről, az illír tartományok felől érkeztek-e a Duna völgyébe. Ez a vita befolyásolta a terek földrajzi elhelyezkedését is, mert az északi koncepció szerint Morvaország a központja a Nagymorva Birodalomnak, a déli koncepció szerint pedig az illír/szerb Morava folyó (Juraj Sklenár).

A korabeli vitairatok historizáló okfejtésébe egyre inkább bekerülnek pontos földrajzi meghatározások is. Ahogy Bél Mátyás felsorolta a szláv/szlovák többségű megyéket, városokat, úgy Ján Baltazár Magin is megteszi ezt vitairatában (1728, Púchov). Dolgozata a szlovák/szlovákok natio Hungaricához való tartozásának jogát bizonyítja, az egész magyarországi szlovák nemzetiség egyenjogúságát védelmezi: „Svätopluk leszármazottai nemcsak Trencsénben élnek, nemcsak Nagyszombatban, Modorban, Bazinban, Szokolcán laknak, hanem végig a Kárpátok mentén, amelynek hosszú vonulata egészen Erdélyig húzódik. A szlovák nyelvet használja Pozsony és Nyitra megye, ezeknek a hegyeknek mindkét oldalán, de ugyanúgy Trencsén és Árva, Liptó, Szepes és a többi Lengyelországtól a Kárpátok által elválasztott vármegye is” (Tibenský 1972). A magyarok hódításelméletével szemben Magin fölállította az ún. vendégszerető befogadásról szóló elméletet: a magyarok nem győzték le a szlovákokat, hanem a szlovákok vendégszeretőn fogadták a magyarokat, s megállapodás alapján közös államot hoztak létre.

A *natio Hungaricához* való tartozást igazolja Samuel Timon *Imago antiquae Hungariae* című írásában (Kassa, 1733). Véleménye szerint Pannónia-Magyarországon a magyarok bejövetele előtt itt élő népek mind szlávok voltak. A mai morvák ősei az ómorvák, akiktől a szlovákok nyelvi és erkölcsi vonatkozásban különböznek. A fehér lovat és más ajándékokat azoknak a szlovákoknak a tanácsára küldték Svätopluknak, akik nehezen viselték a morvák fennhatóságát. A magyarok ezeket a morvákat és Svätoplukot győzték le. A Szlovákiában élő szlovákok pedig a magyarok szövetségeseivé váltak, s idővel megállapodás alapján egy közös államban egyesültek.

Földrajzi szempontból értékelhető leírást ad még ebből a korszakból Krištof Jan Jorán morvaországi történész, aki írásában (*De originibus Slavicis*, Bécs, 1745) kifejtette, hogy a szlávok őshazája a Duna és a Tára között elterülő ország volt, s ezért a szláv nyelvjárárok közül a szlovák nyelv (*dialectus Hungaro-Slavicus*) a legsértetlenebb és legtisztább formában fennmaradt szláv nyelv (Tibenský 1972).

A szlovák nemzeti megújulás kezdete az 1780-as évekre tehető. A barokk korból a nemzeti viták korszakába való átmenetet leginkább Juraj Papánek (1738–1802) latin nyelvű művével illusztrálhatjuk. A *Historia gentis Slavae* (1780, A szláv/szlovák törzs története, Pécs) a szlovákok történetének első összefoglalása. A nemzeti megújulás jele a nemzetvédő hangnem, a szlovákok jelenlétének visszavetítése a múltba. Írásában a szlovákok királyságának kezdetét a Kr. előtti 4. századba helyezte, fiktív szlovák királyok sorát sorolja fel. A Nagymorva Birodalmat szlovák királyságként, Svätoplukot szlovák királyként ábrázolta, és a cirill-metódi (keleti kereszténység) hagyományt a szlovák történeti fejlődés szerves részének tekintette. Ez a mű, fikciókra épülő jellege ellenére, jelentősen befolyásolta a szlovák nemzeti megújulás későbbi szellemi elitjét, és megihlette a nagymorva hagyomány ápolásának későbbi történeti műveit is.

Az időbeliséget figyelembe véve ekkor jelent meg Juraj Sklenár munkája, a *Vetustissimus Magnae Moraviae situs* (Pozsony, 1784), amely a Nagymorva Birodalom határaitól szól. Szerinte a Nagymorva Birodalom nem a Duna feletti Morva folyó, hanem az illír/szerb Morava mentén alakult ki. Innen terjeszkedett északi és nyugati irányban. Az ómorvák fokozatosan megszállták a mai Szlovákiát és Morvaországot is. Az ómorvák és Mojmír veresége után a magyarok csupán a régi Pannóniát szállták meg a Dunáig. A magyarok nem igázták le a Vág és a Tisza mentén élő lakosságot. Itt a szlovákok laktak, jóval a morvák érkezése előtt. „S így semmi esetre sem mondható, hogy a szlovákok a morvák hazai maradványai” (Tibenský 1972).

A korabeli vitát Arató Endre (Arató 1975) úgy értelmezi, hogy ez a szellemi harc a privilégiumok miatt zajlott. A magyarok harccal (honfoglalás) megszerzett jogait elismerték a korabeli szláv/szlovák írók, de szerették volna érvelésükkel elfogadtatni, hogy ebben a már akkor élt szlávoknak/szlovákoknak is jelentős szerep jutott. Az együttes harc hirdetői voltak. Papánek elsősége abban mutatkozik meg, hogy először ő különböztette meg a magyarokat a magyaroktól. A szlovákok Magyarországon nem rendelkeznek külön privilégiumokkal, rendi-nemesi előjogokkal, mint a magyarok, de mint magyarokat jogok illetik meg őket. A magyar-tudat és a szláv nemzetiséghez tartozás nem okozott számára ellentmondást, sőt ennek az egységnek a kinyilvánítása felfogása szerint épp a magyarok közé való tartozását igazolta.

Az újabb szakirodalomban Káfer István fejtette ki, hogy a katolikus, illetve az evangélikus papok tollából származó szlovákságvédő írások keresztény szellemiségűek, nem mások ellen lázítanak, hanem saját művelődésük gyarapítására intenek (Káfer 2009, 17–31).

A barokk korszak szláv/szlovák nemzeti megnyilvánulásaként tartják számon a barokk szlávizmust, amelyet a 17–18. századi, a szlovákok által lakott területekről származó tudósoknak a szláv múltra és a szlovák nemzetre vonatkozó nézeteit összefoglaló fogalomként vezettek be. A barokk szlávizmus tudósai a szláv nemzet régi voltát és a szlovákok magyarországi ősi (autochton) jellegét hangsúlyozták, a szláv nemzet kiterjedtségét (az Adriai-tengertől és a Balti-tengertől keletre, egészen Kínáig) igazolták, a szláv nyelv szépségét, érthetőségét emelték ki, és a három istentiszteleti nyelv (görög, latin, szláv) egyikeként értékelték (Bartl et al. 2003, 234).

Összefoglalva azt állapíthatjuk meg, hogy a „szláv barokk” történelemmel foglalkozó tudósai kidolgoztak két fő történelemszemléleti irányzatot munkásságuk során. Az egyik ága ennek a gondolatmenetnek a szláv népek közösségéhez kapcsolódás. Ez tulajdonképpen egy nagy földrajzi térbe, az összes szláv nép által lakott európai (sőt, Kína határáig terjedő) terek „közösségébe” kapcsolta a korabeli szlávokat/szlovákokat. A másik irányzat az államiság iránti szlovák vágyakat fejezte ki, ezt pedig a Nagymorva Birodalom mint ősi szláv állam szimbolizálta, ami a szlovákok őseinek az állama volt. Annak bizonygatásával, hogy a Nagymorva Birodalom már az európai államok megalakulása előtt állam volt, igazolták a szlávok/szlovákok államalkotó képességét.

A két fő történelemszemléleti irányzat kidolgozása mellett azonban sokkal fontosabb volt a kor tudományosságának megnyilvánulása, mégpedig a szlávok/szlovákok pontos földrajzi térhasználatának összegyűjtése, bemutatása.

A szlovák nemzetté válás gondolatvilágának földrajzi terei

A középkorban körvonalazódó, majd a barokk korában kiteljesedő szláv/szlovák írásbeliség gondolkodásának középpontjában a magyar nemesi nemzet gondolatvilágához való csatlakozás, betagozódás problémaköre állt. Írásaikban azt bizonyították, hogy mint a magyarokhoz hasonlóan régi, vagy még annál is régibb nemzet, akik már államot is alkottak, ugyanolyan alkotó részei a nemesi nemzetnek, mint a honfoglaló magyarok.

Ehhez a gondolatkörhöz képest jelent újdonságot a nemzeteszme megjelenése (Szarka 2011). Ennek a központi gondolata viszont nem egy társadalmi kiváltság elérése volt, hanem a nyelv, egy közösség által használt nyelv középpontba emelése, amely jogokat követel az illető nyelv használatában. Ez az új szemlélet a felvilágosodás korához kötődik. A francia felvilágosodás gondolkodói hirdették meg a nyelv és a nemzet egységét, amely a királyi abszolutizmus évszázadai után az egyvallású és egynyelvű Franciaországban annyit jelentett, hogy a franciául beszélők mindegyike, tehát a harmadik rend képviselői is a nemzet részei. A nemzeti nyelv, a nyelv mint nemzetalkotó tényező középpontba állítása, társadalomszervező erőként való megjelenítése Közép- és Kelet-Európában több évszázada tartó viták okozója lett. Az eddig egy országban vagy inkább valamely birodalomban élő soknyelvű társadalmak estében, akik mintegy egy asztalnál beszélgettek a maguk sokféle nyelvén, Erisz almájának, a viszály elhíntőjének bizonyult az egyszerűségében tetszetős gondolat.

Ettől kezdve a nyelv mint társadalom- és politikaszervező erő kezdte mozgatni a szlovák írástudó értelmiséget is, fokozatosan a hagyományos vallási ellentétek fölé növe.

Míg a korábbi historizáló viták a műveltek (egyházi és világi elit) együttműködését és vitáját igényelték, addig a nyelv középpontba állítása új szempontokat hozott a felszínre.

Észre kellett venni a társadalmak tagozódását, elemezni kellett a társadalom nyelvi megoszlását, össze kellett vetni mindezt a létező földrajzi-természeti környezettel, a létező közigazgatási, egyházi, kincstári, katonai egységekkel. Kiderült, hogy az örökölt természeti-társadalmi-közigazgatási stb. keretek és a nyelvet használó társadalmi csoportok terei nem illenek össze. A jogtörténeti szemléletet váltja a természetjogi szemlélet. A historizáló földrajzi terek természetes földrajzi terekre cserélődnek.

Papáneek művét J. Hrdlička méltatta a *Národ slovenský* (A szlovák nemzet, 1785–1786) című munkájában, amelyben kifejtette, hogy hiába tagadja meg valaki nyelvét, nemzeti-ségét, azt mással felcserélni úgysem tudja. Az etnikai sajátosságokhoz a nyelven kívül további, mégpedig nemzeti jellemvonások is tartoznak. A nemzet kitűnő tulajdonságainak sorolása a nemzeti öntudat erősítője. A nemzeti tulajdonságok minden szlovákul beszélőre, tehát a népre is érvényesek, valláskülönbség nélkül (Arató 1975, 110–111).

Jozef Ignác Bajza írta az első szlovák regényt, a *René mládenca príhodi a skusenosti* (Az ifjú René történetei és tapasztalásai, 1783–1785), amelynek leírásai a nagyszombati társadalomról jól mutatja a helyi valóság leírása felé tett lépéseket. Käfer István ismereti röviden a regény tartalmát, amiből kiderül, hogy Bajza nem lelkesedett Kis-Rómáért, azaz Nagyszombatért. Szinte naturalisztikus képet fest a lakodalmak alkoholba fúló tivornyáiról, a plébánosok kilátástalan, sanyarú helyzetéről, a köznemesi despotizmusról és a léha főnemesi életről, ami a parasztok izzadságából táplálkozik (Käfer 2009).

A szlovák nemzeti megújulás kezdeti időszakának legjelentősebb eseménye a szlovák irodalmi nyelv kodifikációja volt. A szlovák irodalmi nyelvet megalkotója, Anton Bernolák neve alapján Bernolák-féle irodalmi nyelvnek nevezték. Ez esetben az ún. kulturális nyugatszlovák nyelv kodifikációjáról van szó. Másfél évszázadon át a katolikus nagyszombati egyetem és környezetének (Pozsony) kulturális vonzásterében fejlődött ki, a szlovákok által használt cseh nyelv fokozatos elszlovákosítása révén. Ebben az új irodalmi nyelvben a szlovák nyelvjárások közül leginkább a nyugat-szlovákiai nyelvjárás hatása érvényesült. Bernolák, amikor írásában (*Grammatica slavica*, Pozsony, 1790) a szlovák nemzetről mint a szláv nemzet önálló törzseről és a szlovák nyelvről, mint a szláv nyelv önálló nyelvjárásáról írt, akkor ezt azzal indokolta, hogy a szlovák nyelven beszélő szlovák nemzet a szlávok őshazájának területén, a Duna és a Tátra között él (Tibenský 1972). A katolikus Bernolákkal visszaérkeztünk a középkori emlékek alapján kimutatott szlovák magterülethez. A Pázmány Péter érsek óta szorgalmazott elv, a nép saját nyelven történő pasztorálása érett be Bernolák gesztusával, a szlovákok nyugati nyelvjárásának irodalmi nyelvvé tételével. Bernolák nyelvválasztása a cseh nyelv ellenében történt, de azt határozottan leszögezte, hogy az új szlovák nyelv megteremtésének nincs köze a cseh nyelvvel szembeni ellenérzésnek. Két teljesen egyenjogú nyelvről, és két teljesen egyenjogú nemzetről van szó (Arató 1975, 112–113).

Az 1792-ben alakult katolikus Slovenské učené tovarišstvo (Szlovák Tudós Társaság) elsődleges feladata a nyelvművelés volt. Hatáskörét igyekezett kiterjeszteni a szlovákok lakta egész területre. A központ Nagyszombat volt, helyi szervezetek pedig a következő településeken voltak: Pozsony, Nyitra, Rovnó, Besztercebánya, Szepesváralja, Solivár, Eperjes, Kassa, Rozsnyó. A kb. 500 fős tagság a legkülönbözőbb szlováklakta megyéből került ki (Arató 1975, 113). A Társaság legjelentősebb mecénása Rudnay Sándor (1760–1831) püspök, esztergomi érsek volt.

Bernolák leghatásosabb követője, a Szlovák Tudós Társaság lelke Juraj Fándly nahácsi katolikus plébános volt. Gazdag életművéből most csak azt emeljük ki, hogy gazda-

sági szakkönyvei, a népi gyógyászatról kiadott munkái egyértelműen a nép szociális-kulturális fölemelkedését szolgálták. Vagyis a valóságismeret, a közvetlen környezet bemutatása, az ott élők igényeinek fölmérése serkentette munkásságát.

Meg kell jegyezni, hogy a katolikus írónál fontos szerepe volt a történetiségnek, azaz a Nagymorva Birodalom idealizálásának, a Cirill-Metód hagyományaknak. Ennek az a jelentősége, hogy írásaikban a szlovákok fölemelkedtek a többi, állammal és királyokkal bíró szláv nép mellé.

A szlovák evangélikusok elzárkóztak a nyelvi váltástól, mert ekkor még ragaszkodtak a hagyományos ócseh egyházi nyelvhez. Viszont a cseh nemzeti ébredést hirdető személyekkel kialakult kapcsolataik, a német egyetemeken végzett tanulmányaik megismertették őket Herder nézeteivel, akinek a nemzetről, és különösen a szláv nemzetekről vallott fölfogása hatással volt rájuk. A prágai nyelvészek szerint a csehek és a szlovákok egy törzset, és így egy nyelvjárást alkotnak. Emiatt az evangélikus szlovák értelmiség tudatában a szlovák nemzet még nem vált el a szlávtól, a csehtől. Számukra a huszitizmus és a cseh testvérek mozgalma is közös hagyomány volt.

A két vallás követői között nyelvi harc indult. Az evangélikusok a cseh nyelv irodalmi nyelvvé fogadása mellett érveltek, a katolikusok a szlovák nyelv irodalmi nyelvvé tételét szorgalmazták. A nyelvi harc következő állomása a pozsonyi evangélikus líceumban létrehozott csehszlovák nyelv és irodalom intézet, majd tanszék, és végül ennek társasága (Ústav, Katedra, Společnost řeči a literatury československé) létrehozása volt.

Az anyanyelven folyó művelődés intézményeként az 1830-as évektől elterjedtek a népi könyvtárak és olvasóköri, valamint a vasárnapi iskolák mint az alapismeretek köznép általi elsajátításának szűkös lehetőségei. A legjelentősebbek közé tartozott Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) vasárnapi iskolája Brezovában, a szlovák nemzeti öntudat fejlődésének és erősödésének e fontos központjában, valamint Ján Kadavý (1810–1883) vasárnapi iskolája Pesten (Hamberger 2008, 11).

A két irodalmi nyelv a szlovákok helyzetének két eltérő föfogását is jelentette. A bibliai cseh nyelv hívei szerint a szlovákok a szlávok cseh-szlovák törzsének egyik ága csupán, a bernoláki nyelv hívei szerint a szlovák egyedi, sajátos nemzet (Hamberger 2008, 13).

A katolikus és az evangélikus vallású szlovákok megosztottsága geopolitikai tartalmat is hordoz magában, mert a katolikusok hungarus tudatát Magyarországon belül, Magyarországhoz kötődően váltotta fel a szlovák nemzettudat, míg a protestánsok esetében könnyebb, kézzelfoghatóbb volt a határon túli szláv testvérhez fordulás, szövetségkeresés. Ennek jegyében értelmezhető az oroszok fölfedezése is, akiknek a napóleoni háborúkban meghatározó szerepe volt, emiatt tekintélyük, hatásuk a szláv népek körében, jelesül a szlovákok körében is megerősödött. A katolikusok tartózkodóbbak voltak a pravoszláv oroszokkal szemben (Arató 1975, 117–121).

1791-től kezdve, a magyar nemzeti mozgalom hatására olyan törvények születtek, amelyek a magyar nyelv használatát a társadalmi élet, a közélet egyre több színterén segítették. Ennek ellenhatásként viszont a szlovák közvélekedés befolyásolói, elsősorban a papok egyre erőteljesebben követelték a magyarral azonos jogok adását a szlovák, tágabban a nemzetiségi nyelveken beszélő népeknek is. Az ellenkezés akkor erősödött föl, amikor a magyarok kezdtek kötelezést is előírni. A kényszer viszont ellenkezést szült. A közéletben forgolódo közírók nem elleneztek a magyarnak mint hivatalos nyelvnek a fokozatos bevezetését, de visszautasították a magyarosítás erőszakos formában való megvalósítását. Ezek a viták vezettek a fogalmak tisztázásának szándékához.

A nemzeti mozgalmakra jellemző sokágú, a nép életét is bemutató irodalmak sorába tartoznak azok a tudományos művek, amelyek a népéletet mutatták be. Szlovák vonatkozásban Csaplovics János (Johann von Csaplovics, Ján Čaplovič, 1780–1847) neve említendő, aki a magyar néprajztudomány egyik előfutára volt. Az ethnographia szót először ő használta Magyarországon a népéletre és a nép kultúrájára vonatkozó tudomány megnevezésére. A Tudományos Gyűjteményben 1822-ben megjelent tanulmányában a történeti etnográfiaival szemben a statisztikai etnográfianak a szükségességét hangsúlyozta, és ezen az adott időszak állapotának minden oldalú leírását érti. Munkáiban arra törekedett, hogy Magyarország különféle etnikumait leírja és ezzel az ország szisztematikus-statisztikus etnográfiaját hozza létre. Gemälde von Ungern című könyvében (Csaplovics 1829) egyebek között részletes statisztikai leírást ad az ország népességéről, nyelvi megosztásban. Munkásságával hozzájárult a későbbi, már pontosabb és következetesebb statisztikai felmérésekhez, az adatokon alapuló térképek készítéséhez.

Az adatokat felsoroló rész után leíró részek következnek, amelyben összefoglalóan szól a feltárt részletekről: „A rosszabb, hidegebb, hegyes vidékeken a szlovákok, rutének, németek, oláhok, vendek és részben a horvátok laknak. – A magyar egyenlítői teremtménynek tűnik, hiszen csak a síkságot, a meleg éghajlatot és a termékeny földet szereti; a birodalom legáldottabb részét lakja, és ezért talál alig az ember közülük bárkit is bárhol körben a hegyekben, mint Heves megyében a Mátra-hegységben” (Csaplovics 1829, 208).

Csaplovics János munkájának néprajzi fejezetéhez egy térképet is csatolt, amelyen (Erdély kivételével) Magyarország nemzetiségi összetételét bemutatta, Lipszky János országtérképe alapján. Külön színnel jelölte a szlovákokat, a németeket és ruténeket, vagyis egy tömbben élőként mutatta be mindhárom nemzetiséget, viszont a megyehatárokat nem tekintette egyúttal nyelvi határnak is.⁶

A szlovák nemzetté válás legtöbb erőt igénybe vevő tette a szlovák irodalmi nyelv megteremtése volt. A nyelvi harcok összességében két évszázadot vettek igénybe, ha a szláv barokk próbálkozásaitól számítjuk a szlovák nyelv megteremtésének hosszadalmas folyamatát. Az evangélikus ifjúszlovákoknak nevezett iskola három tagja, Ľudevít Velislav Štúr (1815–1856), Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) és Michal Miloslav Hodža (1811–1870) abban állapodtak meg 1843 nyarán, hogy a közép-szlovák (Árva, Bars, Hont, Nógrád, Turóc és Zólyom megyékről van szó) nyelvjárására támaszkodva hozzák létre az új, irodalmi szlovák nyelvet. Ennek a mögöttes eszmei tartalma igen gazdag, itt csak a geopolitikát illető vonatkozásra fordítsunk figyelmet. A közép-szlovák nyelvjárás elsősorban szembefordulás volt a cseh nyelv használatával. Ennek mögöttes tartalma nem csehellenesség volt, hanem annak kinyilvánítása, hogy a szlovákok önálló szláv törzs volt a történelemben, amelynek emiatt önálló, más szláv nyelvektől elütő nyelvének is kell lennie. A csehszlovakizmussal való szembefordulásnak egészen napjainkig éró hatása van a szlovák közéletben, amely érinti az önálló szlovák állam kérdését is.

Az egységes nyelvhez, a nyelvi nacionalizmushoz rohamosan közéleti, politikai elképzelések is kapcsolódtak, amelyek a politikai-közigazgatási térfelosztás nyelvi alapokra helye-

6 Ethnographische Karte des Königreich Ungern sammt Croatien, Slawonien, der ungarischen Militärgrenze und Seeküste, nach Lipszky, von Johann Csaplovics. – Forrás: <http://maps.hungaricana.hu/>

zését kezdték megfogalmazni. Ennek előképének tekinthetjük a magyar jakobinus mozgalom kátéjában fölmerült országfelosztást. A Magyarországi Reformátorok Titkos Társaságának Kátéja második részében van szó a politikai reformokról, amelyek szerint ideális államforma a szövetségi köztársaság: „Mivel magyar nemzetben mindazokat a különböző nemzetiségű népeket értjük, akik a Magyarországhoz tartozó tartományokban élnek, ezért minden nemzetiség alkosson külön tartományt, éljen külön politikai alkotmánnyal, egymással azonban szoros szövetség kösse össze őket.” A szövetségi köztársaságban „minden nemzetiség szabadon használja saját nyelvét, éljen saját erkölcsi és szokásai szerint, és élvezzen vallásszabadságot” (Boreczky, 1977. 151).

A jakobinus mozgalom után sokféle elképzelés merült föl, de ezek háttérbe szorultak a nyelvi harcok miatt. Meg kell említeni azonban Lúdvít Šuhajda (1806–1872), a szlovák nemzeti ideológia egyik képviselőjének 1834-ben megjelent írását, amelyben a nyelv, a nemzet, a haza fogalmainak tisztázására tett kísérletet. Šuhajda nemcsak jogtörténeti, hanem természetjogi alapon is érvelt: szerinte Magyarország „Kárpát-Szlovákiából, Ruszinszkókból, magyar földből, Romániából, Szerbiából, Horvátországból, Szlovéniából, Teutóniából tevődik össze”. Ebből arra a következtetésre jut, hogy „legjobb és legmegfelelőbb az lenne, ha az államok úgy alakulnának, hogy keretükön belül az állam és a nemzet kölcsönösen fedné egymást. Nem a hegyek, a völgyek, folyók és tavak, hanem a nyelv mint a lelki intelligenciának a társadalmi életben megnyilvánuló szerve az, amelynek az államokat egymástól el kellene választania. Egy állam – egy nemzet, és egy nemzet – egy állam, ennek kellene érvényesülnie”.⁷

Ennek a formálódó gondolatmenetnek a következő évtizedek politikai harcaiban egyre nagyobb szerepe lett.

A szlovák térszemléletre a szlovák nemzettudat megerősödése volt döntő hatással. Az 1830-as évektől kezdődően a romantikus nemzettudat kifejeződéseire találunk példákat. A szlovák földrajzi helyszíneket a korabeli írások érzelmekkel telítve említik, egy-egy földrajzi helyhez mitikus jelenségeket kapcsolnak. Tulajdonképpen mind a közbeszédben, mind a megírt szövegek világában jelen voltak már a szlováksághoz kötődő földrajzi helyek, csak most, a nemzeti ébredés korában különös hangsúlyt kaptak. Az érzelmi összetartozás kifejezőivé váltak. Közülük kiemelkedik a Tátra, valós természeti képződményként és szlovák jelképként is, mint a szlovákok lakta területek természeti azonosítója.

Érdekletesen mutatja be ezt a jelenséget Hamberger Judit:

„A szlovák nemzeti mozgalom szervezkedése bizonyos fokig titokban folyt, mivel azt a magyar politika pánszlávizmussal vádolta meg, és különféle eszközökkel akadályozta. A romantikus titkos szervezkedés példája az 1836. április 24-i dévényi találkozó, amelyen Lúdevit Štúr, a nemzeti mozgalom vezéregyénisége a szlovák nemzetért és népért folytatandó harcra hívta fel a megjelent, nemzeti érzelmű híveket. Romantikus indíttatású, nemzeti jellegű gesztusokat tettek, például szláv hangzású, mesterségesen létrehozott neveket adományoztak egymásnak,⁸ elénekelték a frissen komponált, később szlovák himnusszá vált hazafias dalt (Nad Tatrou sa blýska – Villámlik a Tátra felett), amelynek szerzője Janko Matúška (1821–1877). A szláv–szlovák múltat szimbolizáló emlékke-

7 Der Magyarismus in Ungarn in rechtlicher, geschichtlicher und sprachlicher Hinsicht, mit Berichtigung der Vorurteile, aus denen seine Anmassungen entspringen. Leipzig, 1834. Idézi: Ján Tibenský: Uo.

8 Vel (= „nagy, széles”) slav (= „dicső”); Mil (= „szíves, kedves”) slav (= „dicső”)

lyekre kirándultak, amiből hagyomány született. Így vált a tátrai Kriváň, annak 1841-es megmászása után, a szabadság és rendíthetlenség elsőrangú nemzeti szimbólumává” (Hamberger 2008, 14).

A szlovák nemzeti mozgalom az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc idején részben együtt menetelt a magyar forradalmárokkal, amikor a polgári szabadságjogok kivívásáról volt szó, másrészt végzetesen szembehelyezkedett a magyar függetlenségi harccal. A szlovákok 1848. május 11-én Liptószentmiklóson fogadták el a *Szlovák nemzet kívánságai* néven ismertté vált 14 pontjukat, amelyben többek között nemzeti egyenjogúságot követeltek. A nyelvhasználati követelések mellett nemzeti-nyelvi-néprajzi szempontok alapján „etnográfiai határok megállapítását” kérték, és ezekben a tartományokban önálló nemzetgyűlések tartására jelentették be igényüket (Steier 1912, 35–36).

Az 1848. júniusi prágai szláv kongresszuson három geopolitikai tartalmú álláspont rajzolódott ki:

1. ausztrorszláv koncepció, amely a Habsburg alkotmányos monarchia federalizálását és nemzeteinek egyenjogúsítását követelte;
2. az össz-szláv koncepció a szlávok politikai összekapcsolásának lehetőségét villantotta fel;
3. egyes csehek azt képviselték, hogy a cseh és a szlovák területeket kapcsolják közös alakulatba.

A magyarországi szlovákok és ruszinok nevében Hurban a szlovák területeken autonóm kormányt (állandó bizottságot) és parlamentet követelt, Magyarországon belül. Ez a vélemény az ausztrorszláv koncepcióhoz állt a legközelebb.

Mivel a forradalmi magyar kormány nem fogadta el a nemzetiségek azonnali egyenjogúsításának követelését, a szlovák politikusok radikális szárnya felkelést szervezett a magyarok ellen, a bécsi udvar támogatásával. A katonai lépés célja a szlováklakta területek függetlenítése a magyar kormánytól, önállóság közvetlen Habsburg-fennhatóság alatt. Törekvésük sikertelen maradt, a katonai akció a kezdeti sikerek után elbukott. Ennek ellenére újabb memorandumban fogalmazták meg kéréseiket. Ennek magva egy önálló szlovák politikai-közigazgatási terület volt, amelyen a szlovákok mint elismert nemzet él, saját országgyűlést tart fenn, államigazgatása önálló és csak Bécsnek alávetett, hivatalos nyelve a szlovák. Az átadott iratban a területet is megnevezték: „Zem Slovenská⁹”. Azóta a történettudomány kiderítette, hogy az eredeti folyamodványban Szlovák Nagyhercegség követelése szerepelt, de útközben értesült a küldöttség az olmtüzi alkotmány tartalmáról, ezért ezt a kérést átírták. Nagyhercegség helyett csak a szlovákok által lakott területek lehatárolását kérték (Gábrriel, 1999.). Területi-politikai igényüket – valamilyen politikai autonómiát – a magyar függetlenségi harc leverése után sem tudtak maguknak jutalmul elérni, cserébe a korábbi támogatásért.

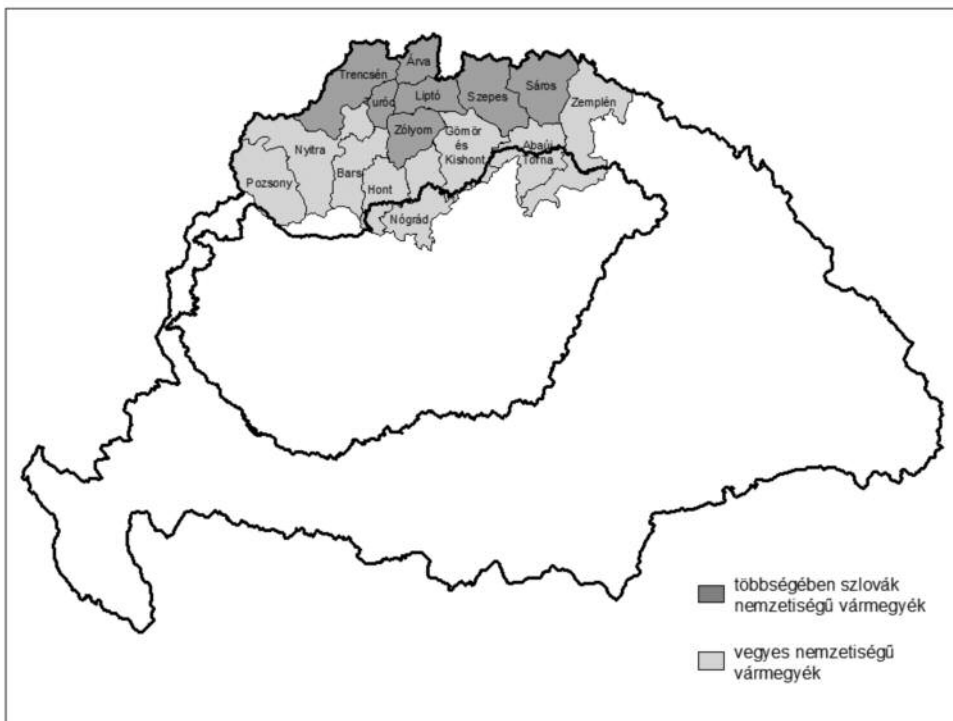
A változó politikai csatározások sorában az 1861-es Memorandum volt a következő fontos lépés, amelynek politikai-földrajzi tartalma volt. A Turócszentmártonban megfogalmazott *A felső-magyarországi szlávok (szlovákok) nemzeti gyűlésének kívánságai* című

9 „Szlovák Föld”

iratban jelölték ki először a szlovák nemzeti területet, amelyeken belül szlovák nyelvi kizárólagosságot szerettek volna elérni. Jelentőségét az adja ennek a munkának, hogy 1918-ig meghatározta a szlovákok politikai programját.

A felsorolásban szerepeltek a „legtisztább” szláv vármegyék, úgymint Trencsén, Árva, Turóc, Zólyom, Liptó, Szepes és Sáros vármegyék, valamint azok a vármegyék, ahol területileg megkülönböztethető módon éltek egymás mellett a magyarok és a szlovákok. Ezek a vármegyék Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abaúj és Zemplén. Ez utóbbiakat alkalmasnak tartották arra, hogy elkülönítsék bennük közigazgatási határral a két nemzetiséget vagy úgy, hogy új vármegyékké szervezik nemzetiség szerint őket, vagy úgy, hogy a határos szláv vármegyékhez csatolják. Azonban ez a tervzet is elismeri, hogy még a legtisztább szláv lakosú vármegyékben is „a magyar és a szláv nemzetiség egymásra van halmozva” olyan mértékben, hogy lehetetlen a szláv nemzetnek egy külön felső-magyarországi szláv kerületet (*hornouhorské slovenské okolie*) elfogadtatnia (Szöveggyűjtemény 2003, 423–430).

3.2.1 ábra: Az 1861-es turócszentmártoni memorandumban meghatározott „szlovák többségű” és „vegyes nemzetiségű” vármegyék

Szerkesztette Mezei István, rajzolta Mády Máté.

A szlovák nemzet fő szálláshelye valóban a korabeli Felvidék 16 (Abaúj-Torna összevonása után 15) vármegyéje volt, de – főleg a törökök kiszorítása után – az egész országban jelen voltak. A legkevesebben közülük Erdélyben és Horvátországban éltek. Az 1880-as népszámlálás szerint a teljes magyar birodalomban 1,864.529 szlovák anyanyelvű lakost

regisztráltak. Létszámuk 1900-ra 2,008.744 főre növekedett, de ezt követően csökkenni kezdett, mert 1910-ben 1,967.970 főt írtak össze. Ennek a létszámnak 83,62%-a, azaz 1,672.228 fő élt a memorandumban megnevezett vármegyékben, beleszámítva a három törvényhatósági jogú város (Pozsony, Kassa, Selmecbánya) népességét is (3.2.1 táblázat).

3.2.1 táblázat: A magyar és szlovák anyanyelvűek száma és aránya a Felvidék vármegyében az 1861-es szlovák memorandum csoportosítása szerint 1910-ben

Vármegye	Összes népesség	Magyar anyanyelvűek		Szlovák anyanyelvűek		Német anyanyelvűek	
	fő	fő	%	fő	%	fő	%
Trencsény	310437	13204	4,25	284770	91,73	10993	3,5
Arva	78745	2000	2,54	59096	75,05	1518	1,9
Túróc	55703	5560	9,98	38432	68,99	10993	19,7
Liptó	86906	4365	5,02	78098	89,86	2591	3,0
Zólyom	133653	16509	12,35	113294	84,77	2124	1,6
Sáros	174620	18088	10,36	101855	58,33	9447	5,4
Szepes	172867	18658	10,79	97077	56,16	38434	22,2
Összesen	1012931	78384	7,74	772622	76,28	76100	7,5
Pozsony	311527	131662	42,26	154344	49,54	21032	6,8
Pozsony (város)	78223	31705	40,53	11673	14,92	32790	41,92
Nyitra	457455	100324	21,93	324664	70,97	27937	6,1
Bars	178500	62022	34,75	97824	54,80	17366	9,7
Hont	117256	66875	57,03	43181	36,83	5964	5,1
Selmecbánya	15185	6340	41,75	8341	54,93	453	2,98
Nógrád	261517	197670	75,59	58337	22,31	3143	1,2
Gömör-K.H.	188098	109994	58,48	72232	38,40	2930	1,6
Abaúj-Torna	158077	123318	78,01	29520	18,67	3331	2,1
Kassa	44211	33350	75,43	6547	14,81	3189	7,21
Zemplén	343194	193794	56,47	92943	27,08	9749	2,8
Összesen	2153243	1057054	49,09	899606	41,78	127884	5,94
Mindösszesen	3166174	1135438	35,86	1672228	52,82	203984	6,44

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 27. kötet. A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlása. X. rész. Végeredmények összefoglalása. Budapest. Atheneum. 1909, 102–103, valamint 61. kötet, 1910, 112–117.

A magyar országgyűlésnél való sikertelenség után nemzeti követeléseiket (kérvényként, módosított formában, Viedeňské memorandum slovenské, azaz *Bécsi szlovák memorandum* címmel) az uralkodónál terjesztették be. A küldöttséget Štefan Moyzes (1797–1869) besztercebányai katolikus püspök vezette. A császár a szlovák kérésre 1863-ban adta meg a választ. Megígérte, hogy a magyarországi nem magyar nemzetek jogait törvénybe fogják iktatni. A császár a kérvényt átküldte a magyar szerveknek, ahol az, elfektetve, levéltárba került. Ebben a variációban a Slovenské Okolie már önálló koronatarományként szerepelt, amely közvetlenül az uralkodó fennhatósága alatt áll. A szlováknak mondott területek közigazgatási kialakulatlanságát tükrözi, hogy nem volt még a szlovák közvélemény által elfogadott – elképzelt – fővárosuk. Ebben a dokumentumban a terület fővárosának, a szlovák nemzetgyűlés központjának Besztercebányát ajánlották. Érdemes megjegyezni, hogy a mai független Szlovákiában is fölmerült, hogy Besztercebányának valamilyen központi, országos jelentőségű politikai szerepet kellene adni. A felső-magyarországi szláv kerület hivatalos nyelve a szlovák lett volna, és nemzeti iskola-rendszerrel szándékoztak volna benne kialakítani.

A Besztercebányát központi helynek megnevező dokumentumtól függetlenül a turócszentmártoni nemzetgyűlésen, amikor 1861-ben elfogadták a Memorandumot, határoztak arról is, hogy (a szerb Matica Srpska – 1826 és a cseh Maticе Česká – 1831 mintájára) létrehozzák a Matica slovenskát mint új össznemzeti (felekezetek feletti) kulturális intézményt, amelynek székhelye Turócszentmárton lett. A szlovák nemzeti mozgalom eredményeként három szlovák oktatási nyelvű gimnáziumot is alapítottak, így újabb városokkal dúsult a szlovákok által kiemelt jelentőségűnek tartott városok sora. Nagyróce (Revúca – 1862) evangélikus gimnázium, Turócszentmárton (Martin – 1867) evangélikus gimnázium, Znióváralfa (Kláštór pod Znievom – 1869) katolikus gimnázium.

Az 1863-ban kitört újabb oroszellenes lengyel felkelés alkalmat adott arra, hogy a szlovák nemzetépítőkön belül vita kerekedjen a szláv egységről. A Hurban köré csoportosulók ruszofil álláspontot képviseltek. Ők a szlovák nemzet védelmének zálogát a cári Oroszországban látták, amelyet egyébként a szlávok bástyájaként tiszteltek. Ezért a lengyeleket, akik Oroszország ellen harcoltak, a szlávok ellenségeinek tekintették, felkelésüket pedig olyan testvérháborúként értelmezték, amely megosztja a szláv egységet. A ruszofil gondolkodású szlovák politikusokat később, utólag a régi iskola képviselőiként emlegették. Velük szemben jelentek meg az új iskola képviselői, akik a cári rendszert elutasították és a vele szemben föllépő, a szabadságukért harcoló lengyelek mellé álltak. Ez a tábor a szlovákok nemzeti sorsának javulását a magyar politikai vezetéstől várta, nem pedig Béctől vagy Szentpétervártól. Már a Memorandum megfogalmazásakor elnevezték, hogy abba bekerüljön a szlovák etnikai terület, az Okolie körülhatárolása, mert szerintük az előre lehetetlenné teszi a szlovák–magyar megegyezést. A régi és az új iskola hívei között a későbbiekben is az Okolie kijelölésének programpontja volt a legjelentősebb különbség.

A szlovák nemzeti-politikai mozgás fő irányvonala a dualizmus korában a szlovák etnikai terület autonómiáját követelő 1861-es Memorandum maradt. Sokan bírálták ugyan (főként az új iskola hívei), ám még a későbbi irányzatok (a katolikus néppártiak, az agráriusok, a liberális hlisisták, a szociáldemokraták) számára is a szlovák politika alapdokumentuma maradt (Hamberger 2008, 20).

A magyarországi szláv népekkel meglévő szoros politikai kapcsolatok mellett megerősödött a csehekkel régóta fennálló testvéri kapcsolat is. A cseheknel szlovakofil mozgalom alakult ki, amelynek résztvevői elsősorban az 1880-as évektől kezdtek érdeklődni a szlovákok iránt. Ebből a célból 1896-ban Prágában létrejött a Československá jednota (Csehszláv egység), amely a csehek és szlovákok közeledését, és a csehek szlovákoknak nyújtandó segítségét kívánta megerősíteni. Ez a társaság 1908-tól (Luhačovicében) minden évben cseh–szlovák találkozókat szervezett. A csehek a saját iskoláikban a szlovákoknak ösztöndíjakat biztosítottak. A Prágában tanuló szlovák diákokra erősen hatott T. G. Masaryk tanítása. Létre is hozták a Detvan tudományos diákkört, amely szorosan együttműködött a Československá jednotával. A Prágában végzeteket Magyarországon általánosan pánszláv agitátoroknak bélyegezték (Hamberger 2008, 23).

Említtést érdemel, hogy erre az időszakra kialakult egy bizonyos szakosodás. A fentebb ismertetett politikai-közéleti területi lehatárolások mellett megjelentek a tudományos, elsősorban néprajzi dolgozatok, amelyek térképeken ismertetik a szlovákok területi elhelyezkedését. Közülük a legismertebb Lubor Niederle prágai cseh professzor munkássága,

aki néprajzusként elsősorban a szláv népekkel foglalkozott, ennek kapcsán elemezte és ismertette a magyar népszámlálási eredményeket is.¹⁰

Külön kell szólni Milan Hodža (1878–1944) politikusi tevékenységéről, aki Milan Rastislav Štefánik mellett a szlovák külpolitika megteremtője volt, és aki sajátos szlovák külpolitikai koncepciót dolgozott ki. Gondolatainak alapja a magyarellenesség és a Habsburg-pártiság volt. Ezen az alapon próbálkozott a Monarchia föderalizálásával. A háború előestéjén született meg Hodžában a gondolat, hogy ha a Monarchia demokratikus föderalizálása lehetetlen, akkor nemzetállamokra fog szakadni. A kis nemzetállamokat azonban a nagyhatalmak nem tekintik majd partnereknek, ezért föderációba kell őket összefogni. Vezető politikusként részt vett az első Csehszlovák Köztársaság létrehozásában és annak politikai irányításában is, de legnagyobb művét, a közép-európai kis államok föderációját nem tudta a gyakorlatban megvalósítani. Foglalkozott geopolitikával is, és ennek okán hozta létre a közép-európai nemzetek együttműködésének szükségességét indokoló és előterjesztő koncepcióját a Duna-menti konföderációról.¹¹

Milan Hodža elemző tevékenységére utalva meg kell említeni, hogy az elsők között vette észre Kelet-Szlovákia elkülönülését a szlovákok lakta tájaktól. A nagy hegyek és a Szepesség németisége miatt ez a terület elmaradt a nemzeti fejlődésben, miközben teljesen nyitott volt a földrajzi adottságok miatt (a Tisza mint vízgyűjtő terület révén) a magyar Alföld felé. Az itt élő népességnek még saját önelnevezése is volt: *szlovják* (*Slovjak*). Ezen kívül nemcsak az evangélikusok, hanem még a katolikusok is általánosan használták a biblikus cseh nyelvet, határozottan szembehelyezkedtek az új irodalmi nyelvvel.

Az 1870-es évek elején a minisztérium elrendelte, hogy a valódi kelet-szlovák, azaz szepesi, sárosi, zempléni nyelven kell kiadni a tankönyveket. A magyar politikai szándékok általánosabb keretbe illeszkedtek: a szlovákság megosztásának szándékába nyugat-, közép- és kelet-szlovákokra. Ezért törekedtek a helyi nyelvjárásban kiadni újságokat, valási kiadványokat.

Ennek a nyelvi különállásnak még politikai vonatkozásai is lettek, mert 1918/19-ben ez a terület nem ismerte el a csehszlovák állam megalakulását. A turócszentmártoni deklaráció utáni napokban Eperjesen megalakították a Kelet-szlovák Nemzeti Tanácsot, mely nem ismerte el a csehszlovák egységet kimondó Szlovák Nemzeti Tanács legitimitását a keleti területekre nézve, és december 11-én Kassán kikiáltották a Szlovák Népköztársaságot, kérve ennek elismerését a Károlyi-kormánytól. Jászi Oszkár mindezt örvendetes fejleménynek tekintette, Milan Hodžával folytatott tárgyalásán hangsúlyozta is, hogy a keletiek nem kívánnak Csehszlovákiához csatlakozni, ám a kormány végül is a nemzetközi komplikációktól tartva a kérést elutasította. Fél évvel később, 1919. június 16-án a Vörös Hadsereg árnyékában kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot, ami legalább

10 Národopisná Mapa uherských slovákú na základě sčítání lidu z roku 1900. Praha, 1903. Ismerteti: Hajdú Zoltán: „Csehszlovák” térképek az államteremtés szolgálatában. – In.: Frisnyák Sándor (szerk.): A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza, 1998, 193.

11 Michal Barnovský, Ján Čarnogurský, Juraj Fabian, Bohumila Ferenčuhová, Ivan Kamenec, Dušan Kováč, Eduard Kukan, Milan Nič, Miroslav Pekník, Zuzana Poláčková, Dušan Škvarna: Línie a osobnosti Zahraníčnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí (A külpolitikai gondolkodás vonalai és személyiségei Szlovákiában a XIX. és XX. században). SFPA, Bratislava, 1996, 115 – Ismerteti: Hamberger Judit, Klié, 1999/1. szám.

annyira szolgálta a szovjet Vörös Hadsereggel való egyesülést, mint a szlovákság ismételt politikai kettéválasztását, s a hadsereg visszavonulásával meg is szűnt. A kelet-szlovák régió betagozódt a csehszlovák államba, ám a szlovjakkérdés nem szűnt meg, csupán új alakot öltött. Ez összefüggött azzal, hogy a cseh politika nem ismerte el önálló nemzetnek a szlovákokat, csehszlovák nemzetről beszéltek hivatalosan. Az erősen elkülönülő nyelvjárások önálló léte alátámasztotta ezt a cseh koncepciót.

A nyugat-kelet ellentét fennmaradt a kommunista diktatúra évtizedeiben is, bár inkább a szépirodalom témaválasztásába szorult le.

Kelet-Szlovákia különállása az utóbbi évtizedekben megnyilvánult a politikában is. Egyrészt már 1968 után fölerősödött, bár természetesen tabutéma maradt a nyugat-kelet ellentét azáltal, hogy a normalizációs korszak fő ideológusa, a keleti, ruszin Vasil Bifak sok földijét vitte be pozsonyi, de főleg prágai, szövetségi hivatalokba, ami a lakosság körében nem erősítette a *východniarok* iránti rokonszenvet. A bársonyos forradalom után Kassán cseh mintát követve a Polgári Fórum alakult meg, s az itteni rendszerváltók csak később „soroltak át” a szlovákiai Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom kötelékébe. Kassa a föderalisták szilárd bástyája maradt. Ma már nem léteznek szlovjakk függetlenségi törekvések. Kelet-Szlovákia ma nem nemzeti, hanem szociális kérdés (Ábrahám 2003).

A szakirodalom alapján (Gulyás 2012; Szarka 2008, 143–161) a következőképpen foglathatjuk össze a szlovák térszemlélettel kapcsolatos elképzeléseket. A szlovák nemzeti mozgalomról azt mondhatjuk, hogy térszemléletét illetően megosztott volt. A megosztottság hordozói, a politikai-közéleti szerepet vállaló gondolkodók társadalmi beágyazottsága is meg lehetőségesen vegyes volt, habár bizonyos csoportok markánsan kirajzolódnak köztük. A fő elkülönülés a hungarus tudattal bíró szlovák származású nemesség és a szlovák nemzet kialakításán fáradozó papi-tanítói, ügyvédi, polgári stb. rétegek között feszült. A szlovák nemzeti mozgalomnak elsősorban egyházi, illetve polgári foglalkozású tagjai voltak. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy a szlovákságnak nem volt a nemzeti harcokban saját uralkodó osztálya, mert a mozgalomban megyei főtisztviselők (fő- és alispánok, jegyzők), főpapok (püspökök és érsekek), földbirtokosok, gazdag kereskedők, iparosok is részt vettek.

Másik metszetet jelentettek a vallási eltérések a többségi katolikusok és kisebbségben lévő evangélikusok között. A vallási eltérés befolyásolta a nyelvhez való viszonyt is, mert az evangélikusok a cseh nyelvhez ragaszkodtak, ennek megfelelően a csehekkel való kapcsolatban kerestek szövetségést (Jan Kollár), míg a katolikusok (Anton Bernolák) önálló szlovák nyelvet teremtettek. Újabb metszésvonal, hogy pont a nyelvteremtők (Ludevit Štúr, Jozef Hurban, Michal Hodža) evangélikusok voltak. Erőteljes gondolatként megjelent Jan Kollár munkásságában a szláv kölcsönösség eszméje is.

Mindezt értelmezhetjük úgy is, hogy a szlovák nemzeteszmé képviselői minden eshetőségre felkészültek voltak. Amit a kortársak belső ellentétnek, feszültségnek éreztek, ami szembenállást okozott közöttük, az visszatekintve sokoldalúságot, minden lehetőségre való felkészültséget jelentett.

A politikai gondolkodás is hasonló sokféleséget mutatott.

1. Létre kellett hozni, el kellett terjeszteni a szlovák nemzettel való érzelmi azonosulást (papi szemináriumok diákegyesületei, irodalmárok, közírók). Ez bővült a társadalom gazdasági bázisának kiszélesítésével (szlovák szövetkezetek, nemzeti bankhálózat, takarékszövetkezeti rendszer kiépítése).

2. A nemzeti önrendelkezés nyelvi-közigazgatási megoldásait keresték folyamodványok, memorandumok formájában. Ez is több irányú közeledés volt, mert a magyar politikai erők mellett a bécsi udvar, a császár kegyeit is keresték, de külső erők (csehek, délszlávok, oroszok) támogatásáról is terveztek.

a. Samuel Vozár és követői a magyarokkal keresték az együttműködést. Új iskola néven a dualizmus korában Ján Palárik és Ján Bubola követte ezt az irányt.

b. Jan Kollár a cseh-szlovák egységeszmény híve volt. Irányvonalát a dualizmus korában Milan Hodža folytatta.

c. Ludevít Štúr az össz-szláv megoldás vezéregyénisége volt. Halála után, amikor a magyar politikai vezetők elutasították a szlovák nemzeti igényeket, újból erőre kapott a ruszofil irányzat, Svetozár Hurban Vajanský vezetésével. Oroszországtól várta a szlovák nemzeti önállóság megteremtését.

d. A mindenkori szlovák választókerületi képviselők szoros kapcsolatokat ápoltak a magyarországi horvát, szerb, román nemzetiségi politikusokkal a magyar országgyűlésben.

3. Egyre szélesebb nemzetközi, külföldi kapcsolatokat építettek ki. Kezdetben az evangélikus papnövendékek német tanulmányúttjai, majd a 19. század végi, elsősorban Amerikába irányuló kivándorlás adott lehetőséget a külföldi kapcsolatok kiépítésére. A későbbi cseh köztársasági elnök, Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) hatására sokan fordultak a franciák felé. A nagy létszámú szlovák kivándorló széles bázist biztosított a velük egyetértők, magyarországi sérelmeiket megértők számának növelésére és a magyar nemzetiségi politika lejáratására.

Mindezek tudatában mégis azt kell mondani, hogy a sokirányú, több politikai lehetőséget is fölvonultató szlovák nemzeti mozgalom gyenge volt, másként fogalmazva: a szlovák népesség többségének lojalitása Magyarországhoz és a magyarokhoz erősebb volt. Ennek legfontosabb bizonyítéka, hogy a háború során, majd a háború végén formálódó új csehszlovák hatalom kialakításában, annak területének megrajzolásában csak követő, elfogadó módon tudtak részt venni. A meghatározó politikai erő a cseh politikai akarat lett.

Ennek egyik bizonyítéka, hogy 1918-ban az önálló Szlovákia helyett Csehszlovákia jött létre. Október 30-án minden szlovák politikai erő képviselője megjelent Turócszentmártonban, a Tatra Bank helyiségében, ahol megalakították a Szlovák Nemzeti Tanácsot. Az itt elfogadott határozat eredeti formájában kinyilvánította a Magyarországtól való elszakadást, és a teljesen független Szlovákia létrehozását. Azonban a Prágából estére megérkező Milan Hodža javaslatára a szöveget úgy módosították, hogy abban már törölték a független szlovák képviselőre vonatkozó mondatokat, viszont kiemelték a csehszlovák egység fontosságát (Siklós 1987, 246–47). Vagyis a hosszú 19. század során kigondolt szláv/szlovák terület, az okolie kijelölése nem a szlovák politikusok akaratára szerint történt. Ez a döntésük megpecsételte hosszú küzdelmüket is a szlovák nemzet elismerését illetően, hiszen Edvard Beneš már 1916-ban megjelent könyvében kijelentette (Beneš 1992): „A csehszlovákok vagy egészen egyszerűen a csehek...”

A másik példa az új főváros kiválasztásához kapcsolódik. Amikor az új Csehszlovák állam területének kialakításáról volt szó, fölmerült a délszláv állammal való kapcsolat megteremtése érdekében egy folyosó, az ún. délszláv korridor kialakítása. Ezzel a megvalósíthatónak hitt tervvel függött össze az, hogy Vavro Šrobár (a prágai kormányt Szlovákiában képviselő teljhatalmú megbízott) a Luigi Piccione tábornok által javasolt Besztercebánya helyett Pozsonyt választotta székhelyül, ahova 1919. február 4-én be is

költözött (Suba 2005, 54–77). Vagyis a saját főváros kiválasztásában sem a saját, a szlovák történelmi-politikai múlt valamely kiemelkedő központját, városát választották.

Azt a bizonytalanságot, ami a szlovák politikusokban volt Szlovákiát illetően, nyomon követhetjük egészen az új Szlovákia 1993-as megalakulásáig. Azonban ennek mögöttes tartalmára is érdemes magyarázatot találni.

Még 1918-ban készült a francia külügyminisztériumban egy terjedelmes tanulmány, amely Szlovákia kapcsán többek között a következőket jegyzi meg: „Szlovákia nem egyéb, mint egy mítosz: Észak-Magyarország szlovák törzsei sohasem alkottak államot; típusuk sem egységes, faluról falura változnak” (Ormos 1983, 57).

Témánk szempontjából az utolsó mondatrész állítása a fontos: egyrészt a szlovákok lakta országrész rendkívüli változatossága, másrészt a társadalom-földrajzi értelemben vett méretek mérsékelt nagysága. A Kárpátok koszorúja hatalmas, azonban az emberi életet biztosító „életkamrák” kisméretűek, igen sokfélék. Erre voltak példák a múltbéli bányavárosok (Máté 2007, 181–204), vagy egyes vármegyék, illetve folyóvölgyi szakaszok vagy hegyek által körbevett katlanok. Erősen tagolt kisebb egységek halmaza alkotta Észak-Magyarországot, szemben az Alföld nagyobb méretű, kiterjedtebb életkamráival.

A szakirodalom már többször leírta ezt a jelenséget. Emeljük ki közülük Bulla Béla és Mendöl Tibor munkáját (Bulla–Mendöl 1947, 380–443), amely az Északnyugati-Felvidékről szóló fejezetben részletesen taglalja ezt a kérdést mind természetföldrajzi, mind társadalom-földrajzi vonatkozásban. Újabban Kiss László (Kiss, é.n.), Szarka László (Szarka 2008) fogalmazták meg erről hasonló észrevételeiket „a regionális otthonosság”-ról. A tarka szötteshez hasonló mintázat a társadalmi szerveződésre, a népesség, a települések, a gazdálkodás világára is érvényes volt.

A nyelvi sokféleség (a sok száz éven keresztül adótnak tekinthető nemzeti sokféleségen túl) tartósan jellemezte a felvidéki szlávtságot is. Írásos bizonyítékok a viszonylag jól adatolt huszita időktől vannak, de a nyelvi széttagoltság elleni küzdelem a szlovák nemzeti ébredés időszakát is jellemezte. A napjaink valóságához tartozik, hogy a mesterségesen, illetve tudatosan létrehozott szlovák irodalmi nyelven túl máig megmaradtak a nyelvjárások. Pontos számról a dolgok természetéből adódóan nehéz számot adni (Zsilák, é.n.), de szinte minden szlovákiai kistájhoz tartozik egy saját nyelvjárás is.¹²

A települések világát idézhetjük azzal, hogy a mai Szlovákia területén majdnem 3000 település van, többségük aprófalva. Legnagyobb városuk (Pozsony) népessége is csak 400 ezer. Az életkamrák világát jelző adat, hogy a folyók völgye köti össze természetes módon a hegyvidéki élettereket az alföldiekkel. Ez látványosan a vásárvárosok vonalában mutatkozik meg, ami majdnem 50 kisvárost jelent.

A közlekedés világát is érinthetjük azzal, hogy a nagy vasúti összeköttetések rendszerét kisvasutak, helyi érdekű vasutak hálózata egészítette ki.

Ezek a példák a kis méretekhez kötődő térszemlélet bizonyítékai. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a térszemlélet meghatározó alapját a sok évszázados népi hagyomány adta, amelyek a földrajzi kistájukhoz és az emberi élet tereihez alkalmazkodó közigazgatási egységekhez kötődtek. Ennek adják jeleit azok az árulkodó megjegyzések, amelyek a mai egyetemisták térszemléletét mutatják be a kutatás során kitöltött kérdőívek vála-szaiban.

¹² Egy szlovák szólást idézve: „Čo dedina, to reč iná” – „Ahány falu, annyi beszéd”.

Felkészülés egy új ország megteremtésére

A többségében szlovákok által lakott magyarországi települések akkor váltak politikai értelemben fontos tényezővé, amikor a pánszláv eszmeiség jegyében a cseh politikusok saját törekvéseik megerősítése érdekében kezdték a szlovák nép egyenjogúsítását is föl-vállalni. Ennek a politikának a helyességét az 1920-as békeszerződés igazolta. Masaryk volt az, aki észrevette, hogy a Palacký által hirdetett ausztrószláv egyenlőségeszme helyett a nagyhatalmi logika alapján kell a csehek és a szlovákok számára területeket követelni (jelentős gazdasági élettér, katonailag jól védhető határok), amely követelések megértő fülekre találtak a békediktátumokat létrehozó nagyhatalmak körében, hiszen az ő területszerző logikájuknak a tükörképe volt.

A háború vészterhes hónapjai alatt az emigrációban élő cseh politikusok szakértőik közreműködésével tervek és térképek sorával törekedtek a tervezett új állam határait megtalálni. Megtudták, politikai érzékük megsúgta, hogy olyan térképeket fogadtathatnak el a győztes hatalmakkal, amelyekre korábban álmaikban sem gondolhattak. Megéreztek, hogy a győztesek fő célja az ellenfél minél hatásosabb gyengítése területeinek földarabolásával, illetve a háborúban szövetséges felek egymástól való eltávolítása. Cél lett tehát Ausztria-Magyarország földarabolása, illetve a volt Monarchia szétszakított részeinek Németországtól való távoltartása. Ezt a geopolitikai főfeladatot a tervezett Csehszlovákia vállalta magára. Ennek a lehetséges geopolitikai szerepnek a kitalálása és följajánlása volt a cseh emigráns politikusok fő érdeme.¹³

A háború utáni világ megtervezésére több elképzelés született, amelyeket térképre is vittek (Hajdú 1998).

Az 1915-ben elképzelt cseh országokat megrajzoló térkép részei voltak Csehországon túl Morvaország, Szilézia és Szlovákia, amely utóbbi rész határai még a szlovák–magyar nyelvhatárhoz közel futottak. Ennek a térképnek még nem volt része a ruténok földje. Hanus Kuffner 1918-as térképe már rendkívül túlzó erőteret képzelt el Csehország körül. Ide tartozott volna egész Felső-Szilézia és Lausitz Németországtól, Bécs és a cseh határ menti sáv Ausztriától, a Duna alatti terület Győrrel és Budával, valamint Váctól Tiszafüreden át Nyíregyházáig Magyarországtól. A hajdani etnikai-néprajzi indokok fokozatosan feldúsultak természeti, földrajzi, majd történelmi indokokkal, aztán közlekedési (vasúti), végül stratégiai okokkal. A csehszlovák állam tényleges kialakítása aztán a diplomáciai-politikai és helyi szinten a katonai fellépéseken formálódott ki. Ezeknek az eseményeknek azonban a szlovák politikusok nem voltak kezdeményező résztvevői, inkább csak az események követői, elfogadói.

A szlovák közgondolkodás politikai-földrajzi terei 1918 után

A közigazgatás tereinek változása

A szlovákok 1918. október 18-ától egy új államban, a Csehszlovák Köztársaságban találták magukat. A csehek és a szlovákok történetében először létrejött Csehszlovákia új

13 A szovjet-orosz (bolsevik) fenyegetésre hivatkozva Románia (és Lengyelország) vállalta az ütközőállam szerepét, területért cserébe.

állam volt Európában. Mivel a cseh–morva területek határai változatlanok voltak, a szlovákok lakta országrész elfoglalása volt a nehezebb feladat. Erőszakkal kellett kikényszeríteni az elfoglalt területeken a cseh fennhatóságot. Át kellett alakítani a hatalmi gépezetet, ami először pusztán a korábbi politikai-közigazgatási szereplők lecserélését jelentette.

A közigazgatás átalakítása (Mezei 2010) 1920-ban kezdődött, amikor a megszerzett 8 teljes és 12 töredék vármegyéből 16 megyét képeztek. Ez még csak ideiglenes kiigazítás volt, az államélet megszervezésének szükséges lépése. 1923-ban került sor először arra, hogy az ezer év óta meglévő politikai földrajzi terek áttörését megkezdjék. Ez a tevékenység több évtizedig, mondhatni napjainkig tartó folyamat. Ezt szolgálta a 6 nagymegye, majd az 1928-ban kialakított tartományi rendszer. Ezzel Prágának alárendelt országrésszé süllyedt a korabeli Csehszlovákia keleti fele.

Az 1939–1945 közötti évek közigazgatása fontos szakasza a szlovák történelemnek, mert akkor jött létre először önálló szlovák állam. A hatmegyés beosztás a csökkent államterületen a szlovák középosztály érdekeit szolgálta, sok szlovák kapott rendszeres fizetéssel járó irodai („úri”) állást.

A kommunizmus évtizedeiben a közigazgatás a központosítás eszköze lett. 1960-ban a közigazgatási reform keretében a kerületek számát lecsökkentették háromra (központjai: Pozsony, Kassa és Besztercebánya), és a járások számát is csökkentették 32-re. Ez a végletesen lecsupaszított, a központi akarat végrehajtására kitalált rendszer működött egészen 1991-ig. 1969-ben annyi változás történt, hogy maga Pozsony is önálló kerület lett, így a kerületek száma 4-re nőtt, valamint a két nagyváros, Pozsony és Kassa közigazgatási határán belül több kerületet hoztak létre, ami a 32 járás darabszámát növelte. Nem feledhető, hogy az igazi központ Prága volt, a többi kerületi központ csak a végrehajtója, közvetítője volt a központi akaratnak. A kerületi központok szolgáltató egységeinek száma nőtt, ami kétségtelen előnyöket jelentett a többi várossal szemben. Politikai értelemben pedig kiegyensúlyozottabb lett az irányítás, mert a három nagy terület, Nyugat-, Közép- és Kelet-Szlovákia három évtizeden át rendelkezett saját központtal. Ugyanez érvényes szerényebb mértékben a 32, illetve néhány év múlva a 38 körzeti központra is, hiszen az 1961–1991 közötti évek településeket érintő fejlesztéseiben a kisebb hatalmi centrumoknak is csurrant-cseppent valami a felülről jövő fejlesztési forrásokból.

Az 1968-as csehszlovák válság hatására 1969-től Csehszlovákiát szövetségi állammá alakították át és Szlovákia korlátozott autonómiát kapott, Pozsony központtal.

A rendszerváltás hatására az addigi központi utasításos, merev hierarchiájú tanácsrendszert fölváltotta az önkormányzati rendszer. 1991-ben újból szétvált az államigazgatás és az önkormányzás. A települési önkormányzatok mellett létrehoztak 121 körzetet az államigazgatási feladatok ellátására. A helyi identitások felmorzsolására szolgált, hogy a 32-re csökkentett járások számát hirtelen 121-re emelték. A körzeti hivatalok lettek a járások településeinek igazgató-ellenőrző szerve.

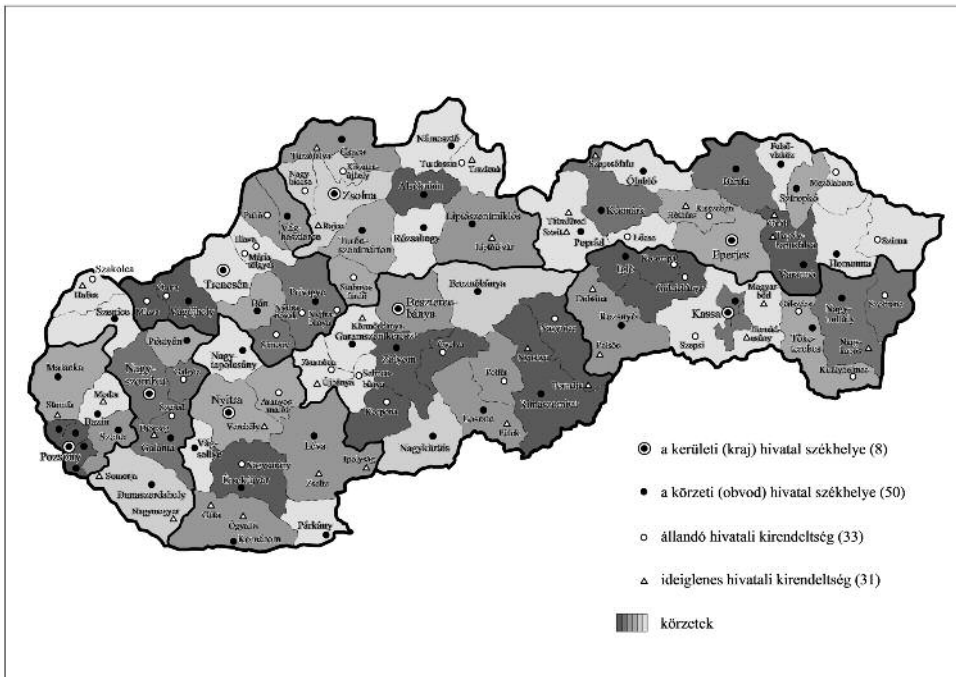
Az 1996-os új kerületi beosztás nyolc államigazgatási kerületet jelölt ki. Újból megindult a járások számának csökkentése. Az 1996-ban kijelölt 79 járás (okres) számát 2004-ben tovább csökkentették, jelenleg 50 körzet (obvod) látja el az államigazgatás különféle feladatait. A nyolc kerületi központ kijelölésével tovább erősödött a főváros, Pozsony, valamint a többi kerületi székhely: Nagyszombat, Nyitra, Trencsén, Zsolna, Besztercebánya, Eperjes és Kassa pozíciója. A kerületi határok megvonásának fontos szempontja volt a Duna menti sáv kettévágása, a magyarok kétfelé osztása Nyitra és

Nagyszombat kerületek között. Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó és Királyhelmece mint járási központok mellőzése, betagolása a tőlük északra lévő szlovák többségű kerületekbe, járásokba mutatja, hogy a politikai földrajzi terek megosztásának, elhatárolásának nemzeti szempontjai erősebbek a hagyományos terek elfogadásánál.

Az új közigazgatási beosztás ellentmondásosságát jól jelzi, hogy a kérdőíveket kitöltő egyetemisták gondolataikban nem a kerületekre tagolt terek alapján tájékozódnak.

A szocializmus harminc évében három városnak volt kitüntetett szerepe: Pozsony, Kassa és Besztercebánya fejlesztése országos feladat volt. 1991 után melléjük emeltek még öt várost a kerületi rendszer átalakításával. Közülük három (Nagyszombat, Trencsén, Zsolna) a Vág-völgyének mint ipari-szolgáltató városövezetnek a megerősödését jelentette, a közbülső Nyitra a tőle délre eső alföldi terület gravitációs pólusává vált. Kelet-Szlovákiának továbbra is két központja maradt, Kassa és Eperjes.

3.2.2 ábra: A 2004-ben érvényesített kerületi és körzeti (obvod) beosztás

Forrás: Návrh samosprávnych krajov. ErasData-Pro, spol. s.r.o., Odbor informatiky SVS MV SR. 2003 alapján szerkesztette Mezei István, rajzolta Mády Máté.

A gazdasági élet megváltozott terei

A gazdasági élet átalakítása (Mezei 2010), az új állami rendbe való illesztése több évtizedes gondok hordozója lett, hiszen elvágták a szlovákok által is lakott terek déli kapcsolatrendszerét. Az új állam viszont azonnal alkalmazta a piacgazdaság szabályait, ami azt jelentette a gyakorlatban, hogy a cseh iparhoz/gazdasághoz képest gyengébb erejű szlovák ipar/gazdaság rohamosan teret veszett, alárendelődött az erősebb félnek.

Ennek a régiónak a cseh ország rész kiszolgálása lett a feladata, akár üzemeinek föladata, bezárása árán is. A keleti régió a nyugati, fejlettebb régiót látta el nyersanyagokkal, illetve a nyugati ország részben készített termékek piaca lett.

A hitleri Németország tanácsára létrehozott független Szlovákia elfogadta a németek ajánlatát a hadiipar fejlesztésére a Vág-völgyében. A fegyvergyártás helyszínéül választott Vág völgye közlekedési szempontból előnyös volt, mert közel volt a német területekhez. Katonai szempontból biztonságos volt, mert kisebb erővel lehetett védeni. A Vág-völgyében megkezdődött az iparosítás, amely lerakta a szlovák iparfejlesztés alapjait, régióképződés indult meg a Vág völgyében.

1948-tól a kommunizmus építése a gazdaságban a nehézipar fejlesztését jelentette. Ennek helyszínei a városok voltak, a kor ideológiájának megfelelően. A földrajzi elhelyezkedés alapján azt mondhatjuk, hogy a nyugati és a középső országrészben lett nagy az iparvárosok száma. Ez azt jelenti, hogy Pozsonytól számítva a Vág és a Garam völgyében kiformalódott egy jelentős ipari térség, amitől távol, a Hernád völgyében fejlesztettek ki ellensúlyként két központot, Kassát és Eperjest. A két város környezetére gyakorolt vonzó hatása vitathatatlan, de ösztönző erőt további fejlesztésekre a kor körülményei között nem jelenthettek.

A rendszerváltás és az európai uniós csatlakozás óta új lehetőségek nyíltak Szlovákia számára a gazdasági életben is. A jobbközép kormány 2002-es hatalomra kerülése után gazdasági növekedést erősítő, vállalkozóbarát környezetet alakítottak ki. Egyszerűsítették az adózást, egykulcsos adót vezettek be, a külföldi stratégiai beruházóknak kedvezményeket nyújtottak. Megszorításokkal csökkentették az állami kiadásokat, például felére csökkentették a szociális kiadásokat, ami elsősorban az elmaradottabb keleti országrészben okozott feszültségeket. Az 1990-es évek után induló fellendülés ezekben a régiókban alig érezte hatását. Szlovákia 2009-ben bevezette az eurót. A kedvezmények, az olcsó munkaerő és a kedvező földrajzi helyzet számos befektetőt vonzott az országba, és a hadiipar helyett most már az autóipar lett a húzóágazat. Szlovákia korábban csak alkatrészgyártóként vett részt ebben az ágazatban, de az ezredforduló után az egyik leggyorsabban fejlődő autógyártó országgá vált. A termelés a Vág völgyében koncentrálódik (Volkswagen: Pozsony, Peugeot-Citroën: Trnava/Nagyszombat, Kia: Žilina/Zsolna). A szlovák autógyártás részese a Mladá Boleslavlától, Brnótól Bécsen és Pozsonyon át Zsolnáig terjedő közép-európai autóipari beszállítói sűrűsödésnek. Ebbe a vonzáskörbe beszámíthatjuk Győr, Komárom és Szombathely autóipari üzemeit is.

A gazdasági élet központjai a városok, de a városokon belül is végletesen kiemelkedik Pozsony jelentősége. A 200 legjelentősebb vállalat közül 78 Pozsonyban székel. Az összes többi város jelentősége eltörpül emögött, mert Kassán csak 8, Zsolnán és Nagyszombaton 6–6, Nyitrán, Besztercebányán, Vágbesztercén és Privigyén pedig 4–4 jelentős vállalat ténykedik. 28 olyan város van, ahol csak egy vállalat lelhető fel.¹⁴

A gazdasági fejlettség mérése kerületenként (megyénként) történik, ezért nem mutatható ki a déli határ menti sáv fejletlensége, mert a kerületi (megyei) mutatók átlagai elfedik a különbségeket. Jól példázza ezt a munkanélküliség mértéke, amelyet járási adatokkal is lehet bizonyítani. Míg országosan 13,7%-os volt a munkanélküliség 2013-ban, addig a déli járásokban 22–31% között szóródott.

A települések térhasználata

A szlovák településrendszer szerves fejlődését 1918-tól kezdve szándékolt településfejlesztés váltotta fel. Csehszlovákia megalakulásától kezdődően a polgári korszakban egy nemzeti célú városfejlesztés valósult meg, majd a kommunista korszakban erre építkezve egy szocialista városfejlesztési szakasz valósult meg. Célja az ipari városok kialakítása, a munkásosztály vezető szerepének biztosítása a városi létszám emelésével.

A városok rendszerében a fővárosnak mindig kitüntetett szerepe van. Pozsony fővárossá válásának története magában hordozza Szlovákia településszerkezetének minden felemás vonását. Az excentrikus fekvésű város az 1993-as függetlenné válás, de különösen a 2004-es európai uniós csatlakozás után kivételes lehetőségeket kapott az új geopolitikai helyzetben. A vasfüggöny lebontásával, az ellenőrzött határ keletre tolásával, vagyis a schengeni rendszer létrejöttével az Európai Unió egy fontos regionális növekedési terében találta magát. A szlovák elemzők az Ausztriához való közelséget úgy értelmezik, hogy ez a keleti főváros van a legközelebb a nyugat-európai országokhoz, a nyugati kultúrkörhöz, Pozsony a kapu kelet és nyugat között. Ez a közeli fekvés különösen a pénzügyi befektetések miatt jelent komoly előnyöket.

A jövőbe látó tervezők, fejlesztők elsőként a Bécs–Pozsony viszonylatra figyeltek fel. Ráműtettek, hogy a vasfüggöny lebontásával az integrálódás laboratóriuma lesz ez a térség, mert olyan erős különbségek vannak a benne fekvő két főváros között, ami a gyengébbik fél, Pozsony fölemelkedéséhez fog vezetni. Évszázadokon keresztül nem volt intézményesített kapcsolat a két város között, sőt a hidegháború évtizedeiben perifériára került mindkettő mind saját országában, mind a két világrendszerben. Most viszont Közép-Európa központjává válhat ez a régió. A varázsütést a szovjet keleti blokk összeomlása, a vasfüggöny lebontása jelentette, mert a szovjet érdekszférától való megszabadulás óta a térség saját fejlődési pályára lépett. Pozsony fővárossá válása egy független ország élén robbanásszerűen megnövelte lehetőségeit. Növekedési pályára állását segíti az említett geopolitikai helyzet megváltozásán túl közigazgatási szerepe, rohamosan növekvő gazdasági súlya, az itt összpontosuló oktatás-kutatás jelentősége.

Korunk egyik legfontosabb jellemzőjét, a közlekedést tekintve is kitüntetett helyzetben van a város. Pozsony több fontos útvonal metszéspontjában fekszik. Mind a Prága–Pozsony–Budapest, mind a Krakkó–Zsolna–Pozsony–Bécs útvonalak biztosítják kiemelkedő fontosságát. A Bécs és Pozsony között elkészült autópálya, a napi rendszerességgel járó dunai gyorsjáratú hajó, a két város által szinte közösen használt a schwechati és pozsonyi Štefánik repülőtér, mind a könnyű megközelíthetőséggel biztosított regionális központi teret jelentik. Tágabb vonzáskörzetükbe szűkebb értelemben Bécs–Pozsony–Győr és Sopron tartozik, tágabban viszont Bécs, Burgenland, Alsó-Ausztria tartományok, Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Veszprém megyék, valamint Nyugat-Szlovákia, fel egészen a cseh Brnóig. Időközben Bécs–Pozsony–Győr „aranyháromszögről” jelentek meg értekezések, azonban a megjelenő publikációk egyre inkább a valós helyzetre hívták föl a figyelmet, ugyanis Pozsony elsősorban Béccsel építi kapcsolatait. Emögött elsősorban Bécs gazdasági vonzását kell látnunk, mert naponta több ezer ember ingázik az osztrák fővárosba dolgozni.

Pozsony után a főbb fejlettségi csomópontokat a következő városok jelentik. Van négy várospár, amelyeknek az együttfejlődése nagy jelentőségű gazdasági körzetek létrehozását kezdi már eredményezni. A legfejlettebb várospár egyik tagja természetesen maga a

főváros, Pozsony (és közvetlen környéke), valamint a közeli Nagyszombat. A következő várospár Kassa és Eperjes mint egyetlen keleti fejlődési csomópont. Az ország középső részén bontakozik tudatos tervezés hatására a Besztercebánya–Zólyom várospáros és a Vág völgyében a Zsolna–Turócszentmárton várospár is. Mellettük Trencsén és Nyitra városok egyedül képeznek kiterjesztési pontot, gazdasági és vonzási központot. Ezeknek a csomópontoknak a megerősödését a közigazgatási, az oktatási (tágabban szolgáltatási) és a gazdasági jellegű szolgáltatási funkciók (kereskedelem, pénzügyek) együttesen biztosítják.

A felsorolt városokon kívül eső területek tartoznak a kevésbé fejlett vagy hátrányos helyzetű területek közé. A Nagykürtös–Késmárk tengely mentén osztható kétfelé az ország, egy nyugati fejlettebb és egy keleti, sokkal fejletlenebb térre.

A geopolitika terei a cseh/szlovák közgondolkodásban

Szlovákia több évtizedig tartó fokozatos, Csehszlovákián belüli megformálódása azt jelentette, hogy alkalmazkodni tudott az új geopolitikai helyzethez. Szlovákia alárendelődött a cseh fennhatóságnak, ezen belül ki kellett alakítania a maga önálló belső rendjét, ami 1993-ig tartó változékony folyamat volt. Ennél is fontosabb volt számára, hogy el kellett különülnie, el kellett szakadnia Magyarországtól, amelyben a szlovák nép hosszú évszázadok során létrejött, és amelyhez minden hagyománya kötötte.

Az 1918-ig létező határozatlan körvonalú Felső-Magyarország (Felvidék) több évszázad alatt kialakult – elsősorban észak–déli – vonzási rendjét kellett az új államnak fől számolnia és kelet–nyugati irányúvá változtatnia. Ezt a „vonzást” leglátványosabban a vasúti összeköttetéssel lehet érzékeltetni. 1914-ben – a mai Szlovákia területét visszavetítve – négy vasútvonal kötötte össze Galíciával, három Morvaországgal és Sziléziával, kettő Ausztriával és (Magyarország mai területét visszavetítve a múltba) tíz Magyarországgal (Lipták, 1994). Ez a valóságos kapcsolat jelképezi azt a sűrű hálózatot, ami a korabeli Felső-Magyarország és az ország tőle délre eső része között fennállt. Része volt ennek a nyári munkavállalás a mezőgazdaságban, a vándoriparosok munkája, a nagyvárosok (köztük elsősorban Budapest) munkaalkalmai.

Ezt a délre irányuló legyezőszerű kapcsolatrendszerrel kellett Csehország felé forgatni. Ennek egyik fontos elemévé vált a Vág völgye mint Csehországhoz közel eső földrajzi hely. Az itt kiépített ipari üzemek révén az egymást követő modernizációs hullámok érvényesülése napjainkig folyamatosan zajlik. A Szepesség városainak 19. századi ipari-kézművesipari válságát a Vág völgyében folyamatosan zajló iparosítás „oldotta meg”. Az 1939 utáni geopolitikai helyzet, Németország nyomása elindította a nyugat-szlovákiai területeken a gazdaság fejlesztését. Nyugat-Szlovákia iparosítási, fejlődési elsőbbségét a szovjet érdekszféra negyvenéves jelenléte sem törte meg, csak annyiban módosította, hogy vas-kohászati üzem építéséhez kapott lehetőséget Kassa az 1960-as években.

A második független szlovák állam megalakulását a Szovjetunió felbomlása, majd ezt követően a Csehszlovákiától való elválás tette lehetővé. 1993-ban mint Európa új állama jelent meg Szlovákia a történelem színpadán. Szlovákia önértelmezésében azonnal fontos viszonylatok merültek föl, amelyeknek a felismerése, értelmezése és befogadása meghatározta a közpolitikai cselekvéseket és az országépítő terveket is.

Alapvető felismerés lett Szlovákia Közép-Európához tartozása, vagyis hogy Szlovákia egy olyan ország, amely a hajdani Szovjetunió és Nyugat-Európa között terül el, miközben beletartozik a Skandinávia és a Balkán közt húzódó országok sávjába. Vita bontakozott

ki viszont arról, hogy ez a kelet és nyugat közötti köztes helyzet melyik égtáj felé van közelebb. Az első szlovák nacionalista kormányok a keleti irány fontosságát hangsúlyozták, ami az új Oroszországhoz fűződő kapcsolatok szorosabbra fonását vonta maga után. Az Európai Unió azonban értésére adta Szlovákiának, hogy ezzel az erőltetett szövetséggel kizárja magát a közös Európából. Az 1998-as kormányváltás szakítást jelentett a keleti orientációval, egyértelmű kiállást jelentett a nyugati irányultság mellett. Ez tette lehetővé Szlovákia uniós taggá válását.

A nemzetközi tereket bekapcsoló kelet–nyugati irányultság kiemelkedő fontosságú a szlovák politika és közélet számára, amit kifejez, hogy önmagukat kárpáti országnak tekintik. Ennek a tartalma tagadást fejez ki, mert azt jelenti, hogy nem Kárpát-medencei ország, ahogy a magyar földrajzi és történelmi szemlélet a Felvidéket a Kárpát-medence szerves részének tekintette. Ennek a felfogásnak tárgyasult következményét láthatjuk pl. a szlovák úthálózat megvalósulásában. A kárpáti ország hegygerincei között kelet–nyugati irányultságú völgyeket emlegetnek, amelyek kelet–nyugati irányú közlekedési folyosókat képeznek a Vág, a Garam és a Hernád folyók völgyében. A folyók délre futását, Dunába, illetve Sajóba-Tiszába torkollását már másodrendű tényként kezelik. Ez az elképzelés az alapja annak a politika-földrajzi értelmezésnek, miszerint a folyóvölgyek két központi régiót, a kelet-szlovák és a nyugat-szlovák régiót kötik össze. A Pozsony–Kassa tengely tehát a Kárpátok hegycsúcsai közt kanyargó folyóvölgyekben fut. Ez az ív jelenti Szlovákia gazdaságának és népességének gerincét, ez az a földrajzi sáv, amely vonzást gyakorol a tőle délre fekvő fejletlenebb területek felé, amelyek a fejlettebb észak kiszolgálására hivatottak. Ez a Szlovákián belül kialakított, a kelet–nyugati főirányhoz képest másodlagos észak–dél viszonyrendszer alakítja az emberek és a gazdaság mozgását egyaránt. A dél-szlovákiai települések lakossági mozgása, kereskedelmi forgalma, áru- és szolgáltatáscseréje egyirányúan délről észak felé áramlik.

A Pozsony–Kassa tengely tehát gazdasági, közlekedési, települési különlegességet jelent. Ezen a vonalon található a főbb ipari üzemek, szolgáltatási központok, itt futnak a fő közlekedési utak, itt vannak a nagy létszámú városi központok. Ezen a köríven belül is van egy belső törés, mert Közép-Szlovákiától keletre csökken a gazdaságban jelentős szerepet játszó városok száma, Kassa és Eperjes kivételével. Vagyis a fejlettség a Vág és a Garam felső szakaszaira összpontosul.

2004-ben Szlovákia tagja lett az Európai Uniónak, a többi volt szocialista országgal együtt, ami megint változást hozott a geopolitikai helyzetében. Szlovákia fontosságát csökkenti, hogy a német egység megvalósulásával nem rajta keresztül vezet a legrövidebb út Oroszország felé, sőt Ukrajna bizonytalan helyzete fölértékeli Belorussziát (és Lengyelországot) az Oroszországgal fennálló kapcsolatokban.

Bizonytalanságok az állam, a nemzet és az egyén földrajzi tereiben

A szlovák államnak – az 1939–1945-ös időszak kivételével – csak 1993 után volt lehetősége, hogy teljes önállóságot élvezzen. Emiatt a szlovák államiságnak, a szlovák nép egyediségének elfogadtatása, megélése csak az eltelt rövid időszakban volt külső hatásoktól mentes. A függetlenné vált Szlovákia viszont nagy erővel törekszik arra, hogy egyediségét, egységét, és vele nemzeti nagyságát kifejezze.

Az állam alkotmánya a szlovák nemzet egységét rögzíti. Államalkotó nemzetnek a szlovákokot tekinti, csak egy nyelvet, a szlovákokot tekinti hivatalosnak. A történelmi múltból

pedig olyan példákat hoz a szlovák nemzet létének, államiségének bizonyítására, amelyeknek területi körvonalai is vannak, még ha meglehetősen bizonytalanok is:

„Mi, a szlovák nemzet, emlékeztetve őseink politikai és kulturális hagyatékára, valamint a nemzeti létért és saját államiségért folytatott harcának sok száz éves tapasztalataira, a cirilli-metódi szellemi örökség és a nagy-morva történelmi hagyaték szellemében (...) határozatot hoztunk az alábbi alkotmányról...”¹⁵

A hármashalom és a kettős kereszt szimbolikájának használata a szlovák címerben szintén az ősiség jelképei, szándékaik szerint szintén az állam régiségét és (területi) nagyságát vannak hivatva hirdetni. Ma a szlovák címer hármashalmán a Tátrát értik, a kettős keresztet pedig a szlovákok meggyőződése szerint még Cirill és Metód hozták magukkal.

Ezeknek az ősi nagy méreteknél áll szemben a valóságos szlovák ember, aki a mai országterülettel sem tud érzelmileg azonosulni, mert annál sokkal erősebb a tájadata (Kusý 1993).

A szlovák zászló színvilága és szimbolikája is nagyságra utal, mert a három szín a szláv népek zászlóinak színe többnyire. Jelképezi a szláv népekhez tartozást Közép-Európától Kína határáig, Prágától Vlagyivosztokig.

Szintén a Tátrát említi a szlovák himnusz is. Janko Matúška szlovák költő 1844-ben írta meg *Nad Tatrou sa blýska* (Villámlik a Tatra fölött) című versét, ami azóta a szlovák nemzet Himnuszává vált.

A szlovák közgondolkodás befolyásolásának fontos szereplője a történettudomány. A szlovák történésztársadalom rendkívül megosztottságával, nézeteinek sokféleségével külön dolgozatban kell foglalkozni. A történetírók területi elképzeléseire itt elég annyira utalni, hogy a jelenlegi főáram szerint a szlovák nemzet történetének földrajzi tere a mai Szlovákia területe, visszafelé a múltban is. Ezen a földrajzi területen viszont csak néhányan ismerik el, hogy a szlovákokon kívül éltek más nemzet tagjai is. Közéjük sorolják a németeket, zsidókat, cigányokat, a magyarokat alig vagy egyáltalán nem. Az itt élő magyarokat szlovákból asszimilált társadalmi csoportnak tartják.

Ez a térfoglalás a szóhasználatban is rögzül, mert *Uhorsko* a történelmi Magyarországot jelenti, *Mad'arsko* pedig a jelenleg, trianoni Magyarországot. Ezt a különbségtevést a múltba is visszavetítik. Így jön létre egy „mintha” történelem. Mintha Szlovákia mindig is létezett volna. Mintha minden azért történt volna a szlovákok lakta területeken, mert ott szlovákok éltek.

A politikai-földrajzi terek sokféleségének, a kistáji vonzerőnek és a nagy állam illúziójának a keveredéséből áll össze a szlovák területi gondolkodás. Ennek az állapotnak kedélyes megfogalmazását a szlovák idegenforgalom jelmondata foglalja össze a legszemléletesebben: „kis nagy ország”.¹⁶

15 Preambulum. – In: A Szlovák Köztársaság Alkotmánya. 2011. A Pro Civis polgári társulás fordítása.

16 <http://www.visitslovakia.com/szlovakiarol>

Mentális terek, régiók Szlovákiában

Szlovák és szlovákiai magyar válaszadók térfelfogása

A szlovák és a szlovákiai magyar egyetemi hallgatók térfelfogásában elég markáns sajátosságokat találtunk. A térfelosztást az égtájak szerinti nagytérségek kombinációi alkotják. A térbeli identifikáció azonban ezeknél kisebb területi tájegységekhez kötődik, amelyeket természeti-történelmi tájak, folyóvölgyek jelölnek ki. Mindemellett fontos szerepe van az etnikai területeknek is, ezt nem csak a magyarságnak helyet adó Dél-Szlovákia mentális különválasztása jellemzi, hasonlóan azonosítanak bizonyos tájakat más etnikumokkal is (gorálok, ruszinok, cigányok). Világosan érezhető a szlovák válaszadók térszemléletben, hogy az ország északi-északkeleti részére részletesebb, történelmi-tervezési tájakon alapuló területi felosztás él a fejükben. Mindezek kombinálódnak, amikor az egyes egyén kifejezi területi identitását, amikor országának részeire gondol.

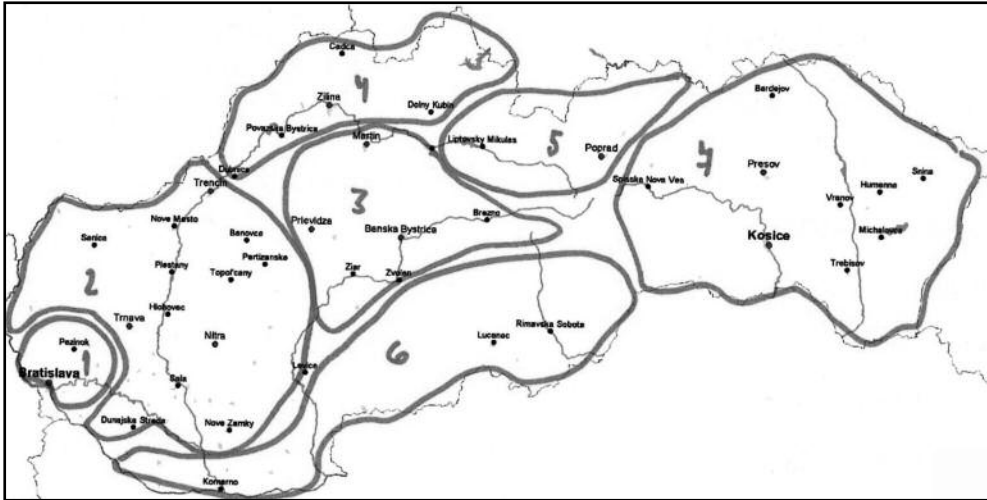
A szlovák válaszadók legelemibb módon három nagy részre osztják fel az országot: Nyugat-, Közép- és Kelet-Szlovákiára. Ezt a felosztást hívhatnánk „meteorológiai jelentés”-felosztásnak is, mert a hétköznapi életben ott találkozunk vele az átlagember. Ez a hármas felosztás nagy vonalakban megegyezik az ország NUTS 2 statisztikai besorolásával is, azzal a különbséggel, hogy az uniós felosztás szerint Pozsony külön régiót alkot (így négy NUTS 2 régiója van Szlovákiának), míg válaszadóink mentális térképén a főváros nem önálló egység, hanem Nyugat-Szlovákia része. Ha az önmeghatározásokat vizsgáljuk, tehát a lakóhely térségének bejelölését, akkor ezek a nagy egységek ritkán jelennek meg, közülük elsősorban a „Kelet-Szlovákia” fogalom kerül elő többször, de ott kisebb területre utal, mint a nagy, hármas tagolású felosztás esetén.

Az értékelhető válaszok között a többség a hármas felosztásnál részletesebb választásokat adott. Ha ezeket a nagyobb térségeket vetjük össze, akkor a jellemző az 5–7 térségi felosztás, amelyen látszik a nyugat-közép-kelet hármasság, de mellette egy észak-közép-dél felosztás is. Ilyenformán öt nagy tájegységre tagolták a válaszadók az országot, ami azáltal bővíülhet hét egységig, ha a nyugati térségből kiemelik s önálló egységként kezelik Pozsonyt, valamint északon külön említik a Tátrát (3.2.3 ábra).

Az ábrázolt hetes felosztás kiválóan leképezi azt a logikát, amivel egy művelt, szlovák fiatal felosztja saját országát. A legtöbb válasszal ellentétben ő a teljes országterületet beosztja, s válaszában keverednek a történelmi, etnikai, földrajzi elvű régiók. Nyugatról keletre sorszámoz, de először az északi és középső területeket, s végül déli és keleti részeket. A sorszámozás jelentősége abban áll, hogy vélhetően mentális térképén ez a sorrend alakult ki, s a kérdésre először az északi területek jutnak eszébe. Elsőként a fővárost és annak agglomerációját (1) különíti el az azt körbefogó Nyugat-Szlovákiától (2). Ez utóbbi régió gerincét a Vág folyó völgye adja, s központja Nyitra. Közép-Szlovákia (3) központja Besztercebánya. Ez a térség, s általában a „közép” a rajzok jelentős részén nem jelenik meg, üres, nagy terület marad. Észak-Szlovákia alatt (4) néhány kisebb járásnyi területet ért, Zsolna központtal. Az északi térségtől külön említi a Tátrát (5). E két térség kiterjedése közelíti a leggyakoribb, kis- és középtájakon alapuló beosztáshoz, amit a következőkben mutatunk be majd. Dél-Szlovákiának (6) nevezi a azt a keskeny, elnyúló sávot, amely a magyar határ mellett található. Ez a régió sem földrajzilag, sem más fizikai adottságát tekintve nem egységes, nem találunk a táj gerincét alkotó folyót, központot stb. (Kocsis-Hevesi 2003). Kijelölése egyértelműen a magyar többségű területekre

utal, tehát etnikai alapon jelölődik ki. Nyugat-Szlovákiával szinte hasonló nagyságrendű Kelet-Szlovákia (7). Nem bontja kisebb területi egységekre, s központja – nyilván – Kassa. Úgy gondoljuk, hogy ez a példa jól jellemzi a fővárosi, nyugat-szlovákiai tanult lakosok mentális térképét. Azt mondhatjuk, hogy többé-kevésbé realitásokon nyugvó álláspont, mely egységesen „építi fel” Szlovákiát.

3.2.3 ábra: Szlovákia térbeli felosztása egy pozsonyi egyetemi hallgató rajzán

Forrás: Kérdőívek 2014.

A legtipikusabb válaszok azok, amelyekben a diákok kisebb területekre osztották fel az országot. Ezek a rajzok néha a teljes állam területét átfogták (3.2.4 ábra), de a legtöbb esetben (különösen keleten, a Kassán és Eperjesen felvett kérdőívek esetében) csak az ország északi és keleti felét ábrázolták (3.2.5 ábra), de azt részletesen és pontosan. Az ilyen „féloldalas” részletesség előfordult a Trencsénben és Pozsonyban felvett kérdőívek esetében is, tehát többről van szó, mint arról, hogy az ember a saját országrészét jobban ismeri.

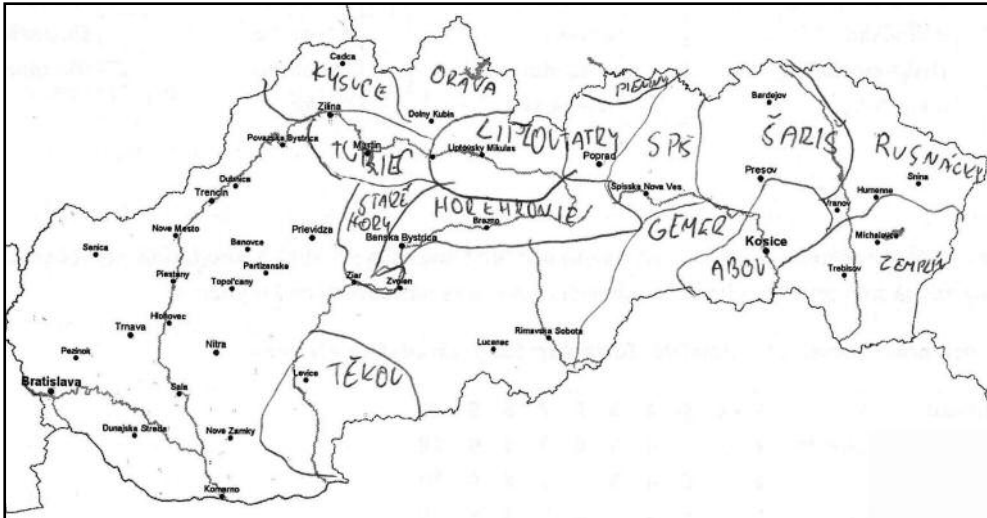
Ezek a kisebb, identifikációt adó tájak érdekes keveréket alkotnak. Első pillantásra a szlovák járási rendszer lenyomatának tűnnek (méretüknél fogva), de alaposabb vizsgálatnál már látszik, hogy csak néhány térség esik egybe a mai járásokkal. Ugyanakkor az is feltűnik, hogy számos járás soha nem jelenik meg a rajzolt térképeken, tehát a járás önmagában nem jelenthet identifikációs területi egységet, csak bizonyos esetekben. Annál inkább feltűnően jelentkeznek a hagyományos, történelmi tájegységek, az egykori vármegyék szlovák nyelvű változatai. Így pl. Árva, Gömör, Zemplén (Alsó- és Felső-Zemplén) stb. A régi megyehatárok egy jelentős része megőrződött a szlovák járási rendszerben is, ami nyilvánvalóan a településhálózatra, illetve a geomorfológiai, táji adottságra vezethető vissza (3.2.6 ábra).

3.2.4 ábra: Szlovákia térbeli felosztása egy pozsonyi hallgató rajzán

Forrás: Kérdőívek 2014.

3.2.5 ábra: Szlovákia térbeli felosztása egy szlovák hallgató rajzán

Forrás: Kérdőívek 2014.

3.2.6 ábra: A történelmi Magyarország vármegyéi Szlovákia területén, a mai szlovák járási beosztással

Jelmagyarázat: 1. jelenlegi szlovák járáshatárok; 2. az egykori vármegyék területe.

Forrás: szerkesztette Fonyódi Valéria.

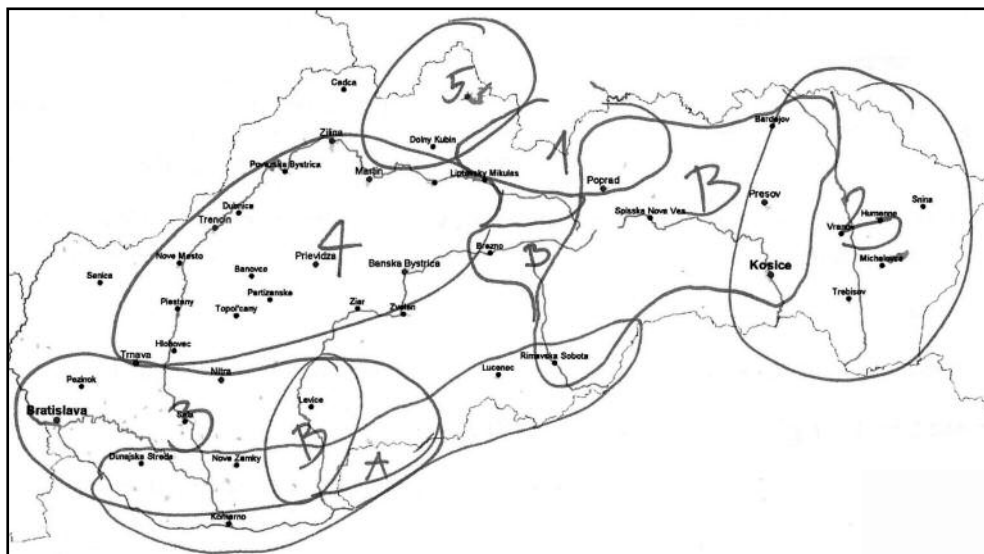
Természetesen ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy a történelmi vármegyék élneek tovább a szlovák mentális térképekben, hanem, sokkal inkább azt, hogy az egykori megyék alkalmazkodtak a természetes táji határokhoz, amelyek önmagukban területi egységet jelentettek. A név, a pontos határok a megyéken keresztül mentek át a köztudatba. Ezeknek a tájaknak gyakran természeti objektumok szolgálnak alapul, s látható, hogy a szlovák választadók erősen kötődnek ezekhez. Így pl. a Tátra (néha megbontva az Alacsony- és Magas-Tátra), néha más hegyvonulatok körül jelölték ki a választadók az ország egyes térségeit. Fontos szerepet töltenek be a folyóvölgyek a mentális térképekben. Különösen a Vág és a Garam, néha a Nyitra folyók, gyakran azoknak a szakaszolása (Felső-, Középső-, Alsó Vág-mente) tűnik fel a rajzokon. Megjelenik a Duna is, de itt a hangsúly a Duna menti alföldi területeken van, s kevésbé a folyón magán. Hasonló a helyzet az Ipolyval is. Azok, akik a keleti és északi országrészben részletesen bemutatták az egyes térségeket, a nyugati országrészben jellemzően a nagy folyók völgyét-„mentét” jelezték csak. Látható, hogy a Vág völgye egészében is, de különösen középső és felső szakaszán egy fontos térséget alkot. Mindez visszavezethető arra, hogy a szlovákság hagyományos szállásterülete jellegzetesen hegyvidéki volt, így a történelmi léptékben kialakult régiók is itt mutatkoznak meg részletgazdagabban, s a hegyvidéki területeken eleve ezek a régiók kisebb kiterjedésűek.

Az alföldi területek is megjelennek a választadók egy részében. Így elsősorban a Duna menti Alföld (mint már említettük), az Erdőhát (Záhorie), ritkábban az Ipoly menti, más néven Dél-szlovák Alföld.

A természeti elemek mellett fontos szerepe van az etnikai területi elhelyezkedésnek. Mint köztudott, Szlovákia déli sávjának jelentős részén a magyar nemzetiségű lakosság nagy számban, gyakran többségben van az egyes településeken vagy járásokban. Ez látható a rajzokból is. Egyrészt a választadók többségénél ez a déli sáv üres marad, vagy ha

bejelölik, akkor hangsúlyozzák annak magyar többségét, van, aki kifejezetten „Maďarsko” névvel illeti. Ennek inverzeként a szlovákiai magyar kontrollcsoport rajzaiban ez a déli sáv kerül elő, gyakran al-régiókra bontva, miközben az északi területek maradnak üresen. A magyarok mellett előfordul a gorál lakosság lakóterületének lehatárolása az északi határ mentén, s „Goralsko” néven való jelölése, s hasonló eset előfordult a ruszinokkal is. A cigány lakosság megnevezése is látható egy esetben (3.2.7 ábra), amikor a válaszdó Szlovákiában „magyar” és „cigány” területeket határozott meg. Az etnikai-történelmi tudat jelenik meg abban a három válaszban is, amely Szlovákiában két régiót tüntetett fel: Samo és Szvatopluk birodalmát.

3.2.7 ábra: Szlovák válaszdó rajza az ország térbeli egységeiről

Jelmagyarázat (a válaszdó által megadva): A = Maďarská menšina (magyar kisebbség); B = Rómska menšina (roma kisebbség); 1 = Tatry (Tátra); 2 = Podunajská kotlina+nížina (Duna menti medence+síkság); 3 = Zemplín (Zemplén); 4 = Považie (Vág mente); 5 = Orava (Árva).

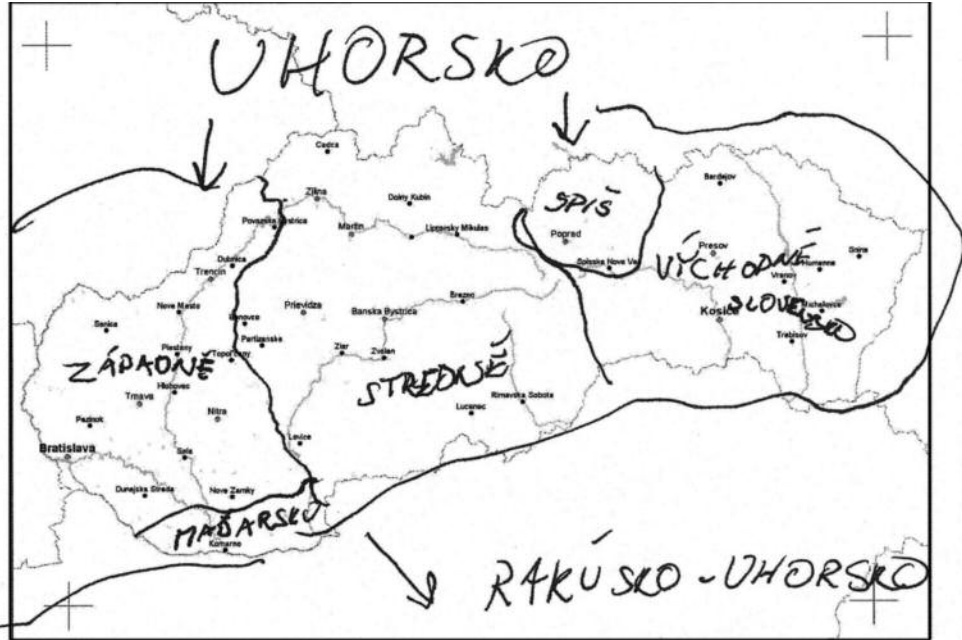
Forrás: Kérdőívek 2014.

Érdekes jelenségnek lehetünk tanúi, ha azt a néhány térképet vizsgáljuk, amelyeken a válaszdó valamiféle „történelmi” vonatkozásokat kívánt feltüntetni. Itt elsősorban a szlovák területek történelmi Magyarországhoz való viszonya merült fel. Érdekes rajz (3.2.8 ábra), ahol a szlovák hallgató egyszerre használta az „Uhorsko” (a történelmi, sok nemzetiségű Magyarország); a Rakúsko-Uhorsko (Ausztia-Magyarország, de ez utóbbinak a történelmi területre vonatkozó elnevezése), valamint a Madarsko nevet.

Magyar válaszdóknál pedig több esetben találoztunk azzal, hogy a magyarok lakta Dél-Szlovákiát jelölték be, s használták rá a „Felvidék” elnevezést, míg a szlovákok ugyanezt a térséget „Maďarsko” néven illették több helyütt (Horváth szerk. 2004). Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a történelmi tudatban különvlik a történelmi Magyarország területe (Uhorsko), s az etnikai terület (Maďarsko), s az etnikai, nacionalista területi viták inkább az utóbbi térséghez kötődnek, tehát valószínűsíthető, hogy a szlovák fiatalok tudatában nem a Nagy-Magyarországot visszakövetelő magyar nemzet-

állami nacionalizmus él, hanem a nyelvi nacionalizmus bázisán úgy fogják fel, hogy a két ország között fennálló etnikai-területi ellentét a magyarlakta Dél-Szlovákiára vonatkozik. Ezzel szemben a magyar – területi elvű – szélsőséges nacionalista gondolkodás a „mindent vissza” alapján áll, ahogyan azt a két világháború közötti időszakból megörökölte.

3.2.8 ábra: Történelmi térértelmezés egy szlovák válaszdó rajzában

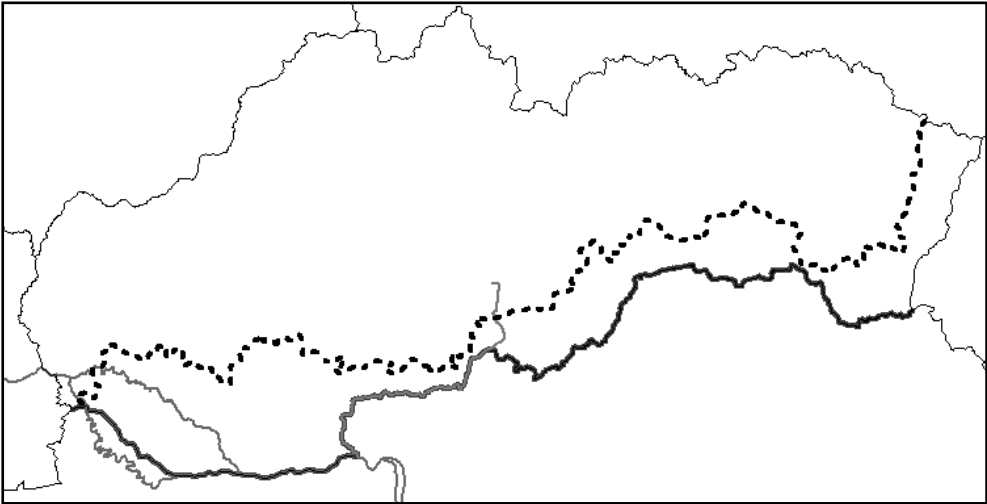

Forrás: Kérdőívek 2014.

A Felvidék mint földrajzi terület felfogásáról a Fórum Kisebbségkutató Intézet adatbankja visszaigazolja feltételezésünket. A Felvidék fogalma, mely zömében kultúrföldrajzi tartalmú, összeolvadt a Felföld elnevezéssel a 19. században. Ez utóbbi az Alföldtől elkülönülő hegyvidéki területet jelentett, nem csupán az északi hegységkeretet, hanem beleértették az Északi-középhegység részeit is, viszont nem tartozott ide a mai Szlovákia területén található Csallóköz és más alföldi területek. A térfogalom a dualizmus korában nyert először politikai tartalmat, amikor a szlovák többségű vagy jelentős szlovák lakossággal rendelkező 16 megyét értették alatta (Trencsén, Árva, Turóc, Liptó, Zólyom, Szepes, Sáros, Pozsony, Nyitra, Hont, Bars, Nógrád, Gömör, Abaúj-Torna, Zemplén és Ung). Ez már a szlovák nemzetépítési folyamat során a magyar orientációjú térfogalom volt, szemben a szlovákok által elképzelt Slovenskóval. A trianoni békeszerződést követően jelentősen módosult a térfogalom tartalma. Ekkortól a teljes, Csehszlovákiához csatolt egykori magyar államterület szinonimája lett a magyar szóhasználatban, s ezt a tartalmát szinte máig megőrizte, legalábbis Magyarországon, s a szlovákiai magyarság egy részének szóhasználatában. Ugyanakkor napjainkban mind a szlovákiai magyarok egy része, mind a szlovákok egyre inkább azt a területet kezdik érteni alatta, amelyek magyar többségűek (<http://adatbank.sk/?p=373116>). Tehát a mai fogalom földrajzi keretei teljesen eltérnek a 19. századi eredeti térfogalom tartalmától.

Beszélgetések, interjúk alapján tudjuk, hogy a déli területek ilyen típusú elkülönülése megjelent a (cseh)szlovák fejlesztéspolitikában is. Ebben az esetben a déli területeket az 1938. évi, első bécsi döntés által kijelölt, illetve az 1939-ben katonai erővel visszafoglalt kárpátaljai területek alkották (3.2.9 ábra), így az ún. 1938-as határ fontos, belső ún. „kripto-határt” alkotott a fejlesztők, s így a lakosság mentális térképén is. Tehát nem csupán a nacionalizmus választotta le a dél-szlovákiai területeket a fejekben, hanem a szocialista időszak azon voluntarista gondolkodása is, hogy egy újabb történelmi fordulat esetén ez a térség esélyes arra, hogy Magyarország részévé váljon, hiszen lakosságának nagy része magyar. Így az ott eszközölt beruházásokat fenyegeti az a veszély, hogy elvesztheti őket az ország, tehát ezt a térséget el is kerülték a fejlesztések, s általában az ország fejlődési tengelye északabbra tolódott.

3.2.9 ábra: Az 1938-ban és 1939-ben kialakított (cseh)szlovák–magyar határvonal

Forrás: Saját szerkesztés.

Megkértük a hallgatókat, hogy nevezzék meg azokat térségeket, tájakat, ahova a legszívesebben, illetve a legkevésbé szívesen költöznének. Túl azon, hogy ezzel egy területi preferenciára is rávilágíthatunk Szlovákia területén, arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen földrajzi kategóriákat használnak, amikor a saját preferenciáikat kifejezik. Minden válaszadó több területet is megnevezhetett, így számos értékelhető válasz született. A válaszok összegzéséből kitűnik, hogy a preferencia élén Pozsony és Nyugat-Szlovákia áll, vagy ebben a formában megnevezve, vagy más, kisebb területi egység formájában. A preferenciaválaszok ezenkívül viszonylag egyenletesen oszlanak meg az ország területén, de némiképp itt is érezni egyfajta északi irányultságot. Mindkét kérdés leggyakoribb válaszait a 3.2.2 táblázatban bemutatjuk.

Látható, hogy mind a preferenciában, mind az elutasításban élen jár a két nagyváros, Pozsony és Kassa. Látszik, hogy az ország migrációs központja a főváros, hiszen az oda mutató preferenciaválaszok kiugróan magasak bármely más válaszkategóriához viszonyítva. Ugyanakkor negyvennyolc válaszadó jelezte, hogy nem szeretne ott élni, különösen a keleti városokban (Eperjes, Kassa) kérdezettek közül. A két nagyvárost a preferen-

ciaoldalon általában kisebb területi egységek (Árva, Liptó, Tátra, Csallóköz) követik, s csak utána találjuk a nagytárségi felosztás elemeit (Közép-, Nyugat-Szlovákia stb.), míg az elutasító válaszok között ezek a nagytárségek követik a két nagyvárost. Ez a jelenség abból adódik, hogy a válaszadók mintegy 60%-a azt a szűk térséget preferálta, amelyben most is él, vagy ahonnan származik. Az elutasítások között magasabb arányban találjuk a hármas-ötös tagolás nagytárait. Ennek magyarázata, hogy a keleten élők Nyugat-Szlovákiát, míg a nyugaton élők Kelet-Szlovákiát látják egy összefüggő térségnek, s elutasításukat így fejezik ki.

A preferenciában és elutasításban is működik a nemzetiségi elv. A magyar kontrollcsoport válaszadói között elsősorban a dél-, délnyugati irány, a saját kistáj (pl. Csallóköz, Csillóköz, Zoboralja [Nyitra térsége]) érvényesül, s az északi térségek háttérbe szorulnak. A kérdőív kitöltése során volt is olyan válaszadó, aki megjegyezte, hogy általában, északi, szlovákok lakta térségbe nem menne. Ennek komplementereként volt olyan szlovák válaszadó, aki leírta, hogy a magyar lakta déli területekre nem költözne. Mindemellett olyan válasz is megjelent a kérdőívben, ahol sommásan csak annyit írt a válaszadó, hogy cigányok közelébe nem költözne.

3.2.2 táblázat: A tájegységi preferenciavizsgálat két kérdésére adott leggyakoribb válasz kategóriák (első 25), a válaszok száma (db), s aránya az összes válaszból (%)

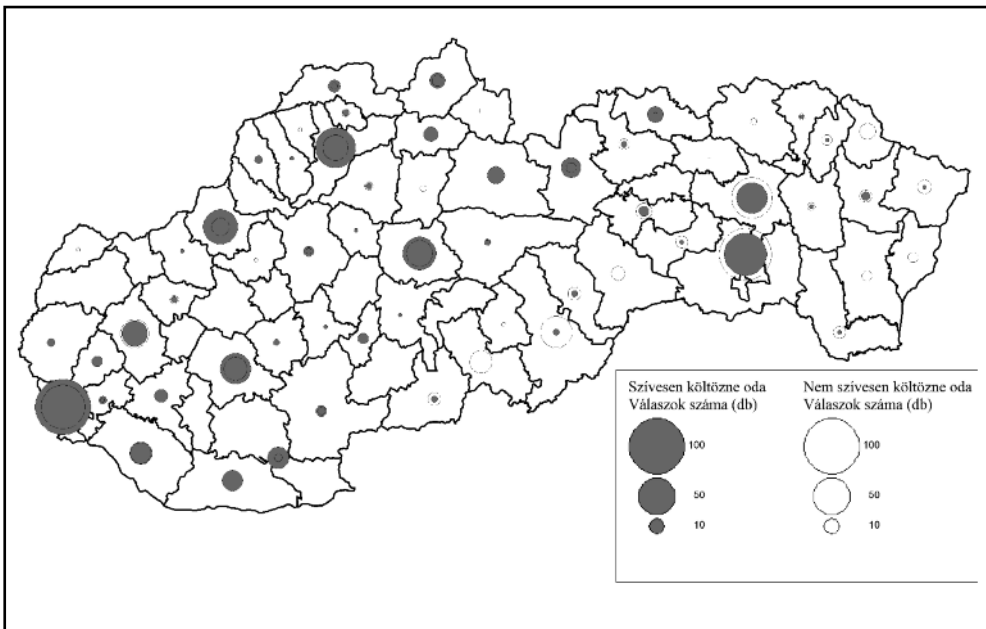
Leginkább itt szeretnék élni: (N=644)	Válaszok száma (db)	Részesedés az összes válaszból (%)	Legkevésbé itt szeretnék élni: (N=634)	Válaszok száma (db)	Részesedés az összes válaszból (%)
Pozsony	85	13,2	Kassa	56	8,8
Árva	45	7,0	Pozsony	48	7,6
Kassa	33	5,1	Észak-Szlovákia	42	6,6
Liptó	30	4,7	Kelet-Szlovákia	35	5,5
Tátra	27	4,2	Dél-Szlovákia	32	5,0
Csallóköz	25	3,9	Gömör	25	3,9
Közép-Szlovákia	25	3,9	Szepesség	23	3,6
Nyugat-Szlovákia	24	3,7	Rimaszombat	18	2,8
Nyitra	19	3,0	Árva	17	2,7
Észak-Szlovákia	18	2,8	Kiszuca	16	2,5
Duna menti síkság	17	2,6	Révkomarom	16	2,5
Trencsén	17	2,6	Zsolna	16	2,5
Kelet-Szlovákia	16	2,5	Eperjes	15	2,4
Szepesség	16	2,5	Nagyszombat	13	2,1
Besztercebánya	15	2,3	Besztercebánya	11	1,7
Sáros	15	2,3	Közép-Szlovákia	11	1,7
Zsolna	15	2,3	Zemplén	11	1,7
Vág mente	14	2,2	Bártfa	10	1,6
Poprád	13	2,0	Poprád	10	1,6
Abaúj	11	1,7	Ipoly mente	8	1,3
Kiszuca	10	1,6	Kelet-szlovákiai-síkság	8	1,3
Dél-Szlovákia	9	1,4	Losonc	8	1,3
Eperjes	8	1,2	Nyugat-Szlovákia	8	1,3
Turóc	8	1,2	Sáros	8	1,3
Nyitra mente	7	1,1	Dél-szlovákiai-medence	7	1,1

Összegezve elmondhatjuk, hogy a preferencia-rendszerben jelen vannak azok a hagyományos, történeti tájak, amelyekhez a válaszadók identifikálják magukat, s amelyek nem felelnek meg a közigazgatási rendszer határainak. A költözni vágyók körében, illetve az

elutasításban jelennek meg inkább a nagytájak és a nagyvárosok, amelyek a lakóhelytől nagyobb távolságra vannak. Mindemellett az etnikai hovatartozás is irányítja a preferenciákat, s nyilvánvalóan a gazdasági helyzet is. Így a leginkább preferált térségeket a fővárosban, annak környékén, s Nyugat-Szlovákiában találjuk, míg a déli területek a szlovákok részéről elutasításban részesülnek, s a magyarok preferálják őket.

Megkértük a válaszadókat, hogy preferenciáikat nevezzék meg járások szerint is, s ezt az eredményt már ábrázolni is tudjuk (3.2.10 ábra). Kérésünk ellenére is többen ragaszkodtak a hagyományos nevekhez (pl. Árva) vagy (főleg az elutasításánál) az égtáj szerinti megnevezéshez (Dél-Szlovákia, Kelet-Szlovákia), így ezeket természetesen nem tudtuk a járási térképen ábrázolni. Mindenesetre az így kapott, számszerűsített kép meglehetősen hasonló ahhoz, amit a válaszokból korábban kikövetkeztettünk. Így a két nagyváros dominanciája látszik, bár a preferenciaelutasítás egyenlege Pozsony esetében erősen pozitív, míg Kassánál negatív. Ezenkívül látszik a preferencia északi dominanciája, míg a déli területekből a Duna mente preferenciája (elsősorban a magyar válaszadóknak köszönhetően). Mindeközben a középső, a magyar határ mente keleti szakasza, s Kelet-Szlovákia diszpreferálása tűnik ki.

3.2.10 ábra: Költözési preferenciák járások szerint

A mentális térképen megemlített főbb területi egységek bemutatása

Jól látható, hogy a szlovák hallgatók Szlovákiát területi egységekre osztó képe képe több összetevőből alakul ki. Nem elhanyagolható szerepe van a turisztikai régióknak (3.2.11 ábra), melyeket nem a közigazgatási határok szerint, hanem táji-történelmi elvek szerint alakítottak ki, s ma „informális” régiókként kezelik őket. Erősen megjellegnek ezek a men-

tális térképeken, de persze nehéz eldönteni a tyúk és tojás vitáját, hogy vajon miért használják ezeket a térfogalmakat a fiatalok. (Magyarországon pl. nem látszik, hogy a turisztikai régióknak ekkora súlya volna a sajátország-képünkben, kivéve talán a Balatont.) Maguk a turisztikai régiók olyan térségekre születtek meg, amelyek már történelmi, földrajzi alappal rendelkeztek, benne voltak a szóbeszédben, az önmeghatározásban, területi identitásokban, s nyilván a mai fiatalok számtalanszor hallják őket a reklámokban, iskolában stb., de még az időjárás-jelentésben is (pl. Kiszuca/Kysuce, Árva/Orava neve szinte mindig elhangzik sajátos klimatikus viszonyaik miatt). Persze a válaszadók egy része más fogalmakat (is) használ, de úgy tűnik, ez a felosztás megfelel a már – generációkon keresztül – kialakult mentális térképeknek is. Persze vannak érdekes eltérések. Érdekes például, hogy az ország északi, középső és keleti részén ezek a régiók nagymértékben követik az egykori vármegyék és járások határait, bár voltak átcsatolások, szétválasztások, de ezek gyakran megmagyarázhatók pl. földrajzi, morfológiai szükségszerűségekkel. Mindemellett ezeken a területeken a marketinganyagokban is gyakran előfordulnak a történelmi vármegyékre vonatkozó hivatkozások. A déli térségben már nagyobb a bizonytalanság a mentális térképeken, látható, hogy elnagyoltabb a tudás. Nyugat-Szlovákiában ugyanakkor új területi rendszer alakult ki, mind a járashatárok, mind a mentális térképek tekintetében, az egykori vármegyék területei feloldódtak a folyó menti térség szemlélet új egységeiben (a Vág, a Garam, a Duna és a Nyitra folyók mentén elhelyezkedő új régióelnevezések születtek meg), s eltűntek az egykori vármegyékre utaló nevek. A hallgatók által rajzolt térképeken ezek a folyók által jelölt régiók felbukkannak ugyan, de az ország középső és nyugati része lényegesen elnagyoltabbban, a leggyakrabban üresen hagyva jelenik meg, ellentétben az északi és a keleti területekkel. Nyugaton rendszeresen a Vág mente (néha felbontva Felső-, Közép- és Alsó- régiókra), a Duna mente és Erdőhát/Záhorie jelenik meg. Ugyanakkor az is jól látszik, hogy ezek a régiók már kevésbé illeszkednek a válaszadók belső térképeihez, a rajzok elnagyoltabbak, sok a tévesztés, és sok az üresen hagyott terület.

3.2.11 ábra: Szlovákia turisztikai régiói

Forrás: Kristián Slimák. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Tourism_regions_of_Slovakia_en.png

Most a válaszadóink által gyakran említett régiókat, térfogalmakat mutatjuk be, s összevetjük azokat a történelmi régiókkal, turisztikai és más, a mentális térképeken felbukkant régiókkal.

Kysuce (Kiszuca) tradicionálisan szlovákok lakta táj az ország északi határvidékén. Nevét a táj tengelyének nevezhető Kiszuca folyótól kapta, tőle keletre Árva térsége, északra a lengyel határ, nyugatra a cseh határ található. Nem hivatalos régió, hagyományos táj, amely elsősorban tájképi szépségeiről híres. Fontos nemzetközi vasúti és közúti tengely halad át rajta, amely összeköti Pozsonyt Ostravával és Sziléziával. Saját ipara gyenge, lakossága hagyományosan a cseh oldalra ingázott a szénbányákba. Ez a kapcsolat a két ország szétválása, s a nehézipar leépülése után gyengült, így ez a térség ma Szlovákia egyik legszegényebb térsége. Hivatalosan Kiszuca járás létezik, amelynek székhelye Kiszucaújhely, de a járás valójában nem fedi le a természetes térséget. Térképeinken is Kiszuca névvel egy akkora régiót jelöltek a válaszadók, amely magába foglalta a nevével viselő járást (Kysucké Nové Mesto), valamint Čadca (Csaca) járás területét is.

Árva régió gyakran előkerül mint Szlovákia egyik fontos térsége. Lényegében az egykori magyar vármegye területét értik alatta. Így az is megjelenik, hogy a régió átnyúlik Lengyelország déli részére. (Az első világháború után ez volt az egyik olyan területe Magyarországnak, amely Lengyelországhoz került.) 1922-ig Csehszlovákián belül adminisztratív egység volt, de később többször átszervezték. Ma egy a huszonegy szlovák idegenforgalmi régióból, de egyéb hivatalos, adminisztratív vagy közigazgatási szerepe nincs. 1918 és 1920 között csehszlovák–lengyel határvita tárgya volt, mivel területén jelentős számban élnek lengyelek, s településeiket Lengyelország magának követelte, végül 1924-ben rendeződött a két ország határa. A névadója az Árva folyó völgye, melynek központja Alsókubin. Ma három szlovákiai járás alkotja a területét: Dolný Kubín (Alsókubin), Tvrdošín (Turdossin), és Námestovo (Námesztó). Tájképét a hegyvidék határozza meg.

Zvolen (Zólyom) régió is előkerült a válaszok között. Az egykori Zólyom vármegye Besztercebánya központtal ma Szlovákia középső területét jelenti. Hegyvidéki terület: északon az Alacsony-Tátra, nyugaton a Nagy-Fátra, s a két hegységet a Garam völgye választja el. Olyannyira az ország közepének tekinthető, hogy mind 1939-ben, az első Szlovákia létrejöttékor, mind 1993-ban, Csehszlovákia szétválása során felmerült, hogy a nyolcvanezres kisváros az ország fővárosa legyen, földrajzi helyzeténél fogva. Ugyanakkor a válaszadók rajzaiból az a helyzet válik láthatóvá, hogy ez a középső térség sokak mentális térképéről hiányzik, ezt a térséget üresen hagyták. Akik berajzolták, azok kisebbsége használta a Zvolen (Zólyom) nevet, s rajzolta be az egykori vármegyének megfelelő területet. A többség azt a két régiót vázolta fel, amelyre az 1948-ban megszűnt vármegye területét felosztották, s ma mint turisztikai régió játszanak szerepet.

Zólyom területe önmagában is és két részre osztva is feltűnik a válaszadók rajzaiban. Ezek a Horehronie és (Zvolensko-) Podpoľanie¹⁷ térségek. E két térséget hivatalosan az idegenforgalmi régiók között találhatjuk meg, adminisztratív funkciójuk sincs. E két térség tulajdonképpen lefedi az egykori Zólyom vármegyét, kicsit túlmutat rajtuk. Az északi Horehronie (Felső-Garam) régió a Besztercebányai és a Breznói járást foglalja magába, ezzel keleten túlmutat az egykori Zólyom vármegye területén (az egykor Gömör-Kishont

17 Az idegenforgalmi régió hivatalos neve Zvolensko-Podpoľanie, de a válaszadók csak Podpoľanie néven emlegetik.

vármegyéhez tartozó egykori Garamvölgyi-járást a mai Breznói járáshoz csatolták). A Podpoľanie (Polyána-alji) régió az egykori megye déli részét takarja. A mai Zólyom és Detva járások nagy része tartozik ide, de határai inkább az egykori megyehatárokat, semmint a mai járáshatárokat követik. A három régiófogalom közül leggyakrabban Horehronie régió neve bukkant fel a válaszokban, valószínűleg azért, mert e Felső-Garam mente mint fogalom jobban illeszkedik a szlovák térfelfogáshoz, másodikként a történelmi Zólyom, s öt alkalommal találkozhattunk a Podpoľanie fogalommal is. Mindehhez azt is hozzá kell számítanunk, hogy ezt a középső térséget a válaszadók mintegy hatvan százaléka üresen hagyta.

A Szepesség/Spiš az egyik leggyakrabban előforduló régió a válaszok között. Az egykori Szepes vármegye déli területeit foglalja magába, a Hernád folyóval a tengelyében. Természetföldrajzilag ide tartozik a Tátrától délre található Szepesi-síkság egy része, a Lőcsei-hegység. Keleten és délen a Branyiszközi-hegység, a Kassai-hegység, a Fekete-hegyek és a Rozsnyói-hegység határolják. A Hernád mellett fontos folyója még a Gölnic. A válaszok egy része nagyjából az idegenforgalmi régiót vetíti a térképre, amely három járás területét foglalja magába: az Iglói (Spišská Nová Ves), a Lőcsei (Levoča) és a Gölnicbányai (Gelnica) járásokat. Ugyanakkor pl. turisztikai marketinganyagokban a történelmi vármegye területe jelenik meg, s mint „szlovákiai Svájc”-ot hirdetik a térség földrajzi és nyelvi-kulturális sokszínűsége okán. A válaszadók között Igló néven is feltűnt hasonló kiterjedésű régió. A Szepesség megnevezése alatt minden esetben ez a terület tűnt fel, olyan válasz, ami az egykori vármegye, illetve a történelmi Szepesség területére vonatkozott volna, nem érkezett. Az egykori megye északi része megoszlik a Tátra régió, illetve a Zamagurie (Magurán túli) térség között. Különválasztotta néhány válaszadó a Szlovák Paradicsom területét is, bár földrajzilag ide tartozik. A Szlovák Paradicsom (Slovenský raj) a Káposztafalvi-karszt mai, szlovákiai neve. A terület a Gömör–Szepesi-érchegység (Slovenské rudohorie) területéhez tartozik, s a Tátra mellett híres és védett természeti érték, melynek szimbolikus jelentősége van.

A Tátra/Tatry egyértelműen levált már a Szepesség fogalmáról, s külön mint turisztikai régió él a válaszadók belső térképén. Néhányan a pontosság kedvéért külön említik az Alacsony- és a Magas-Tátrát, mivel a földrajzi tájmeghatározásban nem tekintik a Tátra részének az Alacsony-Tátrát (szlovákul Nízke Tatry), amely a Tátrától délre fekszik. Nyilván ezt az iskolai és az egyetemi tanulmányok alatt is külön tárgyalják a szlovák diákok. A két hegységcsoportot a Vág völgye választja el egymástól. A földrajzi meghatározáson túl a köznyelvben az Alacsony-Tátrát is beleértik a Tátra fogalmába. A Tátra a szlovák területi önmeghatározás szempontjából rendkívül fontos terület, hiszen olyan jellegzetességgel bír, ami a szlovák országimázsban több esetben is előfordul. Tény, hogy a Tátra a világ legkisebb magashegysége (területe 786 km², s ebből 550 km² Szlovákiában, a többi Lengyelországban található), s ez a jellegzetesség előbukkan például Pozsony város marketingjében is, amivel a fővárost hirdetik: a „kis nagyváros”. Ha látjuk, hogy a szlovák térfelfogásban az ország északi területei sokkal kisebb egységekben, részletesebben jelenik meg (ennek természetesen földrajzi, morfológiai okai is vannak), akkor ez a terület ebből a szempontból a leginkább fontos, szimbolikus térség.

A Zamagurie régió egy Lengyelországba átnyúló régió, amely a Szepesség északi részét alkotja. Délen a Szepesi-Magura-gerinc vonulata, északon a Dunajec folyó határolja. A régió északnyugati darabja, az egykori Szepesófalu járás került Lengyelországhoz. A mai szlovák turisztikai régió a mai Ólublói (Stará Ľubovňa) járás és a Késmárki

(Kežmarok) járás területe között oszlik meg, de egyikkel sincs fedésben, hanem sajátos régiót alkot. A szlovák választadók közül többen úgy nevezték meg ezt a területet (együtt a Táttra határ menti területeivel), mint „Gorál-földet”, „Goralsky” utalva etnikai viszonyaira. Volt olyan választadó is, aki a térséget a Pieninek- (Pieniny) hegységgel (mészköhegység, a Keleti-Beszkidék része) azonosította.

Liptó/Liptov régió a leggyakrabban hivatkozott területek közé tartozik a válaszok között. A pontosabb rajzokon berajzolt terület gyakorlatilag megegyezik a történelmi Liptó vármegyével. A vármegye a Vág felső folyásánál, a Liptói-havasok és az Alacsony-Táttra között terült el, de nyugati elvégződésében érinti a Nagy-Fáttra is. (A Liptói-havasok a Táttra vonulatának nyugati, nagyobb kiterjedésű, de alacsonyabb csúcs- és átlagmagasságú része, Nyugati-Tátrának is nevezik. Nagyobb részben Szlovákiában, kisebb részben Lengyelországban található.) Így a térség elsősorban mint turisztikai régió jelenik meg, s vonzó a szlovák diákok számára, s a Táttra szimbolikus jelentőségét itt is megemlíthetjük. A régió ma turisztikai régióként funkcionál, területe, határai döntő többségében megegyeznek az egykori vármegye területével, közigazgatási szempontból a Rózsahegyi (Ružomberok) járás és a Liptószentmiklósi (Liptovský Mikuláš) járás alkotják. (A vármegyében egykor létező Liptóújvári járás területe ma nagyjából a Liptószentmiklósi járáshoz, kisebb része a Poprádi járáshoz tartozik. Az idegenforgalmi régió annyiban különbözik az egykori megyétől, hogy a keleti elvégződését alkotó, s már a Magas-Táttra területén található három falu (Teplicska, Csorba és Csorbató) a Poprádi járáshoz, így a Táttra régióhoz tartozik.

Sáros/Šariš régió gyakorlatilag megegyezik az egykori Sáros vármegye területével. Hegységi jellegű táj, tengelyében a Hernád folyóval, s központjában Eperjessel. Néhány választadónál a történelmi Sárosról leválik az északi, Lengyelországgal határos perem, a mai Bártfai (Bardejov) járás területe. Ennek a területnek a különlegessége, hogy preferenciavizsgálatunkban inkább az elutasított területek közé tartozott. Több választadó mint „Ruszinföldet” „Rusnácky” emlegette (Zemplén északi részével együtt), tehát etnikai alapon is megkülönböztette a térséget. Fontos és kiemelendő, hogy ez a térség valóban a görög-katolikus vallású népesség központi területe, így elüt a többségi katolikus-evangélikus szlovákságtól.

Zemplén/Zemplín régió gyakran használt fogalom a választadóink között. A rajzokon a diákok az egykori Zemplén vármegye Szlovákia területére eső részét értették „Zemplén” alatt, s ebbe betagolták Ung megye ma Szlovákiához tartozó részét is. (Kassai választadóink között viszont előfordult, hogy Ung térségét külön jelölte az egykori megyebeosztásnak megfelelően.) A legtöbben egyben ábrázolták a területet, de voltak, akik a turisztikai régió beosztásának megfelelően „Felső-” és „Alsó-Zemplén”-t különböztették. E különböztetésnek a háttérében a turisztikai besorolás mellett földrajzi különbségek, s nem utolsósorban etnikai különbségek is meghúzódnak. A térség északi és nyugati része hegyes, délen és keleten síkság található. Északi részén a Keleti-Beszkidék, nyugati részén az Eperjesi-hegység emelkedik. Déli része az Alföldhöz tartozik, s fő folyói a Bodrog, a Laborc, s a Tisza (határfolyó). Ez a terület az ország legkeletibb része, s ilyen formában meglehetősen alulértékelt. Érdekesség, hogy míg az ország nyugati részén élők számára a „Kelet-Szlovákia” fogalma az ország keleti harmadára vonatkozik, addig a Kassa környékén élők is „Kelet-Szlovákia”-ról beszélnek, de ők ezt a zempléni peremvidéket értik alatta. Érdekesség, több választadónál is előfordult, hogy erre a térségre a „Sedmohradsko” nevet alkalmazták, ami szlovákul Erdély megnevezése (a német Siebenbürgen megfelelőjeként).

Gömör/Gemer neve is gyakran előfordult a válaszokban, bár a terület bejelölésében már inkább bizonytalanoknak mutatkoztak a válaszadók. Néha Losonc vagy Kassa térsége is bekerült a jelölések közé. A név és a terület sok tekintetben hasonló az egykori Gömör-Kishont vármegyééhez, helyesebben annak Szlovákia területére eső részéhez. A megye területe ma több kerület között oszlik meg, de mint turisztikai, illetve történelmi régió él tovább. A turisztikai régió lehatárolásnál a történelmi határhoz képest a Gömör régió annyiban más, hogy északi részén, az egykori Garamvölgyi-járás (ma a Breznói járás keleti része) területét, mely az Alacsony-Tátrát is magában foglalja, a Horehronie (Felső-Garam) régióhoz sorolták, míg délen, az államhatár mellett az egykori Tornai járás területét a Gömör régióhoz vonták. Így alakult ki a történelmi régióval nagyrészt megegyező régió.

Abaúj/Abov régiót jelentős számban jelölték a diákok. A térképrajzolás mellett a preferenciavizsgálatnál is nagy számban említették, preferált és elutasított térségként egyaránt. Ennek oka, hogy ez a régió ad helyet Kassának, amely az ország második legnagyobb városa, s a keleti térség központja. Nyugaton inkább az elutasítás a sorsa, mint a keleti régióknak általában, Kelet-Szlovákiában ugyanakkor jelentős vonzerőt képvisel. A térség az egykori Abaúj-Torna vármegye ma Szlovákiához tartozó felét, annak Abaúj részét foglalja magába. Területét viszonylag pontosan tudták jelölni a keleti és nyugati hallgatók egyaránt, tekintettel arra, hogy a térséget elsősorban Kassához kötik, s annak földrajzi elhelyezkedése ismert volt a térképen.

Nógrád/Novohrad és Hont/Hont régiót együtt említjük, bár két különböző területről, egykori vármegyetörredékről van szó. Mindkét esetben turisztikai régió is létezik, amelyek teljesen megegyeznek az egykori vármegyék Szlovákia területére eső részével. Közös említésük oka, hogy elhelyezkedésük térségében (Közép-Szlovákia magyar határ menti része) a válaszadók nagy bizonytalanságot mutattak. Az északi területek határozott térképi jelölései mellett itt viszonylag kevesen jelöltek térségeket, kevesen használták ezt a két nevet, annak ellenére, hogy ezek is idegenforgalmi régióként vannak számon tartva, s nevesítve a térképeken. Aki e két térséget jelölte, azok is nagy tévedésekkel tették ezt, összekeverve a kettőt, néha ide jelölve Bars (Tekov) területét is. Ugyanakkor erre a földrajzi területre számos más megnevezést is használtak. Etnikai alapút (Maďarsko), vagy természeti földrajzi/morfológiai megnevezést: Dél-Szlovákiai-medence vagy Ipoly menti Alföld. A szlovák földrajzban ezt a térséget morfológiai alapon egy, összefüggő területnek nevezik, dacára annak, hogy több kisebb medence alkotja. Érdekessége, hogy a morfológiai beosztás is ebben a térségben elnagyoltabb, mint az északi területeken. A területtel kapcsolatos mentális földrajzi bizonytalanság egyébként nem csak a szlovák diákokra érvényes, a magyar kontrollcsoportunk is meglehetősen téves válaszokat adott erre a területre. Előfordult több ízben is, hogy a Csallóköz területét helyezték ide, ami elsősorban a földrajzi, térképi ismeretek hiányának tudható be.

Bars/Tekov, Dolné Pohronie (Alsó-Garam mente), mint turisztikai régió már kevésbé hasonlít az egykori vármegye területére. A vármegye nyugati területsávját (pl. Aranyosmaróti járás és más töredék járások) a nyitrai és érsekújvári területekhez csatolták, s így egy keskeny, folyó menti régió alakult ki. A válaszadók inkább mint Garam mente vagy Alsó-Garam mente emlegetik ezt a térséget, s csak ritkán jön elő a Tekov (Bars) megnevezés, s általában akkor is hibás jelöléssel.

Turóc/Turiec a legnyugatabbi képviselője az olyan régióknak, amelyek a történelmi vármegyék határait követik. Itt is megmaradt az egykori Turóc megye földrajzi kerete. Ez nyilván visszavezethető geomorfológiai szükségszerűsége, hiszen a megye tulajdonkép-

pen a Turóci-medence területére szerveződött rá, körülvéve a Kis-Fátra hegyeivel, s központjában Turócszentmártonnal (Martin). Tegyük hozzá, említése ritka a válaszdóink körében.

A Felső- és Alsó-Nyitra mente/Horná Nitra és Dolná Nitra a turisztikai régiók között szerepel, de csekély a jelentősége a válaszok között. Hat esetben bukkan fel, kétszer Ponitrie néven és egyben ábrázolja a folyóölgyet, s négyszer külön a felső és alsó rész. Említése messze elmarad a Garam és Vág megnevezésének számától.

Vág mente; Felső-, Közép és Alsó-Vág mente/Považie; Horné, Stredné, Dolné Považie a leggyakrabban előbukkanó régió megnevezés az ország nyugati területén, bár gyakorisága nem hasonlítható a hegyvidéki térfogalmakhoz. A Felső- és Közép-Vág mente régió az egykori Trencsén vármegye középső és déli részének felel meg (de csak nagy vonalakban, mert az egykor szintén a Vág tengelyére illeszkedő megye keleti sávját a Nyitra mente területéhez szervezték). Az Alsó-Vág mente pedig már egyik megyehatárral vagy járáshatárral sem azonosítható. Magába foglalja Nagyszombat és Galánta járások területét, s több szomszédos járás töredékét. Gyakorlatilag a folyó mentét követi a Kis-Dunáig, amely már a Duna menti régió területe. Mindegyik verzió felbukkan, bár a leggyakoribb jelölés csak a középső és felső szakaszra vonatkozik, tehát durván Trencsén megye területére. (Olyan válasz is érkezett, amely az egykori Trencsén területére eső Vágot osztotta fel három részre, míg a turisztikai alsó szakaszt „Nagyszombat”-nak nevezte.) A Vág-mente néha ütközik a rajzokon a Duna menti síksággal, amikor a rajzoló nagyon hű akart maradni a vízrajzi alapokhoz.

A Duna menti síkság/Podunajsko szintén gyakori megnevezés a nyugati országrészben. Keveredik az iskolában tanult Duna menti Alföld (Kisalföld) fogalma, amely a teljes alföldi jellegű területre kiterjed, s határa jóval északabbra húzódik a Kis-Duna vonalánál, valamint a turisztikai régió, amely viszont a Kis-Duna és a Duna (államhatár) közötti területet jelenti. Ugyanakkor gyakran megjelenik az etnikai elv is, amikor Dél-Szlovákiaként vagy „Maďarsko”-ként tüntetik fel a területet, esetleg egybevonva a keleti határszakasz menti területekkel is. A magyar nemzetiségű válaszdók tovább bontották a térséget, s előbukkant a Csallóköz megnevezés is (a két Duna-ág közötti, lényegében sziget helyzetű terület), valamint a még szűkebb Csilizköz elnevezés is, amely az egykori Győr vármegye Duna bal parti területét jelenti, amely egykor Csehszlovákiához került. Meg kell jegyezni, hogy a Csallóköz tipikusan magyar térfogalomnak tűnik a válaszok alapján. Szlovák neve: „Žitný ostrov” csupán egyszer jelenik meg a válaszok között, s azon túl a szlovák nemzetiségű válaszdóktól erre a területre vonatkozó válasz nem született. Csak a nagyobb verziókat rajzolták be, de azt nagy gyakorisággal.

Erdőhát/Záhorie a Morava folyó és a Kis-Kárpátok közé eső alföldies terület elnevezése, amelynek semmilyen közigazgatási előképe nincs. Gyakran előfordul a megnevezések, rajzok között, főleg keleti válaszdóknál, ha valamit bejelöltek nyugatról, akkor ezt a térséget igen. Érdekes jelenség, hogy miközben a Nyugat-Szlovákia és Pozsony magasan preferáltak a válaszdók között, addig ez a térség nem jelenik meg a „leginkább itt szeretnék élni” kategóriában, ha elő is került, inkább elutasítás révén.

3.3 Ukrajna, a nagy területű, történelmileg tagolt szomszéd

HARDI TAMÁS – USZKAI ANDREA

Az ukrán nemzet és Ukrajna területi kialakulása

Ukrajna és az ukrán nemzet kialakulásának története Európa egy meglehetősen mozgalmas, sajátos táján ment végbe. Ukrajna ma a kontinens (Oroszországot nem számítva) legnagyobb állama, amin nem változtat az sem, hogy 2014-ben államterületének egy jelentős része felett elvesztette a szuverenitását. E hatalmas területen, melynek kisebb-nagyobb részét a mai határok kialakulása során számos állam, hatalom uralta, a mai határain is túlterjedő területi egységek alakultak ki. Így az ország mai formájának sem etnikai, sem történelmi-igazgatási előképét nem láthatjuk a 20. század előtti történelmi térképeken. Ez azt is eredményezi, hogy a magukat ukránoknak vallók szállásterülete is áttérjed más államokba (Belorusszia, Lengyelország), míg Ukrajna területén is jelentős arányban találunk magukat nem ukránnak valló, illetve nem az ukrán nyelvet beszélő népettséget. Mindez a töredezett történelem és etnikai földrajzi helyzet visszavezethető a ország területének politika-földrajzi elhelyezkedésére, miszerint a mindenkori keleti hatalom (Arany Horda, Oroszország) nyugati peremét, illetve a nyugati civilizáció keleti határvidékét találjuk meg az ország területén. Ez a sajátos helyzet alakítja az ország geopolitikai viszonyait is. Zbigniew Brzezinski a kilencvenes években felhívta a figyelmet az ország kényes helyzetére (Brzezinski 1999). Ezen az érintkezési övezetben fekvő hatalmas területen óhatatlanul olyan belső megosztottság alakult ki, amely könnyen lehetővé teszi az ország több részre szakadását, amennyiben a belső feszültségek és/vagy valamely nagyhatalom geopolitikai érdekei ezt diktálják. Márpedig Oroszország nagyhatalmi státuszának visszaállításához – Brzezinski i.m. szerint – feltétlenül szüksége van a terület feletti befolyás visszaszerzésére. Ennek részben földrajzi okai vannak, hiszen ha Oroszország „európai” hatalom akar maradni, akkor szüksége van arra, hogy területi-befolyási súlypontját a kontinens törzsterülete felé tolja el. De nem elhanyagolható az az etnikai-demográfiai ok sem, miszerint a jelenlegi Oroszország nagyhatalmi státuszhoz mérten viszonylag kisszámú népettsége, s különösen az orosz ajkú népettség rossz etnikai aránya és demográfiai mutatói miatt „szüksége van” az orosz, tágabban a keleti szláv népettség súlyának és arányának növelésére. Mindez akár a lengyel származású amerikai szerző jóslata szerint a ország kettő vagy több részre szakadásához is vezethet. Jelen munka ugyan a Kárpát-medence irányából közelíti Ukrajnát, amely az általunk vizsgált területi egységből nagyon kis arányban részesedik, s a Kárpát-medencére eső területe is

elhanyagolhatóan csekély, mégis célunk szempontjából meg kell vizsgálnunk azokat a „varratokat”, amelyek történeti-földrajzi és nemzeti szempontból ezt a hatalmas országot felszabdalják. Így érthetjük meg a szomszédunkban élők (magyarok, ukránok, ruszinok) térszemléletét.

Az ukrán nép része a keleti szláv etnikai tömbnek, amely nem csak földrajzi elhelyezkedésében, hanem történelmi és nemzeti, nyelvi fejlődését tekintve is eltér a nyugati szlávoktól. Köztudott, hogy első, szervezett államalakulatuk a Kijevi Rusz volt, mely a 9. században jött létre varég (Rurik dinasztia) vezetéssel. A keleti szlávok csoportja valószínűleg már ekkor egy tagolt, több nyelvjárást beszélő népesség volt, de mai értelemben vett differenciálódásuk csak később, a 13–14. században ment végbe (ellentétben a déli és keleti szlávokkal, ahol ez már 8–11. század között lezajlott). A varég–szláv fejedelmi dinasztia uralma alatt álló területen (Kijevi Rusz) élők megnevezése lett a „ruszkij” megjelölés, amely nem etnikai, hanem alattvalói-függőségi hovatartozást jelölt. A fejedelmi családok öröklési sajátosságai miatt az egységes terület hamarosan kisebb fejedelemségekre tagolódott szét, s ezek az új politikai egységek (fejedelemségek) a Rusz megjelöléssel jelölték egykori összetartozásukat, kiegészítve egy jelzővel (Vlagyimir-Szuzdali, Halicsi stb.). Az egyes népelemek megkülönböztetésére szín- és nagyságra utaló megjelölések is kialakultak (Belaja/Fehér, Cservonnaja/Vörös; illetve Velikaja/Nagy, Malaja/Kis). A litván uralom alá került Rusz esetében a színjelző (Belaja) megkülönböztetés maradt meg, a lengyel uralom alattinál a „kisorosz” megkülönböztetés élt tovább; a tatár fennhatóság alatti terület, vagyis a Vlagyimir-szuzdali, majd a Moszkvai őrizte meg az eredeti „rusz” elnevezést (Font–Varga 2006). Maga az „Ukrajna” mint terület elnevezése már a 13. században megjelent, de ez nem egy konkrét földrajzi név volt, hanem az ütközőzóna, a „határvidék” megjelölésére szolgált, így koronként más-más területre alkalmazták: pl. a litvánok és Halics közötti sávra, vagy a tatárokkal érintkező ütközőzónára (Font–Varga 2006).

Ha a mai Ukrajna határai szerint vizsgálódunk, akkor a történelem során a területét több államalakulat is magába olvasztotta. A millennium korában a Krím-félsziget déli része és a Kercsi-félsziget bizánci uralom alatt állt, míg a Kárpátokon túli (magyar elnevezéssel kárpátaljai) terület a Magyar Királyság része lett. A 13–14. században az Arany Horda a sztyeppei és tenger melléki területeket uralta, s a román Moldovai Fejedelemség által uralt területekből is találunk részeket a mai Ukrajnában (Bukovina, Budzsák területén). Az északi területeket, majd szinte az egész mai állam területét Lengyelország és Litvánia, illetve ezek uniója olvasztotta magába. Mindezek következtében kialakult egy kettősség az ukrán területeken. A lengyel fennhatóságú részekben (a Dnyepertől nyugatra) az ukrán nemesség nagy része ellengyelesedett, és vallásában is igazodott a nyugati katolicizmushoz (görög-katolikus vallás felvételével), míg a litván fennhatóságú területeken inkább megtarthatta etnikai hovatartozását és vallását. A kettősséget tovább fokozta, hogy a 17. században a helyi parasztság felkelése, illetve a lengyel–tatár háború és a lengyel–oros háborúk következtében 1667-ben, az ún. andruszovói békében Oroszország és Lengyelország között felosztották Ukrajna területét. Ezzel létrejött az a térfogalom, amelyet mind a mai napig megtalálunk az ukrán gondolkodásban (még ha nem is jelent napjainkban már éles társadalmi elkülönülést): a jobb parti és bal parti Ukrajna fogalma. A két megnevezés a Dnyeper folyó partjai szerint osztja fel az ukrán területeket: a jobb parti Ukrajna ekkor Lengyelországnál maradt, míg a bal parti Ukrajna Oroszországgé lett. A 15. században a Fekete-tenger északi partvidékén megjelent az Oszmán Birodalom,

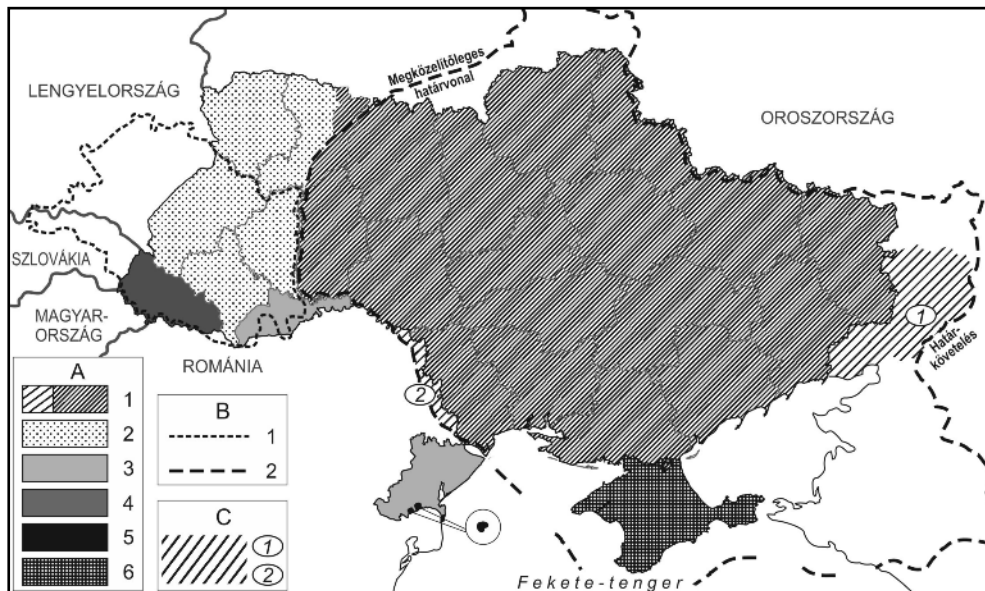
majd a teljes partvidéket elfoglalva kézben tartotta azt, sőt a 17. században elfoglalta Podóliát és Kijevet is, míg a 18. század végére fokozatosan kiszorult onnan. Ez a folyamat Besszarábia orosz meghódításával ért véget (1812). Az Orosz Birodalom északon is terjeszkedett a térségben: Lengyelország felosztásával (1772–1795) a mai ukrán területek két hatalom, az Orosz és a Habsburg Birodalom/Ausztria között határozódott meg (Font–Varga 2006; Bodea–Sandulescu–Stefanescu [eds.] 2007; Kocsis K.–Rudenko L.–Sczweitzer 2008). Lengyelország második felosztásánál (1793) Oroszország annektálta a Zsitomirtól Nyugat-Podóliáig terjedő területeket, majd a harmadik felosztásnál a Bugtól keletre fekvő területeket, összesen mintegy 120 ezer négyzetkilométert. Így Oroszország szert tett a jobb parti Ukrajna területére is, míg a Habsburg Birodalom kezén Galícia, Bukovina maradt. Az első világháborúig létező orosz–osztrák határ a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszuson alakult ki.

Az első világháború következményeként a mai Ukrajna területére több külső hatalom is kiterjeszkedett, miközben az első önálló ukrán állam is megalakult (helyesebben több autonóm, félig-meddig önálló államisággal rendelkező, versengő terület alakult ki).

Az ukrán politikai erők 1917 februárjában, a cári rendszer bukása után létrehozták az Ukrán Központi Tanácsot, amely tárgyalásokba kezdett az Oroszországot képviselő Ideiglenes Kormánnyal az autonómia kérdéséről. Az orosz vezetés a Fekete-tenger partvidékét, Harkovot és a Donyec-medencét követelte az autonómiáért cserébe, így nem született megállapodás. Az orosz belső politikai bizonytalanságnak köszönhetően az ukránok először az autonómiájukat, majd az Ideiglenes Kormány bukását követően 1917. november 6-án az Ukrán Népköztársaság önállóságát kiáltották ki, de Oroszországon belül. A teljes függetlenséget 1918. január 9-én deklarálták a szovjet katonai támadás hatására. 1917-ben a Don mentén fehérgárdisták alakítottak egy önálló kormányt, míg az említett szovjet támadást megelőzően, 1917 decemberében, Harkovban kikiáltották a Szovjet Ukrán Népköztársaságot, s a szovjetek 1918 elején elfoglalták Kijevet is. Így az Ukrán Népköztársaság nyugatabbra szorult, Zsitomir központtal. Ez utóbbi tárgyalt Németországgal és a központi hatalmakkal a breszt-litovszki békeszerződés megkötése kapcsán. 1918 áprilisában egy németbarát ukrán állam jött létre, „hetmanátus”. Ekkortól a németbarát, ukrán nemzeti és szovjet erők közötti háború változó területi eredménnyel zajlott. A szovjet hatalom megerősödésével 1919 januárjában az ország felvette az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság nevet. A Ukrán Népköztársaság vezetői a lengyelektől kértek segítséget Nyugat-Ukrajnáért cserébe. 1920-ban ki is tört a lengyel–szovjet háború, melynek során a lengyelek megszerezték Galíciát és Nyugat-Ukrajnát, s melyet 1921 márciusában a rigai béke zárt le.

1918-ban a mai Ukrajna akkor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó területein is létrejött egy sajátos államalakulat. A Monarchia felbomlásával párhuzamosan az egyes nemzetiségek parlamenti képviselői megalakították nemzeti tanácsaikat, így megalakult az Ukrán Nemzeti Tanács is, amely november 13-án kikiáltotta a Nyugat-Ukrán Népköztársaságot. Ez a terület Galícia, Bukovina egy részéből, s a mai Kárpátalja egy részéből állt. A román és a lengyel támadás következtében területének jelentős részét elvesztette, léte is bizonytalanná vált, így 1919 januárjában egyesült az Ukrán Népköztársasággal. A mai nyugat-ukrán területek három ország között oszlottak meg az 1920-as 30-as években: Lengyelországé lett Kelet-Galícia, Romániáé Észak-Bukovina, míg Csehszlovákiáé Kárpátalja (Magocsi 2002; Font–Varga 2006; Kocsis K.–Rudenko L.–Sczweitzer 2008).

3.3.1 ábra: Ukrajna területének történelmi kialakulása

Jelmagyarázat: A/1. Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (1922); 2. Lengyelországtól Ukrajnához csatolt területek (1939); 3. Romániától Ukrajnához csatolt területek (1940); 4. Csehszlovákiától Ukrajnához csatolt területek (1945); 5. Romániától Ukrajnához csatolt szigetek (1948); 6. Oroszországtól Ukrajnához csatolt Krím-félsziget (1954); B/1. A Nyugat-Ukrán Népköztársaság és Kárpát-Ruténia határa (1918); 2. Kijevi Ukrán Köztársaság (1917 – 1921); C/ Ukrajna elvesztet területei: 1. Oroszországhoz (1924); 2. Moldovához (1940).

Forrás: Ion Cepleanu térképe, s további információk alapján rajzolta Fonyódi Valéria, 2015.

Ukrajna fokozatosan a Szovjetunió részévé vált, miközben területeket is veszített. A második világháborút megelőzően a Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében a lengyelek kezén lévő Nyugat-Ukrajnát a Szovjetunió foglalhatta el, amit meg is tett 1939 szeptemberében, s a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Nyugat-Ukrajnát (a rivnei, tarnopoli, sztanyislávi, drohobicsi, lembergi és volinyi területeket) a Szovjetunióhoz csatolta. Románia a szovjetek ultimátumának hatására átadta a Szovjetuniónak Besszarábiát, melyet kiegészítve egy Dnyeszteren túli területsávval (Transznisztriával) hozták létre a Moldáv Szovjet Szocialista Köztársaságot. Transznisztria egy 1924 óta létező Moldáv autonóm terület része volt, amit ekkor egyesítettek a románoktól (vissza)szerzett moldovai területekkel. A német megszállás (1941. július és 1944. október) után Ukrajna kiegészült a korábban Csehszlovákia, illetve a 1938 és 1939-től Magyarország kezén levő területekkel (Kárpátalja), valamint Romániától elvett területekkel (Dél-Besszarábia és a Kígyó-sziget). 1954-ben Oroszországtól ide csatolták a Krím-félszigetet is. A Szovjetunió felbomlása során, az 1991-es függetlenné váláskor Ukrajna megőrizte határait, s az ország részét képező Krím számára megadta az autonóm státuszt. 2014 márciusában a krími parlament kinyilvánította elszakadási szándékát Ukrajnától, majd erről egy vitatott népszavazást szervezett. Kikiáltották a Krími Köztársaságot, amely egyesült Oroszországgal. Ukrajna keleti részén, Donyeck és Luhanszk megyékben oroszbarát szeparatista erők kikiáltották a Donyeckí, illetve Luhanszki Népköztársaságot. Ez vezetett a kelet-ukrajnai háború kitöréséhez, s a modern kori Ukrajna

legmélyebb válságához. Ezek a paramilitáris szervezetek valószínűsíthetően Oroszországtól kapott katonai segítséggel elszakították magukat Ukrajnától.

Ukrajna térszerkezete és régiói

A történelmileg kialakult területi szerkezet mellett jelentős a természetföldrajzi alapon elkülönülő tájak térszervező ereje is (Izsák 2007). Ukrajna felszíne a nyugati peremvidéken elhelyezkedő Kárpátokat és a Krím-félszigetet nem számítva zömében (95%-ban) síksági térszín, néhány kiemelkedő hátsággal, dombsággal tarkítva, amelyek nem emelkednek átlagosan 400 méter fölé (mint pl. a Podóliai-hátság, amely kontinensünk ősi masszívumának felszínén megmutatkozó darabja).

A domborzati sajátosságoknál sokkal fontosabb szerepet kap az ország térszerkezetének kialakításában a szinte szabályosan megmutatkozó növényföldrajzi övezetesség, amely kelet–nyugati kiterjedésű sávokban három nagy részre osztja fel az országot (3.3.2 ábra). Ezt az övezetességet csak a nyugati perem és a Krím-félsziget hegyvidéke töri meg, ahol a domborzat miatt nem a földrajzi zonalitás, hanem a tengerszint feletti magasság miatt alakulnak vegyes erdők. Északról délre haladva az északi sáv Zsitomir és Kijev vonaláig a vegyes (lombos) erdők övébe, ettől délre a Harkiv–Kisinyov vonalig erdős sztyeppe, míg ettől délre a sztyepp övébe tartoznak az ukrán területek.

3.3.2 ábra: Ukrajna természetföldrajzi körzetei

Forrás: Izsák 2007, 165 alapján rajzolta Hardi T.

Ezen övezetek közül kiemelt szerepe van a sztyeppövezetnek. Később látni fogjuk az etnikai-nyelvi területi viszonyokat, s látható, hogy ez a dél-ukrajnai sáv markánsan eltér a töb-

bitől, benépesülése lassabb volt, s népsűrűsége is kisebb. Ez természetesen nem pusztán a földrajzi-éghajlati viszonyok miatt volt így. Halford Mackinder hívta fel ennek az övezetnek a geopolitikai, történelemformáló jelentőségére a figyelmet (Mackinder 1904), mivel ez a térség a nagy belső-ázsiai sztyeppterületek nyugati elvégződése, amely földrajzi jellegénél fogva lehetőséget adott a népvándorlás korában az ázsiai nomád népeknek arra, hogy elérjék Európát, s támadásaikkal kiváltsák a nyugati területek kora középkori államosodási folyamatait. A sztyeppről északra elhelyezkedő erdős övezet már alkalmatlan lett volna arra, hogy a nomád népek hosszú vándorutakat tegyenek meg benne. (Így őrizhették meg az orosz fejedelemségek a relatív autonómiájukat, miközben a déli területeket az Arany Horda magába olvasztotta.) Tegyük hozzá, ezt az övezetet foglalta el hosszabb időre az Oszmán Birodalom is. Így a földrajz és a történelem közösen alakította ki ennek a térségnek a mai arculatát. Ugyanakkor a lengyel-litván fennhatóság soha sem lépte át a két övezet határát, hatalma az erdőövezetre terjedt ki (Hajdú-Moharos 1995; Karácsonyi 2006).

Etnikai szempontból Ukrajna lakossága két fő (az ukrán és az orosz) és több kisebb népcsoport között oszlik meg, amelyek területi értelemben is elkülönülnek. A 2001. évi népszámlálás szerint a magát ukránnak valló lakosság az össznépesség (mintegy 48 millió 241 ezer fő¹) 77,8%-át tette ki (3.3.1 táblázat), míg az oroszok 17,3%-át. Etnikai szempontból a legfontosabb változás az ukránok arányának növekedése, s az oroszok arányának csökkenése volt a Szovjetunió szétesése óta. Ennek fő okai a kivándorlásban, az asszimilációban és az eltérő természetes demográfiai folyamatokban kereshetők (Kocsis K. – Rudenko L. – Sczweitzer 2008).

3.3.1. táblázat: A népesebb nemzetiségek lélekszáma Ukrajnában a 2001-es népszámlálás

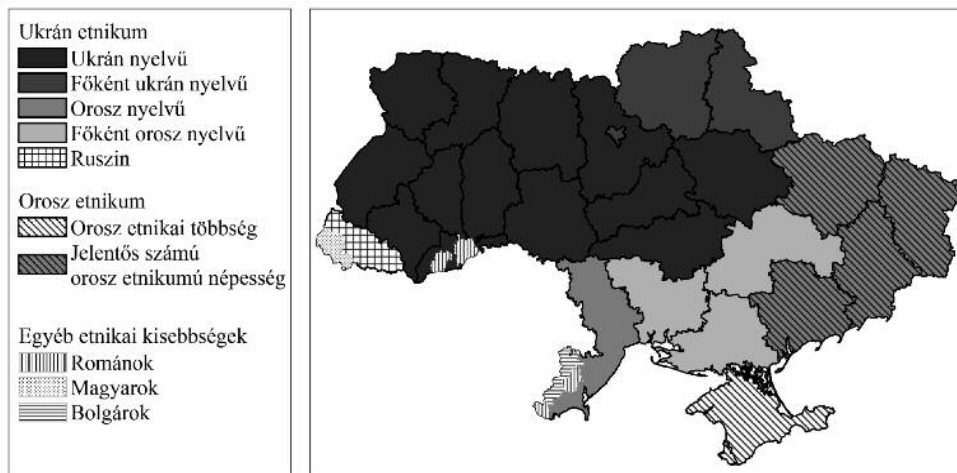
Nemzetiség	Lélekszám 2001-ben, ezer fő	Százalékarány az összlakosságon belül		A 2001-es lélekszám változása az 1989-es érték százalékában
		2001	1989	
Ukránok	37541,7	77,8	72,7	100,3
Oroszok	8334,1	17,3	22,1	73,4
Beloruszok	275,8	0,6	0,9	62,7
Moldovaiak	258,6	0,5	0,6	79,7
Krími tatárok	248,2	0,5	0,0	530,3
Bolgárok	204,6	0,4	0,5	87,5
Magyarok	156,6	0,3	0,3	96,0
Románok	151,0	0,3	0,3	112,0
Lengyelek	144,1	0,3	0,4	65,8
Zsidók	103,6	0,2	0,9	21,3
Örmények	99,9	0,2	0,1	184,3
Görögök	91,5	0,2	0,2	92,9
Tatárok (volgai)	73,3	0,2	0,2	84,4
Egyebek	369,3	0,8	0,8	94,6

Forrás: Ukrajna Statisztikai Állami Bizottsága, 2002 alapján: Molnár J. – Molnár D. I. 2003, 64.

1 Az ország lakossága 1992-ben érte a legmagasabb népességszámot, meghaladva az 52 millió főt. Azóta csökkenő tendenciát mutat, elsősorban a természetes folyamatoknak, másodsorban a kivándorlásnak köszönhetően.

Az etnikai felosztás mellett fontos megemlíteni a nyelvi különbségeket is. Az ukrán etnikai identifikáció nem feltétlenül jelenti az ukrán nyelv használatát, számos ukrán lakos orosz nyelven fejezi ki magát. Így a nyelvi különbségek is jelentősek országon belül (Figes 2013). A nyelvi-etnikai különbségeknek jól körülírható területi vetülete van, amelyet a 3.3.3 ábra mutat be. Egyértelműen látható, hogy az ukrán nyelv használata a „Jobb Parti Ukrajna”, Nyugat-Ukrajna területére koncentrálódik. A Bal Parti Ukrajna megoszlik az ukrán és orosz nyelvet használók között. A sztyepei övezet is inkább az orosz nyelv területe. A keleti területek, valamint a Krím egyértelműen orosz etnikai többséggel is rendelkezik. Ugyanakkor a moldáv határ menté és Dél-Besszarábia (Budzsák) is oroszul beszélő népesség területe.

3.3.3 ábra: Ukrajna területének etnikai-nyelvi megoszlása

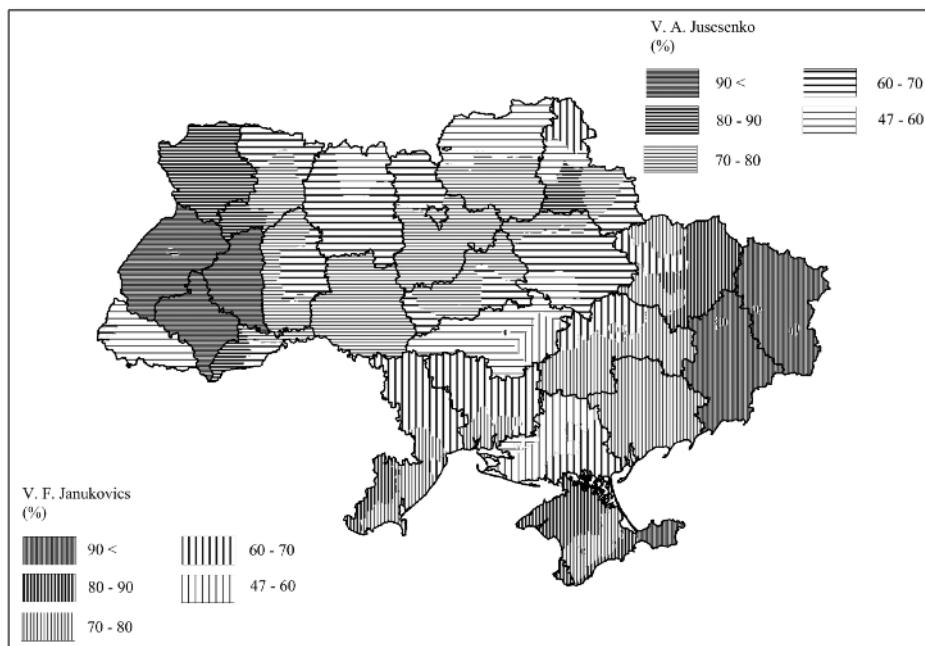
Forrás: <http://karpatalja.net/ukrajna/> alapján átdolgozta Hardi Tamás.

A peremeken, kisebb foltokban jelennek meg a más nemzetiség által többségiként lakott területek: magyarok, bolgárok, románok. A térkép nem jelöli az északi területeken a lengyel, belorusz kisebbséget, mivel arányuk nem éri el a nyelvi dominancia szintjét. Ki kell emelni az oroszul beszélő, de külön etnikai csoportként élő és területileg koncentrált krími tatárok esetét. Ők a félszigeten egyre nagyobb arányban élő népcsoport, akiket Sztálin parancsára 1944-ben kitelepítettek a Krímből Közép-Ázsiába, mivel – a szovjet vádak szerint – a második világháború alatt a németekkel kollaboráltak. A Szovjetunió szétesése után vált lehetővé visszatelepülésük, s ezért a 2001. évi közel 250 ezres lélekszámuk több mint ötször haladta meg az 1989. évit.

A választási eredmények földrajzi elemzése is megerősíti az ország kettős arculatát. Rendkívül markánsan jelennek meg a területi különbségek a 2004. évi elnökválasztás megyénkénti (oblaszty) eredmények térképi megjelenítése során. Ez a választás elhíresült az utána következő, a választási eredményeket megkérdőjelező ún. „Narancsos Forradalom” révén. Az elnökválasztáson két elnökjelöltre lehetett voksolni. Egyikük, Viktor Fedorovics Janukovics a Régiók Pártja vezetője, aki alapvetően oroszbarátságával tűnt ki (2006. augusztus 4-től 2007. november 23-ig Ukrajna miniszterelnöke, 2010. február 25-től 2014. február 22-ig Ukrajna elnöke). A „nyugatos” irányzatot Viktor Andrijovics

Jusczenko, a Mi Ukrajnánk párt elnöke képviselte. Jusczenko a választás első fordulóját megnyerte, de a másodikban alulmaradt ellenfele, Viktor Janukovics mögött. A különbség a két jelöltre leadott szavazatok száma között minimális volt, s így a választási eredménnyel elégedetlen nyugatos irányultságú mozgalmak tüntetésekre kezdtek Kijevben, amit később „Narancsos Forradalom”-nak neveztek el. A demonstrációk nyomására végül az Ukrán Legfelsőbb Bíróság választási csalás miatt megismételtette a szavazás második fordulóját (2004. december 26-án), amelyet Jusczenko megnyert, és Ukrajna elnöke lett. A 3.3.4 ábra mutatja a vitatott, novemberi választási eredményeket.

3.3.4 ábra: A 2004. évi ukrán elnökválasztás második – érvénytelenített – fordulójának eredményei körzetenként (%)

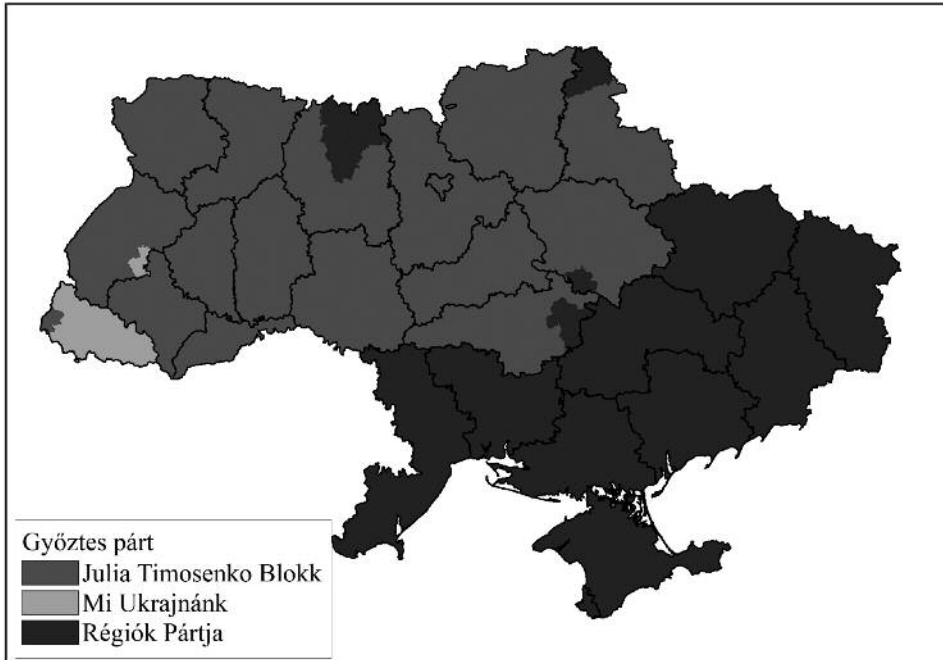

Forrás: <http://www.electoralgeography.com> adatai alapján szerk. Hardi Tamás.

Mindezek a választási események és következményeik jól mutatják az ország kettős orientációját, ami területi megoszlásban is világosan megjelenik.

A parlamenti választási eredmények térképein további elkülönülő részként mutatkozik meg Kárpátalja.

3.3.5 ábra: A 2007. évi ukrán parlamenti választások eredményei körzetenként (%)

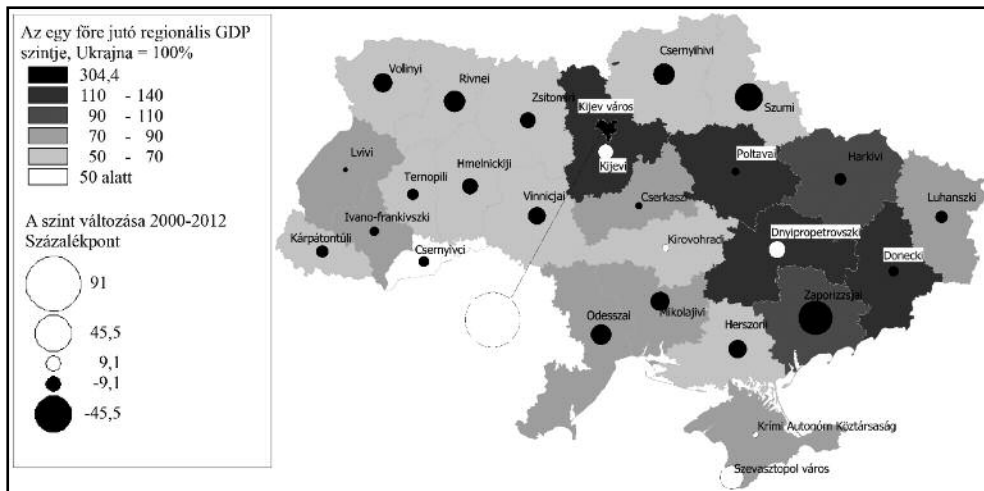

Forrás: <http://www.electoralgeography.com> adatai alapján szerk. Hardi Tamás.

A jelenlegi közigazgatási beosztás alapjai 1932-ben alakultak ki, amikor a szovjet fennhatóság alatt lévő részen létrehozták az első hét területi egységet az addigi 40 kerület helyett. Az ország közigazgatási beosztását Ukrajna alkotmánya IX. fejezetének 133. cikkelye határozza meg, míg az önkormányzati rendszert az 1999. évi Önkormányzati törvény szabályozza. Ukrajna területe közigazgatási szempontból négy szintre bontható. A legfelsőbb (állami) szint alatt a területi szintek közül a legnagyobb a megyei szint, amely 24 megyéire tagolja az ország területét, továbbá egy autonóm köztársaságból (Krím), illetve két önálló, a központi szerveknek közvetlenül alárendelt városból (Kijev és Szevasztopol) áll.² A megyék járásokra, illetve járási jogú városokra bonthatók, míg az alapszinten helyi önkormányzatok (falvak, települések, városi típusú települések, illetve a városok) találhatóak.

2 Írásunkat az 1991-ben teljes szuverenitását elnyert Ukrajna területére értelmezzük, annak ellenére, hogy 2014-től a Krím-félsziget Oroszország része, s Kelet-Ukrajnában változó területi keretek között létrejött a vitatott státuszú Donyecki és Luhanszki Népköztársaság.

3.3.6 ábra: Az egyes ukrán területek (oblaszty) egy főre jutó GDP-aránya az ukrán regionális átlaghoz 2012-ben (%), s arányváltozása 2000-hez képest (százalékpont)

Forrás: Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján számította, szerkesztette Hardi T.

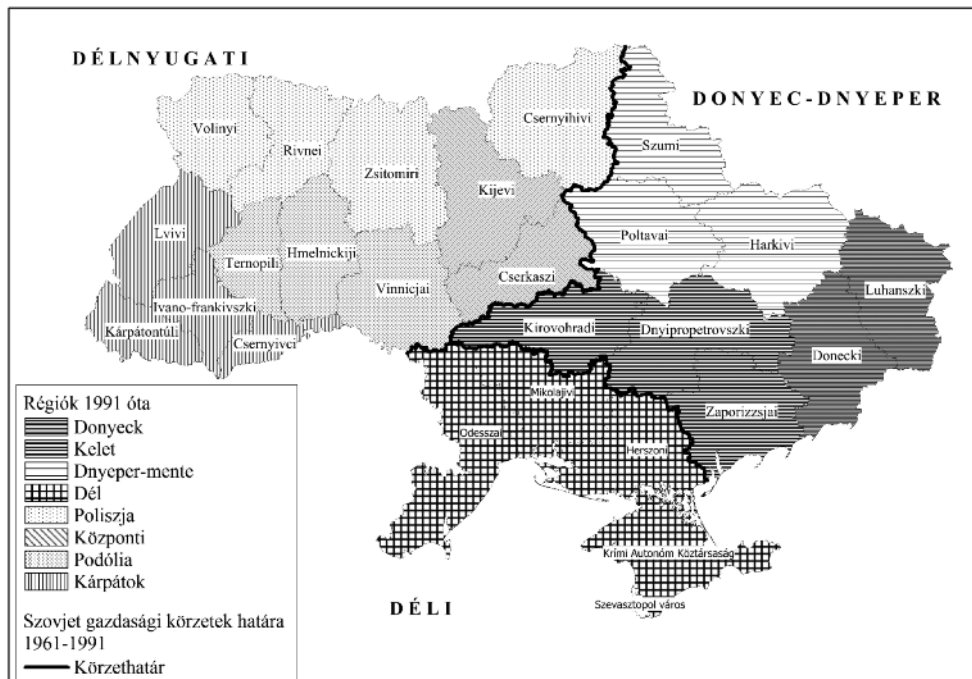
Ukrajna nagyregionális tagolására számos verziót lehet találni. A legelnagyoltabb felosztás a szovjet gazdasági körzetek Ukrajna területére eső három egysége (3.3.7 ábra), melyek a Szovjetunió felbomlása után, 1992-ben szűntek meg. Ezek nagyon nagy területek voltak, igazodva az össz-birodalmi méretekhez, s nevük is a teljes szovjet területhez viszonyított földrajzi helyzetüket szemléltették: Délnyugati-; Déli- és Donyec–dnyeperi Gazdasági Körzet. Ezek megszűnése után hivatalosan nem létezik nagyrégiós beosztás Ukrajnában, de találunk olyat, amely a nagy történelmi-természeti zónákat közelíti, s négy részre osztja az országot (3.3.8 ábra), s Karácsonyi (2006) más szerzők és ukrán földrajzi atlaszok használatával egy nyolcas beosztású régiós felosztást közölt, amely így a hivatalos, az ukrán földrajz által elfogadottnak tekinthető (3.3.7 ábra).

A kisebb, természeti-történelmi-etnikai alapú régiókat az alábbiakban soroljuk fel, s mutatjuk be az eddig idézett irodalmak alapján.

Kárpátalja Ukrajna számunkra leginkább ismert, a többi régióhoz képest kis kiterjedésű régiója. Az országon belül elfoglalt helyét jól tükrözi ukrán neve, Zakarpatska, vagyis Kárpátokon túli terület. Köztudott, hogy a terület Magyarországhoz tartozott. A magyar „Kárpátalja” megnevezés hagyományosan nem a teljes, ma így megnevezett térségre volt érvényes. A ma Ukrajnához tartozó alföldi területek nem számítottak oda. Az első világháború után a terület az alföldi sávval együtt Csehszlovákia része lett. Magyarország az alföldi területsávot az 1938. évi bécsi döntéssel visszakapta, majd 1939-ben a hegyvidéki területeket is elfoglalta. A második világháború végén a terület a Szovjetunió, Ukrajna részévé vált.

Galícia Lengyelország első felosztásakor (1772) került Ausztriához. Neve a Halicsi fejedelemség nevéből származik. Területe a Kárpátoktól és a Beszkidektől északra, Krakkótól a mai Ivano-Frankivszi (Stanislaw) terjed. 1939-ig Lengyelországhoz tartozott, míg napjainkban a térség keleti része Ukrajna területe. Az Orosz Birodalomhoz nem tartozott.

3.3.7. ábra: Ukrajna egykori szovjet gazdasági körzetei (3) és régiós felosztása 1991 után (8 régió)

Forrás: Karácsonyi 2006, 6 alapján szerkesztette Hardi T.

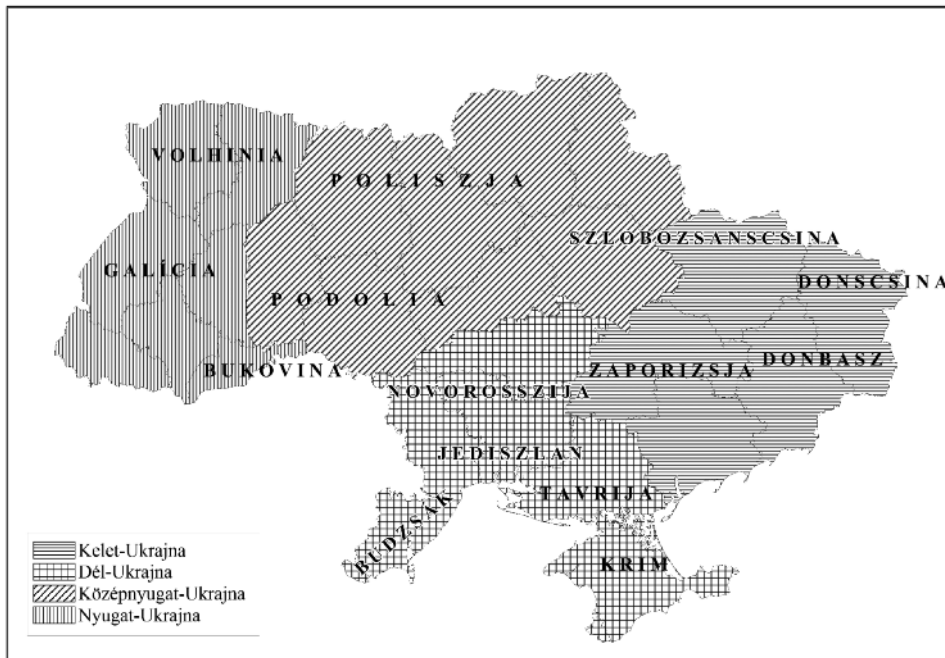
Észak-Bukovina tulajdonképpen ma Ukrajna és Románia között megosztott Bukovina történelmi régió északi része. Az északi terület 1772-ben Galíciával együtt került Ausztria birtokába, majd 1775-ben az osztrákok és oroszok által vívott törökellenes háború eredményeként Ausztria megszerezte Moldva északi részét, így alakult ki Bukovina mint önálló tartomány. Az első világháború után, 1918. november 28-án a tartományban élő románok kimondták az egyesülést a Román Királysággal. A román hadsereg bevonult a tartományba, de az északi rész egy ideig a nyugat-ukrajnai nacionalista köztársasághoz tartozott, mígnem a békeszerződés az egész régiót Romániának adta, majd a Molotov–Ribbentrop-paktum részeként 1940-ben a Szovjetunió része lett, s a második világháború után az északi rész Ukrajna területévé vált. A román nacionalisták mind a mai napig követelik ezt a területet. Ma az ukrajnai Észak-Bukovina népességének mintegy 20%-a román. Földrajzi értelemben Nyugat-Ukrajna része, de sok szempontból Közép-Ukrajnára hasonlít. A helyiek az orosz–ukrán nyelv keverékét (szurzsik) beszélik, s választási szokásaikat tekintve is inkább a központra hasonlítanak. Gazdaságilag Ukrajna legszegényebb része a régiónak megfelelő Csernovici terület.

Volinyia Lengyelország és Ukrajna között megosztott térség, amely a Kijevi Rusz idején önálló fejedelemség (is) volt. A 17. és 18. században a Lengyel Királyság része, majd Oroszországhoz került. Ma Ukrajna egy területe, amely a Nyugati-Bug felső folyása és a Pripjaty folyó vidékét öleli fel.

Huculföld a Kárpátokban élő ruszinok egyik jól ismert népcsoportjának lakóhelye, a Kárpátok ukrán szakaszának délkeleti elvégződésénél. Bár rendszeresen említést nyer,

de a ruszinok más népcsoportjai is (néprajzi csoportok) hasonlóan területi elkülönülést is jelentenek, melyek átnyúlnak Lengyelország és Szlovákia területére is, s ma is erős etnikai-területi tudatot jelentenek. Így délkelet felől északnyugati irányba haladva: a dolisnyánok, bojkók és lemkek területeit találjuk meg.

3.3.8 ábra: Ukrajna négyrégiós felosztása és a történelmi térségek elhelyezkedése

Forrás: Karácsonyi 2006, 5 alapján szerkesztette Hardi T.

Podólia az eddigiekkel szemben földrajzi alapon meghatározott terület, a Podóliai-hátság területe. Érdekeség, hogy nevének jelentése tartalmilag egyezik a mi Kárpátalja kifejezésünkkel, hiszen a hegyek lábánál elhelyezkedő területet jelent. Podólia a Kárpátoktól keletre elterülő térség, a Dnyeszter folyó és a Déli-Bug felső folyása között. Dombvidéki-hátsági jellegű táj, 200–400 m. tfm. térszínnel.

Polezia szintén természetföldrajzilag meghatározott régió, mely egy alacsony 100–200 m magasságú térszín, s nevét erdőségeiről kapta. A Pripjaty, a Közép-Dnyeper és a Desna folyó vidéke, mely hosszú sávban húzódik Ukrajna északi határa mentén.

Dnyepervidék tulajdonképpen Ukrajna központi része. A Dnyeper jobb és bal partján széles sávban húzódik az erdős és erdős sztyepp területeken. Valójában kulturálisan, identitásában meghatározott régió. Természeti képe kettős, a Dnyeper bal partján nagy, alföldi jellegű területek, míg a jobb parton dombvidék terül el. Éghajlati, közlekedés-földrajzi szempontból kedvező helyzetű terület, az ország egyik fontos ipari, gazdasági központja.

Slobozanscsina vagy *Sloboda Ukrajna* vagy *Sloboda Zemlja* vagy „Szabad Föld” Ukrajna északkeleti részén található, a Harkovi terület csaknem egészét (a legdélebbi rész kivételével), a Szumi területet, a Donyecki terület északi részét és Luhanszki terület

a Donyec folyótól északra eső részeit foglalja magába. A történelmi régió átnyúlik Oroszország területére is. A tatár–mongol megszállásnak köszönhetően mintegy százötven évig ez a térség szinte lakatlan volt. Csak a 15. és 16. század során érkeztek betelepülők, jellemzően menekülő, szabadabb életet kereső parasztok az északabbi lengyel, orosz területekről. A sajátos társadalom az Orosz Birodalom más területeihez képest korán megindult a kapitalizálódás útján, így vált a Donbasszal, Zaporozsjével és a Dnyepervidékkel együtt Ukrajna legfontosabb gazdasági régióinak egyikévé.

Donbas a Donyec-medence orosz rövidítése. Napjainkban a Donyecki és Luhanszki területekre, illetve a még tisztázatlan státuszú, szakadár Donyecki és Luhanszki Népköztársaságok területére terjed ki. A cári Oroszország idején a terület északi része a Harkovi kormányosághoz (a történelmi Szabad Ukrajna), míg a nyugati része a Jekatyerinoszlavi kormányosághoz (Új Oroszország keleti része) tartozott. A keleti oldala a dél-oroszországi Don Host oblaszty része volt, ami a doni kozákok területének számított, ma Oroszország Rosztovi területe. Emiatt napjainkban érthető az az érvelés, miszerint a medence (legalábbis egy része) Oroszország történelmi területe. Ugyanakkor az is tény, hogy a népesség erősen kevert orosz és ukrán nemzetiségű és eltérő nyelvhasználat jellemzi őket. A terület sajátos népessége, a kozákság sem tekinthető orosz etnikumnak, mivel a kozák nép nem etnikai alapon alakult ki, hanem oroszokból, ukránokból szerveződő népcsoport volt. A kozákok olyan szabad, katonáskodó csoportot alkottak, amely hasonló a magyar „hajdú” néphez, tehát nem etnikai, inkább életvitelbeli sajátosságok kötötték össze őket. Gazdaságilag Ukrajna egyik legfontosabb területe a medencében található kőszén, valamint az erre épülő nehézipar miatt.

Dél-Besszarábia-Budzsák történelmi léptékben nem önálló régió, hanem Besszarábia egykori román fejedelemség déli részének felel meg. Besszarábiát 1812-ben foglalta el Oroszország, s egy rövid időtől eltekintve (a krími háborútól 1877-ig) az első világháború végéig (1918) birtokában tartotta, amikor Románia része lett. A Molotov–Ribbentrop-paktum részeként a Szovjetunió ultimátummal visszavette Besszarábiát és Észak-Bukovinát Romániától, s megszervezte a Moldáv Szovjet Szocialista Köztársaságot (összevonta a már korábban létrehozott Transznisztríával), de a történelmi határokhöz képest eltérő földrajzi keretek között. A déli, Duna menti és tengerparti területek Ukrajnához kerültek. Ez lett Dél-Besszarábia, más néven Budzsák. A budzsák szó török eredetű, s térségi közigazgatási területi szintet jelentett az oszmán közigazgatásban. A terület meglehetősen vegyes lakosságú. Az ukránok mellett nagy számban élnek itt románok, bolgárok, gagauzok, lipovánok is.

Krím vagy Tauria magába foglalja az egykori Tavricseszkaja orosz kormányoságot, amely kiterjedt a Krím-félszigetre, területét Herszon, Jekatyerinoszlav, az Azovi- és Fekete-tenger partja határolta le. A Krím elnevezést a tatár–mongol hódítás során vette fel a félsziget, neve a „qrym” „erőd” jelentésű szóból származtatható. A terület szárazföldre tartozó része népességét tekintve különbözik a félszigettől. A szárazföldön, már az 1897. évi cári népszámlálás szerint is zömében „kisoroszkok”, vagyis ukránok éltek, valamint kisebbségben oroszok, míg a félszigeten az oroszok vannak többségben, jelentős tatár és ukrán kisebbséggel, de több más kisebb népcsoport is él itt: németek, bolgárok, zsidók, örmények, lengyelek. A félsziget központja, Szevasztopol fontos, fejlődő város. A félsziget 1954-ben került Ukrajnához, majd a Szovjetunió szétesése után autonóm köztársaság státuszt kapott. 2014-ben kikiáltották (vitatott népszavazással) függetlenségüket Ukrajnától, majd Oroszországhoz csatlakoztak.

Zaporozsje neve a középkorból származik, amikor ez a terület a zaporozsjei kozákok területe volt. A 16. és 18. század között létezett itt a Zaporozsjei Sitch, tehát a Zaporozsjei Kozákok Szövetsége (lényegében állama), Lengyelország, Oroszország és a Krími kánság közötti területen.

Új Oroszország. Az Orosz Birodalom, melynek magja az erdős vidékeken alakult ki, a 18. század végén jutott ki a sztyepp területre, a Fekete-tengertől északra elterülő vidékre. Terjeszkedésének stratégiai célja volt. Ezen a félig-meddig lakatlan területen jelent meg a kozákság. Az újonnan megszerzett sztyepei területeket kezdték „Új-Oroszországnak” (Novorosszia) nevezni. Napjainkban ez a fogalom magába foglalja a Mikolajivi és a Herszoni területet, Transznisztira déli részét, Odessza területet (Budzsák nélkül), továbbá a Zaporozsjei terület déli részét, valamint a Harkivi terület legdélebbi részét. Keleten a Donbas nyugati felét, Donyeck és Luhanszk városával együtt, valamint a történelmi Zaporozsje nagy részét. Alkalmanként ide értik még teljes Besszarábiát is, a Krímet és a Don Host területet is. Ez a felosztás természetesen vitatott, mivel az orosz szélsőségesek részéről területi követelést is jelent Ukrajnával szemben. A felvázolt térség lakossága viszont nagyjából ukrán érzelmű (még ha az orosz nyelvet használja is), s a történelmi „Novorosszija” e téren lényegesen kisebb volt.

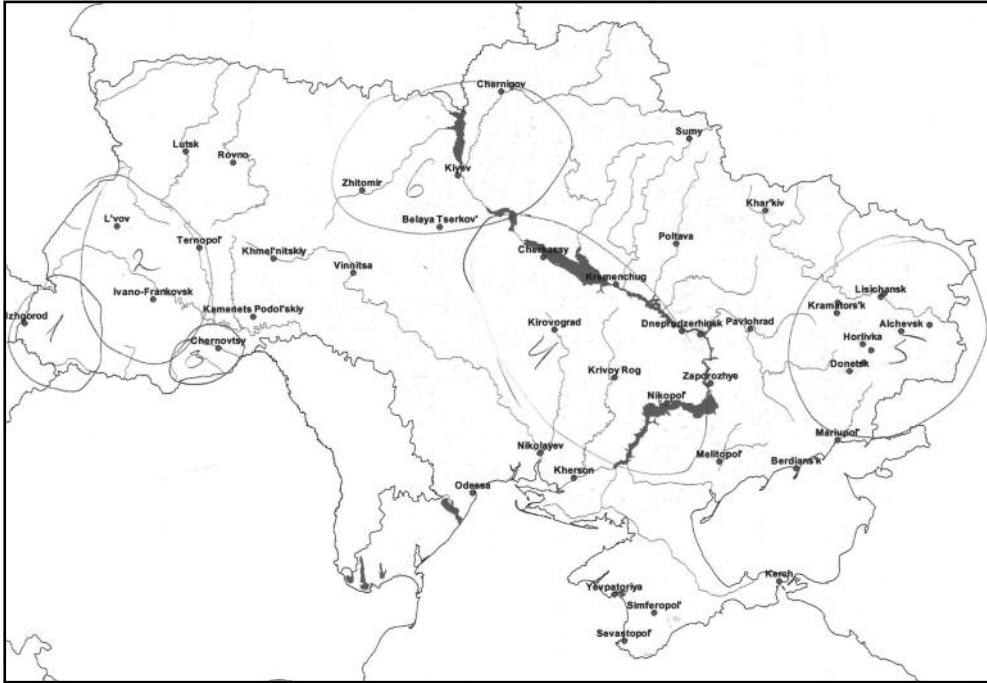
Ukrajna térfelosztása a kárpátaljai magyar és ukrán egyetemi hallgatók mentális térképein

Kérdőíves vizsgálatunk során a kárpátaljai Ungváron összesen 56 egyetemi hallgatót (11 magyar és 45 ukrán anyanyelvűt) kérdeztünk meg, egyebek között saját országuk belső felosztásáról, valamint arról, hogyan viszonyulnak az országukon belüli táj- és közigazgatási egységekhez. A hallgatók feladata az volt, hogy egy általunk előre elkészített Ukrajna-térképen jelöljék be azokat a téregységeket, amelyekre véleményük szerint saját országuk földrajzi, történelmi, etnikai szempontból felosztható.

A hallgatók térképei két fő csoportra bonthatók. Az első csoportba azok a térképek tartoznak, amelyek főként történelmi szempontok szerint különítik el az egyes térségeket az ország területén belül. A másik csoportra a közös természetföldrajzi jellemzők szerinti lehatárolás jellemző. Mindkét szemlélet egyaránt tetten érhető a magyar és az ukrán nyelvű kérdőívek esetében is. Példaként a továbbiakban magyar és ukrán nyelvű megoldásokat is bemutatunk.

Az első térképen egy ungvári magyar egyetemi hallgató történelmi szempontú felosztása látható, amelyen az alábbi egységeket különítette el: 1. Kárpátalja, 2. Galícia, 3. Bukovina, 4. Dnyeper-mellék, 5. Donyeck-i régió, 6. Kijevi körzet (3.3.9 ábra). A felosztás érdekessége, hogy a hallgató különválasztja egymástól azokat a történelmi régiókat, amelyek (hosszabb-rövidebb ideig) más országok részét képezték (pl. Kárpátalja, Galícia, Bukovina), tehát e tekintetben történelmi fejlődésük különbözik. A Dnyeper-mellék térsége és a Kijevi körzet az ország gazdaságilag fejlődő, illetve leginkább fejlett területei, a Donyeck-i régió (Donyec-medence) pedig ipara (főként nehézipara) miatt különül el.

3.3.9 ábra: Ukrajna felosztása történeti egységek szerint ungvári magyar hallgató térképén

Forrás: Kérdőívek 2014.

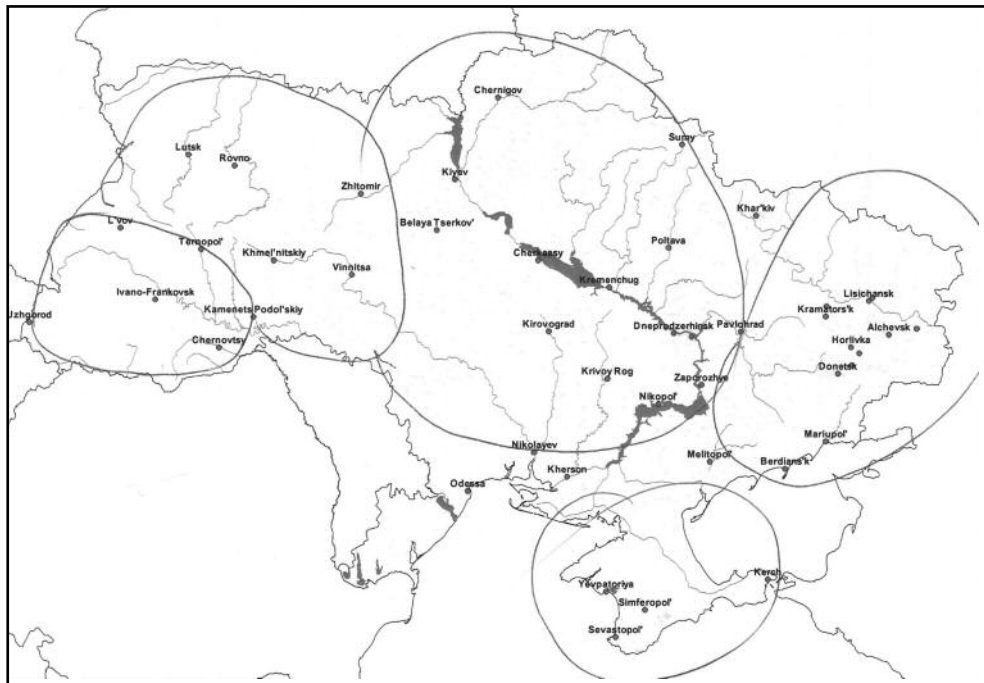
A következő felosztást egy ukrán hallgató készítette, amely némileg különbözik az előző magyar hallgató megoldásától (3.3.10 ábra). A térkép alatt a következő egységeket nevezte meg: Kárpátalja, Lemberg, Kijev, Donbas és Krím. Látható, hogy nem osztja fel Ukrajna nyugati részét kisebb történelmi régiókra (mint Galícia, vagy Bukovina), hanem kárpátaljai és lemergi területeket különít el, valamint az ország középső, központi részét, a főváros térségét egy nagyobb egységként kezeli. Az előző térképhez hasonlóan itt is megtaláljuk a Donyecki régiót mint önálló egységet, megközelítőleg hasonló területi kiterjedésben, de ez esetben a hallgató annak orosz rövidítését, a „Donbas” megnevezést használja. A Krím-félsziget önálló egységet alkot.

Ukrajna markáns társadalmi választóvonalja az erdő és a sztyepp határa, az Umanj és Harkiv között húzódó vonal, mely a sztyepp- és az erdőövezet, természeti viszonyait tekintve azonban nem egyszerűsíthető le erdő és sztyepp kettősségére. A Poleszje (Polisszja) mocsárvidéke és a Kárpátok hegyvidéke a nyugati országrészben mindig is ritkábban lakott volt, így kevésbé válhatott a társadalmi fejlődés színterévé, mint Podólia, Galícia vagy Bukovina dombvidéke és erdői (Karácsonyi 2006).

A megkérdezett egyetemi hallgatók egy másik csoportja számára ezek a természetföldrajzi jellemzők voltak a térfelosztás alapjai. A következő térképen (3.3.11 ábra) egy ukrán hallgató ilyen szempontból osztotta fel Ukrajnát, sztyepppek, erdők, hegyek, erdős sztyepppek fogalmakat használva. A rajz precizitását bizonyítja, hogy felosztása csaknem teljes

mértékben megegyezik az általunk a fejezet első részében bemutatott „Ukrajna természetföldrajzi körzetei” című, szakirodalomban közölt ábrával.

3.3.10 ábra: Ukrajna felosztása történeti egységek szerint ungvári ukrán hallgató térképén

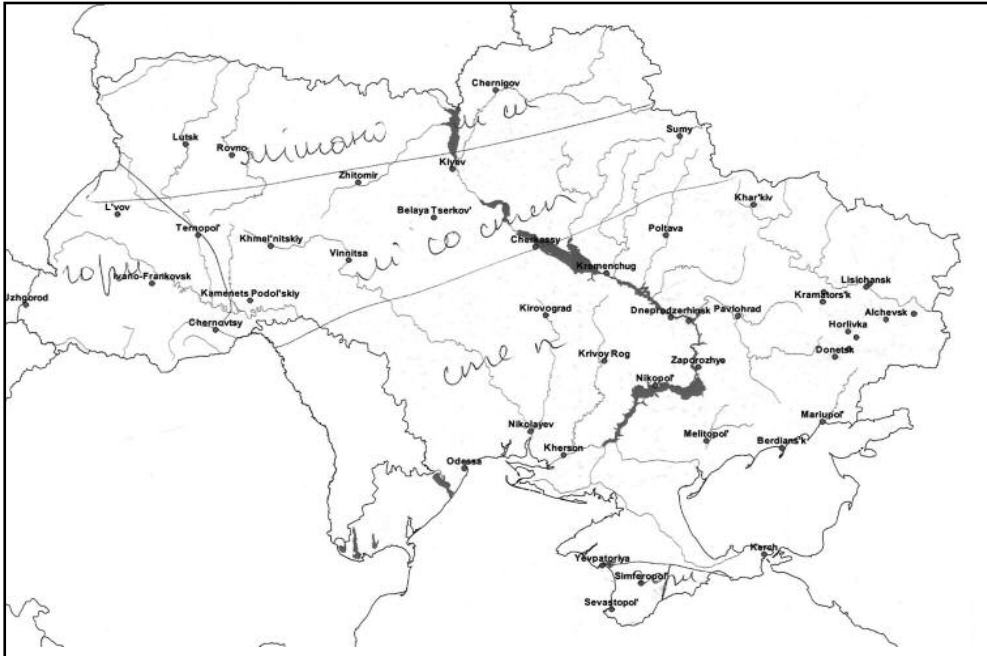

Forrás: Kérdőívek 2014.

A következő ábra egy magyar hallgató mentális térképét mutatja, szintén természetföldrajzi szempontú felosztás szerint (3.3.12 ábra). A hallgató az alábbi fogalmakat nevezte meg a térképen: Keleti-Kárpátok, sztyepp, Dnyeper-mellék, Donbász, Krím, Fekete-tengermellék, Azovi-tengermellék. Alapvető különbség tehát az előzőhöz képest, hogy ez utóbbi esetben a Dnyeper-folyó, a tengerek és a hegységek kapnak szerepet, nem pedig a növénytakaró övezetessége.

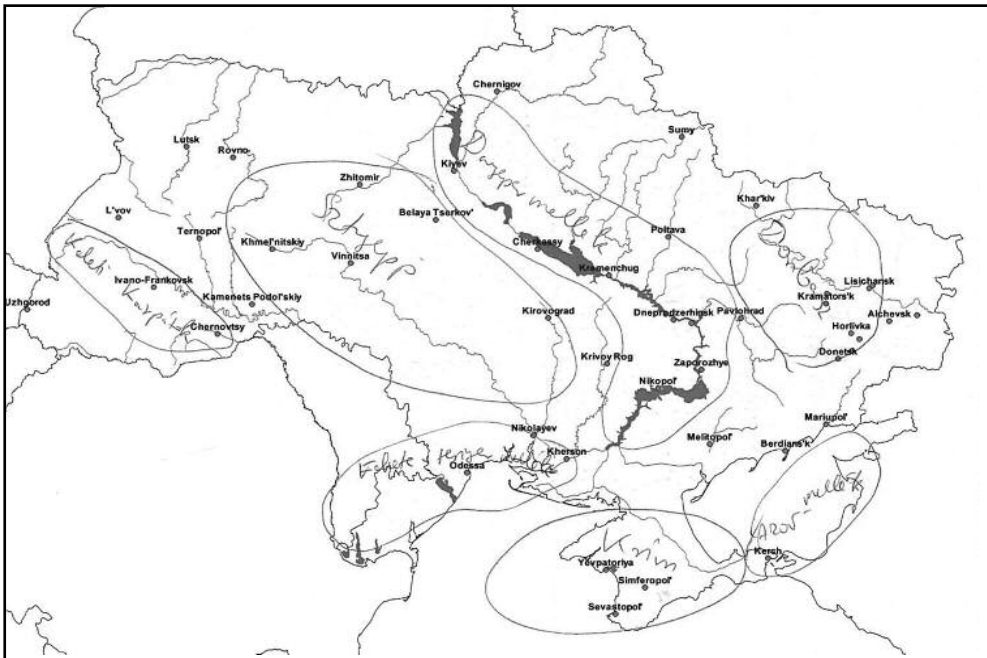
A hallgatóknak a továbbiakban három olyan tájegységet, valamint közigazgatási egységet kellett megnevezniük, ahol legszívesebben élnének, és hármat, ahol legkevésbé szívesen. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a hallgatók számára ez a kétféle kategória nehezen különíthető el. Ahogyan a következő két táblázat is szemlélteti, a legalább három említést kapott fogalmak mindkét kérdés esetében szinte teljesen megegyeznek. A mellékelt táblázatokról leolvasható, hogy az ország nyugati területei (főként Kárpátalja, Lemberg térsége) egészen az Odessa–Kijev vonalig a hallgatók számára pozitívan értékelt térségek, ahol szívesen élnének, míg Kelet-Ukrajna (elsősorban Donyeck/Donbász, Luhanszk) negatívan értékelt. A fővárosban elsősorban az ukrán hallgatók élnének szívesen, a magyar válaszadók e tekintetben megosztottabbak.

3.3.11 ábra: Ukrajna természetföldrajzi felosztása egy ungvári ukrán hallgató térképén

Forrás: Kérdőívek 2014.

3.3.12 ábra: Ukrajna természetföldrajzi felosztása egy ungvári magyar hallgató mentális térképén

Forrás: Kérdőívek 2014.

3.3.2 táblázat: A „Válassza ki azt a három tájegységet Ukrajnában, ahol leginkább szeretne élni, s hármát, ahol legkevésbé, s rangsorolja őket!” kérdésre adott válaszok közül legalább három említést kapott tájegységek, a lekérdezés helye szerint

Lekérdezés helye és nyelve	Leginkább ezen a tájegységen szeretne élni	Említések száma (db)	Legkevésbé ezen a tájegységen szeretne élni	Említések száma (db)
Ungvár – magyar (N=11)	Kárpátalja	9	Donyeck	6
	Kijev(i) járás	4		
Ungvár – ukrán (N=45)	Lemberg	22	Donyeck	25
	Kárpátalja	21	Luhanszk	19
	Kijev	13	Krím	16
	Odessza	8	Harkov	9
	Krím	4	Donbász (Donbas)	7
	Kárpátok	3	Nyugat	4
			Északnyugat	4

Forrás: Kérdőívek 2014.

3.3.3 táblázat: A „Válassza ki azt a három megyét, kerületet, járást, ahol leginkább szeretne élni, s hármát, ahol legkevésbé, s rangsorolja őket!” kérdésre adott válaszok a lekérdezés helye szerint

Lekérdezés helye és nyelve	Leginkább ezen a tájegységen szeretne élni	Említések száma (db)	Legkevésbé ezen a tájegységen szeretne élni	Említések száma (db)
Ungvár – magyar (N=11)	Kárpátalja	8	Donyeck	5
	Ungvár (i) járás	3	Harkov	4
			Kijev	4
Ungvár – ukrán (N=45)	Lemberg	28	Donyeck	26
	Kárpátalja	21	Luhanszk	24
	Kijev	9	Harkov	5
	Odessza	7	Dnyepropetrovszk	5
	Iván-Frankovszk	5	Krím	4
	Csernyigov	4	Zsitomir	3

Forrás: Kérdőívek 2014.

3.4 Tértfelfogások, terek, régiók Romániában

MIKLÓSNÉ ZAKAR ANDREA

A románok Nyugat-orientációja és Közép-Európa fogalma a román diskurzusból

Nyugatiság, Európa

Kelet és Nyugat között, egy sajátos földrajzi elhelyezkedésű nép, a román, évszázadokkal ezelőtt elkezdte keresni helyét Európában. A 18. században, amikor 1711 után az orosz és az oszmán birodalom egymásnak feszülése kihatott a térségre, a román fejedelemségek területén folyó harcok, illetve a megszállások gyengítették a románok helyzetét. A 19. század első évtizedeiben a keresztény népek szabadságharcai révén igyekeztek az oszmán birodalomtól függetlenné válni, ebbe bekapcsolódtak a románok is, de egy ideig függetlenedési törekvéseik nem jártak sikerrel, viszont a görögök függetlenedésével megszabadulhattak a fanarióta rendszertől. A görögök Keletet testesítették meg, ezért a velük való „szakítás” egyben a Kelettel való szakítás első lépése is volt. Az 1829-ben megkötött török–orosz drinápolyi béke értelmében elismerték a szabad hajózást a tengerszorosokban és a Dunán, felszámolták a török kereskedelmi monopóliumokat a román fejedelemségekben, Havasalföld déli és keleti határa ismét a Duna lett, de Moldva és Havasalföld orosz megszállás alá került (Kovács 2011; Hardi 2012). A törököktől való elszakadás sokkal inkább egyértelmű volt, mint az ortodox görögöktől való eltávolodás, mivel a törököket *másnak* vélték, a románság sok rossz tulajdonságát tőlük származónak gondolták, amelyek alattomosan behatoltak a román nép szokásaiba és lelkületébe (pl. lustaság) (Boia 1999). De számtalan rossz tulajdonság átvételét a fanarióta görögöktől származtatták: korrupcióra és csalásra való hajlam, jellemgyengeség stb. (Spiridon 2006).

Az 1830-as évekig a román vezetők Oroszországra támaszkodtak, de a Török Birodalomtól való szabadulás után nem kívántak egy újabb birodalom nyomása alá kerülni. Oroszország viszont az ortodox kereszténység megmentőjeként lépett fel, mivel a muszlim uralom alól felszabadította a románokat. A főleg a külkapcsolatokban megjelenő oroszok iránti ellenérzet ebben az időszakban gyökerezik (Hitchins 1992). Az ún. Regulamentele Organice (Szervezeti Szabályzatok) a drinápolyi béke hatásaként lehetővé tették az alkotmányos kormányzás kezdetleges formájának kialakulását, ezáltal újítva meg a fejedelemségek életét és működését (Kovács 2011).

Jelentős korszak az 1830-as évek periódusa, amely a románok Európa-orientációját alapozta meg. Abban az időben a román terminológiában összefonódott a modernizálás és a nyugatosítás fogalma. Jól mutatja a Nyugat felé fordulást a román ábécé latinizálása is: 1830 és 1860 között vegyes betűs írás honosodott meg (cirill és latin betűk használata), majd 1860-tól törvény írta elő a latin ábécés írásmódot (Boia 1999). Érdekes módon a román társadalomban a modernizálás eszméjének felkarolói nem a polgári rétegből kerültek ki, mivel ilyen társadalmi réteg akkor még nem volt jelen a fejedelemségekben. A nyugatosodás, európaizálás újfajta öltözködési divatban és új eszmék meghonosításában is tetten érhetőek, alapvetően leginkább a fiatal bojárok köreiben. Az 1860–70 közötti időszakban jelentős arányú változások következtek be az intézményi struktúrában is, hiszen a Nyugat felé fordulás közintézmények, egyetemi rendszer, törvények, alkotmány, parlamenti rendszer átvételét is jelentette. Problémát jelentett az, hogy a modernitás jelentős urbanizációs folyamatokat és a polgári réteg markáns jelenlétét feltételezte, a román társadalom azonban a nagybirtok és a paraszti réteg kettősségére épült abban a korszakban, a lakosság 81,2%-a még a 19. és 20. század fordulóján is a rurális térségben élt (Boia 1999).

A román kultúrát sokáig nem a nemzet eszméje, hanem az ortodox eszme uralta, de ezen markánsan változtatott a 18. század végén formálódott ún. *Erdélyi Iskola* (Boia 1999). Érdekes, hogy miközben az erdélyi románokra nem hatott a reformáció, az ellenreformáció iránt annál inkább fogékonyak voltak, így ebben a korszakban (a 17. század végén és a 18. század elején) az erdélyi románok közel fele tért át a görög rítusú katolikus vallásra, amelyet Alexandru Cistelean a románok számára a korszak „egyetlen szellemi forradalma”-ként értékel. Az erdélyi románság szempontjából a görög katolikus egyház szerepe és története meghatározó jellegű (Cistelean 2001, 2002). „A Román Unitus Egyház nyitotta meg a románok előtt a városokat, s tette lehetővé számukra a mesterségekben, a szabad pályákon és a közigazgatásban való tevékenykedést. Ennek az egyháznak az iskolájából kerültek ki nemcsak az Erdélyi Iskola képviselői, hanem a kor román értelmiségei is” (Cistelean 2001, 1). Láthatjuk tehát, hogy az erdélyi román értelmiség és polgárság kialakulási folyamatában ennek a vallásnak és egyháznak milyen nagy szerepe volt. A görög katolikus egyház szerepét ily módon vizsgálva jól látható, hogy a románság nemzetté válásának szempontjából Erdély milyen központi szerepet töltött be, illetve Erdély vallási palettáján milyen jelentős színfolt a görög katolikus szellemiség, amely mára sajnos kis létszámban reprezentált.

Az Erdélyi Iskola tagjai Bécsben és Rómában kaptak képzést, és megszállottan igyekeztek a románok latin származását igazolni. „Munkásságuk jelentős forrásává vált a román térség Nyugat felé való tájékozódásában, de az erdélyi írástudók hangütése – akik idegen uralom alatt élő paraszti társadalom képviselői voltak – csak akkor talált visszhangra, amikor a két román állam vezető rétege elhatározta a nyugati minta átvételét” (Boia 1999, 20).

Miután a románok elszakadtak a görög, a török és végül az orosz mintától is, az úrt nyugati modellekkel kívánták feltölteni. Az oktatásnak is nagy szerepe volt a románok Nyugat-orientációjában. A román politikai elit és a kis számú értelmiség sokat utazgatott Nyugatra, különösen Franciaországba és Németországba, közülük jó néhányan tanulmányi célokból. Ezekben az országokban a románoknak lehetőségük volt inspirálódni az aktuális nyugati ideológiákból: a romantika, a liberalizmus, valamint a nacionalizmus és konzervativizmus különböző válfajai hatottak rájuk (Hitchins 1992).

A fő iránymutató azonban Franciaország és a francia minta maradt a románok számára. Ez egybecsengett a latin eszmével, így a francia modell követése alapvetően a latin gyökerek igazolására is szolgálhatott (Spiridon 2006). A román 1866-os alkotmány az 1831-es belga alkotmány alapján készült, a belga dokumentum pedig erősen frankofon hatással bírt. A francia nép, amely a „legbonyolultabb intelligenciával” rendelkezik, és amely a világ „legtökéletesebb nemzete” (Dumitriu Drăgicescu – 1907), olyan példa volt a románok számára, mely „az egész modern román civilizáció” genezisének alapjául szolgálhatott (Pompiliu Eliade – 1898). Ezek a túlzások jól mutatják a korszak francia-bűvöletét. Az értelmiségi a francia nyelv ismerete által mutatkozott meg többek között, és ez fennmaradt a kommunizmus térnyeréséig (Boia 1999). Megjegyzendő, hogy Romániában a mai napig kultusza van a francia nyelvnek, és habár a globális angol nyelv térhódítása Romániában is egyértelmű, utána még mindig a francia nyelv tanulása a legnépszerűbb.

A Nyugat-orientációt azonban nem szemlélte és vallotta egységesen a románság. Voltak olyan írók és gondolkodók, akik a Kelet és Nyugat egyensúlyának kialakítását hangsúlyozták a román társadalomban és a politikai életben (Spiridon 2006). Ilyen volt például Ioan Ghica (1816–1897) is, aki diplomata, politikus, matematikus, író, pedagógus, közgazdász volt egy személyben, aki ötször töltötte be a miniszterelnöki tisztséget és négyszer volt a Román Akadémia elnöke. *Convorbiri economice* című könyvében, amelyet a montesquieu-i Perzsa levelek mintájára írt, kihangsúlyozta, hogy ellenzi a külföldi minták vak imitálását, hogy miközben híve a fejlődésnek, de Romániának ki kell találnia önmagát (Spiridon 2006). Szorgalmazta az iparosítást és a belső kereskedelem felélénkítését is. Ghica Párizsban tanult, de éveket töltött Isztambulban is, ahol funkciót is kapott 1853 és 1859 között. A kettős, keleti és nyugati hatás keveredett gondolkodásmódjában és előbb említett könyvében olyan alapvető kérdéseket tett föl, amelyek jól szemléltetik a románság akkori útkeresését: „Hol tartunk, és merre megyünk? Íme egy kérdés, amelyet ezerszer fel kell tennie minden jó románnak, aki kicsit is gondolkodik”; „Mi egy nemzet és melyek az alkotó elemei?” (Ghica 1879, 13–14)

Voltak a nyugatosításnak ellenzői is, akik hangsúlyozták az ország agrárkarakterét és azokat a hagyományokat, amelyek ebből fakadtak. A „tradicionalisták” és a nyugat-orientációt javaslók közötti vita a II. világháborúig jellemezte a román értelmiséget (Hitchins 1992). Az 1860-as években a nyugati modellek átvételének legmarkánsabb kritikusai az ún. *Junimea* (Fiatalság) csoport volt, kik között ott találjuk Titu Maiorescu irodalomkritikust és politikust, a csoport alapítóját és Mihai Eminescu költőt is. Hangsúlyozták, hogy a román társadalom sajátosságait mélységében nem tudják megváltoztatni a nyugatról válogatás nélkül átvett modellek, Románia agrárjellegű ország marad minden nyugati hatás ellenére. A *Junimea* véleményét osztották még az őket időben követő tradicionalista értelmiségi csoportok is, mint a *Sămănătoristi* (Magvetők) Nicolae Iorga történész vezetésével, vagy a *Poporanisti* (Populisták), akiknek frontembere Constantin Stere ügyvéd és újságíró volt (Hitchins 1992).

Az európaizálás, nyugatosítás szószólói közül megemlíthető Eugen Lovinescu irodalomkritikus és Ștefan Zeletin közgazdász, szociológus, akik a 20. század elején átfogó kutatást végeztek a modern Románia geneziséről, és úgy gondolták, hogy a Nyugat felé fordulás szükségszerű történelmi lépés volt, amelynek köszönhetően az európai hatás érvényesülhetett az országban. A belső erőkhöz képest inkább ezt a hatást látták mérvadónak a modern Románia fejlődésében (Hitchins 1992).

A 20. század második felében Romániára zúduló szovjet-orosz hatás visszavetette a Nyugat befolyását, az ország ismét Kelet felé fordult. A 20. század közepére a Szovjetunió mítosza ráépült a már meglévő hagyományokra, és a szovjet modell utánzása radikálisá vált. „A francia minta, az ösrögös minta és a szovjet minta a maguk korában és hívei számára mind-mind valóságos vallások voltak” (Boia 1999, 201).

Románia számára az ismételt Nyugat felé fordulás csak a rendszerváltás után vált ismét időszerűvé és lehetséges úttá. Az Európai Unióhoz való csatlakozás lehetősége az „európaizálás” új útját jelentette, és elindított egy versenyt a poszt szocialista blokkban, amelyből Románia sem maradhatott ki. „Az európai integráció és a társadalmi struktúrák korszerűsödésének arányában csökkennek majd a román és a nyugati arcél közötti különbségek. De nem fognak eltűnni! Sem a Nyugat, sem a román térség, s még kevésbé az európai a maga egészében, nem egyformák és nem is lesznek azok. Remélhetjük azonban, hogy mindaz, ami másokhoz közelít bennünket, erősebbnek bizonyul annál, mint ami elválaszt vagy amiről mi úgy érezzük, hogy elválaszt bennünket” (Boia 1999, 190).

Közép-Európa a román diskurzusban

Saját vallomásaik alapján a román értelmiség megkésve érkezett a Közép-Európa-diskurzus színterére. Felelevenítik, hogy a hetvenes és nyolcvanas években a cseh, magyar és lengyel értelmiségiek újraindították a térségben a Közép-Európáról való gondolkodást (Kundera, Szűcs Jenő, Konrád György, Bibó István, Czesław Miłosz), de a románok nem vettek részt közvetlenül a koncepció kidolgozásában (Tismăneanu 1997; Iordachi 2012). Csupán önálló reflexiók születtek és azok is alapvetően a külföldön élő román értelmiségi diaszpóra körében, például a drámaíró Eugène Ionesco vagy Emil Cioran tollából. Ionesco szerint Közép-Európa nem csupán egy nagy geopolitikai térség, hanem egyfajta mentális tér, amelyből mai napig profitálunk intellektuális értelemben is. Az abszurd drámák szerzője a térséget a kultúrák egyedi keverékének látta, amely több, mint a nemzeti hagyományok „spirituális mozaikja”, a „multietnikus konvergenciák” és az „intellektuális szinkretizmus” tere is egyben. Ezen térség jövőjét tekintve Ionesco azt vallotta, hogy megszületik majd benne egy kiegyensúlyozott konföderalizmus, középpontjában a román–magyar történelmi megbékéléssel (Iordachi 2012, 50).

Habár a 90-es években az ideológiai és politikai reflexiók miatt kialakult egyfajta mentális gát okán Közép-Európa témája először tabu volt, viszont az évtized előrehaladtával és a történelmi események hatására vonzó kulturális és politikai paradigmává vált a román politikusok és értelmiségiek számára, amellyel legitimizálhatták az európai integrációs törekvéseket (Citirigă 2015, Iordachi 2012). Ion Aurel Pop történész szerint Közép-Európa nem egy pontosan lehatárolható földrajzi, hanem civilizációs entitás, amelyet multietnikus, vallásilag és kulturálisan sokszínű és egyenlő súlyú országok alkotnak. Nincsenek a térségben szuperhatalmak, de a nagyhatalmaknak figyelembe kell venniük a közép-európai országok akaratát (Pop 2001). Alexandru Paleologu politikus, diplomata és író szerint evidens, hogy Erdély Közép-Európához tartozik, de be kell ismerni, hogy Havasalföldre a Balkán nagyon nagy hatást gyakorolt, még akkor is, ha nem a Balkánhoz tartozik. Andrei Pleșu filozófus, művészettörténész és író véleményében Közép-Európa a „keveredések és kombinációk eufóriája”, a kontrasztok világa, ahol találkozik a „Paradicsom és az Apokalipszis”, „vidám és melankolikus”, valamint „polgári és abszurd” egyszerre (Citirigă 2015, 305).

Constantin Iordachi olvasatában kevés olyan történelmi régió létezik, amely ennyire komplex lenne, mint Közép-Európa. Elkülönít két definíciót:

1. szűkebb értelemben szerinte Közép-Európa a következő országokat fedi le: Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Ausztria és Szlovénia;

2. tágabb értelemben beletartozik még: Nyugat-Ukrajna, Nyugat-Fehéroroszország, Erdély, Észak-Olaszország, Németország, Svájc és Liechtenstein.

Amint láthatjuk, Iordachi nem egész Romániát, hanem csak Erdélyt tekinti Közép-Európához tartozónak, és kifejti, hogy Erdély, Bukovina és Bánát a valamikori Habsburg modernizációs projekt része volt, és ezáltal Közép-Európához tartoznak. Kiemeli továbbá, hogy a románok számára bármennyire is fájó, de a Közép-Európa-definíciók legnagyobb hányadából Románia kimarad. A visegrádi országok szövetségét Iordachi kiemeli mint Közép-Európa nagy összefogását, „elit klubját”, amely nem csupán a földrajzi közelség, hanem történelmi rokonság és közös geopolitikai érdekek, célok mentén született. Románia is szeretett volna ehhez a szövetséghez tartozni, de Václav Havel nem engedte, hogy Románia visegrádi tag legyen (Iordachi 2012, 49–51).

A román értelmiségi körökben sokáig elmaradt a Közép-Európa eszme és fogalom szisztematikus feldolgozása. Az áttörést az 1996-os választások jelentették, amely után külön interdiszciplináris kutatócsoportot hoztak létre *A Treia Europă* (A harmadik Európa) névvel. A „harmadik” jelző Közép-Európa Nyugat és Kelet közötti elhelyezkedésre utal. A központot Temesváron alapították, a Bánát szívében, ahol az etnikai és kulturális sokszínűség, valamint a többnyelvűség természetes állapot. A csoport célul tűzte ki Közép-Európa tanulmányozását mint „geopolitikai toposzt”, „mentális-érzelmi mátrixot” és „kulturális modellt” (Babeți 1997, 12). Másik céljuk a Közép-Európa fogalom meghonosítása, viták és eredmények bemutatása egyrészt egy folyóirat elindításával, amelynek címe szintén *A Treia Europă*, másrészt pedig szemináriumok és beszélgetések rendezésével. A csoport vezetői Adriana Babeți és Cornel Ungureanu voltak, pénzügyi támogatója pedig a Soros Alapítvány. A program első lépése egy könyv megjelentetése volt, amelyben a román közvélemény és a román értelmiség számára számos, korábban Közép-Európáról megjelent tanulmányt, írást közöltek antológia formájában. A könyv 1997-ben jelent meg, címe *Europa Centrală: nevroze, dileme, utopii* (Közép-Európa: neurózisok, dilemmák, utópiák). Az egyetemi körökből kikerült csoporttagok (főleg a Vest Egyetem játszott fontos szerepet) szerették volna újrafogalmazni a Közép-Európa fogalmat és újra a középpontba helyezni néhány olyan elfelejtett periférikus térséget, mint Bánát és Bukovina.

A csoport a következő évben új könyvet jelentetett meg, címe hasonlít az előzőhöz: *Europa Centrală: memorie, paradis, apocalipse* (Közép-Európa: emlékezet, édenkert, apokalipszisek). Ebben a térségből származó szerzők, írók munkáit gyűjtötték egybe és fordították román nyelvre (Babeți-Ungureanu 1998).

Az *A Treia Europă* csoport munkásságának köszönhetően a romániai diskurzusban elterjedt és hétköznapivá vált a Közép-Európa fogalom használata és megerősödött Románia Közép-Európába való pozicionálása a dél-kelet-európaiság rovására (Iordachi 2012, 51–52).

Erdély és Románia: geopolitikai sajátosságok

Erdély sajátos helyzete a mai Románia területén sok vitát kavart és számos kérdést vetett fel. A 2000 és 2002 között publikált román és magyar nyelven kiadott *Provincia folyó-*

iratban elindult egy geopolitikai elemzéssorozat, amely újraexponálta a Közép-Európa-kérdést, és ezen belül értelmezni igyekezett Erdély helyzetét. A témával foglalkozó szerzők aktualizálták a Szűcs Jenő által leírt történeti makrorégiók kérdését (Szűcs 1983), beleszöve Huntington (Huntington 1989) és mások modelljeit.

Az *erdélyi kérdés* című tanulmányában Molnár Gusztáv ezt a témát már 1997-ben feldolgozta (Molnár 1997), és ezen írás vitát és párbeszédet generált a Pro Európa Liga által 1998-ban szervezett, kolozsvári beszélgetés alkalmával. Az értelmiségi párbeszéd szerkesztett változatát az Altera 9. száma *De la „problema transilvană” la „problema europeană”* címmel 1998-ban leközölte. (Az Altera a Pro Európa Liga által kiadott folyóirat volt). A vita leiratából kiderül, hogy miközben Bakk Miklós és Molnár Gusztáv fontosnak tartja az Erdély-problematika felvetését, addig az irodalomkritikus Alexandru Cistelean (később a Provincia egyik felelős szerkesztője) és a történész Sorin Mitu az „erdélyi kérdéshez” egyelőre szkeptikusan és óvatosabban álltak hozzá. A Provincia folyóirat megszűnése utáni időszakban tartott fórumokon ez a kérdés újból felmerül (lásd például Enache–Szokoly 2004).

Molnár Gusztáv a Provincia hasábjain (Molnár 2000) feldolgozta Jacques Lévy francia geográfus nézeteit (Lévy 2001), miszerint Európában „a latinok és ortodoxok közötti választóvonal nem a tulajdonképpeni vallási törésvonal kivetülése a külső valóságra, hanem egy komplex történeti-geopolitikai dinamika eredménye” (Molnár 2000, 2). Molnár Huntington véleményét is beleszövi mondandójába, aki szerint az ortodox civilizáció geopolitikai értelemben még mindig jelentős szerepet játszik, magállamával, Oroszországgal az élen. A kelet-európai ortodox államok azonban egy jelentős problémával néznek még mindig szembe, és ez alapvetően az irányultság kérdése, amelyre már utaltunk. Ez arra a már említett civilizáció-történeti folyamatra vezethető vissza, amely a 18. század elejétől a 19. század közepéig egyfajta civilizációváltást eredményezett, és így ez a posztbizánci térség a nyugati civilizáció részévé vált. Intézményesülési és intézményépítési szempontból azonban a folyamat problematikusnak tekinthető, mert a konvertálódó térben nem módosultak a „hagyományos mentális struktúrák és társadalmi viszonyok”, ahogyan azok megváltoztatták a nyugati társadalmakat (Molnár 2000). Ez lehet az egyik jelentős oka annak, hogy az ortodox térség országai nem tudnak nyugati mintára kialakított modern polgári nemzetállamokat építeni, és megrekedtek egy olyan nemzetállam-építési szinten, mely Nyugat-Európában már meghaladott.

A modern állam kiépítésének ez a problematikája alapvetően abból adódik, hogy a modern állam modelljét ebbe a térségbe csak „exportálták”, így ezen eszme „eredete, dinamikája és körvonalai egy másik, eltérő kulturális mátrixban keresendők, egy olyan kultúrában, amelynek más a kulturális tökéje” (Schöpflin 2001b, 10).

A témában kialakult diskurzus egyik román résztvevője, Sabina Fati is, elemozve Délkelet-Európa lehetőségeit, megpróbálta megfogalmazni a lemaradás okait. Emellett nyilván Fati a felzárkózás lehetőségeit nagyon is valósnak látatja: „Ennek a térségnek a lemaradása nem új keletű, ügyetlensége, tehetetlensége, dilemmái nagymértékben befolyásolták politikai és gazdasági fejlődését. Az összetett nemzetiségi keveredés szintén felelős Délkelet-Európa ingatagságáért és rendezetlenségéért. A – heterogén állapot hátránya – és a késői modernizálás azonban nem jelenti automatikusan azt, hogy az európai délkelet örökre befejezetlen konstrukció marad” (Fati 2002, 7). Érdekes momentum Fati érvelésében a nemzetiségi heterogenitás kérdésének felvetése és annak negatív konnotációjú meghatározása: a rendezetlenség és határozatlanság egyik okozója a térség etnikai sokszínűsége.

A civil társadalom kiépülésének korlátait Caius Dobrescu e térség kontextusában szintén a megkésett modernizáció számlájára írja, de bizakodva tekint a 2000-es évek elején lezajló folyamatokra, amikor szerinte a civil társadalom kiteljesedni látszik (Dobrescu 2002).

Molnár Gusztáv felvetette azoknak a régióknak a sajátos helyzetét, amelyek ún. „Közép-Európa fragmentumok”, de sorsuknál fogva egy előbb említett „civilizációs zsákutcában vergődő” országhoz tartoznak. Molnár ebbe a kategóriába sorolja Erdélyt is, akárcsak Vajdaságot, Kárpátalját, Galíciát vagy Bukovinát, és „rab provinciáknak” nevezte őket. Európaizálásuk zálogát Molnár csakis a régión belüli (többséget és kisebbséget összekovácsoló) konszenzusban látta (Molnár 2000).

Közép-Európa (benne Erdély) és a keleti térségek különbségeit tekintve Schöpflin György felhívta a figyelmet a vallási sajátosságokra is: a katolikus és a protestáns gondolkodásmód és értékek hatottak egymásra és versengtek egymással nagyfokú változásokat generálva, „a változás maradványai pedig idővel kialakították azt a gondolatvilágot, amely kognitív mátrixát képezte az újabb változásoknak”. Közép-Európát és a nyugati kereszténységet ilyen értelemben a változások és a megújulás jellemezte, míg az ortodox világra a stagnálás és mozdulatlanság jelzői illenek (Schöpflin 2001a, 10). (Lásd erről bővebben Miklósné Zakar 2010).

Közép-Európa a földrajztankönyvekben

Érdekes megfigyelni azokat a sajátosságokat, ismereteket, amelyeket Európa nagyrégiói és Románia európai elhelyezkedése kapcsán az oktatásban továbbadtak az általános és középiskolai diákoknak. Cezúrának tekinthető a vizsgálatban a rendszerváltás időszaka, tehát azt várnánk, hogy ezen időszak előtt és után két különböző felfogással találkozunk a tankönyvekben.

A kronológiát, és nem az osztályok számát tekintve a változás a következőképpen írható le. Az 1981-ben kiadott XII. osztályos Földrajz tankönyv kiemeli, hogy Románia három európai „körzet” (sector), a déli, a keleti és a közép találkozásánál helyezkedik el, és ez befolyásolja az ország éghajlatát és növényvilágát is. Romániát a kontinens délkeleti részére helyezi, nem használja a Délkelet-Európa kifejezést, hangsúlyozza, hogy egyenlő, 2400 kilométeres távolságra helyezkedik el az Atlanti-óceántól, a Jeges-tengertől és az Ural hegységtől, de csupán 900 kilométerre a mediterrán tengertől. A tankönyv alapvetően dunai, kárpáti és tengeri országgént definiálja Romániát és kiemeli tranzitor-szág jellegét, amely jellegzetesség révén összeköti Nyugat- és Közép-Európát Kelet- és Dél-Európával (Tufescu–Giurcăneanu–Mierlă 1981, 5).

Az 1986-ban kiadott VII. osztályos tankönyv, amely Európa és Ázsia földrajzi sajátosságait elemzi (Ministerul Educației și Învățământului 1986), bemutatja Európa részeit: Dél-Európát, avagy a mediterrán térséget, Nyugat-Európát avagy „Óceáni-Európát”, Közép-Európát, Észak-Európát és Kelet-Európát. Közép-Európát a tankönyv a következő országok által definiálja: Ausztria, Csehország, Svájc, NSZK, NDK, Liechtenstein, Lengyelország, Románia és Magyarország (ebben a sorrendben). Tehát még a rendszerváltás előtt, néhány évvel az előbb elemzett tankönyv megjelenése után Romániát már Közép-Európába pozicionálják.

Szintén 1986-ban adták ki a VIII. osztályos Földrajz tankönyvet, amely Románia helyzetét Európában a következőképpen határozza meg: Románia „majdnem a kontinens közepén helyezkedik el” (Giurcăneanu–Mușat–Ghica 1986, 7). Kihangsúlyozzák, hogy a 25° kele-

ti hosszúsági kör és a 45° északi szélességi kör metszéspontjában található az ország, az Ural- hegységtől és az Atlanti-óceántól egyenlő távolságra, a „Földközi-tengerhez közelebb, mint a Jeges-tengerhez”. Jóindulattal feltételezzük, hogy ezek az elnagyolt leírások talán a korosztály sajátosságai miatt határolják be ilyen furcsán az ország európai helyét, hogy majd a XII. osztályban már pontosabb adatokat is adhassanak a diákoknak.

A rendszerváltás előtt a romániai magyar kisebbséghez tartozó diákoknak Románia földrajzát és történelmét román nyelven kellett tanulniuk akkor is, ha magyar tagozatos osztályba jártak. Ez természetesen nem érte el azt a célt, amit a koncepció kiötlői ennek a rendszernek szántak, mert így nyilván sokkal nehezebben fogadták be és tanulták meg az új információkat a magyar diákok, és talán még a kognitív távolság is nőtt a tananyag tárgya és a befogadó diák között.

A rendszerváltás után készült tankönyvek közül egyet emelnék ki. Érdekes módon Románia kapcsán egy szintézist kapunk az előbb felvázoltak mentén néhány indoklással fűszerezve. Egyrészt ismét olvashatjuk azt a kitételt, miszerint az ország kárpáti, dunai és tengeri térség, de itt kibővül egy új jelzővel is: mindezek mellett az ország pannóniai (*panonică*) is, mivel a Pannon-síkság az egyik alkotó eleme (Mândruț 2008, 8). Másrészt Románia elhelyezkedése kapcsán a tankönyv kimondja, hogy az ország a kontinens délkeleti részén helyezkedik el, de Közép-Európához tartozik. Ez utóbbit a Kárpátok és a Duna jelenlétével magyarázza, mely természeti elemek az országot Közép-Európához kötik, tehát Románia oda is tartozik (Mândruț 2008, 10).

Látható tehát, hogy a Közép-Európa felé való orientáció nem a rendszerváltás következménye a földrajz tankönyvekben, hanem más indokok miatt került be az oktatásba a nyolcvanas évek közepétől. A rendszerváltás inkább új elemekkel gazdagította az ország elhelyezkedésének pontos leírását és definiálását, meghagyva a délkeleti pozíciót, de egyértelműsítve a Közép-Európához való tartozást és bevezetve a pannóniai jellegét.

Történelmi régiók és mentális terek Romániában

Nagy-Románia létrejötté 1918 végén több társadalmi, politikai, közigazgatási és gazdasági problémát indukált az új államban. Az oly különböző történelemmel és hagyományokkal rendelkező országrészek sokfélesége hátráltatta az egységesítő központosítási törekvéseket. A különbségek napjainkra is fennmaradtak, ezt a szociológusok, a választási eredmények területi megoszlásai, a gazdasági különbségek, az etnikai jellegzetességek is alátámasztják.

A román köztudatban és a szakirodalomban is tetten érhető Románia különböző szempontú térségi felosztása, amelyeket napjainkban a szakirodalom már mentális tereknek nevez és ezek hierarchiába szerveződését a következőképpen írja le:

– *a nemzeti mentális tér;*

– *provinciák, földrajzi-történelmi terek:* Dobrudzsa (Dobrogea), Munténia (Muntenia), Olténia (Olténia), Bánát (Banat), Körös-vidék (Crișana), Erdély (Transilvania), Máramaros (Maramureș) és Moldova;

– *etnográfiai terek (țara-k):* amelyeket sajátos kultúra, szokások és hagyományok jellemeznek;

– *lakhely szerinti terek, települések;*

– *metropolisz terek* (különösen a főváros agglomerációja) (Cocean 2008, 37).

Jelen keretek között a fenti mentális terek közül a nemzeti, a történelmi és az etnográfiai terekről, térségekről nyílik lehetőség részletesebb leírást adni.

A nemzeti mentális tér

A nemzeti mentális tér egy hosszú időszakon keresztül szerveződő entitás, amely a területet, a nyelvet és a kultúrát egyaránt magába foglalja. A román szakirodalom a román nemzeti mentális tér kialakulásának négy szakaszát különbözteti meg:

1. a *dák szakaszt* (i.e. 2. század – i. sz. 106), amelyen belül a Kárpátok központi elemként jelennek meg;

2. A *dák–római szakaszt* (106–275), amely szakaszban a dákok és rómaiak keveredése eredményeként felsejlett a kommunikáció új eszköze, a sajátos latin eredetű nyelv és a római kulturális mátrix kiteljesedett;

3. Az *elő-román szakaszt* (275 – 6–7. század), amikor a román nép jellegzetességei megjelentek;

4. A *román szakaszt* (a 8. századtól napjainkig), amely a struktúrát és a funkciókat kiteljesítette, befejezte (Cocean 2008).

Román szempontból a teljes román nemzeti mentális tér megegyezik az 1918 és 1940 közötti Románia területével (Cocean 2008). Ennek a térségnek a térképét ábrázolja a 3.4.1 ábra.

3.4.1 ábra: Románia térképe 1918 és 1940 között

Forrás: Cocean 2008, 37.

Habár a mai Románia határai ehhez képest módosultak 1940–44 között, a románság mentális tere továbbra is kiterjed a valamikori Nagy-Románia egészére.

A provinciák, történelmi régiók mentális terei

Románia országrészei jól körülhatárolhatóak, a szakirodalom által provinciáknak is hívott térségeik pedig a mai napig megőrizték sajátosságaikat. Ennek következtében a regionális identitás kialakulásában és megőrzésében is nagy szerepe volt az országrészek, provinciák egyediségeinek.

A három nagy országrész: Erdély, Moldova és Havasalföld (Wallachia), amelyeket a román szakirodalom „három román országnak” hív (Cocean 2008), kisebb provinciákra oszthatóak: Bukovina, Moldova; Máramaros, Körös-vidék, Bánát és a történelmi Erdély; Olténia és Munténia, valamint Dobruzsza. Ezeket a tereket Pompei Cocean *provinciális mentális tereknek* nevezi (Cocean 2008).

Erdély és részei

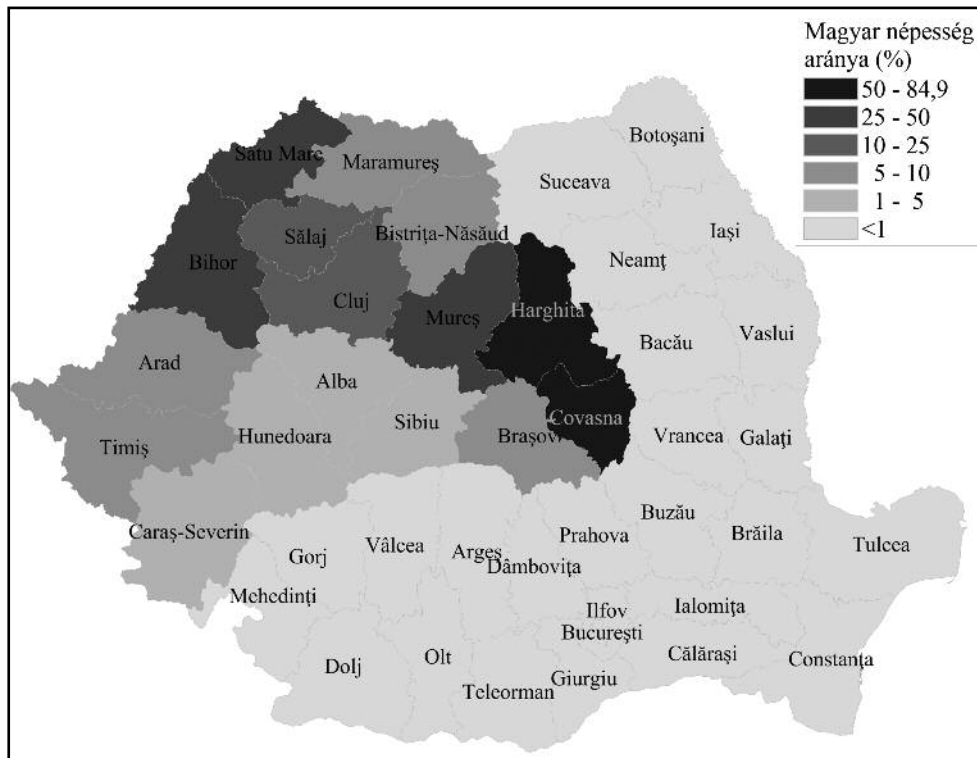
Erdélynek mint területi egységnek mindig volt egyfajta különállása, elszeparálódása, ennek ellenére szervesen együtt értelmezendő a magyar történelemmel, viszont a románok szerint a román történelemmel is. Buda törökök általi elfoglalása óta, vagyis 1541-től beszélhetünk önálló Erdélyi Fejedelemségről, amikor az ország három részre szakadt. Ilyen formában Erdély 150 évig független államként élt, viszont a nagyhatalmak saját érdekeiket szem előtt tartva mindig korlátozni (vagy megszüntetni) akarták ezt a függetlenséget. Az I. és II. Diploma Leopoldium végül beolvasztotta Erdélyt a Habsburg Birodalomba, így Erdély megszűnt külön állam lenni. Ellenpróbálkozásként a Rákóczi-szabadságharc idején összehívták az erdélyi országgyűlést és Rákóczi Ferencet erdélyi fejedelemmé választották, vagyis Erdélyt önálló államként kívánták elismertetni. (Rákóczi már előbb a Magyarország fejedelme címet is megkapta a szécsényi országgyűlésen.) Erre a „titulushalmozásra” azért volt szükség, mert XIV. Lajos (a spanyol örökösödési háború idején) csak úgy volt hajlandó Rákóczival szövetséget kötni, ha Rákóczi nem úgymond lázadó „törvényes” uralkodó. Látható tehát, hogy Erdély függetlensége, önálló államisága milyen kulcskérdés. A Rákóczi-szabadságharc leverése után Erdélyt újfent beolvasztották a Habsburg Birodalomba, viszont II. József császár idején Erdély kormányzóságot kapott Nagyszében székhellyel. Ezzel a lépéssel Erdélyt megpróbálták elszakítani Magyarországtól. Az 1848. március 15-én megfogalmazott Tizenkét Pont utolsó szakasza kimondta az uniót Erdéllyel, vagyis azt, hogy Erdély elszakíthatatlan része Magyarországnak.

Erdélyt tekintve az alulról építkező regionalista folyamatok több pilléren alapszanak. Egyrészt alapoznak a történelmi, etnikai, kulturális egyediségre és a gazdasági vezető szerepre. Erdély sajátos történelmi meghatározottsága valóban jelentős mértékben megalapozza azt az érvelést, miszerint a térség külön való entitásként kezelendő.

Erdély sajátos etnikai térképe jelentős változásokon ment át, akár ha csupán a II. világháborút és az azt követő évtizedeket vesszük is alapul. A román–magyar–szász–zsidó etnikumok aránya is nagyban megváltozott, hiszen az erdélyi zsidóság nagyarányú deportálása a világháború idején, majd a Ceaușescu-korszakban végrehajtott tudatos módosítások megbontották a hagyományos etnikai egyensúlyt a térségben. A szászok legnagyobb része kitelepült az NSZK-ba, ehhez a román kormány is hozzájárult azzal, hogy fejkvóta fejében „eladta” őket a nyugat-német államnak. A regáti románok tömeges betelepítése a szocialista iparosítás erdélyi térségekbe telepített iparágainak munkaerő-ellátását és az etnikai arányok tudatos szétverését szolgálta.

Mára már elmondható, hogy a Székelyföldet kivéve, ahol a magyar kisebbség aránya még mindig domináns, Erdélyben egy kisebbség sem rendelkezik nagyobb fokú térségi koncentrációval. Ezzel a ténnyel megkérdőjelezhető Erdélynek az ország többi részétől való etnikai-kulturális törésvonal mentén történő elkülönülése, leginkább regionális törésvonalról beszélhetünk e tekintetben. Mindenesetre az a multikulturális sokszínűség, amelyet Erdély még mindig fel tud mutatni, sajátos és egyedi jelenség Kelet-Közép-Európában.

3.4.2 ábra: A magyar lakosság aránya Erdélyben a 2011-es népszámlálás alapján

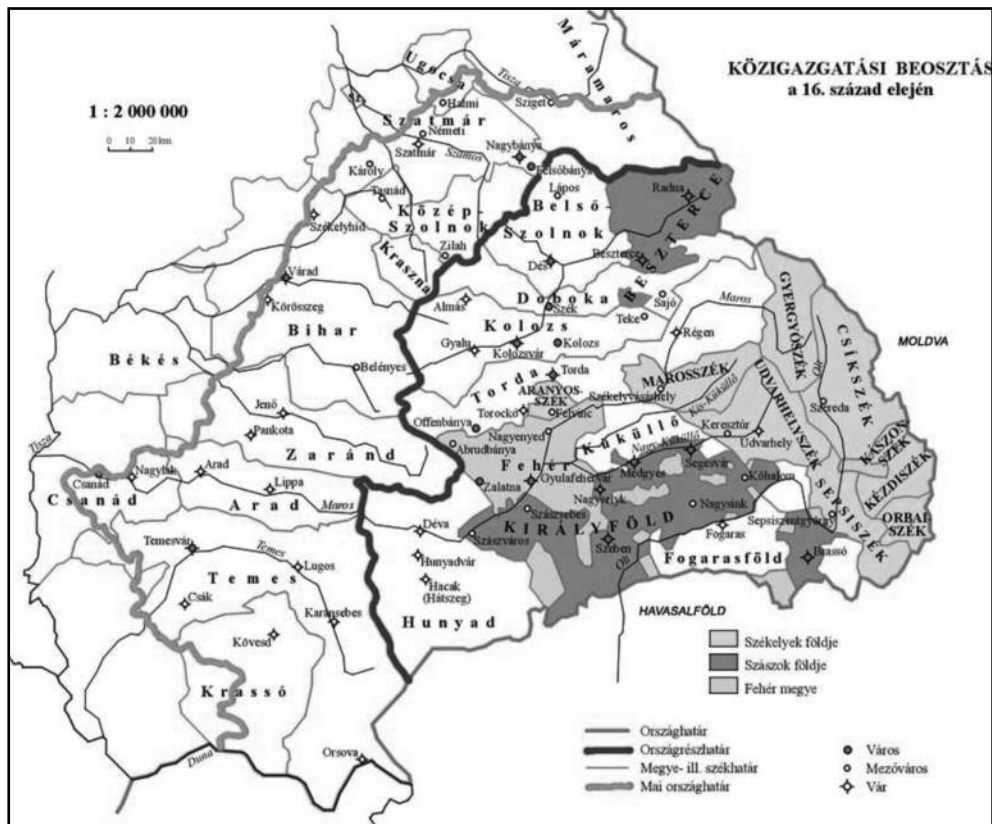

Forrás: Népszámlálás 2011 adatok alapján szerk. Hardi T.

A mai szóhasználatban Erdély mint nagy provincia magában foglalja a Partium, Bánát és a történelmi Erdély térségét. A román szóhasználatban nem szerepel a Partium elnevezés, a románok a Nyugati-Alföld elnevezést vagy Körös-vidéke (Crişana) nevet használják.

A *Partium* fogalmának precíz területi lehatárolása nehézkes, mivel határai folyamatosan változtak. Magyarul az elnevezés jelentése 'részek', mivel hol része volt az Erdélyi Fejedelemségnek, hol pedig elcsatolták tőle. A török hódoltság idején az Erdélyi Fejedelemség kvázifüggetlen állam volt, a szultán vazallus államaként teljes függetlenséget nem élvezett. Nyugati határvonala sokat változott a hozzácsatolt vagy elcsatolt részek miatt. A trianoni határmódosítás után Partium Románia része lett, ma már az ország északnyugati megyéit értik alatta: Szatmár, Bihar, Szilágy és Máramaros megyéket.

3.4.3 ábra: A történelmi Erdély (nyugatról vastag vonallal határolva) és a mai Erdély határai

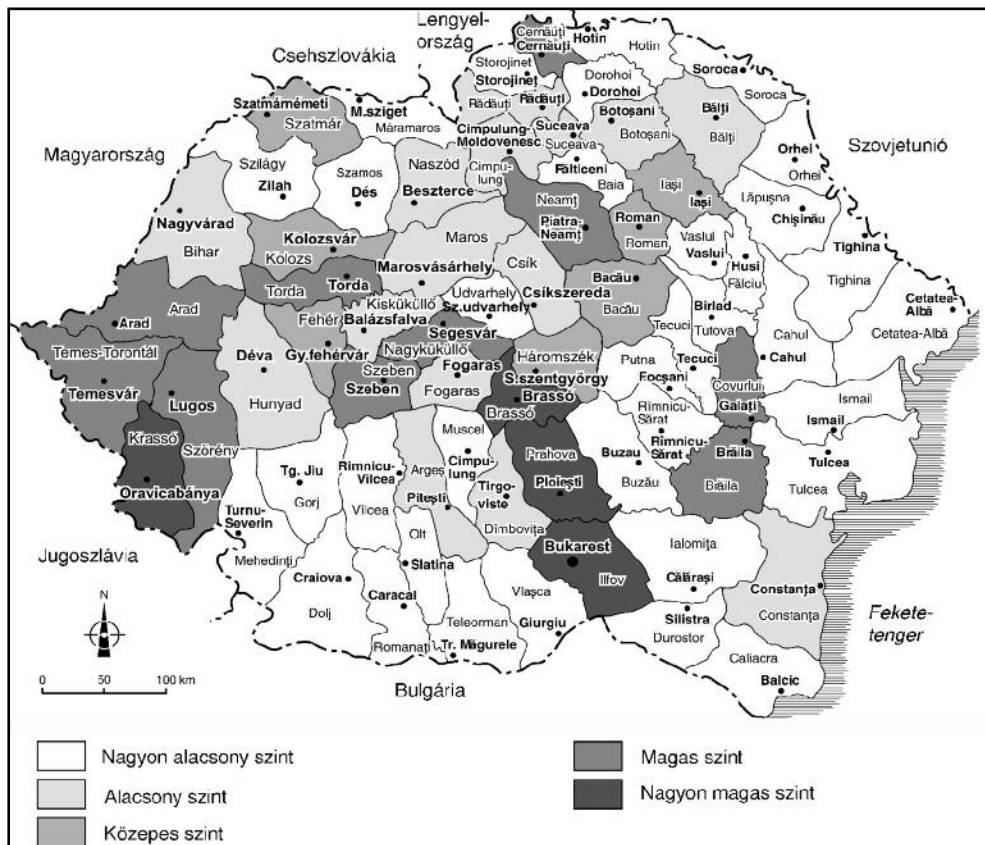
Forrás: http://sites.google.com/site/dumitrufa/_/rsrc/1271968148945/a-firtos-es-koerneyeke/Erdely-16-sz.jpg

A történelmi *Bánát* a Maros, az Al-Duna, a Tisza és a történelmi Erdély között terül el, de a trianoni határok kettészelték. Egyik része Romániához, a másik Jugoszláviához került. A térség híres gazdasági fölényéről, amelyet már a 19. században kivított magának. A bánáti társadalom sajátos multikulturális közege a románok, svábok, magyarok, szerbek, bolgárok és szlovákok egyedi egyvelegét jeleníti meg. Az erdélyi regionális identitás kialakulásához/kialakításához jó példát szolgáltat a bánáti, már feltérképezett identitás, amely sajátosan két fontos pilléren nyugszik: a rendkívül sokszínű etnikai összetételén, illetve a gazdasági fölényén, amelyet Bánát sokáig a magáénak mondhatott még Románián belül is.

Ami Románia két világháború közötti regionális különbségeit illeti, a történelmi Erdély és Bánát fejlettségbeli előnyei az időszak végéig vitathatatlanok. A 3.4.4 ábra jól mutatja Románia 1937-ben jegyzett területi fejlettségbeli eltéréseit, amelyek a két világháború közötti időszakban végig jellemezték az országot, mivel hiányzott az összehangolt területfejlesztési politika, és a gazdasági világválság hatása is utolérte az országot 1929–33 között. Sőt a különbségek csak nőttek, 1930-ig a nyugati régiók még dinamikusabban fejlődtek, főként az ipari vállalatok számát illetően, amely 53,5%-os többletet jegyzett a tör-

ténelmi Erdélyben, Bánátban és Bukovinában, miközben az ókirályságban ez az érték 22,4% volt. Bánát helyzete szembeűnő, ahol Románia lakosságának kb. 6,5%-a élt akkor, de ipari termelése Románia össztermelésének kb. 15%-át képviselte (Benedek 2008).

3.4.4 ábra: A romániai megyék ipari fejlettségi szintje 1937-ben:

Forrás: Benedek 2008, 53.

A történelmi Erdély területe a románság számára a román nép etnogenezisének központi tere (Cocean 2008). A román szakirodalom szerint a magyarság Erdélybe való betelepülése során már egész román etnikai tömbökkel találkozott (Săgeată 2006). A románok ezt a térséget Ardeal elnevezéssel is illetik, amely név a magyar Erdély szóból ered.

A történelmi Erdély keleti részén található Székelyföld azonban még mindig egy sajátos etnikai tér Erdélyen és Románián belül. A székelyeket a 12. században telepítették Dél-Erdélybe a határ védelme céljából. A tömbben élő magyarság ma három megyében helyezkedik el: Maros, Harghita és Kovászna megyékben, ebbe a térségbe egy 1224-es királyi rendelet révén kerültek, a dél-erdélyi helyükre szászokat telepítettek. A közigazgatásuk a földrajzi tagoltságukból is eredeztethető, az ún. székely székek kiterjedése a középkorban állandósult (Horváth 2003).

Napjainkban Hargita és Kovászna megyékben még mindig többségben vannak a magyarok, ezt támasztják alá a 2011-es népszámlálás adatai is. Hargita megyében 155.813 magyar és 16.096 román él, ugyanezek az adatok Kovászna megyére: 78.427 magyar és 21.303 román. Maros megyében az etnikai mérleg mára már a románok felé billen, 2011-ben 103.157 magyar és 127.696 román él a megyében. Székelyföld etnikai alapokra helyezett területi autonómiatörekvései ma már mindenki számára ismertek, a román politika és a regionalizációs folyamatok egyelőre elutasítják mind a törekvéseket, mind pedig a székelység által használni kívánt szimbólumokat.

Havasalföld

Havasalföld (Țara Românească, Wallachia) a 13. század végén, 14. század elején Negru-Vodă által született, amikor a vajda a Kárpátoktól délre fekvő térségeket egyesítette és egységes politikai-adminisztratív térséggé szervezte. A megalakulás pillanatától már két részre osztották: *Olténiára* (nyugati része) és *Munténiára* (keleti része). Ezek a térségek több megyére (judete) lettek osztva, a megalakuláskor Argeș, Prahova, Dâmbovița, Buzău és Râmnicu-Sărat megyékre, majd a 16. századi történelmi források lalomița megye megjelenését is lejegyezték. A megyék neve a rajtuk keresztül haladó folyó nevét tükrözte. A 17. században Ilfov és Olt megyékről is beszámolnak a leírások. Kezdetekben a megyék határai nem voltak precízen meghatározva, átmeneti zónák is megjelentek a megyék területei között (Săgeată 2006). A régi megyerendszer átalakulása során néhány megye eltűnt, a határok is megváltoztak, új megyék születtek. Napjainkban Havasalföldet 15 megye alkotja, ezek között Ilfov megye a fővárost is magában foglalja.

Moldova

Moldova létrejött a 14. század közepén Dragoș vajda nevéhez fűződik. Politikai és katonai okokból kifolyólag a térséget két részre osztották, a Felvidékre (Țara de Sus) és az Alföldre (Țara de Jos). Közigazgatásilag ún. *ținut*-ok alkották, amelyek közül a legrégebbik Putna volt. A 17. század végére Moldova felvidékét alkotó *ținut*ok: Agiud, Trotuș, Bârlad, Chighegiu, míg az alföldi részek: Suceava, Neamț, Roman, Vaslui, Drohoi, Iași és Cârlișturii. A *ținut*okat kisebb térségekre osztották, ezek neve: *ocoluri* (Săgeată 2006). A mai Moldova megyéinek nevei között visszaköszön néhány korábbi *ținut* megnevezése, napjainkban Moldovát nyolc megye alkotja. A moldvai térség az egyik legszegényebb nem csak romániai, hanem európai uniós viszonylatban is. *Bukovina* Moldovától 1775-ben a Konstantinápolyi Konvenció révén került a Habsburg Birodalomhoz. Bukovina biztosította az összeköttetést Galícia és Erdély között, tehát stratégiai jelentőséggel bírt. Nagy-Románia 1918-as létrehozása következtében Bukovina a román állam részévé vált, de 1940-ben elvesztette egy részét.

Dobruzsza

Dobruzsza történelmi régiójának legnagyobb része ma már Romániához tartozik, kis része Bulgáriához és Ukrajnához. Romániához való csatolása után, 1878-ban Dobruzsát három megyére osztották: Tulcea, Constanța és Siliștriu Nouă megyékre, majd két év múlva kettőre, Tulceára és Constanțára (Săgeată 2006). Románia egyik legszegényebb térsége, viszont etnikailag sokszínű: orosz-lipovánok, törökök és görögök is egyaránt élnek itt. A görögök

valamikor többségben voltak ebben a régióban, de ma már létszámuk 1.500 fő körül van a két dobrudzsai megyében (a 2011-es népszámlálás alapján).

A romániai történelmi régiókról egyre több összehasonlító munka születik a román szakemberek körében. Az egyik felmérés a Hofstede-féle kulturális dimenziók mentén vizsgálta a három nagy régiót, Moldovát, Havasalföldet és Erdélyt, ezek alapján próbálták a mentalitásbeli és kulturális különbségeket összegezni (Niculăesei–Tătărușanu 2008). A 3.4.1 táblázatba foglalt számok a Hofstede-dimenziók régiós jelenlétére adott igenek arányának százalékos megoszlását mutatják egy 2007 tavaszán készült kérdőíves felmérés alapján.

3.4.1 táblázat: A romániai régiók kulturális értékeinek indikátorai

Kulturális dimenziók	Moldova	Havasalföld	Erdély	Románia
Hatalmi távolság	85,45	83,80	78,00	82,41
Individualizmus	30,70	31,75	34,55	32,30
Maszkulinitás	47,00	43,25	45,80	45,35
Bizonytalanság kerülése	80,35	80,20	47,60	69,38
Jövőorientáció	29,00	35,15	43,65	35,93

Forrás: Niculăesei–Tătărușanu 2008, 201 alapján saját szerkesztés.

A táblázat értékeit elemezve a következő következtetésre jutottak az elemzők:

1. A *hatalmi távolság* mérése esetében a nagyobb különbség Erdély és a másik két régió között tapasztalható. Az óromániai térségekben a hatalmi távolság értéke magasabb, vagyis itt a lakosok jobban tolerálják a hatalom egyenlőtlenebb megosztását.

2. Az *individualizmus* indexe mindhárom térségben hasonló mértékű, de Erdélyben kicsit magasabb, vagyis ebben a régióban az egyéni érdekek, a személyes célok jobban artikulálhatóak.

3. A *maszkulinitás* indexe Moldovában a legmagasabb, de elmondható, hogy a nőieség értékei minden régióban erősen jelen vannak (gyengédség, szolidaritás, támogatás). Ezen eredmények értékelésekor a felmérés készítői kihangsúlyozzák, hogy a felmérést városi környezetben készítették.

4. A *bizonytalanság kerülése* esetében a regionális különbségek szembetűnőek. Moldova és Havasalföld értékei közel állnak egymáshoz, az érték magas, vagyis a szabályok és biztonság jelentősége ezekben a térségekben felértékelődik, az itt élő emberek kevésbé nyitottak a változás vagy kockázatvállalás irányába. Ezzel szemben Erdélyben ez az érték jóval alacsonyabb, vagyis az erdélyiek rugalmasabbak és könnyebben viselik a változásokkal járó új helyzeteket.

5. Az *időorientáció* tekintve a moldovaiak rövidebb távban gondolkodnak, az erdélyiek középtávban. Ez az érték kihat a megtakarítási hajlamra, a beruházási kedvre és egyéb gazdasági szemléletre.

Egy másik felmérés 2008-ból a modernitás mértékét vizsgálta Erdély, Havasalföld, Moldova, Bukarest és Dobrudzsa régióiban. A felmérés során többek között mérték és elemezték a történelmi régiók közötti különbségeket az *érzékenység, ambíciók, fegyelem, bátorság, rendszeret, kreativitás, udvariasság, tolerancia, intelligencia, felelősségvállalás és őszinteség* terén. Ehhez tíz jellemzőt mértek fel: kétszínűsége való hajlamot, a feladatok elodázásának a hajlamát, a részvételi szándék hiányát, felszínességet, megvesztegethetőséget, lustaságot, irigységet, a pontosság hiányát, támogatás igénylésének fokát és a negatív kollektív identitást. Minél kisebb mértékben vannak jelen ezek a jellemzők egy térségben,

annál nagyobb fokú modernitásról tesz tanúbizonyságot. A felmérés alapján a legjobb értékeket Erdélyben mérték, ezért a kutatás következtetései szerint Románia régiói közül Erdély tekinthető a legmodernebb térségnek Romániában (Baciu–Asandului–Iacobiță 2009).

Minden felmérés és minden leírás alapvetően a romániai történelmi régiók közötti gazdasági, társadalmi, kulturális és mentalitásbeli különbségeit mutatja be. Hiába telnek el az évtizedek, hiába sújtott le minden térségre a kommunizmus „kiegyenlítő” hatása, a különbségek napjainkig fennmaradtak.

A „țara” mentális terei:¹

A țara sajátos mikrotérség, melynek történelme a középkorig nyúlik vissza. A középkorban adminisztratív-politikai szerveződési rendszerként működtek, de egy-egy ilyen térség sajátossága az azonos hagyományok, szokások, népviselet megléte is. Szám szerint 18 ilyen térséget számlálunk jellemzően hegyvidéki elhelyezkedés mentén (Pavel 2012, Cocean 2012).

A țarák szisztematikus feltérképezését és vizsgálatát Pompei Cocean kolozsvári geográfus indította útjára, és doktoranduszhallgatók segítségével minden ilyen térségről diszsertációk, illetve ezek alapján monográfiák készültek (lásd például: Pușcaș 2007, Pavel 2012, Pop 2011, Vlcea 2012).

Több román szakértő a román civilizáció bölcsőjének tekinti ezeket a térségtípusokat, amelyekben a román közösség egyénei közötti kapcsolatok fejlődtek, illetve a középkortól a jelenig húzódó történelme okán a *kontinuitáselmélet egyik megcáfolhatatlan alapkövét látják a létezésében*, mivel a szakemberek szerint a román nyelv és nép genezisében nagy szerepet játszottak, a román nép születésének, formálódásának első regionális megnyilvánulásaiaként tartják őket számon (Surd 2005, Pușcaș 2007).

A țara térségtípusnak mindig volt egy központi települése, amely védelmi, politikai és gazdasági funkciókat látott el, vagyis a hatalom helyszíneiként értelmezhetőek egy-egy sűrűn lakott agrártérségben (Surd 2005). A szakirodalom kihangsúlyozza a térség védelmi funkcióját, amely a hegyvidék által biztosított, így az ott élő közösségek hathatósan védekezhetnek a vándorló népek ellen is, de néhány kivétel is akadt ebből a szempontból, például a Țara Moșilor, Țara Hațegului, Țara Zarandului és Țara Beiușului (Pușcaș 2007).

Több szakirodalmi feldolgozásban is utalást találunk külföldi párhuzamokra, amelyek a țara jelenségét más országokban fellelhető térségtípusokkal rokonítják. Ilyen rokonságot vélnek felfedezni a francia 'pays', az olasz 'paese', a spanyol 'pais', a német 'land', valamint az orosz 'crai, strana' esetében (Pavel 2012, Pușcaș 2007, Pop 2011, Cocean 2012).

A țarák a földrajzi információ bázisai, egy meghatározó genetikai-földrajzi kódot jelentenek, amely mentális térré alakult. Ez a térségtípus még mindig a területi identitás és a román kontinuitás hordozója a román szakemberek szerint (pl. Țara Maramureșului – maramureșan – máramaros; Țara Moșilor – moș – móc), illetve olyan „területi prototípusok”, amelyekben új regionális struktúrák épülhetnek vagy újraépülhetnek (Surd 2005, 48).

A țara szó etimológiailag a latin „terra” szóhoz köthető, amely a neolatin nyelvek többségében 'föld'-et jelent, a román nyelvben mindez kibővül a 'régió, vidék, terület, ország,

1 Nem fordítjuk le a román szót magyarra, mert félreérthető lehetne, ugyanis ugyanez a szó jelent 'országot' is. Az angol nyelvű szakirodalomban néha a román szerzők lefordítják a szót a következő szavakat használva: *country, land*.

síkság' jelentésekkel. De feltűnő a *țara* és a *țăran* (földműves) szavak etimológiai rokonsága, vagyis közös etimológiai gyökérből ered a 'föld' és annak 'művelője, az emberi tényező' megnevezése is. A területhasználat a *țara* térségtípus esetében vegyes volt, a térség domborzati meghatározottságától függött, és összességében hármasszoros használat jellemezte őket: agrártermelés – erdőgazdálkodás – állattenyésztés (Pușcaș).

A *țara* név különböző konnotációkkal bír:

- sík terület, a hegyvidék ellentéte, amely kedvez a mezőgazdasági termelésnek (népi értelmezés);
- középkori adminisztratív-politikai forma;
- egy nép által lakott térség, amely adminisztratív és politikai értelemben országgá szerveződik;
- egy hely, valaki született vagy él ('haza' értelemben);
- vidéki térség;
- etnográfiai mentális tér: azonos hagyományok, szokások, népviselet (Pavel 2012).

Genézisét tekintve egyes vélemények szerint a *țara* kialakulásának alapját a faluközösségek és azok szövetségei alkották, és mai napig konzerválják a nemzethez-nemzetiséghez való tartozást, „a román spiritualitás legfontosabb őrzői” (Pușcaș 2007, 16).

A 18 *țara* legtöbbje a hegyvidék és az alacsonyabb fekvésű domborzati forma találkozásánál jött létre, mely által ki tudták használni mindkét forma előnyeit: a hegyvidék védelmi funkcióját és a síkvidék termőföldjeit. Több kísérlet is született a domborzat alapján történő tipizálásra, ezekből kettőt emelünk ki, miközben fontos megjegyezni, hogy a *țara* minden esetben egy *speciális hegyvidéki civilizációt konzerváló téregység* (Pavel 2012).

A hegyvidék, különösen a *Kárpátok a román nép számára archetipikus mentális térség*, kiemelik a menedékhely funkcióját, amely a hegyvidéki nép számára biztosítékul szolgált különösen a népvándorlások korában. Ennek a speciális mentális térnek számos olyan jellemzője van, amely okán külön elemzendő és értékelendő:

- a *speciális mesterségek* megjelenése az egyik fő különlegesség: az állattenyésztés, a feldolgozás és a bányászat kiemelendő;
- a *felhalmozott hagyományok* és *szokások* szintén megkülönböztető jegyként szolgálnak: például a pásztorok fesztiváljai és vásárai;
- *sajátos mitológia* tényerése: a szellemek, tündérek, farkasemberek, törpék benépesítik a hegyvidéki nép fantáziáját, meséit, balladáit;²
- a *föld mint tulajdon ideájának megjelenése*: a „mi földünk” érzete, a románság erdőkhöz, hegyekhez való kötődése kiemelendő (Cocean 2006).

Több kísérlet született az elemzett térségtípusba tartozó 18 *țara* osztályozására, ezekből kettőt mutatunk be.

Az egyik tipológiai kísérlet három csoportba osztja őket:

1. hegyvidék és alacsonyabb fekvésű terek kombinációja (Kárpátok belső ívében): Țara Năsăudului, Țara Lăpușului, Țara Chioarului, Țara Hațegului, Țara Amlășului;
2. előbbieket megduplázódó terei a Kárpátok külső ívében: Țara Zarandului, Țara Severinului, Țara Vrancei, Țara Beiușului, Țara Oașului, Țara Silvaniei;
3. hegyvidéki térségek: Țara Maramureșului, Țara Moților, Țara Almăjului, Țara Loviștei, Țara Dornelor. (Pavel 2012)

2 A leghíresebb román népballada, a „Miorița” történéseinek helyszíne is a hegyvidék

Egy másik felosztás szerint:

1. térség egy hegyvidéki folyó völgyben, magas és közepesen magas hegyek által körülölelve: Țara Moșilor;
2. hegycsúcsok által körbevett térségek a Kárpátok belső medencéiben: Țara Maramureșului, Țara Dornelor, Țara Bârsei, Țara Loviștei, Țara Almăjului;
3. a Kárpátok és nyitottabb, alacsonyabban fekvő térségek találkozásánál: Țara Zarandului, Țara Beiușului, Țara Hațegului, Țara Oașului;
4. Kárpátok körüli térségek (pericarpatic): Țara Vrancei, Țara Severinului, Țara Făgărașului, Țara Amlășului, Țara Năsăudului, Țara Lăpușului, Țara Chioarului (Pușcaș 2007).³

A szakirodalom nem csak a țara regionális entitás kialakulásával, megmaradásával foglalkozik, hanem a jövőjével is, és keresik a helyét a ma oly nagy szereppel bíró regionális fejlesztésekben. Több forrás is kihangsúlyozza az ezen térségekre jellemző kohéziót, azokat a sajátosságokat, amelyek csak ezekre a térségekre jellemzőek, és a komplexitást, ahogyan ezek a sajátosságok egyedi módon jelennek meg (Cocean 2012; Surd 2005; Pușcaș 2007; Pavel 2012; Pop 2011). A helyi közösségek különös módon kötődnek ezekhez a helyekhez, a területi kohézió alapja pedig „a több évszázados sajátosságokkal rendelkező etnográfiai mentális tér-jelleg” (Cocean 2012). A területi kohézió megléte a țarák számára lehetőséget adhat arra, hogy fejlesztési régiókká váljanak, különösen azért, mivel önálló „márkát” alkotnak, képviselnek. Ezen márka egyedi védjegyeit négy kategóriába sorolják:

1. *A folklór mint védjegy*: sajátos zenei, néptánci és népviseleti elemek megjelenése, különösen a következő térségekben: Țara Oașului, Țara Năsăudului, Țara Almăjului, Țara Vrancei;

2. *Az építészet mint védjegy*: a fa felhasználása, feldolgozása kapcsán kialakult építészeti sajátosságok révén bír jelentőséggel, mint a fatemplomok, faházak, zsindelytetőjű vagy zsúpfedeles csűrök, pajták, különösen a következő térségekben: Țara Maramureșului, Țara Lăpușului, Țara Moșilor;

3. *A történelem mint védjegy*: jelentős történelmi örökség – várak, épületek – fellelhetősége okán kiemelkedő térségek: Țara Chioarului, Țara Zarandului, Țara Hațegului, Țara Amlășului, Țara Loviștei;

4. *A kulturális, etnográfiai védjegy*: olyan térségekre jellemző, ahol az anyagi és szellemi értékek komplex módon jelennek meg, és ezen értékek nagy része etnográfiai eredetű. Ezekben a térségekben a történelmi és építészeti elemek szintén jelen vannak: Țara Dornelor, Țara Silvaniei, Țara Beiușului, Țara Bârsei, Țara Vrancei, Țara Severinului (Cocean 2012).

A țarák jövőjét és fejlesztési lehetőségeit vizsgálva több szakember is kiemeli a falusi turizmus kiemelkedő szerepét ezekben a sajátos terekben, amelyek a fent említett látványosságok és egyediségek miatt vonzóak lehetnek a turisták számára. A falusi turiz-

3 A țarák lakói többségében román nemzetiségűek (Cocean 2012), de néhány ilyen térségben magyarok is élnek és emiatt, vagy a magyarlakta térségekhez való közelségük okán a legtöbb ilyen regionális képződménynek magyar neve is van. Például: Țara Moșilor – Mócok földje; Țara Făgărașului – Fogarasföld; Țara Bârsei – Barcaság; Țara Hațegului – Hátszeg; Țara Năsăudului – Naszód; Țara Lăpușului – Lápos-vidék; Țara Chioarului – Kóvár; Țara Silvaniei – Szilágyság; Țara Zarandului – Zaránd.

mus fejlesztése ezekben a térségekben számos szociális és egyéb problémát oldhatna meg: munkahelyeket teremthetne és hozzájárulhatna az örökségvédelemhez, a tájvédelemhez, a hagyományok megőrzéséhez (Pușcaș 2007, Pavel 2012, Pop 2011, Vilcea 2012, Cocean 2012).

Románia közigazgatási struktúrája

Történelmi visszatekintés

Nagy-Románia létrejötte 1918-ban nagy kihívásokat jelentett több szempontból is az új államalakulatban. Az etnikai sokszínűség és heterogenitás, valamint a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek mellett a közigazgatási rendszer egységesítése is problémát jelentett. A korabeli amerikai szakirodalom is leírta a helyzet sajátos problémáit: Erdélyben egyszerre vannak jelen a román izolált gazdaságok, kis települések, a nagy német falvak és a magyar városok; Románia számára Erdély megszerzése számos előnyt jelent (mezőgazdasági termékek sorát, a só-, kőszén-, vas- és aranybányákat), de az etnikai problémák nagy nehézségeket okoznak (Sanders 1923). Az egységes területi közigazgatási törvény megalkotásáig, 1925-ig az országon belül négyféle rendszer működött:

- Erdélyben a vármegyerendszer;
- Bukovinában a körzetalapú (bezirk) rendszer;
- Besszarában a ținut-ok rendszere;
- Ó-Romániában a megyerendszer (judet) (Bajtalan 2013).

3.4.5 ábra: Románia területi-közigazgatási felosztása 1918–1925 között

Forrás: Săgeată 2004, 68.

1925-ben került sor Románia új területi-közigazgatási rendezésének reformjára, amelynek alapdokumentuma a *Legea pentru Unificarea Administrativă* elnevezésű törvény. Az új rendszer 71 megyére, 429 járásra, 179 városra, 8751 községre és 15981 falura osztotta az országot, de jelentős reformot nem sikerült elérnie (Bajtalan 2013), viszont felszámolta Erdély közigazgatási különállását. A törvény parlamenti vitája során Iuliu Maniu, az erdélyi románok vezető egyénisége elfogadhatatlannak és képtelennek nevezte ezt a lépést. Véleményében kifejtette, hogy a román állam politikai egysége decentralizációt és a helyi önkormányzatok meglétét kívánja (Bárdi 1999).

3.4.6 ábra: Románai megyéi 1925–1940 között

Forrás: Săgeată 2004, 69.

A regionalizáció vitája több évig napirenden volt, egy ideig a Maniu vezette Nemzeti Parasztpárt véleménye dominált, amely 1928-ban már kormánypártként vette kezébe a rendszer átalakítását. E munka következményeként 1929-ben hét minisztériumi igazgatót létesítettek, tiszteletben tartva a történelmi régiók határait (Săgeată 2004; Bajtalan 2013). E rendszer rövid életű volt, a kormányváltásig maradt életben, mert nem szolgálta a decentralizációt, inkább a központi hatalom kiterjesztett karjait látták benne. Ezek a határokat mutatja be a 3.4.7 ábra.

3.4.7 ábra: Minisztériumi igazgatóságok 1929–1931 között Romániában

Forrás: Săgeată 2004, 73.

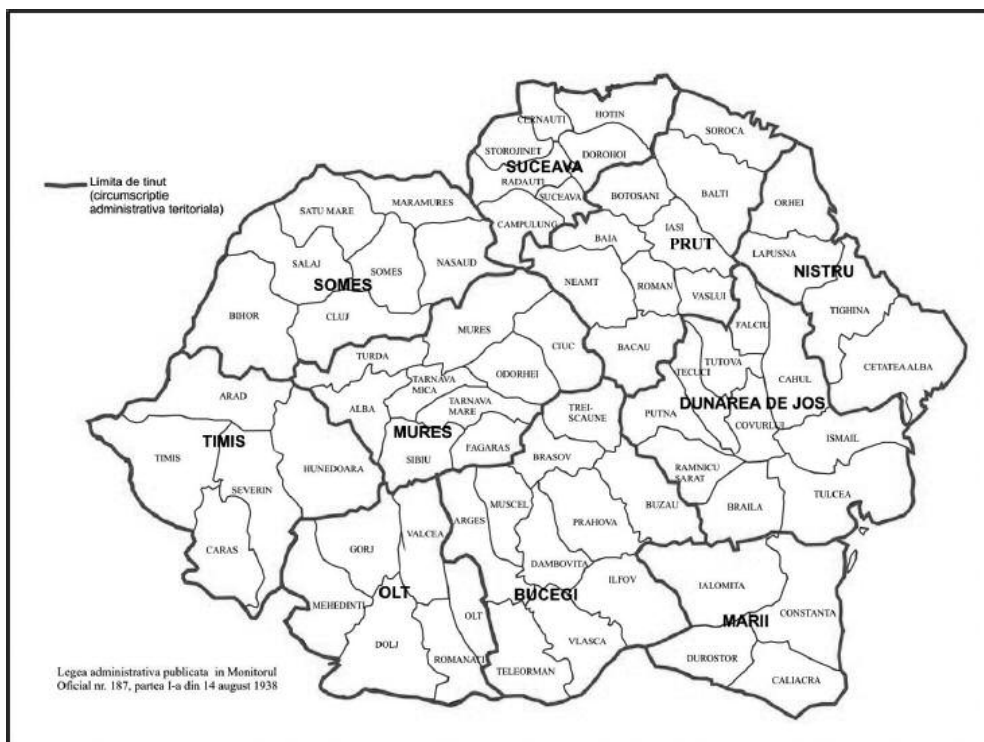
A II. világháború előtti utolsó területi-adminisztratív átalakításra az új alkotmány életbe lépésével 1938-ban került sor. Új makrotérségeket alakítottak ki, Románia területét ún. *ținut*-okba szervezték, 10 egységet létrehozva, melyeknek nevei: Timiș, Someș, Mureș, Suceava, Prut, Nistru, Dunărea de Jos, Mării, Bucegi, Olt. Ezek a makrotérségek kevéssé tisztelték a történelmi régiók határait, leginkább földrajzi és gazdasági egységekként funkcionáltak 1940-ig, II. Károly király lemondásáig (Săgeată 2004; Bajtalan 2013). Addig viszont jogi személyiséggel bírtak, miközben ebben az időszakban (1938–40) a megyék elvesztették jogi személyiségüket, amelyet az 1940. szeptember 22-én beiktatott 577. törvény adott vissza a számukra (Săgeată 2004).

Az *államszocializmus* korszakában a francia centralista hagyományt követő Románia a szovjet ultraközpontosító modellel „egészítette ki” államstruktúráját. A 20. század közepére a szovjet modell utánzása radikálissá vált (Boia 1999). A korszak sajátosságait és a szovjet paradigma átvételét Durandin a következőképpen jellemezte: „Románia Gheorghiu-Dej és a hozzá hasonlók tanításának hatására egy szovjet típusú normalitás mellett kötelezte el magát, amely még a Szovjetunióban 1953 óta amúgy is megrendült sztálini ortodoxiánál is ortodoxabb és önkorlátozóbb” (Durandin 1998, 355). A Gheorghiu-Dej és Nicolae Ceaușescu uralmával fémjelzett időszakban a decentralizáció bármilyen felvetése ellehetetlenült.

Mégis be kell számolnunk egy érdekes jelenségről, mégpedig a *Magyar Autonóm Tartomány*ról, mely esetében az autonómiának a részleges megvalósulásáról beszélhe-

tünk, a térség létrejötte jól ábrázolja a szovjet modell követését Románia kapcsán is. A Magyar Autonóm Tartomány határait akkor jelölték ki, amikor a szovjet modellt utánozva Románia beleesett a szovjet nagyhatalmi játszmák hálójába. Az államhatalmi szervek strukturális felépítése a csatlós kelet-európai országok közül Romániában hasonlított a legjobban a szovjet mintára, és ez a hasonlóság még később, a román „különutasság” idején is megmaradt. A II. világháború után azonban a magát győztesként ünnepeztető Románia szálka volt a Szovjetunió szemében, ezért az „oszd meg és uralkodj” elv alapján, jól ismerve a román–magyar ellentéteket, Sztálin egy magyar autonóm terület létrehozására utasította Romániát.⁴ Nyilván nem képzelhető mindez másképpen 1952-ben, csakis az ún. sztálini autonómiamodellel alapján.

3.4.8 ábra: Az 1938-ban kialakított ținutrendszer

Forrás: Săgeată 2004, 75.

Sztálin a területi autonómia sajátos típusát fejlesztette ki, melynek elsődleges célja az adott kisebbségi kérdés megoldása, (le)rendezése volt. A forma látszólagosan egy terü-

4 Valójában kétfajta terv létezett ez ügyben, melyet P. Arhipov és P. Tumanov szovjet tanácsadók közvetítésével vetett fel a Szovjetunió. Deinek 1951. szeptember 7-iki keltezéssel adják át a tanácsadók memorandumukat Feljegyzés a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásáról címmel. A két lehetséges változat közül az első esetében a létrehozandó térség Erdélynek körülbelül az egyötödét fedte volna le, beletartozott volna nem csupán a székelység, hanem a Mezőség is, központja Kolozsvár lett volna. A második változat, amely később életbe lépett, a szűkebb térséget, alapvetően a Székelyföldet felölelő tartomány létrehozása. Lásd erről Bottoni 2008.

leti autonómia, vagy pontosabban látszatautonómia, melynek tartalma az osztályharc lett. Az autonóm tartomány szabályozásának lépései pedig a következők voltak:

1. a területi lehatárolás;
2. egy új, a központhoz lojális nemzetiségi elit kialakítása, a hagyományos nemzeti-ségi elit ellenében;
3. indoktrináló, átnevelő munka;
4. folyamatos, erős, kritika nélküli valóságkép kialakítása, természetesen a szocialista valóság jegyében (Gagyí 2004).

Ha az autonómia fogalmának valós tartalmára gondolunk, egyértelmű, hogy a fenti kontextusban használva csupán játék a szavakkal, hiszen a sztálini szovjet autonómia-modell épp a hagyományos definíciók ellen szólva nem a decentralizáció és hatalom-megosztás, hanem a centralizáció eszköze volt.

Románia 1948-as alkotmánya előrevetítette egy területi-közigazgatási országos reformnak a lehetőségét, amely reformot 1949-ben meg is kezdték. Egy év múlva hatályba is lépett az új közigazgatási rendszer, amely felszámolta az interbellikus korszak megyerendszerét és bevezette az ún. *rajonálást*. Ez a lépés az államszocialista ideológia adminisztratív szintre való leképezését jelentette. Az új rendszer két fő területi szintet különböztetett meg: a *tartományt* és azon belül a *rajont*. Ez a minta a szovjet *oblaszt* modellt követte, melynek kiépítésekor nem csak közigazgatási, hanem gazdasági szempontok is szerepet játszottak. Romániát az említett reform 28 tartományra és 177 rajonra osztotta fel. Az adminisztratív *rajon* mint az állam területi szerve és operatív egysége különböző funkciókat látott el a közigazgatási mellett, így egészségügyi, gazdasági és kulturális feladatai is voltak (Molnár 1992).

Az 1952-es alkotmánymódosítás 19-ik paragrafusa rendelte el a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását tíz rajont foglalva magában: Csík, Székelykeresztúr, Gyergyószentmiklós, Székelyudvarhely, Régen, Sepsiszentgyörgy, Erdőszentgyörgy, Marosvásárhely, Kézdivásárhely és Maroshévíz rajonokat. Ez a területi lehatárolás nagyjából lefedte a Székelyföldet, az ún. többszámú erdélyi területeket, mégis volt két rajon, Régen és Maroshévíz, melyeknek nemzetiségi összetétele jelentős román túlsúlyt mutatott, ennek ellenére belekerültek a létrehozandó magyar tartományba. Régen rajonban 31.366 magyart és 59.102 románt tartottak számon, míg Maroshévíz területén 10.047 magyart és 28.429 románt (Központi Statisztikai Igazgatóság, MAT Statisztikai Igazgatóság 1960; Kovács 2011a; Kovács 2011b). A Magyar Autonóm Tartomány térképét a 3.4.9 ábra mutatja, míg a 3.4.10 ábra a tartományi rendszert.

1960. december 24-én (valószínűleg karácsonyi ajándéknak álcázva) módosították az 1952-es alkotmány 19. cikkelyét, így a tartomány újabb, többségében románok által lakott területeket kapott, Ludas és Sármás rajonokat, valamint Dicső rajon egy részét, de el is veszítette Sepsí és Kézdi rajonokat, ahol a magyarok 85,3%-ban, ill. 91,2%-ban éltek (körülbelül a mostani Kovászna megye területe). Így jött létre az ún. Maros-Magyar Autonóm Tartomány, ahol a nemzetiségi arányok jelentősen rosszabbodtak a magyarok számára, hiszen 77,3%-ról 62,2%-ra csökkent a magyar népesség tartománybeli aránya, a románoké ellenben 20%-ról 35%-ra nőtt (R. Süle 1990).

1965-ben Nicolae Ceaușescu választották a Román Munkáspárt Központi Bizottságának első titkárává. Hatalomra kerülésével a szovjet minta követése nagyfokú nacionalizmussal párosult Romániában. Mindezek szintéziseként a kontinuitáselmélettel megalapozott egységesszme, egységmítosz került előtérbe. A történelmi elemzések és dis-

kurzusok homlokterébe ez az egység és a kontinuitás került. „Bármilyen totalitárius tervezet, s a kommunizmus elsősorban, erőteljesen felértékeli az egységeszmét. A töretlen egység konok hangsúlyozása, amely egység mintha a román lény sajátos vonásává vált volna, a múlt közbeiktatásával szolgálta a csausista kommunizmus politikai programját: egyazon módon gondolkodó és érző, a gondviselésszerű vezér körül szoros egységet alkotó uniformizált emberek társadalmát.” (Boia 1999, 171) Ez az idézet is utal arra a nagymérvű személyi kultuszra, amelyet Ceaușescu kiépített több évtizedes uralma alatt, és amelynek mintájául nyilvánvalóan Sztálin szolgált. Ez akkor is igaz, ha Ceaușescu „különutasságáról” beszélünk, hiszen ez az „elszakadás” paradox módon a szovjet minta követésének megerősödését jelentette. „A nagy modell – a bevallatlan modell, mert egy román politikus nem engedheti meg magának, hogy enyhülést mutasson Moszkva irányába, mert azt kockáztatná vele, hogy eltűnik a szovjet perifériákon – továbbra is Sztálin. És ott, ahonnan hiányzik a Nagy Oroszország, Ceaușescu létrehozta a Nagy Román Haza fogalmát. Ceaușescu nemzeti populizmusa nem szovjetellenes, hanem a szovjetizmus torz maradványa” (Durandin 1998, 383).

3.4.9 ábra: A Magyar Autonóm Tartomány és rajonjai 1956-ban

Forrás: Részlet Sebők László térképgyűjteményének Közigazgatási beosztás 1956 című térképéből <http://sebok1.adatbank.transindex.ro/legbelso.php?nev=erd1956>

3.4.10 ábra: Románia tartományai 1952–56 között

Forrás: Săgeată 2004, 80.

Az „egységes” Nagy Román Hazában az egyes régiók sajátosságainak az elfedésére törekedtek még csak a szavak szintjén is. Így az országról készült tanulmányokban, de abszurd módon még az időjárás-jelentésben sem íródhattak le vagy hangozhattak el olyan történelmi tájnevek, amelyek az elkülönülésre utaltak. A tájegységek tradicionális nevei helyett a földrajzi égtájak szerinti lehatárolást kellett alkalmazni (Boia 1999).

Az 1968-as nagy közigazgatási átalakításban a nacionalista szemléletmód szintén kiütöközött, amikor az átszervezés során teljesen megszüntették a Maros–Magyar Autonóm Tartományt, valamint az új *megyerendszer* olyan megyehatárokat jelölt ki, amelyeken belül a vegyes etnikumú térségekben a román többséget tudták biztosítani, illetve számos magyar települést választottak el a tradicionális központjától (R. Süle 1990). Csak két megye, Hargita és Kovászna jelentett kivételt, ahol megmaradt a nagyarányú magyar többség, de azok esetében is csatoltak románok által lakott térségeket a megyékhez, például Kovásznához Bodzafordulót, Maros megyéhez Segesvárt és környékét. Ez a megyésítés nem az 1950 előtti rendszert rekonstruálta, hanem azoknál nagyobb egységeket hozott létre: 39 megyére osztották az országot.

A megyerendszer Romániában a mai napig tovább él, kisebb átalakításokkal átvészelte a Ceaușescu-rendszert, a rendszerváltást és a regionalizációs törekvéseket, szándékokat. 1981-ben Ilfov és Ialomița megyék területét újraosztották, és létrehozták Călărași, Giurgiu és Ialomița megyéket, majd 1997-ben a főváros körüli Mezőgazdasági

Szektort (Sector agricol) megyei rangra emelték, és Ilfovnek nevezték el (Bajtalan 2013). Románia megyéinek térképét a 3.4.11 ábra mutatja.

3.4.11 ábra: Románia jelenlegi felosztása megyékre

Forrás: Hardi T. szerk.

A rendszerváltás után Romániában nem a megyerendszer átalakítását tartották fontosnak, hanem új makrotérségek kialakítását, amelyek révén az ország megfelelhett az európai uniós elvárásoknak. A regionalizáció kérdésköre egy új fejezet Románia történetében.

Regionalizáció Romániában

A jelenlegi regionális rendszer áttekintése

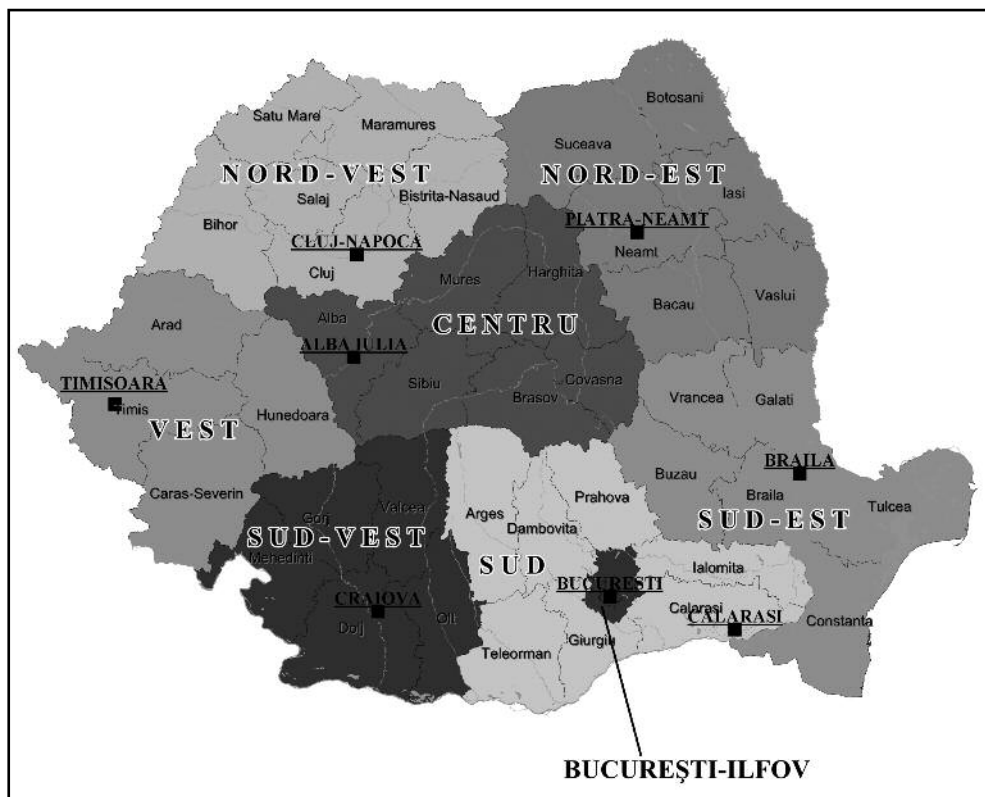
Romániában a regionalizációs folyamatok az Európai Unióhoz való csatlakozási szándékkal párhuzamosan jelentek meg, alapvetően az uniós elvárásoknak megfelelően. Sok polémia és diskurzus zajlott és zajlik a kiépített rendszerrel kapcsolatban, de a régiók határai egyelőre az 1998-ban kialakított modell szerint élnek tovább.

A romániai régiófejlesztés alapjait a 151/1998-as törvény fektette le, létrehozva a NUTS II. szintnek megfelelő régiókat. Összesen nyolc fejlesztési régiót határoltak le, melyek közül hét több megyét átfogó területi egység, egy pedig a fővárost, Bukarestet és az őt körülvevő agglomerációnak számító ún. Ilfov megyét tartalmazza. A fejlesztési régió-

ők nem közigazgatási régiók, és nincs jogi személyiségük. A 3.4.12 ábra a régiók határait és román elnevezéseiket tartalmazza:

1. Regiunea Nord-Est – Északkeleti régió (Suceava, Botoșani, Iași, Neamț, Bakó, Vaslui megyék);
2. Regiunea Sud-Est – Délkeleti régió (Vrancea, Galați, Buzău, Brăila, Konstanca megyék);
3. Regiunea Sud – Déli régió (Ialomița, Călărași, Prahova, Dâmbovița, Giurgiu, Teleorman, Argeși megyék);
4. Regiunea Sud-Vest – Délnyugati régió (Gorj, Vâlcea, Olt, Mehedinți, Dolj megyék);
5. Regiunea Vest – Nyugati régió (Hunyad, Arad, Temes, Kárán-Szebes megyék);
6. Regiunea Nord-Vest – Északnyugati régió (Bihar, Szatmár, Szilágy, Kolozs, Máramaros, Beszterce-Naszód megyék);
7. Regiunea Centru – Közép-régió (Fehér, Maros, Szeben, Brassó, Hargita, Kovászna megyék);
8. Regiunea București-Ilfov – Bukarest-Ilfov régió (a főváros és agglomerációja).

3.4.12 ábra: Románia fejlesztési régiói

Forrás: Hardi T. szerk.

Románia NUTS II. szintű régióinak térképét vizsgálva felmerül a kérdés, hogy az mennyiben tiszteli az ország történelmi régióinak határait, illetve mennyire segíti a fejlesztési törekvése-

ket. A regionalizációs folyamatokat kísérő szakmai és értelmiségi polémiaiból és diskurzusokból az tűnik ki, hogy ezek e folyamat során eddig a romániai regionális sokszínűség lényegi elméit nem aknázták ki,⁵ vagyis a román regionalizációs folyamatok nem tisztelték az országban adott regionalizmus sajátosságait, és nem hajtottak végre valós decentralizációt. Mai napig a romániai regionalizációs folyamat csak és kizárólag az európai uniós kényszer hatására jött létre, és annak minimumkövetelményeit teljesítette. A rendszerben fellelhető a decentralizálástól való félelem: „A regionális paradoxon abban rejlik, hogy a jelenlegi: »Románia egységes nemzetállam« alaphipotézis és az ország erős regionális sajátosságainak léte (evidenciája) összeegyeztethetetlennek tűnik. Az ellentmondás forrása abból az illúzióból táplálkozik, mely szerint: az egység a különbözőségek hiányát jelenti” (Kolumbán 2003, 64).

Örvendetes, hogy a román szociológiai életben is jelentős változások figyelhetők meg a regionális szemlélet befogadása, illetve a történelmi régiók felelevenítésének tekintetében. Dumitru Sandu szociológus egyrészt figyelve a regionalizációs folyamatokat, másrészt pedig kutatva a kulturális és szociológiai sajátosságokat olyan tanulmányok sorában fejt ki véleményét, amelyek a történelmi régiókat helyezik előtérbe (Sandu 2002).⁶ Az alábbi, 3.4.13 ábra is mutatja, hogyan határolta le a kulturális térségeket beleágyazva a történelmi régiók rendszerébe.

3.4.13 ábra: Románia kulturális térségei az őket alkotó megyékkel és a történelmi régiókkal

Forrás: Sandu 2002, 79 alapján szerkesztette Hardi T. (az ábrában a számok a térség városi népességének arányát mutatják 2000 elején).

5 Lásd a diskurzusokat az Altera, Provincia és Magyar Kisebbség folyóiratokban.

6 Dumitru Sandu honlapja a regionalizációról: <https://sites.google.com/site/dumitrusandu/regionalizare>

Ha a jelenlegi régiók fejlettségi különbségeit nézzük, akkor a két legelmaradottabb régió a Moldova történelmi régióban található Északkelet régió, illetve az Olténiát nagyjából lefedő Délnyugat régió. Ezek az Európai Unió NUTS II. szintű régiói között is minden évben az utolsók között szerepelnek abban a rangsorban, amely az egy főre jutó GDP alapján születik. A főváros és térségének kiugró gazdasági eredményétől messze elmarad az összes többi fejlesztési régió eredménye. A történelmi hagyományokat követve a Bánát nagy részét magában foglaló Nyugat régió a több megyéből kialakított egységek közül a legfejlettebb, és ebben a régióban laknak a legkevesebben. Ezzel ellentétben az Északkeleti legszegényebb régióban laknak a legtöbben. Ennek az aszimmetriának a hátrányai a fejlesztésekben is tetten érhetőek. (Lásd erről még: Boldea–Parean–Otil 2012) A 3.4.2 táblázat tartalmazza a jelenleg elérhető legfrissebb adatokat az egy főre jutó regionális GDP-re vonatkoztatva, valamint a régiók lakosainak lélekszámát legutóbbi, 2011-es romániai népszámlálás adatai alapján.

3.4.2 táblázat: A romániai régiók lakosainak száma és az egy főre jutó regionális GDP 2011-ben a román régiókban (PPS, Euróban)

Régió neve	Népesség lélekszáma	GDP/fő (Euró)
Nord-Vest <i>Észak-nyugat</i>	2.600.132	10.500
Centru <i>Közép</i>	2.360.805	11.400
Nord-Est <i>Észak-kelet</i>	3.302.217	7.200
Sud-Est <i>Dél-kelet</i>	2.545.923	9.900
Sud (Munténia) <i>Dél (Munténia)</i>	3.136.446	10.000
București-Ilfov <i>Bukarest-Ilfov</i>	2.272.163	30.700
Sud-Vest (Olténia) <i>Dél-nyugat (Olténia)</i>	2.075.642	9.300
Vest <i>Nyugat</i>	1.828.313	13.500

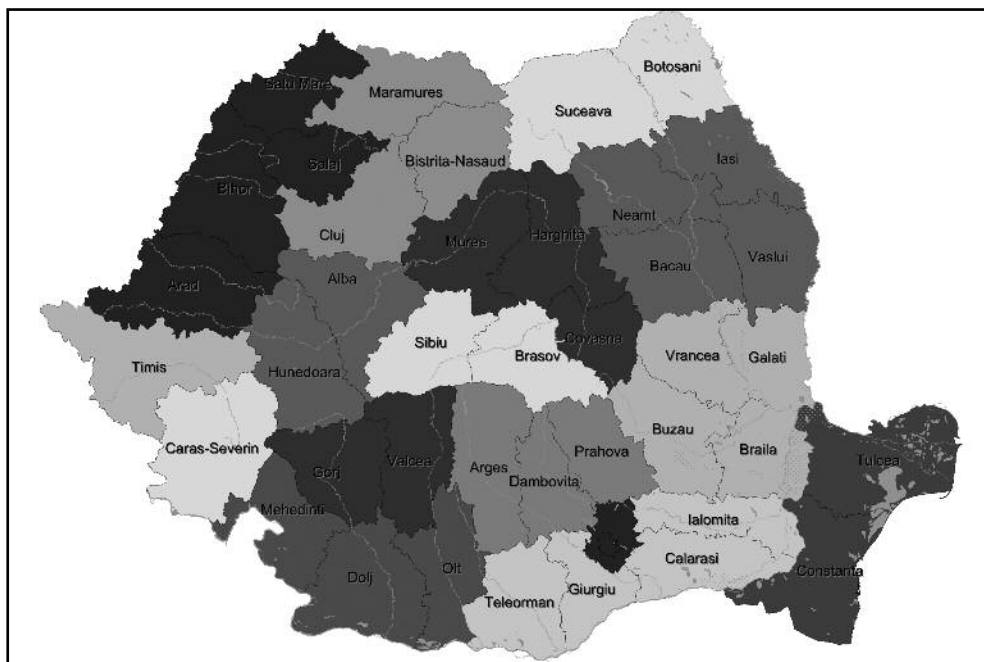
Forrás: Az EUROSTAT és a 2011-es népszámlálás adatai alapján, saját szerkesztés.

Regionalizációs tervek

A regionalizációs tervek egész serege született az elmúlt évtizedben. Szinte minden párt, illetve számos szakma átdolgozta a saját elképzelései alapján Románia regionális határait. Az RMDSZ berkein belül az első ilyen tervezet Csutak István (miniszteri tanácsos) nevéhez fűződik, és amely szintén teljesen átalakítaná az 1998-ban létrehozott román regionális rendszert. Csutak István 2007-ben adta közre a tervezetet, amely megoldást kívánt adni arra a problémára, mely szerint a meglévő regionális felosztás sem az európai uniós szabályokat, sem a hagyományos tájegységeket, sem pedig a gazdasági, környezeti, kulturális különbségeket nem tartja tiszteletben. Az uniós szabályozásnak két régió lakossági létszáma sem felel meg, mivel a NUTS II. régióknak 800 ezer és 3 millió közötti lakossal kell rendelkezniük, és Romániában az Északkeleti régió 2002-ben 3.743.819, 2011-ben 3.302.217 lakost, a Déli régió pedig 2002-ben 3.358.392, 2011-

ben 3.136.446 lakost számlált (Csutak 2007, 38 és népszámlálási adatok). Fontos megemlíteni, hogy a csatlakozási tárgyalások regionális politikával foglalkozó 21. fejezetének kiegészítő dokumentuma is tartalmazza azt a kitételel, miszerint Romániának az 1998-as régiófelosztása csupán ideiglenes, tehát átalakítandó. A Csutak István által készített dokumentum kijelentette, hogy az eddigi regionális fejlesztések nem eredményezték az elmaradott térségek felzárkózását, illetve bírálta a finanszírozási rendszert is. A megyék fejlettségi adataiból kiindulva és különböző számításokat végezve Csutak egy olyan, 16 régióból álló regionális rendszert dolgozott ki, mely véleménye szerint sokkal inkább szolgálja a régiók fejlesztését, illetve megfelel az 1059/2003/EK rendelet elvárásainak is. Az alábbi 3.4.14 ábra ezt a régióbeosztást ábrázolja:

3.4.14 ábra: Csutak István javaslata a fejlesztési régiók új lehatárolására (2007)

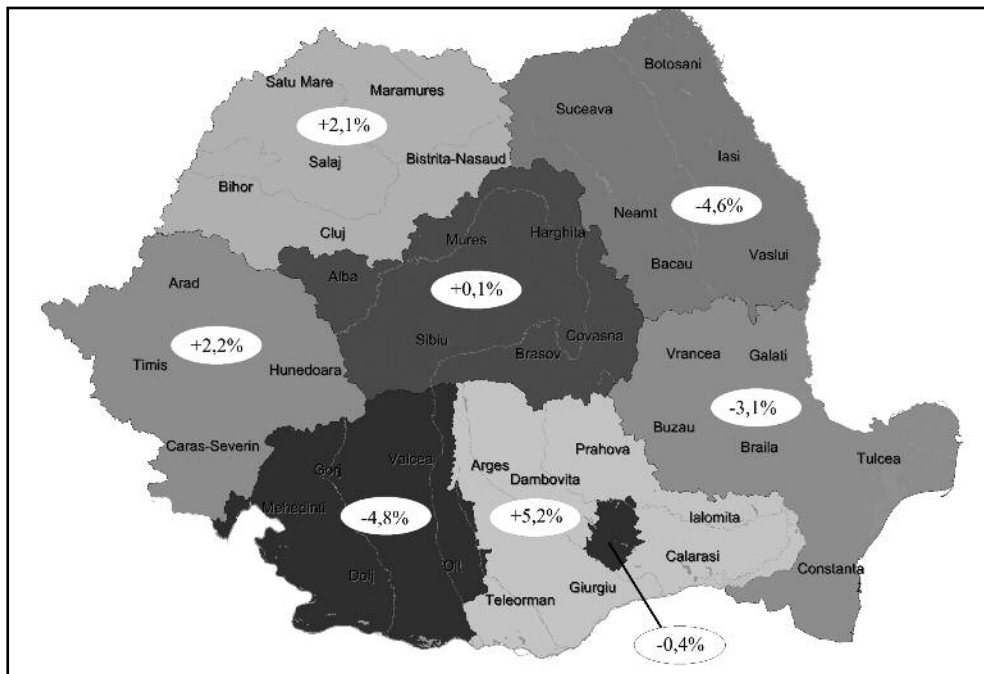
Forrás: Csutak 2007, 44 alapján szerk. Hardi T.

A Székelyföld ebben a modellben külön fejlesztési régió lenne, ez viszont a román közvéleményben és a politikai életben is támadások sorozatát eredményezte.

A regionalizációs terv az RMDSZ törvénytervezetévé vált, a modell népszerűsítésének lobbitevékenységét 2007 őszén kezdték el, majd 2010 februárjában a román szenátus tárgyalás nélkül, hallgatólagosan elfogadta a benyújtott törvénytervezetet, de az utolsó szót az alsóház mondta ki, amely végül elutasította.

Romániában egylegőre a politikai erők teljesen elzárkóznak egy etnikai elvek alapján kialakított fejlesztési régió létrehozásától. De az etnikai félelmeket igyekeznek gazdasági érvekkel is alátámasztani. A gazdasági válság hatását vizsgálva kimutatták, hogy a Csutak-féle régiók esetében milyen változások történtek, és hogy a leginkább érintett Csutak-féle régió éppen a Székelyföld volt. A 3.4.15 ábrával ezt az állításukat kívánják alátámasztani.

3.4.16 ábra: A jelenlegi romániai fejlesztési régiók gazdasági változásai 2009–2011 között

Forrás: <http://old.econtext.ro/dosar-2/analiza/tinutul-secuiesc-cel-mai-afectat-de-recesiune-proiectul-udmr-de-reorganizare-in-16-regiuni-e-total-anti-maghiar-harta-regionala-a-recesiunii.html> alapján szerk. Hardi T.

Romániában a 2013-as év a regionalizáció jegyében telt – legalábbis a modellalkotás és a politikai és szakmai diskurzusok szintjén. Számptalan elképzelés született, szinte minden párt „felszabdalta” az országot a maga logikája szerint.

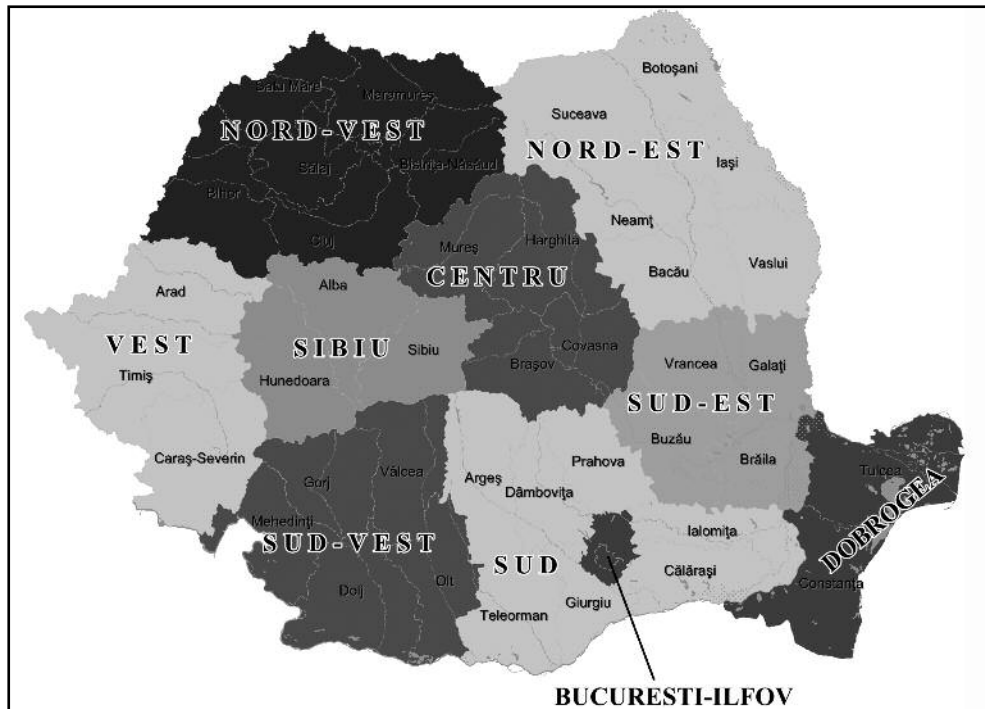
A kormányzó PSD (*Partidul Social-Democrat*) párt (Szociáldemokrata Párt) a meglévő nyolc régióból álló rendszert kissé átalakítva 10 régiót magába foglaló modellt fejlesztett ki 2013-ban. Ennek újításai alapvetően a Délkeleti régió kettéosztása, és így Dobruzsza önálló régióvá avanszálása, valamint a Közép- és a Nyugati régió átalakítása, három régióvá szervezése, így egy különálló, Sibiu-Szeben régió felállítása. Figyelemre méltó, hogy Székelyföld (ha nem is önálló régió, de) nincs főlészabdaltva ebben az elképzelésben. A 3.4.17 ábra ezt a modellt mutatja be.

Az *Uniunea Social-Liberală* (USL) párt (Szociál-liberális unió) regionalizációs terve igen merész. Nem tisztel egyetlen történelmi régióhatárt sem, de gyakorlatilag semmilyen egyéb gazdasági, társadalmi vagy kulturális jellegzetességet sem tisztel. Egyes vélemények szerint szinte „sztálini” rendszert vezetne be és növelné a bürokráciát és a centralizációt.⁸ Ebben a modellben nem csak Székelyföld van szétosztva három régió között,

8 <https://florinioanbojor.wordpress.com/tag/modelul-de-regionalizare-usl/>

hanem minden történelmi régió két- vagy többfelé lenne szabdalva. A 3.4.18 ábra az USL párt elképzelését mutatja be.

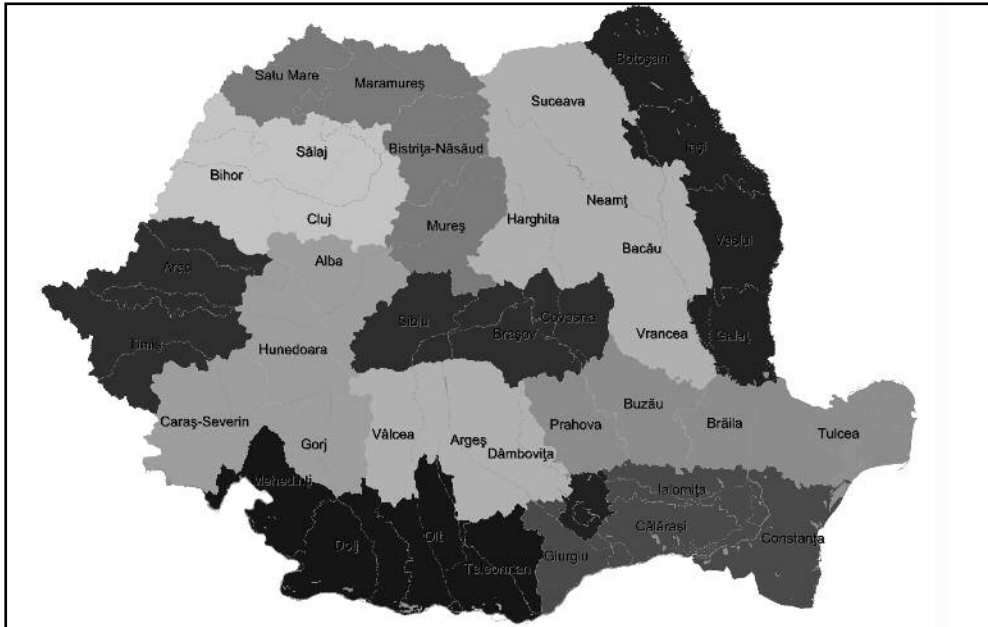
3.4.17 ábra: A PSD párt regionalizációs modellje 2013-ban

Forrás: <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-15475279-victor-ponta-anuntat-regionalizarea-face-prin-proiect-lege-trebuie-formam-regiunile-inainte-primi-statutul-constitutional.htm> alapján szerk. Hardi T.

Az *Erdélyi Magyar Néppárt* regionalizációs terve három nagyrégióban manifesztálódik, amely három nagy történelmi régió határait igyekszik figyelembe venni. Ezekben belül összesen 14 régió lehatárolását kezdeményeznék. Erdélyen belül hat régiót javasolnak: Bánát Temesvár központtal, Partium Nagyvárad központtal, Észak-Erdély Kolozsvár és Dél-Erdély Szeben központtal. Külön régiót képviselne Székelyföld Marosvásárhely vezetésével. A Munténiának nevezett nagyrégió Olténiát, Alsó- és Felső-Munténiát, Dobruzsát és Bukarest metropolisz zónáját tartalmazná. Moldva is több kisebb régió foglalna magába: Bukovinát, Alsó- és Felső-Moldvát, valamint Galați és Brăila agglomerációit. A 3.4.19 ábra a 2013-ban felvázolt nagyrégiókat mutatja be.

3.4.18 ábra: Az USL párt regionalizációs modellje

Forrás: <https://romanicablues.wordpress.com/2011/06/19/iar-ii-manca-n-freza-pe-unguri/regionalizare-varianta-udmr/> alapján szerk. Hardi T.

3.4.19 ábra: Az Erdélyi Magyar Néppárt által 2013-ban felvázolt nagyrégiók

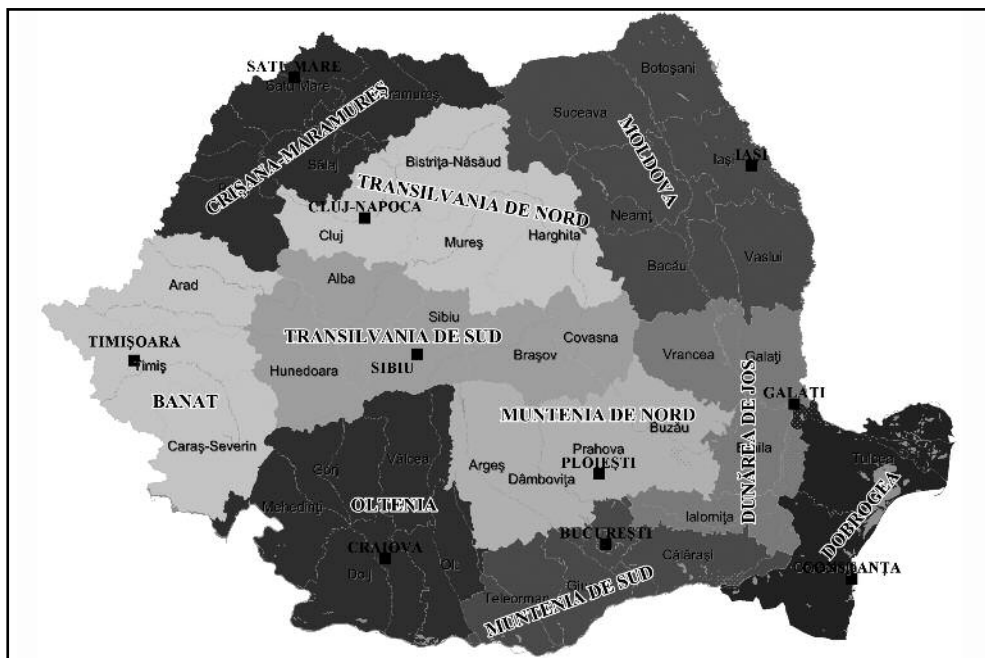
Forrás: <http://www.revista22.ro/partidul-popular-maghiar-din-transilvania-cea-mai-buna-forma-de-regionalizare-ar-fi-ntoarcerea-la-fostele-principate-romnesti-moldovatransilvania-si-muntenia-23895.html> alapján szerk. Hardi T.

A regionalizációs vitába nem csak politikai pártok szálltak be, hanem szakmai szervezetek is. A legfontosabb és legfigyelemreméltóbb munkát a *Romániai Földrajzi Társaság* végezte Pompei Cocean professzor vezetésével. A tervzetben, amelyet a Társaság közreadott, számos indokot soroltak fel a régiók határainak felvázolásához. Figyelembe vették a következő szempontokat:

- a fejlődési tengelyeket és növekedési pólusok gravitációját;
- a fenntartható fejlődés bázisait;
- a javak, energiák és érdekek áramlásait;
- az innovációs készséget;
- a történelmi régiókat;
- a konszolidálódott mentális tereket (Regionalizarea României 2013, 1–2; Cocean 2013, 5).

A tíz régiót tartalmazó modell érdekessége valóban a történelmi régiók tiszteletben tartása bizonyos tereken belül. Kiemelendő például a Körös-vidék és Máramaros régiójának kialakítása, de érdekes a Szatmárnémeti központ kijelölése, miközben e térség legmeghatározóbb városa Nagyvárad. Szintén vitatható Szeben központtá emelése Brassó ellenében. Magyar szempontból nem örvendetes Székelyföld teljes ignorálása és két régióba való felszabdalása. Érdekes, hogy a román *țară* mint mentális terek iránt oly nagy érdeklődést és érzékenységet mutató Pompei Cocean professzor Székelyföldet nem tartja mentális térnek, nem véli olyan térségnek, amelynek egy régióban kellene maradnia vagy egy külön régiót kellene alkotnia. Szintén kiemelendő a modellben a főváros régiójának kiterjesztése dél felé, és olyan földrajzi vagy történelmi régióelnevezések megjelenése a régiónevekben, mint például a Dunărea de Jos (Alsó-Duna), Körös-vidék vagy Máramaros. A 3.4.20 ábra a fent vázolt modellt mutatja be.

3.4.20 ábra: A Romániai Földrajzi Társaság regionalizációs modellje

Forrás: Societatea de Geografie din România 2013 alapján szerk.: Hardi T.

A geográfiával foglalkozó román szakemberek közül Radu Săgeată még 2004-ben megfogalmazta azokat a nézeteit, amelyek révén a meglévő regionális rendszer szerinte megreformálható. A SWOT-analízist segítségül hívva igyekezett tiszteletben tartani a nagy történelmi régiók határait, de azokon belül kisebb egységeket határolt le. Ezek esetében a különböző jellemzők homogenitását kereste, régióközpontként a legnagyobb gravitációval rendelkező várost emelte ki. Ezáltal 11 makrorégió körvonalait határozta meg, melyek elnevezései: Bánát, Erdély, Maramaros, Dél-Erdély (benne Székelyföld), Bukovina, Moldova, Alsó-Duna, Dobruzsza, Olténia, Munténia és Bukarest Metropolisz Zóna (Săgeată 2004).

3.4.21 ábra: Radu Săgeată regionalizációs terve

Forrás: Săgeată 2004, 105.

Habár a 2013-ban zajló vitáknak és diskurzusoknak nem lett kézzelfogható eredménye s a régióhatárok máig változatlanok maradtak, a regionalizációról való párbeszéd nem hiábavaló, és a modellek sokfélesége is azt jelzi, hogy van még miről beszélni és egyeztetni, mert a sokféle nézőpont közelítse még várat magára. A regionalizáció témáját nem vették le a napirendről a román politikai és közéletben, de tény, hogy a megígért nagy reformra ne került sor 2013–2014-ben.

A politikai választási eredmények értékelése

Románia kapcsán izgalmas kérdéskör a választási eredmények regionális megoszlásának vizsgálata. Külön vizsgálva a parlamenti választásokat és az elnökválasztásokat a következő regionális eredményeket kapjuk.

Parlamenti választások

Az 1992-es parlamenti választások a FDSN (Frontul Democrat al Salvării Naționale) győzelmét eredményezték. Ezt a pártot többnyire a Keleti- és Déli-Kárpátok mentén lakók, illetve Észak-Erdély vidéki térségeiben lakók preferálták: Botoșani 55,97%, Vaslui 47,09%, Buzău 55,86%, Vrancea 50,72%, Giurgiu 48,59% és Teleorman megye 49,33%.⁹

A választások után ellenzékbe kerülő CDR (Convenția Democrată din România) választói magas iskolai végzettséggel és jövedelemmel bíró városi polgárok voltak (Boamfă 2010), az őket támogató megyék közül kiemeljük a következőket: Temes 42,56%, Arad 29,25%, Krassó-Szörény 31,34%, Szeben 27,9%, Brassó 24,18%; valamint a fővárost és környékét: Bukarest 32,55%, Ilfov megye 29,33%.

A romániai magyar választók számára az RMDSZ (Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége) jó alternatívát nyújtott a rendszerváltás után ahhoz, hogy érdekeiket képviselje. Az RMDSZ támogatottsága különösen Székelyföldön erős a magyarság területi koncentrációja miatt. Válaszlépcsésként az erdélyi románság egy része erősen támogatta a PUNR (Partidul Unității Naționale Române) szélsőjobboldali pártot, amely különösen a magyarok által is lakott megyékben szerzett népszerűséget: Maros megyében 36,27%-ot, Kolozs megyében 29,48%-ot, Fehér megyében 23,15%-ot és Szilágy megyében 22,37%-ot ért el 1992-ben.

Az 1996-os választásokat a CDR párt nyerte, akiknek támogatása továbbra is a városi lakosok közül került ki, különös tekintettel Erdély egyes megyéire és a Bánátra, valamint a fővárosra és Dobruzsára: Bukarest 46,96%, Temes 44,61%, Arad 34,77%, Constanța 35,39%, Galați 33,37%, Szeben 38,83%, Fehér 35,23, Brassó 34,57%, Szatmár 31,04%. Az ellenzékbe kerülő PDSR (Partidul Democrat Social Român – később PSD) szavazói jellemzően az ortodox románok voltak a román alföld megyéiben és némiképpen Máramaros megyében. A PRM (Partidul România Mare) szélsőjobboldali párt már ebben az időszakban teret hódít a nem magyar lakta térségekben élő románok között is a PDSR-vel párhuzamosan (Boamfă 2010).

A 2000-es választások eredményeit tekintve Erdély geopolitikai elkülönülése szintén látványos.

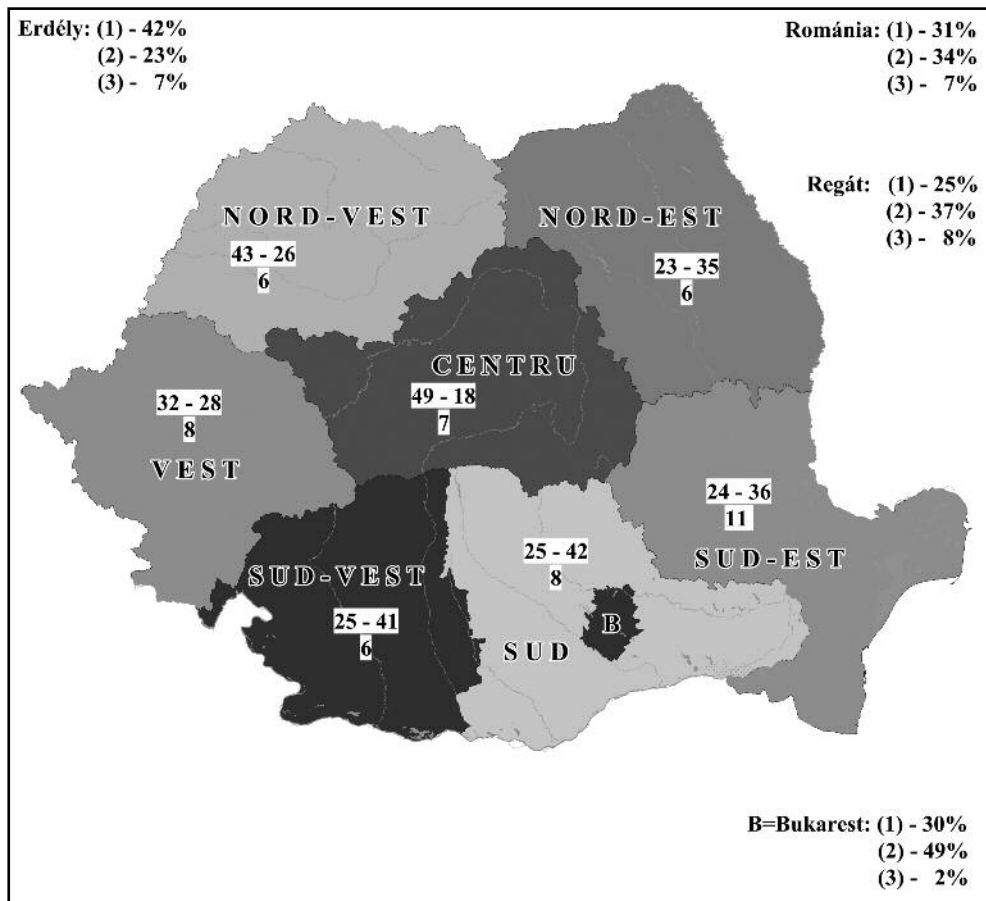
Mint ahogyan azt a fenti 3.4.22 ábra mutatja, jól érzékelhető a tág értelemben vett Erdélynek a bizalma a korábbi kormánykoalícióban (a voksok 42%-át adva), és a korábbi ellenzék (PDSR), valamint a Szövetség Romániáért (ApR) gyenge szereplése (23 + 7%). A Regátban (és különösen a fővárosban) viszont a PDSR tört előre, és ezzel az összesített országos eredmények tekintetében is 34%-ot ér el, a kormánykoalíció 31%-ához képest (Molnár 2000).

A 2004-es választások alkalmával a PSD (Partidul Social-Democrat) párt mint a PDSR utódja az ortodox románság körében hódított teret és a Máramarosban. A győztes

9 Az adatok a European Election Database adatbázisból származnak: http://www.nsd.uib.no/european_election_database/

PNL–PD Alianța D.A. pártra (következő évben PDL) a CDR régebbi szavazói voksoltak, továbbra is a magasan kvalifikált, 20–60 év közötti városi lakosok (Boamfă 2010). Kiemelendő: Brassó megye 42,1%, Szeben megye 39,02%, Fehér megye 34,23%, Kolozs megye 31,18%, valamint a főváros 47,56%. Székelyföldön az RMDSZ továbbra is élen járt a szavazatok elnyerésében, különösen Hargita (78,02%) és Kovászna (68,14%) megyékben.

3.4.22 ábra: A 2000-es romániai megyei tanácsai választások eredményei regionális megoszlásban*

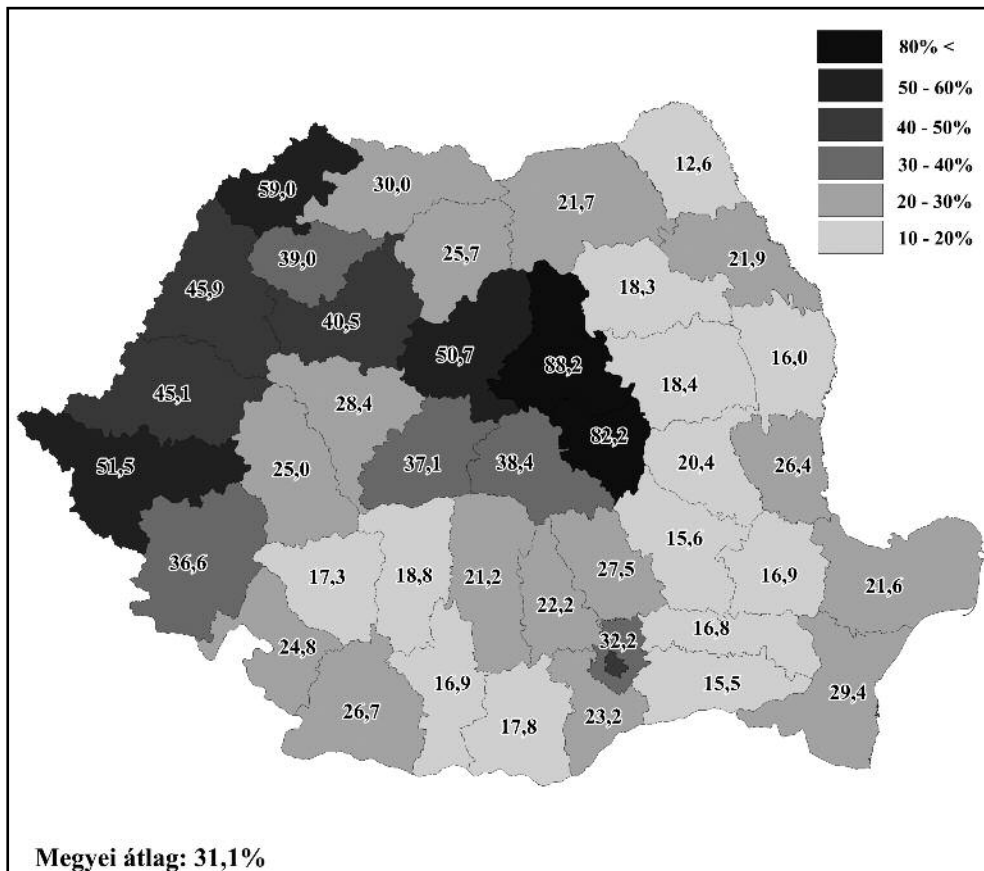
Jelmagyarázat: *= 1. kormánykoalíció; 2. posztkommunista ellenzék; 3. ApR. Forrás: Molnár 2000, 3 alapján szerk. Hardi T.

A 2008-as választásokon a PSD–PC (Partidul Social-Democratic – Partidul Conservativ) szavazói a régebbi PDSR és PSD szavazóiból kerültek ki. A PSD–PC végül a PDL (Partidul Democrat Liberal) párttal kötött nagykoalíciót a választások után. A PDL szavazói jellemzően a következő megyékből származtak: Arad 48,24%, Fehér 47,32%, Szeben 41,49%, Temes 41,06%, Kolozs 39,82%, Brassó 38,51%, valamint Dâmbovița 45,74%, Suceava 42,42% és Neamț 40,64%.

Elnökválasztások

Az 1992-es elnökválasztást Ion Iliescu nyerte 61,43%-kal, ellenfele többek között Emil Constantinescu volt, aki egyedülként vette fel vele a harcot a második fordulóban. Jól jellemzi Románia megosztottságát a 3.4.23 ábra, amely a Constantinescúra leadott voksok arányát mutatja az első fordulóban.

3.4.23 ábra: Emil Constantinescu támogatottsága az elnökválasztáson 1992-ben az első fordulóban

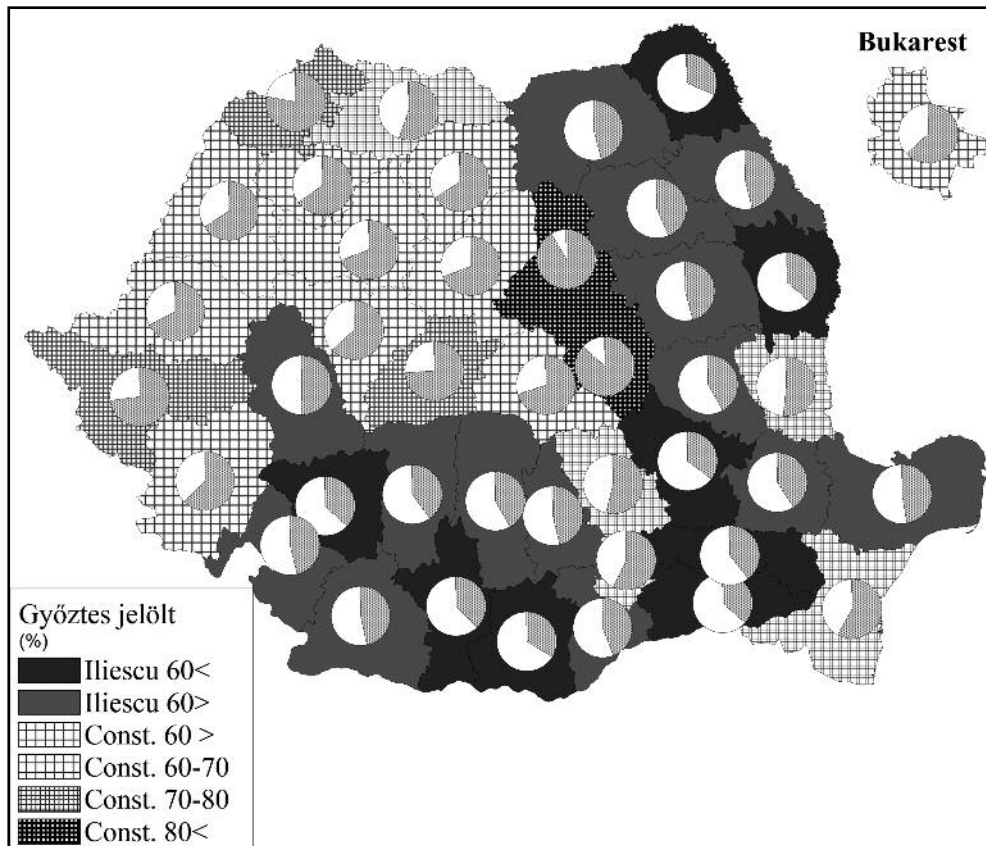

Forrás: http://adevarul.ro/locale/cluj-napoca/de-voteaza-romanii-voteaza-ardelenii-tras-tara-dreapta-1996-i-au-refuzat-basescu-geoana-2009-1_544cc5d40d133766a83fdae0/index.html alapján szerk. Hardi T.

Az ábra jól mutatja, hogy Iliescu ellenfelére leginkább a tág értelemben vett Erdély területén szavaztak, jellemzően Hargita és Kovászna megyékben, valamint Temes, Arad, Maros, Bihar és Szatmár megyékben. De 1992-ben még Ion Iliescu nyerte az elnökválasztást.

1996-ban azonban fordult a kocka, és bár szintén Iliescu és Constantinescu között zajlott a párharc, de abban az évben Constantinescu nyert 54,41%-kal. A 3.4.24 ábra mindkét jelölt eredményét mutatja a választás második fordulójában.

3.4.24 ábra: Voksok aránya az 1996-os elnökválasztáson, második forduló

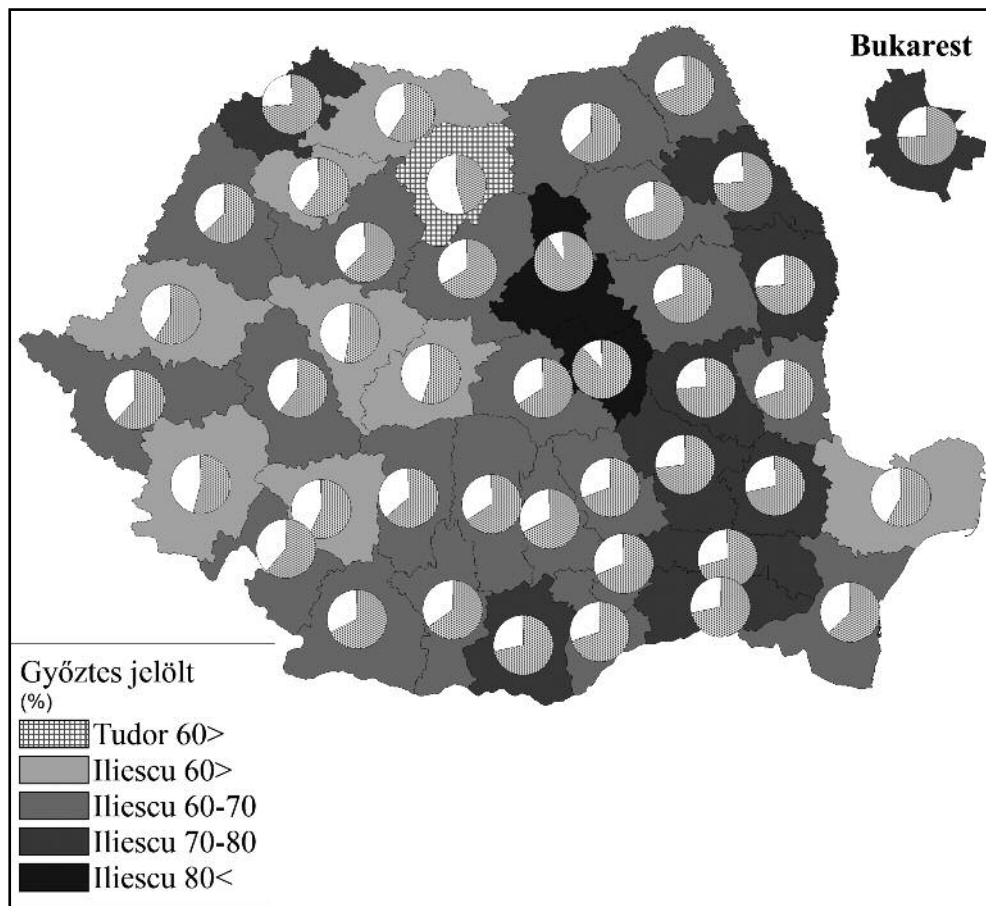

Forrás: European Election Database adatai alapján szerk. Hardi T.

Emil Constantinescu eredményeinek rácsozott jelölése jól mutatja, hogy a főváros mellett Erdély, Partium és Bánát szavazatai sokat számítottak, de ismét a legnagyobb arányban Székelyföldön szavaztak a jelöltre: Hargita megyében a szavazatok 91,59%-a, Kovászna megyében a voksok 86,81%-a a befutó jelöltet segítette. Kiemelkedően támogatták Constantinescut a következő megyék is: Szatmár 77,7%, Szeben 73,82% és Temes megye 72,72%-kal.

2000-ben az elnökválasztás második fordulójáig két olyan jelölt jutott tovább, akik a romániai magyarság számára alig voltak elfogadhatóak. Két megosztó személyiség, Ion Iliescu és a szélsőjobboldali Vadim Tudor között zajlott a párvialdal. Ez a választás a „két rossz közül a kevésbé rosszat” tipikus esete volt a magyarság számára. Félve a román szélsőjobboldal előretörésétől, a magyarság kénytelen volt Ion Iliescu mellé állni, miközben két előző elnökválasztáson ellene voksoltak. A 3.4.25 ábra mutatja a két jelölt eredményeit:

3.4.25 ábra: Elnökválasztási eredmény 2000-ben, második forduló

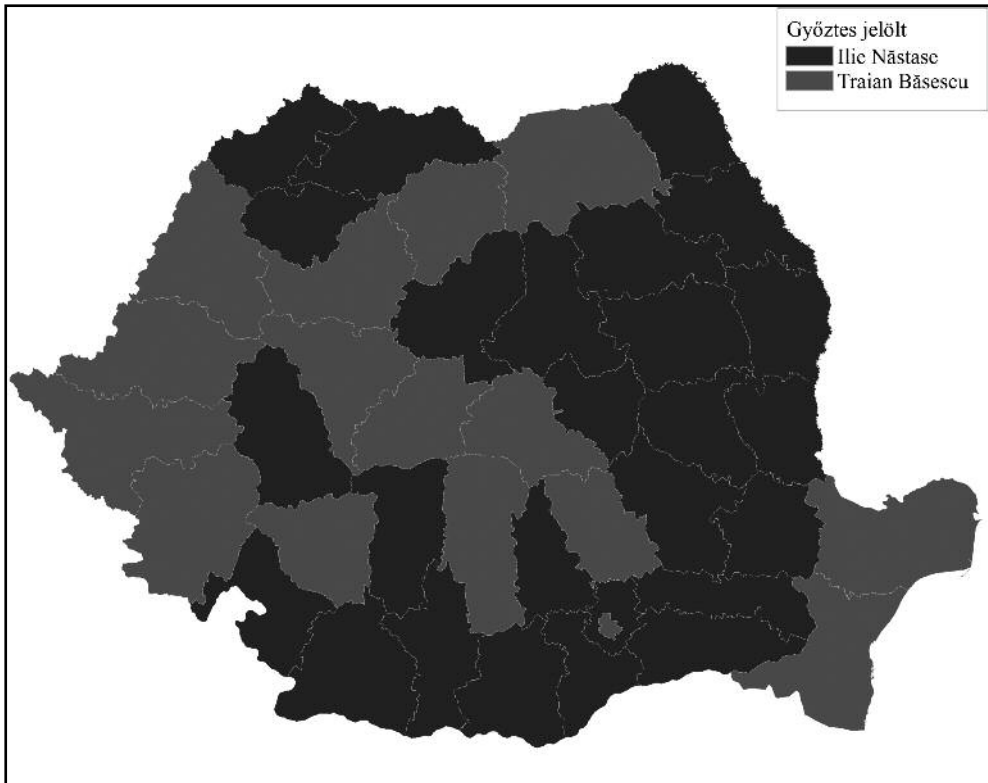

Forrás: European Election Database adatai alapján szerk. Hardi T.

A furcsa helyzet miatt jól látható, hogy a legtöbb magyart számláló megyék élen jártak az Iliescu melletti voksolásban, az említett félelmek miatt (Hargita 90,83%, Kovászna 88,55%, Szatmár 73,52%), de a tág értelemben vett Erdély egésze már nem állt ki Iliescu mellett, sőt, Vadim Tudor ezekben a megyékben tudott előretörni, de csak Beszterce-Naszód megyében tudott többséget elérni 54,56%-kal. Iliescu valójában ezt a választást a moldovaiak és a Havasalföldiek voksaival nyerte meg összesítve 66,83%-kal.

A 2004-es elnökválasztáson már két másik jelölt, Adrian Năstase és Traian Băsescu, között dőlt el az elnöki szék kérdése a második fordulóban. A győztes Traian Băsescut a Bánát megyéi, Bihar megye, öt erdélyi megye, egy moldovai és három havasalföldi megye támogatta Dobrudzsával egyetemben. A voksok területi megoszlását jól mutatja a 3.4.26 ábra.

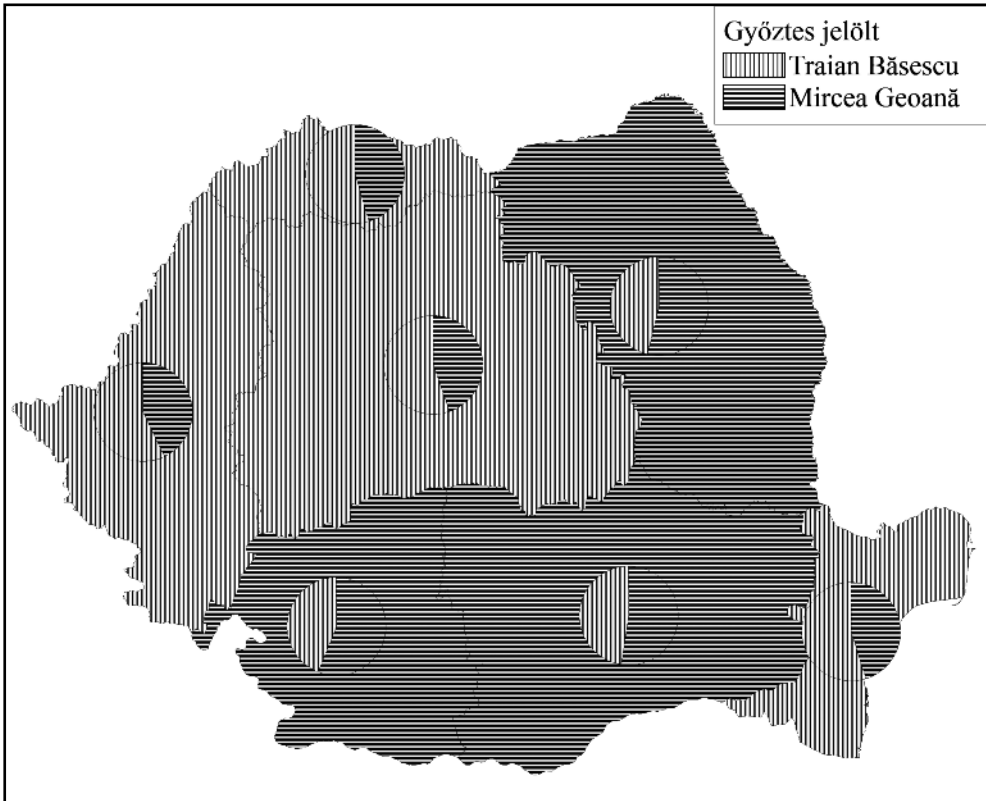
3.4.26 ábra: A román elnökválasztás voksainak területi megoszlása a második fordulón 2004-ben

Forrás: https://ro.wikipedia.org/wiki/Alegeri_preziden%C8%9Biale_%C3%AEn_Rom%C3%A2nia,_2004 alapján szerk. Hardi T.

A 2009-ben tartott elnökválasztás során Traian Băsescu kihívója Mircea Geoană volt. A két jelölt közti szavazatkülönbségek nem annyira mérvadóak, mint az előző választáson, de a területi összesítésekből kiderül, hogy Traian Băsescu támogatottsága erősebb volt Bánátban, a Körös-vidéken, Szatmár és Máramaros térségében, valamint Dobrudzsában. Néhány meghatározó eredmény a megyei adatokból: Băsescura adták le a voksok 63,93%-át Arad megyében, 62,78%-át Kolozs megyében, 60,19%-át Fehér megyében. A 3.4.27 ábra mutatja az eredmények területi megoszlását.

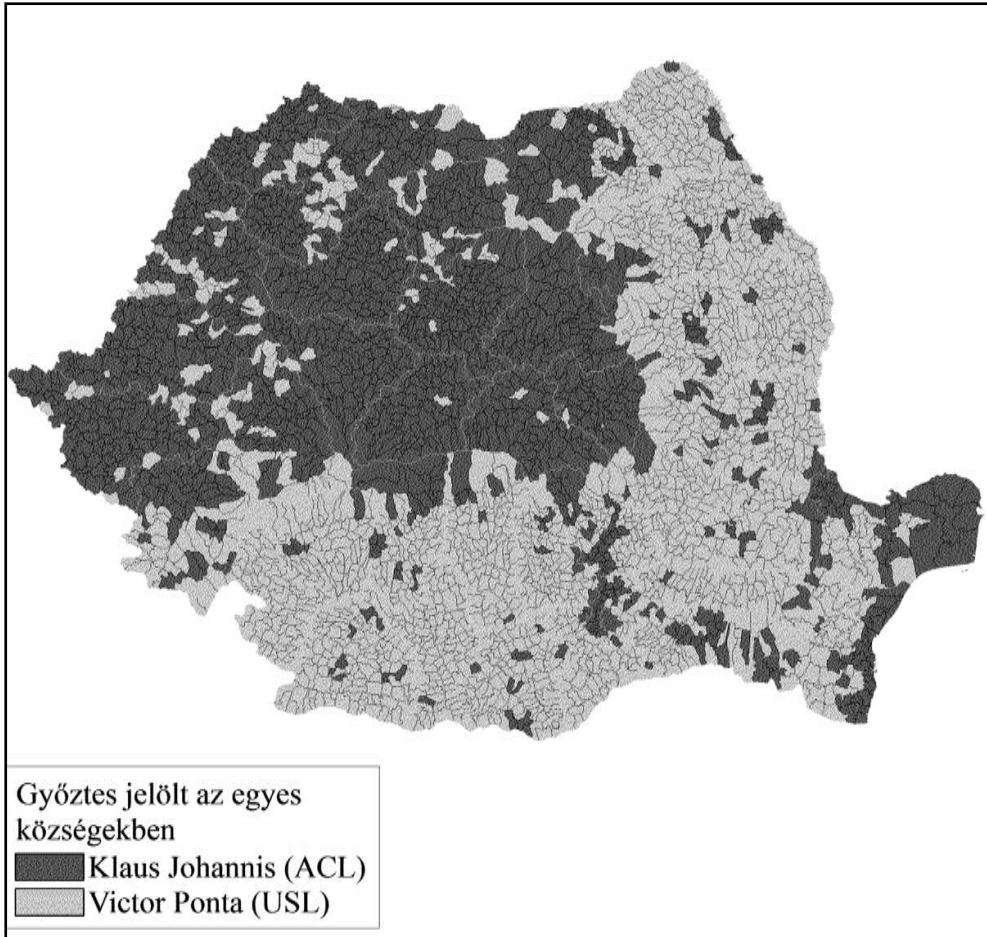
3.4.27 ábra: Az elnökválasztás eredményeinek területi megoszlása 2009-ben

Forrás: http://adevarul.ro/locale/cluj-napoca/de-voteaza-romanii-voteaza-ardelenii-tras-tara-dreapta-1996-i-au-refuzat-basescu-geoana-2009-1_544cc5d40d133766a83fdae0/index.html alapján szerk. Hardi T.

Időrendben a legutolsó elnökválasztást Romániában 2014-ben tartották. A két ellenfél Klaus Iohannis, Szében egykori polgármestere és Victor Ponta miniszterelnök volt. A 3.4.28 ábra sötétszürkével mutatja Iohannis eredményét, aki az ACL (Alianța Creștin-Liberală) párt jelöltjeként, világosszürkével Ponta eredményét láthatjuk az USL (Uniunea Social-Liberală) jelöltjeként.

3.4.28 ábra: Az elnökválasztás eredményeinek területi megoszlása 2014-ben (második forduló)

Forrás: <http://dantomoezi.ro/wp-content/uploads/2014/11/Harta-alegeri-prezidentiale-turul-II.jpg> alapján szerk. Hardi T. és Uszkai A.

A két jelölt területi eredményei az ábra alapján magukért beszélnek: a német lohannis mint kisebbséghez tartozó jelölt a tág értelemben vett Erdély területén aratott, illetve Dobrudzsában a tengerpart mentén. Pontára legtöbbször Moldovában és Havasalföldön voksoltak, végül lohannis 54,43%-kal nyerte meg a 2014-es elnökválasztást.

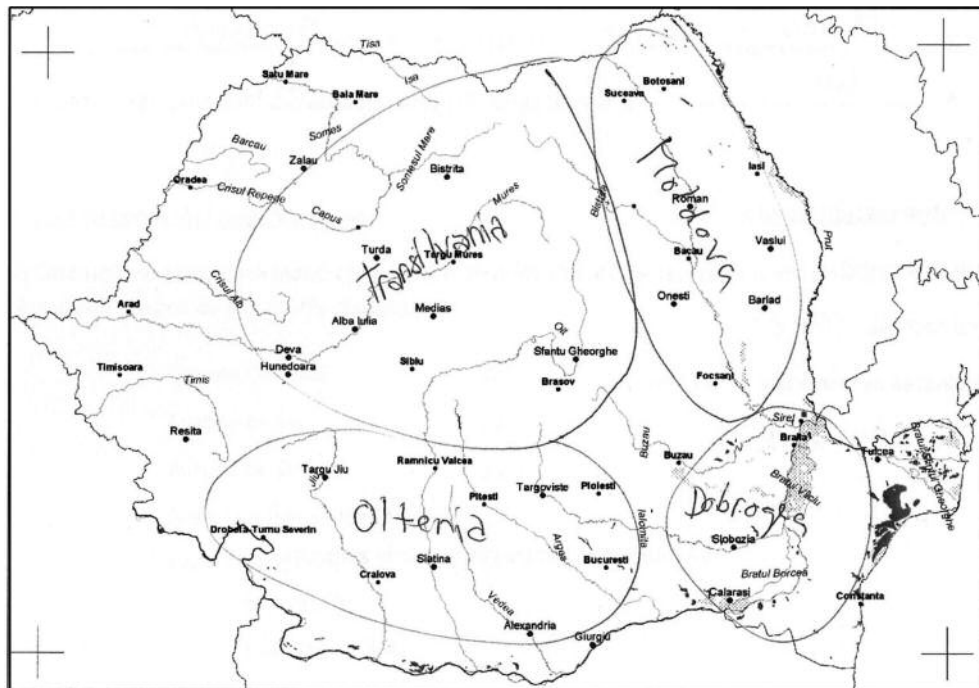
Végigkövetve a parlamenti és elnökválasztásokat 1992 és 2014 között, és elemezve azok területi eredményeit, egyértelművé válik Románia összetettsége, és a mai napig érezhető véleménykülönbség a regáti és a később Romániához csatolt térségek között (Lásd erről Haydukiewicz 2011).

Románia régiói a mental map vizsgálat fényében

Kérdőíves kutatásunk során Romániában Bukarestben, Nagyszebenben, Temesváron és Kolozsváron kerestünk meg egyetemi hallgatókat kérdőívünkkel 2014-ben, majd a magyar kontrollcsoport arányos kialakítása kedvéért 2015-ben is. Így összesen 162 román és 84 romániai magyar válaszadó adott értékelhető információkat. Az ország belső területi egységeinek megismerésére megkértük a válaszadókat, hogy egy Románia-térképen jelöljék be azokat a régiókat, amelyek az országot alkotják. A feladatot különböző minőségben sikerült megoldani: nyilván a rajzkészség, földrajzi ismeretek eltérőek az egyes válaszadóknál. A válaszokat nehéz összesíteni, s egzakt módszerekkel kiértékelni, de tipizálni lehet.

Az első fontos megállapítás, hogy szinte valamennyi értékelhető rajzban a történelmi egységek, illetve azok bontása mutatható ki: Havasalföld, Moldva, Erdély, Dobruzsza. A legelnyagoltabb és legrosszabb rajzos válaszoknál is ezen egységek határai többé-kevésbé helyesen kerültek bejelölésre, s ezek minden esetben előkerültek. Ábránk ezt az alapváltozatot mutatja be.

3.4.29 ábra: Négyes felosztású ábra

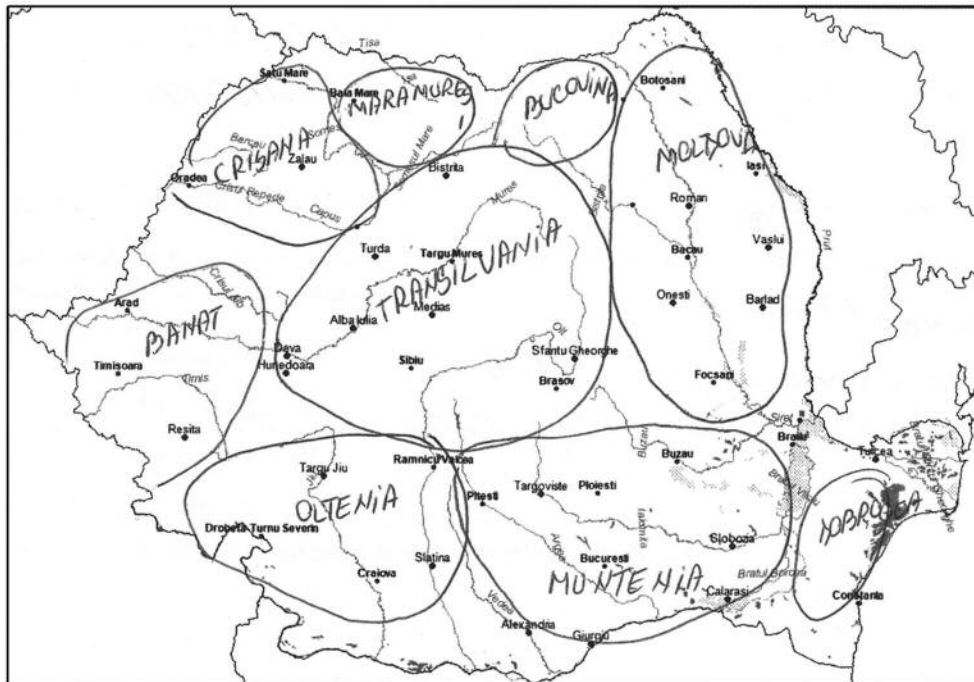

Forrás: Kérdőívek 2014.

Eltéréseket az egyes rajzokban ezeken az egységeken belül tapasztalhatunk. A leggyakoribb felosztás szerint a hallgatók 8–9 részre osztották az országot, jellemzően történelmi régiók szerint. Ez a felosztás a román és magyar etnikumú válaszadóknál egyaránt a legtipikusabbnak tűnt, legfeljebb a névhasználatban volt különbség. Ezek a tájegysé-

gek: 1. Olténia, 2. Munténia, 3. Dobrudzsa, 4. Transilvania vagy Ardeal a román, s Erdély néven a magyar válaszadóknál, 5. Moldva, 6. Bánát, 7. Körös-vidék (magyar válaszadóknál Partium), 8. Máramaros, s egyes esetekben különváltak 9. Bukovina (3.4.30 ábra).

3.4.30 ábra: Egy kilencrégiós válasz

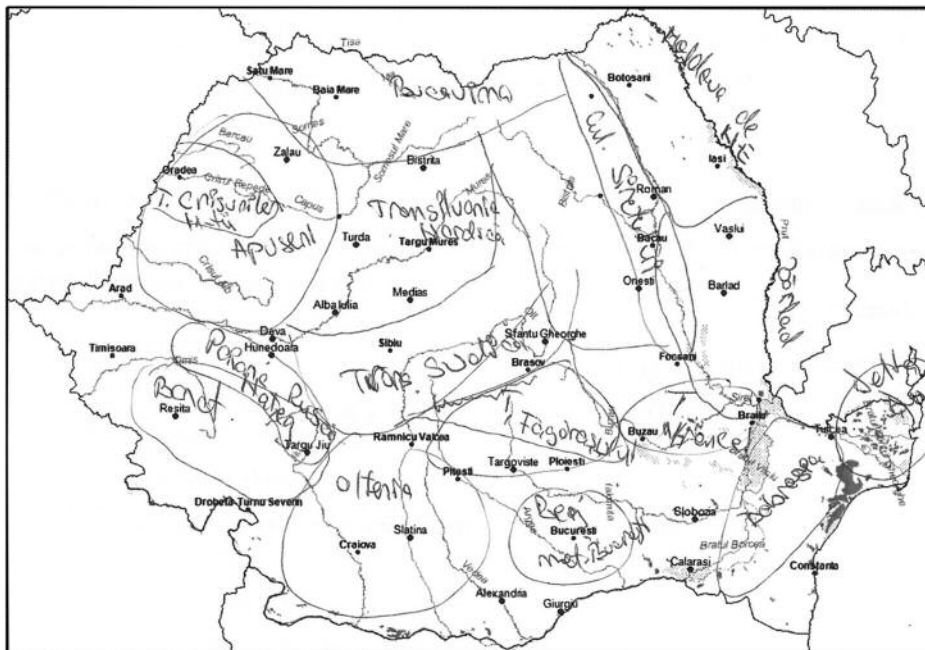
Forrás: Kérdőívek 2014.

A Kárpátok csak nagyon ritkán, összesen három esetben jelent meg mint önálló régió, amikor a válaszadó a hegység területét határolta körbe. Ebből látható, hogy mind a román, mind a magyar válaszadók az országot elsősorban a történelmi egységekre bontják.

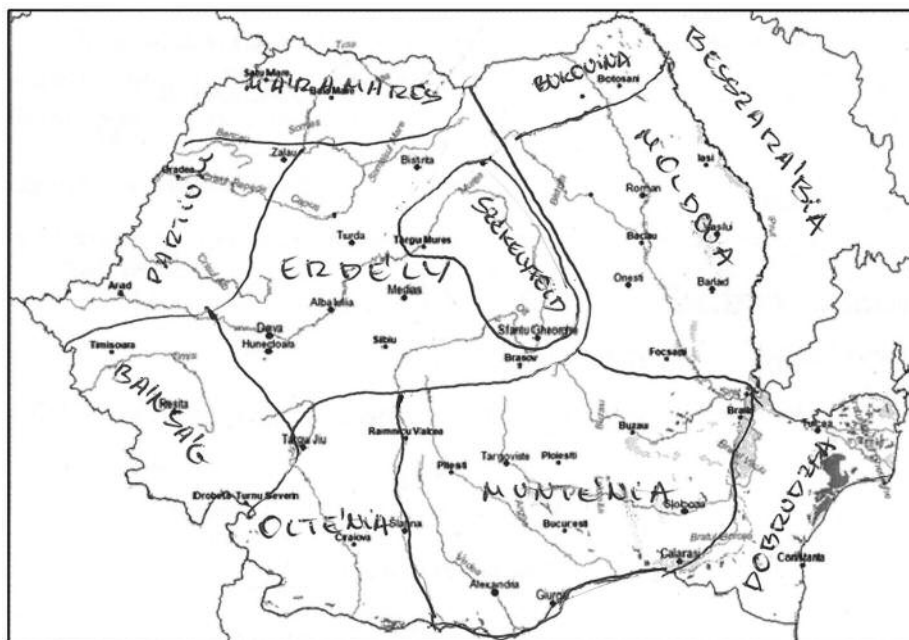
Az etnikum szerinti különbség a történelmi egységek tovább bontásában jelenik meg. A román válaszadóknál csak elvétve lehet a bemutatottaknál kisebb területi egységeket felfedezni. Mindössze öt válaszadónál tapasztaltuk, hogy Erdélyt bontotta egy északi és egy déli részre, s háromnál, hogy más régiókban alkalmazott további bontást. Pl. Szeretvölgye, Fogaras (3.4.31 ábra).

Ezzel szemben a magyar kontrolcsoport (36 fő) fele Erdélyt rendszerint több kisebb egységre bontotta szét (3.4.32 ábra).

3.4.31 ábra: Példa a kisebb térségeket alkalmazó román válaszokból

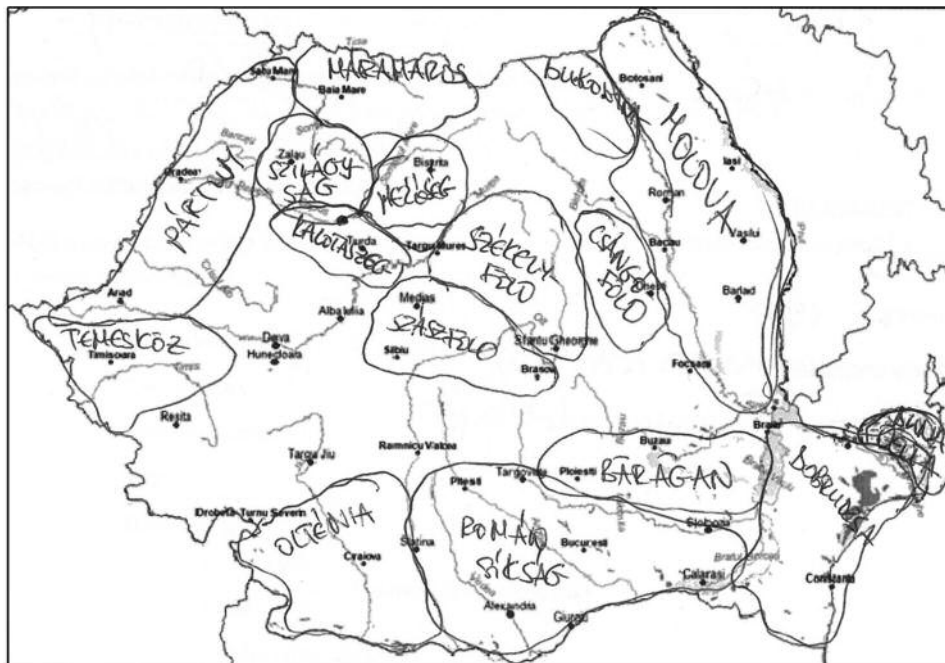

3.4.32 ábra: Erdélyen belül Székelyföldet kiemelő magyar válasz

Székelyföld biztosan megjelent valamennyi válaszdónál, de számos más néprajzi, illetve etnikai terület is bejelölésre került. Hat esetben anélkül, hogy Erdélyt mint egységet jelölte volna (3.4.33 ábra).

3.4.33 ábra: Néprajzi egységekben gondolkodó magyar válasz

Forrás: Kérdőívek 2014.

Tehát fő megállapításunk az lehet, hogy az iskolai oktatásban elsajátított térszemlélet egységesen jelen van a magyar és a román etnikumú válaszdók tudatában. Amit az etnikai különbségből eredő szocializációs különbség hozzátesz, az a névhasználatra vonatkozik, valamint arra, hogy a magyar válaszdók lényegesen kisebb egységekben élnek a területen, s ez elsősorban a magyar etnikai többséggel jellemezhető Székelyföld, valamint Erdély más néprajzi, etnikai/kisebbségi (nem csak magyar) területi egységéhez jelent szoros kötődést, identitástudatot. Ez több esetben még az erdélyi identitástudatnál is erősebbnek látszik.

Az országon belüli területi preferenciákat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a válaszdók között Erdély egyöntetűen nagyon vonzó, egyedül a temesvári válaszdók körében előzi meg Bánát térsége. Érdekes mindezt a bukarestiek szemszögéből is látni, az ő esetükben is az első helyeken Erdély, Máramaros és Bánát szerepel, kevésbé vonzó számukra a regáti térség. Ugyanez jellemző a többi román válaszdó véleményére, egyedül talán a szebeniek számára vonzóbb Dobruzsza mint harmadik leginkább preferált térség. Minden válaszdó szeret a saját térségében lakni, kivéve a bukarestieket, akik közül csak egy személy jelölte be Bukarestet mint vonzó helyet.

3.4.3 táblázat: Leginkább itt szeretne élni (tájegységek szerint)

Tájegység	Bukarest (19 fő)	Kolozsvár (37 fő)	Szeben (41 fő)	Temesvár (65 fő)	Kolozsvár (59 fő)	Nagyvárad (25 fő)
	román válaszadók				magyar válaszadók	
Erdély	13	30	29	23	29	7
Bánát	8	13	12	32	10	4
Máramaros	9	14	8	5	1	-
Körös-vidék	2	5	5	7	3	4
Bukarest + Ilfov	1	4	1	6	3	-
Moldova	6	4	5	7	1	-
Munténia	3		6		1	-
Olténia	3	3	4	6	1	-
Havasalföld	-	3	-	4	1	-
Dobrudza	4	7	11	3	1	-
Duna-delta	-	-	-	-	-	1
Szászföld	1	1	2	4	11	-
Székelyföld	-	-	-	-	21	4
Partium	-	-	-	-	24	5
Mócok földje	-	2	-	1	-	-
Fogarasföld	-	1	-	1	-	-

Forrás: Kérdőívek 2014.

A román válaszok között feltűnő az úgynevezett țarâknak a megjelenése: a Mócok földje (Țara Moșilor) és Fogarasföld (Țara Făgărașului), jellemzően a kolozsvári és a temesvári válaszadók körében mérvadó.

A magyar válaszok esetében megjelenik a Partium elnevezés, amelyet a románság nem használ. Székelyföld szintén csak a magyar válaszadó számára vonzó, és e két térség a magyar válaszadók rangsorában a 2., illetve 3. helyén szerepel. A Duna-delta egyedül egy nagyváradi magyar megkérdezett számára vágyott hely, amúgy leginkább a kevésbé preferált térségek közé tartozik.

Az ország egyes térségeinek elutasítását azzal a kérdéssel vizsgáltuk, amely során arra kértük a válaszadókat, nevezzék meg azokat a térségeket, régiókat, ahol nem szeretnének élni (először tájegységek szerint, majd tegyék meg ugyanezt közigazgatási egységek szerint is).

A román válaszadók körében megjelenik Székelyföld mint kevésbé preferált térség, de csak 1–2 szavazattal a kolozsvári és a szebeni válaszadók körében. A Partium elnevezést itt sem használják. Érdekes, hogy a țarâk ismét felbukkannak, de már hangsúlyosabban. A Mócok földje mellett a Barcaság (Țara Bârsei) és a Láposföld (Țara Lăpușului) elutasítása jelenik meg, jellemzően a kolozsvári román válaszadók körében, de a temesváriak esetében is kis mértékben.

A magyar válaszadók körében a legkevésbé vonzó a regáti térség különböző régiói, de a nagyváradi magyarok arányaiban nagyobb számban titulálták kevésbé preferálnak a Bánátot. A Partium továbbra is a magyar szótár sajátossága, ez a térség egy szavazatot kapott a kolozsvári magyarok körében. Szintén egy említéssel megjelenik a Csángóföld a magyar válaszok között.

Ha nem a tájegységek szerint, hanem közigazgatási egységek szerint vizsgáljuk a preferált és elutasított területeket Romániában, akkor kiderül, hogy a válaszadók legtöbb

csoportja számára a legkedveltebb lakóhely az a megye, ahol a lekérdezés megtörtént. A kolozsvári román megkérdezettek számára Kolozs megye, a szebeniek számára Szeben megye, a temesváriak számára Temes megye, a nagyváradiak számára Bihar megye. Ebbe a sorba két csoport nem illeszkedik be. A bukarestiek számára Brassó, Kolozs és Szeben megyék vonzóak, míg a kolozsvári magyar csoport számára Kovászna megye. Mivel sok székelyföldi hallgató tanul a kolozsvári egyetemeken, magyar tagozaton, és sok erdélyi román tanul a fővárosban, megtörténhet, hogy a szülőföldjükhöz való ragaszkodás mutatkozik meg a válaszaikban.

3.4.4. táblázat: Legkevésbé itt szeretne élni (tájegységek szerint)

Tájegység	Bukarest (19 fő)	Kolozsvár (37 fő)	Szeben (41 fő)	Temesvár (65 fő)	Kolozsvár (59 fő)	Nagyvárad (25 fő)
	román válaszadók				magyar válaszadók	
Erdély	1	4	1	5	1	-
Bánát	-	2	7	5	3	6
Máramaros	1	1	3	5	1	-
Körös-vidék	1	3	4	3	-	2
Bukarest és Ilfov	1	-	5	5	8	5
Moldova	10	19	26	39	47	11
Bukovina	-	4	3	-	5	-
Munténia	12	4	4	2	12	-
Olténia	16	10	20	29	26	1
Havasalföld	-	8	-	4	12	5
Dobruzsza	12	12	10	12	23	4
Duna-delta	-	1	1	1	1	2
Szászföld	-	-	-	-	1	-
Székelyföld	-	2	1	-	1	-
Partium	-	-	-	-	1	-
Mócok földje	-	1	-	2	-	-
Barcaság	-	3	-	-	-	-
Csángóföld	-	-	-	-	1	-
Láposföld	-	2	-	-	-	-

Forrás: Kérdőívek 2014.

A kolozsvári magyar megkérdezettek számára vonzó még Brassó, Hargita és Maros megye, míg a nagyváradi magyar hallgatók Bihar megye mellett Kolozs megyét jelölték meg preferáltként.

Konstanca minden csoportból kapott szavazatot, vélhetőleg a tengerpartja miatt. Bukarest is majdnem minden csoportból kapott néhány említést, kivéve a nagyváradi magyar válaszadókat. Bukarestnek viszont csak egy kerületét említette meg egy bukaresti megkérdezett. Figyelemre méltó azonban, hogy a legtöbb említett megye a tág értelemben vett Erdélyben található.

A bukaresti és kolozsvári román válaszadókon kívül minden megkérdezett csoportban Bukarest és Ilfov megye vezet a legkevésbé vonzó városok, megyék között. A bukarestiek számára Brăila megye jelenti a legkevésbé preferált megyét, de nem szívesen költöznének Teleorman, Konstanca, illetve Botoșani megyékbe sem. A bukaresti kerületek közül csak az V. kerületet említette meg egy bukaresti megkérdezett.

3.4.5 táblázat: Leginkább itt szeretne élni (közigazgatási egységek szerint)

Tájegység	Bukarest (19 fő)	Kolozsvár (37 fő)	Szeben (41 fő)	Temesvár (65 fő)	Kolozsvár (59 fő)	Nagyvárad (25 fő)
	román válaszadók			magyar válaszadók		
Arad	-	1	2	8	-	2
Beszterce	-	8	-	-	1	-
Bihar	2	1	6	9	9	16
Brassó	12	9	21	10	14	1
Bukarest, Ilfov	3	2	2	7	4	-
Bukarest, I. kerület	1	-	-	-	-	-
Fehér megye	-	1	-	7	2	2
Hargita	1	-	-	3	20	1
Kolozs megye	8	27	18	11	6	14
Konstanca	1	6	8	12	4	2
Kovászna	-	1	1	1	42	1
Krassó-Szörény	-	-	3	7	-	-
Máramaros	1	7	2	2	1	1
Maros megye	-	2	2	4	23	-
Szeben, Nagyszeben	8	7	29	8	10	-
Suceava	1	-	2	3	-	-
Szatmár	-	5	-	6	12	4
Szilágy megye	-	2	-	1	4	7
Temes	7	13	5	37	11	2
Vâlcea	-	-	8	1	-	-

Forrás: Kérdőívek 2014.

A kolozsvári román megkérdezettek nem vonzódnak Jász megyéhez Moldovából, de Bukarestbe sem költöznének. A bukaresti románokon kívül a többi román csoport számára sem vonzó Jász megye. A magyar kontrollcsoport néhány moldovai és havasalföldi megyét jelölt meg legkevésbé preferáltként, mint Dolj, Gorj, Olt, Vaslui és Botoșani megyék, ezeket is legjellemzőbben a kolozsvári magyar csoport esetében tapasztaljuk.

Megállapítható, hogy amíg a preferált megyék legnagyobb hányada a tág értelemben vett Erdélyben található, addig a legkevésbé preferált térségek esetében a repertoár kiegészült moldovai, dobrudzsai és havasalföldi megyékkel.

3.4.6 táblázat: Legkevésbé itt szeretne élni (közigazgatási egységek szerint)

Tájegység	Bukarest (19 fő)	Kolozsvár (37 fő)	Szeben (41 fő)	Temesvár (65 fő)	Kolozsvár (59 fő)	Nagyvárad (25 fő)
	román válaszadók				magyar válaszadók	
Arad	3	1	2	3	1	3
Bákó	-	5	4	7	4	1
Beszterce	-	-	-	1	-	-
Bihar	-	2	1	2	-	3
Bodzaforduló	1	4	1	2	-	-
Botoşani	5	5	7	3	9	2
Brăila	8	-	-	-	2	1
Brassó	-	-	-	3	1	1
Bukarest, Ilfov	4	11	15	16	23	9
Bukarest, V. kerület	1	-	-	-	-	-
Dolj megye	3	5	4	8	14	2
Fehér megye	-	-	-	1	1	-
Gorj megye	-	3	2	7	12	1
Hargita	1	3	1	3	-	1
Ialomiţa	-	1	2	-	3	1
Jász megye	1	15	10	12	5	2
Kolozs megye	-	-	1	2	-	-
Konstanca	6	-	4	4	3	-
Kovászna	-	4	1	2	2	-
Krassó-Szörény	-	-	-	3	-	-
Máramaros	-	1	2	1	3	-
Maros megye	-	1	-	1	-	-
Neamţ	-	2	1	1	3	-
Olt megye	4	6	6	7	10	3
Szeben, Nagyszeben	-	-	-	1	1	-
Suceava	-	2	5	6	9	3
Szatmár	-	-	2	4	2	5
Szilágy megye	-	-	-	2	1	-
Teleorman	6	-	-	1	8	1
Temes	-	2	4	1	3	3
Tulcea	1	3	5	1	6	2
Vaslui	3	7	8	7	12	2
Vâlcea	-	-	7	1	1	-

Forrás: Kérdőívek 2014.

3.5 Az erdélyi autonómia

MIKLÓSNÉ ZAKAR ANDREA – ALBERT ANDRÁS

Bevezető

Az oly sokszor és sokak által felvetett és elemzett erdélyi autonómia kérdése napjaink egyik legaktuálisabb vitájává érett Erdély kontextusában. Erdélynek mint egyedi területi entitásnak, régióknak az elismerése különböző nehézségekbe ütközik, holott a történelmi, kulturális és egyéb meghatározottság okán ennek létjogosultsága nehezen vitatható.

Tévhit az, hogy csupán Székelyföld kapcsán beszélhetünk autonómiatörekvésekről, és az is helytelen elképzelés, hogy csak az Erdélyben élő magyar kisebbségek akarataiban és elképzeléseiben merül fel. Az erdélyi román közéleti személyiségek és értelmiségiek részvétele és véleményei jól mutatják, hogy a románság akarata sem áll feltétlenül szemben az Erdély jövőjéről kialakult magyar elképzeléssel, vagyis nem magyar–román ellentétről kell beszélnünk a téma kapcsán, hanem valamilyen egész más feszültségről, melyet valószínűleg a politikum gerjeszt és/vagy tart fenn.

Mára már elmondható, hogy a Székelyföldet kivéve, ahol a magyar kisebbség aránya még mindig domináns, Erdélyben egy kisebbség sem rendelkezik nagyobb fokú térségi koncentrációval. Ezzel a ténnyel megkérdőjelezhető Erdélynek az ország többi részétől való etnikai-kulturális törésvonal mentén történő elkülönülése, leginkább regionális törésvonalról beszélhetünk e tekintetben.

Az Erdélyben megjelenő autonómiatörekvések hosszú múltra vezethetőek vissza, és gyökerei a románok mint kisebbség törekvéseiben is megnyilvánultak évszázadokkal ezelőtt.

Az erdélyi románok autonómiatörekvéseinek néhány aspektusa

A románok etnogenezisét kutatva két elmélettel találkozhatunk. A mai hivatalos román történetírás által kidolgozott úgynevezett dákoromán kontinuitáselmélet szerint a román nép Dácia őshonos lakói és a hódító rómaiak keveredéséből alakult ki.

A magyar és a német történetírás álláspontja szerint a dél-balkáni területeken élő trák-illír törzsek a 8–10. században telepedtek le a kunok és besenyők által lakott Havasalföld és Moldva területén. A mai Bulgária és Macedónia területén élő lovas pásztorokat katonai szempontból a bizánci császárok szervezték be a bizánci hadseregbe. A 11. század elején nagy tömegekben harcoltak a bolgárok ellen. A bizánci források alapján 1166-ban Erdély ellen I. Mánuel császár által vezetett hadseregben vlachokként vagy oláhokként voltak említve.

Az újlatin (neolatin) nyelvet beszélő népet a bizánci történetírás ruméneknek nevezi. A rumén szó a „romanoi” kifejezésből származott. Az elnevezés eredetileg a Kelet-római Birodalom területen élő népeket, illetve népcsoportokat jelölte. A hivatalos történetírásban a rumén vagy román elnevezést csak a 18. század végén kezdték el használni az *Erdélyi Iskola* kulturális és politikai mozgalom (Scoală Ardeleană) román ajkú képviselői. Ez az elnevezés – a Magyar Királyságban, illetve Erdélyben – a vlach jog, illetve pásztorokó félnomád életmód alapján terjedt el (Köpeczi 1986, I. kötet, 492; II. kötet 744).

A Magyar Királyságba (Erdélybe) az első fennmaradt dokumentumok szerint a hegyes vidékekre a 13. században kezdtek bevándorolni. A betelepülőket a mindenkori magyar uralkodó magának kívánta fenntartani. A 14–15. században a Keleti- és Déli-Kárpátok lejtőin telepedtek meg: Hunyad, Hátszeg és Fogaras vidékén. A magyar király földjén juh-ötvenedet kellett fizetniük a pásztorokó életmódjukból adódóan. A 15. században a román falvak élén vajdák, kenézek álltak, akik politikai, közigazgatási és gazdasági tekintetben képviselték közösségeiket a központi hatalom előtt (Pomogyi 2008, 1002). A 15. században elnyert román kenéziségek és vajdák, politikai és gazdasági vezetők beleolvadtak a magyar nemességbe. A Fogarasi kerületben bojárok néven félnemesi státuszt nyertek el. A hadászati szempontból kiemelt fontosságot nyert kerületek, mint például a Hátszeg, Szörényi bánóság, Temes vármegye egy része a 15. század második felére már székszervezetté fejlődött (Echcart 1908, 78; Eckhart 1946, 69). A románok letelepedését Erdély különböző részein a kenézek és a vajdák irányították. A megtelepült románok körében megjelentek az első önkormányzatiságnak a jelei. Ez abból adódott, hogy a kenézi és a vajdai tisztséget a románokból álló testületek választották meg. A magyar királyok és erdélyi vajdák a kenézek részére a hadi érdemeikért magánbirtokba adták a románok lakta falvakat, vidékeket. A félnemesi státusszal rendelkező kenézek a későbbiekben megszerezték a teljes jogú magyar nemesi címet és beolvadtak a magyar nemesi rétegbe (Szabó 1997, 20).

Az erdélyi románok nemzeti identitása a 17. század végére alakult ki a katolikus egyházzal való unió kapcsán, amikor az ortodox bizánci rítusú egyház püspökeinek és papjainak felkínálták a nemesi cím megszerzését és a politikai életbe való beleszólás lehetőségét.

Az Erdélyi fejedelemség idején (1541–1691) a négy bevett vallás jogrendszerében szerepelt a római katolikus egyház. Ez elvileg biztosította számára az államilag elismert vallásoknak járó jogokat: teljes mértékű vallásszabadság, önrendelkezés, állami támogatás (Benda 1994, 1–5). Mindennek ellenére a 16. század végétől a 17. század végéig meglehetősen szerény helyet foglalt el mind a politikai, mind a társadalmi életében. A kinevezett katolikus püspök nem foglalhatta el helyét az erdélyi püspöki székben. Helyét ideiglenesen egy püspöki vikárius töltötte be (Peris 1998, 150; Balázs, Ficsy, Lukács, Monok 1990).

Az 1615-ben létrehozott *Status Catholicorum Dominorum* az erdélyi római katolikus rendek vallásjogi érdekeit képviselte az erdélyi országgyűléseken (Peris 1998, 150). A létrehozott *katolikus status* az Erdélyi fejedelemségben részben politikai, részben egyházi érdekeket képviselt. A működése elé számos akadályt gördítettek. A fejedelemség idején a katolikusok nem működtethettek felsőbb rendű iskolákat és egyházi missziós munkát nem folytathattak (Crăciun 1999, 57–93). Mindez nem tudta teljesen meggátolni az erdélyi római katolicizmus és az ortodoxia közötti kapcsolatteremtés lehetőségét. A két egyház között létrejött kapcsolat intézményesített formát öltött az 1697–1701 közötti időszakban, ez lett a *románok egy részének a római katolikus egyházzal való uniója* (Bernath 1994, 8–9; Teodor 1994, 15–39).

A Habsburg udvari politika erdélyi hatalmának növelése érdekében a katolikus egyház térhódítását támogatta. Ennek egyik járható, „hivatalos” útja az *ortodox (görögkeleti) román egyházzal való unió* volt. A bécsi udvari diplomácia korán észrevette, hogy a hajdani Erdélyi fejedelemség idején létrejött három nemzet és négy vallás közötti szoros együttműködés megbontásával megnyílhat az út a Habsburg-uralom zökkenőmentes beilleszkedése előtt. A francia és más nyugat-európai abszolút uralkodók példáját követve a Habsburg-ház a soknyelvű és vallású Monarchia területét egységesíteni kívánta. Az összetartó erőt egyedül a római katolikus vallásban vélte megtalálni. Annak, hogy a Habsburgok a négy bevett vallás, a katolikus, az evangélikus lutheránus, református, unitárius közül a katolikus egyház erdélyi térhódítását tűzték ki célul, részben vallási, részben pedig birodalmi okai voltak (Marton 2001, 176–177).

A 17. század végén még többségében kálvini hitelveket valló erdélyi magyarságot rebellióval és törökbarátsággal gyanúsította meg a Habsburg-udvar. Vele szemben olyan megbízható feleket keresett, akik lojalitására, hatalmi túlsúlyba juttatván őket, bármikor számíthatott.

A Habsburg-udvar politikai szándékának megvalósítását két tényező akadályozta. Az első tényező az volt, hogy a szászok és a katolikusok mind számarányukban, mind politikai súlyukban elmaradtak a még mindig politikai túlsúllyal rendelkező protestáns magyar rendekkel szemben.

A másik fontos tényező a *Diploma Leopoldinum* hitlevélben lefektetett rendelkezés volt, amely alapján I. Lipót magyar király a három nemzet és a négy bevett vallás között az önálló fejedelemség idején fennállott viszonyokat változatlanul betartja. A három nemzet és a négy vallás számarányának megbontása a *Diploma Leopoldinum*ban megfogalmazottak megsértése nélkül kivitelezhetetlen volt. Egyedüli törvényes és járható út a megtúrt státuszú (*tolerata religio*) és relatív többségben élő görögkeleti (ortodox) vallású román nemzeti kisebbség jogi helyzetének megváltoztatása volt a katolikus vallás felvételével. A román görögkeleti vallásúak részére a megtúrt státuszban bizonyos jogi keretek között védelmet biztosítottak az *Approbatae*¹ és a *Compilatae*² törvénygyűjteményben foglaltak. A román ortodox nemzeti és vallási kisebbség Erdélyben „teljes szabadságot élvezett saját püspökeinek kormányja alatt, élhette a maga külön egyházi életét, de a bevett felekezeteknek nem osztályrészül jutó politikai jogokat élvezett” (Benda 1994, 1–5).

Az erdélyi román ortodoxok a 17. század végén, a római katolikus egyházzal való uniót lehetőségként használták fel az adótól és a jobbágyságtól való szabadulás érdekében. Erdély három nemzetén és négy bevett valláson alapuló alkotmányos jogrendszerének évszázados hagyománya szűnt meg a román ortodox egyház hivatalos elismerésével.

Az erdélyi román nemzetiség a vallási unió által egy megtúrt politikai és jogi státuszból az államalkotó nemzetek sorába lépett. A 18. század elején a protestáns rendek konzervativizmusa és a katolikus rendeknek a nemzeti viszonyok átalakulásától való féltelme nem tudta megakadályozni a Habsburg-udvar rekatolizációs törekvéseit.

1 *Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem Annexarum...* c. törvénygyűjtemény tartalmazta az 1540–1653 közötti országgyűléseken hozott határozatok rendszerbe foglalt és szerkesztett anyagát (Pomogyi 2008, 60).

2 *Compilatae constitutiones regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum...* c. törvénygyűjtemény tartalmazta az 1653–1669 közötti országgyűléseken hozott határozatok rendszerbe foglalt és szerkesztett anyagát.

A román nemzeti kisebbség vallásjogi kérdéseikben nemcsak a vallási problémák megoldására kereste a válaszokat, hanem azon túl egy megtúrt vallású és kiváltságok nélküli nemzetiségnek az államalkotói státuszba való bekerülés lehetőségét, annak jogi eszközeivel: „Lényegét tekintve a vallási unió nem mint egy vallási aktus jelenik meg annak ellenére, hogy a mez, amelybe öltöztették, ezt sejtette. Tudatos politikai aktus volt, amelynek nyertese az erdélyi románság és annak egyháza volt...” (Dumitran–Gudor–Danila 2000, 282).

Az erdélyi román nemzeti kisebbség vallási uniók törekvéseinek 1701-ben lezáruló első szakasza egy hosszú vallásjogi és politikai folyamatnak a kezdete volt. A vallási uniók küzdelmeikben kettős cél érdekében szálltak síkra: *az egyházi autonómiáért és a nemzeti függetlenség megszerzéséért.*

Az erdélyi románság autonómatörekvéseinek bemutatására jelen keretek között nem kerül sor teljes részletességében, de elmondható, hogy 1918 előtt az erdélyi románok sokkal jobb helyzetben voltak, mint például a besszarábiaiak, hiszen „az ortodox és görög katolikus érsekség köré szerveződő egyházi szervezetre támaszkodtak, sűrű iskolahálózatot tartottak fent (igaz, elsősorban elemi iskolákat, mindössze néhány középiskolát, de egyetemet nem), változatos és polemizáló kedvű sajtó adott hangot követeléseiknek, román bankokat működtettek, és szoros kapcsolatokat áptak Romániával” (Boia 2015, 70.).

Az erdélyi románság egyrészt vágyott a Romániával való egyesülésre, de vágyott egy, a monarchiában megvalósuló önrendelkezésre, az egyenlő nemzetek konföderációjára is. Az első csak egy elképzelt jövő volt 1918-ig, a második egy megfogható jelen lehetősége. Egyes szakirodalmi források szerint az erdélyi románság inkább ez utóbbit támogatta volna (Boia 2015).

Autonómatörekvések a két világháború között

Erdélynek mint regionális entitásnak az autonómiája a két világháború között több értelmiségi és politikus írásában felbukkan a térség helyzetének rendezési lehetőségeként, illetve mint a kisebbségi létbe került erdélyi magyarság kiütkeresése. De nem csupán a magyarok keresték Erdély jövőjének sajátos lehetőségeit, román és német modellekkel is találkozunk. A történelmi közeg bonyolultsága azonban nem teszi könnyűvé az eligazodást ezen elképzélések között, főleg hogy az oly sokszereplős esemény sor többféle szándékot is indukál, az egyes résztvevők más-más indokok és logika mentén igyekeztek felvázolni a saját autonómatervüket.

Nagy-Románia létrejöttével, melyet a román nemzet 1918. december 1-jétől datál, Erdély különös jelenségek színterévé vált. Brubaker elmélete³ szerint a kelet-közép-európai bonyolult etnikai viszonyok (ő maga alapvetően a nacionalizmus természetrajzára kíváncsi, és ennek mentén elemez) egy metodológiai háromszög mentén értelmezhetőek leginkább: a háromszög egyik csúcsa a nemzeti kisebbség, a második a homogenizáló nemzetállam, melynek területén az előbbi kisebbség él, míg harmadik az az anyaország, amelyhez a kisebbség nyelvi és kulturálisan kapcsolódik.⁴

3 Roger Brubaker 1996-ban megjelent *Nationalism Reframed, Nationshood and the National Question in the New Europe* című könyvéről lásd Grüber 2002.

4 Ugyanerre utal Szarka (2008), amikor az anyaország, az állampolgárság szerinti állam és a kisebbségek klasszikus hármas (triadikus) viszonyrendszeréről ír.

1867-től, amikor Erdély ismét visszakerül a magyarországi közigazgatásba, egészen 1918. december 1-jéig a kisebbség az erdélyi románság volt, a homogenizáló állam Magyarország, az anyaország Románia. A változás már a gyulafehérvári román nemzetgyűléssel elkezdődött, ezt a trianoni határozat csak megerősítette 1920-ban, így Erdély kapcsán a szerepek megváltoztak a brubakeri logika szerint is: kisebbség az erdélyi magyarság lett, homogenizáló állam Nagy-Románia, anyaország a csonka Magyarország. Ezen változás után az erdélyi magyarság belekerül abba a léthelyzetbe, amelyben addig az erdélyi románság élt, és ugyanazon küzdelmek elé néz, mint amilyeneket a románok vittek véghez kisebbségi jogaikért a Monarchiában (Ágoston 2000). Ez az új viszonyrendszer több rendezési tervet is szült, és ezeket többféleképpen lehet csoportosítani, a jobb átláthatóság érdekében a 3.5.1 táblázatban próbáljuk meg őket összegezni:

3.5.1 táblázat: A két világháború között az erdélyi kérdés megoldására készült tervek rendszerezése a határváltoztatás alapján

<i>Határváltoztatással</i>	<i>Határváltoztatás nélkül</i>
1. Erdély Magyarországon belül (autonómiával vagy anélkül)	1. Lakosságcsere, kivándoroltatás
2. Erdély Románián belül (autonómiával vagy anélkül)	2. Homogenizációs-asszimilációs program
3. Önálló erdélyi állam (kantonális közigazgatással vagy anélkül)	3. Nemzetiségi törvény
4. Erdély területének megosztása Magyarország és Románia között (lakosságcserevel vagy anélkül)	4. Nemzeti autonómia: a. személyi/ kulturális; b. területi autonómia; c. székely autonómia

Forrás: Bárdi 1999, 30 alapján saját szerkesztés.

Nagy-Románia a két világháború között: kaotikus sokszínűség

Nagy-Románia létrejötté sajátos társadalmi, politikai, közigazgatási és gazdasági problémákat indukált. Az oly különböző történelemmel és hagyományokkal rendelkező ország-részek sokfélesége hátráltatta az egységesítő központosítási törekvéseket. Maguk a románok között is feszültség húzódtott, hiszen az erdélyi és az óromániai románság magát az egyesülést is más perspektívából látta, mások voltak a közigazgatási és politikai szokásaik is. A Nemzeti Liberális Párt, mely meghatározta az ókirályságbeli politikumot, és amely irányította a banktőkét, a nehézipart és a nagybirtokrendszert, a hadsereg eredményének tartotta az egyesülést Erdellyel, és egyértelműen a saját területén honos közigazgatási modell átültetését tartotta járható útnak az új állam homogenizálása terén. Az erdélyi románság saját eredményeként könyvelte el az egyesülést, és egy nagyon hosszú folyamat megkoronázásának tekintette (Maniu 1999 [1924]). Mindemellett szívesebben látta volna az Erdélyben már meglévő közigazgatási rendszer további megtartását. Nyilván a rendszer fenntartása mellett el akarták foglalni az igazgatási pozíciókat, holott ehhez kevés képzett szakembert tudtak felsorakoztatni. Az erdélyi magyar és szász kisebbségek domináltak a kultúra és a gazdaság területén is, tehát ennek ellensúlyozása érdekében az erdélyi románságnak mindenképpen szövetségest kellett keresnie az ókirályságbeli elit köreiben. Ilyen formában a húszas évek egyik nagy ellentmondása Erdélyben az volt, hogy bár a románság került hatalomra, mégis számos szektorban kisebbségben maradt.

Az erdélyi románok sokáig meghatározó politikai tömörülése a Román Nemzeti Tanács volt, melyben a gyulafehérvári nemzetgyűlés ideje alatt feszültségek adódtak a

szociáldemokraták és a nemzeti pártiak között Erdély jövőbeli helyzetét illetően. A szociáldemokrata Vasile Goldiș Erdély teljes autonómiáját képzelte el, és Romániával közösen csupán a hadügy, külügy és pénzügy területeit határozta meg. Ezzel szembe helyezkedett Iuliu Maniu, aki a teljes egyesülés mellett voksolt, de végül a párt egységes álláspontot alakított ki, ebbe már csak a demokratikus alapelvek kerülhettek be. Az ez irányú javaslatokat azonban a román király nem iktatta mind törvénybe (csak a határozat első pontját, amely az egyesülésre vonatkozott) (Bárdi 2008a), bár Erdély közigazgatási különállását egyelőre fenntartották. 1918–20 között Erdélyben az ún. Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) kormányzott, melynek vezetői a már említett Vasile Goldiș, Iuliu Maniu és Alexandru Vaida-Voivod voltak.

A erdélyi közigazgatás Nagy-Románia első éveiben igen kuszává vált, mivel ókirályságbeli, kormánypárti köztisztviselőket helyeztek kulcspozíciókba, akik nem voltak megfelelően képezve és nem ismerték a helyi sajátosságokat, illetve különböző jogkörű rendeletekkel igyekeztek szabályozni a felborult rendszert. Az összevisszaság az erdélyi románság köreiből is csalódást okozott, akik az egyesüléstől helyzetük jobbra fordulását várták, nem pedig egy újabb bizonytalanságot. 1925 júniusában a kormányzó Nemzeti Liberális Párt azonban meghozta a közigazgatás egységesítéséről szóló törvényt, ezzel pedig felszámolta Erdély közigazgatási különállását. 1926-ban a Maniu által vezetett Román Nemzeti Párt és a Paraszt Párt fúziójából létrejött a Nemzeti Parasztpárt, melynek elnöke szintén Maniu lett. „A Nemzeti Parasztpárt demokratikus és radikális elveket hirdetett: liberális szellemű törvényhozást, a kisebbségi jogok törvényes rendezését, a közigazgatás és az agrárkérdés reformját, a gazdaságban a külföldi tőke bevonását, a közélet terén a korrupció felszámolását ígérte” (Bárdi–Wéber 1999, 153). Két év múlva ez a párt került hatalomra, és már első közigazgatási törvényjavaslatának első tervezetében megfogalmazták a tartományi autonómia eszményét. Ezt az eredeti változatot végül kilúgozták, és ilyen formában nem került be a törvénybe. Később minden pozitív szándék ellenére ez a kormány sem tudta végrehajtani a szépen hangzó terveket, mivel gátoló tényezőként közbeszólt külső erőként a világgazdasági válság, belső problémaként pedig a liberális párt még mindig létező és érezhető hatalmi befolyása. Ilyen formában a Maniu által képviselt erdélyi román politika sajátosságai és elképzelései elmosódtak és ellehetetlenültek a 30-es évek vége felé.

A harmincas évek közepére a román politikának végül sikerült megtörnie a magyar gazdasági és foglalkoztatási dominanciát, melyet addig az erdélyi románság érvényesülése és az államegység elé háruló akadályként értelmeztek. A tisztviselői és tanári állások betöltését román nyelvtudáshoz kötötték, és ezt többszöri nyelvvizsgálóval ellenőrizték. Sikertelen nyelvvizsga miatt több mint tízezer magyar alkalmazottat bocsátottak el (Bárdi 2008b). A harmincas években bevezették azokat a munkaerő-piaci jogszabályokat, melyeknek értelmében a vállalatok és bankok kötelesek voltak alkalmazotti állományukon belül 80%-ban, vezetői állományukon belül 50%-ban román nemzetiségű alkalmazottakat foglalkoztatni. A gazdasági életet nagyban befolyásolta a földreform is, mivel Románia négy történelmi régiójában különböző földreformtörvényeket hoztak, és az Erdélyben alkalmazott volt a legradikálisabb. Itt egész birtokokat sajátítottak ki – kárpótlás nélkül elkoboztak –, amennyiben a gazdája 1918. december 1. és 1921 nyara között (a törvény kihirdetésének napjáig) rövidebb vagy hosszabb ideig külföldön tartózkodott

(ez különösen a magyarokra vonatkozott) vagy a magyar állampolgárságot választotta (Simon–Kovács 2008; Bárdi 2008c).

Ebben a sajátos korszakban az értelmiségiek, legyenek azok románok, németek vagy magyarok, igyekeztek megoldást találni Erdély sajátosságainak artikulálására, megtartására, és egyben Erdély státuszának újraértékelésére. A következőkben néhány autonómiaelképzelést vázolunk fel ezen értelmiségiek munkáiból.

3.5.1 ábra: Erdély közigazgatási beosztása a megye- és járáshatárokkal 1930-ban

Forrás: Sebők László térképe <http://sebok1.adatbank.transindex.ro/legbelso.php?nev=erd1930>

Erdélyi román modell: Romul Boilă alkotmánytervezete az állam újjászervezéséről

Romul Boilă kolozsvári jogászprofesszor, aki a Nemzeti Parasztpárt vezetéséhez tartozott, 1931-ben adta közre alkotmánytervezetét, mellyel Nagy-Románia területi újjászervezését kívánta megoldani. Bár a professzor szorosan kötődött a párthoz, tervezete mégsem vált a párt hivatalos dokumentumává, ellenkezőleg, Maniu 1932 októberében zajló új kormányalakítása kapcsán már fel sem merül a közigazgatási decentralizáció kérdése.

Boilă körbetekintve az akkori román valóságon, lesújtó véleményt fogalmazott meg. Erre az áldatlan helyzetre kívánt reagálni és megfogalmazni az állam átszervezésének eszméjét, mivel szerinte a központosítás járhatatlan út Románia számára. Boilă munká-

jában kiemeli, hogy az általa kijelölt út semmiképpen sem csorbítaná Nagy-Románia egységét, de éles kritikával illeti az egyesülést követő központi parlament által végzett munkát, mely szerinte „hitelvesztetté” vált. Ezért a központi parlament helyére egy államtanácsot nevezze ki, amely „az állam egységének és oszthatatlanságának állandó és kimeríthetetlen kifejezője” lenne (Boilă 1998 [1931], 142). Mindemellett egy központi kormányt képzel el a szerző, melynek tagjait az államtanács tagjai közül jelölnék ki. A központi kormány hatáskörébe tartoznának elképzelése szerint a külügy, a hadügy, a vasútrendszer, a posta, a távíró és telefonszolgáltatás, a tengeri-vízi és légi közlekedési rendszer, a pénzforgalom, a vámpolitika, az állami kölcsönök kérdésköre, valamint az állambiztonsági feladatok. A közigazgatási feladatokat és a közügyek nagy részének kezelését azonban decentralizált szervezetek hatáskörébe delegálná. Három tartományban, Munténiában, Moldvában és Erdélyben bevezetné az egy kamarából álló tartományi gyűlés (diéta) intézményét, melyek az államtanáccsal közösen alkotnák az ún. Nemzeti Képviseelőházat.

A decentralizálás eszméjének jelentőségét kihangsúlyozandó Boilă több külföldi modellt állít példaként, így említve többek között a brit és az amerikai egyesült államokbeli gyakorlatot. Kihangsúlyozza továbbá, hogy a decentralizálás nem áll ellentétben az állam egységével, épp ellenkezőleg, ez lehet a nemzetgazdaság ösztönzője is egyben, tehát a társadalmi-gazdasági élet széles spektrumát jótékonyan érinti. A saját források ügyében Boilă kifejti, hogy a tartományok az államot illető jövedelmeket beszednék, és ebből egy előre meghatározott százalékot vagy kvótát utalnának a központi államkasszába, a többi pedig a tartomány saját forrását biztosítaná, akárcsak az egyéb kivetett adók, melyeknek kivetésére a tartományoknak joguk lenne. Minden egyes tartománynak saját oktatási rendszere lenne, mely megteremthetné a sajátos regionális (felekezeti vagy etnikai) igények kielégítését is.

Erdélyi szász elképzelés: Müller Hermann, a szász jogász elmélete

Az erdélyi szászok sokáig jelentős gazdasági-társadalmi erőt képviseltek Erdélyben, ők adták a polgárság legszélesebb rétegét. Az általuk Erdély jövőjéről alkotott elképzelések a két világháború között 1933-ig a szász és összromán érdekek mentén fogalmazódtak meg, ettől kezdve azonban már az össznémet érdekeket artikulálták (Bárdi 1999). A romániai németek is az állam belső egységesítését kívánták, de más okokból kifolyólag. 1919-ben az erdélyi szászok központi politikai képviselője kijelentette, hogy a régió más németjeivel egyetemben elfogadja az új állami kereteket, ezt és jövőjüket az anyaországgal „szellemileg összehangolt szövetségben tervezték, a szilárd (...) öntudatú erdélyi szászok vezetésével” (K. Lengyel 2007, 12). Az erdélyi németek szerettek volna saját önkormányzatot fenntartani községi, városi és megyei szinten, ahogy ezt Hans Otto Roth, a Romániai Németek Szövetségének főügyésze, majd a Német Párt elnöke 1920-ban kifejtette (K. Lengyel 2007). A román állam egységesítési problémáit látva Roth az autonómia lehetőségét látta járható útnak, mely megoldaná az ország illetén problémáját: „Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia egyetlen utódállamában sem olyan súlyos az egységesítés problémája, mint éppen nálunk. Ezért van létjogosultsága a regionalizmusnak, vagyis annak, hogy egy országrész alkotmányos autonómiára törekedjék” (K. Lengyel 2007, 18).

Hermann Müller magyar és német egyetemeken jogásznak tanult, majd Nagyszebenben és Kolozsváron dolgozott, véleményét, tudását publicisztikáiban tárta a

nagyközönség elé. 1926-ban publikálta az *Erdély autonómiája – tanulmány Erdély politikai múltjáról és javaslatok a román állam keretén belül kialakítandó autonómiájára* című munkáját, amely nem talált különösebb visszhangra (Bárdi 1998), de amely nagyszerűen bemutatja, hogyan lehet egy olyan sokféle tartományt magában foglaló országot, mint Románia, egységbe foglalni a decentralizáció segítségével. Müller abból indult ki, hogy művének megírása idejében, hat évvel Nagy-Románia megalakulása után, mindhárom „őshonos” nép elégedetlen, és az országban uralkodó viszonyok kárvallottja. Egyszerű kormányváltással ezt a helyzetet nem látja megoldhatónak, mivel minden területen romló helyzetet tapasztal, és a megoldás csakis valamilyen átfogó átszervezéssel, paradigma-váltással érhető el. Ezt Müller „gyors és általános rendszerváltás”-ként aposztrofálja.

A szász jogász szerint az ország helyzetét bonyolítja a regionális törésvonal, amely az újonnan összerakott részek, tartományok között húzódik. Ez a törésvonal mind a gondolkodásmódban, mind a kulturális-jogi-gazdasági és közigazgatási rendszerek különbözőségében tetten érhető. Müller számára az ún. „rendszerváltás” azt jelentette, hogy valamennyi nagy párt kiemelkedő képviselőiből képzelt el egy „tartósan fennálló központi kormányzati szerv”-et, amely széles társadalmi elfogadottság kíséretében végrehajtaná az „egyesítést” – „egységessítést”, amelyre szerinte a kora viszonyai között halvány remény sincs. Ez a folyamat azonban hosszadalmas (legalább negyedszázados, vallja), ezért az eredményes egységessítés érdekében fontos az ország tartományainak „messzemenő autonómiát” biztosítani az átmeneti időszakban. Müller rendszerében minden nemzetiség megtalálná államalkotó helyét, javasolja, hogy azokban a térségekben, ahol a lakosság legalább 20%-a az ország történelmi múltú nyelveinek valamelyikét beszéli, ott biztosítani kell az adott nyelvnek a románnal egyenjogú használatát a különböző fórumokon (bírószágon, a közigazgatásban, diplomákban és iskolákban). Néhány példát is említ, melyek alátámasztják az autonóm tartományok meglétének eredményességét (Római Birodalom, Svájc). Müller korának Romániájában a belső (pl. a rossz gazdaságpolitikának köszönhetően megemelkedett munkanélküliségi ráta miatti) feszültség mellett az országnak szerinte esetlegesen külső fenyegetettséggel is kellett számolnia. Elsődlegesen Oroszországot tartotta veszélyforrásnak, melyet csak kiteljesíthet a pánszlávizmus jegyében esetleg Oroszországhoz csatlakozó „kisantant” szláv államok fellépése. Magyarországot mint az egyetlen nem szláv szomszédos országot tartja a legkevésbé veszélyesnek, és a vele való szövetséget tartja a legjárhatóbb útnak Románia számára. „Ez a szövetség a jelenlegi ellentétek békés rendezése után magva és kiindulási pontja lehetne valamennyi közép-, kelet- és dél-európai nép – tehát Románia és a kisantant népei – szűkebb gazdasági és talán a későbbiekben politikai összefogásának is” (Müller 1998 [1926], 137).

Erdélyi magyar tervek és elképzelések

A két világháború közötti korszak erdélyi magyar autonómiaterveit számos hazai szakirodalom feldolgozta más-más hangsúllyal, ezek közül kiemeljük K. Lengyel Zsolt, Bárdi Nándor, Romsics Ignác munkáit. A szakirodalom feldolgozása közben számunkra K. Lengyel Zsolt megközelítése volt a leginkább újszerű, mert új távlatokat nyitott meg azon állításával, hogy a transzszilvanizmusnak, melynek általában „csak” kulturális- és eszmetörténeti jelentőséget tulajdonítanak, politikai dimenziói is vannak. A transzszilvanizmusnak ez a komplex vizsgálata segít megérteni azt, miként értelmezhető regionaliz-

musként, erdélyi regionális mozgalomként. „(...) a korai transzszilvanizmus a román állam politikai rendszerében egyrészt olyan regionális mozgalomként tűnik ki, amelyet nem feltétlenül összefüggő területen élő kisebbségek jogaik megszerzéséért és védelmében irányítottak a központosító tényezők ellen (...) következõleg nem szépségeszményként, hanem pártpolitikai és társadalmi viszonylataiban érdemel kiemelt figyelmet – még akkor is, ha az egykori álláspontokat alátámasztó esztétikai elvek teljesen meg nem kerülhetõk” (K. Lengyel 2007a, 26).

A transzszilvanizmus alapvetõen az erdélyi magyar szerzõk tollából táplálkozott, de beleértették az összes erdélyi etnikumnak a sajátos életérzését, tevékenységét, gondolatvilágát, kultúráját, életstílusát. „Egyaránt van magyar, szász és román transzszilvanizmus, erdélyiesség” – írja Teleki Pál (Teleki [é.n.], 6). Ezért is fontos ebben a gondolatmenetben megemlíteni Gyárfás Elemér memorandumát, mely a három legnépesebb Erdélyben élõ nemzetiség közösségében látta az autonómia fõ zálogát.

Gyárfás Elemér Kolozsvárott, Budapesten és Párizsban tanult jogász, közgazdász és publicista volt, aki elõször ügyvédként dolgozott, majd 1917 és 1918 között Kisküküllõ megye fõispánja volt. A húszas évektõl kezdõdõen több politikai tisztséget is betöltött a Magyar Szövetség megyei elnökségétõl az Országos Magyar Párt jelentõs politikusi státuszán keresztül a Romániai Magyar Népközösség elnökségéig. Az önálló Erdélyre vonatkozó tervét, illetve a hozzá csatolandó, Iuliu Maniuhoz intézett memorandumot 1923-ban az Erdélyi Irodalmi Társaság közölte le Kolozsvárott, de valójában 1919 tavaszán születtek. Elképzelését Gyárfás „kibontakozási tervzet”-nek hívta, és *Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei* címmel illette, mely tizenkét pontban foglalta össze Erdélyország önálló életére vonatkozó terveit (Gyárfás 1998 [1923]). Gyárfás szerint a három etnikumnak egy huszonnégy tagból álló kormányzótanácsot kellene létrehoznia, melyben tíz-tíz román és magyar, valamint négy szász képviselõ lenne, székhelyét Gyulafehérvárra tervezte. Uniói tervében a szerzõ pontosan leírja, hogy a kormányzótanács milyen törvényjavaslatokat terjeszt az országgyûlés elé, melyet õ maga hív egybe megalakulásától számított tizenöt napon belül.

Nem sokkal Gyárfás terve után, 1919-ben *Rugonfalvy Kiss István* egyetemi tanár terjesztett elõ új tervet. Ő a „szláv veszedelemre” hívta fel a figyelmet, amely a magyarokat és románokat egyaránt veszélyezteti, ezért összefogást és közös politika kialakítását javasolta egy román–magyar perszónalunió létrehozása mellett. A perszónalunió lehetõséget adna Erdély önállóságának megtartására, ugyanakkor a román állammal való államjogi összeköttetésre is az uralkodó azonossága okán (Romsics 2001).

Az erdélyi magyarság autonómiaörelvéseire vonatkozóan az adott idõszakot tekintve a szakirodalom többféle korszakolást vázol fel,⁵ de tény, hogy 1918–23 között az események még teret engedtek a föderalizmus eszméjének, és nem látszott kilátástalannak Erdély területi autonómiájának lehetõsége sem. Ezt a néhány évet két erdélyi magyar párt aktivitása jellemezte, amelyek késõbb fuzionáltak Országos Magyar Párt néven 1922-ben. A két párt egyike az 1921 közepén megalakult Magyar Néppárt, mely aktívabbnak

5 Bárdi 1999: 1918–20; 1928–31; 30-as évek vége (több idõszakot is kihagy); K. Lengyel 2007c: 1920–23; 1924–28.

tűnt az ellenállás ügyében, ezért progresszívnak is hívták. A párt holdudvarába tartoztak és létrejöttében aktívan közrejátszottak a híres, 1921-ben megjelent *Kiáltó Szó* röpirat szerzői, jelesül: Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád.

Zágoni politikusi ambíciókkal is rendelkező jogász és publicista volt, és felelős politikai szerkesztője volt a Keleti Újságnak, mely igen rangos magyar napilapnak számított Erdélyben. Autonómia-törekvéseit nem fejtette ki mély részletességgel, de *A magyarság* című munkájában azt írta, hogy egy kolozsvári ún. „nemzetgyűlés” kellene a romániai magyarok képviselői szervének lennie közigazgatási, jogi, gazdasági, kulturális és közrendészeti ügyekben. K. Lengyel Zsolt szerint Zágoni terve a területi autonómia felé mutat, mivel „az összefüggő magyarlakta területeken tiszta magyar közigazgatást és jogalkotást, a nem magyar lakosság egyenjogúsága mellett” kívánta elérni (K. Lengyel 1989, 7).

Paál Árpád⁶ sok tekintetben izgalmas személyiség, aki propagandamunkájával és egész lényével az erdélyi és a székely magyarság jövőjén dolgozott. Élére állt az ún. tisztviselő-mozgalomnak, melynek neve Szellemi Front volt, és amely mozgalom 1919 nyarától szembehelyezkedett a román megszállókkal, és a végleges békekötésig rendezni kívánt több erdélyi magyar problematikát, például az erdélyi magyar iskolák ügyét. Paál sokáig hitt az erdélyi önrendelkezés megvalósíthatóságában, ám a béketárgyalások előrehaladtával egyre kevesebb remény élt benne ez irányban. El akarta érni, hogy a tanerők és a volt magyar állam tisztviselői Erdélyben maradjanak, és ne vándoroljanak el Magyarországra, úgy gondolta, hogy a helyben maradásukkal, helytállásukkal később elérhető, hogy ún. nemzeti önkormányzatot (K. Lengyel 2007b.) követelhetnek a román államtól. Az önkormányzat kialakítása azonban az ő elképzelésében az önrendelkezésnek az első foka lett volna, a nagy álmot, a „magyar nemzeti autonómia” tervét ekkor sem vetette el véglegesen, csak „elnapolta”. Ezzel azonban egyúttal át is mentette az eszményt a következő korszaknak.

Paál Árpád kéziratos megjegyzései találhatóak azon a vélhetőleg a húszas évek végén (de a szövegből kiderül, hogy mindenképpen az 1930-as népszámlálás előtt) *Jakabffy Elemér* tollából született kéziratban, amely a Jakabffy Elemér Alapítvány kolozsvári kéziratgyűjteményében lelhető fel K270-es jelzet alatt. A bizalmas kézirat *Törvényjavaslat az etnikai kisebbségekről* címet viseli és 39 oldalban indoklással együtt tartalmazza a szerző elképzeléseit a romániai kisebbségek jövőjére vonatkozóan. Érdeemes lenne ezt a dokumentumot részletesebben feltárni, esetlegesen párhuzamba állítva Paál szorgos és kimerítő jegyzeteivel, kommentálásával, néhol kritikájával. Jakabffy országos kisebbségi nemzeti tanácsok kialakítását szorgalmazta, amelyek egyenként 60 tagból álltak volna, és amelyeknek a megválasztását 1931-re irányozta elő. A nemzeti tanácsok feladatait is felvázolta, akárcsak az országos kisebbségi nemzeti iskolák szervezésének lényegi kérdéseit. Kitért továbbá a kisebbségi nyelvek hivatalos tárnyelvekként való elismerésére „olyan vármegyék és városközségek területén, melyekben valamely országos kisebbségi nemzet tagjai a lakosság többségét teszik ki” (Jakabffy [é.n.] 15). Jakabffy tervében egy szakbíróóság felállítását javasolta Kisebbségügyi Bíróság néven, amely a törvény alkalmazásából fakadó jogviták

6 Jogász, író, publicista, volt főjegyző, a belpolitikai rovat felelőse a Keleti Újságban, majd a Napkelet főszerkesztője

eldöntésére lett volna hivatott. Továbbá területi átrendezést irányoz elő, viszont az „új közigazgatási beosztás esetében figyelembe veendő, hogy az egyes országos kisebbségei nemzetek tagjai lehetőleg tömegesen jussanak az egyes közigazgatási egységekbe”, valamint „nem csökkenthető azon vármegyék és városközségek száma, melyekben valamely hivatalos társnyelv vagy hivatalos kisegítő nyelv érvényesül” (Jakabffy [é.n.], 17).⁷

A Kós, Paál és Zágoni által publikált Kiáltó szót a magyar szervezkedés kátéjának minősítették, mely lefektette a cselekvés alapjait az új körülmények között. Egy évvel a Kiáltó szó megjelenése után egy szintén ehhez a körhöz tartozó értelmiségi, *Makkay Domokos* ügyvéd kiadta saját munkáját a témában, *Erdélyi káté. Gondolkodó emberek számára* címmel. E munkájában a szerző összehasonlítani kívánta a regionalizmust és a decentralizációt, mely egybevetés eredményeként kimutatta, hogy a regionalista és az autonomista elképzelések nem fedték le egymást teljes mértékben. A decentralizációt az autonómia felé vezető első lépcsőfoknak minősítette, de felhívta a figyelmet arra, hogy ebben a lépcsőfokban az alegységek az államközpont felé fordulnak, és ezt nem tartotta járható útnak Erdély számára Nagy-Románián belül. Ennek szerinte hiányoztak az előfeltételei ebben a környezetben, mivel mások voltak a gazdasági tényezők és érdekek, illetve nagyfokú hierarchikus állapotokat vélt felfedezni a központ és Erdély között. Mindezek következtében úgy gondolta, hogy az erdélyi regionalizmusnak ki kell harcolnia magának az Erdélyen mint alegységen belüli decentralizációt, mint ún. második decentralizációt (K. Lengyel Zsolt 2007c).

A másik pártba, a Magyar Szövetségbe a passzív ellenállást tanúsító konzervatívok tömörültek. Ennek a pártnak a vonzásában dolgozott és publikálta Erdélyről alkotott vízióit Balogh Arthur egyetemi tanár,⁸ valamint Grandpierre Emil,⁹ a párt alelnöke. Balogh írásaiban kifejtette, hogy egy olyan államban, mely oly sokféle régióval rendelkezik, mint Nagy-Románia, az egységesítés és centralizálás nem járható út.

Grandpierre Emil egyik írásában kiemeli, hogy mielőtt területi autonómiáról gondolkodnának Erdélyben, először „nemzeti autonómiát” követeljenek, és „amikor a nemzeti autonómiák működése konkrét bizonyítékot fog szolgáltatni a tekintetben, hogy céljuk nem az állam egységének a megbontása, hanem éppen ennek a megerősítése”, akkor eljöhethet a területi autonómia igényének is az ideje.¹⁰

Grandpierre és Makkay terveinek és elméletének összegzését olvashatjuk *Szentimrei Jenő*¹¹ tollából, aki „nemzeti autonómiában” és „kettős decentralizációban” gondolkodik Erdély jövőjét illetően, és ennek megteremtését tartotta a transzszilvanizmus fő céljának. Szentimrei a transzszilvanizmus politikai és irodalmi dimenzióit egyaránt képviselte (K. Lengyel 2007c. 128–129).

A vázolt erdélyi magyar elképzelések széles palettán mozognak, de mindegyik célja az erdélyi magyarság jövőjének konszolidálása az új történelmi helyzetben. Egyes elképze-

7 Jakabffy később, 1940-ben kisebb módosításokkal leköszölte a javaslatot a Magyar Kisebbség hasábjain, amelynek ő maga is szerkesztője volt akkor. A publikált változat címe Tervezet a „kisebbségi törvény” javaslatához, amelyet az akkori Tătărescu-kormány által kidolgozni kívánt kisebbségi törvény kapcsán jelentetett meg.

8 A kolozsvári egyetem rendes tanára, az 1921-ben alapított Pásztortűz publicistája.

9 1918-ig a kolozsvári királyi törvényszék bírójára, majd Károlyi egyik kormánybiztosára, 1921–22 között a Magyar Szövetség alelnöke.

10 Grandpierre A magyar autonómia című művét idézi K. Lengyel 2007c írásában, és vallja, hogy ez az az irat, amelyet Bárdi Nándor ismeretlen szerző művének titulál (L. Bárdi 2007).

11 Az Új Erdély hetilap szerkesztője, majd a Keleti Újság, a Napkelet és a Vasárnap szerkesztőségének munkatársa.

lések a három együtt élő nemzet összefogásában, mások a román–magyar perszónálunióban látták a kiutat, de a regionális keretben történő decentralizáció melletti tervek, illetve a nemzeti autonómiáról szóló elképzelések tovább színesítik a palettát.

Autonómiatervek és statútumok a kilencvenes években

A II. világháború és a rendszerváltás közötti időszak nem kedvezett semmiféle autonómiatörekvésnek, a Magyar Autonóm Tartomány esetéről egy másik fejezetben részletesebben beszámolunk, de Erdély autonómiakérdése nem kerül napirendre a szocializmus időszakában. Új lendületet a problematika a rendszerváltás után kapott.

A rendszerváltás utáni autonómiatörekvések az első évtizedben a magyarság értelmiségi és politikai berkeiben artikulálódtak. Ezeknek alapjaként az *RMDSZ első két kongresszusa*¹² olyan irányelveket és fogalmakat fogadott el, amelyek egy autonómia-koncepció irányába mutattak. Megfogalmazták ugyanis a helyi önkormányzati rendszer szükségességét, amely biztosítéka lehet a kisebbségi jogok betartásának, és amelynek csúciszerveként egy kisebbségi parlament terve körvonalazódott. Ugyanakkor bevezették a romániai magyarságnak, mint „államalkotó tényezőnek” a definícióját, és utalást tettek a személyi és kulturális autonómiára is, de csak a „kisebbség autonóm közművelődési intézményhálózatának” kontextusában (Bakk 2004a, 40). Vita alakult ki továbbá az ún. „társnemzet” fogalmáról, amelynek eredményeként megfogalmazásra került, hogy a magyar közösség Romániában „önálló politikai szubjektum, államalkotó tényező, a román nemzet egyenjogú társa”. Ennek a fogalmi rendszernek a kidolgozása fontos lépésnek számított egyrészt azért, mert előkészítette a belső önrendelkezés koncepciójának a bevezetését, illetve megeremtette a határon túli autonómiatervek egyeztetéséhez szükséges alapokat (Bakk 2004a, 41).

Ezeknek az előmunkálatoknak és az egyéni, egyedi elképzeléseknek később több autonómiaterv is köszönhető. Ezek között első 1991-ből Szócs Géza *Törvénytervezet a nemzeti, etnikai, nyelvi közösségekről és az ezekhez tartozó személyekről* című dokumentuma, amelyben javaslatokat tett Románia alkotmányos téziseinek a kiegészítésére. Szócs megfogalmazta a „kisebbségek közösségi autonómiájá”-ra vonatkozó észrevételeit, melyek szerint „a kisebbségi közösségekhez tartozó személyeknek joguk van az általános törvényes feltételeknek megfelelően magán- és politikai szervezetek keretében társulni, és joguk van (...) saját közjogi személyiséggel felruházott társadalmi, kulturális és tanügyi kérdésekben önállóan rendelkező intézményeket létesíteni”. Ezt az intézményrendszert „működési autonómiák”-nak nevezte (Szócs 1997). Javaslatot tett továbbá egy Nemzetiségi Minisztérium létrehozására is. A második fejezetben lefektette a nemzeti, etnikai, nyelvi közösségeknek és az ezekhez tartozó személyeknek az egyéni és kollektív jogait, például az identitáshoz és hagyományörzéshez való jogot, a szervezetalakítási, egyesülési jogot, a történelmi, kulturális és egyházi műemlékek, valamint a kisebbség által hagyományosan lakott települések megőrzésére vonatkozó jogot, az anyanyelvi oktatáshoz, az anyanyelv közéletben történő használatának a jogát. Elméleti aspektusból Szócs koncepciója előremutató, mert megfogalmazta az elvet, miszerint az autonómia

12 1990. április 21–22., Nagyvárad és 1991. május 24–26., Marosvásárhely.

közjogi testületek révén valósulhat meg, és ezek a kisebbség közössége által választott testületek dolgozhatják ki az autonómiastatútumokat (Bakk 2004a).

Az 1991. december 8-án életbe lépett új romániai alkotmány megváltoztatta azokat a jogi kereteket, amelyekben belül az autonómia kérdése értelmezhetővé vált. Miközben az RMDSZ-en belül az autonómiaproblematika is leképezte a párton belüli nézeteltéréseket, az RMDSZ Küldöttek Országos Tanácsának Kolozsvári Nyilatkozata (1992 októberében) bevezette a belső önrendelkezés elvét a diskurzusba. Erre az elvre építette Csapó József az autonómiatervezetét 1992-ban.

Csapó József *Memorandum tervezet a romániai magyar nemzeti közösség belső önrendelkezéséről* című dokumentuma abból indult ki, hogy „Románia szuverén, független, egységes és oszthatatlan állam”. Ezzel megteremtette az alaphangot, amely egyértelműsítette, hogy az autonómiaterv semmilyen veszélyt nem jelent Románia egységes nemzetállami létére. Csapó írásában bevezette a politikai szubjektum és a személyi autonómia fogalmát az erdélyi magyar kisebbség kontextusába: „a nemzeti kisebbségek, nemzeti közösségek, elnyerhetik a politikai szubjektum minőséget és a személyi autonómiához való jogot. Ez a jog kiterjed az Alkotmány által meghatározott, közjogi személyiséggel rendelkező saját intézmények létrehozására” (Csapó 2003). A tervezet nem vált az RMDSZ hivatalos dokumentumává, és hibái közé sorolható, hogy nem utalt az elképzelésnek a romániai jogrendbe való beillesztési lehetőségeire, ezért támadhatóvá vált (Bakk 2004a).

Az autonómiakoncepciók sorát az RMDSZ 1993-as törvénytervezete folytatta, amely „nemzeti kisebbség”-ként és „autonóm közösség”-ként definiálta a romániai magyarokat (és más kisebbségeket).¹³ A javaslat egyaránt tartalmazta a párt által megfogalmazott egyéni kisebbségi és az autonómiák kialakítása esetén gyakorlandó közösségi jogokat is.

Fontos megjegyezni, hogy a törvénytervezet a belső önrendelkezés elvére is épített, amely véleményük szerint „az autonómiák különböző formáiban nyilvánul meg”. A törvénytervezet háromfajta autonómiatípust különböztetett meg:

1. *A személyi autonómiát:* amelynek keretében a „rendelkező közösséget öngazgatási és e körben sajátos döntési és végrehajtási jog illeti meg az oktatás, a kultúra, a közélet, a szociális tevékenység és a tájékoztatás terén”;¹⁴

2. *A helyi öngazgatási autonómiát:* amelyet biztosítani kell minden közigazgatási egységben, ahol a nemzeti kisebbségekhez vagy autonóm közösségekhez tartozóak többségben vannak;

3. *A regionális autonómiát:* amely területi alapon működve a helyi öngazgatási autonómiák társulásaiként jön létre, és ahol az autonóm közösségek anyanyelvét hivatalos nyelvként kell elismerni.¹⁵

Az egyéni autonómiakoncepciók közé tartozik Szilágyi N. Sándor alternatívája, amelyben a nyelvész professzor az előbb elemzett RMDSZ-tervvel szemben fogalmazta meg álláspontját. A *Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közös-*

13 Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről – 1993-as tervezet (1997) <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/9701/m970129.htm>

14 Uo. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/9701/m970129.htm>

15 Az RMDSZ ez irányú munkájáról és a tervezetről lásd még Andreescu–Stan–Weber 1997.

ségek méltányos és harmonikus együttéléséről című dokumentumban Szilágyi kritizálta a magyar párt javaslatát, mivel az elfogadta Románia egységes nemzetállam-modelljét. Munkájában a professzor a nemzetet politikai nemzetként határozta meg, amely ún. „nemzeti közösségeket” foglal magában, illetve olyan állampolgárokat, amelyek ilyen nemzeti közösségeken kívül élnek. A közösségek identitásához kapcsolódó jogokat területi és számbeli szempontok mentén kívánta biztosítani. A Szilágyi által készített dokumentumban vegyülnek egy sajátos nyelvtörvényi és egy kisebbségi törvényi szabályozás aspektusai, elemei (Bakk 2004a).

A következő korszakot az *autonómiastatútumok* fémjelezték. Ezeknek a megfogalmazása azért volt fontos, mert előremutató jellegük mellett kiegészítették, és teljessé tették a törvénytervezeteket. Az RMDSZ Szövetségi Képviselők Tanácsa 1994 októberében egy bizottságot hozott létre, amely az autonómiastatútumok megfogalmazásával lett megbízva. A bizottság a statútum alapjaként Csapó Józsefnek a már létező három tervezetét¹⁶ fogadta el. A bizottság munkáját sok vita kísérte. Egyrészt tagjai úgy gondolták, hogy az egyes autonómiaformák nem különülnek el egymástól határozottan a Csapó-javaslatban, de ezt a problémát a bizottság teljesen nem orvosolta. A személyi autonómia kapcsán bevezettek egy ún. katasztert (nemzetiségi névjegyzéket), amely által biztosítva látták a szabad identitásválasztás alapján történő felvételt a közösségbe. A bizottság munkájáról és belső feszültségeiről (sőt a vélemények törésvonalairól) Bakk Miklós a következőképpen számolt be: „két szemlélet vitája bontakozott ki: az egyik a Csapó-tervezetek alapjaként egyfajta »természetjogi« álláspontot közvetített, amely szerint az autonómia feltétlen jog, amely a belső önrendelkezés éthosza alapján képviselendő; a másik szerint az autonómia az erdélyi magyar nemzeti közösség fennmaradásának legmegfelelőbb kerete, amely azonban nem jogokra, hanem egyeztetések hosszabb folyamatával, az intézményi megoldások minél pontosabb körvonalazásával alakítható ki” (Bakk 2004a, 46–47). A Csapó-csoporttal szemben fellépő másik álláspontot Bakk Miklós, Bodó Barna és Varga Attila képviselték. A bizottság vitái, valamint a politikusok és szakemberek közötti feszültségek megnehezítették a döntések meghozatalát a statútumok ügyében, de végül az RMDSZ Politikai Főosztálya arra a konszenzusra jutott, hogy több tervezetet terjeszt a döntéshozók elé:

- a Csapó-tervezet bizottság által módosított változatát;
- Szilágyi N. Sándor átdolgozott javaslatát;
- Bakk Miklós, Bodó Barna és Szász Alpár Zoltán által elkészített *A romániai magyar nemzeti közösség személyi elvű autonómiájának statútumát*;
- Bakk Miklós *Törvénytervezet a személyi elvű önkormányzatról* dokumentumát.

Ez utóbbi két tervezet tekintetében Bakk Miklós összegző munkája megfogalmazta, hogy ezek mindegyike az autonómia hatáskörébe utalta a művelődés, oktatás és tájékoztatás intézményrendszerét, valamint tartalmazták azt a kitétel, hogy „az önkormányzat döntéshozó testületeinek megválasztása (...) titkos és közvetlen választásokon” (Bakk 2004a, 47) dőlhet el, és ezen választásokat a már említett nemzeti kataszter alapján rendezik. A kataszterben számon tartott személyek jogosultak a választásra, és a

16 1. A romániai magyar nemzeti közösség személyi elvű autonómia statútuma; 2. A sajátos státusú helyi önkormányzat statútuma; 3. Regionális autonómia statútuma.

választást egy szavazókártya birtokában gyakorolhatják. Mindkét tervezet kitér az autonómia és az állami intézmények viszonyára, néhány eljárást tartalmazva, illetve a törvényességi felügyeletet az alkotmány-, illetve a közigazgatási bíróságra ruházva (Bodó–Szász–Bakk 1995; Bakk 1995; Bakk 2004a).

1996-ban az RMDSZ Szövetségi Képviselők Tanácsa még megbízott egy szakmai tésületet a Bodó–Szász–Bakk-féle statútumtervezet átdolgozására, pontosítására, de a grémium munkája elmaradt.

Az autonómia kérdése majd csak 2003-ban került ismét napirendre a magyar párt, illetve az akkor alternatívaként megjelenő más magyar politikai szerveződések munkájában. Az akkori tervek egy része azonban már egy jelentős paradigmaváltás mentén haladtak, az autonómia kérdését egy szélesebb körű, az egész államot érintő regionalizációs modellben helyezték el. Ezért ezekkel egy következő alfejezetben foglalkozunk.

Jelentős előrelépésnek tűnt az autonómia problematikáját tekintve 2009-ben a megalakult Erdélyi Magyar Egyeztető Fórum, amely az RMDSZ és az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) együttműködése révén jött létre. A Fórum megalakított egy autonómiabizottságot, amelynek két társelnöke volt: Márton Árpád az RMDSZ, valamint Bakk Miklós az EMNT részéről. A bizottság tervbe vette egy autonómiáról szóló szótár készítését is, amely először magyar értelmező szótár lenne, majd egy román–magyar szótárra is kibővíülhetne. Az autonómiabizottság munkája viszont az elmúlt időszakban alig haladt előre, ennek következtében Bakk Miklós 2010 februárjában lemondott a bizottságban betöltött társelnöki tisztségéről.

Az autonómia erdélyi magyarság általi felvetését elemezve Bakk Miklós „alapvető stratégiai hibá”-nak tartotta azt, hogy az autonómia napirendre tűzését nem közvetlenül a rendszerváltás után fogalmazta meg az erdélyi magyar társadalom, mert egy rendszerváltás körülményei ideális helyzetet teremtenek az autonómia kivívásának. A rendszerváltás pillanatában azonban erre nem volt felkészülve sem az erdélyi magyar közösség, sem a romániai társadalom egésze. A később szintérré lépő *autonómiaprogramokkal kapcsolatban fellépő román politikai reakciókat sajátos „román modellként” értékeli Bakk, kiemelve annak határozatlanságát, stratégiai koncepcióhiányát* (Bakk 2004c). Bodó Barna az autonómiával kapcsolatban a *félelmet* emeli ki, mint a fogalomról való diskurzus egyik alapelemét: „a félelem minden szereplőt áthat, függetlenül attól, hogy a többségi, illetve a kisebbségi oldalon áll.” E félelem leküzdésében azonban fontos szerepet kap a megértés, amelynek előfeltétele a „közös nyelv, amely mindkét fél számára ugyanazon jelentést hordozza” (Bodó 2004, 68, 70). A közös nyelv kialakításának véleményünk szerint hathatós eszköze lehet a tervbe vett autonómiaszótár is.

A rendszerváltás utáni évtized bővelkedett az autonómiakoncepciókban, de csak az erdélyi magyarság részéről találunk kísérleteket, terveket, ezeket pedig alapvetően a kisebbségi léthelyzetből kiindulva és annak orvoslására készítették. A magyar közösségen belül ebben az időszakban nem találunk egyértelmű konszenzust az autonómia kapcsán. Ennek ellenére ez az első évtized egy meghatározó munkafolyamat időszaka volt, amikor az autonómiához kapcsolódó alapfogalmak és a kisebbségi törekvések skálája kirajzolódtak.

Autonómia és regionalizáció az ezredforduló után

A rendszerváltás után az erdélyi autonómia kérdésköre beágyazódott a regionalizáció keretei közé. Számos olyan terv is született, amelyek alternatívákat adtak a regionális paradigmaváltásra. Az első ilyen terv az ún. *Kerettörvény a régiókról*, amely 2003-ban született egy Bakk Miklós által vezetett munkacsoport keze alatt. A munkacsoport létrehozása összefüggött az RMDSZ belső politikai krízisével, amely a Szatmárnémetiben 2003. elején tartott pártkongresszuson vált végérvényesen nyilvánvalóvá. Ennek hatására alakult meg az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, amely céljaul tűzte ki az autonómia kérdésének újbóli felélesztését, immár egy regionalizációs keretben. A kerettörvény egy autonómia-csomagterv része volt, mely lefektetett egy széles körű, az egész országot érintő és valós decentralizációt ígérő regionalizációs tervet, ezen belül pedig megalapozta Székelyföld autonómiájának a lehetőségét is. *Ez merőben újfajta megközelítést jelentett, hiszen a terv az autonómiát egy szélesebb körű regionalizációs modellen belül alkalmazta volna egyfajta aszimmetrikus regionalizációt eredményezve*, melynek vannak Nyugat-Európában is hagyományai (lásd Spanyolország, Olaszország). A Bakk Miklós és munkatársai által készített törvénytervezet preambuluma többek között kitért és alapozott Románia nemzetközi kihívásaira: az EU-hoz való csatlakozási folyamatra (ezen belül kiemelve a régiók szerepét és jelentőségét), valamint az Európa Tanács 2003-ban elfogadott 1334-es számú határozatára, amely *Az autonóm régiók pozitív tapasztalata mint konfliktusmegoldást sugalmazó ihletforrás Európában* (Gross-jelentés) címet viseli (erre a nagy jelentőségű dokumentumra kitértünk az autonómiáról szóló elméleti részben is).

A hét részből álló tervezet első része *igyekezett megfogalmazni egy releváns régiódefiniációt*, amelyben a szubszidiaritás elve messzemenően érvényesül. A régió eszerint: „...választott testületeken keresztül politikai önkormányzattal van felruházva,

- jogállását, identitását, hatalmát és szervezeti struktúráját az alkotmány és jelen törvény garantálja,
- státusa nem változtatható meg anélkül, hogy vele ne konzultáljanak,
- saját önkormányzati törvényt alkothat, amely a legmagasabb szinten részét képezi az állam törvényes rendjének és legalább szervezetét és hatalmait megállapítja” (Bakk 2004d, 236–237).

A régiók specifikumait tiszteletben tartva fontosnak tartották szabályozni, hogy a régiók különböző belső intézményi struktúrával is rendelkezhetnek a demokratikus döntéshozatal érdekében, valamint saját maguk biztosítják az adminisztrációt, pénzügyi forrásokat, és a régiók döntenek saját szimbólumaikról is. A tervezet bevezetett egy speciális régiófogalmat is, melyet később a Székelyföldre alkalmazott. Ezt a térségítípust *különleges jogállású régió*nak nevezi: „Az ország lakosságának többségétől eltérő, sajátos kultúrával és intézményi hagyományokkal rendelkező regionális közösségek különleges jogállású, a jelenlegi kerettörvénybe foglaltaktól eltérő hatáskörökkel rendelkező régiót a parlament által elfogadott különtörvény és a parlament által megerősített státútum alapján kaphatnak” (Bakk 2004d, 237). A második rész pontosan leírta a különböző hatásköröket, kitérve azokra, amelyek az államnál maradnak, azokra amelyeket a régiók kapnának, illetve az átruházott és megosztott hatáskörökre. Az alábbi, 3.5.2 táblázat összefoglaló jelleggel tartalmazza az előbb felsorolt hatásköröket és azok megosztását a régió és az állam között:

3.5.2 táblázat: Az állami, a regionális és az átruházott/megosztott tervezett hatáskörök

Állami hatáskörök	A régiók feladatköre és jogosítványai	Átruházott és megosztott hatáskörök
<ul style="list-style-type: none"> - honvédelem; - nemzetbiztonság; - az államháztartás rendjének kialakítása; - vámrendszer; - külügy, kivéve a régiók EU-n belüli kapcsolatrendszerét; - pénzügyek, monetáris politika; - országos parlamenti választások szabályozása és megszervezése; - a közlekedés és a kommunikáció keretszabályozása. 	<ul style="list-style-type: none"> - területfejlesztés és -rendezés, tájvédelem; - gazdasági fejlesztés; - vízgazdálkodás; - bányajog, bányakitermelés, az altalaj kutatása; - oktatás- és művelődéspolitikai, oktatási és művelődési intézmények fenntartása; - képzés, szakképzés és felnőttképzés; - történelmi emlékhelyek létesítése és fenntartása; - szociálpolitika, jóléti intézmények rendje; - lakáspolitikai; - foglalkoztatáspolitikai; - idegenforgalom; - a régió hivatalai és személyzete; - a köztisztviselők kollektív szerződése a köztisztviselők jogállásáról szóló törvény tiszteletben tartásával; - a községek területi elhatárolása; - tűzoltás, mentőszolgálat, katasztrófaelhárítás; - közbiztonság; - regionális szintű közmunkák; - mező- és erdőgazdálkodás; - közutak, közlekedés, helyi kommunikáció; - vadászat és halászat; - regionális adópolitika kialakítása, regionális adók kirovása; - parlamenti és önkormányzati választások lebonyolítása 	<ul style="list-style-type: none"> - környezetvédelem; - közérdekből történő kisajátítás; - út- és vasúthálózatok kialakítása és üzemeltetése.

Forrás: Bakk 2004d, 238–239. alapján saját szerkesztés.

A tervezet kitért a régiók etnikai összetételére és az ebből fakadó nyelvi jogokra is, és 10%-ban jelölte ki azt a határt, ami feletti nemzetiségi számarány esetében az illető etnikum nyelve a román mellett nyilvános használatot kap.

A harmadik részben a régió intézményrendszerét vázolták föl, mely alapjaiban a regionális közgyűlésből, a regionális bizottságból és a régió elnökéből állna. E szervek hatásköreit is külön részletezték. A negyedik rész az *állam és a régió kapcsolatával* foglalkozik, megnevezve egy *prefektusi pozíciót*, amely kapcsként működne a központ és az alsóbb területi szint között. A prefektus hatásköre a következő kérdéskörökre terjedne ki: az egyeztető tárgyalások kezdeményezése és ezek levezetése, az alkotmányossági szempontok véleményezése, államelnöki vétő esetén képviseli az elnök nézeteit a régió közgyűlésében, törvényességi kifogás esetén az adott határozat vagy rendelet közigazgatási bíróságon való felülvizsgálatát kezdeményezheti, akár csak a közgyűlés feloszlását is akár, ha erre jogalapot talál.

Az ötödik rész a régió által kibocsátott jogszabályok és rendelkezések felülvizsgálatával és közzétételének lehetőségével foglalkozik. A hatodik rész a régió köz- és magánvagyonáról, illetve pénzügyeiről szól. Ennek értelmében a régió vagyonát köz- és magánvagyonra osztják. Közjavaknak minősülnek azok a javak, amelyek „regionális közérdeket szolgálnak, illetve regionális kihasználtságúak, a régió területén található, nem alkotják valamely helyi – községi, városi, municípiumi vagy megyei – önkormányzat tulajdonát, és országos közérdek vagy nemzetvédelmi szempont nem indokolja ezek állami közvagyon-

ba való sorolását”. (Bakk 2004d, 244). A régió magánvagyonát pedig „olyan ingó- és ingatlan vagyontárgyak alkotják, amelyek polgári forgalomból és más, törvények által előírt úton kerültek és kerülnek a régió tulajdonába” (Bakk 2004d, 244). A pénzügyeket tekintve a tervezet szerint a beszedett adók 60%-a maradna a régió költségvetésében, 20%-a a központi költségvetést gazdagítaná, a maradék 20% pedig egy újonnan létrehozandó országos ún. Szolidaritási Alap bevétele lenne. Ez az új alap a régiók fejlettségbeli különbségeinek mérséklését célozná meg. A régió saját bevételei mellett a kormányzat a régió által gyakorolt hatáskörök érdekében adhat pénzalapokat.

A régiókról szóló kerettörvény-tervezet kiegészült még két dokumentummal, melyek közül az egyik a *Székelyföld különleges jogállású régió létrehozásáról szóló törvénytervezet*, illetve a *Székelyföld különleges jogállású régió autonómiájának statútum-tervezete*. Ezen két, csak a Székelyföldre, és annak speciális jogállására koncentráló tervezet alapjaiban körülírta a Székelyföld területi autonómiáját, az ott élő magyarok számára egy speciális, etnikai elven alapuló autonómia koncepció mentén.

A Bakk Miklós által vezetett munkacsoport új szemlélete ütközött az időközben párhuzamosan létrehozott Székely Nemzeti Tanács autonómia koncepciójával, amely nem volt más, mint az 1995-ben Csapó József Bihar megyei szenátor által kidolgozott tervezet újraélesztése. A Székely Nemzeti Tanács nem tartotta a Bakk-féle kerettörvény-tervezetet és Székelyföld-koncepciót elégségesnek ahhoz, hogy a székelység ügyét szolgálja. Az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács a Csapó-variáns elfogadása mellett döntött, és azt terjesztette az RMDSZ is 2004 februárjában a romániai parlament elé. A tervezetet a parlament ugyanezen év márciusának végén elutasította.

A 2003-ban ismét felvetett autonómia terveknek a visszhangja és értelmezési lehetőségei a Magyar Kisebbség 2004/1–2. számában csapódtak le.¹⁷ Bakk Miklós a folyóiratban közölt tanulmányában megkísérelte elkészíteni az 1989 óta eltelt időszak autonómia koncepcióinak mérlegét. A 2003-ban lezajlott autonómia vita konklúziójaként pedig a két szembehelyezett terv közötti különbséget abban látta, hogy amíg „a Székely Nemzeti Tanács tervezete a változatlan román nemzetállammal szemben egy változatlan autonómia tervezetet állít, addig a szakértői csoport által kidolgozott tervezet számol az integrációs folyamatba került román állam regionális átszervezésével, s ezt az autonómia kivívásával konvergens folyamatnak tekinti” (Bakk 2004a, 54). A Bakk-modell tehát paradigmaváltó.

Bakk Miklós 2004-ben megalkotta a *Kerettörvény a nemzeti közösségek személyi elvű önkormányzatáról* elnevezésű tervezetét, amelyre saját bevallása szerint hatással volt a történelmi részben már említett Jakabffy-féle törvényjavaslat is (Bakk 2004a). Bakk tervezetének értelmében „a Románia területén őshonos, illetve a román állammal hosszú idő óta szoros, tartós kapcsolatban álló nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, önmagukat nemzeti közösségként meghatározva, etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk védelmében, az állam támogatásával, a személyi elvű önkormányzatok működési elve alapján létrehozhatják: a) helyi kisebbségi önkormányzataikat, b) országos személyi elvű önkormányzatukat” (Bakk 2004e, 1). Ezeknek az önkormányzatoknak a részletes leírását, megválasztásuknak körülményeit, hatásköreit és egymáshoz kapcsolódó viszonyukat a kerettörvény tervezete tartalmazza.

¹⁷ Bakk Miklós reagálását lásd: Bakk 2004b.

A Pro Európa Liga 2005-ben, Románia közelgő európai uniós csatlakozása okán is, szintén szükségesnek tartotta felvetni a román regionalizáció reformjának kérdését. Egy politikai-közigazgatási strukturális reformot javasoltak, melyet nem részleteztek mélységében, de felvetésükben kihangsúlyozták, hogy a változásokat az ország történelmi régiói mentén képzelik el, amely régiókon belül kisebb régiókat kell lehatárolni, ha szükséges, akkor speciális státusz biztosításával. A dokumentumot a Liga 2005. november 10-én tárta Románia köztársasági elnöke, Traian Băsescu elé. Ez a tervezet véleményünk szerint nagyon hasonlít a Bakk Miklós és munkacsoportja által készített regionalista megközelítésre.

Ide kapcsolható a 2007-ben az RMDSZ berkein belül született *regionalizációs terv*, amely Csutak István nevéhez fűződik, ennek sajátosságairól egy másik fejezet értekezik.

Autonómiamodell-viták egy sajátos interetnikus diskurzusban

Erdély és az erdélyi autonómia kapcsán kialakult egy érdekes és sajátos román–magyar–(német) diskurzus, amely néhány releváns kiadványban került a nyilvánosság elé 1995 és 2007 között, és Románia decentralizálásának, regionalizálásának (esetleges föderalizálásának) olyan lehetséges módozataival foglalkozott, mely struktúráján belül Erdély speciális státuszt, területi autonómiát élvezhetne. A párbeszéd színteréül szolgált a három évfolyamot megélt kétnyelvű Provincia folyóirat 2000–2002 között és a tizenhárom évig kiadásra kerülő román nyelvű Altera 1995–2007 között, amely az 1989-ben alapított marosvásárhelyi Pro Európa Liga saját kiadványa. A kialakult interetnikus dialógus egyik jelentősége, hogy felváltotta a különböző etnikumok monológjait, amelyek az autonómia témakörében születtek.

A Provincia hasábjain a Románia regionalizálási lehetőségeit számba vevő írások többnyire egy erősen decentralizált országot képzeltek el, melyben a szubszidiaritás alapelve messzemenően érvényesül. Ezt nyilván csak paradigmaváltással lehet elérni, amely során a centralizált ország teljes átalakuláson megy keresztül. Amikor ehhez kapcsolódóan a *föderalitás eszményét* villantották föl a szerzők, akkor sokszor a föderalizmusnak azt az általános értelmezését értették az elképzelés alatt, amelyet Jacques Lévy fejtett ki egyik művében, amelyet a Provincia is leközölt. A föderalizmus kifejezés a *foedus* szóból ered, amely 'szövetséget' jelent, és ezen jelentése mentén a szakrálisnak tekintett egységes államot deszakralizálja azzal, hogy megszünteti a hatalom szintjeinek a hierarchiáját, a hatalmi szintek így hasonló szuverenitást kapnak (Lévy 2001).

Lévy szerint a világméretben alkalmazható „föderalizmus előnye az, hogy univerzálitást termel, anélkül hogy egyetlen szervező elvet tenne kötelezővé”; a „föderalista eljárás módra az a jellemző, hogy érzékeny a térbeli helyzetek sokfélesége iránt”. Lévy a progresszív spanyolországi regionalizációt és a nagy-britanniai local governmentek kialakítását szintén föderális jellegűnek tartja a kompetenciák megosztása miatt, és mert ezekben az országokban „minden városi szerveződési szint, a metropolistól az infraurbánusig, specifikus adminisztratív szervezethez rendelkezik, hogy válaszolhasson a specifikus problémákra” (Lévy 2001, 14). Vagyis ezekben az országokban messzemenően érvényesül a szubszidiaritás elve is. Románia számára a föderalizmus melletti érv a hagyományos tartományok történelmi folyamatokban tapasztalt elkülönülése, specifikussá válása (Havasalföld, Bánát, Olténia, Moldva, Erdély). Ezen belül Erdély helyzete még speciáli-

sabb, itt „történelmileg jelentős mentalitásbeli és gazdasági különbségek alakultak ki a többihez képest” (Vlad 2002, 2).

Az *Altera* folyóirat külön számot szentelt a föderalitásnak (*Altera* 1997, 6. szám). Ebben két neves szakértő munkáját is leközölték román nyelven, így a romániai értelmiségiek számára hozzáférhetővé váltak Guy Héraud és Daniel Elazar gondolatai. Héraud, akinek vonatkozó írása francia nyelven 1995-ben jelent meg, új rendszerben taglalta a föderalizmus sajátosságait, megkülönböztetve a föderális modellt, mint végeredményt és a föderális stratégiát, vagyis a föderális struktúrát kialakító utak, eszközök rendszerét. A *modell tekintetében* Héraud kiemelte azokat a speciális elveket, amelyek kombinációja a föderalizmus sajátos szerkezetét és anticentralista jellegét adja, amely révén az állam deszakralizálódik, veszít szuverenitásából, de ugyanakkor ráatalál önmagára minden (állam alatti) szinten (Héraud 1997).

Szintén az államközi kapcsolatok átalakulását írta le Daniel Elazar is, aki egy paradigmaváltó föderális struktúra kialakulását vetítette előre, amely felváltja a nemzetállamok hagyományos rendszerét és együttműködését. Természetesen ez nem jelenti az államok eltűnését, hanem egy új, kiegészítő dimenzió kialakulását, amely lefedí (és legalábbis bizonyos szempontból helyettesíti is) a meglévő rendszert (Elazar 1997).

A föderalizmusról szóló fentebb elemzett tanulmányok leközlése az *Altera* folyóiratban egyértelműen mutatja a Pro Európa Liga munkatársainak elkötelezettségét eme sajátos modell és eszme iránt. Az *Altera* a nyugati sajátos regionalizációs modellekről is számot adott. Az 1998/9. szám, amely a *Regionalizmus és regionalizáció* címet viseli, valamint az 1999/10. szám *Regionalizmus és/vagy decentralizáció* címmel, még a Provincia létrejötte előtt leközölt olyan írásokat, amelyek bemutatják a francia sajátos decentralizációt, de egyben beszámolnak a görög regionalizmusról, az olasz, a holland és a svájci modellekről. Olyan szerzők tollából származtak az írások, akik autentikus módon képviselik ezeket a mintákat, és a vonatkozó országok lakói.¹⁸ Ilyen formában a romániai értelmiség hozzáférhetett azokhoz a jelentős információkhoz, amelyek a nyugati modellekből származtathatóak.

Az Erdély kapcsán kialakult vita a Provincia hasábjain is több decentralizált modellt mutatott be és ütköztetett a föderális (Németország), a konföderális (Svájc) modelleken keresztül a regionalizált (Olaszország, Spanyolország) modellig. A svájci konföderális modell többször került górcső alá, akár csak a német föderalista államszerkezet, lásd Alexandru Vlad, Gheorghe Săsărman és Traian Ștef írásait (Vlad 2002, Săsărman 2002, Ștef 2002b, 2002c), valamint Petru Dumitriu álláspontját.¹⁹

A spanyol és olasz regionalizált állammodell specifikumait járta körbe Daniel Vighi, kiemelve azokat az autonómialemelőket, melyeket az ilyen típusú államszerkezet életre hívott (lásd a katalán, a baszk vagy a dél-tiroli autonóm területeket), illetve ezeknek alkotmányban rögzített sajátosságait (Vighi 2002). Traian Ștef szemléletesen egy fej fohagyamához hasonlította az országot, amely „kisebb-nagyobb cikkeivel, a központtól vagy a külső felétől nézve egyaránt bevonva ugyanazzal a héjjal, ugyanabból a földből táplálkozva, ugyanazokkal a gyökerekkel. Ilyenek lennének az etnikumok vagy a nemzetek is

18 George Kassimatis – P. Lazaratos, Gérard Marcou, Ralf Kleinfield – Theo A. Toonen, Jean-Jacques Furer, Anna Bull írásai.

19 Interjú Petru Dumitru íróval: *Románia föderalizálást javasolom* címmel. *Provincia* 2002/5, 8.

egy régió belül, amely régiót nem lehetne etnikai alapon létrehozni” (Ştef 2002c, 1). Ilyen formában az ország alkalmas lehet a föderalizálásra vagy regionalizálásra.

Az *olasz regionalizmus* tapasztalatairól és sikeres reformjairól szintén Traian Ştef adott számot (Ştef 2002a), aki a románul is megjelent Robert D. Putman tanulmányát elemezte, amely egy huszonöt évig tartó kutatás eredményeit taglalta. Ez a kutatás kimutatta az olasz rendszer hathatóságát, és Ştef éppen ezt a rendszert tartaná Románia számára is kivezető útnak a hihetetlen mértékű centralizmus, a korrupció, illetve a hatástalan és így működésképtelen intézményi struktúra világából. A Provincia 2002/2-es száma kiemelten foglalkozott a 2001-es olasz alkotmányreformmal, leköszölve az adott reformmal megbízott parlamenti különbizottság két referensének írását, amely az olasz parlament előtt is elhangzott. A *versenyképes demokrácia* címmel bíró dokumentum logikus érveléssel igyekszik alátámasztani azt, hogy miért fontos széles körű autonómiát biztosítani az állam alatti egységeknek egyfajta ún. új föderális megegyezés alapján. Emellett a Provincia részleteket közölt az olasz alkotmányból, melynek ez irányú módosításai 2001. október 18-án léptek életbe. A megfelelő párhuzamok levonása okán ugyanakkor részleteket közöltek a román alkotmányból is, amely részlet tartalmazta a prefektusi rendszer leírását, mely a megyékben és a fővárosban a kormány kinyújtott csápjaiként működik. Érdekes tanulmányt közölt az Altera 22/23-as száma egy dél-tiroli szakember tollából. Christoph Pann szociológus, akinek a témában tartott előadását a 2003-ban Tusnádfüdü rendezett nyári egyetemen is hallhatták az érdeklődők, kifejtette, hogy bár a dél-tiroli autonómiát a nemzetközi szakirodalom modellnek tekinti, ő ezt túlzónak találja. Hangsúlyozta, hogy Dél-Tirol nem akar tökéletes modell lenni, csak egyike azon kevés pozitív megoldásoknak, amelyek az autonómia lehetőségeit használták a kisebbségek védelme érdekében (Pann 2003).

A *devolutív angolszász lehetőség* Molnár Gusztáv írásában (Molnár 1997) vált modellértékűvé Románia számára. Molnár a huntingtoni kulturális/civilizációs „törésvonal”-elmélet alapján vélte úgy, hogy Erdély ezen törésvonal okán válik olyan speciális tartománnyá Románián belül, amely indokolja a devolutív modell alkalmazását. A skót devolúcióról és Tony Blair erre irányuló politikájáról Mihai Lucaciu is beszámolt a Provincia hasábjain. Skócia helyzete és autonómiája a Thatcher-kormány alatt kifejezetten tabunak számított. Blair, aki „arról próbál meggyőzni bennünket, hogy a történelmet azok az erős vezetők írják, akik készek kockáztatni”, valóban kockáztatott 1997-ben, amikor útjára indította a brit devolúciót. Ezzel bebizonyította, hogy egy unitárius állam devolúciója nem fenyegeti az ország integritását, ellenkezőleg, enyhíti a regionális elégedetlenséget, valamint pozitív hatással van a brit identitásra is (amelyet itt értelmezhetünk transzietnikus identitásnak is). „A devolúció brit identitásra kifejtett hatását úgy értékelik, hogy az megerősíti a létező komplex lojalitásokat” (Lucaciu 2002, 14).

A brit modell Romániára való alkalmazásának lehetőségével vitázott Antonela Capelle–Pogăceanu, aki nem ugyanazokat a körülményeket, jellemzőket látta Erdély esetében érvényesülni, mint pl. Skócia esetében: Skócia esetében nincs skót anyaország, mint amilyen Magyarország az erdélyi magyarok számára (Capelle–Pogăceanu 1998).

Egy vele készült interjúban Románia föderalizálási lehetőségeit teljesen elvetette Andrei Pleşu, Románia volt külügyminisztere, aki már eleve „naturaliter föderalista”-nak nevezi Romániát, ahol nem szükséges ilyen modellek alkalmazása, mert a beindult decentralizációs folyamat eleve figyelembe veszi a területi sajátosságokat, különbségeket (Molnár 2002). A romániai decentralizációs folyamat a Provincia hasábjain azonban inkább bíráló-

tot kapott, mint dicséretet. Kritikával élt Smaranda Enache, Sabina Fati és Traian Ștef is (Enache 2001 Fati 2000 Ștef 2002b). Ezen szerzők nem vélték kielégítőnek és megfelelőnek a hatalommegosztást, úgy érezték, nem érvényesül a szubszidiaritás elve és ezzel egyes területek akár egyenesen hátrányos helyzetbe is kerülhetnek. Enache külön utal Elazar elveire és a nemzetállamok előtt álló kihívásokra, így a paradigmaváltás az elazari értelemben vett átalakulást jelöli, amelyről már írtunk néhány gondolattal előbb.

A decentralizáció mellett érvelt számos szerző, miközben kiemelték, hogy a centrum folyamatosan hangoztatja ugyan a reform és decentralizáció jelentőségét és halaszthatatlanságát, mégis csak verbális szinten jelent meg mindez a román politikában. Az Altera 9. számában Kolumbán Gábor szentelt figyelmet a régiók felértékelődésének, az európai integrációban történt paradigmaváltásnak, amely a nemzetállamok és a régiók közötti kapcsolatok megváltozásához vezetnek. Ebben a kontextusban is felértékelődik a decentralizáció eszköze, amely ebben a nemzetállam-régió kapcsolatban dominál az Európai Unión belül. Ehhez képest Romániában, Kolumbán szerint, semmiféle politikai akarat nem vállalta fel az ország valós decentralizálását (Kolumbán 1998).²⁰

Szintén az Altera publikálta Horváth Gyula összehasonlító elemzését is, amelyben a magyarországi szakember Bulgária, Magyarország és Románia regionális politikáját hasonlítja össze. Ebben a tanulmányban Horváth megfogalmazta kritikáját a romániai regionális folyamatok tekintetében, kijelentve, hogy az 1998-ban létrehozott régiók és az azóta lezajlott folyamatok csak kiindulópontját képezhetik egy hathatós regionális politikának, és megfogalmazta javaslatait is Románia számára. Hangsúlyozta, hogy a romániai regionalizációs folyamatoknak nem szabad figyelmen kívül hagyniuk az ország és főleg Erdély területén élő kisebbségeket és azok földrajzi elhelyezkedését, valamint figyelembe kell venni a gazdasági térszerkezet sajátosságait. Horváth szerint hatalmas előnyt jelent a román decentralizált területfejlesztés számára az ország települési szerkezete, amely nagy, központ-szereppel bíró városokban gazdag, így ezek a gazdasági növekedés valódi centrumaivá válhatnak Romániában (Horváth 2003).

A Provincia leköszölte Mircea Suhăreanunak a Romániai Magyar Szó 1990. március 30-iki számában megjelent írását is (Suhăreanu 2000), amelyben a szerző már akkor, közvetlenül a rendszerváltás után kiemeli az autonómia pozitívumait, leírja sokféle megjelenési formáját, amelyekben a szabadság és demokrácia mint a nyugati államszervezés meghatározó alapelvei, jutnak kifejezésre. Példaként említi az olasz és a spanyol régiók önállóságát, amely nem fenyegeti az érintett országok területi egységét. Suhăreanu beszámolt a finnországi svéd autonómiáról is, amely széles körű jogosítványokkal mintaként szolgál minden kialakítandó autonóm térség számára, de nem feledkezett meg a sokáig centralista Franciaországban lezajlott decentralizációról sem, amely a korzikai és bretagne-i feszültségi góccokat oldotta. Ez a példa Románia számára sokkal inkább releváns lehet, a francia modell követése okán.

A Provincia szerzői példaértékűnek tekintették a vajdasági folyamatokat is, amelyekről számot adnak több lapszámban is,²¹ illetve interjúkat készítettek és publikáltak a

20 Az írás az 1998-as régiófejlesztésről szóló törvény megszavazás előtt született.

21 Leközlök a Vajdaság Autonóm tartomány Képviselőházának 2001. március 29. kelt *Platform Vajdaság Autonóm Tartomány Alkotmányos Hatáskörének Érvényesítéséről* című dokumentumát (Provincia 2001/5, 14–15), lásd még Szerencsés Zsuzsanna: Decentralizáció és autonómia a „posztmilosevicsi” Szerbiában (Provincia 2002/8–9, 11–12).

Vajdaság különböző személyiségével.²² Molnár Gusztáv vallott erről, miszerint „a vajdasági regionalista pártok és szellemi műhelyek által elkészített tartományi alkotmány” tervezete „sok tekintetben irányadó lehet számunkra” (Molnár 2002, 1). Fontosnak tartották a vajdasági mintát, mert az ottani regionális törekvések sok tanulsággal szolgálnak, hasonló etnikai sokszínűségekre alapoznak, és nem utolsósorban fontos a Vajdaság jövője az eurorégiós együttműködések okán is, mivel a Bánát számára a román–magyar–szerb hármasság határtérségben való közös gondolkodás elengedhetetlen.²³

A vázolt román–magyar értelmiségi párbeszéd sok szempontból jelentős és paradigmaváltó. Egyrészt *kialakított egy sajátos dialógust a romániai jelentősebb nemzetiségek között*, így az addigi nemzetiségi monológok helyett kialakulhatott a különböző nemzetiségeknek egy olyan közös nyilvánossága, amely páratlan a maga nemében. Másrészt *Erdély autonómiáját egy, az egész országot érintő átfogó regionalizációs átalakuláson belül képzelték el*. Ez egy olyan jelentős előrelépés az autonómia kérdésében, amely egyértelműen jelzi az európai folyamatok hatásának az érvényesülését. A csak Erdélyre vagy csak Székelyföldre koncentráló paradigmát teljesen átalakították, és egy egész országot lefedő regionalista modell kiépítését irányozták elő.

A párbeszéd egy újfajta regionalizmust épített ki Erdélyben. Romániában a regionalizmus interetnikus megközelítése azért fontos, mert Erdély specifikus etnikai összetétele elengedhetlenné teszi a releváns nemzetiségek párbeszédét és konszenzusát ezen a téren is.²⁴ Amennyiben a regionalizmust úgy fogjuk fel, mint egy régió sajátosságait, egyedi jellemvonásait kimutatni és felmutatni akaró mozgalom, akkor mind a Pro Európa Liga munkássága, mind pedig a Provincia-csoport tevékenysége annak tekinthető Erdélyben.²⁵ Egyediségük abban áll, hogy tagjaik nem egyetlen nemzetiségi csoportból származtak, hanem minden jelentősebb erdélyi etnikum képviseltette magát a mozgalomban.

22 Nanad Canakkal, a vajdasági parlament elnökével Molnár Gusztáv készített interjút, melyet „*Itt él a legtöbb euroszerb...*” címmel közzétette a Provincia (2001/10, 3–4).

23 Az Altera 19. száma is foglalkozik a vajdasági autonómiával.

24 A regionalizmus legtöbbször a centralizmus elleni reakció, ezért a központ sokszor a regionalista mozgalmakat szeparatista és nem kívánt jelenségnek titulálja (Barna–Reianu 2014).

25 A fejezet egyes részei megjelentek a következő tanulmányokban: Miklósné Zakar A. (2009) Román, német és magyar modellek Erdély autonómiájának kérdéskörében a két világháború között. Comitatus 2009/november-december, 75–92.; Miklósné Zakar A. (2010) „Az erdélyiség újrasmantizálása” – Kísérlet egy interetnikus magyar–román regionalizmus-koncepció kidolgozására. Pro Minoritate 2010/Ősz, 70–110; Miklósné Zakar A. (2012) Erdélyi autonómia és regionalizációs tervek a rendszerváltás után. Tudományos Mozaik, 2. kötet, 15–32.

3.6 Szerbia térszerkezeti felosztása és annak tükröződése az egyetemi hallgatók mentális térképében

NAGY IMRE

Bevezető

Szerbia (88.361 km² Koszovó–Metóhia nélkül 77.474 km²)¹ különböző természeti sajátossággal és erőforrásokkal rendelkező területi egységekhez tartozik, mivel a Pannon-sík-ság délkeleti és a Balkán-félsziget középső részére terjed ki. A köztársaság területén található Duna, Száva, Tisza és a Morava folyók észak–déli iránya határozza meg a főbb közlekedési folyosókat. A Szerbián keresztülhaladó s a folyóvölgyeket követő közlekedési útvonalak kötik össze Észak-, Közép- és Nyugat-Európát a balkáni-mediterrán, illetve a közel-keleti térséggel. Az ország vázolt földrajzi helyzete nagyban meghatározza a lakosság és települések, valamint a gazdaság térszerkezetét, melyet az észak–déli tengely (Szabadka–Újvidék–Belgrád–Leskovac–Vranje) és egy kelet–nyugati tengely (Szabács–Szávaszentdemeter/Sremska Mitrovica/–Obrenovac–Belgrád–Pancsova–Szendrő–Pozsarevác) és azok keresztveződése determinál. Közép-Szerbia térszerveződésében egy délebben húzódó kelet–nyugat irányú tengely (Užice–Kragujevac–Niš–Pilot) is szerepet játszik.

A 2011-ben végzett népszámlálás alapján Szerbia lakosság száma 7.498.001 fő, amely 6167 településre koncentrálódik. Ezen települések 3,35%-a városi település (207), ám itt él az összlakosság 57%-a. Közigazgatásilag Szerbiát 194 község² alkotja, amelyek 29 körzetbe³ csoportosulnak (1. táblázat). Belgrád város külön egységet képez (Nagy et al. 2007).

-
- 1 2008 folyamán Koszovó–Metóhia Autonóm Tartomány kikiáltotta függetlenségét, egyoldalú elszakadását Szerbiától, amit a Szerbiai Köztársaság, valamint még több mint 100 állam nem ismer el. A kettősség miatt mindkét országterületi értéket jelöltük. A koszovói népesség értékei ismeretlenek a jelen pillanatban.
 - 2 Község – a magyarországi elnevezéstől eltérően itt nem egy-egy települést értünk a község név alatt, hanem több település önkormányzati egységét.
 - 3 Körzet – nem közigazgatási kategória.

3.6.1 táblázat: Szerbia közigazgatási felosztása

	Népesség (2007)	Település	Közet	Község
Szerbia	7 565 761			
Vajdaság AT	1 995 679	467	7	45
Belgrádi régió	1 731 425			
Közép-Szerbia	3 838 657	4251	17	120
Koszovó-Metóhia AT		1419	5	29

Forrás: Szerbia Köztársaság... (2007)

Szerbia jelenlegi területének kialakulása, térszerkezeti változásai napjainkig

A középkori Szerbia – Raska (Raška)

A szerb állam kialakulásának ötlete Raska területén fogant, és itt jött létre az első szerb államszervezet Vlastimir kenéz vezetésével a 9. században, amely egészen a huszadik század elejéig, az európai szakirodalomban „Raska”, vagy „Ó-Raska” néven szerepelt, és köztudottan a Lim és a Tarja folyók, valamint az Ibar és a Drina folyók felső folyása által közbezárt terültét foglalta magába. Ras, a valamikori szerb főváros alapjain ma a Sandzsaki Novi Pazar város terül el, ahol Stefan Nemanja, a Nemanjić dinasztia megalapítója székelt. A szerb állam ebben az időszakban folyamatosan erősödött és terjedt, a szerb kultúra hordozói itt, Raskában jutottak legjobban kifejezésre. A 12. és a 13. században a Nemanjićok Szerbiát egy több mint három évszázadon át tartó fejlődési korszakba vezették, létrehozva az erős balkáni Szerbiát, amely a 14. század közepén jutott el csúcspontjára, Stefan Dušan cár uralkodása idején.

Szerbia Dušan (Dusan) cár idején (Nagy Szerbia)

A szerb állam Dušan cár idején volt területileg a legkiterjedtebb, aki kihasználva Bizánc gyengülését a török támadások idején államát délen, a mai Görögország területére is kiterjesztette (egészen a Korinthoszi-öbölig, és 1346-ban Skopjében a szerbek és görögök császárának kiáltotta ki magát. Hatalmának csúcán volt ekkor a szerb állam, amely Szerbiát (Vajdaság nélkül), Montenegrót, Albániát (Duess és Vlore nélkül), Makedóniát, valamint Epirosz és Thesszália görög tartományokat tudhatta magáénak.

Szerbia a török birodalom idején

A törökök a szerb hadsereg felett a Marica folyó mellett 1371-ben, majd 1389-ben Rigómezőn arattak győzelmet. A rigómezei csata ezek után meghatározta Szerbia sorsát, hiszen nem volt már ereje szembeállni a törökkel, s amikor 1459-ben Szendrő (Smederevó) elesett, a török elfoglalta Szerbia egész területét s közel öt évszázadon át volt hatalmon Szerbiában.

A Szent Liga és az Oszmán Birodalom között dúló háború idején (1683–1690), a nyugati hatalmak a szerbeket a török uralom elleni lázadásra biztatták, azonban a visszavonulásukat követően a szerb lakosság elhagyta a szülőföldjét és Arsenije Čarnojević (Csarnojevics) pátriárka vezetésével északra vándorolt, egészen Szentendréig. A szerbek elhagyott otthonait, az elnéptelenedett vidékeken a törökök más etnikumú népességgel telepítették be, és a régi szerb területek, mint pl. Raška, Koszovó és Metóhia, és részben Macedónia is iszlamizálódtak, aminek következményei még ma is komoly politikai konfliktusok előidézői (Cox 2002; Jelavich 1996).

3.6.1 ábra: Szerbia Dusan cár idejében, 12–14 sz.

Forrás: <http://www.istorijskabiblioteka.com/art:stefan-dusan>

Szerbia 1817–1913-ig

A török birodalom elleni ellenállás a 19. század elején ismét kiújult, és az 1804-ben és 1815-ben induló első és második szerb felkelésekkel folytatódott. Ezek a felkelések a gyengülő Oszmán Birodalom ellen robbantak ki, s a szerbség nemzeti és társadalmi forradalmának jellegét viselték. A polgárosodó Szerbia a felkelések során megerősödött, létrejött a Szerb Fejedelemség, amelyet 1878-ban, a Berlini Kongresszuson az európai hatalmak is elismertek. Ettől az időszaktól kezdve Szerbia jelentős gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésen ment keresztül, az értelmiségiek Nyugat-Európában tanultak, s a nyugati polgári szellemiséget hozták Szerbiába. A fejlődés eredményeként, és a két szerb dinasztia állandó párharcának során 1882-ben kihirdetik a Szerb Királyságot.

Az 1903-as puccs a Karađorđević (Karagyorgyevity) dinasztia sarját, I. Péter királyt juttatta hatalomra, s Szerbia elindul a parlamentáris demokrácia útján.

Az 1912–13-as balkáni háborúkkal (I. és II.) a török uralom véget ért a Balkánon. Amellett, hogy Törökországot a balkáni államok visszaszorították a Boszporuszon túlra, Szerbia megkapta Macedónia felosztásából a Vardár folyó menti, ún. Vardári Macedóniát, (hozzávetőlegesen a mai Macedónia területét), Koszovó–Metohiát és Szandzsákot, ami a történelmi Szerbia területe volt.

3.6.2 ábra: Szerbia területi fejlődése 1817 és 1913 között

Ezek a tények azonban sértették az Osztrák–Magyar Monarchia érdekeit a Balkánon, ami az I. világháború kitöréséhez vezetett. Ezt követően a Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökös elleni 1914-es sarajevói merénylet Ausztriának kifogásként szolgált, hogy megtámadja Szerbiát, így elindítva az I. világháborút (Jelavich 1996).

Az I. világháborút lezáró versailles-i békerendszer egyebek mellett a háborús vereséget szenvedett Osztrák–Magyar Monarchia déli területeiből (Szlovénia, Horvátország és a Vajdaság), valamint az akkor független Szerbia és Crna Gora államokból létrejött Szerb–Horvát–Szlovén (SZHSZ) Királyság területi integritását szentesítette. Az új állam egyesítése (1918. december 1.) kezdettől fogva számos belpolitikai nehézséget okozott. Így a többségben levő délszlávok (szerb, horvát, szlovén, macedón) mellett nagyszámú nem szláv etnikum (magyar, német, albán) is élt az új államkeretek között (Gulyás 2007).

Szerbia mint a jugoszláv államközösség tagja

A II. világháború során a Jugoszláv Királyság területén folyó népfelszabadító háború idején, 1943-ban az AVNOJ (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács) II. ülészakán kihirdették a társadalmi rendszer és az államforma átalakítását. Ennek értelmében az új ország államformája köztársaság lett a korábbi királyság, helyett, valamint az új, szocialista társadalmi berendezésű országot szövetségi államként építették fel, amely hat köztársaságból (Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Bosznia és Hercegovina, Macedónia és Montenegró), valamint két autonóm tartományból (Vajdaság, Koszovó és Metóhia) állt. A két autonóm tartomány ezzel egy időben szerves része lett Szerbiának. Ez az adminisztratív felosztás azt eredményezte, hogy a szerb nemzet népessége gyakorlatilag hat köztársaság területén (bár Szlovéniában nagyon kevesen) és a két tartomány területén élt.

A föderáció hatásköreinek csökkentésével járó, és tagköztársasági hatáskör-növelési tendencia azután vált intenzívvé, hogy 1974-ben elfogadták az új alkotmányt, amely ösztönözte a horvát, szlovén, muzulmán és albán nacionalizmust és szecesszionizmust. Tito jugoszláv elnök halálát követően ezek a tendenciák és a tagköztársaságok dezintegrációs törekvései felerősödtek (Cox 2002; Gulyás 2007; Jelavich 1996).

A JSZSZK szétesése és Szerbia függetlensége (1991–2014)

A nagyhatalmak közbenjárásával 1991–1992-ben Szlovénia, Horvátország, valamint Bosznia és Hercegovina majd Macedónia kiváltak Jugoszláviából. Szerbia és Montenegró viszont továbbra is szövetségi államformában maradt, és a két állam szövetségeként 1992-ben elfogadták a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Alkotmányát, megerősítve így az 1918 decemberében alapított állam jogfolytonosságát. 2003 februárjában Szerbia és Montenegró ismét új alkotmányt fogadott el, amely a JSZK-t Szerbia és Montenegró államközösségévé kiáltotta ki, melynek értelmében a tagköztársaságoknak lehetőségük van, hogy három év múlva referendumot tartsanak, amelyen döntenek arról, hogy fenntartják-e a Szerbia–Montenegró államközösséget. Mivel Montenegró a 2006-ban megtartott referendumon úgy döntött, hogy kilép az államközösségből, Szerbia Népképviselőháza elfogadta ezt a határozatot, így Szerbia maga is önálló állam lett.

Ezzel a folyamattal párhuzamosan folytatódnak Koszovó–Metóhia AT szeparatista törekvései is. A miloševići (Milosevity) rendszer folyamán elindult szeparatista folyamat, majd az 1999-es NATO-bombázást követően, az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1244-es

számú határozata értelmében Koszovót az ENSZ igazgatása alá helyezték (UNMIK). Ennek értelmében 2006-ban nemzetközi tárgyalások kezdődtek Koszovó helyzetének végleges rendezéséről.

2007 augusztusában Oroszország ellenkezésének ellenére az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország már Koszovó függetlenségéért szállt síkra, s ezen támogatást élvezve a Koszovói Parlament elfogadta Koszovó függetlenségéről szóló nyilatkozatot, amit a nemzetközi bíróság véleménye szerint a parlament nem hivatalos minőségében hozott meg.

A Biztonsági Tanács megosztott maradt e kérdésben, mivel a vétőjoggal rendelkező öt állandó tag közül Oroszország és Kína törvénytelennek tekintette a függetlenség kikiáltását és nem ismerte el Koszovót. Természetesen Szerbia sem ismerte el ez idáig saját tartományának egyoldalú elszakadását.

Ennek következtében Szerbia továbbra is integráns részének tartja Koszovót, s nem ismeri el annak bármilyen nemzetközi szervezetben történő önálló megjelenését.

A fenti fejezetben található térképek összecsengenek az egyetemi hallgatók válasza-
inak többségével, ami Szerbia délkelet-európai vagy balkáni vonatkozását, a balkáni régióhoz való kötődést illeti.

Szerbia közigazgatási beosztása és annak változása, a Jugoszláv Királyságtól napjainkig

Bánságok a Jugoszláv Királyság idején

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulását követően (az 1921. évi, Vidovdáni alkotmány eredményeként) az országot 33 közigazgatási egységre (*oblast*) osztották fel, melyek közül mindegyiknek legfeljebb 800.000 lakosa lehetett. Az elképzelés szerint ezen közigazgatási egységek tanácsai (*skupština*) hozták meg rendeleteiket, amelyeket az oblast vezetője (*načelnik*) hirdetett ki. A január 6-i diktatúrával azonban ezek a közigazgatási egységek megszűnnek, és a nácselnikoknak meghagyták, hogy maguk irányítsák az oblastok képviselőtestületét.

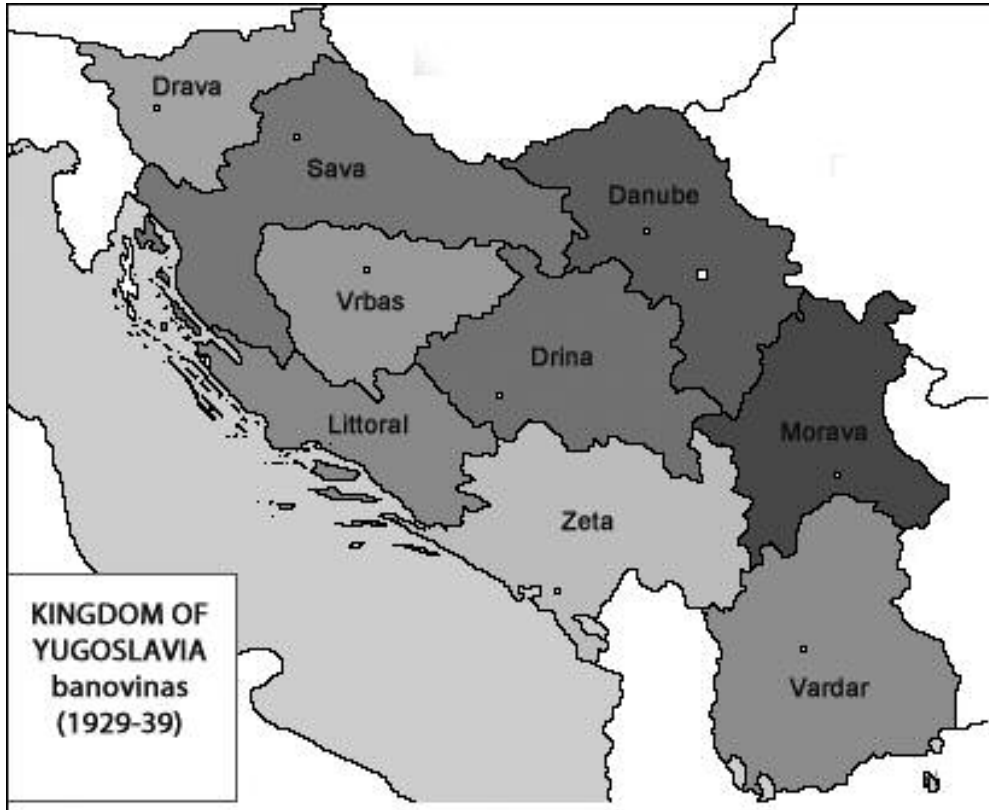
A regionalizmus újabb formájának bevezetése a szövetséges államok javaslatára történt, melynek során Sándor király, az irányítás decentralizációjának és a jugoszláv egység megteremtésének érdekében az oblastok helyett nagyobb, helyi autonómiával, gazdasági és pénzügyi önállósággal rendelkező tartományokra – bánságokra – osztotta fel a Jugoszláv Királyságot.

A tíz bánság közül a főváros külön közigazgatási egység volt, míg a többi bánság kialakításában túlnyomórészt nem tiszteltek semmilyen történelmi, etnikai határokat. Így Szerbia területe öt olyan bánsághoz tartozott, amelyek átnyúltak más – korábbi – államok területére is.

A *Dunai bánság* a Vajdaságon kívül a Baranyai háromszöget és a mai Közép-Szerbia északi részét (Kolubara folyó, Nyugat-Morava folyó, a Morava alsó folyása és a Vaskapu bejárata által bezárt terület) öleli fel. Szerbia keleti részén kialakult *Moravai Bánság*, az egyedüli bánság, amely csak szerb területeket ölelt fel (Kelet-Szerbia a Dél-Morava felső folyásától a szerb–bolgár határig). A *Zetai Bánság*, amely egész Montenegró területére kiterjedt, Szerbia délnyugati (Raska) területét is magába foglalta, míg a *Vardári Bánság* a

mai Macedónia területén kívül Dél-Szerbiát is integrálta. A történelmi Szerbia északnyugati része viszont a *Drinai Bánság* részét képezte, a mai Bosznia–Hercegovina északkeleti részével együtt, amely a Boszna folyóig (Szarajevó) terjedt.

3.6.3 ábra: A bánságok területe a Jugoszláv Királyságban

Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d9/Banovine_Jugoslavia.png

A második Jugoszlávia közigazgatási rendszere: a járások és a községek, valamint helyi közösségek szerepe

A második világháborút követően a közigazgatási rendszer modernizálásának elő lépéseként kihirdették „A járások és községek berendezésének általános törvényét” (*Opšti zakon o uređenju opština i srezova*) melynek értelmében bevezetik a kommunális (községi) rendszert, amelyben a község az alapvető társadalmi-gazdasági közösséget és a politikai-területi rendszer alapját képezi.

Az 1990-ben hozott alkotmányos változások után a községek többé nem társadalmi-politikai közösségek, hanem olyan területi egységek, amelyekben megvalósul a helyi önkormányzás az alkotmányban, törvényben és a községi státutumokban meghatározott ügyekben. Az előző rendszer megváltozásával, a köztársasági szintre történő centralizációval a községek elvesztették korábbi szerepüket. A miloševići-rendszer bukását köve-

tően 2002. február 14-én elfogadott, a helyi önkormányzatokról szóló új törvény minőségi változást hozott a községek életében. Általa bővültek a községek és a városok saját hatáskörei, ami a megelőző évtizedet jellemző központosító folyamattal teljesen ellentétes irányt jelent.

A szerbiai gyakorlatban község fogalmán több településből álló területi egységet kell érteni, ami a korábbi magyarországi értelmezés szerinti járáshoz hasonlítható, ami viszont nem téveszthető össze a Szerbiában 1958–1967 között kialakított járásokkal.

A Jugoszláv Szocialista Népköztársaság idején (1958-ban), Szerbiában 91 járás volt, de számukat 1960-ban lényegesen lecsökkentették, és az 1960-as években már Vajdaság Autonóm Tartományban csupán 6 járást tartottak meg. A kommunális rendszer megerősödésével, aminek következtében a községek képezik az ország területi-közigazgatási rendszerét, teljesen megszűnt a járási rendszer: Közép-Szerbiában 1967-ben, a Vajdaságban pedig 1965-ben. Az 1974-es alkotmánnyal a járásokat a közös érdekeket érvényesítő Községek Regionális Közösségek váltották fel.

Az 1974-es alkotmány értelmében a tagköztársaságokat mint államot – mint öngazgatási közösségeket definiálták. A JSZSZK Képviselőházának határozatait csupán konszenzussal lehetett meghozni, mivel valamennyi köztársaság és tartomány vétőjoggal élhetett, ha valamely törvényjavaslatot nem kívánta támogatni.

Koszovó AT és Vajdaság AT Szerbia két konstitutív tartománya, lényegesen nagyobb autonómiát kapott, beleértve a vétő jogát is a Szerb Népszkupstina döntéshozatalának folyamatában. A tartományok ilyen megváltozott helyzete Szerbián és a föderáción belül éles politikai vitákat váltott ki a nyolcvanas évek végén, s az ország dezintegrációjának egyik tényezőjeként említik.

A körzetek bevezetése a miloševići rendszer idején, és azok szerepe a NUTS rendszerben

A szerbiai kormány 1992. január 30-i rendeletével körzeteket, új területi egységeket hozott létre, amelyek addig semmilyen formában nem léteztek. Ezek a területi egységek a közigazgatás területi központjait jelentik, és a hatalom dekoncentrációjának, nem pedig a szükséges decentralizációjának formái. A körzeteket az alkotmány nem tartalmazza, tehát alkotmányon kívüli kategória, ami igen ritka az államok közigazgatási rendszerében.

Elvileg a körzetek olyan területi egységek, amelyek a központi és a lokális szint között helyezkednek el, és az azok közötti kapcsolatot teremtik meg. A körzet a közigazgatás területi egysége, amelyet az egyes közigazgatási szervek területi képviselője testesít meg, tekintettel arra, hogy a minisztériumok egyes feladatok végzésére szervezeti egységeket alakíthatnak a körzetekben. A körzetek székhelyét a kormány határozza meg. A körzet tehát több községi önkormányzat fölé rendelt prefektúra jellegű (kinevezett tisztségviselőkből álló) egység. A kormány rendeletével összesen 29 körzet jött létre, ebből 7 a Vajdaság területén (Észak-bácskai, Közép-bánáti, Észak-bánáti, Dél-bánáti, Nyugat-bácskai, Dél-bácskai, Szerémségi).

A körzetek nem rendelkeznek önálló tevékenységgel, kizárólag olyan feladatokat végeznek, amelyeket a köztársasági minisztériumok és köztársasági szervezetek a saját illetékességükből átruháznak. Ezek a következők: közigazgatási felügyelet, döntéshozatal közigazgatási ügyekben első fokon, döntéshozatal közigazgatási ügyekben másodfokon. Az államigazgatási feladatok közül a körzetek legnagyobb arányban felügyeleti ellenőrzést végeznek.

A Belgrádi régió Szerbián belül sajátos területi egységet képez, melynek saját hivatali létezők: Belgrád város tanácsa, Belgrád város polgármestere, Belgrád város Városi Tanácsa, Belgrád város Városi Hivatala (körzet). Belgrád város területe 17 városi községből áll, melyeknek helyi hatalmi szerveik vannak.

3.6.4 ábra: A körzetek az új törvénnyel NUTS 3 kategóriájú funkcionális statisztikai térségekké alakultak át. Szerbia NUTS 2–3 felosztásának térképe

Forrás: szerk. Hardi T.

A hallgatók körében végzett felmérés tapasztalatai alapján érdekes megemlíteni, hogy ritkán használják a körzetekre történő felosztás földrajzi elnevezéseit. Az elemzés során csupán egy-két kelet-szerbiai körzet nevével lehetett találkozni.

Szerbia különböző táj- és térfelosztásai, regionális és fejlettségi különbségei

Az 1996-ban készült Szerbia Területrendezési Terve (SZTT) az ún. makroregionális koncepció keretében még nem határozott meg régiókat, csupán regionális és szubregionális

központokat Szerbia területén. Az SZTT a makrorégiók kialakítását a régióközpontok rendszerének felállításával indította el. A régióközpontok városhierarchiát követnek, amelyben az elképzelések szerint *makroregionális központokat* (Belgrád, Újvidék, Niš, Priština, Kragujevac és Užice), valamint *regionális* és *szubregionális* központokat határoznak meg – ignorálva a makrorégiók vonzáskörzetének pontos területi lehatárolását.

Az EU-s előcsatlakozási folyamatot megelőző regionális felosztások (NUTS) sorát követően a Szerbiai regionális felosztásáról szóló törvény⁴ értelmében 5 funkcionális-statisztikai régiót határoz meg (Belgrádi régió, Vajdaság AT, Nyugat-Szerbia, Délkelet-Szerbia, Koszovó-Metóhia AT).⁵ Ez a felosztás, amely csupán az uniós támogatások fogadására kialakított funkcionális-statisztikai felosztást jelent, nem tükrözi Szerbia valódi, a gyakorlatban használt regionális felosztását, amely a társadalmi-gazdasági, táji és történelmi alapokon történő térszerkezetnek felel meg.

Ezt a funkcionális térszerkezetet veszi át az új Területrendezési terv is, amely tartalmazza Szerbia demográfiai tipológiai felosztását, valamint az egyértelműen formálódó urbánus övezeteket: a Belgrádot és Újvidéket felölelő *metropolitan régiót* (2,2 millió fő), és a Jagodina-Čuprija (Tyuprija)–Paraćini (Paratyin) háromváros konurbációját is.

A *természet- és tájféldrajzi* sajátosságok alapján történő térszerkezet differenciálásban a Pannon-síkság, a Pannon-peremvidék, Óvlah- és Raska, Dinaridák, Kárpát–Balkán hegységrendszer tájszerkezeti elemek jelennek meg. Ennek a felosztásnak az ismeretét és használatát támasztja alá annak a kérdőíves felmérésnek az eredménye is, amelyet a Belgrádi és az Újvidéki Egyetemek Földrajzi Karának, illetve Földrajz Intézetének, valamint a Szabadkai Tanítóképzői Kar hallgatóinak körében végeztünk. A kérdésre, amely a régiókhöz történő kötődés iránt érdeklődik, a hallgatók egy része a természet- és tájféldrajzi sajátosságok szerkezete alapján válaszolt, míg a másik rész a *közigazgatási-statisztikai (történelmi)*⁶ régiók szerint határozta meg Szerbia térszerkezetét. A két felosztás elemeinek a megnevezése a válaszadás során gyakorlatilag arányosan jelenik meg a hallgatók válaszadásaiban. A térszerkezet-szemlélettel kapcsolatban kiemelhető még, hogy a *geológiai-geomorfológiai* térszerkezeti felosztás is gyakran megjelenik, főleg a Belgrádi Egyetem hallgatóinak válaszadásában.

A kutatás során végzett kérdőíves felmérés eredményei arra is rámutatnak, hogy az Újvidéki és a Belgrádi Egyetem geográfus hallgatói nem egyforma szempontok alapján differenciálják Szerbia régióit. A válaszadás során a precízebb, tájféldrajzi vonatkozás inkább a belgrádi hallgatóknál gyakoribb.

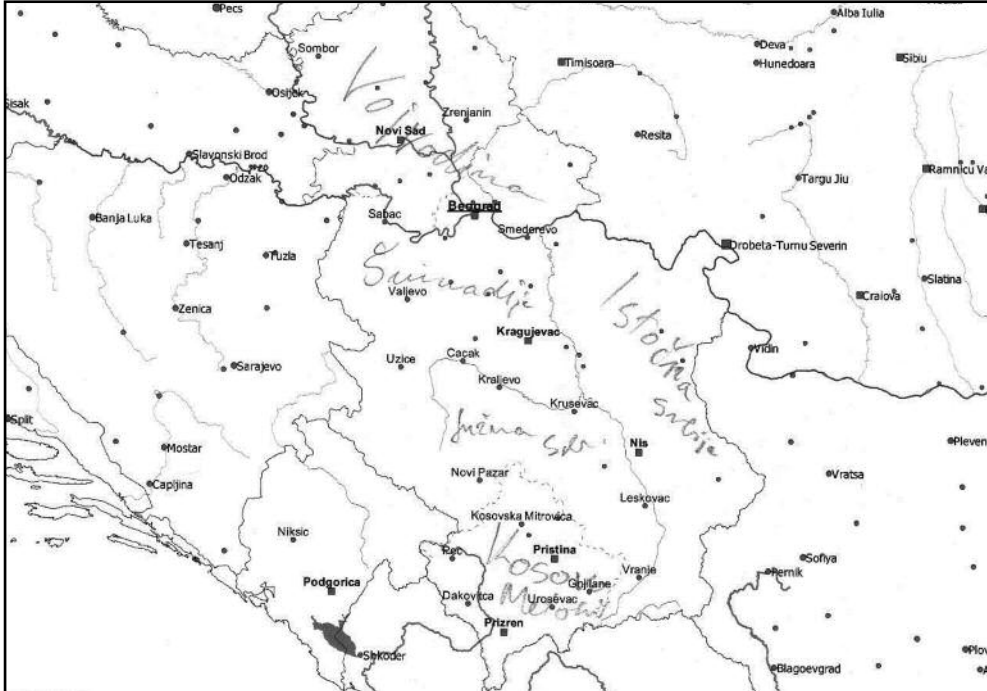
A hallgatók, kérdésünkre adott Szerbia-rajzi alapján elmondhatjuk, hogy a legtöbb hallgatónál a klasszikus regionális felosztás (és a most már NUTS 2-es) felosztás jelenik meg, amelyben a Vajdaság, Délkelet- és Nyugat-Szerbia az esetek többségében szerepel (3.6.5 ábra). Nyugat-Szerbia esetében a Sumadija (tájféldrajzi) elnevezés is gyakori, de esetenként belekerülnek a kistájak nevei is, mint pl. Mácsva, Timočka (Timocska) Krajina. Lényegesen kevesebb a Közép-Szerbia megjelölés és Belgrádnak külön régió szintű megjelölése.

4 Zakon o regionalnom razvoju (*A regionális fejlesztésről szóló törvény*) (2009): *Službeni glasnik RS*. 51/09. Beograd.

5 Szerbia nem ismeri el Koszovó és Metóhia önállóságát.

6 Vajdaság, Nyugat Szerbia/Sumadija, Dél Szerbia, Kelet Szerbia, Koszovó–Metóhia

3.6.5 ábra: Szerbia regionális felosztásának „mental map” térképe (a klasszikus regionális felosztás, amely közelít a NUTS 2 felosztáshoz)

Forrás: kérdőívek 2014.

A Szabadkai Tanítóképzői Kar válaszadásaiban (magyar tannyelvű képzés) Szerbia egyszerűsített 3-as felosztása (Vajdaságra, Közép-Szerbiára és Koszovó–Metóhiára) látható, de az esetek többségében a Vajdaság 3-as regionális felosztása (Bácska, Bánság és Szerémség) is megjelenik.

Regionális fejlettségbeli különbségek

A regionális aránytalanságok összefüggésben állnak a kiegyensúlyozatlan népességi struktúrákkal, a szűkös anyagi keretekkel és a strukturális hiányosságokkal, amelyek az évek során halmozódtak fel. Ehhez természetesen hozzáadandók a Jugoszlávia szétesésével járó és Szerbiát is érintő politikai-gazdasági események a 20. század utolsó évtizedében, melynek következtében a gazdaság hanyatlása elkerülhetetlen volt, s ami az élet-színvonal csökkenését idézte elő, valamint amit még a Szerbiát érő vándorlások is súlyosbítottak (Miletić 2006).

Szerbia Köztársaság Regionális Fejlesztési Stratégiája 2007–2012 (2007) (a továbbiakban: Stratégia) a fejlettségi szint megállapítására a fejlődést gátló mutatókat (IRU) mint komplex mutatót (indexet) alkalmazza, amely a szerbiai körzetek öt fejlesztési területét (gazdaság, demográfia, oktatás-képzettség, infrastruktúra, környezetállapot) 13 indikátor számtani középértékének standardizált értékei alapján reprezentálja.

3.6.2 táblázat: A regionális aránytalanságok mutatói Szerbiában 2012-ben

Mutatók	Régiók (NUTS2)	Körzeti szint (NUTS3)	Község (LAU)
Átlagfizetés	1,4:1 (Belgrádi régió: Dél- és Kelet-Szerbia)	1,7:1 (Belgrád Város: Toplička)	2,5:1 (Új-Belgrád: Kuršumlija)
Munkanélküliség /1000 fő	2:1 Dél- és Kelet-Szerbia: Belgrádi régió	2,8:1 Toplička: Belgrád Város	4,9:1 (Lebane: Surčin)
Megvalósult beruházások	3.3:1 (Belgrádi régió: Dél- és Kelet-Szerbia)	83:1 Belgrád város: Zajecsár	3500:1 (Új-Belgrád: Svrlijig)
Képzettségi szint	3:1 (Belgrádi régió: Dél- és Kelet-Szerbia)	4:1 Belgrád város: Branicevo	12:1 (Új-Belgrád: M Crnice)

Forrás: Republički zavod za statistiku, 2013.

Maga a demográfiai polarizáció számos társadalmi és gazdasági tényező következménye. A köztársaság tíz év alatt 4,5-ször több lakost veszített el, mint az előző népszámlálást felölelő periódusban és népességszáma a 40 évvel ezelőttihez esett vissza (Regionális Fejlesztési és Helyi Önkormányzatok Minisztériuma, 2013). A drasztikusan csökkenő természetes szaporulat és a menekülő személyek elvándorlása, valamint a gazdasági okokból elvándorlók száma idézte elő ezeket a negatív népességi állapotokat. Ehhez járul még hozzá a népesség előregedésének tendenciája is, ami az egészségügyre és a lakosság szociális ellátásának körülményeire gyakorol nyomást. A nyugdíjasok aránya 2012-ben 1,5%-kal nőtt. Fél évszázad alatt Szerbiában nyolcszor több nyugdíjast tartanak nyilván, és a népesség harmada az eltartott kategóriába tartozik (Đorđević 2014).

A munkanélküliség és foglalkoztatás területén jegyzett regionális különbségek tekintetében a Nišavai (Nisavai) körzetben a legaggasztóbb a helyzet: a munkanélküliek aránya az összes munkaképes népességben 4,8%. A legnagyobb munkanélküliség Dél-Szerbiában van, a vállalkozásokban az átlagos foglalkoztatottak száma 14-ről 12-re csökkent.

Az ügyviteli mutatók azt szemléltetik, hogy Szerbia gazdaságában a legnagyobb hozzájárulást a Belgrádi és a Dél-bácskai körzet vállalatai adják a jövedelem 64%-val, és az ország vállalatainak 54,2%-ával (Regionális Fejlesztési és Helyi Önkormányzatok Minisztériuma, 2013). Az alábbi (3.6.3) táblázat az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritás

regionális különbségeit mutatja, amelyben a 100-as indikátor az EU 28-ak összehasonlító értéke (Đorđević 2012).

3.6.3 táblázat: Az egy főre jutó GDP vásárlóerő paritás regionális különbségei az EU-28 hoz viszonyítva

Régiók	2009	2010	2011
Belgrádi régió	65	61	60
Vajdasági régió	34	33	35
Sumadiai és Nyugat-szerbiai régió	26	24	23
Dél- és Kelet-szerbiai régió	23	22	22
Koszovó–Metóhia	-	-	-
Leggazdagabb:legszegényebb	2.83	2.77	2.7

Forrás: Izveštaj o razvoju Srbije, 2012.

A hallgatók körében végzett felmérés e tekintetben is releváns bizonyítékokat prezentál. A *leginkább* vagy *legkevésbé élnek* az alábbi régióban, városban kérdésekre adott szubjektív megítélésekből jól kivehetőek egyrészt a gazdasági fejlettségbeli különbségek, másrészt viszont a politikai bizonytalanság miatt kedvezőtlennek ítélt területek is. Kirívó példaként jelenik meg a kedvezőtlen megítélés Dél-Szerbia és Kelet-Szerbia viszonylatában. Vranje és Piro, esetenként Leskovac ilyen kontextusban történő említése teljes mértékben a fejletlenségre utal, míg Koszovó, illetve a tartomány különböző városainak említésében inkább a közelmúlt politikai vonatkozású történései, Koszovó elszakadási folyamata a kedvezőtlen vonatkozás meghatározó tényezői. Pirotra vonatkozóan elmondható még, hogy gazdasági fejletlensége miatt a múltban is komoly elvándorlási területként volt ismeretes.

Szerbia tájainak, városainak kedvező megítélése szélesebb területi dimenziókat fed le. Itt megjelenik a táj és természetföldrajzi térszerkezet elemeiből a Pannon-síkság (sík vidék), Sumadia/Nyugat Szerbia és esetenként a Morava völgye, az általánosabban definiált Vajdaság és Közép-Szerbia, valamint a városok kontextusában Belgrád, Újvidék, Kragujevac és Szabadka. A vajdasági hallgatók és közülük különösen a (feltételezhetően) magyar ajkúak, Bácskát mint kedvező tájegységet jelölték meg. Ha ezeket a kedvező válaszadásokat vinnénk térképre, azok térbeli szerkezete összecsengene az ország középső részétől északabbra eső északnyugat–délkeleti irányú, konurbációvá formálódó Belgrád–Újvidék metropoliten régióval. Ez viszont annak a bizonyítéka, hogy a fejlettség-fejletlenség mély polarizációja semmiképpen nem oldódik, s a vidék – a síkvidéki és a hegyvidéki régiók egyaránt – elnéptelenednek, gazdaságilag visszafejlődnek. Ezek a tendenciák erősen érződnek a perifériákon (Szerbia–Bulgária határregiója, a Vajdaság és Románia határtérsége).

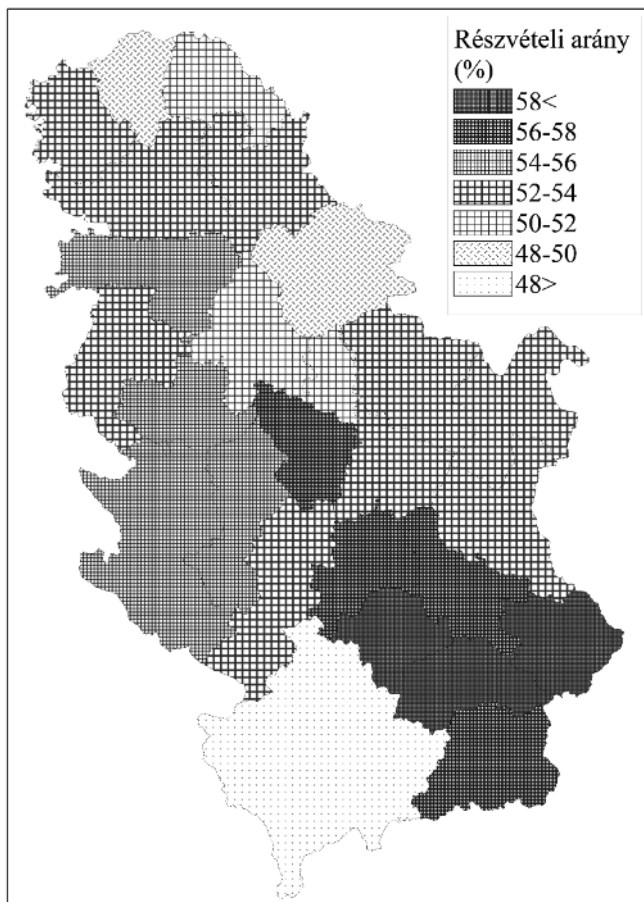
Szerbia választási földrajza a 2014-es választásokat követően

Szerbia utolsó, 2014. március 16-án megtartott parlamenti választások térbeli sajátosságait a végleges választási eredményekről készült jelentés alapján (*Izveštaj o ukupnim rezultatima izbora za narodne poslanike u Narodnu skupštinu Republike Srbije, održani*

16. marta 2014. godine) készítettük el, amelyek a NUTS 3-as régiók bontásában szemléltetik a választási eredmények területi sajátosságait.⁷

A köztársasági parlamenti választásokon részt vevő, választásra jogosult lakosok száma összesen 6.765.998 fő volt, és ennek a kontingensnek az 53,9%-a vett részt a választásokon. Körzeti bontásban a legtöbben a dél-szerbiai toplicai (61,68%), piroti (62,49%) és jablanicai (63,23%) körzetekben, legkevesebben pedig Koszovóban a Prizreni körzetben (14%) járultak az urnák elé. A részaránykülönbség összesen 48,6% volt.

3.6.8 ábra: A választásra jogosultak részvételi aránya a választásokon

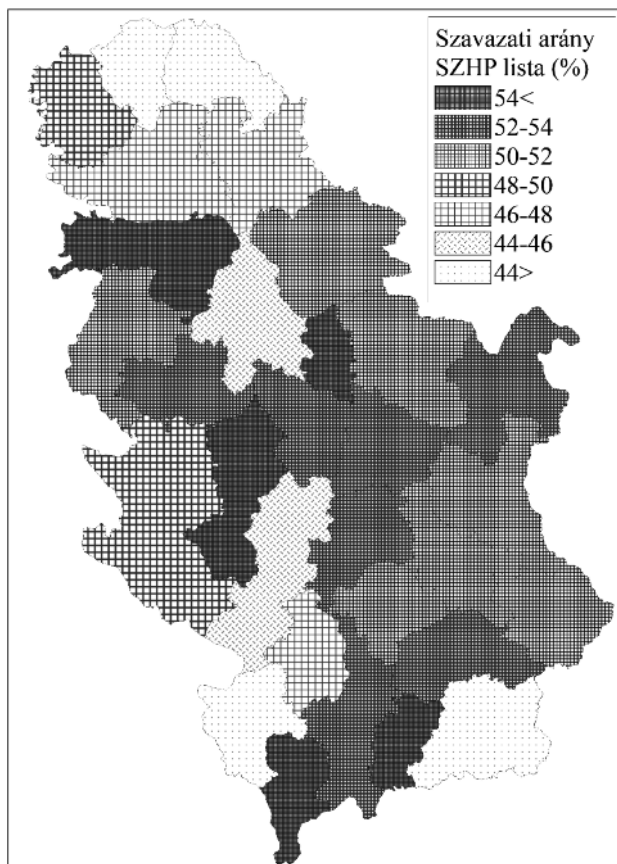

Forrás: Izveštaj... 2014 alapján szerk. Hardi T.

7 Az eredmények elemzésekor Koszovót is számításba vesszük, mivel függetlenedett ugyan, de a választások szempontjából a helyzete speciális. A Koszovóban is megtartott választásokkal kapcsolatban elmondható, hogy a koszovói kormány eltökélt volt abban, hogy nem engedélyezi a szerbiai parlamenti választások megszervezését az ország területén, viszont attól a lehetőségtől nem zárkózott el, hogy a Koszovóban élő ket-tős állampolgársággal rendelkező szerb nemzetiségű polgároknak engedélyezi a választásokon való részvételt (<http://pannonrtv.com/web/?p=105476>). Ennek értelmében csak a szavazatgyűjtő és a voksok szállítását végző központok nyitását engedélyezték, amit az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet [EBESZ] koordinált (<http://pannonrtv.com/web/?p=108622>).

A nyertes és kormánykoalíciót alakító párt, az *Aleksandar Vučić* vezette *Szerb Haladó Párt* és a köréjük tömörülő koalíciós pártok összesen 48.35%-al nyerték meg a választásokat, ami a parlamenti felállásban 158 mandátumot jelentett. A pártkoalíció főleg a Közép-Szerbiai körzetekben és Koszovóban a szerbek által lakott körzetekben ért el 50% feletti támogatottságot (Szerémségi [Vajdaság], Duna menti és Morava menti, Koszovói-Morava menti és Prizreni körzetek), míg az Észak-bácskai és Észak-bánáti, valamint Észak-koszovói körzetekben minimális volt a támogatottsága.

3.6.9 ábra: Az Aleksandar Vučić vezette Szerb Haladó Párt és a köréje tömörülő pártok listájára szavazók területi megoszlása

Forrás: Izveštaj... 2014 alapján szerk. Hardi T.

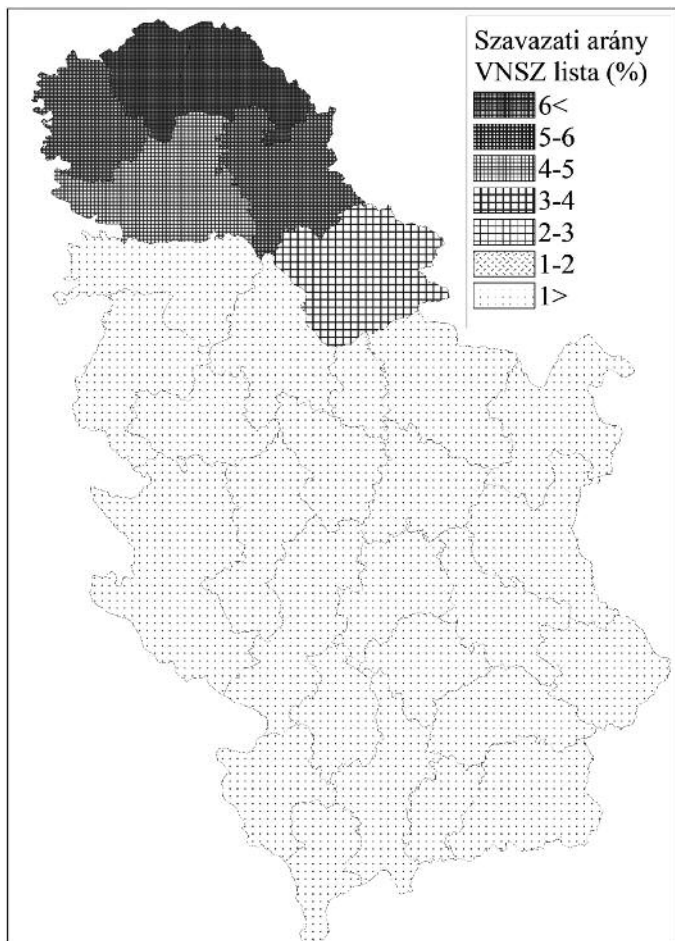
Az *Ivica Dačić* vezette *Szerb Szocialista Párt* és koalíciós partnerei a szavazatok 13,49%-át tudta magáénak, ami 44 mandátumot jelentett a szerb parlamentben. Érdekes megjegyezni, hogy a területi bontást tekintve ez a párt partnereivel jóval több szavazatot kapott a koszovói körzetekben (17%), mint Közép-Szerbiában.

A választásokat megelőzően kettészakadt a *Demokrata Párt (DP)*, amelynek a támogatottsága az elmúlt néhány parlamenti ciklusban jóval nagyobb volt, most mindössze

6,03%-ot, míg a pártból kivált *Új Demokraták Pártja (ÚD)* 5,70% támogatottságot kapott. Területileg – érdekes módon a DP csak Belgrádban és Koszovóban a Peći (Pétyi) körzetben kapott 9, illetve 10% feletti maximumokat, míg a másik demokrata vonal (ÚD) négy vajdasági körzetben (Észak-bácskai, Dél-bácskai, Közép- és Dél-bánáti) és a piroti, illetve Koszovóban a Koszovó–Morava mente körzetben jeleskedett. A Demokrata Párt összesen 19, az UD pedig 18 mandátumot szerzett, ami összességében is kevesebb, mint az egységes DP korábbi mandátumainak a száma (2008-ban 67, 2012-ben 48).

A Vajdaságban a *Pásztor István* vezette *Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ)* a szavazatok 2,10%-ával összesen 6 mandátumot szerzett. A Vajdasági körzetek közül az Észak-bácskai körzetben 31,18%-ot, az Észak-bánáti körzetben 30,77%-ot, míg a többi vajdasági körzetben 4–6% közötti eredményt ért el. Szerémségben és a többi szerbiai körzetekben csupán 1% alatti értékek voltak jellemezőek, de érdekes módon csupán két koszovói – a Peći és a Prizreni – körzetben nem kapott szavazatot.

3.6.10 ábra: A VMSZ–Pásztor István jelölt listára szavazók területi megoszlása

A *S. Ugljanin* vezette *Sandžaki Demokratikus Akciópárt* szerbiai viszonylatban a szavazatok 0,98%-át kapta (Közép-Szerbia: 1,30%, Vajdaság AT 0,06% Koszovó és Metóhia 0,12%). Csupán a Zlatibori (Nyugat-Szerbia) és a Raskai körzetekben ért el számottevő szavazati arányt (6,16%, ill. 16,70%), mivel ez a párt túlnyomórészt a szerbiai muzulmán lakosságot szólította meg. A szavazatok összege a szerbiai parlamentben 3 képviselői mandátumra volt elég.

Hasonlóan alacsony részarányú eredményt ért el (0,68%), és csupán 2 parlamenti mandátumhoz jutott a *R. Halimi* vezette *Demokratikus Cselekvés Pártja*. Csupán a dél-szerbiai Pčinji körzetben ért el jelentős – 18,67%-os – szavazati arányt.

A többi párt nem érte el az 5%-os parlamentbe jutási küszöböt.⁸ Így olyan erős és neves pártok maradtak távol Szerbia Népszkupstinájától, mint *Koštunica* vezette *Szerbiai Demokrata Párt* vagy a *Čedomir Popović* vezette *Liberális-demokrata Párt*.

A vajdasági magyar pártok közül mandátum nélkül maradt a Boris Tadić-féle Új Demokrata Párt (NDS) listáján induló, Csonka Áron vezette *Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége*, a László Bálint vezette *Magyar Remény Mozgalom*, a Rácz Szabó László-féle *Magyar Polgári Szövetség*, és a Szmieskó Zoltán vezette *Magyar Egység Pártja* is. A *Vajdasági Magyar Demokrata Párt* nem indult a választáson.

8 Az ötszázalékos bejutási küszöb nem vonatkozik a kisebbségi pártokra, azaz az egy mandátumhoz szükséges szavazatmennyiséggel a nemzetiségek pártjai mandátumot szerezhettek.

3.7 Horvátország közigazgatási térfelosztásának történeti átalakulása, napjaink térszemlélete a földrajzoktatásban és annak lenyomatai az egyetemi hallgatók mentális térképein

BALI LÓRÁNT

Egy állam területi fejlődésének, térszerkezeti sajátosságainak a megértését jelentősen segíti, ha megismerjük a társadalom tagjainak belső önmeghatározását, regionális öndefiniálását. Ahogy már az előbbi fejezetekben is szóba került, a horvát térfelosztástudat jelentős eltéréseket mutat a magyarok által a horvátokról alkotottól. Ez nem csak az egyes fogalmak nyelvi megfeleltetéséből adódik, hanem az egyes térkategóriák azonosításából, valamint az egyes fogalmakhoz rendelt területi egységek különbözőségéből is (Pannónia, Tengeremellék, Dráva mente, Száva mente, Szlavónia értelmezése).

A horvát államnak az európai térfelosztásban való elhelyezése is problematikus, az egyes nemzetek kutatói másként gondolkodnak róla. A magyar földrajztudomány egyértelműen elfogadja a Balkán (Balkán-félsziget) térkategóriát, míg a horvát ezt élesen elutasítja. A horvát geográfia folyamatos törekvése Horvátország földrajzi helyzetének a *debalkanizálása*, s ez éles párhuzamot mutat a napi európai politikai szóhasználattal, ahol a Balkán fogalom meg sem jelenik már. Az ezredforduló környékén használt Nyugat-Balkán fogalom is kikopott és átalakult Délkelet-Európává (Bali 2012). Glamuzina 2012-es *Horvátország történeti földrajza* című munkájában magának a Balkán-félszigetnek a földrajzi létét is megkérdőjelezve száll vitába August Zeune német geográfus Balkán térkategória-nézeteivel, valamint Jovan Cvijić szerb földrajztudósnak a félsziget lehatárolásával kapcsolatos véleményével (Glamuzina 2012, Roglić 1950).

Az 1102-től részleges függetlenséggel, társállami státusszal bíró Horvátország 1995-ben nyerte el tényleges független államiságát. Tizennyolc évnek kellett elteltie, ahhoz, hogy megszülessen déli szomszédunkat bemutató földrajzi monográfia, amely 597 oldalon hosszan tagolva mutatja be annak földrajzi sajátosságait. A könyv első főfejezete a *Földrajzi fekvés, alkotórészek és határok* címet viseli, amelynek első alfejezetének címe egyértelműen kimondja, hogy „Horvátország adriai–közép-európai ország” (Glamuzina 2013, Klemenčić 1994, Rácz 2013, Feletar–Petrić 2006).

Tehát a „kánonban” lévő horvát földrajztudomány egyértelműen elhatárolódik a felsőoktatás és az alapszintű oktatás szintjén is a „balkániságtól”. A későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy a társadalmi tudat más eredményeket mutat. Akár a magyar, akár a horvát tudományos élet is egy regionálisan többosztatú országban gondolkodik. Általában a háromosztatúság jelenik meg a legmarkánsabban. Az alábbiakban ennek egyes, a téma szempontjából releváns aspektusait fogom felsorolni (Cvrtila 2000; Feletar–Petrić 2006; Klemenčić 1994; Rácz 2013):

- természetföldrajzi: Kárpát- és Duna-medence, Dinári-hegység, Adria;
- domborzati: alföld-dombvidéki, hegyvidéki, tengerparti;
- éghajlati: kontinentális, hegyvidéki, mediterrán;
- vízhez való viszonya alapján: szárazföldi (folyókői, kontinentális), tengeri (szigetek, tengerpart);
- társadalmi, kulturális: Közép-Európa, Mediterraneum, Balkán;
- vallási: római katolikus, ortodox, iszlám;
- etnikai: horvát, latin, germán, magyar, szerb, török, bosnyák.

A fenti térszerkezeti tényezők erőteljes alakító hatással rendelkeznek, azonban egyikük sem bír teljes determinisztikus kizárólagossággal. „A horvát nagytérségek kialakult, létező és működő területi egységek, így elviekben nincs szükség az államterület szubjektív felosztására” (Rácz 2013, 38). A későbbiekben a horvát földrajztudomány közmegegyezéssel határvonalai alapján fogjuk az egyes (földrajzi-funkcionális) makro- és mezorégiók lehatárolását megtenni (Rácz 2013). Ezek kialakulásában azonban jelentős szerepet játszott azok hosszú távú kialakulása, hiszen a történelem jelentős, jellemző „bélyegeket” nyomott rájuk, ezzel befolyásolva térfejlődésüket.

Horvátország közigazgatási térfelosztásának történeti áttekintése

A kora középkori állam kialakulásának több vitatott kérdése van. Ezek elemzésétől és az egyes nézetek ütköztetésétől eltekintve a mai államtest kialakulását meghatározó történelmi képződmények bemutatására és területi lehatárolására törekszünk. A horvát történetírás egységes álláspontot képvisel Szlavóniát és a Tengermelléki Királyságot illetően. Az államalapító Tomisláv király (910–928/930) 925 körül vette fel a királyi címet. A 10. századból való területi leírások alapján az ország 11 zsupánságra tagolódott (Livno, Cetina, Imotski, Pliva, Pset, Primorje, Bribir, Nona, Knin, Sidraga, Nin). Emellett a báni birtokot alkották Krbava, Lika, Gacka vidéke. E karsztvidék lakossága valószínűleg az egykori avar népesség maradéka volt, a mindenkoriban bányák jelentős befolyással bírt a horvát uralkodó osztályban, egyes esetekben társuralkodóként funkcionáltak. Az általuk birtokolt területet egyesek báni Horvátországnak is nevezték (Goldstein 1999; Sokcsevits et al. 1994; Sokcsevits 2011) (3.7.1 ábra).

3.7.1 ábra: A kora középkori horvát államtest főbb alkotórészei a 10–11. században

Forrás: Sokcsevits–Szilágyi I.–Szilágyi K. 1994, 88.

Szlavónia kora középkori helyzete és státusza vitatott. Kérdéses, hogy a magyar impérium határa a Dráváig vagy a Szávaig húzódott. Egy azonban biztos, „hogy I. (Szent) László királyunk és utódai a Dráva és Gvozd hegység közötti vidéket nem olvasztották be közvetlenül Magyarországba, hanem Szlavónia néven területileg különálló egységként csatolták a magyar koronához” (Sokcsevits et al. 1994). Tehát az említett térség a történettudomány által vitatott hovatartozása ellenére is bizonyosan autonóm egységet képezett.

Ebből adódóan a horvátországitól eltérő térszervező folyamatok indultak el. Szlavónia területén már I. (Szent) László király uralkodása alatt megindult a királyi vármegyerendszer kialakulása. A legfontosabb vármegyék a következők voltak: Zágráb, Kőrös-Križevci, Varasd-Varaždin, Dubica, Orbász-Vrbas, Szána-Sana, s emellett valószínűleg Pozsega és Valkó vármegye. Az egyes horvát területeket a mindenkori magyar királyok a bánok útján kormányozták vagy pedig hercegséggként (dukátus) kapták meg.¹ A 13. századra vált véglegesen szét a szlavón és a horvát-dalmát báni tisztség. Szlavónia szerves együttfejlődést mutatott a Magyar Királyság centrumterületeivel. Míg a Gvozdon túli Horvátországban az Aranybulla rendelkezései ismeretlenek maradtak, addig ott jelentős hatást gyakoroltak. Károly Róbert uralkodása idején teljesen megszilárdult a magyar királyi hatalom a Dráva és a Száva folyó közötti területeken. Fia I. (Nagy) Lajos a Nápollyal tartandó kapcsolatok miatt lényegesnek tartotta az Adria parti városok megszerzését. Ennek első lépcsője volt Lika, Knin környéke, valamint Ostravica fennhatóság alá vonása. 1357-ben Lajos az oldalára állította Split, Trogir, Šibenik, Nin, Zadar városát. Az 1358. február 1-jén megkötött zárai béke értelmében a dalmát szigetek Durazzo (Durrës) határáig a horvát-magyar király kezére kerültek. Így dalmát városok egyesültek Horvátországgal, valamint Szlavóniával (Sokcsevits et al. 1994) (3.7.2 ábra).

3.7.2 ábra: Horvátország a Zadari béke (1358) után

Horvátország a Zadari béke (1358) után

Forrás: Sokcsevits-Szilágyi I-Szilágyi K 1994, 103

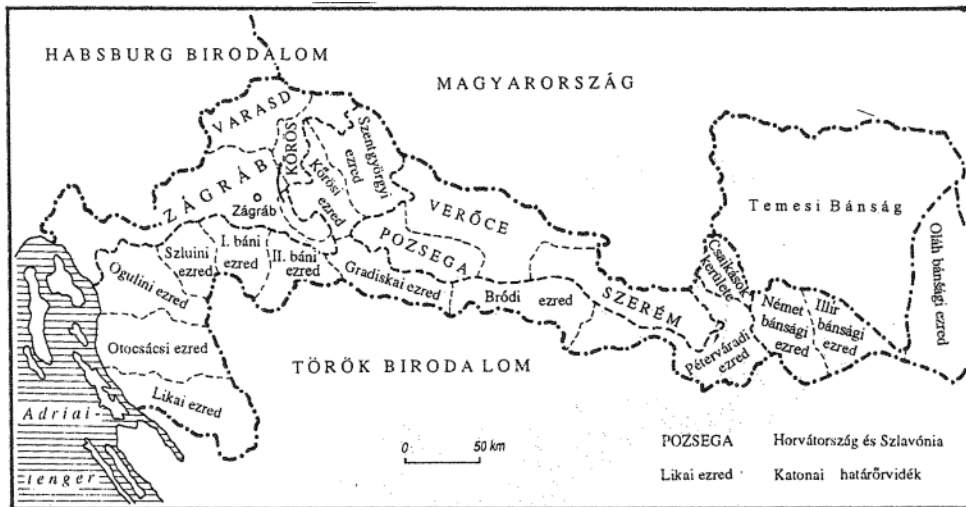
Az államtest fejlődése szempontjából nem térünk ki külön a török hódoltság során végbement folyamatokra. I (Nagy) Lajos halála után folyamatosan erősödött az török birodalom nyomása és terjeszkedése. A 1683–1699 között zajló falszabadtó háború során

1 Későbbi királyaink közül III. Béla, Imre, II. András, IV. Béla volt szlavón herceg.

Horvátország és Szlavónia majdnem teljes területe felszabadult. Egyes részei török uralom alatt maradtak (ma Bosznia területét képezik). A dalmát tengerpart Dinári-hegységig húzódó része pedig Velence fennhatósága alá került.

Az ország térfejlődése és a regionális önazonosság-tudat alakulása szempontjából lényeges lépcső volt 1746-ban a Katonai Határőrvidék (Vojna Krajina) létrehozása. Területi alapon 11 ezredre osztották e térséget, amelyet csak a 19. században egyesítettek Horvátországgal. A másik lényeges pont Fiume esete, amely 1776-ban szabad kikötővárosként a környékével együtt a magyar koronához csatoltatott (3.7.3 ábra).

3.7.3 ábra: Horvátország és a határőrvidékek a 17. század végén

Horvátország és a határőrvidékek a 17. sz. végén

Forrás: Sokcsevits–Szilágyi I.–Szilágyi K. 1994, 123.

Az 1790–1848 közötti időszakot a horvát–magyar viszonyrendszerben az úgynevezett közjogi vitának hívjuk, ennek egyik lényeges sarokpontja volt Alsó-Szlavóniának, azaz a Vojna Krajinának a hovatartozása. Rendkívül nagy feszültséget keltett, a lakosság 50%-a horvát volt, míg a 33%-a szerb. Az 1849-es oktrojált alkotmány alapján Horvátország, Szlavónia, Fiume, a Tengermellék és a Katonai Határőrvidék egyesült, ez azonban az 1850 áprilisában kiadott uralkodói pátens alapján megszűnt. Az 1868-as kiegyezést követően 1881-ig a határőrvidék fokozatosan visszakerült Horvátország polgári közigazgatási kereteibe, illetve Horvátországhoz csatolták Szlavóniát (Szerém, Pozsega, Verőce vármegyéket). Muraköz Zala vármegye része maradt, Fiume pedig corpus separatumként Magyarország részét képezte. Dalmácia 1918-ig kvázi osztrák tartományként működött (Illés 2010; Sokcsevits 2011; Gulyás 2013).

Az első világháborút követően létrejött délszláv állam az 1921. június 28-án Szent Vid napján kelt alkotmánya értelmében egy szerb dominanciájú unitárius állam lett. A szerb centralista politika hatására erős horvát ellenállás bontakozott ki, mivel e két nemzet rendelkezett a legnagyobb dominanciával. A parlamenti demokrácia csődöt mondott, s a

nemzeti unitarizmus jegyében az országot 1929. október 3-án „átkeresztelték” Jugoszláv Királyságra. Ezzel egy időben kilenc új bánságra osztották fel az országot. Az új közigazgatási egységek nem igazodtak az egyes nemzetiségek szállásterületeihez. Horvátország területe jelentős részben a „Savska banság” – Szávai bánság területével esett egybe, illetve részben a Primorszkai (Tenger melléki) bánsággal (Gulyás 2013).

Az 1946. január 31-én megalakuló jugoszláv állam bár föderatív volt és a horvátok önálló államot hozhattak létre, ennek ellenére a szerb–horvát ellentét folyamatosan fennmaradt. Az 1974-es alkotmánymódosítás ezt is próbálta oldani, elveiben lehetővé tette a föderációból való kiválást. Horvátország 1991. június 25-én hirdette ki függetlenségét, amelyet egy véres polgárháború követett. 1995. augusztus 4-én indított Vihar hadművelettel visszafoglalta a szerbek által elfoglalt Krajínát, részben visszaállítva az ország területi egységét. 1995 végén megkötött Daytoni egyezmény tett pontot a horvát függetlenedés végére. Csak részben, mert a Baranya-háromszög 1998. január 15-én szabadult fel a szerb megszállás alól.

A horvát közigazgatási rendszer/megyerendszer az ország Jugoszláviából való kiválásával jött létre, a jugoszláv éra előtti történelmi hagyományokból táplálkozva. Tehát az egykori Magyar Királyság néhai területi igazgatási rendszerét állították vissza néhány közigazgatási határmódosítással. Mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában az 1868. évi XXX. törvény (Kiegyezés–Nagodba) értelmében a horvát–magyar határ csak belső közigazgatási, tulajdonképpen megyeközi határok összessége volt.

Horvátország új közigazgatási rendszere az 1992-es önkormányzati törvény alapján jött létre. Az ország megyékre (zsúpanságok), valamint községekre (municípiumok) és városokra tagozódik. A megyék jelentik a közigazgatás, az államigazgatás és az önkormányzatiság középszintjét.

A Horvát Köztársaság területén a „županija” (megye) a közigazgatási és önkormányzati struktúrában a hierarchia középszintjén áll, államigazgatási és gazdasági eszközökkel is felruházva. A közigazgatás alapszintjén az općina áll, ami társadalmi-gazdasági területiális egységet alkot a horvát felfogás szerint. A horvát önkormányzati rendszer a hazaitól erős eltéréseket mutat. Ezek közül a legfontosabb az alá- és fölrendeltségi viszonyok tisztázottsága. A horvát rendszer vertikális felépítésű, és a kormány ellenőrzése, felügyelete az önkormányzati hivatalok felett teljes. A tervezési-statisztikai régiók kialakítása már az EU elvárásainak megfelelően befejeződött, azonban ezek sem közigazgatási funkciókkal, sem területfejlesztési forrásokkal nem rendelkeznek (Lugarić Rogić, 2005; Mezei 2010).

Lehatárolásuk során a történelmi, közlekedési és gazdasági térkapcsolatok érvényesültek. 2011-ben 6756 települése volt az országnak, amelyek 127 városba és 429 községbe szerveződtek. Az EU-s térszintű kategóriák szempontjából mindenképpen meg kell említeni, hogy NUTS 2-es önkormányzati térszintű kategória nincs az országban. A NUTS 3-as szint a megye, a LAU2 pedig az városi és községi önkormányzatok szintje. Az EU-csatlakozásig vitatott volt, hogy milyen legyen az ország NUTS 2-es felosztása. 2007-ben három régió lehatárolásra került sor: Adriai-, Pannon-, és Közép-Horvátország. 2012-ben változtattak a rendszeren, két területi egységre változtatták. Jelenleg az ország két tervezési-statisztikai régióra tagozódik: Adriai-, és Kontinentális-Horvátország. A jelenlegi felosztás különösen a főváros és környékének kedvező, Szlavónia fejletlenségének köszönhetően jelentős többlet EU-forrásokhoz tud jutni a 2014–2020-as időszakban (Rácz 2013) (3.7.4 ábra).

3.7.4 ábra: Horvátország NUTS 2-es beosztása

Forrás: Hardi T. szerk.

A jelenlegi horvát nagyrégiók társadalmi-gazdasági sajátosságai

A horvát tudományos élet az ország hármes- (Trojedino kraljevstva – Háromegey Királyság), illetve kétosztatóságában gondolkodik. Az emberek mentális térképével erősen korrelál a természetföldrajzi felosztás. Az országot ez alapján Pannon-Horvátországra, Hegyi Horvátországra, illetve Tengermelléki Horvátországra osztják. Ezt követi a horvát földrajztudomány is, ami megnyilvánul a Damir Magaš által szerkesztett Horvátország földrajza című, legfrissebb, kánonban lévő könyvében is. Rendkívül érdekes, hogy egyes regionális határok egybeesnek az egykori történelmiekkal, mint például a Gvozdon inneni és túli terület a középkorban a Szlavónia és Horvátország közötti határtérség volt. Napjainkban megközelítőleg itt húzódik a pannon és hegyvidéki térség határa a földrajzi felosztásban. Ez a felosztás gyakorlatilag a makro-morfológiai egységek határát követi.

A Pannon-Horvátországot gyakorlatiasan három fő részre osztja, amelyeket az egyes égtájakkal jelöli: Északi-Pannon Horvátország, Keleti-Pannon térség (Közép-Horvátország, folyóköz), Kelet-horvát-síkság (Horvát-Duna mente, valódi Pannon-Horvátország).

A Közép-horvát Dinári-hegyvidéki terület (Hegyi-Horvátország, horvát „küszöb”) három fő részre tagozódik: Gorski kotar, Potkapelska zavala, Lika. A szubmontán övezet sajátos része Horvátországnak.

A harmadik fő terület a Horvát Tengeremellék (Mediterrán Terület, Adriai Területe Horvátországnak). A térséget itt is három fő részre osztják fel: Észak-horvát tengeremellék, Közép-horvát tengeremellék, valamint a Dél-horvát tengeremellék, amely magába foglalja Közép- és Dél-Dalmáciát (3.7.5 ábra).

3.7.5 ábra: Horvátország háromosztatú térszerkezete és főbb kulturális régiói

Forrás: Magaš 2013, 102.

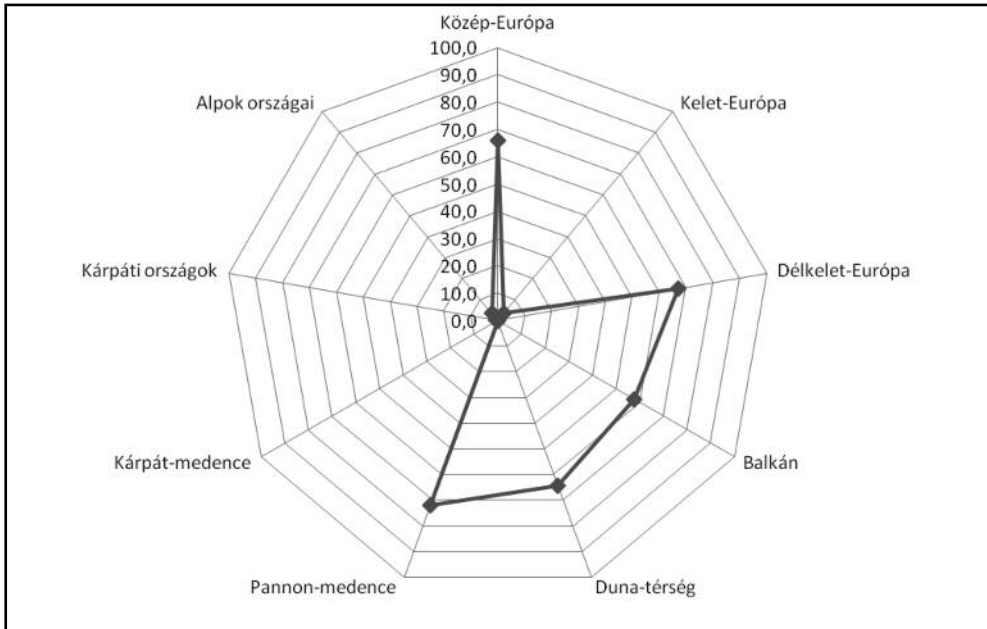
A horvát állami térgondolkodás emellett hét darab regionális vonzaskörzetközpont különböztet meg. Zágráb-központú urbanizációs zóna, az Eszék-központú urbanizációs zóna, Slavonski Brodi urbanizációs zóna, Varasd–Csáktornyai urbanizációs zóna, Rijekai (Fiume) urbanizációs zóna, Zadari és Spliti urbanizációs zóna. Ez a horvát térszerkezet gyakorlatilag a fejlesztési-területfejlesztési tervek főbb célkitűzésesein alapul. A felsorolt fejlesztési zónák mindegyike minimum 100 ezer lakossal rendelkezik, a központjaik pedig 50 ezer főnél több lakossal.

Az ország térgazdasági struktúráját illetően is tapasztalható egy háromosztatúság, amely azonban nem kötődik a természetföldrajzi és történelmi háromosztatúsághoz (Háromegy Királyság). A centrumterületeket a Zágráb és tágabban vett térsége (Karlovac, Sisak–Petrinja, Bjelovar, Koprivnica alkotja). A kelet-szlavóniai Szlavónszki Brod és Eszék alkot gazdasági körzeti párt. Az adriai partvidéken Rijeka, Zadar, Split által egy háromközpontú térszerkezeti egységet találunk.

Horvátország térfelosztása a horvát egyetemi hallgatók mentális térképein

Az eddig bemutatott „debalkanizációs” törekvések nem képeződtek le megfelelően, nemhogy a társadalomban, de még a földrajztudományban és a napi politikában relatíve jártasabb egyetemi hallgatók körében sem (3.7.6 ábra).

3.7.6 ábra: Horvátország helyzete a horvátok mentális térképén

Forrás: Kérdőívek 2014.

A lekérdezettek statisztikai sokasága egy része hazáját a Balkán részének tekinti, közel a kérdőívek 25%-nál fordult elő ez a vélemény. Gyakori volt a délkelet-európai, valamint a Duna térségi jelző is, valamint a közép-európai. Emellett érdemes megemlíteni, hogy maga a Kárpát-medence fogalom nem létezik a számukra, a legtöbbször Szlavóniát vagy annak egy részét azonosítják a Pannon-medencével. A horvát oktatás és a földrajztudomány is a Pannon-Horvátország megnevezést használja a kontinentális részekre, a Háromegy Királyság azon területeire, ahol a német és a magyar kultúra erős behatása érezhető a néphagyományokban, szokásokban. A Kárpáti országok kategóriába pedig Szlovákia és Románia tartozik a mentális térképükön. Érdekes megemlíteni, hogy a Balkán negatív foga-

lomként jelenik meg náluk, a háborúval, a fejletlenséggel azonosítják. Mindezt annak ellenére teszik, hogy országukat az egykori délszláv állam tagjaival egy kategóriába sorolják. A válaszadók többségénél nemhogy Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Macedónia, hanem Albánia is megjelenik, persze Magyarország, Csehország és Szlovénia, Szlovákia mellett.

Az Eszéken és Zágrábban kitöltött 166 kérdőívben az alábbi válaszokat kaptuk arra a kérdésre, hogy hazáját milyen kulturális (történeti, földrajzi) régiókra osztja fel. A válaszadók többsége egyöntetű választ adott. Isztria, Lika, Gorski Kortar, Dalmácia, Szlavónia jelennek meg mint makrotérségek és a Baranya, Szerémség, Podravina, Poszavina, Kvarner, Moslavina, Muraköz pedig mikroregionális egységként. Az utóbbiak erőteljesebb kirajzolódása a mentális térképeken egyértelműen a sajátos történelmi fejlődési pályájukból következik. Baranyának, Kvarnernek, Szerémségnek a területe gyakrabban volt birodalomváltó tér. Gorski Kotar, az egykori avar terület részben elkülönülő mentális egységet is alkot, s ez az egyik legnagyobb diszpreferenciával bíró térség a horvát lakosság körében, erről tanúskodnak a későbbiekben a 166 kérdőívben adott válaszok is. Az adott válaszok alapján megállapítható, hogy a válaszadók erős lokálpatriotizmussal bírnak. A saját tájegységük mellett erősen preferálják a fővárost és környékét, Isztriát és Dalmáciát, mint azon tájegységeket, ahol a legszívesebben szeretnének élni. A legnagyobb elutasítottsággal Gorski Kotar, Lika, valamint az előbbiektől jelentősen lemaradva Szlavónia bír. Az ok-okozati összefüggések hátterét nem teljesen ismerjük. Nagy valószínűséggel a természetföldrajzi környezet relatíve kedvezőtlen viszonyaival, valamint a térség gazdasági elmaradottságával, illetve az etnikai ütközőzóna mivoltával magyarázható.

A választási adatokat vizsgálva a függetlenné válás után mélyreható tendenciákat csak halványan tudunk kimutatni. Egyértelműen kijelenthető, hogy a Szlavonski Brod-i, a Zadari, valamint Spliti körzet üt el a többitől, ezek folyamatos HDZ-szimpatíával (Horvát Demokrata Közösség) bírnak, a többi körzetben az SDP (Szociáldemokrata Párt) túlsúlya figyelhető meg, míg Bjelovár tekintetében a két párt támogatottsága hasonló. A harmadik helyen a HSLs (Horvát Szociál-liberális Párt) és a HSS (Horvát Parasztpárt) osztozik. A HSLs az SDP elsősége, míg a HSS a HDZ elsősége esetén foglalja el a harmadik helyet az adott körzetben. Jelenleg az országban az SDP vezette kormánykoalíció kormányoz.

Ha az egyes régiók kedveltségének vagy elutasítottságának az okait nézzük, akkor az alábbiakat lehet felsorakoztatni. A kontinentális Horvátország (Središnja i Istočna) régiója érintkezik Magyarországgal, a Čakovec–Varaždin–Koprivnica városháromastól egy nyugat–kelet irányú fejlettségi lejtő figyelhető meg, Beli Manastir irányába, Kelet-Szlavóniában csak Osijek (Eszék) rendelkezik regionális szerepkörökkel. Koprivnica és Osijek (Eszék) között egy „térszerkezeti hiány” tapasztalható, ahol Virovitica, a legkisebb megyeszékhely nem rendelkezik semmilyen olyan jelentős központi funkcióval sem, amely regionális központtá avansálná, helyzete Szekszárdhoz hasonlítható (Bali 2012).

Az északnyugaton elhelyezkedő Čakovec–Koprivnica–Varaždin háromszög Zágráb után a legfejlettebb, a legtöbb innovációs lehetőséggel rendelkező térség. Ez a főváros közelségével, és a kedvező, fő közlekedési vonalak mellett való fekvéssel magyarázható. A horvát Dráva-mente (Podravina) területe két tényezővel jellemezhető, az egyik a mezőgazdasági foglalkoztatottak magas aránya, míg a másik a fiatal lakosság folyamatos elvándorlása a nagyobb városokba, elsősorban Zágrábba. A rendszerváltozás utáni időszakban (1991–2001) jelentős népességcsökkenés következett be, a teljesség igénye nélkül: Golán (-13,2%), Legradon (-13,8%), Novo Virjén (-11,8%); akárcsak a háború sújtotta Baranya-háromszögben (Bali 2012).

A másik problematikus pont a közlekedési hálózat szerkezete és kiépítettsége. Az egykori Jugoszláviából örökölt autópálya és közúthálózat elsődleges feladata az egykori tagközsársaságok közötti kapcsolat biztosítása volt. Ezért, valamint a szocializmusban a hazánkkal való változó, alkalmanként nem túl baráti viszony és a határ közelsége miatt a Dráva mente fejlesztése csak másodlagos volt. Jelenleg nem létezik egy a teljes Podravínát felfűző gyorsforgalmi út, a tervekben ugyan szerepel, de még nem valósult meg (Matica 2006, 6).

Déli szomszédunknál közvetlenül a határ mentén egy térszerkezeti hiány van, és csak a Čakovec (Csáktornya)–Koprivnica (Kapronca)–Virovitica (Verőce)–Slatina (Szlatina)–Osijek (Eszék) vonalon él egy, a határ menti kapcsolatok szempontjából releváns gyenge térszerkezeti tengely. Ezen gyakorlatilag Čakovec (Csáktornya)–Koprivnica (Kapronca)–Varaždin (Varasd) háromszög generálhat átvonzást, és Barcs irányában intenzifikálódhat még a jövőben az együttműködés.

Az adriai régióban lakik a lakosság harmada, s ez adja az országterület 44%-át. A térség két fő természetföldrajzi egységre osztható, Dalmáciára és Isztriára. A terület aktív fejlődést mutat, Zágráb után Rijeka és Split agglomerációja alkotja a legfejlettebb részeket. A térségre a nyitottság jellemző, amely a maritim mivoltából következik. A horvát gazdaság tengeri kapuja Rijeka és Split. Mindkét város a történelmi múltja végett is nyitott, kapuvárosnak tekinthető. Különösen igaz ez az előbbire, amely nem csak a horvátok, hanem a magyarok és szerbek részéről is mentálisan részben annak tekinthető. A gazdasági fejlettség és a mediterrán klíma mellett részben ezzel is magyarázható a térség iránti szimpátia (3.7.7 ábra).

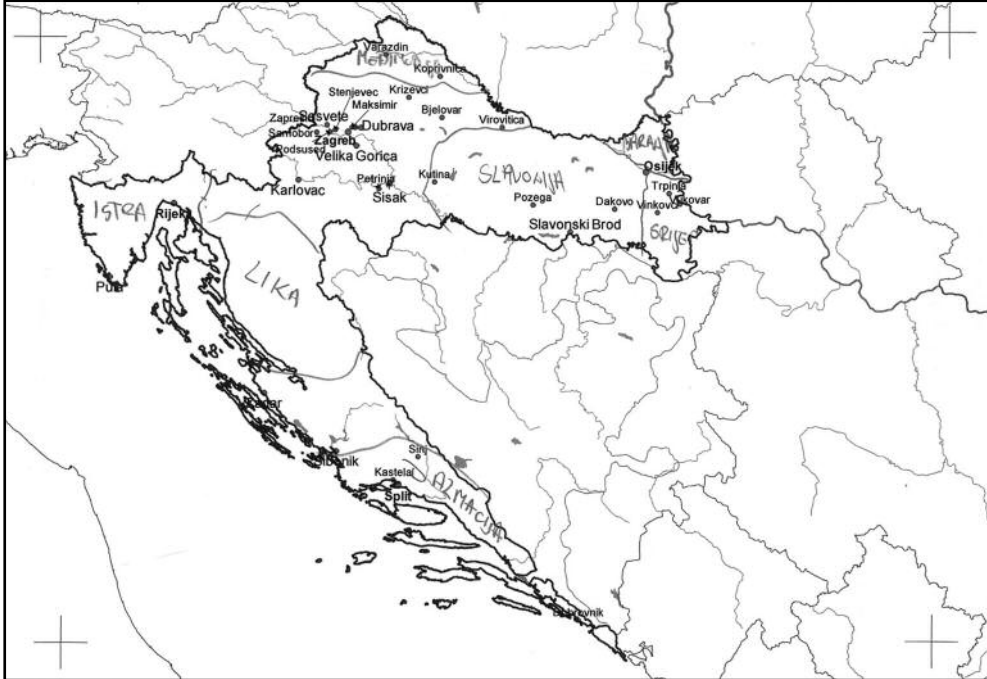
3.7.7 ábra: Egyetemi hallgató mentális térképe Horvátországról (1)

Forrás: Kérdőívek 2014.

A fenti ábra megfelelően demonstrálja a horvát hallgatók mentális tér tudatát hazájukról. Ahogy a fentiekben is említettem, a hivatalos földrajztudomány által tanított nagy régiók mellett Lika, Baranya, Kvarner, Isztria és a Muraköz azok a mikrorégiók, amelyek regionális identitás tudattal bírnak.

3.7.8 ábra: Egyetemi hallgató mentális térképe Horvátországról (2)

Forrás: Kérdőívek 2014.

A hallgatók tér tudata azonban az adott régiók kiterjedését illetően változó. Vannak egyes vidékek, amelyek egymás szinonimájaként jelennek meg. A lehatárolás során fedték egymást, mint Lika és Gorski Kotar vagy Lika és Észak-Dalmácia.

3.8 Szlovénia földrajzi terei

BALI LÓRÁNT – HARDI TAMÁS

Annak ellenére, hogy Szlovénia négy nagy földrajzi egység területének találkozásánál foglal helyet, mint az Alpok, Dinári-hegység, a Földközi-tenger vidéke és a Kárpát-medence, területi nagyságából adódóan ez nem mutat szembetűnő különbséget. Az országnak a hegyvidéki és a kontinentális része különül el markánsan. A hegyvidéki résztől egyedül a Muramente mutat tájjellegi különbségeket.

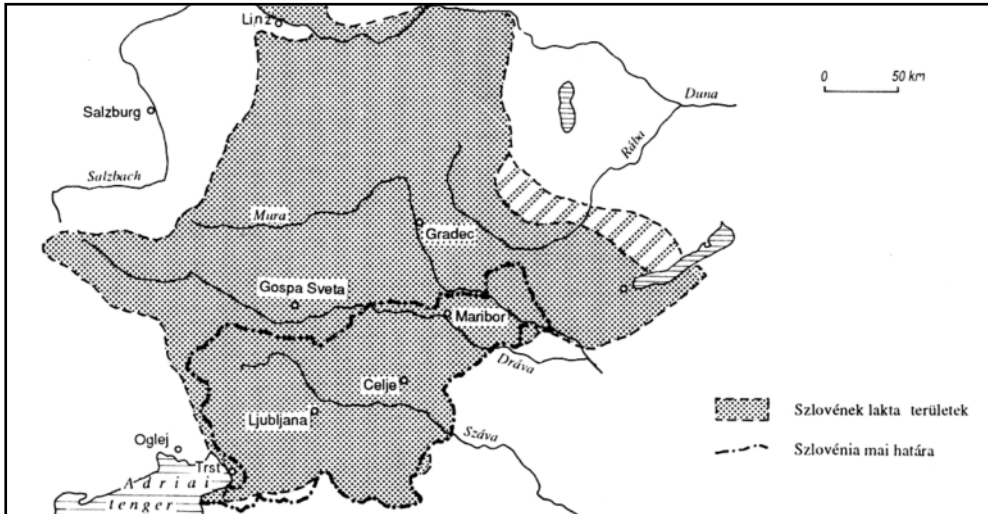
Szlovénia közigazgatási térfelosztásának történeti áttekintése

A szlovén nemzet a mai elnevezéssel bíró állammal Jugoszlávia felbomlásáig nem bírt. Déli szomszédunk eredettörténete erősen vitatott. A történettudomány azonban abban egységes, hogy a mai állam magját a 7. és a 19. század közötti Karantánia képezte. Bár az államalakulat kiterjedése többször is változott, a magját a Dráva és a Mura felső szakasza közötti rész alkotta. 745-től a térség a Frank Birodalom része lett, a verduni szerződést követően a szállásterület Itália és Keleti Frank Birodalom között oszlott meg. 876-ban Arnulf az egyes hercegségek területén egységbe fogta a szlovén településeket. Ez az „egység” viszont nem tartott sokáig. A 13–15. század idejére viszonylag állandósult azon tartományok körvonala, amelyek a szlovén szállásterületet képezték: Karintia, Krajna, Stájerország, Görz, valamint Trieszt. Erre az időre tehető a térségben a Habsburgok hatalmának a megszilárdulása is, amely a későbbiekben a szlovénlakta vidékek modernizációjának alapját képezte (3.8.1. ábra).

1279 és 1283 között Koper, Izola, Pirán elismerte a Velencei Köztársaság fennhatóságát, amely 1797-ig fenn is maradt. A Napóleon által 1809–1813 között megszervezett Illír Tartományok politikai keretbe foglalták a szlovén területeket is, de nem saját vezetés alatt. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig a vizsgált terület folyamatosan tartományi keretek között létezett (Sokcsevits et al. 1994; Gulyás 2013) (3.8.2 ábra).

Az első világháborút követően létrejött délszláv állam 1921. június 28-án, Szent Vid napján kelt alkotmánya értelmében egy szerb dominanciájú unitárius állam lett. Az államtest kettő más ország részéből jött létre: Muramente (Magyarország), míg a törzsterületek Ausztriától (Száva és Mura köze, alpi és dinári térség) kerültek az új államba.

3.8.1 ábra: Szlovénlakta területek a 9. században

Forrás: Sokcsevits–Szilágyi I.–Szilágyi K. 1994, 171.

3.8.2 ábra: Szlovénlakta tartományok a Habsburg Birodalomban (19. sz.)

Forrás: Sokcsevits–Szilágyi I.–Szilágyi K. 1994, 188.

Az 1946. január 31-én megalakuló jugoszláv állam bár föderatív volt és a szlovének önálló államot hozhattak létre, ennek ellenére a szerb–horvát ellentét folyamatosan fennmaradt, amely mellé társult a szlovén kulturális-gazdasági Jugoszlávián belüli elit tudat is. Az ország mai teste a második világháborút követően vette fel a mai végleges formáját, miután a szlovén tengermellék Jugoszláviához került. Az 1974-es alkotmánymódosítás ezt is próbálta oldani, elveiben lehetővé tette a föderációból való kiválást. 1991. június 26-án Szlovénia kinyilvánította függetlenségét, amelynek alapjait lefektették a december 23-án kelt alkotmányukban is.

Szlovénia térszerkezete, területi fejlettségi különbségek

Kis területű és népességű ország esetében is létrejönnek az országon belüli területi különbségek.¹ Igaz, ha Szlovéniát az uniós területi statisztikai beosztás alapján nézzük, akkor a NUTS2 régiók szintjén csupán két egységre oszthatjuk fel az országot: Vzhodna Slovenija (Kelet-Szlovénia) és Zahodna Slovenija (Nyugat-Szlovénia). A két régió alapvetően a kevésbé fejlett és a fejlett térségeket fogja össze, míg keleten a bruttó hazai termék az uniós regionális GDP 72%-a, addig a nyugati régió az uniós átlag felett van (105%). Jól kitűnik hát az ország fő területi megosztottsága, de mélyebb elemzésekhez inkább a NUTS3 szintet kell használnunk, amely tizenkét térségre osztja fel Szlovéniát, így jobban tükrözi a NUTS2 szinten is fellelhető különbségek hátterét (3.8.3 ábra)

A térszerkezet kialakulása

A fejlettségbeli különbségeket lényegesen befolyásolja a természeti környezet, hiszen az ország az Alpok és a Dinaridák találkozásánál helyezkedik el, természetes kaput nyitva a Kárpát-medence és a Balkán irányából Olaszország, illetve Közép- és Nyugat-Európa felé. Kis területe, sűrű népessége, a hegységekben ásványkincsei alapvetően meghatározták ipari fejlődését, s az egykori Jugoszláviában vezető gazdasági pozícióját (Marosi–Sárfalvi 1970). Az ország térszerkezetét két fontos útvonal határozza meg. A Bécset Fiumével, s a Zágábot Trieszttel összekötő vonalak. Ezek Ljubljana térségében kereszteződnek, ezért a város jelentős átmenő forgalommal bírt a történelemben, s napjainkban egyaránt (Probáld 1994). Szlovéniában regionális egyenlőtlenségekről a XIX. század közepétől beszélhetünk, ekkor történtek azok a vasúti fejlesztések, amelyek részben a Déli Vasút érdekeltiségébe tartoztak. Grazot összekötötték Celjével, valamint Zágábot Celjén és Ljubljánán keresztül Trieszttel. A meghatározó közlekedési vonalak közelében fekvő települések ipari fejlődését mindez felgyorsította, a különbségek a két világháború közötti időszakban tovább nőttek. A szocialista időszak negatív hatásai kevésbé érintették az országot, azonban az erőltetett iparosítás, a vidék háttérbe szorítása a városokkal szemben tovább növelte a területi egyenlőtlenségeket.

Két fontos földrajzi, városfejlődési tengely alakult ki. Kopertől Mariborig egy délnyugat–északkeleti irányú, valamint Jesenicétől Novo Mestóig északnyugat–délkeleti irányban. Az 1960–1970-es években Szlovénia az ipari fejlődés hatására egy viszonylag gyors városodási folyamaton ment át, minek során a városi népesség aránya a 36,1%-ról (1961) 51%-ra nőtt (1991), s az 1990-es években is ezt a szintet tartotta 51% (2002).

Az ország viszonylag kis népsűrűséggel rendelkezik, 101,4 fő/km² (2012). Az egyes régiók értékeit összevetve, az ország nagy része a 150 fő/km², tehát a rurális térségekre meghatározott érték alatt van. Ebből csak néhány város emelkedik ki (3.8.4 ábra). Régiós szinten a magasabb népsűrűséget csak a főváros régiója, s az ipari jellegű Zasavska régió ér el. Gyorsan növekszik a lakosságszám és a népsűrűség a főváros környékén, miközben a peremeken (Muravidék, Koroška) és az ipari válságtérségben (Zasavska) csökken.

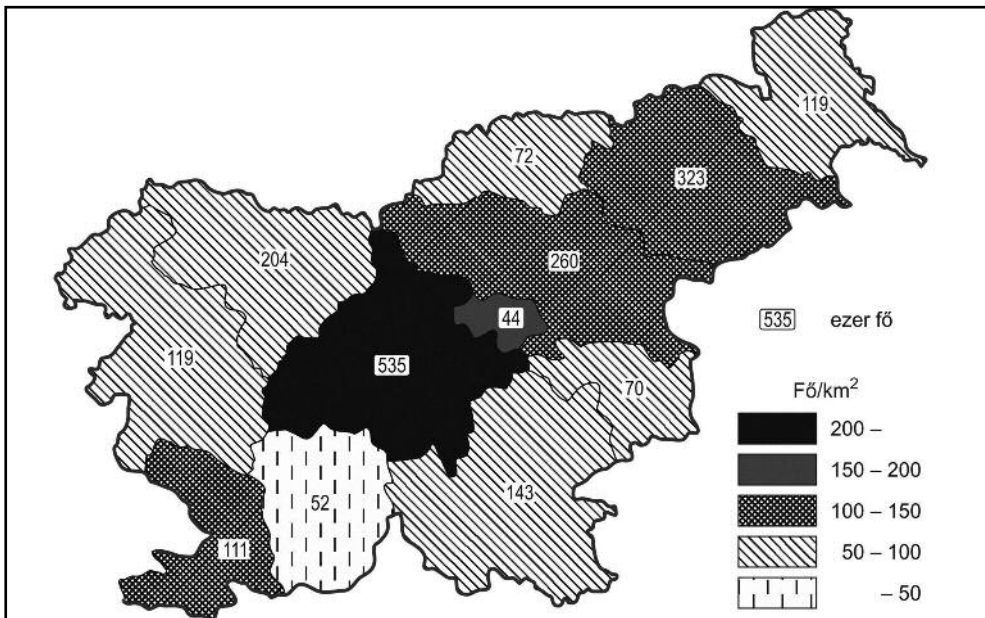
1 Az alfejezet szövege megjelent Hardi–Reisinger 2013 tanulmányban.

3.8.3. ábra: Szlovénia területi statisztikai beosztása: a NUTS2 és NUTS3 szintű területi egységek, 2011

Forrás: Fonyódi V. szerkesztése.

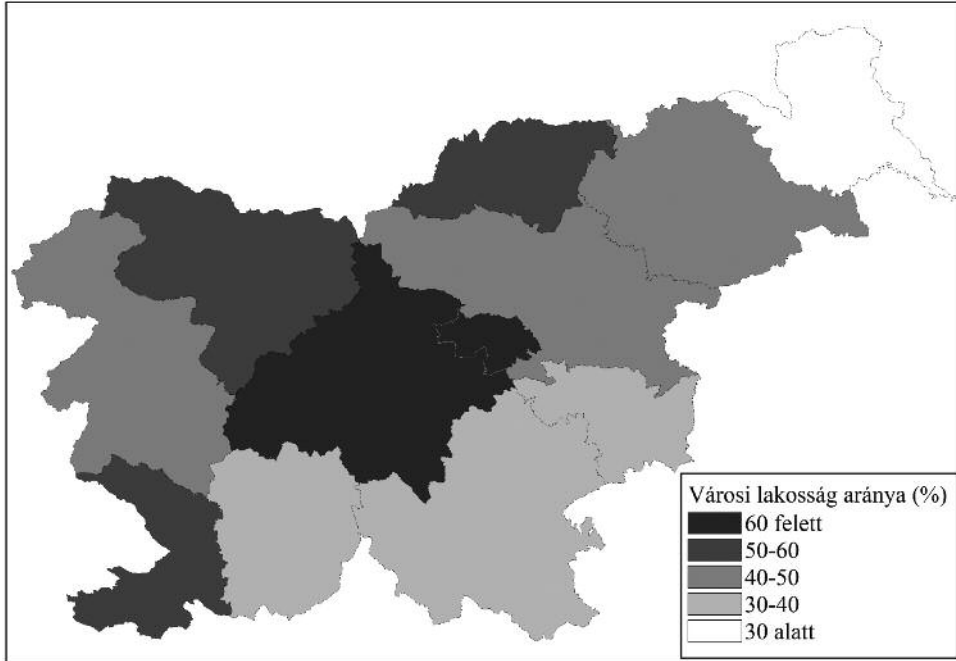
3.8.4 ábra: A népsűrűség és a lakosság szám a szlovén régiókban, 2011

Forrás: A Szlovén Statisztikai Hivatal adatai alapján Hardi T. szerkesztése.

A városi lakosság aránya széles értékhatárok között mozog. Míg a főváros régiójában megközelíti a 70%-ot, addig a Muravidék régióban 30% alatt marad (3.8.5 ábra), természetesen ehhez tudni kell, hogy a szlovén statisztika mely településeket tekinti városoknak.

3.8.5 ábra: Az urbánus lakosság aránya a szlovén régiókban, 2011

Forrás: A Szlovén Statisztikai Hivatal adatai alapján Hardi T. szerkesztése.

Az országban két nagyobb város található, Ljubljana (a város 280 ezer fős, a teljes urbánus térség 550 ezer fős) és Maribor (119 ezer lakos, agglomerációjával együtt 200 ezer lakos). A többi város kimondottan kisméretű, így a szomszédos országokban, a határok mentén elhelyezkedő nagyobb városok befolyása nagy (Graz, Trieszt). A szuburbanizáció jelensége szinte az összes nagyobb szlovén várost érinti. Szuburbán településekkel találkozunk Ljubljana, Maribor, Izola, Jesenice, Lendva, Piran, Radlje, Ravne na Koroškem, Tržic, Kranj, Celje és Nova Gorica környékén (Pak 1998). A két nagyváros (Ljubljana és Maribor) körül kialakult gyűrűk a szlovén települések hatodát és a lakosság 52%-át tömörítik, s az ország területének 18%-ára terjednek ki. A lakosság száma itt lényegesen gyorsabban nő, mint a többi városban. A városok körüli szuburbán települések lakosságszám-növekedését nemcsak a központi városokból kiköltözők, hanem a vidékről betelepülők is növelik. A munkahelyek kétharmada is ebben a zónában található. A migráció célterületei a nagy, agglomeratív zónák és a fő közlekedési korridorokhoz közelebb fekvő települések. Az agglomerálódási folyamat elsősorban Ljubljana környékére jellemző (Domžale és Kamnik, Vrhnika, valamint Škofja Loka és Grosuplje felé), valamint a tengerparton, a Dráva mellékén, továbbá jellemző még az alábbi területeken: Krško–Brežice, Koroška és a Vipava-völgye. Az ország keleti felében Maribor és környéke alkot jelentősebb városias térséget (Drávavidék régió). Mariborhoz erősen kötődnek a szatelitvárosok, mint Ptuj,

Slovenska Bistrica, Lenart és Radlje ob Dravi. A régió lakosságának mintegy 40%-a él városi településeken. Koroška régióban Dravograd, Ravne na Koroškem és Slovenj Gradec agglomerációja mintegy 46 ezer lakost tömörít, a régió lakosságának 38%-át.

A rendszerváltozást követő gazdasági átalakulás hatására a szlovén városok is radikális változásokon mentek át. A folyamat már a nyolcvanas évek végén megkezdődött, elsősorban a megújulásra képtelen ipari ágazatokban, a fém- és a textiliparban. A változás különbözőképpen érintette a nyolc nagyobb várost (Celje, Jesenice, Koper, Kranj, Ljubljana, Maribor, Ptuj, Trbovlje). 1988 és 1996 között az összes foglalkoztatott száma Jesenicében csökkent a legkisebb mértékben (20,9%-kal, míg Mariborban, a második legnagyobb szlovén ipari központban a legnagyobb mértékben (45,7%-kal). Hasonlóképpen az ipari munkahelyek is Jesenicében csak 10%-kal, míg Mariborban 62,2%-kal csökkentek. Mind a nyolc városról elmondható, hogy az ipari munkahelyek száma lényegesen nagyobb mértékben csökkent, mint az összes munkahelyek száma.

Gazdasági fejlettségi különbségek a régiók között

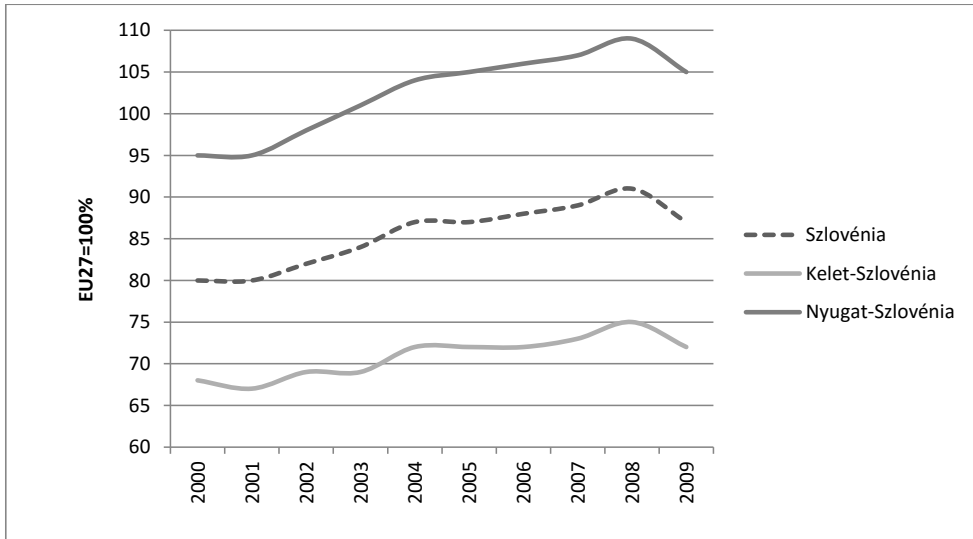
A fent vázolt térszerkezeti okok és folyamatok befolyásolták az ország fejlettségi különbségeinek kialakulását is. Lényegében a két NUTS2 régió az ország fejlett, s kevésbé fejlett területeit foglalja egységes keretbe. Ha a régiókban előállított, egy lakosra jutó bruttó hazai terméket (PPS) vizsgáljuk, akkor a nyugati régió az uniós átlagnál fejlettebb, míg a keleti régió az átlag 72%-át éri el. A keleti régióban megtermelt bruttó hazai termék (PPS) a nyugati régió 68,7%-ának felelt meg 2009-ben. A NUTS2 szinten tehát lényegesen kisebbek ezek a differenciák, mint pl. Magyarországon. Ugyanakkor a két nagy régió közötti különbség növekedett 2000 után, mivel az ezredfordulón a keleti országrészben megtermelt GDP (PPS) még a nyugati 71,7%-át tette ki. A különbségek enyhe növekedése mellett látható, hogy a fejlődés sem teljesen töretlen. Az EU27 átlagához képest a legjobb arányokat 2008-ban érte el az ország, amikor a nyugati régió az EU27 átlagának 109%-án, míg a keleti a 75%-án állt. A válság hatására 2009-re ezek az arányok romlottak (3.8.6 ábra).

A NUTS3 szintű régiók fejlettségi különbségeit a GDP-adatok alapján vizsgálhatjuk. Ahogy a NUTS2 szintnél, úgy itt is világosan látszik a nyugat–kelet fejlettségi lejtő. A legszegényebb régió (Muravidék) és a leggazdagabb (Közép-Szlovénia) között 2009-ben megtermelt GDP (euró/lakos folyó piaci áron számítva) alapján 2,17-szeres különbséget mutathatunk ki. (Ebben az időben pl. Magyarországon Budapest és a legfejletlenebb megye között 4,14-szeres, Szlovákiában 4,24-szeres volt a különbség. Igaz, hozzá kell tennünk, a különbségeket részben az okozza, hogy Magyarországon és Szlovákiában a fővárosok, Budapest és Pozsony önálló NUTS3 egységnek számítanak, míg Szlovéniában Ljubljana a központi régió része, így a főváros magas GDP értékét a környező térség alacsonyabb értéke csökkenti.) Láthatjuk, hogy a fejlettségbeli különbségek növekedtek az elmúlt évtizedben. Szlovéniában a különbség mértéke 1996-ban csak 1,85, Szlovákiában 3,25, míg Magyarországon 3,08 volt.

A GDP növekedési ütemét vizsgálva a szegényebb és a gazdag régiók között egyaránt találunk gyorsan növekvőket. Az igazán gyors növekedést Dél-Szlovénia, valamint a fejlett ipari központok tudták felmutatni, vagyis Maribor és Ljubljana térsége. A leggyorsabban növekvő régió 1996 és 2009 között a Spodnje-posavska (118%-kal növekedett), a

Jugovzhodna Slovenija (116%) régió, majd a Drávidék régió (Maribor központtal) és Osrednjeslovenska régió (Ljubljana központtal) (113–113%) mutatták fel. Ugyanakkor a legszegényebbek (Zasavska [62%] és Muravidék [81%]) a növekedésben is jelentősen alulmaradtak a többiekhez képest. Így joggal feltételezhető, hogy az országon belüli különbségek tovább fognak növekedni az elkövetkezendő években is.

3.8.6 ábra: A NUTS 2 szinten mért GDP/fő PPS arányának változása, 2000–2009, EU27=100%

Forrás: Eurostat adatok alapján Hardi T. szerkesztése.

1996, 2002 és 2009 között a régiók rangsorában a három vezető régió (Osrednjeslovenska, Obalno-kraška, Goriška) helyzete nem változott, megőrizték jó pozíciójukat (3.8.1. táblázat). Ugyancsak változatlan az utolsó hely, Muravidék régióé. Ugyanakkor nagyon nagy visszaesést ért meg az ország közepén elhelyezkedő bányászati-nehézipari régió, Zasavska, amely a 1996-ban még a hetedik volt a rangsorban, 2009-ben már az utolsó előtti.

Úgy tűnik, a viszonylagos fejletlenségből Maribor térsége (Podravska) és Dél-Szlovénia (Spodnjeopavska és Jugovzhodna Slovenija) tud kitörni, ezek a térségek a kilencvenes évek visszaesése után találtak új gazdasági kivezető utat.

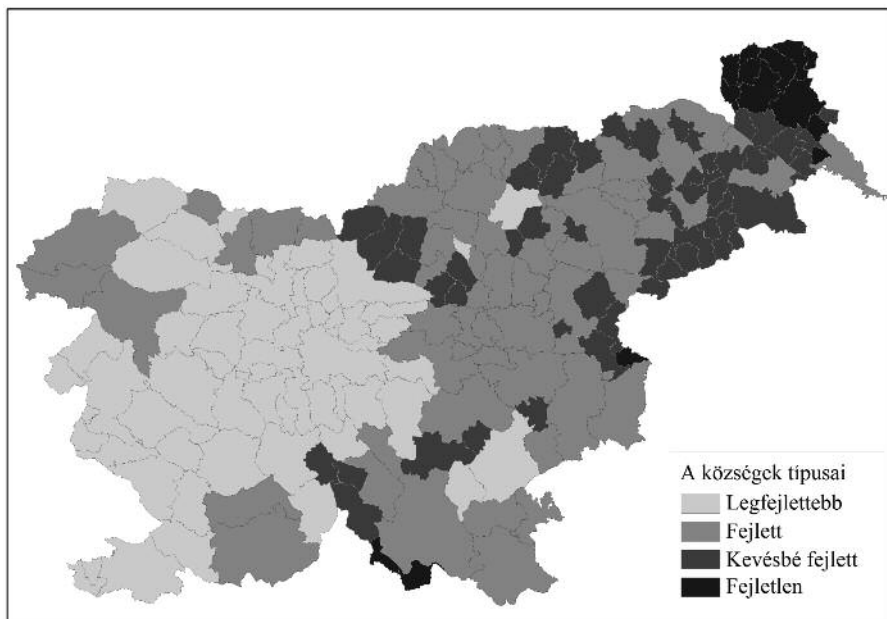
Rovan és Sambt (2003) a kilencvenes évek társadalmi-gazdasági jellemzői alapján végezték el a szlovén községek fejlettség szerinti besorolását klaszteranalízis segítségével (3.8.7 ábra).

3.8.1 táblázat: A régiók fejlettségi rangsora 1996-ban 2002-ben és 2009-ben

1996			2002			2009		
Ssz	NÉV	GDP EUR/ fő	Ssz	NÉV	GDP EUR/ fő	Ssz	NÉV	GDP EUR/ fő
1	Osrednjeslovenska	11 600	1	Osrednjeslovenska	17 000	1	Osrednjeslovenska	24 700
	Nyugati regionális átlag	10 000		Nyugati regionális átlag	14 600		Nyugati regionális átlag	20 700
2	Obalno-kraska	9 100	2	Obalno-kraska	13 200	2	Obalno-kraska	18 800
	SZLOVÉN ÁTLAG	8 400		SZLOVÉN ÁTLAG	12 300		SZLOVÉN ÁTLAG	17 300
3	Goriska	8 400	3	Goriska	12 100	3	Goriska	16 400
4	Savinjska Jugovzhodna Slovenija	7 700	4	Jugovzhodna Slovenija	11 700	4	Slovenija	16 000
5	Slovenija	7 400	5	Savinjska	11 100	5	Savinjska	15 400
6	Gorenjska	7 400	6	Gorenjska	11 100	6	Spodnjeposavska	14 800
7	Zasavska	7 100	7	Spodnjeposavska	10 900	7	Podravska	14 500
	Keleti regionális átlag	7 000		Keleti regionális átlag	10 400	8	Gorenjska	14 200
8	Podravska	6 800	8	Podravska	10 300		Keleti regionális átlag	14 200
9	Spodnjeposavska	6 800	9	Koroska	10 100	9	Koroska	13 000
10	Koroska	6 700	10	Notranjsko-kraska	9 500	10	Notranjsko-kraska	12 500
11	Notranjsko-kraska	6 600	11	Zasavska	8 900	11	Zasavska	11 500
12	Pomurska	6 300	12	Pomurska	8 600	12	Pomurska	11 400

Jelmagyarázat: A sötét színnel jelzettek a keleti, a világos színnel jelzettek a nyugati NUTS 2 régióba tartoznak. Forrás: EUROSTAT adatok alapján, saját szerkesztés.

3.8.7 ábra: A szlovén községek fejlettség szerinti besorolása Rován és Sambt szerint

Forrás: Rován–Sambt 2003 alapján szerkesztette Hardi T.

Négy, fejlettség szerint különböző csoportot különítettek el, amelyből jól látszik a már korábban is említett nyugat-keleti lejtő. Összevetve a korábban bemutatott GDP-értékekkel látszik, hogy az általuk „fejlett” kategóriába sorolt községek uralják a gyorsan fejlődő, de az 1990-es években átmenetileg problémás régiókat. A legszegényebb községek ez alapján az elemzés alapján is az ország keleti csücskében találhatók.

Szlovénia térfelosztása a szlovén egyetemi hallgatók mentális térképein

A hivatalos szlovén regionális tértdat az országot közép-európai országnak definiálja. Az ország fekvéséből adódóan viszonylag széles természetföldrajzi tagoltságot mutat. Öt főbb természeti régiót különítenek el: Alpi régió, Alpok előtere régió, Dinár–Kraši régió, Tengermelléki régió, Pannonmelléki régió. A felosztás elsősorban a geológiai, mélyszerkezeti sajátosságok alapján került meghatározásra (Natek–Ogrin–Slavič Potočnik 2014). A közép-európai öndefiníálás kitűnt a kérdőíves lekérdezéseknél is. A válaszadók többsége az Alpok vagy a Pannon-medence országának definiálta hazáját. A Kárpát-medence mint térkategória a válaszadók mentális térképén nem létezik. A többség Ausztriához, Magyarországhoz, Csehországhoz, Svájc, sőt több esetben Olaszországhoz és Németországhoz hasonlított hazáját.

A kérdőívet kitöltők mentális képe jelentős mértékben azonosult a hivatalos szlovén térfelosztással. Annyi különbséget tapasztalhatunk, hogy geológiai alapú térfelosztást vegyítették a tájfelosztással, illetve a közigazgatással. Az Alpi, Dinári, Prealpi és Pannonmelléki régiókból legalább kettő-kettő megjelenik a mentális térképeken. Általában az országot 7–10 egységre osztották, állandó jelleggel megjelent a Tengermellék, az Alpok, Közép-Szlovénia, Szávamente, Karsztvidék, Muramente.

Az egyes térségek és települések iránti szimpátia jelentősen korrelál az ország egyes térségeinek fejlettségi szintjével. A Muramente, Szávamente, Pannon-medence, Dolenjska, Stajer névvel illetett földrajzi egységek bírnak a legnagyobb elutasítottsággal, a települések közül Muraszombat iránt a legnagyobb az elutasítottság. Ez nyilván abból adódik, hogy a város az északkelet-szlovén térség központja. Ezt követi Maribor és Jesenice. A legpreferáltabb területek közé sorolták a Tengermelléket, a fővárost és környékét, valamint a Gorenjska régiót. Ez egyértelműen a fejlettségbeli különbségekből adódik, valamint a szomszédos olasz területek közelségéből, amelyek az EU-mag régióinak permén található és innovációs centrumok Szlovénia számára. A válaszadók által legpreferáltabb a szlovén Tengermellék, Pirán, Portorozs, Koper, valamint a főváros (Ljubljana).

Az ezredfordulón és az azt követő választásokon a szlovén pártpalettán SDS,² SD³ és az LDS⁴ voltak a legnagyobb jelentőséggel bíró pártok. Az utolsó előtti fordulóra az LDS marginalizálódott, majd megszűnt. Egy új, addig nem létező párt nyerte meg a választásokat, az LZJ–PS.⁵ Országos szinten 28,5%-ot kapott, azonban az egyes választási körzetekben nagy szórást mutatnak az eredmények. A párt fő bázisa Ljubljana és Kranj,

2 Slovenska Demokratska Stranka

3 Socialni Demokrati

4 Liberalna Demokracija Slovenije

5 List Zorana Jankovica – Pozitivna Slovenija

tehát az ország magterülete. A legalacsonyabb eredményeket, a ljubljanoi eredmény felét Maribor, Celje, valamint Ptuj környékén érte el, tehát az ország kevésbé fejlett, keleti részein. Az SDS- szereplés viszonylag kiegyenlített volt, az egyes választási körzetekben 25–30% körüli eredményeket hozott, akárcsak a legutóbbi választáson. Stabil harmadik erő a DeSUS és az SLS, amelyek 5–8% között szerepeltek valamennyi régióban.

3.8.8 ábra: Egyetemi hallgató mentális térképe Szlovéniáról

Forrás: Kérdőívek 2014.

A szlovén regionális identitástudat korrelál a hivatalos földrajzi megközelítéssel. A középiskolai földrajzkönyvben megfogalmazottakhoz hasonló tér tudat nyilvánul meg. A hivatalos térszemlélet 12 statisztikai egységet (régiót) különböztet meg. Ezzel korrelál a minta ábra is, amelyen a tanultaknak megfelelően jelennek meg az egyes mezoregionális tájegységek. A nemzeti tudatban csak periferiálisan jelenik meg a Muramente és a Szávamente. Ennek ellenére az elutasítottságuk jelentős. Az egyes tájegységek határait a mentális térképzet nem követi. A Tengermelléki régió nagyobb tér tudattal bír, míg a Muramente több esetben nem jelenik meg a térképeken.

3.9 Ausztria közigazgatási térfelosztásának történeti átalakulása, napjaink térszemlélete a földrajzoktatásban és annak lenyomatai az egyetemi hallgatók mentális térképein

USZKAI ANDREA

Jelen fejezet célja rámutatni arra, melyek az Ausztriában leginkább használatos területi térfelosztások, kiemelt figyelmet fordítva a közigazgatási szempontú tartományi rendszerre, annak történeti átalakulási folyamataira, valamint az alap- és középfokú földrajzoktatásban alkalmazott egyéb megközelítésekre. Arra keressük a választ, milyen térfelosztási rendszereket alkalmaznak az iskolai földrajztankönyvekben, atlaszokban, egyéb oktatási segédanyagokban. Ezen ismeretek azért különösen fontosak számunkra, mert korábbi kutatások (pl. Csapó–Czachesz 1995; Bajmóczy–Csíkos 1997) már rámutattak arra, hogy az alap- és középfokú földrajzoktatás során szerzett ismeretek alapjaiban határozzák meg az egyetemisták (amely csoport jelen kutatás alanyait képezi) térrel kapcsolatos felfogását, tudásszintjét. Továbbá, nemzetközi és hazai kutatások (pl. Bláha-Hátle et al. 2011; Makádi 2012) során az is bizonyítást nyert, hogy az általunk is használt mentális térképezés módszere alkalmas a földrajzoktatás színvonalának emelésére, a kutatási eredmények új tananyagok kidolgozásának alapjául szolgálhatnak. A fejezet továbbá az ausztriai kérdőíves felmérésünk – amelyeket linzi és eisenstadti egyetemi hallgatók körében végeztünk – empirikus eredményeinek azon részét ismerteti, amelyek saját országuk belső felosztására, valamint az Ausztrián belüli tájegységi, illetve tartományi preferenciákra vonatkoznak.

Ausztria közigazgatási térfelosztásának történeti áttekintése

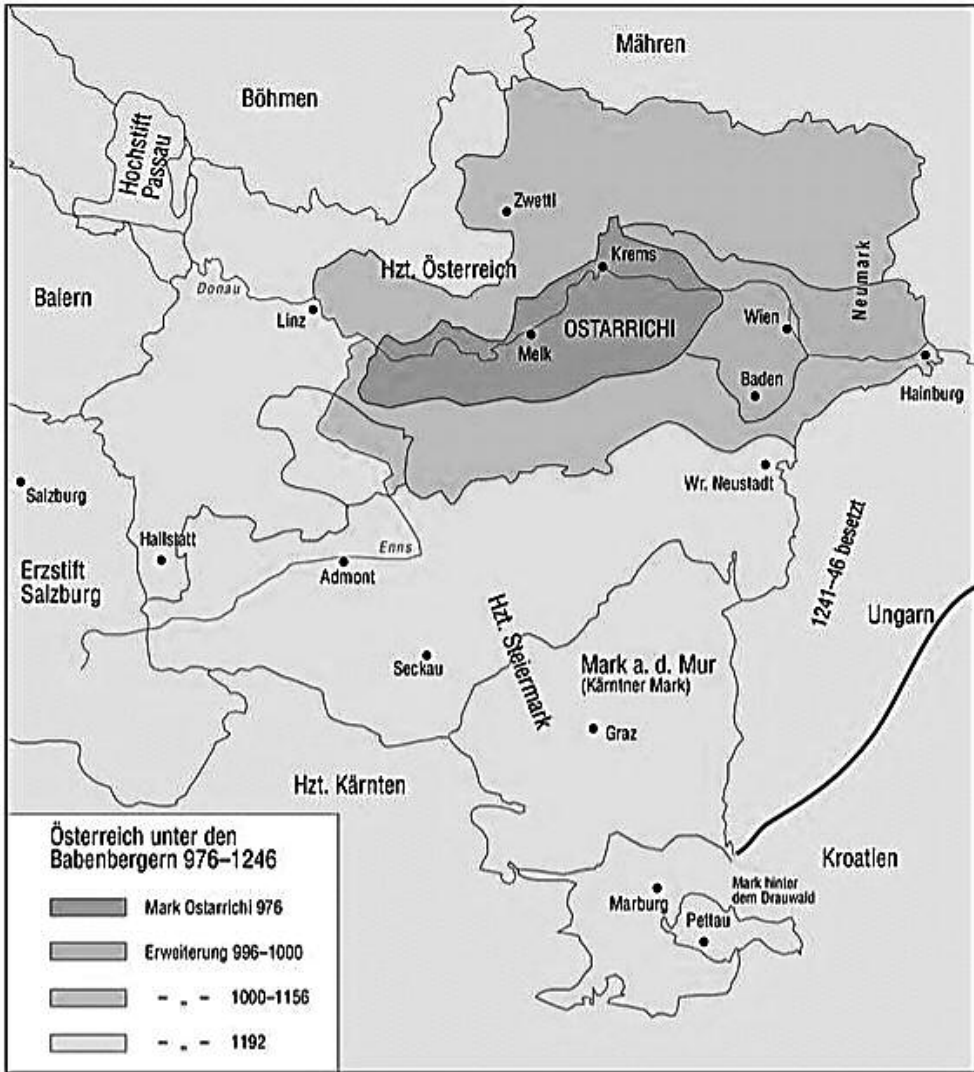
A térfelosztások esetében a legalapvetőbb elméleti kritérium az, hogy minden társadalmi jelenség azon a térségi szinten és abban a területi aggregációban, körzetrendszerben vizsgálandó (és ha szükséges, irányítandó), ahol valóságosan szerveződik. Ebből következik, hogy ahány társadalmi jelenség, szinte ugyanannyi térfelosztás alkalmazható. Figyelembe vehető a természeti tagoltság, az etnikai-vallási különbségek, a történelmi hagyományok, a gazdasági térszerveződés, a településhálózati kapcsolatrendszer. Bár

sohasem abszolút optimálisak, mégis generálisnak szánt térfelosztások a területi közigazgatás létező rendszerei. Leggyakrabban ezekhez igazodnak az egyéb rendszerek. Ha egy területi közigazgatási térfelosztás nem megfelelő, az nemcsak a közigazgatás működését torzítja, hanem szinte minden egyéb térfelosztásra, s így társadalmi szférára is kedvezőtlenül hat. A politikai-hatalmi struktúrákban a különböző térfelosztási rendszereknek széles skálán mozog a jelentősége. (Agg-Nemes-Nagy 2002). Ebből a szempontból kiindulva megkülönböztetjük a klasszikus unitárius (pl. Dánia, Finnország, Svédország), a decentralizált unitárius (pl. Hollandia, Portugália), regionalizált (pl. Olaszország, Spanyolország) és a föderalizált (pl. Ausztria, Németország) berendezkedésű államokat (Pálné Kovács et al 2011).

Ausztria törzsterületét az osztrák örökös tartományok, azaz a Habsburg-dinasztia osztrák ágának családi birtokai képezték. Közéjük tartozott Alsó-Ausztria (Niederösterreich, Austria unter der Enns), Felső-Ausztria (Oberösterreich, Austria ober der Enns), Stájerország (Steiermark), Karintia (Karnten), Krajna (Krain), Tirol, valamint Elő-Ausztria (Vorderösterreich), ami valójában nem önálló tartomány volt, hanem elszórta elhelyezkedő, különböző nagyságú és jogállású területek összessége. Gyakran vita tárgyát képezi, hogy mennyiben sorolható az örökös tartományok közé. A középkor és kora újkor folyamán, a nemzetközi politikai viszonyok változásának is köszönhetően, az Elő-Ausztriához sorolt területek sokszor változtak. Ehhez a tartományhoz tartoztak kezdetben a Habsburgok ősi észak-svájci birtokai Aargau, Zürichgau és Thurgau tartományokban. Ezeket a Habsburgok a 14–15. század folyamán veszítették el, mivel a területek csatlakoztak a mai Svájc területén megalakult Eidgenossenschaft-hoz (Zürichgau 1351-ben, Aargau 1415-ben, Thurgau 1460-ban). A területek véglegesen az 1499. szeptember 22-én megkötött bázeli békével függetlenedtek, amely a sváb háború lezárásaként minden birodalmi joghatóságot megszüntetett az Eidgenossenschaft tartományai felett. További ősi Habsburg-birtokok kerültek el Elzászban és Sundgauban, amelyeket az 1648-as vesztfáliai béke csatolt Franciaországhoz. A szintén ebben a térségben található Breisgau és Svábföld, amelyek kezdetben az örökös tartományok részét képezték, a napóleoni háborúk idején, 1805-ben vesztek el, amikor a Habsburgok kénytelenek voltak lemondani ezekről a területekről Baden, Württemberg és Bajorország javára. Később csatolták Elő-Ausztriához Vorarlberget, amelynek nagy része 1375-ben került Habsburg-kézre, további területeit a dinasztia 1390 és 1523 között vásárlások útján szerezte meg. Lotaringiai Ferenc (a későbbi I. Ferenc császár, 1745–1765) révén került a családi birtokok közé Falkenstein (1745/1765), majd 1780-ban Tettngau, végül 1804-ben Lindau és Rothenau lett az örökös tartományok része. Nem volt része az örökös tartományoknak a Salzburgi Érsekség és a mai Burgenland sem, viszont beletartoztak a cseh és a morva területek is (Vajnági 2009).

Ausztria tartományi kialakulása a kora középkori frank igazgatási struktúrára vezethető vissza. Először Nagy Károly császár (800–814), majd I. Ottó (király: 936–962, császár: 962–973) hozott létre örgrófságot (Ostmark) az avarok, illetve a magyarok elleni védekezés érdekében. 976-ban a területet a Babenberg-családból származó Liutpoldnak (976–994) adományozták. A dinasztia tagjai 1246-ig uralkodtak a terület felett, amelyet 1156-ban választottak le a Bajor Hercegségről, és Osztrák Hercegség néven II. (Babenberg/Jasomirgott) Henriknek (1156–1177) adományozták, aki székhelyét Bécsben rendezte be (Vajnági 2009) (3.9.1 ábra).

3.9.1 ábra: Ausztria területi gyarapodása a Babenberg-dinasztia (976–1246) uralkodása alatt

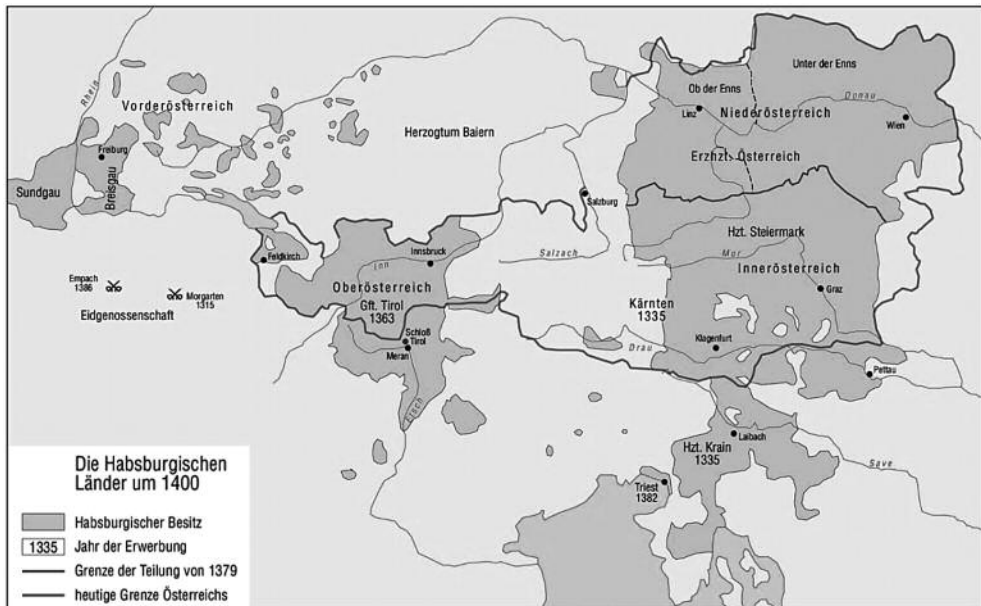

Forrás: Scheuch 2008.

Ausztria felosztása Alsó- és Felső-Ausztriára az Enns folyó mentén, amely 1853-ig közigazgatási határvonalat is jelentett, II. (Přemysl) Ottokár cseh király (1253–1278) nevéhez fűződik, aki a Babenberg-örökségért folytatott küzdelmek során használta először ezt a felosztást (Vajnági 2009). A két nagy rivális Rudolf és II. Ottokár cseh király 1278-ban a morvamezei csatában ütközött meg egymással. A csatában Habsburg Rudolf (1278–1291) IV. Kun László magyar király (1272–1290) segítségével nagy győzelmet aratott. E diadallal kezdődött a Habsburgok felemelkedése. 1278-ban Habsburg Rudolf megszerezte az osztrák hercegséget, majd a 14. században Karintiát, Krajnát, Tirolt, Triestet és Vorarlberget, ezzel kialakultak az osztrák örökös tartományok (Harmat 2015).

A Habsburgok kezén csoportosuló területkomplexumot (3.9.2 ábra) a késő középkortól kezdve többször felosztották a család különböző ágai között, elsőként 1379-ben, amikor a neuburgi szerződés értelmében a birtokokat III. Albert (1365/1379–1395) és III. Lipót (1365/1379–1386) hercegek között osztották fel, utánuk nevezték a továbbiakban a család két ágát Albertinusnak, illetve Leopoldinusnak. Albert kapta meg Alsó- és Felső-Ausztria tartományt, Steyr városát és Salzkammergutot, Lipót pedig Stájerországot, Karintiát, Krajnát, Tirolt, Elő-Ausztriát, valamint az adriai területeket. A birtokfelosztás feltételeit hamarosan módosították az 1395-ös hollenburgi szerződésben, amely kimondta, hogy a két ág közötti megosztás továbbra is megmarad, de közösen kormányozzák a területeket, a vazallusok mindkettőjüknek felesküsznek, és a jövedelmeken egyenlő arányban osztoznak. Egy évvel később a két legidősebb Leopoldinus fivér, Vilmos (1386–1406) és IV Lipót (1406–1411) Bécsben szerződést kötött a Lipót-ág birtokának további felosztásáról. Vilmos megkapta Stájerországot, Karintiát, Krajnát, az adriai területeket és Friault, Lipóté lett Tirol és Elő-Ausztria. Ezzel gyakorlatilag kialakult az a három országcsoport (Landergruppe), amelyek a későbbi birtokfelosztások alapját is képezték. Az Albertinusok birtokában lévő Alsó- és Felső-Ausztria tartományok alkották Alsó-Ausztria országcsoportot Bécs központtal. A Graz-központú Belső-Ausztria (Innerösterreich) országcsoportba tartozott Stájerország, Karintia, Krajna, az adriai területek és Friaul. A harmadik országcsoport, Felső-Ausztria központja Innsbruckban volt, és Tirol mellett Elő-Ausztriát foglalta magában. A 15. század folyamán a Lipót-ág férfi tagjai között további felosztásokra és cserékre került sor, ám ezek csak időlegesek voltak, és végső soron nem változtattak az országcsoportokon (Vajnági 2009).

3.9.2 ábra: A Habsburgok területei 1400 körül

Forrás: Scheuch 2008.

A 15. század végén Európában megindult a nagy központosított államok kialakulásának folyamata. Míg Európa nyugati részén nemzeti államok jöttek létre, addig Közép- és Dél-

Európában soknemzetiségű államok alakultak ki. Ebben az időben az Oszmán Birodalom már az egész Balkán-félszigetet meghódította, és a század utolsó negyedében a törökök sűrűn törtek be karintiai, krajnai és stájer területekre. Az egyre növekvő török veszedelem nagy központosított államok megalakulását követelte, amelyek alkalmasak voltak a török előrenyomulás feltartóztatására (Pethő–Szombathy 1989).

1493-ban I. Miksa foglalta el a császári trónt. Reformjait azért érdemes kiemelni, mert a mai közigazgatás ágai csiráikban majdnem mind a Miksa-féle intézményekre vezethetők vissza. Egyik (közigazgatási szempontból jelentős) reformja az volt, hogy 1512-ben a birodalmat tíz kerületre osztotta föl. 1. Ausztria;¹ 2. bajor kerület;² 3. sváb kerület; 4. frank kerület; 5. választó rajnai kerület; 6. felső rajnai kerület; 7. alsó-rajnai-westfali kerület; 8. felső szász kerület; 9. alsó szász kerület; 10. burgundi kerület. A felosztás célja az ügykezelés megkönnyítése volt, de ezt kétségessé tette az egyes kerületek nagy kiterjedése. Sokkal jobban megfelelt a követelménynek az, hogy a birodalom példájára a kerületi rendek is összegyűltek és a kerületi vagy tartománygyűléseken a közös szükségletek fedezésére adóztak, a kerület hadjuttalékát megszavazták, a személy- és vagyónbiztonságról gondoskodtak. Ennek az intézkedésnek különösen a birodalmi hatalom süllyedése idején tűnt ki a jelentősége, mert amikor a birodalmi törvényszék hatalmát veszítette, az igazságszolgáltatásnak a szükséges súlyt megadták, a birodalmi gyűlésnek a pénzverés, közlekedés, a belső rend fenntartása érdekében hozott határozatait végrehajtották és megakadályozták a birodalom feloszlását. Éppen ennek köszönhető az, hogy az intézkedés mindvégig fennmaradt (Csuday–Schönherr 1904).

A 15–16. század fordulóján a Habsburg-dinasztia számos új birtokkal gazdagodott. Károly úgy vélte, nem tudja egyedül kormányozni a hatalmas birodalmat, ezért az 1521-es wormszi birodalmi gyűlés idején tárgyalásokba kezdett öccsével, Ferdinánddal (a későbbi I. Ferdinánd császárral, 1556–1564) a Habsburg-birtokok megosztásáról. A tárgyalás eredményeit az 1522 elején megkötött brüsszeli szerződések rögzítették. V. Károly az osztrák főhercegi cím megtartása mellett lemondott öccse javára Felső- és Alsó-Ausztria tartományokról, Stájerországról, Karintiáról, Krajnáról, kivéve néhány, az utóbbi két hercegséghez tartozó kisebb uradalmat, valamint kibővített birtokmegosztási szerződésben mondott le és engedte át Ferdinándnak Tirolt, Burgaut, Kirchberget, I. Miksa sváb birtokait (Feldkirch, Bregenz, Budenz, Hohenberg, Schelkingen, Nellenburg) és Württemberget. Ferdinánd élethossziglan megkapta az elzászi családi birtokokat, amelyekről V. Károly 1540-ben mondott le véglegesen. A brüsszeli szerződések szentesítették a Habsburg-dinasztia szétválását spanyol és osztrák ágra, és lehetővé tették, hogy Ferdinánd megkezdje hatalma kiépítését az osztrák örökös tartományokban. A családi birtokok azonban csak az ő haláláig, 1564-ig maradtak egy kézben, mert három fia között osztották fel az örökös tartományokat. II. Miksáé (1564–1576) lett Alsó-Ausztria országcsoport, Károlynak (1564–1590) jutott Belső-Ausztria, és a család tirol-i ága, Ferdinánddal (1564–1595) az élén, kapta meg Felső-Ausztria országcsoportot. A család Alsó-Ausztriát birtokló ága Mátyás császárral (1612 – 1619) kihalt, és a birtokok II. Ferdinándra (1619–1637) szálltak. A Felső-Ausztriát kormányzó tirol-i ág gyakorlatilag már Ferdinánddal kihalt 1595-ben, mivel a Philippine Weslerrel kötött házasságából szár-

1 Magában foglalta Ausztriát, Stájerországot, Karinthiát, Breisgaut.

2 Ide tartozott a Salzburgi Püspökség is.

mazó fiúgyermekai nem örökölhettek. 1619-ig helytartók kormányoztak Felső-Ausztriában. Ekkor a Belső-Ausztriát kormányzó V. Lipót főherceg (1619–1632) vette át Tirol és Elő-Ausztria irányítását. Utódai fiai, Ferdinánd Károly (1646–1662), majd Zsigmond Ferenc (1662–1665) voltak. Utóbbi halála után Felső-Ausztria I. Lipót császárré lett, aki Ferdinánd Károly lányát, Claudia Felicitast vette feleségül. 1665-ben tehát az osztrák örökös tartományok ismét egy fő alatt egyesültek (Vajnági 2009).

1683 és 1699 között újra a törökkel való küzdelem időszaka következett. Az Oszmán Birodalom 1683-ban még egyszer nagy erőfeszítéseket tett Bécs elfoglalásának érdekében. Hosszan ostromolta a várost, de Bécs kapui alatt végleg megtorpant. Végül 1699-ben megkötötték a karlócai békét, melynek értelmében a Habsburgok hatalma kiterjedt egész Magyarországra, és Erdélyre is, valamint övük lett Horvátország és Szlavónia a horvát–szerb lakosságú „granicsárok” határőrvidékével. Az 1718-ban megkötött pozsareváci béke értelmében a birodalom újabb területeket szerzett, elhódította a töröktől a Maros–Tisza közét, Észak-Boszniát, Szerbia nagy részét Belgráddal és Havasalföld egy részét. Bár e területek jelentős részét Ausztria az 1739-es belgrádi békében visszaadta, befolyását a Balkán-félszigeten továbbra is megőrizte (Pethő–Szombathy 1989). Ausztria 1683 és 1739 közötti határváltozásait a 3.9.3 ábra szemlélteti.

3.9.3 ábra: Ausztria határváltozásai (1683–1739)

A birtokok öröklése kapcsán érdemes figyelmet fordítani az 1723-ban szentesített Pragmatica Sanctióra, amelynek megalkotása a spanyol örökösödési háború idejére nyúlt vissza. Még 1703-ban a Habsburgok egy titkos családi egyezséget kötöttek, melyben rögzítették, hogy a birodalom osztrák birtokait József, a spanyol birtokokat Károly öröklí. Ha valamelyik ág kihál, akkor a másik ág férfi leszármazottai öröklí a kihalt ág birtokait, ha pedig mindkét ág férfi tagjai kihálnak, akkor a leányág öröklí a birtokokat, olyan módon, hogy előbb József és utána Károly lányai következnek. Ezt a megállapodást 1713. április 19-én József halála után III. Károly módosította. Az új szerződésben már az szerepelt, hogy a birodalom teljes területét – oszthatatlanul – III. Károly férfi örökösei kapják, ha pedig nem születnének férfi örökösei, akkor leányai. A leányági örökösödést III. Károly először az örökös tartományokkal fogadtatta el 1720 és 1722 közt, majd következett Németalföld, Itália, Erdély. 1722. június 30-án a pozsonyi diéta alsó- és felsőháza közfelkiáltással elfogadta a nőági örökösödést, azaz a Pragmatica Sanctio törvényt, amely egyebek mellett rögzítette, hogy a Habsburg Birodalom országai és a Magyar Királyság föloszthatatlanul és elválaszthatatlanul össze vannak kapcsolva és egymásnak kölcsönös védelemmel tartoznak. III. Károly halála után azonban az osztrák örökség megszerzéséért szinte azonnal kitört a háború. Mária Terézia (1740–80) magyar segítséggel megvédte Csehországot, és a franciákat is kiúzta, miután szövetségre lépve Angliával Franciaországot két tűz közé szorították. A sikerek eredményeképp Bajorország különbékét kötött, és Károly Albert halála után az 1745-ös császárválasztáson elfogadták Mária Terézia férjének, Lotaringiai Ferencnek császárrá választását. A háborút lezáró Acheni békében (1748) Poroszország elismerte Mária Teréziát, de Ausztriának le kellett mondania a legiparosodottabb tartományáról, Sziléziáról. Ezt követően a hétéves háború (1756–1763) során Szilézia többször is visszakerült osztrák kézbe, de végül a háborút lezáró hubertusburgi békében (1763. február 5.) megerősítésre került, hogy Szilézia a poroszok tartománya marad (Harmat 2011).

1804-ben I. Ferenc a Habsburg-tartományok teljes egyesítésével létrehozta az Osztrák Császárságot és felvette az osztrák örökös császári címet. A francia forradalomban, majd később Napóleon ellen is Ausztria számos háborút viselt, inkább kudarcokkal, mint sikerekkel (Pethő–Szombathy 1989) (3.9.4 ábra). Ausztria 1809-es év felszabadító próbálkozásai minden korábbinál lesújtóbb területi veszteségekkel jártak. Ez még inkább felszínre hozta a pénzügyi válságot is (Vitári 2005). 1813-ban Ausztria csatlakozott a Napóleon elleni európai szövetséghez, s ezzel eldöntötte a háborút. Ennek elismeréseként 1814 októberétől 1815 júniusáig az európai hatalmak képviselőinek kongresszusa Bécsben ülésezett (Pethő–Szombathy 1989). Az új európai rend a legitimitás elvére épült, megalkotói a francia forradalom előtti állapotokat kívánták restaurálni, visszaültetve a trónra a letaszított dinasztiákat és visszaállítva az eredeti határokat. Ez utóbbi nem érvényesült maradéktalanul és végül területi újrafelosztást eredményezett. A kongresszus által létrehozott rendszer fennmaradását az 1815 szeptemberében megkötött Szent Szövetség és a két hónappal későbbi Négyes Szövetség biztosította. Előbbihez valamilyen formában Európa összes uralkodója csatlakozott, kivéve Angliát, a pápát és Törökországot, utóbbi franciaellenes szövetséget Ausztria, Nagy-Britannia, Oroszország és Poroszország alkotta. I. Sándor 1825-ben bekövetkezett halálával a Szent Szövetség megszűnt, a brit és az osztrák külpolitika is saját érdekeit kezdte követni (Vladár 2005).

3.9.4 ábra: Ausztria területvesztése a napóleoni háborúkban (1795–1815)

Forrás: Austria-Forum 2015.

A gazdasági fejlődés megnövelte Poroszország súlyát a német államok között. Ezt az is megalapozta, hogy az 1834-ben létrehozott német szövetségben (Zollverien) Ausztria nem vett részt. Szándéka a német államok lazább egységének megvalósítása volt (nagynémet egység). A Habsburg vezetésű német államban megmaradt volna a tagállamok önállósága. Ausztria sorozatos kül- és belpolitikai kudarcai tovább növelték (a már katonailag és gazdaságilag is erősebb) Poroszország esélyeit. Egy Ausztria nélküli, porosz vezetésű Németország az egységes nemzetállam ígérletét jelentette (kisnémet egység) (Száray 2007).

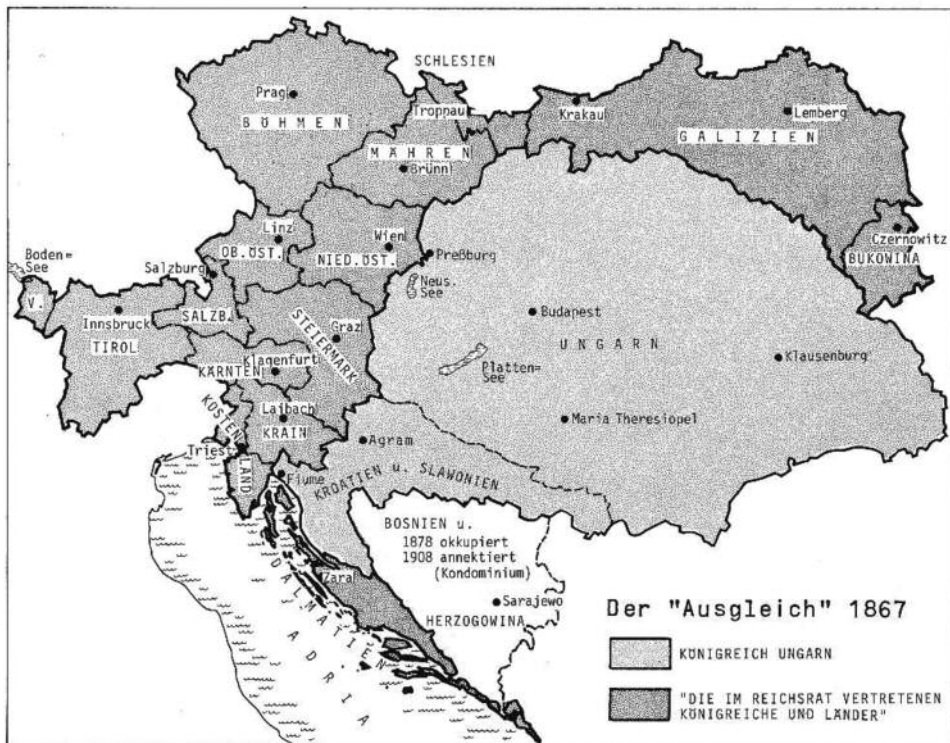
Ausztriát a frankfurti parlament csak akkor volt hajlandó a jövődő nagynémet egységállam részeként elfogadni, ha az egykor Német Szövetséghez tartozó tartományait különválasztja a nem német tartományaitól. Ez a birodalom felbomlását jelentette volna. Az osztrák kormány november 27-én elutasította a kérést. 1849. március 4-én kibocsátották az olmützi oktrojált alkotmányt, amely azonban nem lépett életbe és 1851-ben el is törölték (Pethő-Szombathy, 1989; Sásdi 2015).

Az 1848-as forradalom egyik nagy vívmányát a közigazgatás átalakítása jelentette, hiszen már nem arról volt szó, hogy a császári közigazgatásnak a császári magánbirtokok igazgatása a feladata, hanem olyan, az egész birodalomra kiterjedő hivatalnoki kar létesítése, amely közvetlenül a császár és király alá tartozott. A kerületi vezetőségektől a járási hivatalokon át a helytartóságokig egységes rendszer épült ki, amely a belügyminisztérium felügyelete alá tartozott. Az 1849-ben életbe léptetett községi státútum a korábbinál nagyobb autonómiát biztosított. Néhány újítást (a bíróságok és a közigazgatás különválasztását kerületi szinten, az esküdtbírókat, a községi státútumot) ugyan eltörölték az újabsolutizmus idején, de az 1870-es években újra bevezették őket (Vitári 2005).

Az 1859-ben a Franciaországtól és Szardíniától elszenvedett vereség rávilágított a birodalom katonai gyengeségére. Ausztria elveszítette Lombardiát, 1866-ban Velencét is. Még ugyanebben az évben a poroszok Königrätznél megverték az osztrák sereget. Ausztria csak Dél-Tirolt, Triestet és az Isztriai-félszigetet tartotta meg (Pethő-Szombathy 1989). Az 1866. augusztus 23-án aláírt prágai békében a vesztes Ausztriának el kellett fogadnia, hogy nem akadályozza a porosz vezetésű német egység létrejöttét, hozzájárult ahhoz, hogy Németország újjáalakulása az Osztrák Császárság részvétele nélkül menjen végbe, valamint abba is beleegyezett, hogy Poroszország a Majnától északra elhelyezkedő államokkal szorosabb szövetségi kapcsolatra lépjen. (Diószegi 1997; Száray 2007). Ez a vereség adta meg Ausztriának a végső indítást ahhoz, hogy belső ellentmondásait az osztrák–magyar kiegyezés formájában oldja meg (Pethő-Szombathy 1989).

A kiegyezéssel 1867-ben létrejött Osztrák–Magyar Monarchia két államból állt: az Osztrák Császárságból és a Magyar Királyságból (3.9.5 ábra). Az osztrák államterület a 14 közigazgatási egységbe szervezett 17 örökös tartományból tevődött össze. Ezek a tartományok Bukovinától elkezdve Galícián, Csehországon és az osztrák tartományokon át Dalmáciáig félhold alakban ölelték át a Magyar Királyságot, amely államjogilag két részre oszlott: a szűkebb értelemben vett Magyarországra és Horvátországra (Romsics 2010).

3.9.5 ábra: Az Osztrák–Magyar Monarchia 1867-ben

1867-ben az Osztrák–Magyar Monarchia teljes népessége 35,9 millió fő volt, melyből 20,4 millió (56,8%) az osztrák területeken, 15,5 millió fő (43,2%) pedig a magyar területeken élt. Az állam népességszáma a korszak egészét tekintve dinamikusan nőtt. 1910-re az osztrák területek lakosságszáma 40,1%-kal, 28,6 millió főre, a magyar területek pedig 34,7%-kal emelkedett, s így 20,9 millió főre nőtt, miközben a magyar területek népességének részaránya 42,2%-ra csökkent a Monarchián belül. Az 1878-ban megszállt Bosznia-Hercegovina lakossága a megszállás után közvetlenül 1,2 millió fő volt, a korszak végére ez 1,9 millió főre emelkedett. 1910-ben az Osztrák–Magyar Monarchia együttes népességszáma (Boszniával) 51,3 millió fő volt, Bosznia nélkül pedig 49,4 millió fő. Nemzetiségi tekintetben igazi soknemzetiségű birodalom volt. 1910-ben az „államalkotó nemzeti” együttesen sem tették ki az össznépesség legalább felét (német 24,2%, magyar, 20,3%). A csehek 13% és szlovákok 4%-os részét adták a népességnek. A szerbek és horvátok aránya 7,6% volt, a szlovének 2,5%, a lengyelek 10%-ot tettek ki a népességből. A rutének/ukránok 8,1%-ot, a románok 6,5%-ot, az olaszok 1,6%-ot jelentettek. Az egyéb nemzetiségűek aránya 2,2%-ot tett ki (Hajdú 2009).

A továbbiakban az Osztrák Császárság területére szűkítve a nemzetiségi áttekintést, kimutatható, hogy tartományainak túlnyomó többségében két vagy több nemzetiség élt együtt, így a nemzetiségi kérdés kezelése szorosan összefüggött a tartományi rendszerrel (Gulyás 2005) (3.9.1 táblázat).

3.9.1 táblázat: Az Osztrák Császárság tartományainak etnikai összetétele 1910-ben

Tartományok	Nemzetiségi megoszlás			
	A tartományban többséget alkotó etnikum (%)		Egyéb etnikumok (%)	
Alsó-Ausztria	német	95,91	cseh	3,75
Bukovina	rutén	38,80	román	34,37
			német	21,24
Csehország	cseh	63,19	német	36,76
Dalmácia	szerb–horvát	96,19	német	0,40
Felső-Ausztria	német	99,70	cseh	0,23
Galícia	lengyel	58,55	rutén	40,20
			német	1,13
Görz és Gradisca	szlovén	61,85	olasz	36,06
			német	1,79
Isztria	olasz	38,14	szlovén	14,27
			német	3,29
Karintia	német	78,61	szlovén	21,24
Krajna	szlovén	94,36	német	5,36
Morvaország	cseh	71,75	német	27,62
Salzburg	német	99,73	–	–
Szilézia	német	43,90	lengyel	31,72
			cseh	24,33
Steier	német	70,50	szlovén	29,37
Tírol	német	57,31	olasz	42,00
Trieszt	olasz	62,31	szlovén	29,81
			német	6,21
Voralberg	német	95,36%	olasz	4,41

Az osztrák–magyar kiegyezést a horvát–magyar és az osztrák–lengyel viszony új alapokra helyezése egészítette ki. Az 1868-as törvényi rendezés értelmében Horvát-Szlavónia széles körű területi és politikai autonómiát élvezett a Magyar Királyság részeként. A horvátokéhoz hasonló, bár kevésbé kiterjedt önkormányzati jogokat mondhattak magukénak a galíciai lengyelek is. A Monarchia politikai-közigazgatási struktúrája 1908-ban annyiban módosult, hogy Bosznia-Hercegovinát, amelyet 1878-tól osztrák–magyar haderő tartott megszállva, I. Ferenc József a Monarchia integráns részének nyilvánította, vagyis annektálta. Bosznia-Hercegovina államjogiilag a birodalom egyik feléhez sem tartozott, hanem a közös pénzügyminiszter irányítása alatt állt. A dualizmus tehát két államalkotóként felfogott kiváltságos nemzetet – a németet és a magyart – és két széles körű önkormányzati jogokkal felruházott politikai nemzetet – a horvátot és a lengyelt – teremtett, illetve ismert el. Mellettük kulturális és alsó fokú közigazgatási autonómiát élveztek a tiroli olaszok. Ez a közigazgatási struktúra minden korábbinál jobban megfelelt a birodalom összetett nemzetiségi viszonyainak. A különleges jogokban nem részesített népek számára mindazonáltal nem volt vonzó, sőt a legfejlettebbek kifejezetten elégedetlenkedtek vele (Romsics 2010).

A Monarchia népei körében továbbélő és erősödő *föderatív törekvések* a századfordulótól a birodalmi vezetést és az osztrák állam német pártjait is fokozottan foglalkoztatták. Egyre nyilvánvalóbbá kezdett válni, hogy a dualista konstrukció nem alkalmas egy sokvallású és soknemzetiségű állam hatékony működtetésére. A birodalom nagy kérdése a 18. század végétől az volt, hogy melyik az a kormányzati forma és közigazgatási struktúra, amelynek keretében ez a heterogén népesség optimálisan irányítható, és amely egyben a tucatnyi etnikai csoport számára is elfogadható. A 18. század végétől a Monarchia 1918-as felbomlásáig félszázánál is több elképzelés látott napvilágot. Ezek többsége a birodalom valamiféle föderalizálásában látta a megoldást (Romsics 2001). Az 1867-ben létrehozott Osztrák–Magyar Monarchia szerkezete tartalmazott föderalisztikus elemeket, s elvben nem volt kizárt a közép-európai népek szövetségi államává történő szervezése. Az átszervezést célzó javaslatok egyik válfaját az *ausztrósláv föderalizáció* képezte a cseh František Palacký (1798–1876) 1848–1849-es tervezeteiben. Konceptiója szerint a Habsburg Birodalomnak nyolc, alapvetően a nyelvi-etnikai elvek szerint elhatárolt és felerészben szláv egységből kellene állnia. Ezek az osztrák–német, a magyar, a szlovák területekkel kiegészített cseh, a galíciai ukrán területeket is felölelő lengyel, az illír (=szlovén), a délszláv (=nagyhorvát), az olasz és a román államok lettek volna. Elképzelése szerint ezzel a föderációval a térség kis népei egyenjogúsághoz jutottak volna, ugyanakkor egységgé szervezhetők volna magukat. (Juhász 2014). Palacký, aki a fenti tervezetében még az ausztrósláv szemléltet követte, 1867-ben elfogadta az orosz pánszlávok meghívását a moszkvai szláv kongresszusra, 1872-ben pedig élete legnagyobb tévedésének nevezte azt, amit a Habsburg Birodalom történelmi missziójáról állított. Eszerint a Habsburg Birodalmat, „ha nem létezne már régóta”, akkor Európa és az emberiség érdekében minél előbb létre kellene hozni (Romsics 2007).

Más tervezetek a nagyosztrák birodalmi eszmét párosították az etnikai autonomizmus elvével. Ezek között volt a Ferenc Ferdinánd trónörökös köréhez tartozó román Aurel Popovici 1906-os tervezete a „Nagy-Ausztriai Egyesült Államokról”. Ez alapján az erős birodalmi kormányzat alatt 15 etnikailag elhatárolt tartomány létesült volna. Megint másféle föderalizációt jelentett volna az *ausztrómarxizmus* elképzelése a kulturális nemzeti

autonómiáról. Ez a javaslat a nemzetiségek személyi elvű kulturális autonómiájának és a tartományok regionális jellegű önkormányzatának az ötvözéséről szolt (Juhász 2014). Az osztrák szociáldemokraták 1899-es brünni programja első helyen követelte, hogy „Ausztriát át kell alakítani demokratikus, nemzetiségi szövetségi állammá”, s hogy „a történelmi koronartartományok helyére nemzeti határokon alapuló önkormányzatok lépjenek”. A keresztényszocialisták 1905-ös eggenburgi programja még határozottabban képviselte a birodalom szövetségi állammá alakítását svájci, illetve észak-amerikai mintára. Ez az államszövetség a következő autonóm nemzetállamokból állt volna: 1. Német-Ausztria, 2. Német-Csehország, 3. Német-Morvaország és Szilézia, 4. Csehország, 5. Magyarország, 6. Erdély, 7. Horvátország, 8. Lengyel-Nyugat-Galícia, 9. Ukrán-Kelet-Galícia, 10. Szlovákföld, 11. Krajna (Szlovénia), 12. Vajdaság (Osztrák-Szerbia), 13. Székelyföld, 14. Trento, 15. Trieszt (Romsics 2011).

A kelet-közép-európai térség föderalista átszervezésére vonatkozó javaslatok között található számos magyar tervezet is. Martinovics Ignáctól kezdve Wesselényi Miklóson, Teleki Lászlón, Eötvös Józsefen, Károlyi Mihályon át gróf Bethlen Istvánig több politikus és politikai gondolkodó támogatta pályafutásának egyes időszakaiban a föderalizmus valamilyen formáját (Hardi 2012). Ugyanakkor egyes kivételektől eltekintve a „magyar föderalisták” elutasították a soknemzetiségű történelmi Magyarország bármilyen belső föderalizálását, csak Horvátország történelmi alapú elkülönítését tudták elfogadni. A birodalom megőrzése céljából felvázolt utolsó, 1918-as föderalista tervezetek között voltak olyanok is, amelyek az antant köreiből indultak ki, mivel az antant 1918 tavaszáig nem szándékozott felszámolni a Habsburg Birodalmat, 1918 nyarára viszont már az antant-hatalmak körében is felülkerekedett a Monarchia feldarabolásának a szándéka. A legutolsó föderalista reformkísérletnek I. Károly 1918. október 16-i manifesztumát tekinthetjük. Az uralkodó ebben bejelentette átszervezési szándékát, ami a magyar ellenállás miatt csak a Monarchia osztrák felének a szövetségi állammá alakításáról szólhatott. Az udvar akkori elképzeléseiből egy négy egységből (német, cseh, délszláv, ukrán) álló szövetségi Ausztria terve rajzolható ki. A manifesztum azonban elkésett. Összességében elmondható, hogy a kelet-közép- és délkelet-európai térségben a 19. században kibontakozó nemzetállami törekvések szinte mindegyik nép körében összekapcsolódtak valamilyen föderalizmussal (Juhász 2014).

Az első világháborúban elszenvedett vereséget követően 1919. szeptember 10-én aláírták az első Osztrák Köztársaság delegáltjai a saint-germaini békeszerződést, melynek értelmében az új osztrák állam – a Habsburg időkhöz képest – elvesztette területei háromnegyedét, miután elismerte a csehszlovák államot, illetve Galíciát, az újraegyesülő Lengyelországot, Bukovinát pedig Románia számára adta át. Ausztria az egykori örökös tartományokban is veszteségeket szenvedett, Dél-Tirol és Gorizia környéke Olaszországhoz került, míg Dél-Stájerországot, Krajnát és Karintia egy részét a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság szerezte meg. A békében az antanthatalmak hozzájárultak ahhoz, hogy a nyugat-magyarországi területek – Burgenland néven, Sopron székhellyel – osztrák fennhatóság alá kerüljenek. A határok ugyanakkor nem bizonyultak tartósnak, miután 1921 decemberében Sopron és környéke népszavazás útján visszatérhetett Magyarországhoz, Ausztria pedig egy népszavazás eredményeképp Karintia egy részével gyarapodott (Tarján 2015) (3.9.6 ábra).

3.9.6 ábra: Az Osztrák–Magyar Monarchia felosztása, 1918–1920

Forrás: Köztes-Európa (1763–1993). Térképgyűjtemény, 2015.

A hatalmas Osztrák–Magyar Monarchiából egy kisebb Ausztria maradt, az országnak sok problémával kellett szembenéznie. Maguk a tartományok sem bíztak abban, hogy az ország képes lesz fennmaradni. Vorarlberg Svájc, Tirol és Salzburg Németországhoz kívánt csatlakozni. A szociáldemokrata párt programja is tartalmazott egy Anschluss-paragrafust. A nyugati hatalmak csak szóban tiltakoztak az Anschluss ellen. Schuschnigg 1938. március 13-ára népszavazást írt ki a csatlakozás ügyében. Végül Hitler döntő lépésre szánta rá magát. Március 11-én lezárták az osztrák–német határt, március 12-én a német hadsereg bevonult Ausztriába, és másnap Hitler Ostmark néven beolvasztotta az országot a Harmadik Birodalomba (Hutvágnerné 2012) (3.9.7 ábra).

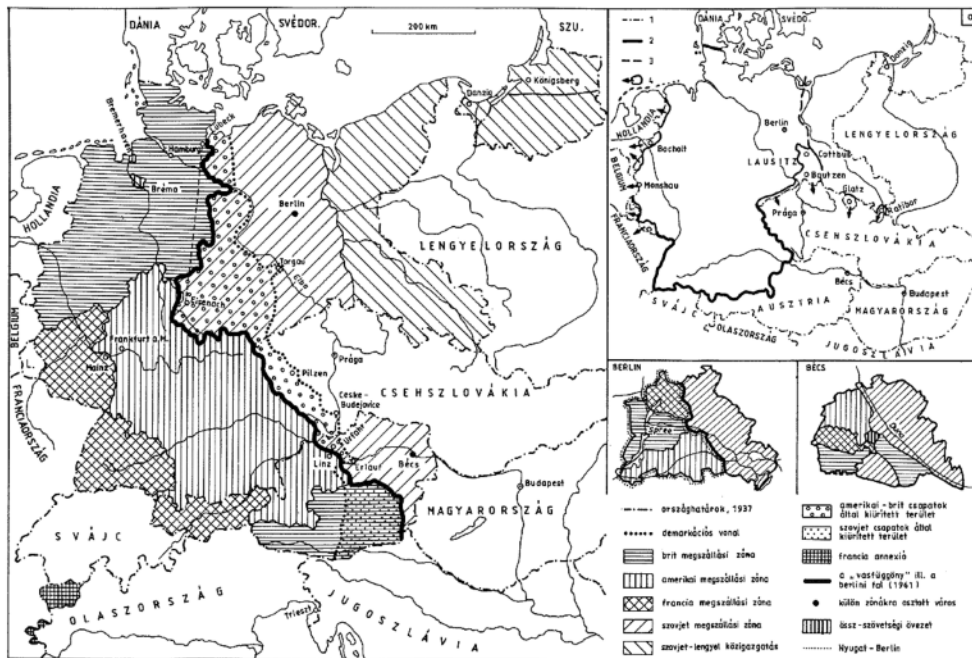
Németország természetesen magával rántotta a világháborúba Ausztriát is. A második világháború befejeztével a győztes nagyhatalmak csapatai elfoglalták és egy évtizeden át megszállva tartották a négy megszállási övezetre osztott Ausztriát (Hutvágnerné 2012). A megszállási zónabeosztás nagy vonalakban a háborút lezáró stratégiai állapotnak felelt meg (3.9.8 ábra). A legnagyobb megszállási övezet a szovjeteké volt, magában foglalta Felső-Ausztria Dunától északra fekvő részét, egész Alsó-Ausztriát és Burgenlandot. Az amerikai zóna Felső-Ausztria déli részéből és Salzburg tartományból állt. Stájerország és Karintia képezte a brit zónát, Tirol és Vorarlberg pedig a francia megszállási övezetet. Bécs, az osztrák főváros, noha szovjet csapatok foglalták el 1945 áprilisában, a potsdami határozatok értelmében ugyanezen év szeptemberétől négyhatalmi megszállás alá került (Brenner 2013).

3.9.7 ábra: Ostmark, 1938–1945

Forrás: Köztes-Európa (1763–1993). Térképgyűjtemény, 2015.

3.9.8 ábra Megszállási övezetek a II. világháború végén

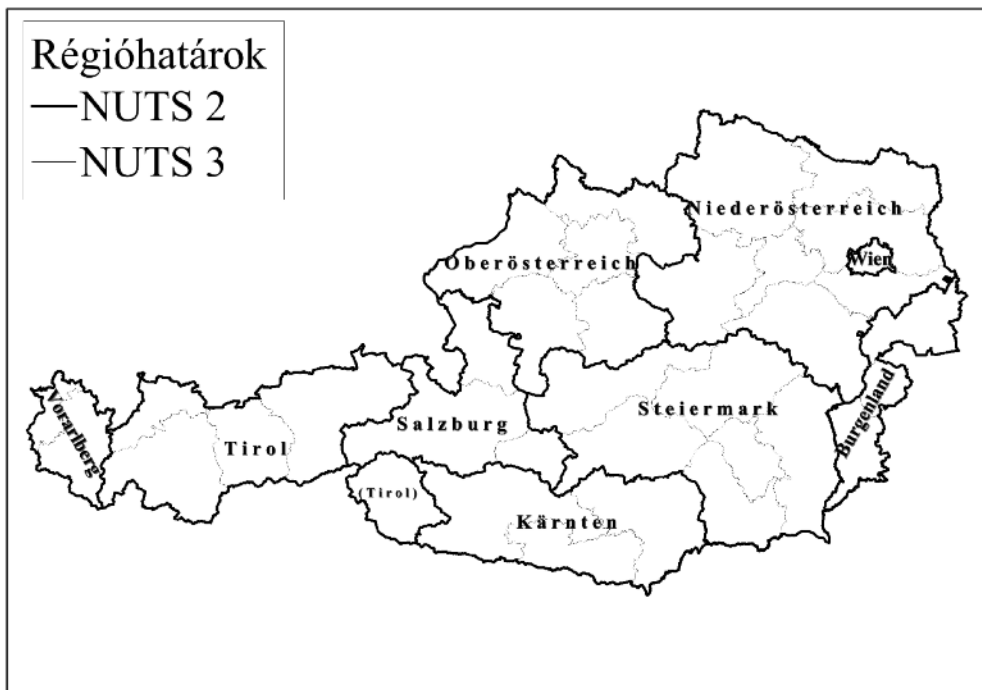
Forrás: Köztes Európa (1763–1993). Térképgyűjtemény, 2015.

Ausztria háború utáni helyzetének rendezésekor figyelembe kellett venni, hogy önálló államként nem vett részt a háborúban, ezért a szövetséges hatalmak nem békeszerződést, hanem államszerződést kötöttek vele. Az 1955. május 15-én aláírt szerződés az 1938. január 1-jei határok között állította vissza a független Ausztriát. Az osztrák államszerződést megelőző, 1955. áprilisi szovjet–osztrák tárgyalásokon megegyezés született: Ausztria nyilatkozatot tett örökös semleges státusáról, s ezt államtörvényben erősítette meg, amelynek értelmében az ország nem csatlakozhat katonai szerződésekhez, nem engedélyezhet területén idegen katonai támaszpontokat. Az osztrák államszerződést aláíró nagyhatalmak külön nyilatkozatban ismerték el az ország semlegességét (Fencsik 1986). 1945–1966 között az Osztrák Néppárt (ÖVP) és az Osztrák Szociáldemokrata Párt (SPÖ) koalíciója vezette az országot. 1955-ben az ENSZ, majd 1960-ban az EFTA tagja lett. 1989-ben Ausztria kérelmezte felvételét az Európai Unióba (EU). 1994-ben a lakosság népszavazással jóváhagyta a csatlakozást, 1995. január 1. óta az EU tagja (Hutvágnerné 2012).

Magyarország nyugati szomszédja tehát szövetségi berendezkedésű föderatív állam, Ausztria 83 858 négyzetkilométer nagyságú területen helyezkedik el. Lakosainak száma megközelítőleg 8 millió fő. (vho.at, 2015) Három szövetségi nagyrégió (NUTS 1), kilenc szövetségi tartomány (Bundesland) (NUTS 2), 35 körzet (NUTS 3), valamint 2351 önkormányzat (NUTS 5) alkotja. NUTS 4 besorolású területtel az ország nem rendelkezik. A kilenc autonóm tartomány a következő: Burgenland, Karintia, Alsó-Ausztria, Felső-Ausztria, Salzburg, Stájerország, Tirol, Vorarlberg és Bécs (3.9.9 ábra, 3.9.2 táblázat). A

szövetségi és tartományi szinten túl a harmadik területi entitás az alkotmány által korlátozott autonóm önkormányzási joggal felruházott önkormányzat (Gemeinde). Több nagyváros különleges státusszal (Statutarstädte) és kiegészített autonómiával rendelkezik. A központi állam és a kilenc szövetségi tartomány megosztja egymás között a hatalom gyakorlásából adódó feladatokat. Az Alkotmány pontosan szabályozza ezeket az egymástól független illetékességi területeket. A helyi közigazgatás vezetője a polgármester. A tartományi kormány feje a tartományi miniszterelnök, a szövetségi államigazgatás közvetett képviselője, akinek fő feladatai a tartomány képviselete, a tartomány alkotta törvények felterjesztése a szövetségi kormánynak, valamint a tartományi közigazgatás legfelső szintű feladatainak ellátása (MKKSZ 2006; wieninternational.at 2015).

3.9.9 ábra: Ausztria jelenlegi közigazgatási felosztása

Szerkesztette: Hardi T., 2011.

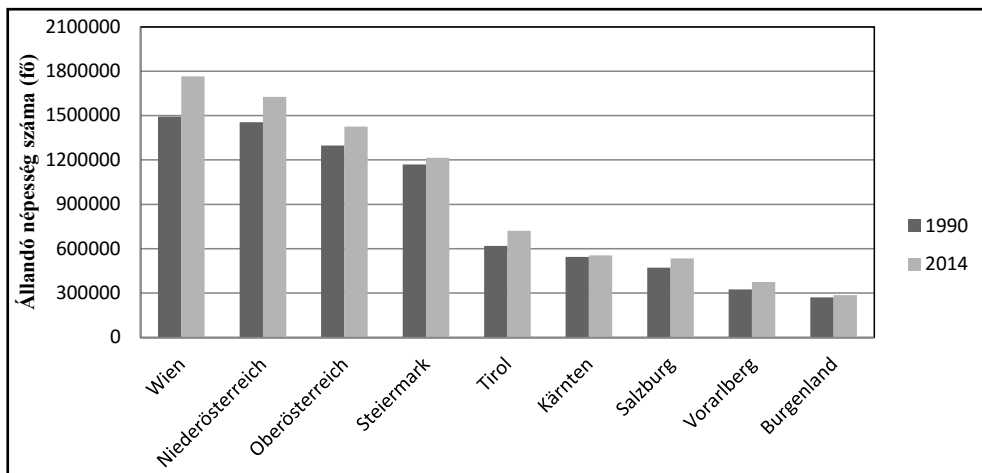
Az egyes szövetségi tartományok (NUTS 2) népességszámukat tekintve jelentős különbségeket mutatnak. Legnagyobb népességszámmal természetesen a fővárosi térség rendelkezik. A bécsi tartomány (NUTS 2) 1990-ben másfél milliós állandó lakosságot számlált, 2014-re ez közel 300 ezer fővel növekedett. A tartományok sorában a fővárosi térséget Alsó- (Niederösterreich) és Felső-Ausztria (Oberösterreich) követi. A legalacsonyabb népességszámú tartományok Vorarlberg és Burgenland, megközelítőleg 300 ezres lélekszámmal. Összességében elmondható, hogy napjainkra valamennyi tartomány növelte népességszámát (kisebb-nagyobb mértékben) 1990 óta (3.9.10 ábra).

3.9.2 táblázat: Ausztria NUTS rendszere

NUTS 0 (ország)	NUTS 1 (3 szövetségi nagyregió)	NUTS 2 (9 szövetségi tartomány)	NUTS 3 (35 körzet)
Ausztria	Ostösterreich	Burgenland	Mittelburgenland, Nordburgenland, Südburgenland
		Niederösterreich	Mostviertel–Eisenwurzen, Niederösterreich-Süd, Sankt Pölten, Waldviertel, Weinviertel, Wiener Umland/Nordteil, Wiener Umland/Südteil
		Wien	Wien
	Südösterreich	Kärnten	Klagenfurt–Villach, Oberkärnten, Unterkärnten
		Steiermark	Graz, Liezen, Östliche Obersteiermark, Oststeiermark, West- und Südsteiermark, Westliche Obersteiermark
	Westösterreich	Oberösterreich	Innvierte, Linz–Wels, Mühlviertel, Steyr– Kirchdorf, Traunviertel
		Salzburg	Lungau, Pinzgau–Pongau, Salzburg und Umgebung
		Tirol	Außerfern, Innsbruck, Osttirol, Tiroler Oberland, Tiroler Unterland
		Vorarlberg	Bludenz–Bregenzer Wald, Rheintal

Forrás: European Election Database – Austria Administrative Division 2015.

3.9.10 ábra: Ausztria szövetségi tartományainak népességváltozása (fő) (1990; 2014)

Forrás: Eurostat 2015 alapján, saját szerkesztés.

A népesség térbeli eloszlása meglehetősen egyenetlen. Bécsset nem számítva csak két tartomány (Vorarlberg 138 fő/km², Felső-Ausztria 116 fő/km²) népsűrűsége múlja felül az országos átlagot. A legritkábban lakott Tirol (54 fő/km²) és Karintia (58 fő/km²). A tartományhatárokat figyelmen kívül hagyva már jobban kiugranak a területi egyenlőtlenségek. A koncentrált iparú és belterjes mezőgazdaságú Bécsi-medence népsűrűsége több mint háromszorosán, a Duna-mente és a Grazi-medence kétszeresen múlja felül az országos átlagot. Általánosságban megállapítható, hogy a települések száma, mérete, valamint a népsűrűség országszerte a tengerszint feletti magassággal arányosan csökken; ez rajzolja ki a lakosság területi eloszlásának alapvonásait (Probáld–Szabó 2014).

A jelenlegi osztrák tartományok kialakulásának története röviden – területi (közigazgatási) változásai és társadalmi sajátosságai

A továbbiakban Ausztria szövetségi tartományainak történetét külön-külön vizsgáljuk, és arra keressük a választ, milyen események határozták meg fejlődésüket, milyen sajátosságokat viselnek magukon saját régiójukhoz való viszonyukat illetően. Azt a feltételezést, mely szerint az egyes tartományok térfelfogása csak egyesével értelmezhető, a Mattl–Rásky (1999) szerzőpáros Ausztriára vonatkozó szavai is alátámasztják: „Az ország belső határai időnként erősebb választóvonalakat mutatnak a hagyományok és történelmi kontinuitás tekintetében, mint a külsők.” (Mattl–Rásky 1999, 6)

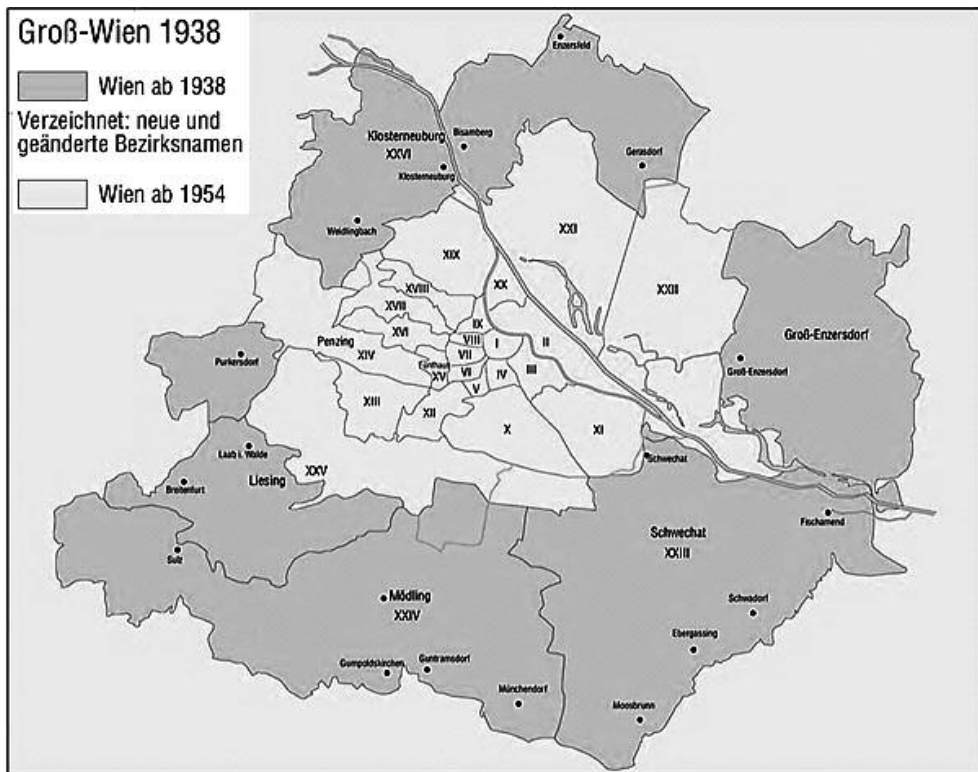
Az egyes tartományokkal való azonosulás mértéke különböző, függ az osztrák nemzeti öntudat fejlettségének mértékétől. Bécsben, Alsó-Ausztriában és Burgenlandban jóval nagyobb az osztrák nemzeti öntudat, mint a tartománnyal való azonosulás. Megközelítőleg egyformán erős a kettő Felső-Ausztriában és Salzburg tartományban; Karintiában, Vorarlbergben és Tirolban viszont a közösségi öntudat inkább a tartományhoz kapcsolódik, mint az országhoz. A lakosság legnagyobb része a német nyelv bajor-osztrák változatait beszéli, kivéve Ausztria legnyugatibb részeit, amely az alemann nyelvi térséghez tartozik (Bodnár 2005). Az osztrákok számára a tartományonkénti nyelvi dialektusok igen magas presztízzsel bírnak, bár nem válnak el élesen a köznyelvtől. A ma is létező „Wienerisch”³ az osztrák nyelvi „táj” integráns része, életmód, életérzés, életstílus és mentalitás. Fontos megjegyezni, hogy a dialektus nem csak „másféle beszéd”, hanem tükrözi egy másfajta gondolkodásmódot és érzésvilágot is (Csernus 2007).

Bécs Ausztria legkisebb tartománya és egyben fővárosa, nemzetközi kongresszusi- és vásárváros, az ország politikai és kulturális központja (vho.at, 2015). A városnak a rómaiak előtti időben Vianomina, később a Vindobona volt a neve. Szlávok is korán lakhatták, amelyre szláv neve Beč is utal. Mai Wien nevén csak 1030-ban említik először (Pallas II. 1893). Az 1156. szeptember 17-i császári szabadalomlevél az Ostmarkot önálló, Bajorországtól teljesen különvált hercegséggé, a várost annak központjává, a felségjogok teljességével fölruházott fejedelmek székhelyévé tette. Bécs polgárainak már 1198-ban külön törvénykezésük volt (Weisz 1888). Városi kiváltságokat 1221-ben nyert el, 1276-ban pedig a Habsburgok fennhatósága alá került. 1365-ben IV. Rudolf herceg megalapította a bécsi egyetemet, 1480-ban püspöki székhely lett a város. 1484-ben Mátyás foglalta el, haláláig a magyar király székhelye volt. I. Ferdinánd a német császárok székhelyévé tette. 1529-ben a törökök ostromolták, Salm Miklós azonban visszaverte őket (Pallas II. 1893). 1683-ban ismét megjelentek a törökök és hosszú ostrom alá vették a Habsburg-birodalom központját. A felmentő hadak segítségével sikerült visszaverni a támadást. A 18. században egymás után három uralkodója is volt. III. Károly (1711–1740), Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1711–1790) idején a város egy hatalmas birodalom fényes központjává vált. (Pethő–Szombathy 1989). 1809-ben a franciák vették be a várost, 1815-ben a bécsi kongresszusnak adott helyet (Pallas II. 1893). Az 1848-as forradalmi hullám Bécsset is elérte, azonban a magyar sereg törekvése, hogy

3 A „Wienerisch” eredetileg a középbajor terület nyelve, amely aztán nagyvárosi nyelvként számos hatást olvasztott magába (Csernus 2007).

segítségét nyújtson a bécsi forradalmároknak, megbukott, Schwechatnál visszafordulásra kényszerítették a magyar sereget (Pethő–Szombathy 1989). 1892-ben egyesítették a vele már akkor összeépült helységekkel, így megteremtették Nagy-Bécset, 1904-ben pedig a Duna bal partján lévő részeket csatolták hozzá. Lueger Károly polgármester 1910. évi haláláig nagyon sokat tett a város fejlesztése érdekében (Révai Nagy Lexikona II. 1935). A századfordulón Bécsnek közel 2 millió lakosa volt, a város kb. 160 km²-en terült el, és a Duna túlsó partján is terjeszkedni kezdett (Britannica Hungarica II. 1994). Az első világháború után a Monarchia felbomlásával az ötvenmillió birodalom székhelyéből egy kis ország fővárosa lett (Pethő–Szombathy 1989). A német hadsereg 1938. március 12-én elfoglalta Ausztriát. 1938–1945 között Nagy-Bécsről beszélhetünk, ugyanis a város határait kiterjesztették. Nagy-Bécs, amelyhez most már Alsó-Ausztria is hozzátartozott, német tartomány lett. A szovjet csapatok 1945 áprilisában foglalták el Bécset, és a szövetségesek szeptemberben megszállási övezetekre osztották a várost és egész Ausztriát. A lakosság száma körülbelül 1,3 millióra esett vissza. Bécs újjáépítésének munkája 1945 és 1951 között Theodor Körner, 1951 és 1965 között Franz Jonas polgármesterek nevéhez kötődik, akiket később köztársasági elnökké is választottak. Az osztrák államszerződés 1955. május 15-i aláírásával a megszálló csapatokat kivonták az ország területéről, így Bécsből is. Ausztria tehát 1955 óta semleges állam, és Bécs fontos nemzetközi találkozók székhelye lett (Britannica Hungarica II. 1994) (3.9.11 ábra).

3.9.11 ábra: Nagy-Bécs (1938-as és 1954-es határok)

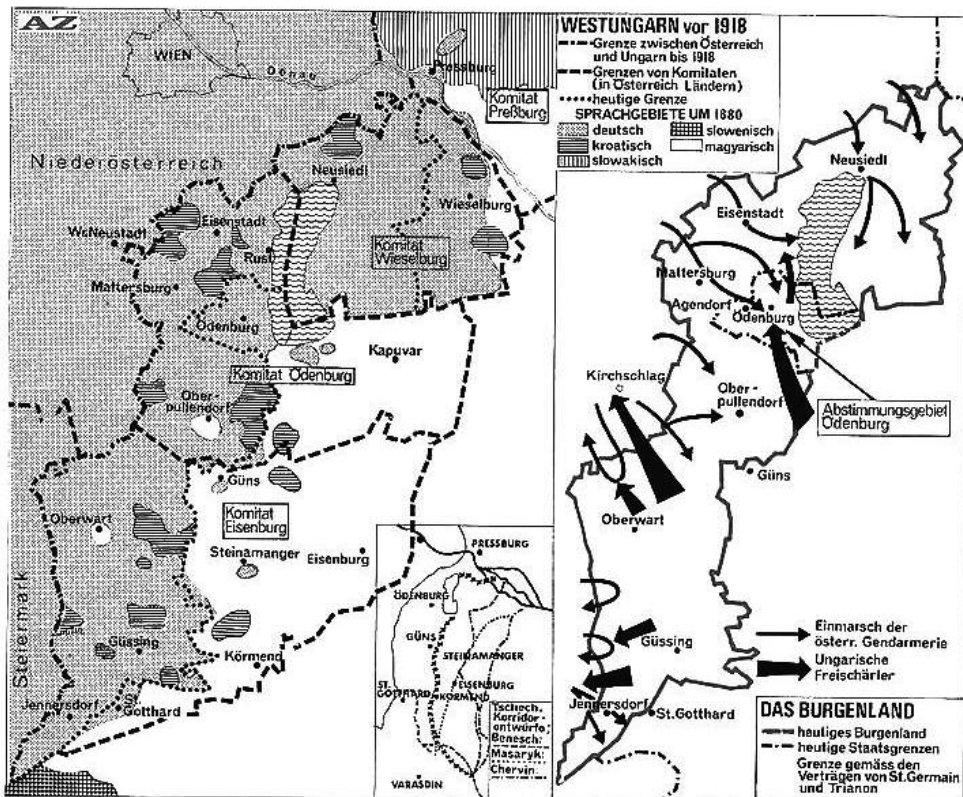

Forrás: Scheuch, 2008.

A 3965,46 km² területű *Burgenland* 7 kerületből és 2 városból (Eisenstadt és Rust) áll. Székhelye Eisenstadt (Kismarton) (vho.at 2015). Ausztria legkeletibb, lakosságszámát tekintve legkisebb szövetségi tartománya történelmileg és földrajzilag is nagyon speciális terület. Sok burgenlandiban az a téves kép él, hogy a tartomány mindig is Ausztriához vagy legalábbis a Habsburgok érdekszférájához tartozott. Valójában azonban három, külön-külön nagy hagyományú nyugat-magyarországi vármegye elcsatolt részéi alkotják a tartományt (Palkó 2011). Történetileg az 1919. szeptember 10-én Ausztria antanthatalmakkal Saint-Germainban aláírt békeszerződéséig érdemes visszanyúlni, amelynek értelmében Nyugat-Magyarország jelentős része – 4312 km² terület – és nagyszámú lakosa – 340 917 fő – Ausztriához került. Az első világháborút szintén vesztésként befejező Ausztria területgyarapodása Magyarország kárára sokakat felháborított. 1921. október 4-én a területen kikiáltották a rövid életű Lajtabánságot, amelynek célja az volt, hogy ne tudják átadni Őrvidéket az osztrákoknak. Október 11–12-én megindultak a magyar–osztrák tárgyalások olasz közvetítéssel Velencében, amelyben megegyeztek a soproni népszavazás kiírásában. A népszavazást 1921. december 12–14-ére tűzték ki, melynek eredményeképp Sopron és a környező települések Magyarország részei maradtak (Ignác 2013; ifj. Sarkady 2010). Ausztriához végül 3967 km² terület és 287 000 fő lakos került. Az új osztrák–magyar határ kiigazítása 1922. január 1-jén kezdődött, a végleges kitézése csak 1922. december 22-én fejeződött be, mely a magyar–osztrák határterületen nagyrészt megegyezett az etnikai határokkal. 1922. január 1-jén alakult meg hivatalosan Ausztria új, kilencedik tartománya. Az első tartományi elnök – Robert Davy – nevezte el Burgenlandnak, egyik magyaráztat szerint azért, mert minden magyar megye elnevezésében, ahonnan elszakítottak területet, szerepel a német „Burg” szó (Sopron = Ödenburg, Moson = Wiesenburg, Vas = Eisenburg) (Ignác, 2013). Mások szerint a legfiatalabb szövetségi tartomány azért kapta ezt az elnevezést, mert az osztrákok azt remélték, hogy kapnak vele egy sor egyéb várat és várost is. Egyes magyarok is szeretik őrségnek, őrvidéknek nevezni (Csihák 2015).

1921-től átmenetileg Bad Sauerbrunn (Savanyúkút) volt a tartomány központja, majd 1925. október 19-től Eisenstadt (Kismarton) lett, amely csupán 1981-ben kapta meg a tartományi székhely alkotmányossági rangját. 1938 és 1945 között Ausztria német megszállás alá került. Ez idő alatt Burgenland területét két részre osztotta fel a hitleri hatalom, egyik része Alsó-Ausztriához, másik része Stájerországhoz került. A II. világháború végeztével (1945-ben) Burgenland ismét önálló tartomány lett (Ignác 2013). „Különös ékszernek” számít Ausztria ezen szeglete a hegyes-völgyes osztrák tartományok között. Az osztrákokat a magyar „pusztára” emlékezteti, idegenforgalmi kínálataikban is a pusztai romantikát emelik ki: a síkságot, a gémeskutat, a Fertő nádasait, a Fertő-tavat mint Európa legnyugatibb „sztyeppeit”, a sajátos növényvilágot, a sík szántóföldi kultúrát. Lakossága túlnyomóan német nyelvű, bajor eredetű, magyarok főként kisebb községekben és két nagyobb településen, Oberpullendorfban (Felsőpulya) és Oberwartban (Felsőőr) élnek (Pethő–Szombathy 1989). Burgenland területének kialakulását a 3.9.12 ábra szemlélteti.

3.9.12 ábra: Burgenland, 1920

Forrás: Austria-Forum 2015.

Alsó-Ausztria (Niederösterreich) az ország legnagyobb területű tartománya. Ez Ausztria történelmi magterülete, itt és a szomszédos Felső-Ausztria területén feküdt az Osztrák Őrgrófság (Espolarte 2015). 976-ban került a bajor Babenberg család birtokába, s az Österreich (Keleti Birodalom) elnevezés is ekkor bukkant fel először. Az Alsó- és Felső-Ausztria közötti határfelosztás 1450-ben történt meg. Bár a tartomány hivatalos neve egészen 1918-ig Österreich unter der Enns („Enns alatti Ausztria”) volt, a köznyelv mégis Niederösterreichként (Alsó-Ausztria) emlegette (Britannica Hungarica I., 1994). A tartomány közigazgatási, törvénykezési és adóügyi vonatkozásában I. Miksa császár (1493–1519) nevét érdemes kiemelni, akinek körzetesítési intézkedésére a korábbiakban már utaltunk. Alsó-Ausztria tartomány szempontjából reformjai közé tartozott, hogy 1518 után az öt alsó-ausztriai örökös tartomány közös kormányzatot kapott, amely általános megelégedést keltett. I. Miksa halálával (1519) a habsburgi országok jogszerű birtokosainak, Károlynak és Ferdinándnak Spanyolországból való megérkeztéig e kormányzat képviselői tovább is hivatalban akartak maradni, ez ellen főleg Alsó-Ausztriában élénk ellenérzés támadt. A többi tartományokhoz hasonlóan a rendek itt is bizottságot választottak, mely új alkotmányt (Landesordnung) és új rendi kormányzatot alkotott, mely önhatalmúlag járt el. Egy másik jelentős fordulópont a tartomány közigazgatási rendszerében I. Ferenc József császár uralkodásának kezdete (1848), amellyel Alsó-Ausztria új politikai-

gazdasági korszakba lépett. A földbirtoknak a középkori terhektől való felszabadítása, a földesúri joghatóság megszüntetése, a politikai közigazgatás szervezetének folyamatos javulása, az alkotmányos állapotok s az alaptörvényileg biztosított jogok jellemezték ezt az időszakot (Mayer 1888). Az első világháborút követően Günd környékének egy részét Csehszlovákiához csatolták. Hivatalosan 1918 óta szövetségi tartomány. 1920-ban Bécs közigazgatásilag különvált tőle. Ausztria német megszállása, az Anschluss (1938–1945) idején a Reichsgau Niederdonau (Alsó-Duna Birodalmi Kerület) része lett. Bécs javára 1938-ban területeket engedett át, 1945-től ismét szövetségi tartomány lett, majd az 1954-es közigazgatási reform során elveszített területeinek nagy részét visszakapta (Britannica Hungarica I. 1994). Négy tájegységre szokás tagolni: délkeleten van a sűrűn lakott Industrieviertel; délnyugaton az Északi-Mészkő-Alpok vonulatai által uralt Mostviertel ('mustvidék'); északkeleten, a Dunától északra a dombos Weinviertel ('borvidék'); északnyugaton pedig a középhegységi jellegű Waldviertel ('erdővidék') (3.9.13 ábra). Alsó-Ausztria legmagasabb hegye a Schneeberg (2076 m). A tartomány székhelye 1986 óta Sankt Pölten. (Espolarte 2015). Alsó-Ausztria a Bécsi-medence kedvező földrajzi adottságaira és Bécs felvevőpiacára támaszkodva az ország éléskamrája (Probáld–Szabó 2014).

3.9.13. ábra: Alsó-Ausztria négy fő tájegysége

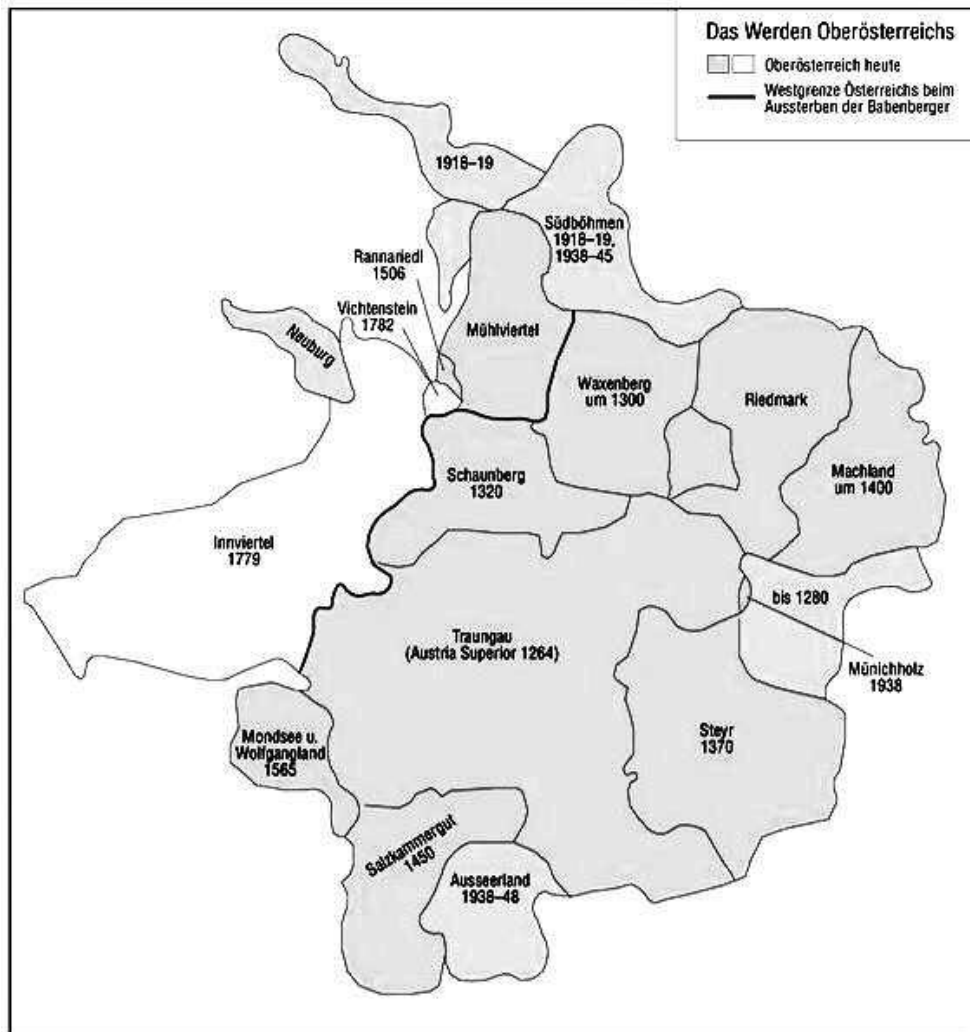
Forrás: <http://www.mostviertel.com/mostviertel/index.php?CID=2703>

Felső-Ausztria az ország északi részén, az osztrák Duna-völgy nyugati szakaszát, a Linzi-medencét, valamint a Salzach és az Inn völgyének alsó szakaszát foglalja magában. Északon a Cseh-masszívumhoz tartozó erdős Mühlviertel, nyugaton az Innviertel tájegysége tartozik hozzá. Déli részén, az Északi-Alpok mészkővonulatai (Dachstein, Totes Gebirge, Höllengebirge) között terül el a híres-szép Salzkammerguti-tóvidék (Traunsee, Attersee). A tartomány népsűrűsége másfélszerese az országos átlagnak. Gazdaságilag legfontosabb területe a Duna és a Mészkő-Alpok között található, dombvidéki jellegű Elő-Alpok, ahol a szántóföldi növénytermesztés mellett az ipar is összpontosul (Probáld–Szabó 2014). Területe 11 981,92 km², székhelye Linz (vho.at 2015).

A tartomány a rómaiak idejében az Innig terjedő Noricum provincia északnyugati része volt. Laureacum (Lorch) volt a legfontosabb katonai állomása, de jelentős szerepet játszott Lentia (Linz) és Ovilabae (Wels) is. A kereszténység már a IV. században kezdett itt terjedni; ekkor szenvedett Florianus, a tartomány védőszentje mártírhalált. A Nyugatrómai Birodalom bukása után Felső-Ausztriának is sokat kellett szenvednie. 1180-ban Barbarossa Frigyes az Enns fölött Ausztriát VIII. Ottokár styri határgrofnak adományozta, mikor pedig ennek fiúága kihalt, Felső-Ausztria a babenbergi hercegre, V. Lipótra szállt és Alsó-Ausztriával egyesítették. Az Inn-negyed azonban 1779-ig még Bajorországnál maradt (Pallas VII. 1894). Felső-Ausztriát 1450 körül választották el Alsó-Ausztriától, és 1490-ben Enns, Steyr és Wels után Linz lett a székhelye. 1918-ig Österreich ober der Enns („Ennsen túli Ausztria”) volt a hivatalos neve, de a köznyelvben Oberösterreich néven emlegették. Az Anschluss idején (1938–1945) a tartományból a Reichsgau Oberdonau (Feldunai Birodalmi Körzet) lett, amely területileg nagyobb volt, mint a korábbi Felső-Ausztria. A második világháborút követően több mint százezer menekült telepedett le Felső-Ausztriában. Bécs és Vorarlberg tartomány után az országban itt a legnagyobb a népsűrűség (Britannica Hungarica VI. 1994) (3.9.14 ábra).

Salzburg tartomány túlnyomórészt hegyvidék. Északi részét az Északi-Mészkő-Alpok vonulatai foglalják el, amelyek Salzburg környékén dombokká szelődülnek. Délebbre a Középső-Alpok hegyláncai, a Kitzbüheli-Alpok és az Alacsony-Tauern emelkednek. Délen a tartományt falként zárja le Ausztria legmagasabb hegysége, a Magas-Tauern. (Espolarte 2015). A tartomány múltja eltér a többi tartományétól: egyház-fejedelemségként működött, és csak a késői középkorban vált jogilag egységes területté, de már korán jelentős birtokokat mondhatott magáénak (Palkó 2011). A Salzburgi Püspökséget Sz. Rupertus wormszi püspök alapította 700 körül, amely 798-ra érsekségre emelkedett és egyházi fennhatósága kiterjedt Alsó- és Felső-Ausztriára, Stájerországra, Észak-Tirolra és Bajorország keleti részére. A 13. századtól Salzburg érsekei egyházi fejedelmek voltak, 1802-ig, amikor az érsekséget szekularizálták és mint Salzburg hercegséget kárpótlásul Ferdinánd toszkánai nagyherceg kapta. 1805-ben a pozsonyi béke értelmében Ausztria megkapta a tartományt az elvesztett Tirolért, 1809 és 1814 között pedig Bajorországhoz tartozott (Révai Nagy Lexikona XVI. 1935). Az 1814. évi párizsi békeszerződés és az 1815-ös Bécsi Kongresszus után Salzburg újra Ausztria része lett, külön tartománnyá 1850-ben vált (Ausztria Kalauz, 2015) (3.9.15 ábra).

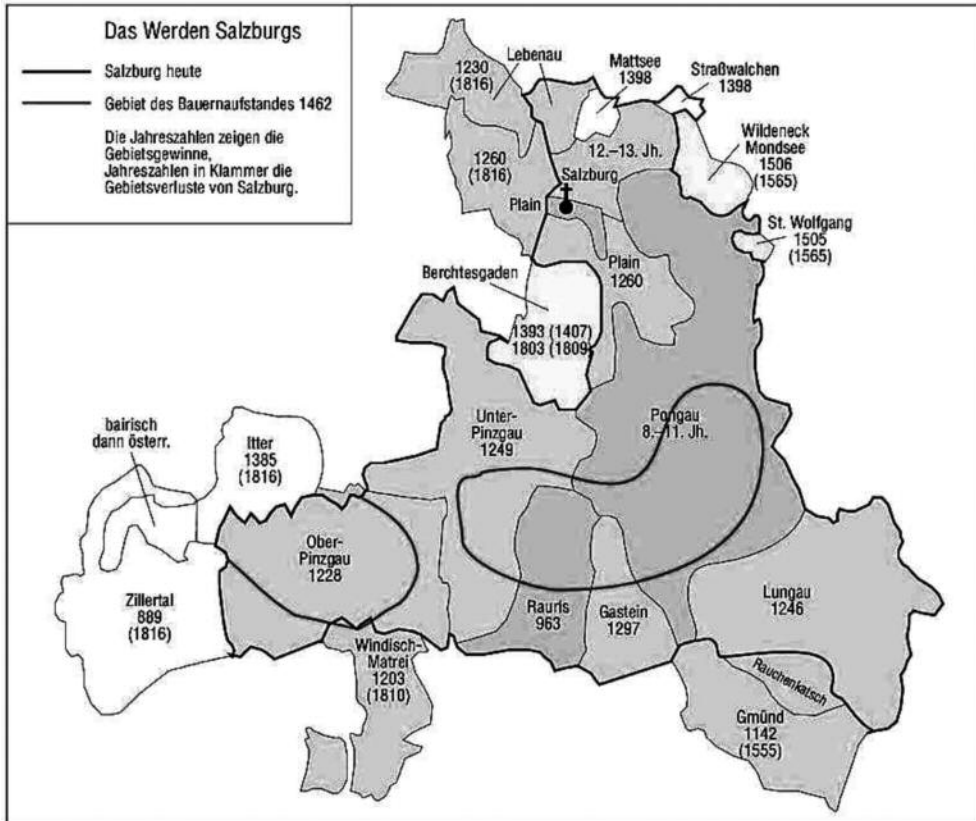
3.9.14 ábra: Felső-Ausztria kialakulása

Forrás: Scheuch 2008.

Az Ausztria délkeleti részén található *Stájerország* belső részét az Alpok központi, kristályos kőzetekből álló vonulatainak északi oldala és az északi mészkőhegységek egy része foglalja el. A kelet felé lealacsonyodó láncok között a Mura és a Mürz fokozatosan kiszélesedő völgyei a termékeny Grazi-medencébe ereszkednek le, amely az ország egyik legfejlettebb, sokoldalú agrárkörzete. Jelenlegi székhelye a Közép-Mura mentén fekvő Graz, amely Ausztria második legnépesebb városa. (Probáld–Szabó 2014) 16 388 km²-es területével a második legnagyobb osztrák tartomány. Területileg három fő részre osztható: Felső-Stájerország, Nyugat-Stájerország és Kelet-Stájerország (vho.at 2015).

3.9.15 ábra: Salzburg tartomány kialakulása

Forrás: Scheuch 2008.

Az eredetileg a Bajor Hercegség és Karintia területéből leválasztott örgrófságot uraik Steier nevű központjukból kormányozták a 11–12. századtól. Erről a központról ered a terület elnevezése. Az örgrófságot 1180-ban emelte hercegséggé I. (Barbarossa) Frigyes császár (1152–1190). A terület az 1186-ban megkötött és 1192-ben életbe lépett georgenburgi örökösödési szerződéssel került az osztrák hercegek birtokába, és 1282-ben a Habsburgoké lett (Vajnági 2009). 1379-ben III. Albert és III. Lipót a Habsburg-birtokokat egymás között felosztották. Stájerországot (Steier), Hallstadot és Ischlt Ausztriához csatolták. Viszont növekedett a tartomány területe azáltal, hogy Cilley Ulrik fiúgyermek nélkül hunyt el, és III. Frigyes Cillit és környékét Stájerországhoz csatolta. 1487 és 1491 között Észak-Stájerország egy része magyar kézen volt (Pallas XV. 1897). Miksa uralkodása (1493–1519) Stájerország történetére is nagy jelentőségű volt. Nemcsak a pénzügyek terén, hanem a közigazgatás minden más ágában mélyreható változásokat hozott. Megteremtette azon alapokat, melyeken az idők folyamán a hivatalnokállam fejlődött (Mayer 1890). 1525-ben a tartomány északi részét parasztlázadás dúlta, majd 1529-től 1532-ig a törökök pusztították (Pallas XV. 1897). 1564-ben I. Ferdinánd fia, Károly főherceg örökölte Stájerországot (Krajnával és Karintiával együtt). 1619-ben a terület végleg egyesült a többi osztrák örökös tartománnyal. A napóleoni háborúk alatt többször (1797, 1800, 1805,

1809) vonultak át rajta francia seregek. Az 1867. évi kiegyezés után Stájerország belső politikai életét szlovén nemzetiiségi mozgalmak zavarták meg, az első világháború után a saint-germaini békeszerződés értelmében déli részét, amelyet már az összeomlás után szerb csapatok szálltak meg, elszakították Ausztriától és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták (Révai Nagy Lexikona XVII. 1935). Stájerország ekkortól osztrák szövetségi tartomány, leszámítva az 1938–1945 közötti időszakot, amikor Ausztria Németországhoz csatolásának idején a terület nagy részéből birodalmi körzetet (Reichsgau) alakítottak ki (Britannica Hungarica VI. 1994) (3.9.16 ábra).

3.9.16 ábra: Stájerország kialakulása

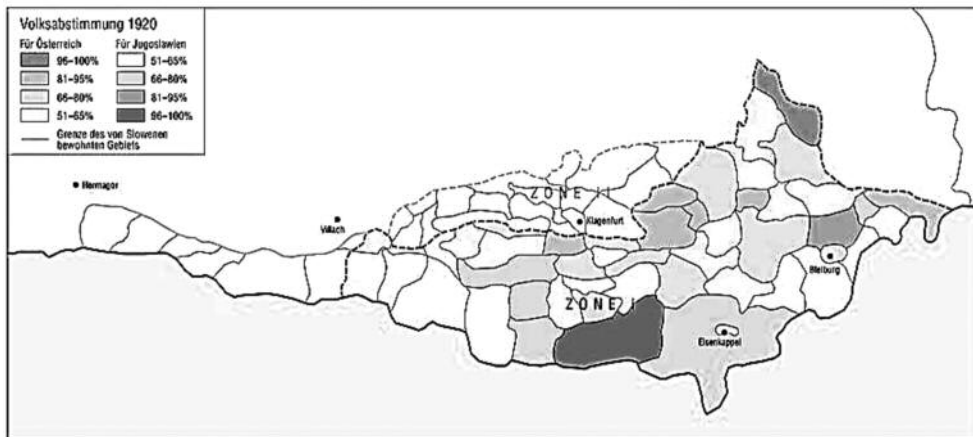

A hegyvidékeiről és tavairól nevezetes *Karintia* Ausztria legdélebben fekvő tartománya. Területe 9535,97 km², fővárosa Klagenfurt (vho.at 2015). Karintiára jellemző egy élő, úgynevezett honvédő (Abwehrkampf) kultusz. Korábbi kétnyelvű, német–szlovén régióként, a nacionalista időkben a két nemzetiségi csoport vetélkedése adja azokat a törésvonalakat, melyek mentén a személyes és általános történelem koncepciói alakulnak (Mattl–Rásky 1999).

A hatodik század második felében Karantaniának nevezett tartományban, valamint a vele szomszédos területeken szlovének, vendek telepedtek le, akik eleinte az avarok uralma alatt álltak, de később a szláv birodalomhoz tartoztak. Hogy az avarok újabb támadásaitól megvédhesse magát, Boruth herceg a nyolcadik században Tasziló bajor hercegtől kért segítséget, akinek bukása után (788) Nagy Károly a területet a frank birodalomhoz csatolta. A 843. évi verduni szerződésben Bajorországgal együtt Karintia is Német Lajosra, halála után pedig annak fiára, Karlmannra szállt. A 10. században Karintia a bajor herceg uralma alá került, 976-ban pedig II. Ottó császár I. Henriknek ajándékozta. Halála után (989) a tartomány különböző házakból származó hercegekre szállt, akik közül azonban egyiküknek sem sikerült hosszabb ideig birtokában tartani. 1276-ban Karintia a német birodalom része lett, 1286-ban Meinhard tiroli gróf kapta hűbérbe. Amikor 1335-ben a tiroli grófok kihaltak, az utolsó gróf lánya, Maultasch Margit Tirolt kapta meg, Karintiát pedig Bajor Lajos Ausztria és Stájerország Habsburg-házi hercegeinek adta, azóta Karintia Ausztria része. A területet Alsó- és Felső-Karintiára osztották, amelyek közül az utóbbi Franciaország illír tartományaihoz került, 1813-ban azonban ismét elfoglalták és három évvel később mint klagenfurti és villachi kerületet az illír királyság laibachi kormányzóságához csatolták. 1849 óta külön koronataromány (Pallas X. 1895). 1880-as adatok szerint Karintia déli részén a szlovének létszáma 84 673 volt, amely 1910-re 65 661-re csökkent, miközben az összlakosságé nőtt. Szlovén megítélés szerint ezt a népességfogyást nem lehet természetes asszimilációnak tekinteni, hanem az erőszakos nyomás következményeként kell felfogni (Szilágyi 1998). Az első világháborút követően (1919) Karintiában szlovén csapatok megkísérelték megszerezni a tartományt, s két szakaszban szabályos ütközetekre került sor. 1919 áprilisában elfoglalták a tartomány fővárosát, Klagenfurtot. Ennek nyomán Karintiában népszavazást tartottak (3.9.17 ábra). 1920 októberében a tartományi fővárostól délre kijelölt „A” övezetben a szlovének többségben voltak, 60%-uk mégis az Ausztriánál maradásra szavazott.⁴ E népszavazási győzelem feleslegessé tette a tartományi fővárostól északra kijelölt kisebb, „B” övezetben megrendezendő népszavazást, ahol egyébként a szlovének kisebbségben voltak. A probléma ekkor ugyan megoldódott, de a karintiai német lakosság érzelmei még a második világháború után is kisebbségellenesek maradtak (Németh 2012). A német ajkú karintiaiak közös emlékezete a népszavazás napját a szlovének feletti győzelemként ünnepli, miközben Ausztria többi tartományában a népszavazás dátuma semmit nem jelent (Mattl–Rásky 1999).

4 Ebben közrejátszottak az autonómiaigérek és a hadkötelezettség-nélküliség, amely sok asszonyt az Ausztria melletti szavazásra ösztönzött (Németh 2012). Mindezekon túl, sokan abban reménykedtek, hogy osztrák fennhatóság alatt jobban meg tudják őrizni szlovén identitásukat, mint az ortodox szerbek irányítása alá került Jugoszláviában. Viszont nem így történt, másfél hónappal a népszavazás után a tartományi kormányzat az osztrák parlamentben bejelentette a szlovének germanizálásának szándékát (Szilágyi 1998).

3.9.17 ábra: Karintiai népszavazás, 1920

Forrás: Scheuch 2008.

Már a st.-germaini kisebbségvédelmi szerződésben Ausztria kénytelen volt kötelezettséget vállalni arra, hogy biztosítsa a kisebbségek számára az anyanyelvi oktatást. Bár az 1937-es iskolatörvény lehetővé tette a kétnyelvű oktatást, a német nacionalizmus időszakában ennek érvényesítéséről szó sem lehetett. 1938 után megszűntek a kisebbségi egyházi iskolák. Az 1955-ös államszerződés a szlovének és horvátok számára lehetővé tette három tartományban – köztük Karintiában is – a kisebbségi oktatást elemi iskolai szinten, valamint korlátozott mértékben középfokon. Karintiában 1990-ben már öt kétnyelvű magánóvoda működött, és léteztek/léteznek olyan önkormányzati óvodák is, ahol folyik szlovén oktatás. A Karintiai Kisebbségi Iskolatörvény szlovén területeken kötelezővé teszi a kétnyelvű oktatást. A diákoknak beiratkozásnál jelezniük kell erre vonatkozó igényüket. 1957-ben megalakult Klagenfurtban a Szlovén Szövetségi Gimnázium, ahol évi 450 diák tanulhat kizárólag szlovén nyelven. 1990-től ugyanitt nyílt meg a kétnyelvű kereskedelmi szakközépiskola. A klagenfurti Szövetségi Pedagógiai Főiskolán képeznek tanítókat szlovén és kétnyelvű osztályok számára (Sztók 2003).

Tirol Ausztria nyugati részén található Innsbruck székhellyel (vho.at 2015). Területének tengelye ma az Inn keskeny völgye, melyet észak és dél felől az Alpok láncai fognak közre, ezért népsűrűsége csak kétharmada az országos átlagnak (Probáld–Szabó, 2014).

A Tiroli Grófság területe a 11. század elejéig volt a Bajor Hercegség része. 1027-ben II. Konrád császár (1024–1039) választotta le a területet Brixen és Trient püspöke számára, akik közösen uralkodtak felette. A katonai és igazságszolgáltatási feladatok ellátását világi nemesekre, grófokra bízta, akik a 12. század végétől Tirolban levő székhelyükről kormányoztak. Innen kezdték őket tiroli grófoknak nevezni. Tirolt 1363-ban az osztrák hercegek örökölték meg, és innentől a grófság a Habsburg-család birtokai közé tartozott. A tartomány központja Meran, majd a 15. századtól Innsbruck volt (Vajnági 2009). 1500-ban visszakerült a tartományhoz a korábban Karintiához csatolt Pusterthal, 1803-ban Trient és Brixent is Tirolhoz csatolták. A pozsonyi béke 1805-ben Tirolt Bajorországnak engedte át, ami 1809-ben a Hofer András vezette néplázadást vonta maga után (Pallas XVI. 1897). Tirol ma is a Hofer András-történet rabja, akit a Habsburg-

párti tiroli partizánok vezetőjeként 1810-ben kivégeztek (Matti–Rásky 1999). A Hofer András vezette lázadás leverése után a schönbrunni béke Tirolt három részre osztotta. Dél-Tirolt Meran környékéig az Olasz Királysághoz, a Pusterthal keleti részét Illíriához, a többi részét pedig Bajorországhoz csatolták. 1814-ben minden rész visszakerült a Habsburgok birtokába (Pallas XVI. 1897). Újabb felosztásra az első világháború után került sor. Az 1919. szeptember 10-i saint-germaini békeszerződés 27. cikkének 2. pontja Tirol tartomány Brenneren túli részét – Dél-Tirolt – Olaszországhoz csatolta. Ezen döntés következtében a Monarchia egykori tartománya, Tirol három részre szakadt: egy északi részre, melynek „fővárosa” Innsbruck, egy keletire, melynek központja Lienz – mind Észak-Tirol, mind Kelet-Tirol Ausztriához tartozik, de elválasztja őket Salzburg, mely külön tartományi terület – és Dél-Tirolra, melyet az olasz parlament által 1920. szeptember 26-án meghozott törvény az olasz államterület integráns részévé nyilvánított (Gulyás 2006).

Dél-Tirol lakosságának 89%-a (215 352 fő) a német nemzethez tartozónak, míg a lakosság 2,9%-a (7054 fő) olasznak vallotta magát; a saint-germaini békeszerződés megkötésének évében, 1921-re a német nyelvűek aránya 76%-ra (193 000 fő) csökkent, míg az olaszajkú lakosság száma 10%-ra (27 000 fő) nőtt. Mussolini Olaszország lakosságának homogenizálása érdekében kisebbségi nyelveket korlátozó intézkedéseket hozott a közügyek, a helységnevek, a könyvkiadók és a média területén is, valamint folyamatosan zajlott a délolaszok Dél-Tirolba történő telepítése és a német nyelvű lakosság kitelepítése, aminek következtében az 1942-ig 74 ezer német nyelvű hagyta el a mai Dél-Tirol területét. A dél-tiroli német nyelvű kisebbség jogainak törvényben történő szabályozására először csak 1946. szeptember 5-én került sor, amikor Olaszország és Ausztria aláírták a Párizsi Szerződést. A Gruber-de Gasperi Egyezmény néven ismertté vált törvényi szabályozás különleges jogokat biztosított a német nyelvű lakosságnak az anyanyelven folyó oktatás, a német nyelv azonos jogállása, az egyenjogúság a hivatali munkákban, az akadémiai záróvizsgák elismerése stb. terén. 1948-ban az olasz állam létrehozott Trient központtal egy olasz többségű testületet Trient–Dél-Tirol néven (Trient és Bozen tartomány), és az olasz parlament az év februárjában megszavazta az erre a területre vonatkozó első autonómiastatútumot. Az önkormányzás az olasz többségű Trient tartomány kezében volt, Bozen tartománynak csak korlátozott önrendelkezés jutott, ezért a német nyelvű lakosság további asszimilációnak volt alávétve. 1961-re az olasz nyelvű lakosok aránya elérte a 34%-ot. 1960-ban komoly tárgyalások indultak el az olasz, az osztrák állam és a dél-tiroli német nyelvű kisebbség között, és az ENSZ közbenjárásával 1969-re megszületett az úgynevezett Csomagterv, amelyben a kilátásba helyezték új autonómiastatútumot (Ádám 2008). Az 1972-ben érvénybe lépett *második* autonómiastatútum Dél-Tirolra ruház át egy sor autonóm hatáskört, melyek törvényes rendezése a saját helyi parlament útján történik, gyakorlásukat pedig saját végrehajtó szerv látja el a hozzá tartozó közigazgatási struktúrával (Pan 2004). Létrejött Trient–Dél-Tirol autonóm régió, amely két tartományból, Trientből és Bozenből állt. Az 1972-es autonómiastatútum alapján mindkét tartomány saját autonómiával rendelkezett, a régiót pedig közösen kormányozták a saját tartományi gyűlésükből küldött személyeken keresztül, akik egyben a régió tanácsának is tagjai voltak. 1992-re a Csomagterv összes követelését teljesítette az olasz kormány, Ausztria azonban továbbra is fenntartja magának a védőszerep jogát, ha bármilyen atrocitás érné Dél-Tirol autonómiáját. Az új autonómiastatútum reformja 2001 februárjában lépett érvénybe. Ez főleg az egyes tartományok autonómiakompetenciájára hatott pozitív módon. A 2001-ben tartott népszámlálás szerint 64% (296 461 fő) német nyelvű, 25%

A leghosszabb ideig tartó folyamat e tartomány kialakulása volt (3.9.19 ábra), uralmáért különböző egyházi és világi hatalmasságok vetélkedtek (Palkó 2011). A tartomány főként vétel útján jutott Ausztriához. 1363-ban megvásárolták a Habsburgok Neuenburgot, 1375-ben Feldkirch grófságot, 1394-ben Bludenzet és Monatvont, 1451-ben Bregenzet és 1765-ben a hohenemsi grófok férfiágának kihalása után elfoglalták Hohenemset. Vorarlberget 1782-ben Tirolhoz csatolták. A pozsonyi béke rövid időre Bajorországnak juttatta, de 1814-ben ismét Ausztriához került (Pallas XVII. 1897). 1918-ig Tirollal együtt kormányozták, ezt követően vált független tartománnyá. 1919-ben az alemann eredetű és a svájci némethez hasonló dialektust beszélő népesség népszavazáson fejezte ki Svájchoz való csatlakozásának szándékát, amit azonban sem a svájci, sem a győztes antanthatalmak nem támogattak (Britannica Hungarica XVIII. 1994). Vorarlberg tartomány a polgárjogok, valamint – svájci hatásra – a politikai föderalizmus gazdag hagyományára tekint vissza. A vorarlbergi tartománytudat különlegessége jelentős részben az alemann nyelvjárásban gyökerezik (Csernus 2007). Vorarlberg tartomány kialakulását a 3.9.19 ábra mutatja.

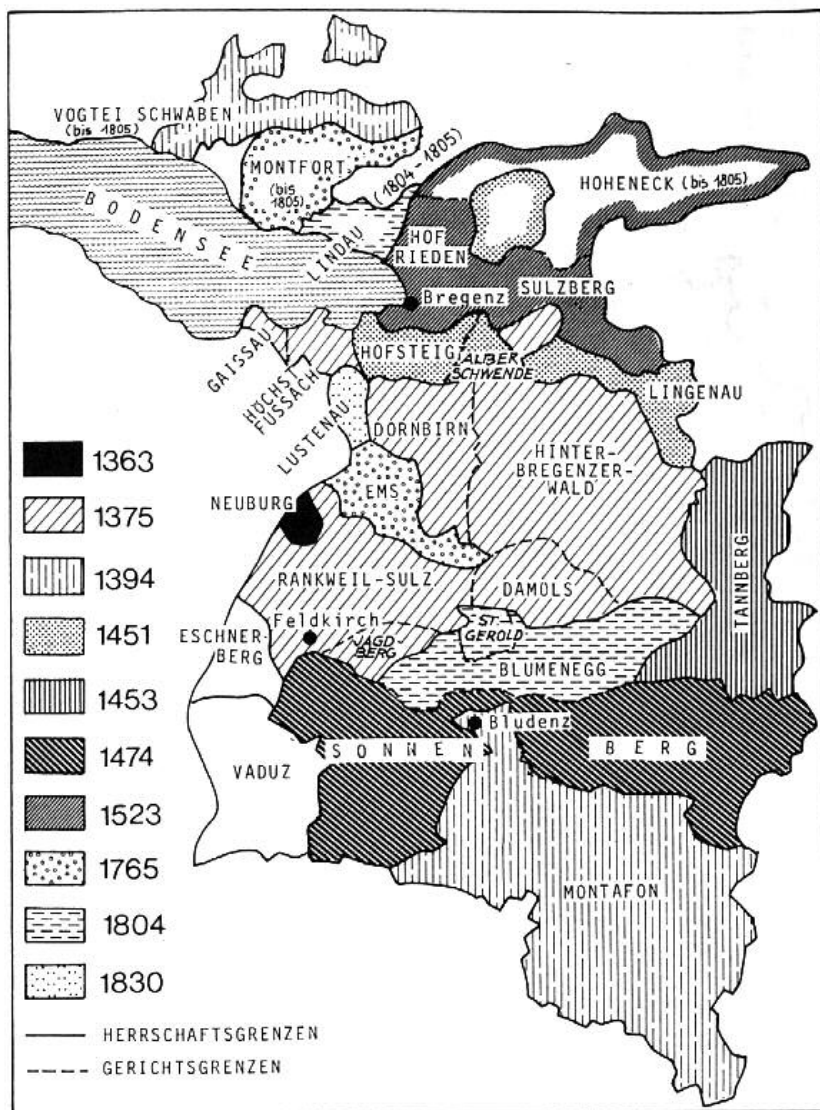
Térfelosztás a közoktatásban – a földrajzoktatás térszemlélete Ausztriában

Mielőtt a földrajzi ismeretek oktatásának ausztriai rendszerét és szemléletét mélyebben megvizsgálánk, szükséges áttekinteni Ausztria közigazgatási rendszerének három szintjét. Az első szint (*Primarstufe*) az alsófokú oktatásnak felel meg: 6 és 10 éves kor között egy négyéves általános iskolát (Volksschule) vagy egy kiegészítő iskolát (Sonderschule) foglal magában. A második szint (*Sekundarstufe*) az alsó és felső középfokú oktatás. Az alsó középfokú oktatás 10 és 14 éves kor között négy évig tart – 5. és 8. iskolaév között. A felső középfokú oktatásban, 14 éves kor felett általános vagy szakirányú képzés választható. A harmadik szint (*Postsekundar/tertiär*) a felsőfokú oktatás, amelyet az érettségi vizsga, illetve egy szakérettségi sikeres letétele teszi lehetővé (Simonné 2011).

A földrajzi ismeretek oktatása fontos szerepet tölt be a közoktatási rendszerekben. Alapvető rendezőelve a tér. A környezet természeti, társadalmi és gazdasági jellemzőivel foglalkozik, kapcsolatot teremt a természet- és társadalomtudományok ismeretei között, továbbá a nemzettudat kialakításának egyik eszköze. A földrajz tanításának elsődleges célja, hogy ismereteket közvetítsen a tanulók számára a szűkebb és tágabb környezet természeti és társadalmi-gazdasági jellemzőiről. Erre a feladatra nem nélkülözhetők a térképek, hiszen segítségükkel be lehet mutatni egyes tájak földrajzi sajátosságait, a dolgok, jelenségek térbeli elterjedését, valamint azt, hogy az ott lakók mivel foglalkoznak (Tokaji, 2009). Az Európai Unió egyes tagállamaiban különböző ideig kötelező a földrajzoktatás. A legtöbb országban (Ausztria, Magyarország, Csehország, Dánia, Finnország, Németország, Írország, Olaszország, Lettország, Litvánia, Hollandia, Lengyelország, Portugália, Spanyolország és Svédország) általában 15–16 éves korig kötelező tantárgy a földrajz. Görögországban, Cipruson, Olaszországban, Szlovéniában és az Egyesült Királyságban 13–14 éves korig; Belgiumban, Máltán és Szlovákiában 10–12 éves korig; de Bulgáriában, Észtországban, Franciaországban, Lengyelországban és Romániában egészen az érettségiig (Simonné 2011). Az országban a földrajz Faßmann (2004) szerint egy jól felépített és intézményesített diszciplína. Ez az intézményesítési folyamat az

Osztrák–Magyar-Monarchia fővárosában, Bécsben kezdődött, a 19. század közepén. 1851-ben Friedrich Simonyt nevezték ki Közép-Európa harmadik legrégebbi (Berlin és Göttingen után) földrajzi karának vezetőjévé a Bécsi Egyetemen. Továbbá, 1856-ban megalakult az Osztrák Földrajzi Társaság, amelynek jelentős szerepe volt a földrajzi kutatások intézményesítésében és a geográfiai tudás terjesztésében. Napjainkra a földrajztudomány intézményrendszere és témakörei Ausztriában is jelentős átalakuláson mentek keresztül a kezdetekhez képest (Faßmann 2004).

3.9.19 ábra: Vorarlberg tartomány kialakulása

Ausztriában az alap- és középfokú oktatási és képzési rendszer a „Bundesministerium für Bildung und Frauen” (röviden: BMBF) minisztérium irányítása alá tartozik, amelynek az ország valamennyi tartományában működik szolgáltató helye. A felsőoktatás a „Bundesministerium für Wissenschaft, Forschung und Wirtschaft” minisztérium (röviden: BMWFW) irányítása alá tartozik. Jelenleg Ausztriában öt helyen, Salzburgban, Bécsben, Grazban, Innsbruckban és Klagenfurtban található meg az egyetemek képzési kínálatában a geográfia és gazdaság szak (Geographie und Wirtschaftskunde), előbbi kettő alapszakon (BA), míg utóbbi három mesterszakon (MA) is képez geográfusokat. (BMWFW, 2015). Ausztriában az egyetemeken kívül is működnek földrajzi kutatásokkal foglalkozó intézmények, szervezetek. Közülük érdemes kiemelni az Osztrák Tudományos Akadémia Városi- és Regionális Kutatóintézetét és a Regionális Tervezés Osztrák Intézetét (ÖIR) (Faßmann 2004).

Az alapfokú oktatásban és az alsó középfokú oktatásban 2000-ben, a felső középfokú oktatásban 2004-ben változtatták meg a kerettanterveket Ausztriában, amelyek nagyobb tanári szabadságot adtak és az előírásokat egyszerűsítették. Alapfokon, a négyéves általános iskolában (Volksschule) 3. és 4. osztályban (8–10 éves korban) a „Sachunterricht” tantárgy keretein belül foglalkoznak először térbeli és időbeli tájékozódással. A 3. osztályban ismerkedési és tájékozódási feladatok a közvetlen környezetben, táj- és településtípusok felismerése, megfigyelése, lerajzolása; térbeli tájékozódás (égtájak, iránytű használata); vázlatok és térképek ismerete, készítése és tájékozódási segédeszközként való felhasználása kap szerepet. A 4. osztályban a tanulók az adott szövetségi tartománnyal ismerkednek meg térképek segítségével. Az alsó középfokon, az 5–8. iskolaévben földrajzoktatás a „Földrajz és gazdaságtudomány” (Geographie und Wirtschaftskunde) tantárgy keretén belül heti 1–2 órában történik. Az 5. osztályban az első öt-tíz órában foglalkoznak térképészeti témákkal földgömb, térképek és fotók segítségével, megtanulják a térképtípusokat, térképjeleket, domborzatábrázolást, térkép- és atlaszhasználatot és információszerezést térképek segítségével. A minisztérium ajánlása szerint az 5. és 6. osztály oktatási anyagában a Föld különböző szempontok (természetföldrajzi, tájökölógiai, népesedési stb.) szerinti felosztási lehetőségei, valamint a korlátozottan rendelkezésre álló erőforrásokból eredő konfliktusok szerepelnek, majd a fókusz áttevődik Európára. A kontinens természeti, kulturális, politikai és gazdasági szempontú áttekintése szintén az oktatás e szintjén történik. A 7. osztályban a minisztérium iránymutatása alapján a földrajzoktatásnak Ausztriára kell összpontosítania. Ekkor javasolt tárgyalni az ország geopolitikai helyzetének átalakulását, természetföldrajzából eredő lehetőségeket és kockázatokat, valamint gazdasági és demográfiai változásait. A 8. osztály témaköreit célszerű a korábbi évek során tanult összefoglalásaként kezelni, rávilágítva a lokális, regionális és a globális szintű folyamatok közötti kapcsolatokra, konfliktusokra, kitérve a globalizációból fakadó lehetőségek és veszélyek tárgyalására, valamint a különböző politikai és gazdasági rendszerek összehasonlítására, kiemelve a városok, városrégiók és gazdasági központi szerepét és környezeti problémáit. A felső középfokon (14 éves kor felett) heti egy-két órában folytatódik az földrajzi ismeretek oktatása a „Földrajz és gazdaságtudomány” (Geographie und Wirtschaftskunde) tantárgy keretében. A szakirányú képzést nyújtó iskolatípusokban különböző óraszámokban és különböző tantárgyi megnevezéssel elsősorban a gazdaságtanhoz kapcsolódóan tanulnak földrajzot a diákok.

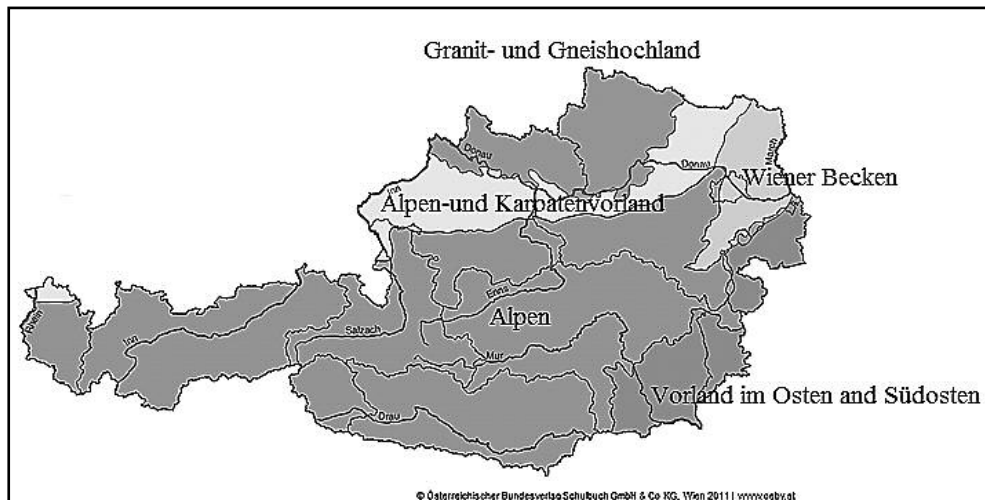
Az oktatási rendszer harmadik szintje a felsőfokú oktatás, amelyet érettségi vizsgának kell megelőznie. Ausztriában egységes érettségi vizsga nincs, minden iskolában

eltérő nehézségű lehet. Három kötelező tantárgyból (német, matematika és egy idegen nyelv) és egy választott tantárgyból kell írásban vizsgázni, de lehetőség van ez utóbbi helyett kisebb dolgozat írására is egy választott témában. A szóbeli vizsgához tartozó tantárgyak számát az egyes iskolák határozzák meg. Ennek része lehet választható tantárgyként a „Földrajz és gazdaságtudomány” (Geographie und Wirtschaftskunde). A vizsga során nem kerülnek elő térképészeti alapismeretek, itt már csak a térképolvasás és helyismeret játszik szerepet (Simonné 2011; BMBF 2015).

Ausztriában a minisztérium által javasolt tankönyvek közül választhatnak az iskolák. A tankönyveket és egyéb taneszközöket a tanulók és tanítók a „tankönyvakció” keretén belül egy meghatározott tankönyvlistáról választhatják ki, amely a 2011/2012-es tanévben 95 euró/fő támogatást jelentett (Zoncsich 2013). Az alsó középfokú oktatásban bőséges (évfolyamonként 10–14 db), míg felső középfokon kisebb (5–6 db) a földrajz-könyvek kínálata. Nagyobb tankönyvkiadók kiadványai a legkedveltebbek, mint például ÖBV (Osztrák Szövetségi Tankönyvkiadó), Ed. Hölzel, Veritas, Westermann Wien, Jugend und Volks. Ezek közül egyedül az Ed. Hölzel cég ad ki többféle tankönyvet párhuzamosan egyféle iskolatípuson belül. 2000-től az új tanterveknek megfelelően változott a tankönyvek felépítése, minden könyv kiegészült tanulási feladattal (pl. topográfiai keresési feladatokkal), kérdéssel, utalásokkal stb. Egyes könyvek pedig összefoglalások és megjegyzések mellett didaktikai játékokat is tartalmaznak (Simonné 2011).

A fent említett Osztrák Szövetségi Tankönyvkiadó online oktatási anyagokat is megjelentet, támogatva ezzel a földrajzi ismeretek bővítését is. Az egyik ilyen oktatási segédanyag Ausztria nagytájjait a következő térképen látható módon ábrázolja (3.9.20 ábra).

3.9.20 ábra: Ausztria nagytájjait az Osztrák Szövetségi Tankönyvkiadó anyaga alapján

Österreichischer Bundesverlag Schulbuch GmbH & Co. KG, Wien 2011.

Ahogy a fenti ábra mutatja, az ÖBV Ausztrián belül öt nagytájat különböztet meg, főként természetföldrajzi egységek szerint: gránitfennsík, Alpok- és Kárpátok előtere, Alpok, Bécsi-medence, valamint keleti- és délkeleti előtér.

Ugyanezen tankönyvkiadó egy másik oktatási anyagában a természeti tájakat összekapcsolja az ország centrumterületeivel, és ez alapján nyolc egységet különböztet meg:

1. Rajna völgye
2. Inn völgye (Innsbruck)
3. Salzburgi centrumtárség
4. Felső-ausztriai centrumtárség
5. Alsó-ausztriai centrumtárség
6. Bécs és a Bécsi-medence
7. Karintiai centrumtárség
8. Graz és a Mura–Mürz völgye

A fentiekén túl három kategóriát alakít ki, amelyekkel az ország kisebb egységeit is megjeleníti a térképen. A sűrűn lakott centrumtárségeken (pl. Bécs, Graz, Linz, Innsbruck) kívül ábrázolja azok külső, ritkábban lakott területeit (pl. Bruck and der Leitha, Korneuburg, Freistadt), valamint a kisvárosi központokat (pl. Leoben, Bruck an der Mur, Bludenz) is. Az oktatási anyag célja, hogy a tanulók a megadott egységekhez tartozó sorszámokat a térkép megfelelő helyére írják (3.9.21 ábra).

3.9.21 ábra: Ausztria centrumtárségei az Osztrák Szövetségi Tankönyvkiadó anyaga alapján

1 Rheintal	5 Niederösterreichischer Zentralraum
2 Inntal (um Innsbruck)	6 Wien und Wiener Becken
3 Salzburger Zentralraum	7 Kärntner Zentralraum
4 Oberösterreichischer Zentralraum	8 Graz und Mur-Mürz-Furche

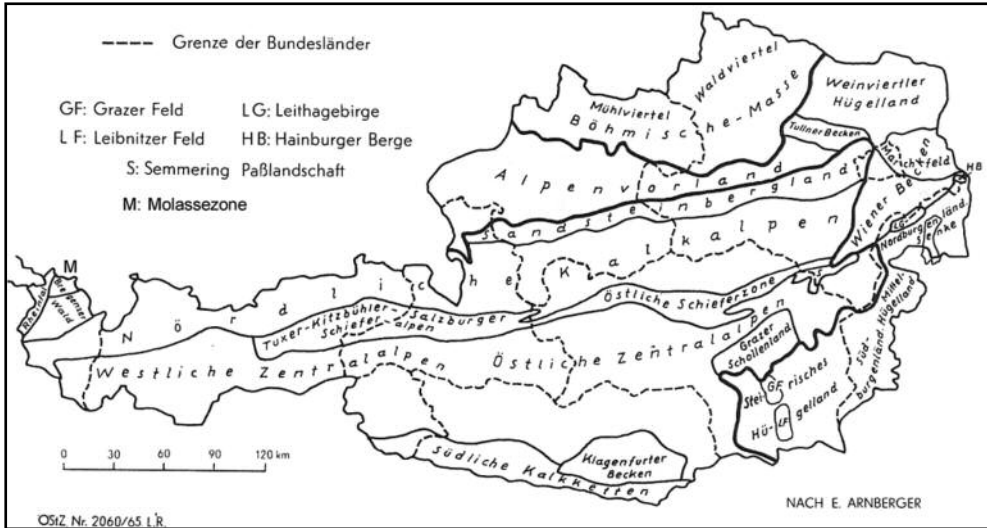
© Österreichischer Bundesverlag Schulbuch GmbH & Co KG, Wien 2011 | www.obv.at

Österreichischer Bundesverlag Schulbuch GmbH & Co. KG, Wien 2011.

Az Osztrák Szövetségi Tankönyvkiadó oktatási anyagain kívül egyes iskolák is közlétesnek online segédanyagokat a földrajzot tanulók számára. Egyik ilyen példa a feldkirchi

gimnázium, amely Ausztriát főként természetföldrajzi szempontok szerint osztotta fel, bár lényegesen részletesebben, mint ahogyan tette azt az Osztrák Szövetségi Tankönyvkiadó, mindössze öt nagytáj megnevezésével. A feldkirchi gimnázium anyagának térképén az egyes tájegységeket elsősorban geológiai szempontból osztották fel, így az Alpokat is több részre bontva, valamint megnevezve egyebek között olyan képződményeket is, mint a cseh masszívum, a Tulln-medence, vagy a Lajta-hegység (3.9.22 ábra).

3.9.22 ábra Ausztria nagytájai a feldkirchi gimnázium oktatási anyagából

Forrás: Gymnasium Feldkirch 2015.

A tankönyvek és online segédanyagok mellett nagyon fontos oktatási eszköz a *falitérkép* és az *atlasz*. A legnagyobb atlaszforgalmazók: 1861 óta Ed. Hölzel, 1885 óta Freytag & Berndt és 1995 óta a Westermann Wien. Különböző oktatási szinteknek készülnek atlaszok korosztály-specifikus térképekkel, de a költségkímélés miatt gyakran vonják össze a több évfolyamnak szánt atlaszt vagy két tantárgy anyagát (mint például földrajzi és történelmi atlasz), illetve létezik már angol nyelvű változat is a két tannyelvű iskoláknak (Simonné 2011). A 2011/2012-es tanévben a korábban már említett „tankönyvakió” keretén belül az alábbi atlaszok szerepeltek a tankönyvlistán, amelyről a tanítók és a tanulók választhattak:

3.9.3 táblázat: A 2011/2012-es tanévben a „tankönyvakció” keretén belül választható atlaszok Ausztriában

Atlasz címe	Kiadó	Oldalszám
Diercke Weltatlas Österreich	Westermann Verlag	227
Diercke Weltatlas Österreich fächerübergreifend (interdisziplinär)	Westermann Verlag	243
Großer Kozenn Atlas und Großer Kozenn Atlas mit Geschichte	Ed. Hölzel GmbH	207
Kozenn Schulatlas für Geographie und Wirtschaft und Kozenn Schulatlas mit Geschichte	Ed. Hölzel GmbH	183
Hölzel Atlas für die 5. bis 8. Schulstufe	Ed. Hölzel GmbH	175
Hölzel-Kombiatlas für Geographie und Geschichte	Ed. Hölzel GmbH	207
Westermann Schulatlas – für Geographie	Westermann Verlag	155
Westermann Schulatlas – für Geographie und Geschichte	Westermann Verlag	187
ÖBV-Freytag & Berndt Schulatlas mit Kartenheft Wien, Niederösterreich und Burgenland	Österreichischer Bundesverlag Schulbuch Verlag & Co. KG	166

Forrás: Zoncsich 2013 alapján, saját szerkesztés.

3.9.4 táblázat: A 2011/2012-es tanévben a „tankönyvakció” keretén belül választható atlaszok tartalmi összehasonlítása

	Gazdasági térképek Közép-Európához	Népességelosztás	Népsűrűség	Népességváltozás	Centrumok és perifériák	GDP/GNP
Diercke Weltatlas Österreich	✓	✓	✓	✓	✓	GDP
Diercke Weltatlas Österreich fächerübergreifend (interdisziplinär)	✓	✓	✓	✓		
Großer Kozenn Atlas		✓	✓	✓	✓	
Kozenn Atlas mit Geschichte	✓	✓	✓	✓		
Kozenn Schulatlas für Geographie und Wirtschaft und Kozenn Schulatlas mit Geschichte	✓	✓	✓	✓		
Hölzel Atlas für die 5. bis 8. Schulstufe	✓	✓	✓	✓		
Hölzel-Kombiatlas für Geographie und Geschichte	✓	✓	✓	✓		
Westermann Schulatlas – für Geographie						
Westermann Schulatlas – für Geographie und Geschichte	✓	✓	✓	✓		GNP
ÖBV-Freytag & Berndt Schulatlas mit Kartenheft Wien, Niederösterreich und Burgenland			✓	✓		

Forrás: Zoncsich, 2013 alapján saját szerkesztés.

A fenti listában is szereplő földrajzi atlaszok közül négyet választottunk ki részletesebb áttekintésre (3.9.5 táblázat).

3.9.5 táblázat: Néhány kiválasztott iskolai földrajzatlás felépítése

Atlasz címe	Westermann Schulatlas für Geographie ⁵	Westermann – Diercke Weltatlas Österreich ⁶	Ed. Hölzel – Kozenn Schulatlas für Geographie und Wirtschaft ⁷	ÖBV – Freytag & Berndt Schulatlas Online ⁸
Szerkezeti felépítés	1. Bevezetés 2. Bécs-térképek 3. Ausztria-térképek 4. Európa térképek 5. Európán kívüli kontinensek térképei 6. Világtérképek	1. Bevezetés 2. Ausztria-térképek 3. Európa-térképek 4. Európán kívüli kontinensek térképei 8. Világtérképek 9. Tematikus térképek (pl. felszíni formák, vegetáció, klíma stb.)	1. A naprendszer bolygói 2. Világtérképek 3. Ausztria-térképek 6. Európa-térképek 7. Európán kívüli kontinensek térképei	1. Ausztria-térképek 2. Európa-térképek 3. Európán kívüli kontinensek térképei 4. Világtérképek
Fókusz	Bővülő terek	Bővülő terek	Szűkülő majd bővülő terek	Bővülő terek

Források: lásd: lábjegyzetben.

A fentiekben kiválasztott és megvizsgált földrajzi atlaszok mindegyikéről elmondható, hogy a lokális terektől a globális világig minden térszintre vonatkozóan közölnek térképeket. A területi fókuszuk azonban eltérő. A Westermann, valamint az ÖBV–Freytag & Berndt atlaszforgalmazók egyértelműen a saját ország megismerését tartják elsődlegesnek, így Ausztriára és a fővárosra vonatkozó térképes ismeretek közlésével kezdődnek az atlaszok, majd a területi szintek Európa, végül a más kontinensek irányába bővülnek. Ettől a szempontrendszerrel különbözik az Ed. Hölzel-féle atlasz, amely a naprendszer felől a világtérképek felé szűkíti a teret, majd egy jelentős léptékugrással Ausztriától egyre jobban kiterjeszti a látókört Európára és az azon kívüli kontinensekre. Talán ez utóbbi szempontrendszer könnyebben okozhat zavart és kevésbé lehet követhető az atlaszt használók (főként általános iskolás tanulók) számára, mint az egyirányú (fokozatosan táguló, vagy szűkülő) teret alkalmazó megközelítés.

Ausztria földrajzi nagytérségéhez való viszonya

Azt, hogy az ország mely nagytérség részének gondolja magát, kiválóan szemlélteti az Ed. Hölzel tankönyvkiadó jelenleg is megrendelhető, Meridiane című tankönyv- és munkafüzet-sorozatának 6. kötete, amely a 6. osztályos tanulók számára készült. Ez a tankönyv Európa regionális felosztási módjai közül a tanulóknak kettőt mutat be. Az egyik Halecki (1985) szemléletét tükrözi, amely Ausztriát Nyugat-Közép-Európa részeként definiálja, Svájjal és Nyugat-Németországgal együtt. Közép-Európa másik része, Kelet-Közép-Európa pedig Magyarországot, Csehszlovákiát, Kelet-Németországot és Lengyelországot foglalta magában.

5 Westermann Schulatlas für Geographie, 2015 <http://www.dorner-verlag.at/artikel/370-342041/Westermann-Schulatlas>

6 Westermann – Diercke Weltatlas Österreich, 2015 <http://www.westermann.at/artikel/370-342122/Diercke-Weltatlas-Oesterreich>

7 Ed. Hölzel – Kozenn Schulatlas für Geographie und Wirtschaft, 2015 <http://www.kozenn.at/129.html>

8 ÖBV-freytag & Berndt Schulatlas Online, 2015 http://www.schulatlas.com/Oesterreich/Interaktiver_Atlas

A tankönyvben szereplő másik regionális felosztás Jordan (2005) nevéhez fűződik, aki lényegesen kevesebb kategóriát alakított ki, nagyobb terekben gondolkodott. Az Ausztriát is magában foglaló Közép-Európához sorolja a német nyelvterületeken kívül a Visegrádi Négyek országait, Szlovéniát, Horvátországot és a Balti-államokat is (3.9.23 ábra). A tankönyv egyik megközelítés mellett sem foglal állást, a diákokat inkább vitára ösztönzi e kérdést illetően.

3.9.23 ábra: Ed. Hölzel (2015) – Európa regionális felosztása a Meridiane 6. című tankönyvben

Jordan, 2005 felosztása

Halecki, 1985 felosztása

Forrás: Ed. Hölzel, Meridiane 6, 2015.

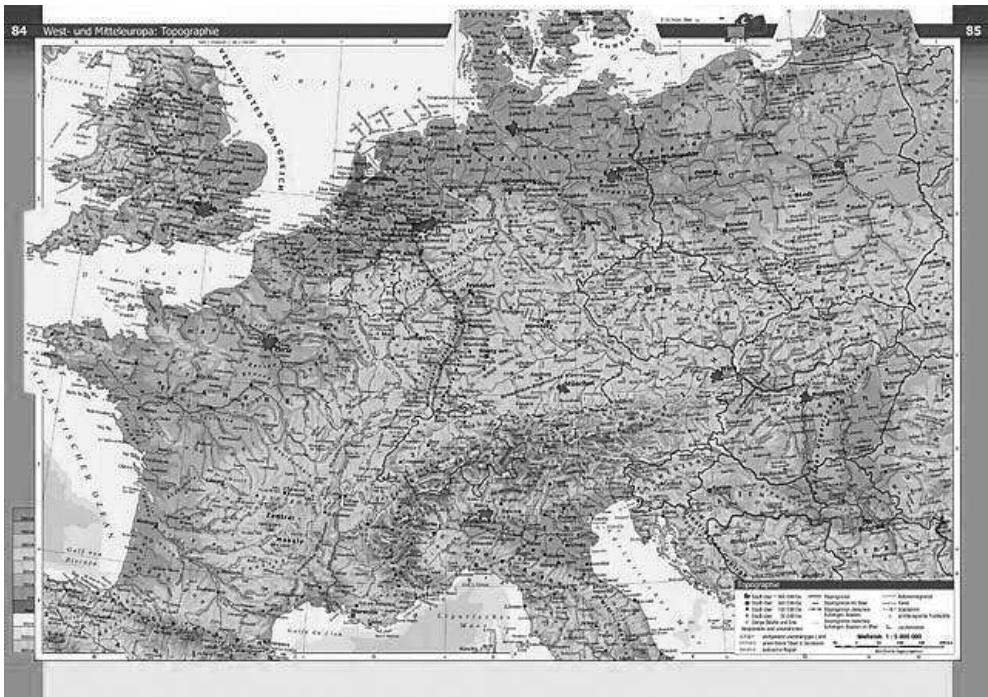
Érdeemes azt is megvizsgálni, hogy a fenti atlaszforgalmazó milyen szemléletet követett földrajzi atlaszájának összeállításakor, mely nagytérség részeként határozta meg Ausztriát. A következő ábra egyértelműen rámutat arra, hogy e tekintetben nem különül el élesen Nyugat-Európa és Közép-Európa, nem tudjuk, hol húzódhat a kettő közötti képzeletbeli határ, ugyanis a szerkesztő együtt ábrázolja „West- und Mitteleuropa” (Nyugat-és Közép-Európa) címmel, Ausztria tehát ennek az összevont térkategóriának a részét képezi, amely megközelítőleg Lengyelország, Szlovákia, Magyarország és Szerbia keleti országhatáráig terjed (3.9.24 ábra).

Hölzel (2015) atlaszájának fenti térképét összevethetjük a másik jelentős tankönyv- és atlaszkiadó, a Westermann (2015) munkájával. Az összehasonlítás érdekessége abban rejlik, hogy az Ausztriát is magában foglaló nagytérségről csaknem teljesen ugyanolyan térképet láthatunk ebben az atlaszban is, viszont egészen más megnevezéssel. Ez esetben „Mittleres Europa”, azaz Középső-Európa néven jelenik meg, amelybe éppúgy beletartozik Nagy-Britannia, Franciaország és a Benelux-államok, mint Magyarország, vagy Szerbia (3.9.25 ábra).

Összességében elmondható, hogy az Ausztriában használt, általunk vizsgált földrajzi tankönyvek és atlaszok kivétel nélkül Közép-Európa részeként kezelik az országot, függetlenül attól, hogy milyen kiterjedésben gondolkodnak erről a nagytérségről. Több esetben (pl. Westermann–Diercke Weltatlas Österreich; ed. Hölzel–Kozenn Schulatlas für Geographie und Wirtschaft) az Alpok országainak (Alpenländer) tagjaként mutatják be, Dél-

Németországgal, Svájcjal, Észak-Olaszországgal és Szlovéniával együtt. Az ország önmaga pozicionálásában tehát a feldolgozott szakirodalmak alapján közép-európai alpesi országgént definiálja magát, s az oktatásban is ezt követi. Ausztria Közép-Európához való viszonyát Luif (2012) írása történetileg követi végig az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as felbomlásától napjainkig. A szerző az ország „közép-európaiságát” az Osztrák Külügyminisztérium szavaival támasztja alá, amely szerint „Közép-Európa Ausztriát és szomszédait, Szlovákiát, Szlovéniát, Csehországot és Magyarországot tartalmazza, valamint Lengyelországot mint „kulturális szomszédot”. A Közép-Európa fogalom nem csak ezen országok földrajzi közelségére utal, hanem sokkal inkább a mélyen gyökerező történelmi és kulturális kapcsolatokra is, amelyek ezt a régiót összekötik” (Austrian Foreign Ministry 2012).

3.9.24 ábra: West- und Mitteleuropa (Nyugat-és Közép-Európa) – (Hölzel, 2015)

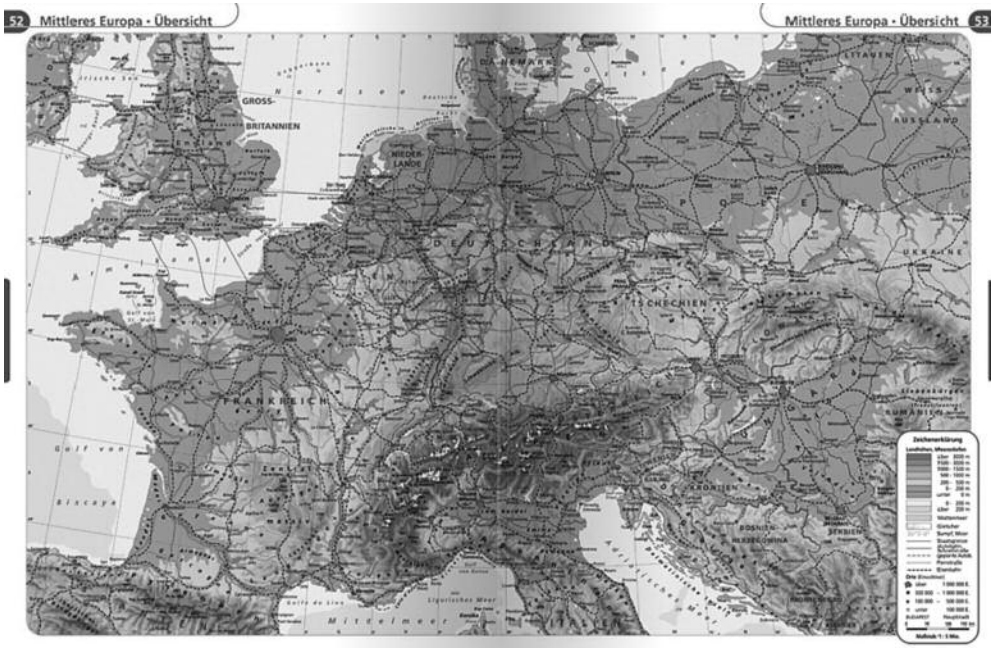

Forrás: Ed. Hölzel–Kozenn Schulatlas für Geographie und Wirtschaft 2015.

Ausztria szomszédjaihoz való viszonyát a 2000-es évek elején több kutatás is vizsgálta. Ezek a kutatások arra a következtetésre jutottak, hogy az osztrák emberek kedvelték a svájciakat, a magyarokat és az olaszokat, és kevésbé tartották szimpatikusnak a németeket, szlovéneket és a horvátokat. Az osztrák attitűdök a szlovákok és a csehek irányába nem voltak túlságosan barátságosak, de a lengyelek felé is inkább negatív véleménnyel voltak. A későbbi elemzések aztán kimutatták, hogy az osztrákok véleménye több információt szerevezve Szlovákiáról és Lengyelországról javult, míg a nagyobb mennyiségű információ sem változtatta meg az osztrákok negatív attitűdjét Csehországgal szemben, és pozitív viszonyulását Magyarországra felé. Az osztrák határtérségek lakóinak attitűdjei a 2000-es évek eleji állapotokhoz képest 2012-re a határok megnyitásával jelentősen megváltoztak. Ekkor

ugyanis már a szlovák határ mellett élő alsó-ausztriai lakosság többsége (58%-a) pozitívan értékelte a határnyitást, ami 19 százalékpontos növekedést jelent a 2001. évihez viszonyítva. Az alsó-ausztriai lakosság azonban tartott a bűncselekmények számának emelkedésétől. Félelmük nem is volt alaptalan, hiszen hivatalos adatok szerint egyértelműen emelkedtek a nem osztrák nemzetiségűek által elkövetett bűncselekmények a vasfüggöny 1989-es lebontása, valamint az EU 2004-es bővítése után is (Luif 2012).

3.9.25 ábra: Mittleres Europa (Középső-Európa) (Westermann, 2015)

Forrás: Westermann Schulatlas für Geographie 2015.

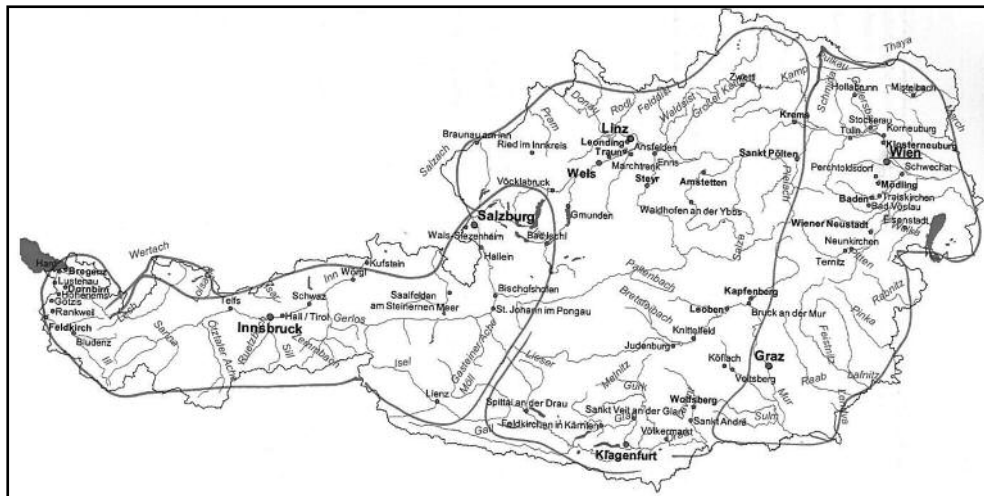
Ausztria térfelosztása az osztrák egyetemi hallgatók mentális térképein

Kérdőíves vizsgálatunk részeként Burgenland és Felső-Ausztria tartományok székhelyén, Eisenstadt és Linz városában kérdeztünk meg összesen 112 egyetemi hallgatót (ebből 57 eisenstadti, 55 linzi) – egyebek mellett – saját országuk belső felosztásáról, valamint kérdőívünkben két kérdés vonatkozott arra, hogyan viszonyulnak az országukon belüli téregységekhez. Ezek az egységek az első esetben tájegységeket, a másodikban pedig közigazgatási egységeket jelentettek.

A hallgatók feladata az volt, hogy egy általunk előre elkészített ország térképen jelöljék be az Ausztriát alkotó téregységeket, elsősorban földrajzi, történeti, etnikai szempontból. Az egyetemisták megoldásai viszonylag könnyen tipizálhatók. Az első típus Ausztriát három részre osztotta. Ez a felosztás csaknem hasonlít az ország három szövetségi nagyrégiójához (lásd az Ausztria NUTS-rendszere című 3.9.2 táblázatot), amely Ost-, Süd- és Westösterreich (Kelet-, Dél-, és Nyugat-Ausztria) egységeket külö-

nít el. A hallgató viszont a felső-ausztriai térséget inkább a déli stájer és karintiai egységhez, nem pedig a nyugati Salzburg, Tirol és Vorarlberg térségéhez tartozónak érzi (3.9.26 ábra).

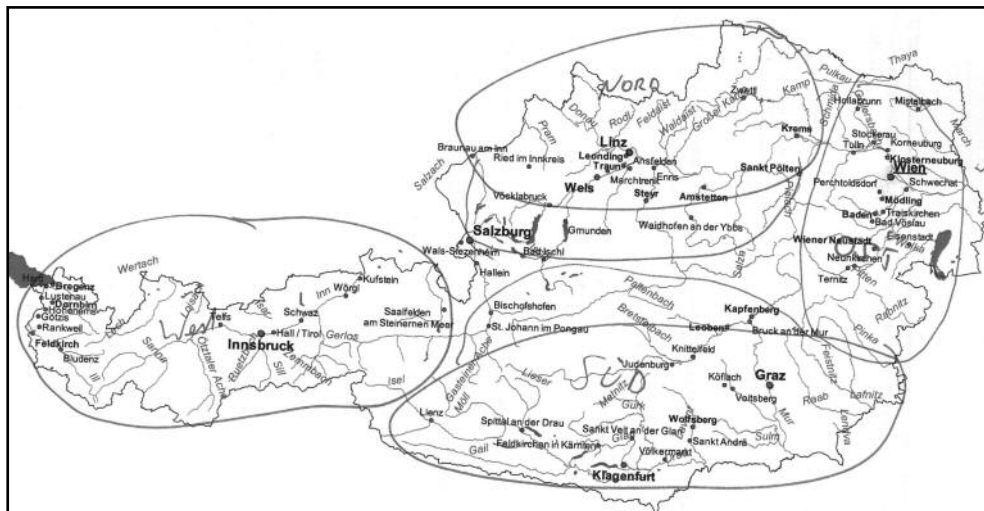
3.9.26 ábra: Ausztria mentális térképe hármás felosztás szerint

Forrás: Kérdőívek 2014.

A következő típus az égtájak szerinti felosztás, amely egyértelműen Nyugat-, Kelet-, Észak-, és Dél-Ausztria egységében gondolkodik (3.9.27 ábra).

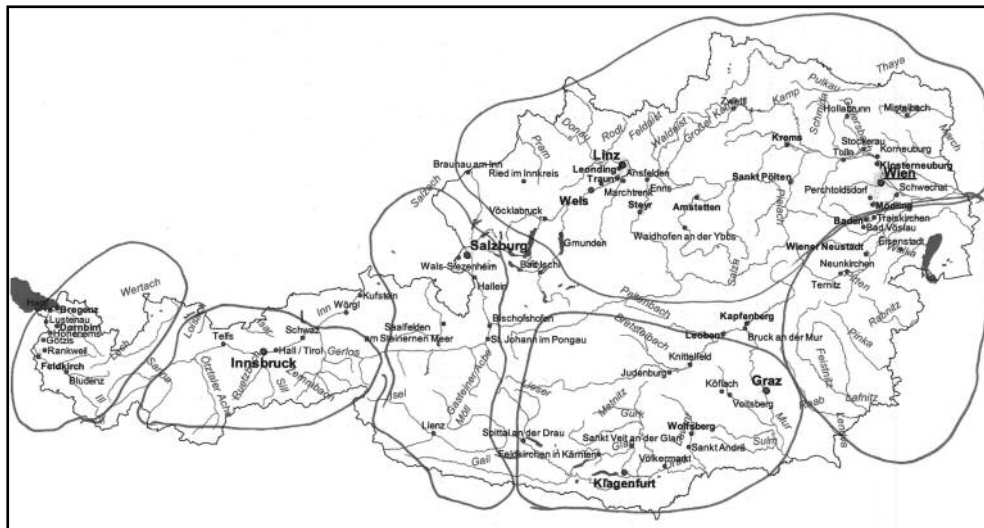
3.9.27 ábra: Ausztria égtájak szerinti felosztása

Forrás: Kérdőívek 2014.

A következő felosztás meglehetősen egyedinek számít a kérdőívek között. A hallgató nagyobb, vélhetően kulturálisan és tájképileg összetartozó egységeket határolt le az országon belül. A burgenlandi síksági rurális tér határozottan elkülönül a főváros terétől, de a hegyvidéki déli tartományok kultúrájától, táji jellemzőitől is elválik. A Salzburgtól délre, megközelítőleg Tirol határáig meghúzott térségben a Magas-Tauern hegység határozza meg a táj képét és az ott élők életvitelét. Tirol és Vorarlberg tartományok ebben a szemléletben jól láthatóan külön egységet alkotnak, ahogyan a korábbiakban már utaltunk rá, történeti fejlődésük során is eltérő hatások érték őket, így kulturálisan is különböznek (3.9.28 ábra).

3.9.28 ábra: Ausztria felosztása táji, kulturális és történeti jellemzők alapján

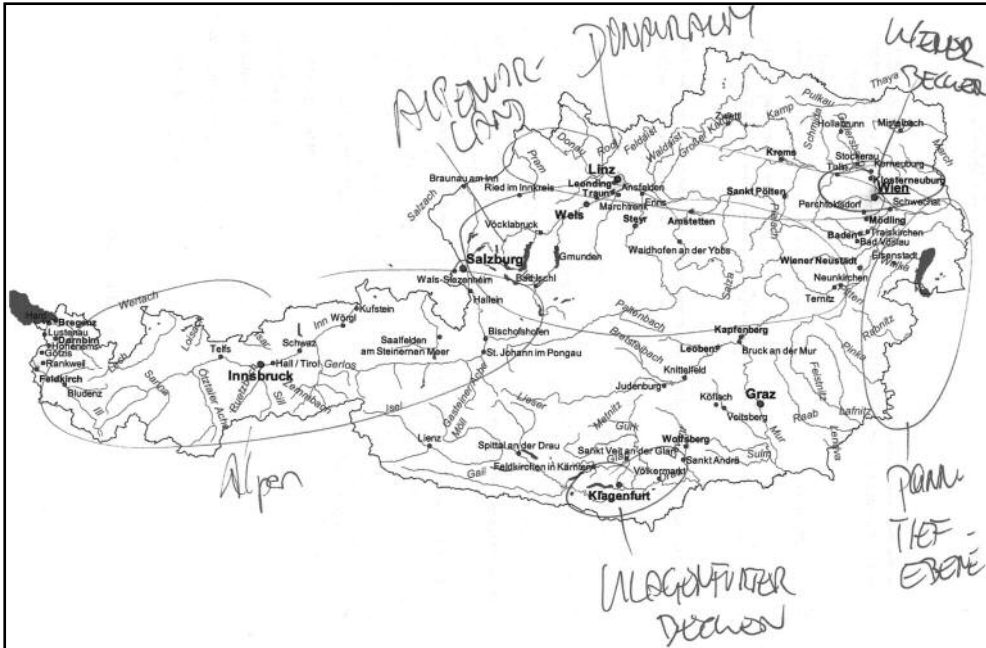

Forrás: Kérdőívek 2014.

A következő felosztáson az iskolai oktatási anyagokban is igen gyakran megjelenő földrajzi nagytájak köszönnek vissza (Bécsi-medence, Alpok és annak előtere, Klagenfurti-medence), kiegészülve a kérdőívben általunk is többször használt térkategóriákkal (Duna-térség, Pannon-medence). Kérdéses, hogy a térképen akkor is megjelentek volna ez utóbbi fogalmak, ha a korábbi kérdéseinkben nem használtuk volna őket (3.9.29 ábra).

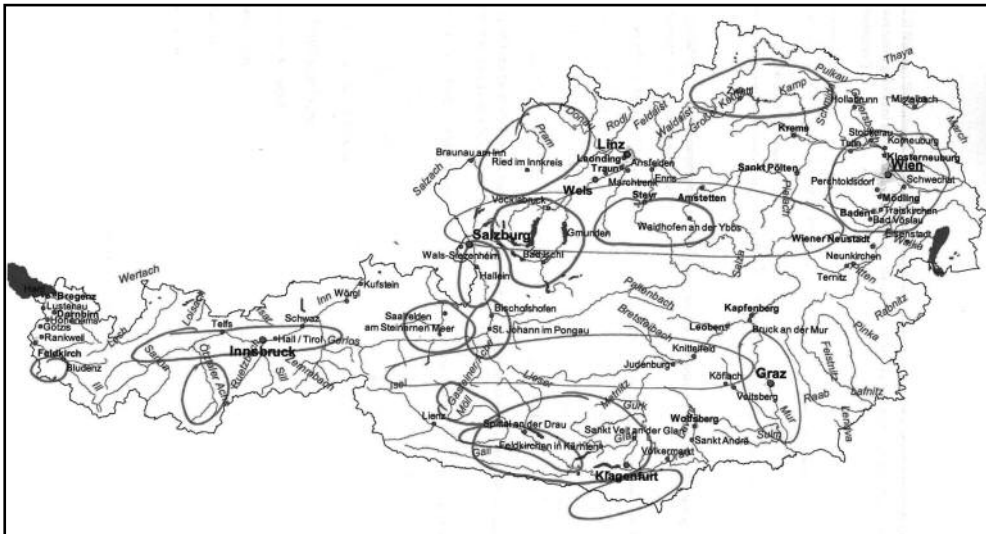
Voltak olyan megoldások, amelyek az országon belül egészen kis részeket határoltak le. Ezek sok esetben a tartományi fővárosokhoz, kisebb-nagyobb városi központokhoz kapcsolódtak, de gyakran kiegészültek folyóvölgyekkel, vagy hegyvonalatokkal. A következő ábrán egy ilyen „elaprózott” felosztás látható. Önálló egységként jelenik meg a főváros és környéke, Graz és a Mura völgye, Innsbruck az Inn völgyével, Salzburg tartományi székhely, valamint olyan kisebb városi központok, mint Zwettl és környéke, vagy Hallein (3.9.30 ábra).

3.9.29 ábra: Ausztria nagytájak szerinti felosztása

Forrás: Kérdőívek 2014.

3.9.30 ábra: Ausztria központjai folyóvölgyi kistéjakkal

Forrás: Kérdőívek 2014.

Ahogy a korábbiakban már említettük, a kérdőíves felmérés az egyetemi hallgatók országon belüli térpreferenciáit is vizsgálta. A kérdőív kitöltőit arra kértük, nevezzenek

meg három tájegységet, majd pedig három tartományt Ausztriában, ahol leginkább szeretnének élni, s hármát, ahol legkevésbé. Összességében elmondható, hogy a tájegységek között gyakran tartományok is előfordultak, a két kategória elkülönítése többeknek nehézséget okozott. A következő táblázatban összefoglaltuk azokat a tájegységeket, amelyeket a 112 válaszadó közül legalább hárman megneveztek mint legkedveltebb vagy legkevésbé kedvelt térség (3.9.6 táblázat).

Mivel a válaszok a lekérdezés helye szerint jelentős különbségeket nem mutattak, így összevontan kezeljük őket. A táblázat alapján egyértelműen látható, hogy a főváros és az Alpok megosztja a hallgatókat, ugyanis mind a legkedveltebb, mind pedig a legkevésbé kedvelt tájegységek sorában az első helyre kerültek. Azonban nem csak ezek a térségek szerepelnek mindkét oldalon. Egyebek mellett a Pannon-medence, a Bécshez közeli, alsó-ausztriai Weinviertel, és a felső-ausztriai Mühlviertel szintén helyet kapott a pozitív és a negatív oldalon is. Összességében ezen válaszok alapján nem különíthetünk el egyértelműen az országon belül vonzó és legkevésbé vonzó tájegységeket, hiszen azok megítélése változó, nagymértékben az egyéni céloktól, szemlélettől, értékrendtől függnek.

3.9.6 táblázat: „Válassza ki azt a három tájegységet Ausztriában, ahol leginkább szeretne élni, s hármát, ahol legkevésbé, s rangsorolja őket!” kérdésre adott válaszok közül legalább három említést kapott tájegységek

Leginkább itt szeretne élni		Legkevésbé itt szeretne élni	
Válaszadók összesen	112	Válaszadók összesen	112
Bécs, Bécs környéke, Bécsi-erdő, Bécsi-térség, Bécsi-medence	29	Bécs, Bécs környéke, Bécsi-erdő, Bécsi-térség, Bécsi-medence	24
Alpok, Alpok régió(ja), térsége	26	Alpok, Alpok térsége	17
Duna-medence, Duna-térség	19	Pannon-medence	12
Pannon-medence	11	Mühlviertel	11
Salzkammergut	10	Waldviertel	11
Alpok előtere, Alpokalja	12	Alpok előtere, Alpokalja	4
Karintia, Karintiai-tóvidék	6	Kárpátok, Kárpátok térsége	4
Mühlviertel	6	Mostviertel	4
Felső-Ausztria tóvidéke	5	Weinviertel	4
Wachau	5	Duna-térség	3
Innviertel	4	Kárpátok előtere	3
Klagenfurt, Klagenfurti-medence	4		
Graz, Graz környéke, Grazi-medence	3		
Pannónia	3		
Weinviertel	3		

Forrás: Kérdőívek 2014.

A következő táblázat Ausztria tartományainak kedveltségét mutatja. A hallgatóknak három-három tartományt kellett megnevezniük, ahol leginkább, illetve legkevésbé szeretnének élni. Ezt a kérdést lényegesen kevesebb bizonytalansággal és csak nagyon csekély pontatlansággal válaszolták meg, vélhetően azért, mert míg a tájegységek kiterjedése sok esetben nehezen definiálható, addig a tartományok nevei, földrajzi elhelyezkedése és határai valamennyiük számára egyértelmű és ismert volt (3.9.7 táblázat).

3.9.7 táblázat: „Válassza ki azt a három tartományt, ahol leginkább szeretne élni, s hármat, ahol legkevésbé, s rangsorolja őket!” kérdésre adott válaszok a lekérdezés helye szerint

Leginkább				Legkevésbé			
Tartomány	Eisenstadt	Linz	Összesen	Tartomány	Eisenstadt	Linz	Összesen
<i>Válaszadók összesen</i>	57	55	112	<i>Válaszadók összesen</i>	57	55	112
Bécs	29	24	53	Vorarlberg	34	28	62
Salzburg	23	29	52	Burgenland	13	34	47
Felső-Ausztria	4	42	46	Karintia	15	23	38
Stájerország	21	15	36	Tirol	20	16	36
Alsó-Ausztria	24	8	32	Bécs	14	19	33
Burgenland	27	5	32	Felső-Ausztria	24	1	25
Karintia	8	16	24	Alsó-Ausztria	10	13	23
Tirol	10	12	22	Stájerország	5	11	16
Vorarlberg	3	0	3	Salzburg	2	2	4

Forrás: Kérdőívek 2014.

Ez utóbbi esetben – az előző kérdéssel ellentétben – nagy jelentősége volt a lekérdezés helyének. A táblázat alapján látható, hogy összességében Bécs, Salzburg, és Felső-Ausztria a három legkedveltebb tartomány, míg Vorarlberg, Burgenland és Karintia a legkevésbé kedveltek. Ezeket az eredményeket azonban érdemes az eisenstadti és a linzi „részpontok” alapján is áttekinteni. Felső-Ausztria magas népszerűségét a linzi válaszadóknak köszönheti, ugyanis 55-ből 42-en szeretnek (illetve, ha jelenleg nem ott élnek, akkor szeretnének) a tartományban élni. Burgenland esetében 57-ből csupán 27-en mondták ugyanezt saját tartományukról. Burgenland népszerűtlensége viszont nagymértékben a linzi válaszoknak köszönhető, hiszen 55-ből 34-en a legkevésbé szeretnének itt élni. A leginkább elutasított tartomány messzemenően Vorarlberg, ahol egyetlen linzi válaszadó sem szeretne élni, eisenstadtiak közül pedig mindössze hárman. Ezen túlmenően 34 eisenstadti és 28 linzi hallgató esetében Vorarlberg szerepel azon három tartomány között, ahol legkevésbé szívesen élnének.

Irodalom

- A Szlovák Köztársaság Alkotmánya. (2011): A Pro Civis polgári társulás fordítása.
- A Vajdaság Gazdaságfejlesztési Programja. (2007): Tartományi Végrehajtó Tanács, Újvidék.
- A Vajdasági AT fejletlen és kedvezőtlen fejlettségű községeinek mutatóit meghatározó kritériumokról szóló határozat. (2006) – Vajdasági AT Hivatalos lapja. 8.
- Ábrahám B. (2003): Szlovákok és szlovjások: a nemzet határai. *Limes*. (3.) 55–66.
- Abrudan, I., Bulgarean, S. (2014): *Bacalaureat 2015*. Geografie. Bucuresti (EdituraParalela 45.) 231.
- Ács Z. (szerk.) (1994): *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. AUKTOR Könyvkiadó, Budapest.
- Ádám B. (2008): Dél-tiroli autonómia és a székelyföldi magyar kisebbség autonómia törekvései. *Társadalom és Politika* 1–2.
- Ádám J. I. (2011): *A Kárpát-medencei Gazdasági Térség programja*. Nemzetgazdasági Minisztérium, Kárpát-medencei Térség Gazdaságfejlesztési Főosztály. <http://cescinet.eu/IV-muhely-eloadasok> Letöltés: 2012.04.10.
- Adamic, M. O. (szerk.) (2004): *Slovenia: a geographical overview*. Ljubljana, Association of the Geographical Societies of Slovenia.
- Agg Z., Nemes-Nagy, J. (2002): A politika térségi és helyi szintjei. In: Bernek Á. (szerk.): *A globális világ politikai földrajza*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 385–430.
- Ágoston V. (2000): Az erdélyi kettőstudat. *Provincia*, 1., 11.
- Alba M. de (2011): Social Representations of Urban Spaces: A Comment on Mental Maps of Paris. *Papers on Social Representations* 20. 29, 1–14.
- Anderson J., O'Dowd, L. (1999): Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. *Regional Studies* Vol. 33, No. 7. 593–604.
- ANON. (1918): A Magyar Földrajzi Társaság szózata a világ Földrajzi Társaságaihoz. *Földrajzi Közlemények*. XLVI. évf. 289–320.
- Arató E. (1975): A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Austria-Forum (2015): Atlas zur Geschichte Österreichs <http://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Geschichtsatlas> Letöltés: 2015.06.02.
- Austrian Foreign Ministry (2012): Central Europe – defining a European region <https://cms.bmeia.at/en/foreign-ministry/foreign-policy/europe/neighbourhood-policy/central-europe.html> Letöltés: 2015.06.15.
- Ausztria Kalauz (2015): Salzburg <http://www.ausztria.co/tartomany/salzburg> Letöltés: 2015.06.03.
- Babeți A. (1997): Cuvînt înainte: Europa Centrală – un concept cu geometrie variabilă. In: Babeți, A., Ungureanu, C. (ed.): *Europa Centrală: nevroze, dileme, utopii*. Polirom, Iași, 5–13.
- Babeți A., Ungureanu, C. (ed.) (1998): *Europa Centrală: memorie, paradis, apocalipse*. Polirom, Iași.
- Baciu L., Asandului, L., Iacobiță, A. (2009): Institutions and Values of Romanians – Comparative Analysis of Historical Regions. *Journal of the Faculty of Economics, University of Oradea*, 1., 246–251.
- Bajmóczy P., Csikos Cs. (1997): Európai országok népszerűsége egyetemi hallgatók körében. *Iskolakultúra* 6–7. 71–77.

- Bajtalan H. (2013): A regionalizáció folyamata Romániában: 1959–2013. *Erdélyi Társadalom*, 2., 67–84.
- Bakk M. (1995): *Törvény a személyi elvű önkormányzatokról*. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf498.pdf Letöltés 2010.04.10.
- Bakk M. (2004a): Az autonómia-tervek két szakasza Erdélyben 1989 után. *Magyar Kisebbség*, 1–2., 39–60.
- Bakk M. (2004b): Politikai vízió és szakmai érvelés. Válaszok az autonómiavitában megfogalmazott kritikára. *Magyar Kisebbség*, 3., 186–194.
- Bakk M. (2004c): Modellek peremén: az autonómia Erdélyben. *Élő Jászkunság*, 1., http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf510.pdf Letöltés: 2008.10.03.
- Bakk M. (2004d): Kerettörvény a régiókról (Tervezet); Törvény Székelyföld különleges jogállású régió létrehozásáról (Tervezet); Székelyföld különleges jogállású régió autonómiájának statútuma (Tervezet). *Magyar Kisebbség*, 1–2., 236–260.
- Bakk M. (2004e): *Kerettörvény a nemzeti közösségek személyi elvű önkormányzatáról*. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf504.pdf Letöltés: 2010.07.04.
- Balázs M., Ficsy Á., Lukács L., Monok I. (szerk.) (1990): *Erdély és Hódoltságí Jezsuita Missziók, I/1. 1609–1616. 1617–1625*. Szeged.
- Bali L. (2012): *A horvát–magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője*. Underground Kiadó. Budapest–Szepetnek.
- Ballagi K., Király P. (1878): *A Magyar Birodalom leírása, különös tekintettel az 1876. XXXII. törv. cikkekre*. Athenaeum, Budapest.
- Banai M., Lukács B. (2010): *The unity of the Carpathian Basin? (Why did it disappear? Can it be restored?)* Helikon Kiadó, Budapest. 67.
- Baranyi B. (szerk.) (2009): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs (A Kárpát-medence régiói; 11.)
- Baráth T. (1943): *Az országépítés filozófiája a Kárpátmedencében*. Nagy Jenő és Fia, Kolozsvár.
- Bárdi N. (1998): Az erdélyi kérdés mint közigazgatási probléma. *Magyar Kisebbség*, 1., 114–122.
- Bárdi N. (1999): A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940). In: Bárdi N. (szerk.): *Források és stratégiák*, Pro-Print, Csíkszereda, 29–113.
- Bárdi N. (2008a): A Romániához került erdélyi, bánsági, kelet-magyarországi magyarok (1918–1921). In: Bárdi N., Fedinec Cs., Szarka L. (szerk.) *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 30–35.
- Bárdi N. (2008b): A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája a két világháború között. In: Bárdi N., Fedinec Cs., Szarka L. (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 74–83.
- Bárdi N. (2008c): A romániai magyar kisebbség a két világháború között. In: Bárdi N., Fedinec Cs., Szarka L. (szerk.) *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 90–97.
- Barna R. C., Reianu, D. G. (2014): The Difficulties of Romanian Regionalisms. *Studia Europaea*, Nr. 8. https://www.academia.edu/8596616/The_difficulties_of_Romanian_regionalisms Letöltés: 2015.07.01.
- Barnovský M., Čarnogurský J., Fabian J., Ferenčuhová B., Kamenec I., Kováč D., Kukan E., Nič M., Pekník M., Poláčková Z., Škvarna D. (1996): Línie a osobnosti Zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí (A külpolitikai gondolkodás vonalai és személyiségei Szlovákiában a XIX. és XX. században). SFPA, Bratislava.
- Bartl J., Čičaj V., Kohútová M., Letz R., Segeš V., Škvarna D. (2003): *A szlovák történelem lexikona*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Pozsony.
- Basch A (1944): *The Danube basin and the German economic sphere*. Kegan Paul, London.
- Bassa L. (2006): Övezetek, régiók, körzetek Ukrajnában – Harmadik Magyar Földrajzi Konferencia, Konferencia. CD, MTA FKI, Budapest 16 p.

- Bátky Zs. (szerk.) (1915): Zsebatlasz. (Naptárral és statisztikai adatokkal az 1916. évre) Magyar Földrajzi Intézet R.-T., Budapest. 176
- Bátky Zs., Kogutowicz K. (szerk.) (1924): *Kogutowicz zsebatlasza az 1922. évre*. Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya, Budapest. Harmadik Kiadás.
- Bátky Zs., Kogutowicz K. (szerk.) (1924): *Kogutowicz zsebatlasza az 1923. évre*. Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya, Budapest. Harmadik Kiadás.
- Bél M. (1984): Hungáriából Magyarország felé. Szerk.: Tarnai Andor. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Benda K. (1994): Az 1568-as tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság. *Erdélyi Múzeum*, 56. kötet, <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00008/01benda.htm> Letöltés: 2015.01.05.
- Benedek J. (2008): Erdély változó társadalmi-gazdasági térszerkezete. *Comitatus*, 1–2., 49–58.
- Benedek J. (szerk.) (2011): Románia. Tér, gazdaság, társadalom. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion, Kolozsvár.
- Beneš E. (1992): „Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot!”. Ford.: Nagy Andrea. József Attila Tudományegyetem, Szeged.
- Berend T. I. (főszerk.), Ring É. (szerk.) (1986): *Helyünk Európában, I–II. (Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon)*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bernath M. (1994): *Habsburgii și incepturile formării națiunii române*. Editura Dacia, Cluj.
- Bibó I. (1986a): Az európai egyensúlyról és békéről. Vida I., Nagy E., ifj. Bibó I. (szerk.) Válogatott tanulmányok, 1935–1944. Magvető, Budapest. 295–635.
- Bibó I. (1986b): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Vida I., Nagy E., ifj. Bibó I. (szerk.) Válogatott tanulmányok, 1945–1949. Magvető, Budapest. 185–265.
- Bibó I. (1986c): A békeszerződés és a magyar demokrácia. Vida I., Nagy E., ifj. Bibó I. (szerk.) Válogatott tanulmányok, 1945–1949. Magvető, Budapest. 267–296.
- Billo K. (2011): *Kárpát-medencei gazdaságfejlesztési koncepció. Duna Stratégia*. Nemzetgazdasági Minisztérium, Kárpát-medencei Térség Gazdaságfejlesztési Főosztály.
- Bíró F. (2005): Nyelv, „tudományok”, nemzet. Vázlat a felvilágosodás egy sajátosságáról. *Holmi*, 5. sz.
- Bláha J. D., Hátle J. et al. (2011): Cartographic Research of Mental Maps at Charles University in Prague http://icaci.org/files/documents/ICC_proceedings/ICC2011/Oral%20Presentations%20PDF/C1-Cognition,%20mental%20map/CO-201.pdf Letöltés: 2015.02.20.
- BMBF [Bundesministerium für Bildung und Frauen] (2015): Geographie und Wirtschaftskunde https://www.bmbf.gv.at/schulen/unterricht/lp/lp_neu_ahs_06_11858.pdf?4dzgm2 Letöltés: 2015.02.20.
- BMWF [Bundesministerium für Wissenschaft, Forschung und Wirtschaft] (2015): Geographie und Wirtschaftskunde <http://www.studienwahl.at/studien/lehramtsstudien/lehramtsstudium-naturwissenschaften/geographie-und-wirtschaftskunde/> Letöltés: 2015.02.20.
- Boamfă I. (2010): Mapping of the Elements of Electoral Geography. Case Study: Parliamentary Elections in Romania and Republic of Moldova after 1989. *Revista Română de Geografie Politică*, 2., 189–205.
- Bocskor M. B. (2012): *Alapvetések az ukrán magyarsággép kérdéséhez és a magyar múlt ukrán megítéléséhez, 1991–2010*. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, KoliPrint Kft., Ungvár.
- Bodea, C., Sandulescu M. Ioan, Stefanescu S. (eds.) (2007): *România: atlas istorico-geografic*. Academiei Române, București.
- Bodnár E. (2005): Magyarország és a német nyelvterületű országok protokolláris sajátosságainak összehasonlítása. Diplomadolgozat. Budapesti Gazdasági Főiskola.
- Bodó B. (2004): Autonómia-paradoxonok. *Magyar Kisebbség*, 1–2., 67–73.
- Bodó B., Szász A. Z., Bakk M. (1995): *A Romániai magyar nemzeti közösség személyi elvű autonómiajának statútuma*. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf497.pdf Letöltés: 2010.04.07.

- Boia L. (1999): *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest-Kolozsvár.
- Boia L. (2015): *Vesztesek és győztesek: az első világháború újraértelmezése*. Cser kiadó, Budapest.
- Boilă R. (1998): Tanulmány a területileg kiegészült román állam újjászervezéséről. Előzetes alkotmánytervezettel és rövid indoklással (1931). *Magyar Kisebbség*, 1., 138–156.
- Boldea M., Parean, M., Otil, M. (2012): Regional Disparity Analysis: the Case of Romania. *Journal of Eastern Europe Research in Business & Economics* <http://www.ibimapublishing.com/journals/JEERBE/2012/599140/599140.pdf> Letöltés: 2015.06.29.
- Boldizsár I. (1946): *Megbűnhődte már e nép... (Röpirat a magyar békéről és közös hazánkról a Dunavölgyéről.)* Budapest.
- Boreczky B. (1977): *A magyar jakobinusok*. Magyar História. Budapest, Gondolat.
- Borsa M. (et al.) (2009): *Visions and Strategies in the Carpathian Area*. 7 UNEP Vienna Interim Secretariat of the Carpathian Convention, Vienna.
- Bottoni S. (2008): A romániai modell sajátosságai: a Magyar Autonóm Tartomány. A Ceaușescu-féle modell a román államnacionalizmus. In: Bárdi N., Fedinec Cs., Szarka L. (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 246–249.
- Böröcz J. (2002): A határ: társadalmi tény. *Replika*. 47–48. 133–142.
- Brenner V. (2013): Szabadság és semlegesség – Az osztrák államszerződés 50. évfordulójára. *Magyar Szemle*. Új folyam XIV. 5–6. sz. http://www.magarszemle.hu/cikk/20060815_szabadsag_es_semlegesseg Letöltés: 2015.08.01.
- Brzezinski Z. (1999): *A nagy sakktabla*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Bufon, M. (2003): The geopolitical location of Slovenia in the perspective of European integration processes. *DELA*, 19. 123–139.
- Bulla B. (1934): Einige Züge zum geopolitischen Bild des ungarischen Beckens. *Ungarische Jahrbücher*, 14. évf. 3. 249–253.
- Bulla B., Mendöl T. (1947): *A Kárpát-medence földrajza*. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Buzan, B., Ole W. (2003): *Regions and Powers*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Čeman R. (2008): Školský geografický atlas. Slovenská republika. *MAPA Slovakia Plus*, s.r.o.
- Čeman R., Magula A., Tolmačí L. (2015): Školský geografický atlas Slovensko. *MAPA Slovakia Plus*, s.r.o.
- Černe A., Pichler-Milanović N. (2005): *Regional Planning in Slovenia*. Paper URBS PANDENS. www.pik-potsdam.de/urbs Letöltés: 2010.03.20.
- Cholnoky J. (1911): A tartós államalakulásokról. *Magyar Figyelő*, I. évf. 71–76.
- Cholnoky J. (1913): Modern földrajzi törekvések. *Magyar Figyelő*, III. évf. 345–350.
- Cholnoky J. (1914): Magyarország természetes déli határa. *Magyar Figyelő*, IV. évf. 432–437.
- Cholnoky J. (1920): Magyarország területének épsége tudományos földrajzi szempontból. *Új Magyar Szemle*, 3. 285–293.
- Cholnoky J. (szerk.) (1920): *A magyar béketárgyalások*, I–III. M. Kir. Külügyminisztérium, Budapest.
- Cholnoky J. (1923): A földrajz fejlődése az utóbbi években. In: Teleki P., Bezdek J., Karl J. (szerk.): *Zsebatlas az 1923. évre*. Magyar Földrajzi Intézet Rt. Budapest.
- Cholnoky J. (é. n.): *Hazánk és népünk egy ezredéven át. (A magyarság hajdan és most)*. Somló Béla könyvkiadó, Budapest.
- Cholnoky J. (é. n.): *A Kárpátoktól az Adriáig. (Nagy-Magyarország írásban és képen.)* Somló Béla Könyvkiadó, Budapest.
- Cholnoky J. (1937): *Magyarország földrajza. A Föld és élete*. Franklin-társulat, Budapest.
- Cistelecan A. (2001): A görög katolicizmus a románoknál. *Provincia*, 8–9., 1.
- Cistelecan A. (2002): De ce un Memorandum? *Altera* 19., 118–9.
- Citirigă D. V. (2015): Romanian Elites as Makers of Central Europe Concept. In: Boldea, I., Sigmirean, C. (ed.): *Elites and South-East European Culture*. Edizioni Nuova Cultura, Roma, 299–308.

- Civilhetes.net (2015): Mennyire hasznos számunkra a szomszéd ország? <http://civilhetes.net/belfold/esztergom/mennyire-hasznos-szamunkra-a-szomszed-orszag> Letöltés: 2015.07.20.
- Cocean P. (2006): The Carpathians as Archetypical Mental Space of the Romanian People. *Romanian Review of Regional Studies*, 2., 3–8.
- Cocean P. (2008): Stages in the Formation of the Romanian Mental Space. *Romanian Review of Regional Studies*, 2., 31–42.
- Cocean P. (2012): The Future of „Lands” in Romania. *Revue Roumaine de Géographie/Romanian Journal of Geography*, 56., 11–19.
- Cocean P. (2013): Project for a Functional Regionalization of Romania. *Romanian Review of Regional Studies*, 2., 3–8.
- Cox J. K. (2002): *The History of Serbia*, Greenwood Press.
- Crăciun M. (1999): Contrareforma și schimbările din viața religioasă transilvăneană a secolului al XVI-lea. In: Mărza, I, Dumitran A. (ed.): *Spiritualitate transilvăneană și istorie europeană*. University Press, Alba Iulia, 57–93.
- Crkvenec I. (1996): Croatia as a Danube country. *Geo Journal* 38. 455–462.
- Curic Z. (et al.)(2007): Geography curricula for compulsory education in 11 European countries – comparative analysis. *Metodika*, 15.évf. 467–493.
- Cvijić J. (2009): A Balkán-félsziget és a délszláv országok: az emberföldrajz alapjai. Kiss Lajos Néprajzi Társaság Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Szabadka, Újvidék.
- Cvrtila V. (2000): Republika Hrvatska – gateway prema jugoistočnoj Europi. In.: Jurišić K. (urd.) *Politička misao XXXVII*, 1. broj. – Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, 161–172.
- Czirbusz G. (1902): *Magyarország a XX. évszáz elején*. Polatsek, Temesvár.
- Czirbusz G. (1912): *A nemzeti művelődés geográfiája és a geográfiai tatalisták*. Franklin-társulat, Budapest.
- Csaplovics J. (1829): *Gemelde von Ungern*. Pest.
- Csapó B., Czachesz E. (1995): Európai fiatalok multikulturális attitűdjei. *Új Pedagógiai Szemle*, 12. sz., 49–57.
- Csapó I. J. (2003): Memorandum tervezet a romániai magyar nemzeti közösség belső önrendelkezéséről. In: Csapó I. József: *Autonómiák és autonómiatörekvések*. (Szerző kiadása). 262–264.
- Csépe V., Győri M. Ragó A. (2011): Általános pszichológia 1–3. – 2. Tanulás – emlékezés – tudás. Humán környezeti kogníció: eligazodás, úttalálás a térben. Osiris Kiadó. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_altalanos_pszichologia_2/ch04s07.html Letöltés: 2015.03.14.
- Csernus S. (2007): Adalékok az osztrák kulturális identitáshoz – összetevők és nyelvi manifesztációk. Doktori értekezés. Pannon Egyetem, Veszprém.
- Csihák Gy. (2014): Burgenland körül-belül. *Acta Historica Hungarica Turiciensia*. XXIX. évfolyam 1. sz. 84–130.
- Csiszár B. (1937): A dunai együttműködés kísérletei. (A Tardieu tervtől a Hodzsa tervig.) *Apollo*, III. évf. 1. (VI. köt.) 50–57.
- Csuday J., Schönherr Gy. (1904): Reformkísérletek a birodalmi egység helyreállítására. Birodalmi törvényszék, hadsereg, adó. Miksa császár. In: *Nagy képes világtörténet*. VI. Kötet. A középkori intézmények bomlása és a renaissance. Kiadják: Franklin Társulat – Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda; Révai testvérek – Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest. <http://mek.oszk.hu/01200/01267/html/06kotet/06r02f08.htm> Letöltés: 2015. 08.1.
- Csutak I. (2007): *Új? Régi? Jó? – Új régiókat Romániának*. (RMDSZ-kiadványok) http://archivum.rmdsz.ro/kiadvanyok/_fejlesztési_regiok.pdf Letöltés: 2015.03.07.
- Da Vinha L. (2011): Accessing the conceptual „goodness” of geographic mental maps for foreign policy analysis. *Revista Română de Geografie Politică*. Year XIII, no. 2, 133–148.

- Danyilevszkij Ny. (2004): Oroszország és Európa. – Siselina, Ljubov, Gazdag Ferenc (szerk.) Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Budapest, Zrínyi Kiadó. 71–144.
- Dárdai Á. (2002): *A tankönyvkutatás alapjai*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó
- Deák A. (1984): *Bél Mátyás élete és munkássága. De piscacione Hungarica* (A magyarországi halászatról) fordítás. Budapest.
- Dékány I. (1918): A földrajz tudományos módszere és ismerettana. (A tájtényező a fejlődésben.) *Földrajzi Közlemények*, XLVI. évf. 1–22.
- Dékány I. (1922): A politikai földrajz jelen állása. *Föld és Ember*, 2. évf. 42–53.
- Dékány I. (1922): Kritikus fejezetek az államföldrajzban. *Föld és Ember*, 2. évf. 114–129.
- Dékány I. (1924): Az ember és környezete viszonyának új elmélete. (Az anthropogeográfia alapvetéséhez). *Földrajzi Közlemények*, LII. évf. 1–23.
- Dékány I. (1941): Nép, nemzet, állam viszonya ma. *Társadalomtudomány*, 21. évf. 5–28.
- Delanty G. (2006): Borders in a Changing Europe: Dynamics of Openness and Closure, *Comparative European Politics* Vol. 4, No. 2 and 3, 183–202.
- Derić, B., Perišić D. (1995): Teritorijalizacija regionalnog razvoja Srbije. (Territorialization of regional development of Serbia). *Prostorno planiranje, regionalni razvoj i zaštita životne sredine*. Posebna izdanja 26, IAUS, Beograd. 3–7.
- Didelon C. et.al. (2011): A World of Interstices: A Fuzzy Logic Approach to the Analysis of Interpretative Maps. *The Cartographic Journal* Vol. 48 No. 2; 100–107.
- Dingsdale A. (1999): Redefining 'Eastern Europe': A New Regional Geogrophy of Post-Socialist Europe? *Geography*, 84 (3), 204–221.
- Diószegi I. (1997): A német egység. A Német Császárság létrejötte és európai jelentősége. *Rubicon*. 5–6. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nemet_egyseg_a_nemet_csa-szarsag_letrejotte_es_europai_jelentosege/ Letöltés: 2015.08.01.
- Dobrescu, C. (2002): Délkelet-Európa újrafogalmazása (2.). *Provincia*, 1., 12–13.
- Đorđević, M. i dr. (2014): Komparativna analiza regionalne razvijenosti šumadijskog i ostalih regiona u Republici Srbiji. *Stanje i perspektive ekonomskog razvoja grada Kragujevca*. Kragujevac, Ekonomski fakultet Univerziteta.
- Downs R., Stea D. (1977): *Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping*. New York: Harper and Row.
- Dövényi Z. (főszerk.) (2012): *A Kárpát-medence földrajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dumitran A., Gudor B., Danila, N. (2000): *Relații interconfesionale româno-maghiare*. Alba Iulia.
- Durandin C. (1998): *A román nép története*. Maecenas Kiadó, Budapest.
- Dusek T. (2005): A társadalmi tér kutatásának alapkérdései. *ELTE Regionális Földrajzi Tanszék*. 1–28.
- Eckhart F. (1908): *A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig*. Ráthy Lipót és fia, Arad.
- Eckhart F. (1946): *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Vörösváry Nyomda, Budapest.
- Ed. Hölzel [Ed. Hölzel Gesellschaft m.b.H. Nfg KG] (2015): *Kozenn Schultatlas für Geographie und Wirtschaft*, <http://www.kozenn.at/129.html> Letöltés: 2015.07.15.
- Ed. Hölzel [Ed. Hölzel Gesellschaft m.b.H. Nfg KG] (2015): *Meridiane 6. Geographie und Wirtschaftskunde*. http://94.247.146.63/_flip/meridiane6/index.html Letöltés: 2015.07.15.
- Edelényi-Szabó D. (1928): Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. *Magyar Statisztikai Szemle*, 6. 648–714.
- Edvi Illés A., Halász A. (1921): *Magyarország gazdasági térképekben*. Budapest, VI. kiadás.
- Egresi I. (2012): The representation of „other” in early Romanian geography textbooks. *Ozean Journal of Applied Sciences*, 5. évf. 3. 193–199.
- Elazar D. J. (1997): De la etatism la federalism – o schimbare de paradigmă. *Altera*, 6., 22–35.
- Enache S. (2001): Regionalizmus és integráció. *Provincia*, 6., 1.
- Enache S., Szokoly E. (szerk.) (2004): Forumul central-european de regionalizare și integrare. *Altera* 24., 113–158.

- Enyedi Gy. (1990): East-Central Europe: a European Region. *Geoforum*, 2., 141–143.
- Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (2011): Mikó Imre terv. A gazdasági összefogás programja. Vitairat.
- Erdősi F. (2014): A térértelmezés néhány problémája, szempontjainak sokfélesége. *Tér és Társadalom*. 28. évf. 1. sz. 5–24.
- Espolarte (2015) Ausztria szövetségi tartományai. <http://espolarte.com/kalauz/ausztria/latnivalo.htm> Letöltés: 2015.05.10.
- Ethnographische Karte des Königreich Ungern sammt Croatien, Slawonien, der ungarischen Militargrenze und Seeküste, nach Lipszky, von Johann Csaplovics. – Forrás: <http://maps.hungaricana.hu/> Letöltés: 2015.08.6.
- European Election Database (2015): Austria Administrative Division. http://www.nsd.uib.no/european_election_database/country/austria/administrative_divisions.html Letöltés: 2015.05.10.
- Eurostat (2009): *Eurostat regional yearbook 2009* http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=RY_CH04_2009 Letöltés: 2015.08.10.
- Eurostat (2015): General and regional statistics. <http://ec.europa.eu/eurostat> Letöltés: 2015.05.04.
- Faragó I. (2014): *Földrajzi nevek*. ELTE IK Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék.
- Faragó L. (2012): Térértelmezések. *Tér és Társadalom*. 26. évf. 1. sz. 5–25.
- Faßmann H. (2004): Geography in Austria. *Belgeo*. 1. *Special Issue: 30th International Geographical Congress*. 17–34.
- Fati S. (2000): A centralista hagyomány. *Provincia*, 2., 5.
- Fati S. (2002): Megváltoztatható-e Délkelet-Európa, vagy sem? *Provincia*, 2., 7.
- Fedinec Cs. (2009): Ukrajnai történelem és földrajztankönyvek magyar szempontból. In: Hornyák Á., Vitári Zs. (szerk.) *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Kutatási Füzetek, 14. 351–383.
- Fejes L. (2011): *Egyedül vagyunk a Kárpát-medencében?* [http://www.nyest.hu/hirek/egyedul-vagyunk-akarpat-medencében?](http://www.nyest.hu/hirek/egyedul-vagyunk-akarpat-medencében) Letöltés: 2015. 04. 27.
- Feletar D., Petric H. (2006): *Povijesti Hrvatska zemljopis. Udzbnik za Hrvatska skole u inozemstvu*. Zagreb, Meridijani, 132.
- Fencsik L. (szerk.) (1986): *Politikai Késszótár*. Ötödik, átdolgozott és bővített kiadás. Kossuth Kiadó.
- Fenster T. (2009): Cognitive Temporal Mapping: The Three Steps Method in Urban Planning. *Planning Theory & Practice*, Vol. 10, No. 4, 479–498
- Fényes E. (1847): *Magyarország leírása*. Beimel, Pest. 1. köt. 200, 2. köt. 520.
- Figes O. (2013): Is there one Ukraine? In: Crisis in Ukraine. Foreign Affaires Special Collection, december. 40–44.
- Flora, P., Kraus, F., Caramani, D., Marti-Henneberg, J. (szerk.) (2010): *European Regions. (The Territorial Structure of Europe since 1870.)* London etc. Palgrave Macmillan.
- Fodor F. (1917): A turáni államok jövődő békéjének földrajza. *Turán*, 5. évf. 337–458.
- Fodor F. (1924): *Magyarország gazdasági földrajza*. Franklin-társulat, Budapest.
- Fodor F. (1925): A trianoni Magyarország földrajza. In: Pethő S.: *Világostól Trianonig*. Enciklopédia Kiadó, Budapest. 249–324.
- Fodor F. (1928): A trianoni békeszerződés földrajzi megvilágításban. In: *Igazságot Magyarországnak*. Magyar Külügyi Társaság, Budapest. 347–386.
- Fodor F. (1941): Erdélyi államhatárok. In: *Földrajzi Zsebkönyv 1941*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest.
- Fodor F. (1948): *A magyar lét földrajza*. MTA Könyvtár, Kézirattár, Budapest.
- Fodor F. (2006): *A magyar földrajztudomány története*. MTA FKI, Budapest.
- Fodor I. (szerk.) (2008): *A fenntartható fejlődés környezetvédelmi összefüggései a Kárpát-medencében*. Bookmaster Kft. Pécs.

- Fodor I., Suvák A. (szerk.) (2008): *A fenntartható fejlődés és a megújuló természeti erőforrások környezetvédelmi összefüggései a Kárpát-medencében*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.
- Font M., Varga B. (2006): *Ukrajna története*. Bölcsész Konzorcium, Szeged.
- Földrajzi atlasz. *Atlas geographic scolar. (Román–Magyar kétnyelvű atlasz)* (2014). Cluj-Napoca.
- Friedlein, G. (1993): *Regionen in der Ukraine – Europa Regional*. (1) 25–30.
- Frisnyák S. (1990): *Magyarország történeti földrajza*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Frisnyák S. (szerk.) (1996): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. BGYTF, Nyíregyháza.
- Gábrriel V. (1999): *1848–49 legendája a szlovák történetírásban*. Kalligram, Pozsony.
- Gagyi J. (2004): *Magyar Autonóm Tartomány: egy centralizációs kísérlet – hatalom, értelmiségiek, társadalom*. In: Fedinec Cs. (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 173–190.
- Garda V. (2009): *A szubjektív térérzékeléssel kapcsolatos vizsgálatok elméleti háttere és alkalmazási területei*. *Tér és Társadalom*. 23. évf. 1. sz. 43–53.
- Gerő L., Bokor J. (szerk.) (1893): *A Pallas Nagy Lexikona*, II. kötet Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, „Bécs” címszó. 792–799.
- Gerő L., Bokor J. (szerk.) (1894): *A Pallas Nagy Lexikona*, VII. kötet Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, „Felső-Ausztria” címszó. 41–43.
- Gerő L., Bokor J. (szerk.) (1895): *A Pallas Nagy Lexikona*, X. kötet Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, „Karintia” címszó. 166–167.
- Gerő L., Bokor J. (szerk.) (1897): *A Pallas Nagy Lexikona*, XV. kötet Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, „Stíria” címszó. 217–219.
- Gerő L., Bokor J. (szerk.) (1897): *A Pallas Nagy Lexikona*, XVI. kötet Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, „Tirol” címszó: 198–201.; „Vorarlberg” címszó: 944-945.
- Ghica I. (1879): *Convorbiri economice*. Editura Librăriei SOCECŪ&Comp., București.
- Giurcăneanu, C., Mușat, I., Ghica, Gh. (1986): *Geografia Republicii Socialiste România – Manual pentru clasa a VIII-a*. Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Glamuzina N. (2012): *Historijska Geografija Hrvatske*. Filozofski fakultet sveučilišta u Splitu. Split.
- Goertz G., Kathy L. P. (2009): *The Economic–Institutional Construction of Regions: Conceptualization and Operationalization*, The University of Arizona, *Working paper*: 1-36.
- Gold J. R. (2009): *Behavioural Geograph*. In: Kitchin E, Thrift N.(eds) *International Encyclopedia of Human Geography* Elsevier, Amsterdam. 282–293.
- Goldstein, I. (1999): *Croatia. A History*. London. Hurst and Company.
- Görllich E. J. (1969): *Die mitteleuropäische Idee in Österreich 1849-1859*, Österreichische Osthefte, n.1., 13–21.
- Grcic, M. (et al.) (2011): *Geografija za III. razred gimnazije*. Zavod za Udžebnik, Beograd. 222.
- Gróf I., Niklai P. (1941): *Magyarország tájegységei*. Magyar Szociográfiai Intézet, Pécs.
- Grúber K. (2002): *Homogenizáló államok, nemzeti kisebbségek és anyaországok: Erdély 1867–2001*. In: Grúber K.: *Európai identitások: régió, nemzet, integráció*. Pro Minoritate – Osiris, Budapest, 73-89.
- Gulliver F. P. (1908): *Orientation of Maps*, *Journal of Geography*, 7, 55–58.
- Gulyás L. (2005): *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa. Az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig*. Budapest, Hazai Térségfejlesztő Rt.
- Gulyás L. (2006): *A kisebbségi kérdés megoldásának egy pozitív példája: Dél-Tirol esete (I.)*. *Korunk*. <http://korunk.org/?q=node/8394> Letöltés: 2015.05.10.
- Gulyás L. (2012): *Küzdelem a Kárpát-medencéért*. Kárpátia Stúdió, Budapest.

- Gulyás L. (2013): Dél-Pannónia regionális története, s helye a horvát és a szláv történelmi struktúráváltásban. In: Hajdú Z – Nagy I. (szerk.) *Dél-Pannónia*. MTA KRTK RTI, Dialóg Campus Kiadó. Pécs–Budapest, 124-153.
- Gyárfás E. (1998): Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei (1923). *Magyar Kisebbség*, 1., 123–130.
- Gymnasium Feldkirch (2015): Fächer – Geographie und Wirtschaftskunde <http://bgfeldkirch.net/faecher/downloads/dateien/GW%20Landschaften.gif> Letöltés: 2015.05.10.
- Győri R., Hajdú Z. (szerk.) (2006): *Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák*. Dialóg Campus Kiadó – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, Budapest
- Győry A. (2010): Az államnyelv és a kisebbségi nyelv harca a magyar tanítási nyelvű iskoláknak szánt tankönyvekben. *FÓRUM Társadalomtudományi Szemle*, XII. No. 1. 85–93.
- Haan L (1879): *Bél Mátyás. Székfoglaló értekezés*. M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest.
- Hagen, J. (2003): Redrawing the imagined map of Europe: the rise and fall of the „center”. *Political Geography*. 22. 489–517.
- Hajdú Z. (1982): Területrendezési törekvések a magyar földrajztudományban a két világháború között. *Földrajzi Közlemények*, 30. évf. (106.) 89–106.
- Hajdú Z. (1995): A magyar államtér változásainak történelmi és politikai földrajzi szemlélete a magyar földrajztudományban 1948-ig. *Tér és Társadalom*, 3–4. 111–132.
- Hajdú Z. (1996): Az „államtáj” és a „tájállam” problematikája a magyar földrajztudományban 1948-ig. *Földrajzi Közlemények*, CXX.évf. (XLIV.) 137–150.
- Hajdú Z. (1998): „Csehszlovák” térképek az államteremtés szolgálatában. – In.: Frisnyák S. (szerk.): *A Felvidék történelmi földrajza*. Nyíregyháza.
- Hajdú Z. (2002): A Balkán – félsziget politikai földrajza. In: Pap N., Tóth J. (szerk.): *Európa politikai földrajza*
- Hajdú Z. (2004): Carpathian Basin and the Development of the Hungarian Landscape Theory Until 1948. *Discussion Papers*, 44. Centre for Regional Studies of HAS, Pécs.
- Hajdú Z. (2005): A „Kárpátmedencével” a Kárpát-medencéért. In: *IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia*, Pécs, PTE TTK Földrajzi Intézet, 32–36.
- Hajdú Z. (2005): *Magyarország közigazgatási földrajza*. 2. javított kiadás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Hajdú Z. (2009): Az Osztrák–Magyar Monarchia: a geopolitikai kényszertől a világpolitikai feleslegességig. *Közép-Európai Közlemények*. II. évfolyam 1. sz. 73–85.
- Hajdú Z. (2010): A Balkán az európai térben. In: Horváth Gy. – Hajdú Z. (szerk.), *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országában* (17–42). Pécs: MTA RKK.
- Hajdú Z., Nagy I. (szerk.) (2013): *Dél-Pannónia*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete – Dialóg-Campus Kiadó Budapest-Pécs (A Kárpát-medence régiói; 13.)
- Hajdú-Moharos J. (1995): *Fehéroroszország, Ukrajna, Moldávia*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Hajdú-Moharos J., Hevesi A. (1997/2002): A kárpát-pannon táj tértagozódása. In: Karátsony D. (szerk.): *Pannon enciklopédia. Magyarország földje. Kitekintéssel a Kárpát-medencére*.
- Hajnal J. (1965): European Marriage Patterns in Perspective. – Glass D. J. – Eversley, D.E.C. (eds.) *Population in History: Essays in Historical Demography*. London, Arnold Ltd.; Chicago, Aldine Publishing Co., 101–143.
- Halász Gy. (főszerk.) (1994): *Britannica Hungarica Világenciklopédia*. I. kötet, Magyar Világ Kiadó, Budapest, „Alsó-Ausztria” címszó. 367.
- Halász Gy. (főszerk.) (1994): *Britannica Hungarica Világenciklopédia*. II. kötet, Magyar Világ Kiadó, Budapest, „Bécs” címszó. 486-490.
- Halász Gy. (főszerk.) (1994): *Britannica Hungarica Világenciklopédia*. VI. kötet, Magyar Világ Kiadó, Budapest, „Felső-Ausztria” címszó: 562-563.; „Stájerország” címszó: 562–563.
- Halász Gy. (főszerk.) (1994): *Britannica Hungarica Világenciklopédia*. XVIII. kötet, Magyar Világ Kiadó, Budapest, „Vorarlberg” címszó: 536.

- Halecki O. (1995): *A nyugati civilizáció peremén*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Halmos B. (1935): *Középeurópai tájszervezés*. Apolló Könyvtár, Budapest, No. 1.
- Hamberger J. (2008): *A szlovákok története*. ELTE BTK Szláv és Balti Filozófiai Intézet. http://szlav-intezet.elte.hu/szlavtsz/slav_civil/szlovak-tortenelem.htm Letöltés: 2015.08.06.
- Hardi T. (2001): Néhány földrajzi elmélet alkalmazása a Kárpát-medence határtérségeire és határ menti együttműködéseire. Földrajzi Konferencia, Szeged, 1–15.
- Hardi T. (2004): Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. *Magyar Tudomány*, 9. 991–1001.
- Hardi T. (2012): *Duna-stratégia és területi fejlődés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hardi T. (2015): Változó Közép-Európa kép a 21. században. In: Karlovitz János Tibor (szerk.) *Fejlődő jogrendszer és gazdasági környezet a változó társadalomban*. 394 p. Konferencia helye, ideje: Párkány, Szlovákia, 2015.04.26. – 2015.04.27., Komárno: International Research Institute, 71–78.
- Hardi T, Hajdú Z., Mezei I. (2009): *Határok és városok a Kárpát-medencében*. MTA Regionális Kutatások Központja, Győr–Pécs
- Hardi T, Reisinger A (2013): Szlovénia makroregionális sajátosságai és a dél-pannon területek helyzete az országon belül. In: Hajdú Z, Nagy I (szerk.) *Dél-Pannónia*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete – Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs
- Harmat Á. P. (2011): Mária Terézia, II. József és a felvilágosult abszolutizmus. <http://tortenelemklub.com/magyar-toeri/396-maria-terezia-es-ii-jozsef-a-felvilagosult-abszolutizmus?catid=15%3A18-szazad-19-szazad-eleje> Letöltés: 2015.05.08.
- Harmat Á. P. (2015): A Habsburgok felemelkedése és családfája <http://tortenelemklub.com/adattar/uralkodoi-csaladfabak/10-a-habsburgok-csaladfaja-es-a-dinasztia-felemelkedese> Letöltés: 2015.05.08.
- Hassinger, H. (1932): Der Staat als Landschaftsgestalter. *Zeitschrift für Geopolitik*, 9. évf. 117–122, 182–187.
- Haydukiewicz L. (2011): Historical and geographic regionalization versus electoral geography. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 19., 98–111.
- Heller W. (2011): Identities and conceptions of border area populations in East-Central and South-East Europe –Thematic aspects and questions of an actual research field. *Journal of Urban and Regional Analysis*, vol. III, 1, p. 5–12.
- Héraud, G. (1997): Federalismul. *Altera*, 6., 7–21.
- Hettner, A. (1925): *A leíró földrajz alapvonalai. (Európa)*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Hevesi A. (2001): A Kárpát-medence és a Kárpátok természetföldrajzi tájtagolásáról. Földrajzi Konferencia, Szeged. CD.
- Hevesi A. (2003): A Kárpát-medence és a Kárpátok természetföldrajzi tájtagolásáról. *Földrajzi Értesítő*, LII. évf. 3–4. 253–267.
- Hevesi A., Kocsis K. (2003): *A magyar-szlovák határvidék földrajza*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.
- Hitchins, K. (1992): Historiography of the Countries of Eastern Europe: Romania. *The American Historical Review*, 4., 1064–1083.
- Horel C. (2009): *Cette Europe qu'on dit centrale: Des Habsbourg a l'integration europeenne 1815–2004*, Paris: Beauchesne.
- Hornyák Á., Vitári Zs. (szerk.) (2009): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Kutatási Füzetek, 14.
- Horváth Gy. (2003): Studiu comparativ privind politicile regionale ale Ungariei, Bulgariei și României. *Altera*, 22/23., 36–65.
- Horváth Gy. (szerk.) (2003): *Székelyföld*. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Horváth Gy. (szerk.) (2004): *Dél-Szlovákia*. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs (A Kárpát-medence régiói; 2.)

- Horváth Gy. (szerk.) (2006): *Északnyugat-Erdély*. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs (A Kárpát-medence régiói; 4.)
- Horváth Gy. (szerk.) (2008): *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban*. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs.
- Horváth Gy. (szerk.) (2009): *Dél-Erdély és a Bánság*. MTA Regionális Kutatások Központja - Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs.(A Kárpát-medence régiói; 9.)
- Horváth Gy., Hajdú Z. (szerk.) (2010): *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országáiban*. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs (Régiók Európája; 4.)
- Horváth Z (2007): *Kézikönyv az Európai Unióról*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Houtum H. V. (1998): The Development of Cross-Border Economic Relations, A theoretical and empirical study of the influence of the state border on the development of cross-border economic relations between firms in border regions of the Netherlands and Belgium, CentER, Tilburg.
- Houtum H. V. (1999): Internationalisation and mental borders. Outlook on Europe. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 1999, Vol. 90, No. 3, 329–335.
- Houtum H. V. (2000): An Overview of European Geographical Research on Borders and Border Regions. *Journal of Borderlands Studies*, Vol. 15. No. 1. Spring, 2000. 57–83.
- Hunfalvy J. (1863): *A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása*. I. Magyar Tudományos Akadémia, Pest.
- Huntington S. P. (1998): *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Európa Kiadó, Budapest
- Hutvágnerné Kasper J. (2012): Az ausztriai LEADER megvalósítása. – Projekt Transleader. – Ausztria 21. századi története dióhéjban. http://www.terport.hu/webfm_send/3635
Letöltés: 2015.06.09.
- Ianos, I. (2009): Romanian geographical higher education, dynamics and challenges. *Analele Universitatii din Oradea, Seria Geografia*, Tom. XIX. 7–16.
- Ij. Sarkady S. (2010): Civitas Fidelissima – Felkelés és népszavazás. *Rubicon*, XX. évf. 205-206. sz. 4-5; 47.
- Ignác D. A. (2013): Burgenland történelmi atlaszai. Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatikai Kar Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék. Diploma dolgozat. Budapest.
- Illés I. (2010): Nyugat-Balkán országainak belső tagozódása. In: Horváth Gy, Hajdú Z (szerk.) *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országáiban*. MTA RKK. Pécs, 71-99.
- Incze A. (1942): *A magyar természeti földrajz fejlődéstörténeti vázlata*. Minerva R. T. Kolozsvár.
- Institute of Macroeconomic Analysis and Development Ljubljana, Slovenia (2001): *Slovenia in the New Decade: Sustainability, Competiveness, Membership in the EU – The Strategy for the Economic Development of Slovenia 2001–2006*.
- Institute of Macroeconomic Analysis and Development, Ljubljana, Slovenia (2005): *Slovenia's Development Strategy*.
- Iordachi C. (2012): The Quest for Central Europe: Symbolic Geographies and Historical Regions. In: Šabič, Z. – Drulák, P. (ed.): *Regional and International Relations of Central Europe*. Palgrave Macmillan, New York, 40–61.
- Izsák T. (2007): *Ukrajna természeti földrajza*. PoliPrint, Ungvár.
- Jakabffy E. [é.n.]: *Törvényjavaslat az etnikai kisebbségekről*. (Kézirat), Jakabffy Elemér Kézirattár, Kolozsvár. Leltári szám: K270.
- Jeggle U (1994): Határ és identitás. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 5 (2). http://epa.niif.hu/00000/00036/00018/pdf/regio_EPA00036_1994_02.pdf
Letöltés: 2015.07.20.
- Jelavich B. (1996): *A Balkán története*. Osiris Kiadó, Budapest
- Jócsik L. (1944): *A Közép-Dunamedence közgazdasága*. (Népkönyvtár, 2). Magyar Élet Kiadása, Budapest.

- Juhász J. (2014): Föderalizmus és nemzeti kérdés. Az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában. *Grotius* 63 http://www.grotius.hu/doc/pub/CVDEFN/2014-01-30_juhasz_jozsef_grotius-e-konyvtar-63.pdf Letöltés: 2015.06.09.
- Jukopila, D., Kralj, V., Martinec, B. O. (2009): *Geografija Hrvatske*. Skolska Kniga, Zagreb. 238.
- K. Lengyel Zs. (1989): *Az autonóm Erdély távlata a modern transzilvanizmus korai időszakában 1918-1928.* (Kézirat), Jakabffy Elemér Alapítvány Kézirattár, Kolozsvár. Leltári szám: K 238.
- K. Lengyel Zs. (2007a): Kulturális kapcsolatok, regionalizmus, szövetkezési kompromisszum. In: K. Lengyel Zs.: *A kompromisszum keresése*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 7–32.
- K. Lengyel Zs. (2007b): Az elnapolt alternatíva – Paál Árpád és az erdélyi magyar autonómia 1919-1920. In: K. Lengyel Zs.: *A kompromisszum keresése*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 97–107.
- K. Lengyel Zs. (2007c): A korai transzilvanizmus Románia-képéről. In: K. Lengyel Zs.: *A kompromisszum keresése*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 109–150.
- Kádár L. (1941): *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei.* Országos Táj- és Népkutató Intézet, Budapest.
- Kádár L. (1943/a): Tércselemlét és történelmi sors. In: *A Magyar Kir. Keleti Kereskedelmi Főiskola Évkönyve az 1943-44. tanévről.* M. Kir. Keleti Kereskedelmi Főiskola, Újvidék. 14–21.
- Kádár L. (1943/b): A Szent István-i eszme földrajzi alapjai. *Délvidéki Szemle*, 2. évf. 10. 467–475.
- Kádár L. (1943/c): Magyar ember a magyar tájban. In: Bartucz L. (szerk.): *A magyar nép. A művelődés könyvtára.* 9. Singer és Wolfner, Budapest. 69–90.
- Káfer I. (2009): Nemzet és egyház a szlovák-magyar szellemi összefüggésrendszerben. *Magyar Sion.* Új folyam III. / XLV. 1. sz. 17–31.
- Kalmár G. (é.n.): *Magyar geopolitika.* Stádium, Budapest.
- Karácsonyi D. (2006): A társadalmi tagoltság és a régiók eredete, arculata Ukrajnában. *Földrajzi Értesítő.* 3–4. 375–391.
- Karácsonyi D. (2010): *Ukrajna vidékföldrajza.* Trefort Kiadó, Budapest.
- Karátsony D. (szerk.) (2010): *Pannon Enciklopédia. – Magyarország földje. (Kitekintéssel a Kárpát-medence egészére.)* Urbis Könyvkiadó, Budapest.
- Karawan I. (2005) 'Foreign policy restructuring: Egypt's disengagement from the Arab-Israeli conflict revisited', *Cambridge Review of International Affairs* 18 (3), 325–38.
- Katzenstein P. J. (2005): *A World of Regions*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kiss Gy. Cs. (1993): *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Esszék, tanulmányok és cikkek.* Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest.
- Kiss J. P. (2005): A mentális térkép. In: Nemes Nagy József (szerk.): *Regionális elemzési módszerek.* ELTE Regionális Földrajzi Tanszék MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 96–98.
- Kiss J., Bajmóczy P. (1996): Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. *Tér és Társadalom* 10. évf. 2–3. sz. 55–68.
- Kiss L. (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, I-II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss L. (é.n.): A szlovák nemzeti tudat születése. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis.* Nova Series Tom. XXXII. Sectio Historiae Eger. <http://tortenelem.ektf.hu/efolyoirat/Kiss/tartalom.htm> Letöltés: 2015.08.06.
- Kitchin R. M. (1994): Cognitive maps: What are they and why study them? *Journal of Environmental Psychology*. 14. 1–19.
- Klemenčić M. (1994): Croatia – past and present: Location, position, territory, borders, regions. *Lurralde*. 17. 243–258.
- Kobolka I., Pap N. (szerk.) (2008): *A Nyugat-Balkán biztonsági földrajza.* Budapest: Katonai Biztonsági Hivatal – Magyar Honvédség Térképész Szolgálat.
- Kocsis K. (1990): *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban.* TIT, Budapest.

- Kocsis K., Kocsisné Hódosi E. (1991): *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kocsis K., Rudenko L.m Sczweitzer F. (2008): *Ukraine in Maps*. Institute of Geography National Academy of Sciences of Ukraine– Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences, Kyiv–Budapest.
- Kogutowicz K. (1930): *Dunántúl és Kisalföld írásban és képen* I. M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem, Szeged.
- Kolumbán G. (2003): A román regionalizmus paradoxona. *Magyar kisebbség*, 1., 64-70.
- Konstantinović Z. (1994): Les Slaves du Sud et la Mitteleuropa – *Revue Germanique Internationale*, 1. 45–60.
- Kopric I. (2007): Regionalism and Regional Development policy in Croatia. In: Pálné Kovács I. (szerk.): *Pécsi politikai tanulmányok IV. (Political Studies of Pécs, IV.)* Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 87–110.
- Koren, S. (é.n.): Regional history textbooks. The Croatian case. www.desk.c.u-tokyo.ac.jp/download/es_55_Koren.pdf 29–42. Letöltés: 2015.08.08.
- Korpás E. (1934): Magyarország települési tájegységei. *Földrajzi Közlemények*, 62. évf. 193–195.
- Kósa L., Filep A. (1975): *A magyar nép táji-történeti tagozódása*. Akadémiai Kiadó, Néprajzi Tanulmányok, Budapest.
- Kosáry D. (2001): *A magyar és európai politika történetéből*. Budapest, Osiris.
- Kossmann E. O. (1950): *Warum ist Europa so? Eine Deutung aus Raum und Zeit* (Zurich)
- Kovács A. (2006): Development perspectives of the Carpathian Basin macroregion – the case of Slovakia and Hungary. 4. J. Selye University, Research Institute, Komárno.
- Kovács A. (2010): Kereskedelem határok nélkül. A határ menti kiskereskedelem sajátosságai a szlovák-magyar határtérség nyugati felében. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem Régióális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola. Győr.
- Kovács Cs. M. (2011a): Geopolitikai helyzet és közigazgatási földrajz. In: Benedek J. (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Editura Institutului pentru studierea problemelor minorităților naționale – Kriterion, Kolozsvár, 57-78.
- Kovács Cs. M. (2011b): *The Counties of Transylvania and Partium. A Historical-Geographical Perspective*, Studia U.B.B., seria Geographia, nr.1, Cluj-Napoca
- Köpeczi B. (főszerk.) (1986): *Erdély története három kötetben*. 1-3. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Központi Statisztikai Igazgatóság, MAT Statisztikai Igazgatóság (1960): *Anuarul Statistic al Regiunii Autonome Maghiare, 1960 = A Magyar Autonóm tartomány Statisztikai Évkönyve, 1960*, Bukarest.
- Krasznai Z. (2012): Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon. Pécs, IDRResearch Kft./Publikon Kiadó.
- Krejčí O. (2005): *Geopolitics of the Central European Region. –The View from Prague and Bratislava*. VEDA Publishing House of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava.
- Kubassek J. (szerk.) (2004): *A Kárpát-medence természeti értékei*. Magyar Földrajzi Múzeum, Érd.
- Kuipers B. J. (1978): Modeling spatial knowledge, *Cognitive Science*, 2, 129–153.
- Kusý M. (1993): *Szlovák vagyok, szlovák leszek*. Kalligram, Pozsony.
- Lagos M. (2003): A Road with No Return? Latin America's Lost Illusions', *Journal of Democracy* 14(2): 161–73.
- Lajh D. (2004): *Europeanisation and Regionalisation: Domestic Change(s) and Structural Network in Slovenia*. Paper for ECPR 2004 Joint Sessions of Workshops Uppsala, 14–18 April 2004. www.essex.ac.uk/ecpr Letöltés: 2010.03.26.
- Lakotár K. (2004): Bennünk „élő” szomszédaink. Kognitív térképek tartalmi elemei a szomszéd országokról. *Iskolakultúra*. 11. 109–116.
- Lakotár K. (2012): Magyarország mentális térképek a határainkon túlról. *Területfejlesztés és innováció*. 1. 10–17.

- Lannert J., Örkény A., Szabó I. (1999): Európai értékek, európai orientációk. *Iskolakultúra*. 8. 3–17.
- Le Rider J. (2008): Mitteleuropa, Zentraleuropa, Mitteleuropa. A Mental map of Central Europe. – *European Journal of Social Theory*. 11(2): 155–169.
- Lelkes Gy. (szerk.) (1998): *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Talma Könyvkiadó, Baja.
- Lemke D. (2002): *Regions of War and Peace*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lendvai L. F. (1997): Közép-Európa koncepciók. Budapest, Áron Kiadó
- Lengyel G. (1916): „Mitteleuropa” Szélgjegyzetek Friedrich Naumann könyvéhez. *Nyugat*, 8. I. 483–491.
- Lengyel I., Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- Lévy J. (2001): Vertikális és horizontális föderalitás. *Provincia*, 3., 14.
- Lheritier M. (1928): ‘Regions historiques’, *Revue de Synthèse Historique*, 45, 43–67.
- Lipták L. (1994): Szlovákia geopolitikai helyzete 1918 és 1938 között. In: Molnár I. (szerk.): *Szlovákok az európai történelemben. (Tanulmányok)*. Közép-Európai Intézet. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Lóczy L. (szerk.) (1918): *A Magyar Szent Korona Országainak földrajzi, társadalomtudományi, köz-művelődési és közgazdasági leírása*. Magyar Földrajzi Társaság kiadása, Budapest.
- Lowes S. (2008): Mapping the World: Freehand mapping and children’s understanding of geographical concepts’, *Research. Geographic Education* 10 (2), 1–37.
- Lucaciu, M. (2002): Tony Blair szemben a „reakcióval”: a skót devolúció esete. *Provincia*, 5., 14.
- Luif P. (2012): Austria and Central Europe. In: Šabic Z., Drulák P. (ed.): *Regional and International Relations of Central Europe*. Palgrave Macmillan, 83–103.
- Lynch K. (1960): *The image of the city*, Cambridge, MIT Press.
- Macartney C. A. (1942): *Problems of the Danube Basin*. The University Press, Cambridge.
- Mackinder H. J. (1904): The geographical pivot of history. *The Geographical Journal*. 4. 298–321.
- Magaš D. (2013): *Geografija Hrvatske*. Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju i Izdvačka kuća Meridijani. Zadar.
- Magocsi, P. R. (2002): *Historical Atlas of Central Europe*. University of Washington Press, Seattle.
- Magris C. (1992): *Duna*. Europa, Budapest.
- Makádi M. (2012): A tanulók Európa-képzete. Egy térbeli intelligencia felmérés tapasztalatai. A földrajz tanítása. Módszertani folyóirat. Mozaik Kiadó. Szeged. XX. évfolyam 4.; 3–14.
- Mândruț O. (2008): *Geografie: Europa – România – Uniunea Europeană: probleme fundamentale. Manual pentru clasa a XII-a*. Editura Corint, București.
- Mândruț O. (2008): *Geografia Romanei manual pentru clasa a VIII-a*. Bucuresti, Corin. 116.
- Maniu, I. (1999): A kisebbségi kérdés (1924). In: L. Balogh B. (szerk.): *Kötődések Erdélyhez: Tanulmányok*, Alfadat-Press Kiadó, Tatabánya, 169–188.
- Marosi S., Sárfalvi B. (szerk.) (1968): *Európa*. I–II. Gondolat, Budapest.
- Martinez O. J. (1994): The Dynamics of Border Interaction: New Approaches to Border Analysis. In: Schofield, Clive H. (ed.) *Global Boundaries (World Boundaries Series 1)*. Routledge, London–New York, 1–15.
- Marton J. (2001): *Katolikus egyháztörténet*. II. kötet. Ed. Stúdió, Kolozsvár-Cluj.
- Máté G. (2007): Az alsó-magyarországi bányavárosok etnikai képének történeti és földrajzi vizsgálata. *Földrajzi Értesítő*, 3-4. füzet. 181–204.
- Mattl S., Rásky B. (1999): Az osztrák nemzeti identitásról. Fordította. Farkas Judit. In: *Pro minoritate*. 1999. tél. 18–26.
- Maurel M.-C.: *Central European Geography and the Post-Socialist Transformation. A Western Point of View*. http://www.genesis.org/knowledgebase/archive/geography/article_1.html Letöltés: 2011.05.24.
- Mayer A. (1888): Alsó-Ausztria története. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben*. Arcanum Adatbázis Kft. 508–526.
- Mayer A. (1890): Stíria története. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben*. Arcanum Adatbázis Kft. 953–973.

- Mazower M. (2004): *A Balkán*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- McKenzie, J. Kreitmayer-Pichler-Milanović N. (2005): *The Spatial Planning System in Slovenia*. Paper URBS PANDENS. www.pik-potsdam.de/urbs Letöltve: 2010.03.20.
- Mendöl T. (1948): *A Balkán földrajza*. Balkán Könyvek. Balkán Intézet, Budapest.
- Mezei I. (2010): *Városfejlesztés Szlovákiában*. MTA RKK, Pécs – Magyarország; Fórum Intézet, Somorja – Szlovákia.
- Michaeli, E. (1999): *Regionálna geografia Slovenskej republiky*, I. Prešovská Univerzita, Prešov.
- Michalkó G. (1998): Mentális térképek a turizmuskutatásban. A magyar középiskolások Olaszország képe. *Tér és Társadalom*, 12. évf. 1–2., 111–125.
- Miklósné Zakar A. (2010): „Az erdélyiség újraszemantizálása” – kísérlet egy interetnikus magyar-román regionalizmus-koncepció kidolgozására. *Pro Minoritate*, Ősz, 70–110.
- Miletić, R. (2006): Odabrana obeležja neravninomernog regionalnog razvoja u Srbiji. (Selected indicators of uneven regional development of Serbia.) – *Glasnik Srpskog geografskog društva*. I., 177–190.
- Milgram S. (1972): A Psychological Map of New York City. *American Scientist*. 60. 194–204.
- Ministerul Educației și Învățămîntului (1986): *Geografie – Manual pentru clasa a VII-a*. Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Ministry of the Environment, Spatial Planning and Energy. Slovenian Spatial Planning Act (2003) <http://internationalplanninglaw.net.technion.ac.il/files/2013/09/080125.Slovenian-Spatial-Planning-Act-old.pdf> Letöltés: 2015.08.10.
- MKKSZ [Magyar Köztisztviselők, Közalkalmazottak és Közszolgálati Dolgozók Szakszervezete] (2006): A közszolgálat felépítése az EU tagállamokban és a tagjelölt országokban. <http://www.mkksz.org.hu/html/main/alkossunk/vitainspirator/0406/vita0406.pdf> Letöltés: 2015.06.21.
- Molnár G. (1997): Az erdélyi kérdés. *Magyar Kisebbség*, 3–4., 208–232.
- Molnár G. (2000): Közép-Európa a föderalizmus és a katasztrófa között. *Provincia*, 5., 1–2.
- Molnár G. (2000): A megyei tanácsi listákra leadott 2000. június 4-i szavazatok regionális megoszlása. *Provincia*, 3., 3.
- Molnár G. (2002): A svájci modellől az erdélyi modellig. *Provincia*, 6–7., 1.
- Molnár J. (1992): Területi-közigazgatási felosztás Erdélyben (1870–1968). *Korunk*, 9., 88–97.
- Molnár J., Molnár D. I. (2003): Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001. évi ukrainai népszámlálás hozzáférhető eredményeinek a tükrében. In: Gyurgyík L., Sebők L. (szerk.) *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2001*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 63–79.
- Müller H. (1998): Erdély lehetséges jövője (1926). *Magyar Kisebbség*, 1., 131–137.
- Nagy I. (szerk.) (2007): *Vajdaság*. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs (A Kárpát-medence régiói; 7.)
- Nagy I. (2007a): Szerbia társadalmi-gazdasági helyzete. In: Nagy I. (szerk.) *Vajdaság*. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest. 29–75.
- Nagy I. (2007b): A Vajdaság fejlettségének területi különbségei. In: Szónokyné Ancsin G.-Karancsi Z. (szerk.) *A határok kutatója*. Tanulmányok Pál Ágnes tiszteletére. Magyarországi Tudományos Társaság, Szeged–Szabadka. 189–194.
- Nahimi P. (főszerk.) (1992): *Esélyek és remények a Kárpát-medencében*. Nemzetpolitikai Szemle (Magyarság és Európa). Euro-Hungária, Interetnica Alapítvány, Budapest.
- Natek K., Ogrin D., Stvic P. I. (2014): *Atlas Slovenije za osnovne in srednje sole*. Mladinska Knjiga. *National Development Plan 2001–2006*. Republic of Slovenia, Ministry of the Economy, Ljubljana, Slovenia. 2001.
- National Strategic Reference Framework 2007–2013*. The Republic of Slovenia, Government Office for Local Self-Government and Regional Policy, Ljubljana, Slovenia. 2007.
- Naumann F. (1915): *Mitteuropa*. Berlin, Riemer

- Neculăesei, A., Tătărașeanu, M. (2008): Romania – Cultural and Regional Differences. *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași*, LV. kötet, 198-204.
- Negut S. (et al.)(2014): *Geografie, manual pentru clasa a VIII-a*. Bucuresti, Hunanitas Educational. 144.
- Nemes-Nagy J. (1998): 12. fejezet: Térbeli és területi fejlődés. *A tér a társadalomtudományban*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület „Ember-Település-Régió” Budapest, 1998. 171–186.
- Nemes-Nagy J. (2009): Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. Akadémiai Kiadó.
- Németh I. (2012): Az osztrák út, *Grotius* 49. http://www.grotius.hu/doc/pub/EFNLUG/2012_47_nemeth_grotius_e-konyvtar_49.pdf Letöltés: 2015.06.21.
- Newmann D., Paasi A. (1998): Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography. *Progress in Human Geography* 22 (2): 186–207.
- Niederhauser E. (2000): A mai szlovák állami címer bizánci gyökerei. *Klió*, 3. sz.
- Odluka o kriterijumima za utvrđivanje statusa nerazvijenih i nedovoljno razvijenih opkina u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini (2006): *Službeni list Autonomne Pokrajine Vojvodine*. 8. Novi Sad.
- Olay F. (1931): Magyarország a francia tankönyvek torzító tükrében. *Magyar Paedagógia*, No. 3-4. 82-91, No. 5–8.145–157.
- Olay F. (1935): *Térképek a nemzetiségi terjeszkedés szolgálatában*. Budapest, Nemzeti Szövetség. Második kiadás. 42.
- Ormos M. (1983): *Padovától Trianonig. 1918-1920*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Ormos M. (2007): *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz?* Napvilág Kiadó, Budapest.
- Oskar K. (2005): *Geopolitics of the Central European Region: The View from Prague and Bratislava*. Bratislava, Veda., 279. <http://books.google.hu/books>. Letöltés: 2015.08.06.
- ÖBV-freytag & Berndt (2015): *SchulAtlas Online* http://www.schulAtlas.com/Oesterreich/Interaktiver_Atlas Letöltés: 2015.06.03.
- Österreichischer Bundesverlag Schulbuch GmbH & Co. KG Wien (2011): *Großlandschaften Österreichs Schulbuch* Seite 6/7. <http://slideplayer.org/slide/913543/> Letöltés: 2015.06.03.
- Paasi A. (1996): Territories, Boundaries, and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border. John Wiley & Sons Ltd: Chichester.
- Paasi A. (1998): Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World of Flows, *Geopolitics* Vol. 3, No.1, pp. 69-88.
- Pajkossy G. (szerk.) (2003): *Szöveggyűjtemény. Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Palkó K. (2011): Az identitás területi dimenziói a politika tükrében. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs.
- Pálné Kovács I., Tuka, Á., Schmidt A., Vadál I., Kákai L. (2011): *Regionalizmus és területi kormányzás*. PTE Bölcsészettudományi Kar Politikai Tanulmányok Tanszék, Magyarország. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0050_13_regionalizmus/ch01s07.html Letöltés: 2015.06.03.
- Pan C. (2003): Tirolul de Sud. *Alterra*, 22/23., 173–181.
- Pan C. (2004): Dél-tiroli autonómia – sikermodell? *Korunk*. Január. <http://korunk.org/?q=node/8&ev=2004&honap=1&cikk=7417> Letöltés: 2015.06.02.
- Pándi L., Bárdi N., Molnárné Kasza K. (2015): *Köztes Európa (1763-1993) Térképgyűjtemény*. <http://terkepek.adatbank.transindex.ro/legbelso.php?nev=129> Letöltés: 2015.07.31.
- Pavel I. H. (2012): *Țara Amlașului: studiu de geografie regională*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
- Penck A. (1887): *Physikalische Skizze von Mitteleuropa*, in *Unser Wissen von der Erde*, ed. A. Kirchhoff, Band II, 91-113 (Prag)
- Penck A. (1915): *Politisch-geographische Lehren des Krieges, Meereskunde*, 9, Heft 10.
- Peris L. (1998): *Le missioni gesuite in Transilvania e Moldavia nel seicento*. Cluj-Napoca.

- Pestushenko, V. J., Uvarova, G. S. (2009): *Geografiya 9 klass*. Kyiv.
- Pethő T., Szombathy V. (1989): *Ausztria*. Panoráma, Budapest.
- Petre D. (1999-2000): Revue roumaine de géographie. Tomes 43–44. Académie Roumaine. 45–52.
- Pinhiero J. (1998): Determinant of cognitive maps of the world as expressed in sketch maps, *Journal of Environment Psychology*, 18, 321–339.
- Pomázi I., Szabó E. (2010): Main socio-economic and environmental trends in the Carpathian region. *Hungarian Geographical Bulletin*, 59 (2) 147–165.
- Pomogyi L. (szerk.) (2008): *Magyar alkotmány-és jogtörténeti kézikönyvtár*. Mérték kiadó, Budapest.
- Pop, A., M. (2011): *Țara Bârsei: studiu de geografie regională*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
- Pop, I. A. (2001): Europa Centrală - între hegemonii și rivalități. In: *Anuarul Institutului de Istorie "George Barițiu" din Cluj-Napoca*. Seria Historia, XL. kötet, 341–350.
- Prinz Gy. (1914): *Magyarország földrajza. (A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása)*. Magyar Földrajzi Intézet Rt., Budapest.
- Prinz Gy. (1926): *Magyarország földrajza. (A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása I. Magyarország földjének származása, szerkezete és alakja)*. Tudományos Gyűjtemény, 15. Danubia Kiadó, Pécs.
- Prinz Gy. (1942): *Magyarország földrajza*. Renaissance Könyvkiadó, Budapest.
- Prinz Gy., Teleki P., Cholnoky J. (é.n.): *Magyar Földrajz*, I–III. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Probáld F. (2004): A földrajz helye a hazai oktatási rendszerben, *Iskolakultúra*, 11.78–83.
- Probáld F., Szabó P. (szerk.) (2014): *Európa regionális földrajza 2. Társadalomföldrajz – Ausztria*. ELTE Eötvös Kiadó 151–161.
- Prostorni plan Republike Srbije (1996): „*Službeni glasnik RS*”. Beograd.
- Prostorni plan republike Srbije (2010) (<http://www.urbanizam.co.rs/prostplan.html>) Letöltés: 2015.08.07.
- Puşcaş A. (2007): *Țara Chioarului: studiu de geografie regională*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
- Putnam R. (1967): 'Toward explaining military intervention in Latin American politics', *World Politics* 20 (1): 83–110.
- R. Süle A. (1990): Románia politikátörténete 1944–1990. In: Hunya G., Réti T., R. Süle A., Tóth L. (1990): *Románia 1944–1990: gazdaság- és politikátörténet*. Atlantisz – Medvetánc, Budapest, 199–274.
- Rácz A. (2012): Szegregáció a fejekben. A statisztikai és a mentális társadalmi-és térbeli elkülönülés vizsgálata Szegeden. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem. Budapest.
- Rácz Sz. (2013): Dél-Pannónia Horvátország és Szlovénia makroregionális szerkezetében. In: Hajdú Z., Nagy I. (szerk.) *Dél-Pannónia*. MTA KRTR RTI, Dialóg Campus Kiadó. Pécs-Budapest, 38–68.
- Radisics E. (szerk.) (1946): *A Dunatáj I. (Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből)*. Gergely Rt. kiadása, Budapest.
- Radisics E. (szerk.) (1946): *A Dunatáj II. (Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből)*. Gergely Rt. kiadása, Budapest.
- Radisics E. (szerk.) (1946): *A Dunatáj III. (A Dunatáj országainak története időrendi táblákban)*. Főmunkatárs Kemény G. Gábor. Gergely R. R.-T. kiadása, Budapest.
- Republički zavod za statistiku, Opštine i regioni u Republici Srbiji (2013). <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2013/pdf/20132010Knjiga.pdf> (Letöltés: 2015.08.07.
- Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.T. (1935): Révai Nagy Lexikona II. kötet, „Bécs” címszó. Budapest, 757–761.
- Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.T. (1935): Révai Nagy Lexikona XVI. kötet, „Salzburg” címszó. Budapest, 515–517.
- Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.T. (1935): Révai Nagy Lexikona XVII. kötet, „Stájerország” címszó. Budapest, 116–118.

- Risse T. (2004): European Institutions and Identity Change: What have we Learned? In: R. K. Herrmann, T. Risse and M. B. Brewer (eds.), *Transnational Identities: Becoming European in the EU* (Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 2004), 248–253.
- Roglić J., (1950): O geografskom položaju i ekonomskom razvoju Jugoslavije, *Geografski glasnik* 11–12, 11–26.
- Roglić J. (1952): Geography in Yugoslavia. *The Geographical Journal*, 118. évf. 2. (Jun.) 205–209.
- Romania Atlas Geografic, continesinteze fiziko-economice.* (2014). Editura Steaua Nordului, Bucuresti.
- Romsics I. (2001): A független vagy autonóm Erdély terve a magyar és a nemzetközi politikában 1919-1945. *Korunk*, 11., 90-102.
- Romsics I. (2001): A Habsburg Birodalom föderalizálási tervei. *Európai utas – Az európai együttműködés folyóirata.* 45. sz. 4/4.
- Romsics I. (2005): Közép- és/vagy Kelet-Európa? In: Módos Péter (szerk.), *Közép-európai olvasókönyv* (27–38). Budapest: Osiris–Közép-európai Kulturális Intézet.
- Romsics I. (2007): A trianoni békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest.
- Romsics I. (2010): Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békeszerződés I. rész. <http://www.klauzal.hu/cikk/498.html?PHPSESSID=3a7b3f2934b1ab900008be3dcbdb469f> Letöltés: 2015.07.25.
- Romsics I. (2011): Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békeszerződés. In: Ballabás Dániel (szerk.) *Trianon 90 év távlatából.* Líceum Kiadó, Eger. 22–47.
- Rónai A. (1935/a): Tartós államterületek Kelet-Közép-Európában. *Országút*, 1. évf. 2. 23–27.
- Rónai A. (1935/b): Keletközépeurópa államhatárainak életrajza. (Határtörténeti és politikai földrajzi tanulmány.) MTA FKI Könyvtár, kézirat.
- Rónai A. (1939): Nemzetiségi problémák a Kárpát-medencében. *Földrajzi Közlemények*, 67. évf. 461–473.
- Rónai A. (1941): Gondolatok a politikai földrajz témaköréből. In: *Országos Magyar Sajtókamara Könyvtára*, 5. Stádium, Budapest. 77–125.
- Rónai A. (1942): *Hazánk.* Országos Közoktatási Tanács, Budapest.
- Rónai A. (1945/a): *Közép-Európa Atlasza.* Államtudományi Intézet, Budapest–Balatonfüred.
- Rónai A. (1945/b): Hol van Közép-Európa. In: vitéz Temesy Gy. (szerk.): *Földrajzi Zsebkönyv, 1945.* Magyar Földrajzi Társaság, Budapest. 171–185.
- Rónai A. (1947): Területi problémák Közép-Európában. In: *Földrajzi Zsebkönyv, 1947.* Magyar Földrajzi Társaság, Budapest. 65–85.
- Rónai A. (é.n.) (1948): *Fejezetek a politikai földrajzból.* Püski nyomda, Budapest.
- Roxby P.M. (1925-26): 'The theory of natural regions', *Geographical Teacher*, 13, 376–82.
- Saarinen T. F. (1988): Centring of Mental Maps of the World. *National Geographic Research*: 4 (1): 112–127.
- Šabič, Z. – Drulak P. (2012): Introduction to 'Central Europe'. In: Šabič Z., Drulak, P (eds.) *Regional and International Relations of Central Europe.* Palgrave Macmillan, London. 1–17.
- Săgeată, R. (2004): *Modele de regionare politico-administrativă.* Editura Top Form, București.
- Săgeată, R. (2006): Medieval Administrative-Territorial Structures on the Present Territory of Romania. *Review of Historical Geography and Toponomastics*, 2., 207-220.
- Sanders, E. M. (1923): The New Rumanian State: Regions and Resources. *Geographical review*, 3., 377–397.
- Sandu, D. (2002): Ariile culturale ca matrice de sociabilitate. *Sociologie Românească*, 3–4., 77–92.
- Săsărman G. (2002): Föderalizmus és regionalizálás. *Provincia*, 3–4., 4.
- Sásdi T. (2015): A népek tavasza 1848-ban. <http://korok.webnode.hu/products/sasdi-tamas-a-nepek-tavasza-1848-ban/> Letöltés: 2015.07.22.
- Scheuch M. (2008): *Historischer Atlas Österreich (Lehrbuch)* <http://austria-forum.org/web-books/historischerat100de2008tub> Letöltés: 2015.07.22.

- Schöpflin Gy. (2001a): Közép-Európa: felemás modernitás? *Provincia*, 4., 10–11.
- Schöpflin Gy. (2001b): Délkelet-Európa fogalmának meghatározása. *Provincia*, 8-9., 10–11.
- Senegacnik, J. (2011): *Slovenija 1. Geografija za 3.letnik gimnazij*. Ljubljana, Modrijan. 134.
- Senegacnik, J. (2013): *Slovenija 2. Geografija za 4.letnik gimnazij*. Ljubljana, Modrijan. 120.
- Senegacnik, J. (et al.) (2012): *Evropa. Geografija za 2.in 3. letnik gimnazij*. Ljubljana, Modrijan. 168.
- Sik E. (2015): Adalékok a határ szociológiai elemzéséhez. In: Sik Endre – Surányi Ráhel *Határhatások*. 12–32. http://www.tarki.hu/hu/research/euborderregions/2015_hatarhatas.pdf Letöltés: 2015.04.20.
- Siklós A. (1987): *A Habsburg-birodalom felbomlása. 1918*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 246–247.
- Simon A., Kovács A. (2008): Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban. In: Bárdi N., Fedinec Cs., Szarka L. (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 118–123.
- Simonné Dombóvári E. (2011): Interaktív webes alkalmazások lehetőségei a térképészeti alapismeretek oktatásában (4-6-8 osztályos középiskolák számára) Doktori értekezés. Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék. Budapest.
- Societatea de Geografie din România (2013): *Regionalizarea României*, <http://geogr.ro/index.php/proiectul-de-regionalizare-a-romaniei/> Letöltés: 2015. jún. 30.
- Sokcsevits D. (2011): *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Mundus Novus. Érd.
- Sokcsevits D., Szilágyi I., Szilágyi K. (1994): *Déli szomszédaink története*. Bereményi könyvkiadó. Budapest.
- Spiridon M. (2006): Identity Discourses on Borders in Eastern Europe. *Comparative Literature*, 4., 376–386.
- Stamenkovic, S., Gataric, D. (2013): *Geografija za 8. razred osnovne skole*. Beograd, Zabodza Udzbenik. 159.
- Štef T. (2002a): Az olasz regionalizmus. *Provincia*, 2., 5.
- Štef T. (2002b): Decentralizáció reductio ad absurdum módra. *Provincia*, 3–4., 2.
- Štef T. (2002c): Egy fej fokhagyma. *Provincia*, 8–9., 1.
- Stefan I. (2009. szeptember): *Kárpátmedence Régió. Országai, gazdasága, lakossága. Régiófejlesztések*. www.hkik.hu/download.php?id=3349 Letöltés: 2012.04.16.
- Steier L. (1912): A tót kérdés. Liptószentmiklós.
- Steiner F. (2011): *Geosciences teaching in Ausztria*. GEO schools.
- Strategija prostornog razvoja Srbije 2009-2013-2020. (2009) (Szerbia területfejlesztési stratégiája.) Beograd.
- Suba J. (2005): Cseh és szlovák elképzelések Szlovákia déli határáról. – In.: Bagyinszky I-né, Szvircsek F. (szerk.): *Honvédő város*. Discussiones Neogradienses 8. – konferencia kötet. Salgótarján. 54-77.
- Sudas I., Gokten C. (2012): Cognitive Maps of Europe: Geographical Knowledge of Turkish geography students. *European Journal of Geography* Vol. 3, Issue 1. 41-56.
- Surazska W. (1995): Central Europe in the Rokkanian Perspective. *Historical Social Research*, 20 (2), 226–243.
- Surd V. (2005): *Regions in Romania: Purpose and Territorial Realities*. Romanian Review of Regional Studies, 1., 47–50.
- Szabó P. (1997): *Az erdélyi fejedelemség*. Kulturtrade, Budapest.
- Szaller Gy. (1796): *Magyarország földleírásának rövid foglalattya egygy hozzá tartozandó újonnan rajzolt mappával egygyütt*. Schauff János, Pozsony. 249.
- Száray M. (2007): *Történelem III*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szarka L. (2008): Felföld, Felvidék, Szláv Kerület – Slovensko. In.: Papp R., Szarka L. (szerk.): *Bennünk élő múltjaink*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta. 143-161.

- Szarka L. (2008): Nemzetállamok, kisebbségek az 1920-as években. In: Bárdi N., Fedinec Cs., Szarka L. (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 66–73.
- Szarka L. (szerk.) (2011): *A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918. Párhuzamos nemzetépítés a multietnikus Magyar Királyságban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szerbia Köztársaság Regionális Fejlesztési Stratégiája 2007–2012. (2007) „Službeni glasnik RS” br. 21. Beograd.
- Szilágyi I. (1998): A szlovén-német asszimilációs folyamatok. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom* 9. évf. 2. sz. 84–94.
- Szoták Sz. (2003): Az ausztriai kisebbségek nyelvi jogai – különös tekintettel a magyar kisebbségre. In: Nádor O., Szarka L. (szerk.) *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 204–220.
- Szócs G. (1997): Törvénytervezet a nemzeti, etnikai, nyelvi közösségekről és az ezekhez tartozó személyekről. *Magyar Kisebbség*, 1–2. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbség/9701/m970127.htm> Letöltés 2010. 04.20.
- Szörényi L. (1996): *Memoria Hungarorum. Tanulmányok a régi magyar irodalomról*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Szűcs J. (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Tarján M. T. (2015): 1919. szeptember 10. A saint-germaini békeszerződés aláírása http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1919_szeptember_10_a_saint_germaini_bekeszerzodes_alairasa/ Letöltés: 2015.07.31.
- Teleki P. (1917/a): Táj és faj. *Turán*, 5. évf. 1. 17–30.
- Teleki P. (1917/b): *A földrajzi gondolat története*. Essay. Kilián Frigyes, Budapest.
- Teleki P. (1921): *The Frontiers of Hungary*. Homyánszky Nyomda, Budapest.
- Teleki P. (1931): Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában. In: Asztalos M. (szerk.): *Jancsó Benedek emlékkönyv*. Budapest. 183–202.
- Teleki P. (1934): *Európáról és Magyarországról*. Athenaeum, Budapest.
- Teleki P. (1936/a): *A gazdasági élet földrajzi alapjai* I. Centrum Kiadó, Budapest.
- Teleki P. (1936/b): *A gazdasági élet földrajzi alapjai* II. Centrum Kiadó, Budapest.
- Teleki P. (1937): A tájfogalom jelentőségéről. *Budapesti Szemle*, 247. évf. 129–141.
- Teleki P. (1941): Szent István birodalma 1941-ben. Magyar férficserkészek 1940–1941. évi nemzetnevelő előadássorozata, Budapest.
- Teleki P. [é.n.]: *Erdély helyzete Magyarországon és Európában*. Különlenyomat a Magyar Történelmi Társulat kiadásában megjelent „Erdély” című munkából. <http://mek.oszk.hu/10500/10541/Letoltés2010.04.05>.
- Teodor P. (1994): *Politica confesională a Habsburgilor în Transilvania (1692-1759)*. *Cazul românesc*. In: *Caietele David Prodan*, 2., 15–39.
- Tibenský J. (1972): A szlovák nemzetiség és a burzsoá nemzet kialakulása. – In.: Spira Gy. –Szűcs J. (szerk.) *Nemzetiség a feudalizmus korában. Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 182–202.
- Tismăneanu V. (1997): Europa Centrală: o comunitate de supliciu și memorie. In: Babeți, A., Ungureanu, C. (ed.) *Europa Centrală: nevroze, dileme, utopii*. Polirom, Iași, 86–88.
- Tokaji I. (2009): *A térképi nyelv vizuális kommunikációs szerepe és eszköztára*. PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskola Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program.
- Tolmácz, L. (et al.) (2013): Földrajz 9, az alapiskolák 9. és a nyolcosztályos gimnáziumok 4. osztálya részére. Bratislava, Orbis Pictus Istropolitana. 64.
- Tolman E. (1948): Cognitive maps in rats and men, *Psychological Review*, 55, 189–208.
- Tóth J. (1996): A Kárpát-medence és a nemzetközi regionális együttműködés. In: Pál Á. –Szónokné Ancsin G. (szerk.): *Határon innen – határon túl*. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged. 22–27.

- Tóth J. (2004): Kell nekünk régió? *Iskolakultúra* 11., 48–68.
- Trowbridge C. (1913): On fundamental methods of orientation and imaginary maps. *Science*, 38, 888–897.
- Tufescu V., Giurcăneanu, C., Mierlă, I. (1981): *Geografia Republicii Socialiste România – Manual pentru clasa a XII-a*. Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Uszakai A. (2015): Európai országkép kutatások a mentális térképezés módszerével In: Karlovitz János Tibor (szerk.) *Fejlődő jogrendszer és gazdasági környezet a változó társadalomban*. 394 p. Konferencia helye, ideje: Párkány, Szlovákia, 2015.04.26.–2015.04.27., Komárno: International Research Institute, 95–101.
- Vajnági M. (2009): Az osztrák örökös tartományok. In: Poór J. (szerk.) *A kora újkor története*. Osiris Kiadó, Budapest, 257–279.
- Vemić, M., Lović, S. (2011): Contemporary Atlases of Serbia. *Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijić”*, 61 (1) 107–116.
- Veselinović P. (2005): Regionalna politika u funkciji ravnomernijeg regionalnog razvoja Srbije. In: *Regionalni razvoj i demografski tokovi balkanskih zemalja*. Ekonomski fakultet, Niš. 19–29.
- Vho.at (2015): Terület és lakosság. <http://www.vho.at/landandpopulation.hu.html> Letöltés: 2015.07.27.
- Vho.at (2015): Ausztria tartományai és fővárosai. <http://www.vho.at/guide/provinces.hu.html> Letöltés: 2015.07.27.
- Vidékfejlesztési Minisztérium (2012): Vidékfejlesztési együttműködések a Kárpát-medencei határon túli magyarsággal. Nemzeti stratégiai program.
- Vighi D. (2002): A regionalitás meghatározásainak kérdésköre. *Provincia*, 3–4., 5–6.
- Vilcea I.-C. (2012): *Țara Severinului: studiu de geografie regională*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
- Vitári Zs. (2005): Ausztria 1804–1914. In: Bebesi Gy. (szerk.): *A hosszú 19. század rövid története*. Comenius, Pécs, 296–318.
- Vlad A. (2002): Rettegés a föderalizmustól. *Provincia*, 1., 2.
- Vladár T. (2005): 190 éve kötötték meg a Szent Szövetséget. <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=10890> Letöltés: 2015.07.27.
- Vofkori L. (1996): *Erdély közigazgatási és etnikai földrajza*. Balaton Akadémia, Vörösbéreny.
- Wagner R (2013): Der Traum der Ränder Mitteleuropa – eine Vision erfüllt sich und lebt als Utopie weiter. *Neue Zürcher Zeitung*. October 31. <http://www.nzz.ch/article93MU3-1.323431>. Letöltés: 2015. 08.06.
- Weisz K. (1888): Bécs története. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*. Arcanum Adatbázis Kft. 277–300.
- Westermann Wien (2015): Schultatlas für Geographie <http://www.dorner-verlag.at/artikel/370-342041/Westermann-Schultatlas> Letöltés: 2015. 06.21.
- Westermann Wien (2015): Diercke Weltatlas Österreich <http://www.westermann.at/artikel/370-342122/Diercke-Weltatlas-Oesterreich> Letöltés: 2015. 06.21.
- Wieninternational.at (2015): Bécs más: város és tartomány <http://www.wieninternational.at/de/node/2683> Letöltés: 2015.06.21.
- Yndígegn C. (2011): Between Debordering and Rebordering Europe. Cross-Border Cooperation in the Öresund Region or the Danish-Swedish Border Region. *Eurasia Border Review* Vol 2, No 1. 47–59.
- Zakon o nedovoljno razvijenim područjima RS. (A fejletlen területekről szóló törvény.) (1995): *Službeni glasnik RS*. 35/1995 Beograd.
- Zakon o teritorijalnoj organizaciji RS. (Szerbia Köztársaság területi szerveződésének törvénye.) (2007): *Službeni glasnik RS*. 129/07. Beograd.
- Zakon o regionalnom razvoju. (A regionális fejlesztésről szóló törvény) (2009): *Službeni glasnik RS*. 51/09. Beograd.
- Zentai L. (szerk.) (2001): A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. Talma Kiadó, Pécs.

- Zimmermann-Steinhart P. (2005): Creating regional identities? Theoretical considerations ECPR Joint Sessions of Workshops, Granada 14-19 April 2005. Societal Regionalism in Western and Eastern Europe. <http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/a8a65636-f467-4941-bc64-43ccbbaac8638.pdf> Letöltés: 2015.04.18.
- Zoncsich I. (2013): *Schulkartographische Aspekte und ihre methodische Umsetzung. Untersucht anhand von Unterrichtsmaterialien aus Geographie und Wirtschaftskunde – insbesondere von Übersichts- und Wirtschaftskarten der Schulatlanten – in der Sekundarstufe 1. Bachelorarbeit.* Pädagogischen Hochschule für Niederösterreich. Baden. 182.
- Zöldvary, G. Z. (1988): *Geology of the Carpathian Region.* World Scientific Pub. Co. Inc.
- Zsilák M. (2005): A szlovák nyelv. – In: Lukács I. (szerk.): *Szláv civilizáció.* http://szlavintezet.elte.hu/szlavtsz/slav_civil/documents/szlovak-nyelv.pdf. Letöltve: 2015.07.25.

További internetes források

- http://bgazrt.hu/npki/a_nemzetpolitika_oktatasa/terkepek/etnikai_terkepek/ Letöltés: 2015.06.05.
- http://sites.google.com/site/dumitrufa/_/rsrc/1271968148945/a-firtos-es-koerneyeke/Erdely-16-sz.jpg Letöltés 2015.06.15.
- <http://sebok1.adatbank.transindex.ro/legbelso.php?nev=erd1956> Letöltés 2010.04.02.
- <http://casa-regala.blogspot.hu/2009/01/impartirea-administrativ-teritoriala.html> Letöltés 2015.06.20.
- <http://www.turnulfatului.ro/25079/noi-facem-si-desfacem-regiuni-din-gura-comisia-europeana-a-aprobat-harta.html> Letöltés 2015.05.30.
- <https://sites.google.com/site/dumitrusandu/regionalizare> Letöltés 2015.05.05.
- <http://old.econtext.ro/dosar-2/analiza/tinutul-secuiesc-cel-mai-afectat-de-recesiune-proiectul-udmr-de-reorganizare-in-16-regiuni-e-total-anti-maghiar-harta-regionala-a-recesiunii.html> Letöltés 2015.05.15.
- <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-15475279-victor-ponta-anuntat-regionalizarea-face-prin-proiect-lege-trebuie-formam-regiunile-inainte-primi-statutul-constitutional.htm> Letöltés 2015.06.08.
- <https://florinioanbojor.wordpress.com/tag/modelul-de-regionalizare-us/> Letöltés 2015.06.29.
- <https://romanicablues.wordpress.com/2011/06/19/iar-ii-manca-n-freza-pe-unguri/regionalizare-varianta-udmr/> Letöltés 2015.06.27.
- <http://www.revista22.ro/partidul-popular-maghiar-din-transilvania-cea-mai-buna-forma-de-regionalizare-ar-fi-ntoarcerea-la-fostele-principate-romnesti-moldovatransilvania-si-munte-23895.html> Letöltés 2015.07.03.
- http://adevarul.ro/locale/cluj-napoca/de-voteaza-romanii-voteaza-ardelenii-tras-tara-dreapta-1996-i-au-refuzat-basescu-geoana-2009-1_544cc5d40d133766a83fdae0/index.html Letöltés 2015.07.02.
- https://ro.wikipedia.org/wiki/Alegeri_preziden%C8%9Biale_%C3%AEn_Rom%C3%A2nia,_1996 Letöltés 2015.06.07.
- http://adevarul.ro/locale/cluj-napoca/de-voteaza-romanii-voteaza-ardelenii-tras-tara-dreapta-1996-i-au-refuzat-basescu-geoana-2009-1_544cc5d40d133766a83fdae0/index.html Letöltés 2015.06.17.
- https://ro.wikipedia.org/wiki/Alegeri_preziden%C8%9Biale_%C3%AEn_Rom%C3%A2nia,_2004 Letöltés 2015.06.01.
- http://adevarul.ro/locale/cluj-napoca/de-voteaza-romanii-voteaza-ardelenii-tras-tara-dreapta-1996-i-au-refuzat-basescu-geoana-2009-1_544cc5d40d133766a83fdae0/index.html Letöltés 2015.06.05.
- <http://dantomoei.ro/wp-content/uploads/2014/11/Harta-alegeri-prezidentiale-turul-II.jpg> Letöltés 2015.07.01.
- <http://sebok1.adatbank.transindex.ro/legbelso.php?nev=erd1930> Letöltés 2010.04.15.
- <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/9701/m970129.htm> Letöltés 2010.04.02

- <http://www.visitslovakia.com/szlovakiarol> Letöltés: 2015.08.02.
- www.etrend.sk Letöltés: 2015.06.12.
- <http://www.rik.parlament.gov.rs/latinica/Rezultati/RezultatiRIK%20NP%20160314%20Lat.htm>
Letöltés: 2015.08.07.
- http://www.mrrls.gov.rs/sites/default/files/attachment/Izvestaj_o_razvoju_Srbije2012.pdf.str.64
Letöltés: 2015.08.07.
- <http://www.istorijskabiblioteka.com/art:stefan-dusan> Letöltés: 2015.08.07.
- <http://barankovics.hu/cikk/jatekon-kivul/szerbia-valasztott-a-vajdasagi-magyar-szovetseg-hatmandatummal-frakciot-alakithat> Letöltés: 2015.08.06.
- http://www.lokalnirazvoj.org/upload/Book/Document/2012_06/Inter_Newsletter_1.pdf Letöltés: 2015.08.06.
- https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d9/Banovine_Jugoslavia.png
Letöltés 2015.08.06.
- https://sr.wikipedia.org/wiki/Историја_Србије#/media/File:Serbia1817_1913-sr.png
Letöltés: 2015.08.06.
- www.dunataj.sk Letöltés: 2015.08.06.
- <http://magyaruo.com/karpat-medence-a-magyarokszentfoldje/> Letöltés: 2015.04.27.
- <http://karpathaza.eu> Letöltés: 2015.04.27.
- www.bsi.si Letöltés: 2015.08.10.
- ec.europa.eu/regional_policy Letöltés: 2015.08.10.
- www.evropa.gov.si Letöltés: 2015.08.10.
- www.svlr.gov.si Letöltés: 2015.08.10.
- www.mostviertel.com/mostviertel/index.php?CID=2703 Letöltés: 2015.08.10.

Szerzők

ALBERT ANDRÁS, PhD hallgató,
Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr

BALI LÓRÁNT PHD, egyetemi adjunktus,
Pannon Egyetem Georgikon Kar, Keszthely

HAJDÚ ZOLTÁN DSc, tudományos tanácsadó,
MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások
Intézete, Pécs

HARDI TAMÁS PHD, tudományos főmunkatárs,
MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások
Intézete, Győr

MEZEI ISTVÁN PHD, nyugalmazott tudományos munkatárs,
MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások
Intézete, Miskolc

MIKLÓSNÉ ZAKAR ANDREA PHD, tanszékvezető főiskolai tanár,
Tomori Pál Főiskola, Kalocsa

NAGY IMRE PHD, egyetemi tanár,
Újvidéki Egyetem, Újvidék

USZKAI ANDREA, tudományos segédmunkatárs,
MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások
Intézete, Győr

A NOSTRA TEMPORA SZERZÉS SOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

PETŐCZ KÁLMÁN: *Választások és felosztások. A demokratikus választási rendszerek alapjai. Közigazgatási felosztások Szlovákia területén.* Dunaszerdahely, Liliium Aurum /Nostra Tempora, 1./, 1998, 214 p.

LAMPL ZSUZSANNA: *Vállalkozások és vállalkozók 1989 után.* Dunaszerdahely, Liliium Aurum /Nostra Tempora, 2./, 1999, 128 p.

TÓTH KÁROLY (SZERK.): *Ezredforduló. A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében c. konferencia előadásai.* Dunaszerdahely, Liliium Aurum /Nostra Tempora, 3./, 2001, 280 p.

NOVÁKOVÁ, VERONIKA (ED.): *Migrácia.* Dunajská Streda, Liliium Aurum /Nostra Tempora, 4./, 2001, 194 p.

NOVÁK VERONIKA (SZERK.): *Migráció.* Dunaszerdahely, Liliium Aurum /Nostra Tempora, 5./, 2001, 208 p.

ANGYAL BÉLA: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938.* Galánta – Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó /Nostra Tempora, 6./, 2002, 350 p.

FEDINEC CSILLA: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Galánta – Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó /Nostra Tempora, 7./, 2002, 536 p.

TORSELLO, DAVIDE – PAPPOVÁ, MELINDA (ED.): *Social Networks in Movement. Time, interaction and interethnic spaces in Central Eastern Europe.* Šamorín – Dunajská Streda. Forum Minority Research Institute – Liliium Aurum /Nostra Tempora, 8./, 2003, 327 p.

KOVÁCS ÉVA: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938).* Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó /Nostra Tempora, 9./, 2004, 198 p.

ÖLLÖS, LÁSZLÓ: *Emberi jogok – nemzeti jogok. Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?* Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó /Nostra Tempora, 10./, 2004, 256 p.

HULKÓ, GÁBOR: *Oprávnenie k živnostenskému podnikaniu v Slovenskej republike*. Šamorín – Dunajská Streda. Fórum inštitút pre výskum menšín – Liliium Aurum vydavateľstvo /Nostra Tempora, 11./, 2005, 182 p.

SIMON ATTILA (ÖSSZEÁLL. ÉS SZERK.): *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás*. Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó /Nostra Tempora, 12./, 2005, 144 p.

POPÉLY ÁRPÁD: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája (1944–1992)*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra Tempora, 13./, 2006, 710 p.

LAMPL ZSUZSANNA: *Magyarnak lenni. A szlovákiai magyarok értékrendje*. Somorja Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra Tempora, 14./, 2007, 184 p.

SIMON ATTILA: *Telepések és telepés falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra Tempora, 15./, 2008, 288 p.

ÖLLÖS LÁSZLÓ: *Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra Tempora, 16./, 2008, 160 p.

LAMPL ZSUZSANNA: *Magyarok és szlovákok. Szociológiai tanulmányok nem csak az együttélésekről*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra Tempora, 17./, 2008, 190 p.

SIMON ATTILA: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra Tempora, 18./, 2010, 320 p.

SIMON ATTILA: *Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra Tempora, 19./, 2013, 224 p.

POPÉLY ÁRPÁD: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra Tempora, 20./, 2014, 328 p.

LAMPL ZSUZSANNA (SZERK.): *Tanulmányok az ifjúságról*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra Tempora, 21./, 2014, 240 p.

GYURGYÍK LÁSZLÓ: *A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai 1989-től 2011-ig. Különös tekintettel a 2001-től napjainkig tartó időszakra*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra Tempora, 22./, 2014, 224 p.

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
Parková 4
931 01 Šamorín
WEB: www.foruminst.sk
E-mail: foruminst@foruminst.sk

Hardi Tamás (szerk.)

Terek és tér-képzetek

Elképzelt és formalizált terek, régiók a Kárpát-medencében, Közép-Európában
NOSTRA TEMPORA, 23.

Első kiadás

Felelős kiadó: Simon Attila

Felelős szerkesztő: Csanda Gábor

Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár

Borítókép: <http://www.eudimenzio.euoldal.hu/>

Nyomta: Origo Solutions s.r.o., Nagymegyer

Kiadta: Fórum Kisebbségkutató Intézet, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete,
Somorja–Győr, 2015

ISBN 978-80-89249-80-0

A kötet egy olyan politikai földrajzi kutatás eredményeit tartalmazza, amely a Magyarországgal szomszédos országokban vizsgálta az ott élők térszemléletét, elképzeléseit a Kárpát-medence, Közép-Európa földrajzi, politikai fogalmáról, s azokat a több országot magukba foglaló térközösségeket, amelyek napjainkban léteznek és átalakulnak. Meddig terjed ezeknek a nagytereknek a területe, kik tartoznak bele? Ez a kötet egyik fő kérdése. A másik kérdés: hogyan látják a szomszédos országokban élők – magyarok és nem magyarok – az országuk elhelyezkedését Közép-Európában, országuk belső felosztását, térségeit? Mindezeket a kérdéseket a kutatók feltették szlovák, ukrán, román, szerb, horvát, szlovén, osztrák és magyar egyetemistáknak. A kötet az ő válaszaikon és a kutatók által szerzett más ismereteken keresztül mutatja be, hogy hogyan látjuk szélesebb, szűkebb térségünket a 21. század elején, s ez a látásmód miből táplálkozik.

Albert András
Bali Lóránt
Hajdú Zoltán
Hardi Tamás
Mezei István
Miklósne Zakar Andrea
Nagy Imre
Uszkai Andrea

15 € / 4500 Ft

ISBN 978-80-89249-80-0

9 788089 249800 >

